KÜRTÇÜLÜK II

1924-1999

Bilâl N. Şimşir

Bilgi

Bilâl N. Şimşir

KÜRTÇÜLÜK II

SERTİFİKA NO 1206-06-005047
ISBN 978 - 975 - 22 - 0273 - 3
2009 . 06 . Y . 0105 . 3619

Birinci Basım
Ocak 2009

BİLGİ YAYINEVİ
Merkez: Meşrutiyet Cd., No: 46/A, Yenişehir 06420 / ANKARA
Tlf.: (0-312) 434 49 98/ 434 49 99 / 431 81 22 • Faks: (0-312) 431 77 58
Temsilcilik: İstiklâl Cd., Beyoğlu İş Mrk., No: 187,
Kat: 1/133, Beyoğlu 34433 / İSTANBUL
Tlf.: (0-212) 244 16 51 - 244 16 53 • Faks: (0-212) 244 16 49

BİLGİ KİTABEVİ
Sakarya Cd., No: 8/A, Kızılay 06420 / ANKARA
Tlf.: (0-312) 434 41 06 • Faks: (0-312) 433 19 36

BİLGİ DAĞITIM
Merkez: Gülbahar Mh., Gülbağ Cd., No: 27/1, A-B Blok,
Gülbağ, Mecidiyeköy / İSTANBUL
Tlf.: (0-212) 217 63 40 - 44 • Faks: (0-212) 217 63 45
Şube: Narlıbahçe Sk., No: 17/1, Cağaloğlu 34360 / İSTANBUL
Tlf.: (0-212) 522 52 01 - 512 50 59 • Faks: (0-212) 527 41 19

www.bilgiyayinevi.com.tr • info@bilgiyayinevi.com.tr

BİLÂL N. ŞİMŞİR

Kürtçülük II

(1924-1999)

BİLGİ YAYINEVİ

kapak: bilgi yayınevi

Bu kitabın yayın hakkı, yazarıyla yapılan
sözleşme gereği Bilgi Yayınevi'ne aittir.
Kaynak gösterilmeden kitaptan
alıntı yapılamaz, yayınevinin yazılı izni
olmadan radyo ve televizyona uyarlanamaz,
oyun, film, elektronik kitap, CD ya da
manyetik bant haline getirilemez,
fotokopi ya da herhangi bir
yöntemle çoğaltılamaz.

baskı: cantekin matbaacılık
yayıncılık ticaret ltd. şti.
(0-312) 384 34 35 - 384 34 36

İÇİNDEKİLER

Önsöz ve Giriş 13

I

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE KARŞI
AVRUPA VE ABD'DE BÖLÜCÜLÜK HAREKETLERİ
Cumhuriyete Dışarıdan Düşmanca Saldırılar
(1924-1999)

FRANSA (VE SURİYE) 55
Akıllardan Çıkmayan Sevr Antlaşması 55
"Firariler" ve "150'likler" İçinde Kürtçüler 65
Fransız Yönetimindeki Suriye Bir Kürtçülük Merkeziydi 74
Taşnak-Hoybun Anlaşması 75
Suriye'de Kürtçü Örgütler 80
İsmet İnönü, Fransa'nın Türkiye Politikasını Değerlendiriyor 83
Atatürk'e Suikast Girişiminde Kürtçüler 88
Emniyet Genel Müdürü Sökmensüer'in Beyrut Ziyareti ve Suriye Raporu 92
Fransa'nın Hizmetinde Eski Bir Kürtçü: Kâmuran Bedirhan 101
Fransa'da "Kürt Devrimiyle Dayanışma Komitesi" 106
Fransa'dan Kürtçülük Notları 108
Fransa'da Kürtçülük Yayınlarından Bazıları 109
Anadolu'yu Hedef Alan Yeni Bir "Büyük Emel" Daha 110

İNGİLTERE (VE IRAK) 113
Musul Sorunu Bağlamında İngiliz Bölücülüğü 113
İngiliz Belgelerinde Şeyh Sait Ayaklanması 125
Türk Basınında Şeyh Sait Ayaklanması 128

İngiliz Belgelerinde Şeyh Sait Ayaklanması (Devam) 132
Emperyalizmin Hizmetinde Bir Bölücü Kürtçü Örgüt: "Hoybun" 140
Kürt Teali veya Türk-Kürt Hilafet Cemiyeti 146
Türkiye'ye Karşı Bölücülüğü Körükleyen Bir İngiliz-Sovyet Ortak Yayını 147
"Büyük Kürdistan" Emeli 148

İTALYA 152
Faşist İtalya da Kürtçüleri Türkiye'ye Karşı Kullanıyor 152
İtalyan Televizyonunda Bölücü Kürtçülük Propagandası 160

İSVEÇ 167
İsveç Kürt Komitesi 167
Dr. Rastgeldi ve Kitabı 167
Barbro ve Güneş Karabuda 170
Avrupa Kürt Öğrenci Derneği'nin İsveç Kolu 172
İsveç'te "Kürt Mültecileri Derneği" 174
Uppsala'da Bir Kürt Konferansı 176
20 Yıl Sonra: İsveç, Bir Siyasal Kürtçülük Merkezi Olup Çıktı 178

FEDERAL ALMANYA 181
Rüsselheim Opel Fabrikası'nın Bir Film Gösterisi: Avrupa'da Bölücü Yetiştirme 181
Wiesbaden'de Avrupa Kürt Öğrencileri Derneği (VKSE) 184
Konstanz'da Kürt Konferansı 185
Berlin'de "Kürt Haklarını Koruma Komitesi" 187
Alman-Kürt Dernekleri 188
Bir Alman Haritası 189
Doğu Berlin'de Bir Kürt Toplantısı 191
Almanya Bugün PKK'nın Avrupa Merkezi Durumunda 192
Alman Irkçılarının Kürtçü Yayınları 193
Almanca Kürtçü Yayınlardan Birkaç Kitap Örneği 196

HOLLANDA 198
Amsterdam'da "Uluslararası Kürdistan Derneği" 198

İSVİÇRE 202
Tribune de Genève'de Kürtçü Dizi Yazılar 202
Uluslararası Hukukçular Komisyonu'nun Bir Çıkışı 203

SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLER BİRLİĞİ (VE ERMENİSTAN) 207
Rusya'da Kürdoloji ve Kürtçülük Geleneği 207
Soğuk Savaş'ta Kürtçü Yayınlarda Patlama 210
Ermenistan'da Kürdoloji Kongresi 214
Erivan'da Kürtçü Yayınlar 215

YUGOSLAVYA 215
Belgrad'da, Avrupa Kürt Öğrenciler Birliği'nin XII. Kongresi 218

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ 218
Atatürk'ün Canına Kıymak İçin ABD'den Gelen Bir Kürt Suikastçı 221
Amerikan Haritalarında "Ermenistan" ve "Kürdistan" (1967) 223
New York'ta Iraklı Bir Kürt 226
ABD'de Kürtçülük: Kısa Bir Değerlendirme 226
Kürtçü Mustafa Remzi Bucak ABD Sahnesinde 228
Uluslararası İnsan Hakları Derneği 229
"Büyük Kürdistan" Emeli ya da "Kürt Megali İdea"sı 233

II
CUMHURİYETİN İLK ÇEYREĞİNDE TÜRKİYE'DE AYRILIKÇI-BÖLÜCÜ HAREKETLER
Cumhuriyete İçeriden Dış Destekli Saldırılar ve Karşı Önlemler (1924-1950)

CUMHURİYETİN KURULUŞ YILLARINDA AYAKLANMALAR VE ÖNLEMLER 239
Şeyh Sait Ayaklanması Üzerine Doğuda Sıkıyönetim İlanı 239
Hiyanet-i Vataniye Kanunu 242

Takrir-i Sükûn Kanunu 250
İsmet Paşa, "Hatıralar"ında İsyanı Anlatıyor 250
Cumhuriyet Dönemi İstiklal Mahkemeleri 263
Ayaklanmanın Bastırılması 266
Gazi Paşa'dan, Ayaklanmaya İlişkin Mesajlar, Değerlendirmeler 276
Başbakan İsmet Paşa, Takriri Sükûn Dönemini Değerlendiriyor 292
Şark Islahat Planı 297
Umumi Müfettişliklerin Kurulması 305
Ağrı Ayaklanması 312
İngiliz Gözüyle Ayaklanmanın Gelişmesi 326
İsmet İnönü Hatıraları'nda Ağrı Ayaklanmasını Anlatıyor 334
Türkiye-İran İlişkilerinde Yeni Dönem 335
Sınır Sorunu Gündeme Geliyor 347
Dışarıdan Gelen Bölücülük Propagandasına Karşı Kararnameler 362
İsmet Paşa'nın Şark Raporu ve Bölücü Saldırılara Karşı Önlemler 366
T.C. Şam Konsolosluğunun Yeniden Açılması 369
Celal Bayar'ın Şark Raporu 372
Dersim Raporları 374
Tunceli Kanunu 388
Tunceli'de (Dersim) Reform ve Ayaklanma 395
Ayaklanmanın Bastırılması 402
1937 Sonunda Türkiye'nin Genel Görüntüsü İçinde Dersim/Tunceli 412
İsmet İnönü Doğu Asayişi Konusunu Değerlendiriyor 418
Anadolu Türklerinin "Kürtleştirilmesi" Sorunu 424
Sınır Ötesinden Uzatılan bir Şırınga: Türk Üniversitesinde "Kürtleştirme" ve "Bölücü Yetiştirme" Hareketi 428
II. Dünya Savaşı Yıllarında Cumhuriyetin Durumu 433

III

CUMHURİYETİN İKİNCİ ÇEYREĞİNDE TÜRKİYE İÇİNDE AYRILIKÇI-BÖLÜCÜ HAREKETLER

Cumhuriyete İçeriden Dış Destekli Saldırılar ve Bunlara Karşı Alınan Önlemler (1950-1975)

Türkiye Çok Partili Siyasal Yaşama Geçiyor 437
Bölücüler de Hemen Harekete Geçiyor:
Önce İskân Yasası Hedef Alınıyor 439
Batıya İskân Edilmiş Doğulu Ağalar, Şeyhler,
Reisler Geri Dönüyor 442
Şeyhlere, Ağalara, Bölücülere Verilen Ödünler
Birbirini İzliyor 449
DP'nin İlk İcraatı: Türkçe Ezan, Gerici/Bölücü
Tarikat Şeyhlerine Feda Ediliyor 453
Türkçe Ezan Milli Sınırları Çiziyordu; Arapça Ezan
Ulus Devleti Zedeliyor 469
Orgeneral Mustafa Muğlalı Davası 475
Orduda Tasfiye: Üç Orgeneral Birden Emekli Ediliyor 491
Bölücülüğe Büyük Bir Ödün: Umumi Müfettişliklerin
Kaldırılması 503
Umumi Müfettişlik Kurumu Yıkıldı ve Bölücülüğün
Önü Açıldı 510
Yeni Dönemin Yeni Bölücü Kürtçüleri 513
İllegal Parti Kuran Bölücü Takım: "Kırkdokuzlar" 515
27 Mayıs 1960 ve Sonrası 518
"Doğu İlleri ve Varto Tarihi"ne Cemal Gürsel'in
Sunuş Yazısı 521
27 Mayıs 1960 Sonrasında Türkçe Ezan İçin Girişimler ve
MBK 526
Yine Doğulu Şeyhler, Ağalar Sorunu 534
Kuzey Irak'taki Barzani İsyanı Türkiye'ye Dokunuyor 537
Mustafa Barzani, Türkiye'de Gizli Örgüt Kurduruyor 539
Barzani'nin İkinci Girişimi: TKDP 545
Türkiye İşçi Partisi (TİP) ve Doğu Mitingleri 548

Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) Bölücülere Destek Veriyor ... 553
Bölücülük ve TİP'in Sonu ... 559
Doğu Mitingleri: Kısa Bir Kronoloji ... 563

IV
CUMHURİYETİN ÜÇÜNCÜ ÇEYREĞİNDE TÜRKİYE'YE KARŞI DIŞ DESTEKLİ BÖLÜCÜ TERÖR
ASALA ve PKK'nın Eş Zamanlı Olarak Sahneye Çıkışı (1975-2000)

Tarihte Ermenilik Hareketi ile Kürtçülük Hareketi Hep Eş Zamanlı Olarak Çıkarıldı ... 565
Yakın Dönemde Eş Zamanlı Ermenilik ve Kürtçülük Hareketleri ... 567
1965: Yurtdışında "Soykırım"ın 50. Yılı, Türkiye'de Seçim ve Kürtçülük ... 570
1967: Dünyada "Soykırım" Anıtları, Türkiye'de "Doğu Mitingleri" ... 572
1967: Amerikan "National Geographic" de Devrede: Anadolu Haritalarında "Ermenistan" ve "Kürdistan" ... 574
1968: Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in Bir Genelgesi: "Kürtçülük, Ermenilik ve Rumluk Eylemleri Beraber Tezgâhlanıyor. Dikkat!" ... 576
1969: Dışarıda Ermeniler, İçeride Kürtçüler Yeniden Örgütleniyor: Fransa'da CDCA, ABD'de AAA ve Türkiye'de DDKO'lar ... 581
1969-1970: Solcu Kürtçüler Türk Solu'ndan Ayrılıyor ... 587
1970: Abdullah Öcalan DDKO'da ... 592
1971: Bölücülük Hareketi ve "12 Mart Muhtırası" ... 594
1972: Öcalan, Bölücülüğü de Dillendiren Mahir Çayan Hayranı ... 596
1973: Ermeni Suikastlarının Başladığı Yıl PKK'nın da Temeli Atılıyor ... 598
1975: Bölücü Terör Örgütleri ASALA ve PKK Doğuyor ... 600
Milli Güvenlik Kurulu (MGK) ... 606

Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) 611
1980: PKK ile ASALA'nın Ortak Eylem Kararı 617
1973-1986: Onlar Dışarıdan, Bunlar İçeriden 620
Saldırılardan Örnekler (Kronolojik Sırayla) 623
Ermeni Terörünün Kısa Bir Bilançosu 631
1987: ASALA Terörü Bitiyor, PKK Terörü Devam Ediyor 633
1987: Olağanüstü Hal Bölge Valiliği (OHAL) 635
1987-1998: PKK Terör Eylemlerinden Örnekler 641
PKK'nın Köy ve Mezra Baskınları: Çoluk Çocuk Katliamları 642
Terör Örgütü PKK, Öğretmenleri ve Sivil Görevlileri de Katlediyor 648
PKK, Yabancı Turistleri, Gazetecileri Kaçırıyor, Ekonomik Hedefleri Vuruyor 649
1991 Körfez Savaşı PKK Saldırılarını Artırıyor 650
Başbakan Demirel'in Diyarbakır Konuşması 652
TSK da Konsept Değiştiriyor ve Türkiye Gittikçe Sertleşiyor 654
1990'larda Türk Ordusunun Irak'ın Kuzeyine Sınır Ötesi Operasyonları 655
1992-1999: Sınır Ötesi Operasyonlara İlişkin Bilgi Notları 657
1998: Abdullah Öcalan'ın Suriye'den Çıkarılması 663
1998-1999: Türkiye Biraz Ağırlığını Koyunca Dünya Öcalan'a Dar Geliyor 668
Öcalan'ın Anlattıklarına Kısa Kısa Eklemeler 674
1999: Abdullah Öcalan Türkiye'de Adalet Önünde 679
Ve Öcalan İdama Mahkûm Ediliyor 682
Son Birkaç Söz 687

Kaynaklar 693
Dizin 703

ÖNSÖZ VE GİRİŞ

Geçen yıl ***Kürtçülük (1787-1923)*** adlı kitabımız Bilgi Yayınevi tarafından yayımlanmıştı. Sosyal Bilimler dalında yılın kitabı seçilen, 2007 yılı *Sedat Simavi Ödülü*'nü kazanan bu kitabımızda, Kürtçülüğün 136 yıllık ilk dönemi, siyasi tarih perspektifiyle ele alınmış ve genel tarihimiz içindeki yerine oturtulmaya çalışılmıştı. Kürtçülüğün bu ilk dönemi şu dört ana başlık altında incelenmişti:

I- Kürtçülüğün Tarihsel Kökenleri (1787-1826), II- Tanzimat Döneminde Kürtçülük (1827-1877), III- Sevr Sürecinde Kürtçülük (1877-1918) ve IV- Mondros'tan Lozan'a Kürtçülük (1918-1923).

Avrupa veya Batı, önce Kürtleri ve "Kürdistan"ı "keşfetmiş"; sonra Tanzimat döneminde siyasi Kürtçülüğün teorik altyapısını oluşturmuş; 1878 **Berlin Antlaşması**'ndan sonra ise Kürtçülüğü, Anadolu'yu parçalamak için siyasi bir araç olarak kullanmaya yönelmiştir. 1918 **Mondros Mütarekesi** ile başlayan süreçte artık resmen Anadolu'nun parçalanmasına girişilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri İngiltere, Fransa ve İtalya, o büyük savaştan yenik çıkmış olan Osmanlı Devleti'ne **Sevr Barış Antlaşması**'nı dikte etmişlerdi (10 Ağustos 1920). Bu antlaşma ile Anadolu parçalanıyordu. Doğu Trakya ve Batı Anadolu'nun bazı bölümleri Yunanistan'a bırakılıyor, Doğu Anadolu'da bir bağımsız Ermenistan, Güneydoğu Anadolu'da da bir özerk Kürdistan devleti kuruluyordu. Geri kalan Türk toprakları sömürgeleştiriliyordu.

Batı'nın bu planı, **Türk Kurtuluş Savaşı** ile bozuldu. Hiçbir ülkenin parlamentosunda onaylanmamış ve yürürlüğe konulamamış olan **Sevr Barış Antlaşması**, Anadolu'da doğan yeni Türk Devleti tarafından reddedildi ve suya düşürüldü. **Sevr Antlaşması** terk edildi, yerine **Lozan Barış Antlaşması** imzalandı (24 Temmuz 1923). **Lozan Antlaşması** ile Türkiye'nin parçalanması planlarından eser kalmadı; Anadolu'nun birliği ve bütünlüğü sağlandı; Türkiye'nin ulusal sınırları dünyaya tescil ettirildi. Aynı yıl Türkiye Cumhuriyeti ilan edildi (29 Ekim 1923).

Kürtçülük (1887-1923) başlıklı kitabımız, **Lozan Barış Antlaşması** ile noktalanmıştı.

* * *

Kürtçülük II (1924-1999) başlıklı bu cilt, 1924 yılından 1999 yılına kadar gelmekte, Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 yıllık döneminde Kürtçülükle ilgili gelişmeleri kapsamaktadır. Bu 75 yılda Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı bölücülük, siyasi Kürtçülük hareketleri ve bunlara karşı alınan önlemler dört bölüm altında incelenmektedir:

Birinci Bölüm, *"Türkiye Cumhuriyeti'ne Karşı Avrupa ve ABD'de Bölücülük Hareketleri. Cumhuriyete Dışarıdan Düşmanca Saldırılar (1924-1999)"* başlığını taşımaktadır. Bu bölümde, Türkiye'ye dönük bölücülük, Kürtçülük hareketlerine dışarıdan bakılmakta, bir düzine kadar ülkede Kürtçülük faaliyetleri araştırılmaktadır.

Önce **Fransa, İngiltere** ve **İtalya** üzerinde durulmaktadır. Bu üç devlet **Birinci Dünya Savaşı**'nın galipleri, **Sevr Antlaşması**'nın mimarları olan eski düşman devletlerdir. Özellikle **Fransa** ve **İngiltere, Lozan Barış Antlaşması**'ndan sonra da Türkiye'ye karşı Kürtçülük politikalarını sürdürmüş ve Türkiye'yi çok uğraştırmışlardır. Gerçi, **Türk Kurtuluş Savaşı** ve **Lozan Antlaşması** ile bu emperyalist devletler Türk topraklarından çıkarılmışlardı ama sınırlarımızın hemen ötesinde tutunup kalmışlardı. Türkiye

Cumhuriyeti'nin ilk çeyreğinde, İngiltere Irak'ta, Fransa Suriye'de ve İtalya Rodos'ta veya Oniki Ada'da idi. Yani üç eski düşman devletin üçü de bu defa genç Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin "sınır komşuları" idi, daha doğrusu "sakıncalı komşuları!"

Bu üç eski düşman devletin sınırlarımız dibinde bulunmaları, Türkiye Cumhuriyeti karşıtlarına moral dayanak olmuştu. Cumhuriyet'e başkaldıranlar, sıkışınca İngiliz ya da Fransız kanadı altına sığınabileceklerini biliyorlardı. Gerçekten de epeyce insan sınırın öte tarafına geçmiş; Türkiye karşıtlığını oralarda sürdürmüştü. Suriye'deki Fransızlar ve Irak'taki İngilizler ise kendilerine sığınan suçluları Türkiye'ye iadeyi hiç düşünmemişlerdi.

İngiltere, Musul anlaşmazlığı devam ederken Türkiye'ye etmediğini bırakmamış, fakat Musul'u yuttuktan sonra biraz sakinleşmiş ve Türkiye'ye daha "dürüst" davranmaya yönelmişti. Fransa bunu da yapmamış ve Türkiye'ye karşı düşmanca tutumunu hep sürdürmüştü. Başbakan **İsmet İnönü**, 1935 yılında hazırladığı kapsamlı *Şark Seyahati Raporu*'nda Suriye'deki Fransa'nın Türkiye politikasına geniş yer vermişti. Emniyet Genel Müdürü **Şükrü Sökmensüer** de 1935 yılında Suriye ve Lübnan'a bir inceleme gezisi yapmış ve hükümete uzun bir rapor sunmuştu. Bu raporlar da kitabın Birinci Bölümünde değerlendirilmekte, tanıtılmaktadır.[1]

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk çeyreğinde, Türkiye'ye karşı Kürtçülük propagandasında Sovyet Ermenistan Cumhuriyeti'nin de bir yeri vardır. Moskova, bu işi Ermenilere havale etmiş, kendisini arka plana çekmiş görünmektedir. Ermeniler, hem Ermenistan'da hem Ermenistan dışında Kürtçülük için çalışıyorlardı. Lübnan ve Suriye'deki Ermeniler, Kürtçülerle işbirliği içine girmişlerdi. Ermeni **Taşnak** örgütü ile Kürtçü **Hoybun** örgütü arasında bir işbirliği anlaşması da yapılmıştı. Ermenis-

1) Kitabın Birinci Bölümünde değerlendirdiğimiz **İsmet İnönü**'nün *Şark Seyahati Raporu 1935* başlıklı raporu, ayrı bir kitap olarak da yayımlanmıştır: Bkz. **Saygı Öztürk**, *İsmet Paşa'mn Kürt Raporu*, Doğan Kitap, İstanbul, 2007.

tan Sovyet Cumhuriyeti'ndeki Ermeniler de boş durmuyorlardı. Erivan Radyosu, Türkiye'deki Kürtlere dönük Kürtçe yayın yapıyordu. Ayrıca Erivan'da bir Kürt Kongresi toplanmıştı. Ermenistan Cumhuriyeti'nde Kürtçe popüler yayınlar yapılıyordu. Ermenistan'daki Kürtlerin durumu Türkiye Kürtlerine örnek gösteriliyordu...

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, Avrupa ve ABD'de Türkiye'ye karşı Kürtçülük propagandası arttı ve yaygınlaştı. Büyük savaşı geride bırakan Avrupa, "Nerede kalmıştık?" dercesine, gözlerini yeniden Türkiye'ye çevirdi. **Sevr** yeniden hatırlandı. Özellikle Batı Avrupa ülkelerinde ve ABD'de, Kürtçülük çalışmaları giderek hızlandı. Avrupalı Kürtçüler, **Soğuk Savaş**'ın ilk yıllarında Türkiye'ye saldırılarında biraz çekingendi; düşmanca yayınlarında isimlerini gizlemeye çalışıyor, kimi zaman müstear[2] adlar kullanıyorlardı. Hükümetler de Türkiye karşıtı faaliyetlerin arkasında görünmemeye çalışıyordu. Daha sonra buna gerek duymaz oldular ve Türkiye'ye karşı açıkça saldırılara yöneldiler.

Soğuk Savaş ortalarında, Batı Avrupa, ABD ve SSCB'de Kürtçü yayınlarda adeta patlama görüldü. Akademiler, araştırma kurumları, vakıflar, enstitüler, üniversiteler vs. Türkiye'ye ilgilerini ve oryantalizm çalışmalarını Kürtçülüğe doğru kaydırdılar. Geçer akçe artık Kürtçülük oluyordu. Türkoloji yerine Kürdoloji çalışmaları desteklenir oldu. Avrupa, Amerika ve Sovyet Rus üniversitelerinde Kürtler üzerine pek çok doktora tezi yaptırıldı. Yeni yeni "Kürt uzmanları" yetiştirildi. Hem ciddi araştırma hem popüler nitelikteki Kürtçü yayınlar aldı yürüdü. Bu ürünler biraz gecikmeyle de olsa bizim yeni yetme Kürtçülerimize de ulaştırıldı. Bizimkiler, "Kürdistan" savlarının yaratıcıları değil, izleyicileri

2) Örneğin 1947 yılında Paris'te *Les Kurdes et le Droit* (*Kürtler ve Hukuk*) başlığıyla Türkiye aleyhinde kışkırtıcı ve düşmanca bir kitap yayımlamış olan Fransız, Kürtçü yayınlarında kimi zaman **Lucien Rambout**, kimi zaman da **R.P. Thomas Bois** adını kullanmıştır.- BNŞ.

oldular.[3] Kitabın Birinci Bölümünde yurtdışında yapılmış Kürtçülük yayınlarından örnekler de sunulmuştur.

Irak'ın Kuzeyi'nde **Mustafa Barzani** ayaklanması, dikkatleri petrol ülkesi Irak'taki gelişmelere çevirdi ve Kürtçülük yayınlarıyla birlikte Kürtçülük hareketlerini de kamçıladı. **Mesut Barzani**'nin babası **Mustafa Barzani**, 12 yıl kadar Sovyetler Birliği'nde sığınmacı olarak yaşadıktan sonra 1958'de Irak'a dönmüş ve 1961'de Bağdat Hükümeti'ne karşı tekrar ayaklanmıştı. Bu ayaklanma, "Büyük Kürdistan"ın kurulmasına doğru bir ilk adım olarak görüldü ve dünya kamuoyuna öyle sunuldu. **Barzani** hareketini ve dolayısıyla Büyük Kürdistan emelini desteklemek için Türkiye dışında hem çok yayın yapıldı hem de pek çok örgüt kuruldu. Çeşitli ülkelerde yaşayan Kürtler örgütlendi. Mantar gibi Kürt kuruluşları fışkırdı: Kürt komiteleri, Kürt dernekleri, Kürt öğrenci dernekleri, Kürt haklarını koruma komiteleri, Kürt mültecileri dernekleri vs. Bütün bu kuruluşlar, **Barzani** hareketini ve dolayısıyla "Büyük Kürdistan" emelini desteklemeye yönlendirildi. "Büyük Kürdistan" denince de öncelikle Türkiye hedef alınmaya başlandı. Çünkü Kürtçü söylemlere göre en büyük Kürt nüfusu Türkiye'de yaşıyordu ve Türkiye parçalanmadan "Büyük Kürdistan" emeli gerçekleştirilemezdi. Bu iddialı ve ütopik emeli hayata geçirebilmek için Irak, İran, Suriye ve Türkiye'yi "küçültmek" gerekecekti. Eleştiriler ve saldırılar, Irak'tan ziyade Türkiye'ye çevrildi. En büyük hedef kitle olarak Türkiye'deki Kürt asıllılar seçildi.

Çalışmak üzere Avrupa'ya gönderilen Türk işçileri, Kürtçülüğe yeni boyutlar eklenmesine neden oldu. Türkiye, 1960'larda Batı Avrupa ülkeleriyle işgücü anlaşmaları yapmıştı. 1961'de **Federal Almanya** ile; 1964'te Avusturya, Belçika, Hollanda; 1965'te Fransa ve 1967'de İsveç ile İşgücü Anlaşmaları imzalanmıştı. Bu anlaşmalara dayanılarak Türkiye'den bu ülkelere dalga dalga işçi sevkıyatı

3) Avrupa'da yıllar önce yapılmış Kürtçülük yayınları ile **Abdullah Öcalan**'ın söylemlerini ve yazdıklarını karşılaştırınca gördük ki, PKK'nın Kürdistan savları **Öcalan** doğmadan (1949'dan) önce Avrupa'da oluşturulmuş, sistematize edilmiş ve istifadeye sunulmuştu. PKK lideri bunları izlemiştir.- BNŞ.

başladı. Gönderilen Türk işçilerinin sayısı, az zamanda büyük rakamlara ulaştı. Örneğin Federal Almanya'da, 1970'lere gelindiğinde Türk vatandaşlarının miktarı yarım milyonu aşmıştı.

Alman görevliler, Türk işçilerine hem Kürtçülük, bölücücülük açısından hem de dincilik açısından da yaklaştılar. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları Almanya'da Doğulu-Batılı, Kürt-Türk, laik-dindar diye ayrılmaya başlandı. Doğulu vatandaşlara özel programlar uygulanma yoluna sapıldı. Bölücülük programlarını uygulayacak aracılar, işbirlikçiler de tedarik edildi. Kitabın Birinci Bölümü'nün Almanya başlığı altında bu konuda çarpıcı ve düşündürücü bir örnek bulunacaktır:

Amerikalılar *Vahşi Kürdistan'da* adlı bir film hazırlamışlar. Rüsselsheim Opel Fabrikası'nda çalışan "Doğulu" Türk işçilerine bu filmin gösterilmesi ve anlatılması için 28 Ekim 1966 akşamı, yani Cumhuriyet Bayramı arifesinde özel bir "gece" düzenlenmiş. Adresleri önceden saptanmış olan "Doğulu" Türk işçileri, özel davetiyelerle "geceye" çağrılmışlar. Salonu, Rüsselsheim Belediyesi sağlamış. Filmi seyircilere açıklayıp anlatmak için Kuzey Iraklı bir Kürtçü bulunmuş. "Doğulu" Türk işçilerine, "Siz Türk değil, Kürtsünüz" denmiş. "Sizin ülkeniz de Türkiye değil 'Kürdistan'dır" denmiş. Onlara artık Türkçe değil, Kürtçe konuşmaları, Kürtlük için çalışmaları gerektiği anlatılmış. Bu ilk "geceyi" başka toplantılar izlemiş. T.C. Frankfurt Başkonsolosluğu, *"Daha önce bu gibi toplantılarda Türkçe konuşulurken bu defa bütün konuşmaların Kürtçe yapılmış olduğunu"* rapor ediyordu.

Almanya'da Türk vatandaşları arasında bölücülük çalışmaları, Kürtçü yetiştirme çalışmaları böyle başladı. Fabrika düzeyinde, iş yeri düzeyinde başlayan bu çalışmalar giderek örgütlendi ve ülke düzeyine yaygınlaştırıldı. Alman istihbaratçıları, işbirlikçiler de buldu ve kullandı. "Gezginci vaiz" gibi birileri, Almanya'da, Türk işçileri arasında köy köy dolaşıyor. Kürt kökenli Türk vatan-

daşları tek tek tespit ediliyor. Sonra bu insanlarla toplantılar yapılıyor, örgütlenmeye gidiliyordu.

Almanya'da işçiler arasında yapılan Kürtçü yetiştirme çalışmaları, üniversite öğrencileri arasında da yürütüldü. Önce Almanya'da okuyan Iraklı Kürt öğrencilere, 1956 yılında Wiesbaden'de bir **Kürt Öğrenci Derneği** kurdurdular. Sonra bu Iraklı öğrencilere Türk öğrenciler arasından seçilen bazı Kürt asıllı öğrencileri de kattılar. Daha sonraki yıllarda bu dernek büyüdü, **"Avrupa Kürt Öğrencileri Derneği"** adını aldı, Avrupa'ya dal budak saldı ve Kürtçülük konusunda ses getiren bir kuruluş oldu. Önce Irak'ta Barzani hareketini savunurken giderek hedef büyüttü ve "Büyük Kürdistan" avukatlığına soyundu. Dernek, bu bağlamda Türkiye'ye saldırılara yöneldi.

Almanya, önceleri Türk işçileri ve Türk öğrencileri Türk-Kürt, laik-dinci diye bölmeyi amaçlıyordu. Türk kitlesi, Alman toprağında bir "kuvvet" olmamalıydı, bir "ulusal azınlık" statüsü kazanmamalıydı, topluca hak aramamalıydı. Küçük küçük parçalara bölünmeliydi. Küçük lokma kolay yutulur, kolay sömürülürdü. Büyük lokmanın hazmı zordu, sömürülmesi zordu. İç politika açıktı: böl ve yönet. Böl ve sömür.

İşe, Alman topraklarındaki Türk işçi ve öğrencileri bölmekle başlayan Alman görevliler giderek işi büyüttü. Almanya'daki PKK terörünü ve **"Kara Ses"** tabir edilen irticayı besledi. Federal Almanya, PKK'ya terörist yetiştiren bir fidelik olup çıktı. Halen terör örgütü PKK'nın Avrupa merkezi ve en önemli finans kaynağı Almanya'dır. Alman Kürtçülük yayınlarına bakınca bugün görünen şudur: Ülkesindeki Türk vatandaşlarını bölmekle yetinmeyen ırkçı Almanlar, PKK aracılığıyla Türkiye'yi de bölmeye soyunmaktadır. Buna güçleri yetmezse bile Türkiye'ye verilecek her zarar Almanya için kârdır! Hesap budur!

Kürtçülüğün Türkiye'ye karşı körüklendiği, Türk diplomatlarına Ermeni saldırılarının hızlandığı Soğuk Savaş dönemin-

de, 1962-1981 yıllarında, üç Batı Avrupa ülkesinde görev yaptık: Fransa'da İkinci Kâtip, Başkâtip; İngiltere'de Başkonsolos, Hollanda da Büyükelçilik Birinci Müsteşarı idik. Olayların içinde yaşadık. 1977-1981 yıllarında Hollanda'da idik. Hollanda'nın da Türk vatandaşlarını bölme ve birbirine düşürme konusunda Almanya'yı izlemekte olduğunu gördük, izledik.

Dışişleri Bakanımız **İhsan Sabri Çağlayangil**, Türkiye'ye karşı Ermeni ve Kürtçü saldırılara misyonlarımızın dikkatini çekmişti. Hollanda'da 150 bin kadar vatandaşımız vardı. Hollanda makamları da tıpkı Almanlar gibi Türk vatandaşları arasında Kürt-Türk, laik-dinci ayrımı yapmaya çalışıyordu. Eskiden köklü ve saygın bir yeri olan Hollanda doğu bilimciliği veya oryantalizmi artık politize ediliyor ve Hollandalı araştırmacılar, Alman ırkçı yayınları taklit ederek bilimsel bakımdan şimdi hiç güvenilir olmayan, çarpık ve kötü Kürtçü yayınlar yapıyorlardı.[4]

Bizim Lahey'de bulunduğumuz yıllarda Hollanda'da 20 kadar din görevlimiz vardı. Başlarında da bir yüksek müşavir. Diyanet İşleri Başkanlığımızca gönderilmişlerdi. Hollanda makamları bu görevlilere özel ilgi gösterdiler. Bir ara din görevlilerimizi, Lahey'in en zengin semti Wassenar'da, koruluk içinde bir şatoda toplamışlar, bunlara burada bir ay kadar kurs vermişlerdi. "Sertifika" alacaklardı, törene bizi de davet ettiler. Gittik. Din görevlilerimiz, yaklaşık bir ay, beş yıldızlı otel gibi, açık büfe, ekmek elden su gölden, burada ağırlanmışlar. Kilo almış, yağ bağlamışlar ve pek memnun kalmışlardı. Bu görevlilerimizin çoğu Türkiye'de müftü idi. Bizi görünce sevindiler ve biraz açıldılar: *"Müsteşar*

4) **Martin van Bruinessen** gibi, örneğin. Almanlar, **Hitler** ırkçılığını hatırlatmasın diye "**ırk**" (rasse) kelimesini artık pek ağızlarına almıyor, bu kelimeyi biraz makyajlayarak "**etnisite**" olarak kullanıyorlar. Hollandalı **Van Bruinessen** de aynı yolu izliyor. Tarihi ve sosyolojik gerçekler ters yüz edilerek zorla bir "Büyük Kürdistan" tezi ortaya koymaya çalışıyor. "Irkçı bir Kürt milliyetçiliği" tezini savunuyor. Bu arada Nakşibendi şeyhleri dahi "etnik Kürt milliyetçileri" olarak takdim edilebiliyor. Anadolu toprağı, Almanların anladığı gibi biyolojik ırkçılığı hiçbir zaman tanımamıştır. Bunu unutuyor ya da bile bile göz ardı ediyorlar. Yaptıkları yanlıştır. Irkçı yayınları reddedilecektir.- BNŞ.

Bey, Hıristiyan filan amma, bu Hollanda'nın hakkı yenmez, İslam dinine büyük saygı gösteriyor, itibar ediyorlar. Din görevlileri olarak bizler de güzelce ağırlandık, pek memnun kaldık..." diye dilleri çözüldü.

Sakin, çok varlıklı olduğu halde bisiklet tepesinde dolaşan, milletvekilleri parlamentoya bisikletle gidip gelen, alçakgönüllü, gösterişsiz, dost ve cömert görünen Hollandalının aslında Avrupa'nın en acımasız sömürgecisi olduğunu bizim müftü efendiler nereden bileceklerdi! Müslümanların büyük dostu imiş gibi görülen Hollandalı, yaklaşık üç yüzyıl boyunca dünyanın en büyük Müslüman ülkesi Endonezya milli gelirinin % 52'sini kendi ülkesi Hollanda'ya taşımıştı. (Öteki sömürgecilerin hiçbiri bu kadar aşırı gitmemiş. Örneğin İngilizler, Hindistan milli gelirinin sadece % 48'ini İngiltere'ye aktarmışlardı!) Bu Wassenar malikâneleri de, din görevlilerimizin ağırlandıkları şato da Endonezya Müslümanları sömürülerek kurulmuştu. Başkalarını sömürme konusunda engin deneyimi olan Hollandalı, bizim din görevlilerini de çabucak etkilendirmeyi ve yönlendirmeyi başarmıştı.

Sonra şu oldu: Din görevlilerimiz Hollanda'daki Türk çocuklarını avuçlarının içine aldılar. Çocuklarımızı yetiştirmek için din dersleri, Kuran kursları yoğunlaştırıldı. Hollanda'daki çocuklarımız "dini bütün" ama "öğrenimi yarım" Müslümanlar olarak kaldılar. Büyükelçilik olarak ilan verdik, duyuru yaptık: Bir Hollanda üniversitesine girecek ilk işçi çocuğumuzu büyükelçilik olarak ödüllendirecektik. Orada kaldığımız yaklaşık beş yıl içinde bir tek işçi çocuğu üniversiteye giremedi. Üniversiteyi geçtik, "havo" denen ortaöğrenimden diploma alabilen de çıkmadı. Çocuklarımız da babaları gibi vasıfsız işçi olarak kaldı. Hollandalı, birinci kuşak işçilerimizden sonra ikinci kuşağı da sömürdü. Türk toplumuna 20-30 yıl zaman kaybettirdi. Yıllar sonra bugün Hollanda'da üçüncü Türk kuşağı sahnededir. Bu kuşak artık perdeyi yırtmaya başlamıştır. Artık orada da yetişmiş insanlarımız

vardır. Ama Hollandalı, ülkesindeki üçüncü kuşak Türkleri de dilim dilim bölmeyi başarmıştır. Dilimlerden biri bölücü, Kürtçü olup çıkmıştır. Bugün PKK unsurlarının barındırıldığı ülkelerden biri de Hollanda'dır.

Şunu da hatırlamakta yarar vardır: Hollanda, petrol devi Shell'in merkezi ve İngiltere ile birlikte sahibidir. Kürtlerin yaşadığı topraklar geniş anlamda petrol diyarıdır. Dolayısıyla Hollanda, Kürtlere petrol gözlüğüyle bakar ve ilgi gösterir. Bu bakımdan Hollanda'daki Türkleri, Almanya'nın yaptığı gibi Kürt-Türk diye bölmüştür. Kürtlerin ayrı olarak örgütlenmelerini, dernekler kurmalarını özendirmiş, desteklemiştir. PKK'lı teröristlere hoşgörüyle davranmış ve kucak açmıştır. Bazı Hollandalı kalemler de Kürtçülüğün teorisyenliğini yapmakta, piyasaya çarpık yayınlar sürmektedir.

İsveç'te Kürtçülük, başlangıçta bazı varlıklı ve aylak İsveçli "enteller" için bir meşgale, bir "hobi" gibi ortaya çıkmış görünüyor. Bunlar, 1960'larda bir "**İsveç Kürt Komitesi**" kurup Irak'ta **Barzani** ayaklanmasıyla ilgilenmeye başlamışlar. Sonra ilgilerini genişletmişler ve Türkiye'deki Kürtlere de yönelmişler.

1966 yılında Irak'tan İsveç'e dört Kürt öğrenci gitmiş. Çok geçmeden bunlara Türkiye'den çağırdıkları bir öğrenci de katılmış. İsveç Kürt Komitesi hemen bu beş öğrencinin ellerinden tutmuş. Öğrenciler önce üniversiteye yerleştirilmiş, ardından bunlara bir dernek kurdurulmuş: "**Avrupa Kürt Öğrencileri Derneği İsveç Kolu**" denmiş. Çok geçmeden bir dernek daha kurdurulmuş. Buna da "**İsveç Kürt Mültecileri Derneği**" adı verilmiş. Bunun kurucuları önce "gizli" tutulmuş. Ama Stokholm Büyükelçiliğimiz ufak bir araştırmayla bunların kurucularının da aynı beş Kürt öğrenci olduğunu görmüş. Zaten o tarihte İsveç'te bir Kürt veya Türk nüfus yoktu. Henüz yol yordam ve yabancı dil bilmeyen bu öğrenciler, dernekleri adına basına, hükümetlere, sivil toplum örgütlerine dilekçeler, yazılar göndermeye başlamış.

İsveç basını da bu yazılara her defasında cömertçe yer vermiş. Kürtçülük, İsveç kamuoyunda yavaş yavaş çarpık biçimde duyulmuş ve öyle tanınmaya başlanmış.

1967 yılında Türkiye ile İsveç arasında bir **İşgücü Anlaşması** imzalanmış, Türk işçileri, bu kuzey ülkesine de akın etmeye başlayınca İsveç Kürtçülüğünün boyutları büyüdükçe büyümüş. 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 sonrasında yurtdışına çıkan birçok Kürtçü, bölücü "sığınmacı" olarak İsveç'e yerleşince bu ülke kuzey Avrupa'da bir Kürtçülük merkezi durumuna gelmiştir. PKK da burada rahatça çalışmalarını sürdürmüş. İsveçliler, Kürtçülere ve PKK teröristlerine de sempatiyle yaklaşmışlar. Bu sempati, İsveç Başbakanı **Olaf Palme**'nin bir terörist saldırısına kurban gitmesine kadar devam etmiş. **Palme**'nin ölümü İsveçlileri de biraz düşündürmeye başlamış görünüyor. Türkiye, öteden beri söyler durur: *"Terör, gün gelir onu destekleyenleri de vurur!"*

Cumhuriyet'in ilk çeyreğinde Türkiye'yi en çok uğraştıran yabancı güçler Fransa ve İngiltere olmuştur. **Şeyh Sait, Ağrı** ve **Dersim ayaklanmaları**'nın arkasında bu iki devlet de vardı. Kitabın Birinci Bölümünde Fransa ve İngiltere'ye genişçe yer verildi.

İlginç ve düşündürücü bir nokta da şudur: Soğuk Savaş döneminde, dost sandığımız NATO müttefiklerimiz de Türkiye'ye karşı bölücü Kürtçülüğü kışkırtmaktan ve terörü kollamaktan geri durmamışlardır. Hatta NATO üyesi İngiltere ile Varşova Paktı üyesi Çekoslovakya'nın (aslında Sovyetler Birliği'nin) Soğuk Savaş içinde, Türkiye'ye karşı işbirliği yaptıkları, bölücülüğü körükleyen bir kitabı aynı anda iki ülkede birden yayımlayıp piyasaya sürdükleri görülmüştür.

Soğuk Savaş yıllarında T.C. Dışişleri Bakanlığı, yabancı ülkelerde Türkiye'ye dönük bölücü, gerici, yıkıcı faaliyetleri yakından izlemiş. Hizmet içi yayınlar da yapmış. Bu konulardaki açık, kapalı yazışmaları yıl yıl, cilt cilt toplayıp basmış: ***Kürtçülük Hareketleri Belgeler 1967, Kürtçülük Hareketleri Belgeler 1968,***

Türkiye'ye Karşı Ermeni Hareketleri Belgeler 1968 gibi başlıklarla hizmet içi ciddi kitaplar yayımlamış. Dışişlerinin bu değerli yayınlarından da yararlanıldı.

Birinci Bölümde şu ülkeler ele alındı: Fransa (ve Suriye), İngiltere (ve Irak), İtalya, İsveç, Almanya, Hollanda, İsviçre, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (ve Ermenistan), Yugoslavya ve Amerika Birleşik Devletleri. Ülkelerin sayısı artırılabilir, bazı ülkeler hakkında ayrı monografiler de kaleme alınabilirdi. Ama kitabın yayımlanması zora girebilirdi. Birinci Bölüm, şimdiki haliyle Avrupa ve ABD'de Kürtçülük hareketlerinin nasıl körüklenmiş olduğu, Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı saldırıların nerelerden kaynaklandığı hakkında okuyucuya bir fikir verecektir diye umuyoruz.

* * *

Kitabın İkinci Bölümü, *Cumhuriyet'in İlk Çeyreğinde Türkiye'de Ayrdıkçı-Bölücü Hareketler ve Bunlara Karşı Alınan Önlemler*'e ayrılmıştır. Cumhuriyet'in kuruluş yılları, bölücülük hareketleri bakımından da çetin yıllar olmuştur. O günleri biraz hatırlayalım.

Türkiye, uzun savaş yıllarım **Mudanya Mütarekesi** ile geride bırakınca bir devrim sürecine girmişti: 1 Kasım 1922'de Saltanat kaldırılmış, **Vahidettin**'in padişahlığı düşmüştü. Sadece halife sıfatıyla kalan **Vahidettin**, 17 Kasım 1922'de İngilizlere sığınıp yurtdışına kaçmış, TBMM de hemen Şehzade **Abdülmecid Efendi**'yi halife seçmişti. Türkiye'de artık padişah yok, sadece halife vardı; o da Meclis tarafından seçiliyordu.

Lozan Barış Antlaşması'mn ardından yabancı işgal kuvvetleri ülkeden çekilir çekilmez Türkiye'de devrim süreci iyice hızlandı ve yoğunlaştı: O dönemde çok kişinin hayal bile edemeyeceği şaşırtıcı devrim hamleleri birbirini izledi. 13 Ekim 1923'te, TBMM, Ankara şehrinin Türkiye Devleti'nin hükümet merkezi olduğuna dair kararı kabul etti (Karar, Sayı: 27). Ankara, resmen

Türkiye'nin başkenti oldu. İstanbul, oldum olası "imparatorluklar başkenti" idi; bin yıl Bizans'a, beş yüz yıl da Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmıştı. Devrim sürecinde, yalnız Osmanlı padişahı altı yüz yıllık tahtından indirilmekle kalmamış, aynı zamanda anlı şanlı İstanbul şehri de bin beş yüz yıllık "başkentlik tahtından" indirilmişti.[5]

29 Ekim 1923'te, Türkiye Cumhuriyeti ilan edildi. **Gazi Mustafa Kemal Paşa** ilk Cumhurbaşkanı seçildi. Bir konuşma yaparak Meclis'e teşekkür etti ve, *"Türkiye Cumhuriyeti mesut, muvaffak ve muzaffer olacaktır"* dedi. Sen misin, "Cumhuriyet başarılı olacaktır" diyen! İstanbul basını, Cumhuriyet'i başarısız çıkarmak, güçlenmeden çökertmek istercesine hemen kolları sıvadı! Veryansın etti.

3 Mart 1924'te, Halifelik kaldırıldı. Son halife **Abdülmecid Efendi** yurtdışına çıkarıldı. Aynı gün Meclis, öğretim birliğini sağlayan **"Tevhid-i Tedrisat Kanunu"**nu kabul etti. Bütün okullar Maarif Vekâleti'ne bağlandı, din eğitimi yapan medreseler Şeriye ve Evkaf Vekâleti'nden alındı, kaldırıldı. Şeriye ve Evkâf Vekâleti ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletleri de kaldırıldı.

Üst üste gelen bu devrimler, padişahçı, halifeci, tutucu, bölücü tüm cumhuriyet karşıtlarını ayağa kaldırdı. İstanbul basını başkent Ankara'ya ve Cumhuriyet'e karşı saldırıya geçti. İngiltere'nin başını çektiği eski düşman devletler, bir olup Cumhuriyet'in başkentini boykot etti ve Ankara'ya büyükelçi göndermeyeceklerini açıkladılar. Eski düşmanlar, Türkiye'den kovulmalarının şimdi rövanşım almaya çalışıyorlardı. Fransa, Türkiye-Suriye sınırının kesin olarak çizilmesine yanaşmıyor ve Türkiye ile uğraşıyordu. İngiltere, Musul vilayetini yutmaya çalışıyor, Hakkâri bölgesinde yaşayan Nesturi azınlığını Türkiye'ye karşı kışkırtıyordu. Türkiye'nin güney sınırları hâla kesin olarak çizilmemiş, güvenceye alınamamış idi.

5) Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. **Bilâl N. Şimşir**, *Ankara... Ankara... Bir Başkentin Doğuşu*. Genişletilmiş 2. basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006.

Bu ortamda İngiltere, Türkiye üzerinde diplomatik baskıyı yoğunlaştırdı ve 6 Ağustos 1924 günü Musul sorununu tek taraflı olarak, Türkiye'ye danışmadan, Milletler Cemiyeti'ne götürdü. Hemen ertesi günü Hakkâri bölgesindeki Nesturiler Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı ayaklandırıldı (7 Ağustos) ve İngilizin ekmeğine yağ sürdüler. Cumhuriyet henüz birinci yaş gününü bile kutlayamamış iken dış destekli bir saldırıyla karşı karşıya bırakıldı.

Halifeliğin kaldırılmasından yaklaşık bir yıl sonra, 13 Şubat 1925'te **Şeyh Sait**, "din elden gidiyor" diye doğudaki bazı aşiretleri Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı ayaklandırdı. **Şeyh Sait**, yeşil bayrak açarak, sala getirerek yürüyor, *"Halifelik kaldırıldı, medreseler kapandı, din elden gidiyor"* diye propaganda yapıyordu. Din, tehlikeli bir silahtı. İsyan çabucak yayılabilir, yalnız Doğudaki bazı illerle sınırlı kalmayabilir, Orta ve Batı Anadolu'ya da yayılabilirdi. Yayılmaya çalışılıyordu.

Bu kaygılar, **Fethi Bey (Okyar)** Hükümetini harekete geçirdi. Önce Doğu'da sıkıyönetim ilan edildi, **Hıyanet-i Vataniye Kanunu** yürürlüğe kondu. Yetmedi. İsyan yayıldıkça yayılıyordu. **Fethi Bey** Hükümeti istifa ettirildi. Yerine **İsmet Paşa** Hükümeti kuruldu. Önlemler sertleştirildi. **Takrir-i Sükûn Kanunu** çıkarıldı, Doğu'da ve Ankara'da birer İstiklal Mahkemesi kuruldu.

İstanbul basını ile İngilizlerin, Doğu Anadolu'daki gelişmelerde rolü olduğu anlaşıldı. Cumhuriyet'in ilk günlerinde, İstanbul'daki İngiliz Elçiliği raporlarıyla İstanbul gazetelerinin yazılarını yan yana koyup karşılaştırınca insan şaşırıp kalıyor. Kim kimden esinleniyor pek belli değil, ama iki taraf da ağız birliği yapıyor ve Cumhuriyet'i acımasızca hırpalıyor. İngiliz diplomatları, *"Türkler savaşta birleşir, barışta birbirine düşer"* gibi düşünceler ve beklentilerle hareket ediyor. Elçi **Lindsay**, Türkiye'de Cumhuriyet rejiminin pek uzun ömürlü olamayacağı, Ankara'nın da başkent olarak kalamayacağı mesajını veriyor, dolayısıyla Ankara'da büyükelçilik açılmamasını savunuyordu. **Lindsay**, Türkiye Cumhuriyeti'ne birkaç yıllık ömür biçiyordu!

Aynı olumsuz hava, İstanbul gazetelerine de hâkimdi. Babıâli'nin namlı kalemleri başkent Ankara'yı da, Cumhuriyet'i ilan edenleri de horlayarak, küçümseyerek, aşağılayarak yerden yere vuruyordu. İstanbul basını, Türk insanının zafer sevincini, yepyeni bir devlet kurma gururunu, gelecek umutlarını acımasızca söndürüyor ve toplumun moralinde bir çöküntü yaratıyordu.

Milli Savunma Bakanı **Recep Bey (Peker)**, **Şeyh Sait ayaklanması** devam ederken ve **Takrir-i Sükûn Kanunu** görüşülürken 4 Mart 1925 günü TBMM'de yaptığı konuşmada, İstanbul gazetelerinin o günlerdeki olumsuz yayınlarına parmak basıyor, *"Cumhuriyet'in yarınki çocukları bugün yaşadığımız tarihi günleri incelerken göreceklerdir ki"* diyor, *"bu yüce Cumhuriyet binasını yıkmak için yanıp tutuşan hainleri ilk özendiren ve kışkırtan İstanbul basını olmuştur."* **Recep Bey**, İstanbul gazetelerinin Cumhuriyet'i tahrip ettiklerini şöyle anlatıyor:

"...Evet arkadaşlar! Bugünkü zaaf manzarasının asıl sebebi ve vatan önünde, vatan tarihinde en çok eleştirilen (muâtrib) *bir kurum olarak İstanbul basını vardır. Tabii ki bazı müstesna gazeteler vardır. Bu müessese* (yani İstanbul basını) *en yüksek bir nüfuza eriştikten sonra bu memleket için tek hayat olan devlet kurumu, en başta Yüce Meclisimiz olmak üzere ve bütün devlet kurumlarına ve otoritelere yalanlarla, tahriflerle sürekli olarak canice hücum edilmiştir. Zaman zaman kimisine hırsızlık, kimisine midecilik, kimisine inhisarcılık, kimisine fenalık ve hatıra gelen gelmeyen bin türlü çirkef yakıştırarak ülkede devlet nüfuzu tahrip edilmiştir...*

Bu İstanbul matbuatı, öyle bir manzara yaratmıştır ki arkadaşlar, Türkiye'de devlet yoktur, hükümet yoktur, hükümete güçlü dayanak sayılabilecek bir Meclis yoktur. Bunların hepsi adi, sefih, midelerinden, kişisel çıkarlarından başka hiçbir şey düşünmeyen değersiz bir güruhtan başka bir şey değildir. Duygu ve ka-

naatini memleketin özellikle bir kısım cahil halkın ruhlarına işlemişlerdir...

Sayın arkadaşlar! İşte bu suretle memlekette sözü dinlenecek bir zabıta, emri yerine getirilecek bir hükümet, verdiği kararların uygulanacağına ve meşruiyetine inanılacak bir Meclis yoktur manzarası yaratan bu yıkıcı kurum ve buna uyan iç ve dış unsurlar, bilerek ve bilmeyerek tam bir birlik içinde hareket etmişlerdir. Bunlar, bilinçli bilinçsiz, devletin nüfuzunu yıkmak için yaptıkları girişimlerle, maalesef vatanın bir bölümünde bugün başarılı olmuşlardır... Vicdani kanaatim budur..."[6]

İstanbul basınında Cumhuriyet'e ve Cumhuriyet'in kurucularına karşı yürütülen sistematik eleştiriler, saldırılar ve haksız karalamalar, Meclis içinde, milletvekilleri arasında da bir karamsarlık ve güvensizlik duygusu yaratmış, hatta devlete ve **Gazi Mustafa Kemal Paşa**'ya bile güveni sarsmıştır. Bir örnek verelim: Halk Partisi'ne ve Terakkiperver Fırka'ya katılmamış olduğunu ve tarafsız kaldığını söyleyen Eskişehir Milletvekili **M. Emin Sazak**, 29 Şubat 1924 günü defterine şu notu düşmüş:

*"...Hilafet hanedanının ülke sınırları dışına çıkarılmasından, Şeriye Vekâleti'nin kaldırılmasından, mahkemelerin ve eğitimin birleştirilmesinden bahsetmeye başladılar... **Paşa**'nın bu dostları, fikirsiz, inançsız adamlardır... Bu inkılap şahsi emel ve amaçlardan kaynaklanmaktadır. **Mustafa Kemal Paşa**'nın yakınındaki adamlar yüzünden memleketin kötülük göreceğini görüyorum..."*[7]

Emin Sazak, Şeyh Sait ayaklanması dolayısıyla Başbakan **Fethi Okyar**'ın istifası üzerine de şunları yazıyor:

*"Dün Parti'de **Fethi Bey** düşürüldü. Buna, Doğu illerinde, **Şeyh Sait** isminde birinin, din ve Kürtçülük hesapları karışık, is-*

6) *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre II, İçtima Senesi II, Cilt 15, 69. içtima, 4.3.1341 (1925).

7) **M. Emin Sazak**, *Emin Bey'in Defteri, Hatıralar*, Tolkun, Ankara, 2007, s.223-224.

*yan etmesi sebep oldu. **Mustafa Kemal Paşa**, bu isyandan istifade etmek istiyor... Kamuoyu **Gazi Paşa**'yı sevmez olmuştur... **Gazi Paşa**'nın çevresi çapulcu ve halk nazarında iyi tanınmayan insanlardır... Mesele, sırf şahsi endişe üzerinedir..."*[8]

İstanbul gazetelerinin yıkıcı yayınları kesilmiş, **Şeyh Sait ayaklanması** bastırılmış. **Emin Sazak** işte o zaman ülkenin gerçek durumunu kavramış görünüyor. Daha önce söylediklerinden dönüyor ve 18 Temmuz 1925 günü defterine şunları yazıyor:

*"**Şeyh Sait** isyanının, **Fethi Bey** kabinesinin bastıracağı türden bir iş olmadığı, memleketin geleceği için gerçekten şiddetli tedbirler uygulamak gerektiği ve bu isyanın, önemli dış ve iç tertiplerin sonucu olduğu anlaşıldı. Şu halde, **Gazi Paşa** ve **İsmet Paşa** haklıymışlar. Diğer parti, yani Terakkiperver Parti, bilmeyerek kötülük yapmıştır."*[9]

Terakkiperver Fırka'mn asıl hatası, tüzüğünde *"Fırka efkâr ve itikadat-ı diniyeye hürmetkârdır"*, yani *"Parti, dinsel düşünce ve inançlara saygılıdır"* sözlerine yer vermesi olmuştur. Bu cümle ya da ilke, hele Halifeliğin kaldırıldığı, devrim yasalarının arka arkaya yürürlüğe konduğu bir dönemde, Cumhuriyet'in temeline dinamit yerleştirmek gibiydi. **Şeyh Sait ayaklanması**'nı da dolaylı olarak tetiklemiştir. Bu ayaklanma esas itibariyle bir irtica ayaklanmasıydı.

Atatürk, *Nutuk*'ta, "Parti, dinsel düşünce ve inançlara saygılıdır" ilkesinin Terakkiperver Fırka tarafından "bayrak gibi kullanıldığım" söyler ve şöyle devam eder:

"Bu bayrak yüzyıllardan beri bilgisizleri, bağnazları ve boş inançlara saplanmış olanları aldatarak özel çıkarlar sağlamaya kalkışmış kimselerin taşıdıkları bayrak değil mi idi? Türk ulusu yüzyıllardan beri, sonu gelmeyen yıkımlara, içinden çıkabilmek

8) *Ibid.*, s.228.
9) *Ibid.*, s.230-231.

için büyük özveriler isteyen pis bataklıklara, hep bu bayrak gösterilerek sürüklenmemiş mi idi?..

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, yurtta cana kıyıcıların, gericilerin sığınağı ve dayanağı oldu; dış düşmanların yeni Türk Devleti'ni, körpe Türk Cumhuriyeti'ni yıkmayı öngören planlarının kolaylıkla uygulanmasına yardım etmeye çalıştı. Tarih; gizli amaçlarla düzenlenmiş, genel ve gerici Doğu ayaklanmasının nedenlerini inceleyip araştırdığı zaman onun önemli ve belirli nedenleri arasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın dinsel konulara verdiği sözleri ve Doğu'ya gönderdiği sorumlu yazmanının kurduğu örgütleri ve yaptığı kışkırtmaları bulacaktır..."[10]

Gerek **Atatürk**, gerek **İsmet İnönü**, **Şeyh Sait ayaklanması**'nın bir "irtica hadisesi", bir gerici ayaklanma olduğunu tekrar tekrar belirtmişlerdir. **İnönü**, *Hatıraları*'nda da, *"**Şeyh Sait** isyanının sebeplerini değerlendirirken dikkatli olmak gerektiği kanaatindeyim. Herhalde bunu bir milli hareket olarak kabul etmemek lazımdır"*[11] diye uyarıda bulunuyor.

Bu uyarı yerindedir, doğru bir değerlendirmedir; hiç tartışılmamalıydı. Ancak bazı yabancı araştırmacılar, Türkiye'yi parçalamak amacıyla geçmişteki aşiret isyanlarını "Kürt milli hareketleri" olarak gösterme çabası içindedirler. Bunlar, tarihsel ve sosyolojik gerçekleri ters yüz ederek Nakşibendi şeyhlerini bile "Kürt milliyetçileri" imiş gibi takdim etmeye, bu bağlamda **Şeyh Sait ayaklanması**'nı da bir "milli hareket" gibi göstermeye çalışmaktadırlar. Bunlar yanlış ve boşuna çabalardır.

Şeyh Sait ayaklanması üzerine bir dizi önlem alınmıştır: Sıkıyönetim ilanı, **Hıyanet-i Vataniye Kanunu**'nun çıkarılması, Ankara'da ve doğuda iki İstiklal Mahkemesi kurulması gibi. Bu önlemler isyan bastırıldıktan sonra kaldırıldı. **Takrir-i Sükûn Kanunu** da uzunca bir süre uygulandıktan sonra yürürlükten kalktı.

10) **Gazi Mustafa Kemal (Atatürk)**, *Nutuk-Söylev*, II Cilt, 1920-1927, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984, s.1185-1191.

11) **İsmet İnönü**, *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006, s.465.

Yine **Şeyh Sait ayaklanması**'nın ardından, 1927 yılında, Diyarbakır'da **Birinci Umumi Müfettişlik** kuruldu. Görev çevresi 8 ili kapsıyordu: Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Hakkâri, Mardin, Muş, Siirt, Urfa ve Van illeri. Daha sonra Ağrı ili de eklendi. 1935 yılında kurulan Bingöl, Tunceli illeri de Birinci Umumi Müfettişliğe bağlandı.

Geniş yetkilerle donatılan **Umumi Müfettişlik**, hem bölgenin çok yönlü olarak kalkınmasına hem de bölgede asayiş ve güvenliğin sağlanmasına önemli hizmetlerde bulunuyordu. Geçici değil, kalıcı bir kurum niteliğindeydi. Daha sonra yeni Umumi Müfettişlikler de kurulmuştur.

Şeyh Sait ayaklanması, İngiltere'nin Musul tezini güçlendirmiş, İngiltere'ye yaramıştır. Ayaklanma bastırıldıktan sonra Milletler Cemiyeti Meclisi, 16 Aralık 1925 tarihinde Musul konusunda İngiltere'nin isteği doğrultusunda bir karar aldı. Yani Musul vilayetinin Irak'a bırakılmasına karar verdi. Türkiye, Musul için İngiltere'ye savaş açabilecek durumda değildi; çaresiz, Milletler Cemiyeti kararını kabul etmek durumunda kaldı. 5 Haziran 1926'da, Ankara'da, Türkiye-İngiltere ve Irak hükümetleri arasında **Hudut ve İyi Komşuluk İlişkileri Anlaşması** imzalandı. Bu anlaşma üzerine İngiltere'nin Türkiye'ye karşı düşmanca davranışları ve kışkırtmaları azaldı. Türkiye-Irak sınırında nispi bir güvenlik sağlanmış oldu.

İçerde **Şeyh Sait ayaklanması** bastırılmış, güneyde Irak sınırı anlaşmaya bağlanmış ve Ankara biraz rahatlar gibi olmuştu ki bu defa İran sınırı, özellikle sınırın Ağrı bölümü Cumhuriyet Hükümetine sorun olmaya başladı. **Ağrı ayaklanması** hazırlandı. Bunun ilk işaretleri Kasım 1925'te görüldü. Başbakan **İsmet Paşa**, 9 Kasım 1925'te Meclis'e bilgi verdi:

"İran ile aramızda bir hudut hadisesi olmuştu. Hadise, İran arazisi dahilinde bazı şekavet (eşkıyalık) *yuvalarının hududu geçerek karakollarımıza tecavüzü şeklinde tecelli etti... Bu gibi hadisat olabilir, elverir ki hadisenin men'ini ve ademi tekerrürünü*

(önlenmesi ve tekrarlanmamasını) *temin için iki taraf arasında dostluk icabeti tecelli etsin."*[12]

Bu konuşmanın üzerinden beş yıl geçti. 1930 yılına gelindi. Bu yıl, Türkiye'de ekonomik kriz yılı oldu. 1929'da patlak veren dünya ekonomik krizi ertesi yıl Türkiye'yi de vurdu ve ülkede bütün hayatı etkiledi. Krize çare arayışlarına girişildi. **Gazi**'nin teşvikiyle Ağustosta Serbest Fırka kuruldu. Yaz aylarında Ağrı ayaklanması, yıl sonunda Menemen gerici olayı patlak verdi. Ağrı ayaklanmasını hazırlayanlar, Türkiye'nin bu bunalımlı zamanını seçtiler.

Başbakan **İsmet Paşa (İnönü)** 28 Temmuz 1930'da ilk açıklamayı yaptı:

"Son günlerde memlekette askeri harekâtı gerektiren bazı olaylar oldu... Bu da bilhassa hudut haricinde suni olarak kurulan birtakım cemiyetlerin siyasi emeller telkini sureti ile halkı ayaklandırmak hevesleridir" dedi.[13]

Ağrı ayaklanması'nın arkasında İran ve Fransa vardı. Ayaklanma, Fransız mandası olan Suriye'deki **Hoybun** örgütü tarafından hazırlanmıştı. Asiler, İran makamlarının desteği ya da göz yumması ile İran'dan Türkiye'ye saldırmışlardı. İsyancıların başında **Yüzbaşı İhsan Nuri** vardı. **Şeyh Sait ayaklanması**'na da katılmış, sonra İran'a kaçmış olan bu eski Türk subayı **Hoybun** örgütü tarafından ayaklanmanın "başkomutanı" olarak atanmıştı.

Türkiye, askeri ve diplomatik bir operasyonla hem bu ayaklanmayı bastırdı hem de İran ile dostluk ilişkilerini geliştirdi. Ağrı ayaklanması bastırılınca Türkiye ile İran arasında sınır düzeltmesi yapıldı, Türkiye-İran ilişkilerinde yepyeni bir dönem başladı, 1934 yılında İran Şahı **Rıza Pehlevi** Türkiye'ye resmi bir ziyaret yaptı ve Türkiye-İran dostluğu zirveye ulaştı.

12) *İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları, 1920-1933,* Başvekâlet Matbaası, Ankara, 1933, s.97; *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973,* Birinci Cilt (1920-1938), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1992, s.226.

13) Bu açıklamanın aslı ve tam metni için bkz.: *Ibid.* s.283-291.

Türkiye-Irak sınırından sonra Türkiye-İran sınırı da anlaşmaya bağlandı ve bu sınırda da güvenlik sağlandı.

1937'deki **Dersim ayaklanması**'na gelince, bunun düpedüz bir eşkıyalık sorunu olduğu anlaşılmaktadır. Dersim şeyhleri, eşkıyalığı bir geçim kaynağı yapmışlardı. "Kol" dedikleri silahlı eşkıya çetelerini, hemen her yıl çevre illere salıyor, büyük çapta soygunlar yaptırıyor ve cezasız kalıyorlardı. Bu, Osmanlı döneminden beri sürüp gelen kronik bir dertti. Cumhuriyet yönetimi merkezi devlet otoritesini güçlendirmeye, Dersim'de reform yapmaya karar verince çıkarlarının bozulacağını düşünen Dersim şeyhleri buna direnmeye kalkıştılar ve bastırıldılar. Dersim, "Tunceli" adını aldı ve reform sürecine girdi.

Yine 1937 yılında Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında **Sadabat Paktı** imzalanmıştı. Türkiye'nin İran ve Irak sınırlarında asayiş ve güvenlik kolektif pakt çerçevesinde de pekiştirilmişti. Türkiye, hemen hemen bütün komşularıyla dostluk ilişkilerini geliştirmiş, Batıdaki komşularıyla **Balkan Paktı**'nı, Doğu'daki komşularıyla **Sadabat Paktı**'nı imzalamış idi. Dışardan gelebilecek Kürtçülük, bölücülük kışkırtmalarının önü büyük ölçüde kesilmişti.

Yalnız Suriye'deki Fransız yönetimiyle samimi bir dostluk kurulamamıştı. Suriye sınırı, Türkiye için hâlâ kronikleşmiş bir sorundu. Türkiye Cumhuriyeti karşıtları Suriye'de çalışmalarını sürdürüyorlardı. **İkinci Dünya Savaşı** yıllarında da Suriye'den Türkiye'ye Kürtçülük ihraç ediliyordu. Suriye'den gizli kuryelerle Türkiye'ye gönderilen Kürtçülük yayınları, devlet bursuyla Doğu Anadolu'dan İstanbul Üniversitesi'ne gönderilmiş olan ve "Dicle Talebe Yurdu"nda kalan öğrencilere ulaştırılıyor, bunlara özel Kürtçülük kursları veriliyordu. Fransa'nın Suriye'den uzanan eliyle yetiştirilen bu eğitimli Kürtçüler, çok partili dönemde Türkiye politika sahnesinde boy gösterdiler.

* * *

Kitabın Üçüncü Bölümü, *"Cumhuriyetin İkinci Çeyreğinde Türkiye İçinde Ayrılıkçı Bölücü Hareketler"* başlığını taşımaktadır. Burada *Cumhuriyet'e İçeriden Dış Destekli Saldırılar ve Bunlara Karşı Alınan Önlemler* ele alınmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci çeyreği (1950-1975), dışarıda Soğuk Savaş dönemi, içeride çok partili siyasal yaşam demektir. Türkiye'nin katılmadığı fakat sıkıntılarını çektiği **İkinci Dünya Savaşı** 1945'te biter bitmez Türkiye, tek partili dönemden çok partili döneme geçmeye yönelmiştir. 1920'lerden beri tek başına iktidarda olan Cumhuriyet Halk Partisi'nden ayrı yeni siyasi partiler kurulmasının önü açılmış ve 1945'te ilk siyasi partiler kurulmuştur. Halk Partisi'nden ayrılan bir grup tanınmış politikacı da Ocak 1946'da Demokrat Parti (DP) adıyla yeni bir siyasi parti kurmuştur. **Demokrat Parti**, kurulduğu yıl yapılan seçimlerde muhalefet partisi olarak Meclis'e girmiş, dört yıl sonra 14 Mayıs 1950 seçimlerinde ise tek başına iktidar olmuştur. On yıl sürecek Demokrat Parti dönemi başlamıştır.

Çok partili siyasal yaşama geçiş, Türkiye'de Kürtçüler için de bir fırsat olmuştur. Bunlar, sayı bakımdan pek az fakat iyi yetişmiş militan kişilerdi. Hemen siyasi partiler içinde aktif olarak yer almaya ve kendi emellerini partiler aracılığıyla adım adım gerçekleştirmeye başladılar. Önce CHP döneminde Kürtçülüğe, bölücülüğe karşı konmuş bazı yasakları kaldırtıp Kürtçülüğün önünü açma stratejisini benimsediler. Bu hedefe doğru yürürken tabii ki kimse Kürtçülükten, bölücülükten söz etmeyecek; yasaklar, önlemler Kürtçülük adına değil, "demokratikleşme adına" kaldırtılacaktır. "Demokrasi", "demokratikleşme", "özgürlük" denince akan sular dururdu. Hiçbir parti, şu ya da yasağın kaldırılmasına kolay kolay karşı çıkamazdı. Madem ki çok partili yaşama geçiliyor, madem ki artık Türkiye'ye "demokrasi" geliyordu, öyleyse bütün "anti demokratik" yasaklar, engeller kaldırılmalıydı ve kaldırılacaktı. **Şeyh Sait ayaklanması**'nı, bölücülüğü, eski sıkıntıları filan

hatırlayan kim!? Hafıza kaybına uğranırsa yarın ülkenin başına neler gelebileceğini düşünen kim!? Demokraside yasak mı olurmuş! Süpür gitsin!

Kürtçülerin yasakları kaldırtma stratejisi içinde öncelikle "İskân Yasası" hedef alındı. Salam politikası... Onlar buna "Mecburi İskân Kanunu" diyordu. Bir bakıma doğru, bir bakıma değil. 1927 tarihli, 1097 sayılı bir yasaydı ve hâlâ yürürlükteydi. Resmi adı, sadeleştirilmiş olarak, **"Bazı Kişilerin Doğu Bölgelerinden Batı İllerine Taşınmalarına İlişkin Yasa"** idi. Bu yasa ile Diyarbakır ve Ağrı çevrelerinden 1.400 kadar kişi Türkiye'nin batı illerine gönderilip iskân edilmişti. Bunlar, **Şeyh Sait ayaklanması**'na karışmış ya da destek vermiş toprak ağası, aşiret reisi, tarikat şeyhi gibi nüfuzlu kişilerdi, yani "mütegallibe" (zorba).

Batı illerinde bunlar tıpkı Türkiye dışından gelen "iskânlı göçmenler" gibiydi, iskân edildikleri bölgede kalmak durumunda idiler, eski yerlerine ise dönemiyorlardı. Kürtçüler bu "sürgünlerin" durumunu, sanki açlıktan ölüyorlarmış gibi dramatize ediyordu. Bunları "kurtarmayı" büyük bir Kürtçülük davası olarak bellemişlerdi. **Tarık Ziya Ekinci**, *"O zamanlar bizlerin kafasında en önemli sorun Mecburi İskân Kanunu'ydu. Bu kanuna karşı tepki gösteriyorduk"* diyor.[14]

Şeyh, ağa, reis takımının "sürgünden kurtarılması" muhalefetteki Demokrat Parti'den bekleniyordu. Fakat öyle olmadı. Bunların geri dönmelerini Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı sağladı. 1946 seçimlerinde gidişatı görmüş, bundan sonraki ilk seçimde Demokrat Parti'nin iktidara gelebileceğini sezmiş olan CHP, şeyh ve ağa takımının doğuda birer "oy deposu" olabileceğini de düşünmüş olacak ki 1947 yılında bunların geri dönmelerine izin verdi. CHP, siyasi rekabet ve oy hesaplarıyla bu işi muhalefete bırakmadı. "Osmanlı'nın yasağı üç gün sürer" demişler. Cumhuriyet'in yasağı da 20 yıl sürmüştür! 1927'de suçlu diye batıya gönderilenler,

14) **Şeyhmus Diken**, *Amidalılar. Sürgündeki Diyarbekirliler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.46.

1947'de kahramanlar gibi geri dönmüşlerdir! Onları batıya gönderen de geri getiren de CHP iktidarı olmuştur.

Vaktiyle batıya gönderilmiş olan doğulu toprak ağaları, aşiret reisleri ve şeyhlerin geri dönüşleri, Kürtçülere verilen önemli bir ödün olmuştur. Ağalık, şeyhlik silinmek, ortadan kalkmak şöyle dursun güçlenmiş, kurumsallaşmış olarak geri dönmüştür. Bölücü, rövanşı almış, bir zafer kazanmış ve yüreklenmiştir; bundan böyle daha atak, daha saldırgan olacaktır. Olmuştur.

Çok partili dönemde şeyhlere, ağalara, Kürtçülere verilen ödünlerin arkası gelmiştir. 16 Ocak 1949'da Sivas milletvekili **Şemsettin Günaltay** Başbakan oldu. Başbakanlığı yaklaşık 15 ay sürdü. Bu 15 aylık dönemi şeyhlere, seyitlere, hacılara, hocalara verilen din ödünleri bakımından not etmek lazım. **Günaltay** hükümetinin verdiği ödünler içinde bir tanesi, doğrudan bölücü Kürtçü şeyhlere, seyitlere verilmiş bir ödündür. O da tekke ve zaviyelerin açılmasıdır.

Hatırlayalım: **Şeyh Sait**, 1925'te, "dini kurtarmak" için ayaklanmıştı. Dini kurtarma davasını açıkça ilan etmişti. "Din tehlikededir, dini kurtarmak lazım" diyordu. **Şeyh Sait ayaklanması**, tekkelerde pişirilip kotarılmıştı. Asi şeyhler, seyitler tekkelerde yuvalanıyorlardı. Tekke ve zaviyeler bu yüzden kapatılmıştı. Şark İstiklal Mahkemesi, **Şeyh Sait** davasında, kendi bölgesindeki tekke ve zaviyeleri amaçlarından şaşarak siyasallaştıkları ve "fesat ocağı" haline geldikleri gerekçesiyle kapatmıştı.

Atatürk, 30 Ağustos 1925'te, *"Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, meczuplar memleketi olamaz"* demişti. 30 Kasım 1925'te TBMM, tekke ve zaviyelerin kapatılması hakkında ayrı bir yasa çıkarmıştı. Yasanın adı **"Tekke ve Zaviyeler İle Türbelerin Kapatılmasına ve Türbedarlıklar ile Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun"** idi. CHP iktidarı, giderayak bunları kendi eliyle birer birer kaldırdı. Yasaklı şeyhler, ağalar, reisleri âlâyıvala ile geri getirdi. Tekkeler yeniden açıldı; şeyhler, seyitler

buralara buyur edildi. Şeyhlere, seyitlere bir de "din tavizleri paketi" sunuldu. Herhalde şeyhler, seyitler bundan pek hoşnut kalırlar da gelecek seçimde müritleriyle birlikte CHP'ye oy verirler diye düşünülmüştü. CHP'ye oy verip vermedikleri ayrı bir konudur. Bizim konumuz bakımından şunu söyleyebiliriz: Bu ödünler, bu tavizler, Kürtçülerin önünü biraz daha açmış, bölücüleri bir kat daha yüreklendirmiş ve onların beklentilerini artırmıştır.

Demokrat Parti (DP) de CHP'den geri kalmazdı. Demokratlar hele bir iktidara gelsinler, ödün neymiş görülecekti. İş, yarışa biniyordu! DP iktidara gelir gelmez gerici, bölücü tarikatlara, şeyhlere, seyitlere bir büyük ödün vermekle işe koyuldu: Türkçe ezanı kaldırıp yerine Arapça ezanı getirdi.

14 Mayıs 1950 seçimlerinde CHP iktidardan düştü, DP büyük çoğunlukla seçimi kazandı ve tek başına iktidar oldu. **Celal Bayar** Cumhurbaşkanı seçildi; **İsmet İnönü** Çankaya Köşkü'nden Pembe Köşk'e taşındı. İlk DP Hükümeti'ni **Adnan Menderes** kurdu. **Menderes**, 29 Mayısta hükümet programını Meclis'te okurken beklenmedik bir şey yaptı. Cumhuriyet devrimlerini, "millete mal olmuş", "millete mal olmamış" diye ikiye böldü. ***"Millete mal olmuş inkılaplarımızı mahfuz tutacağız"*** dedi. Bu ne demekti? Şu demekti: Demokrat Parti iktidarına uygun gelen devrimler "millete mal olmuştur" diye korunacak; uygun gelmeyenler ise bunlar "millete mal olmamıştır" diye atılacaktı! Ünlü gazeteci **Hüseyin Cahit Yalçın**'ın belirttiği gibi, *"DP Başbakanının Atatürk İnkılabı'nda açtığı bu gedikten artık her türlü irtica ve taassup erbabı Türk toplumu içine akın edebilir"* idi.[15]

Birinci **Adnan Menderes** Hükümeti, 2 Haziran 1950 günü Meclis'ten güvenoyu aldı.

5 Haziran günü ilk "bomba"yı patlattı: *Zafer* gazetesine bir demeç vererek ezanın Türkçe okunması zaruretinin ortadan kalktığını, *"Arapça ezan yasağının laikliğe aykırı olduğunu"* söyledi!

15) **Sevgi Kocaçimen**, *Demokrat Parti Döneminde TBMM'de Laiklik Tartışmaları*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Yayınları, Antalya, 2008, s.26-27.

Zafer'in sahip ve başyazarı **Mümtaz Faik Fenik** de aynı 5 Haziran günü gazetede, tarikat şeyhlerine, bölücülere müjdeyi verdi: ***"Arapça ezana müsaade ediliyor"*** dedi.

Türkçe ezan ve kamet, 1933 yılından beri Türkiye'de yerleşmiş, Türk halkı, kendi dilinde olduğu için Türkçe ezan ve kameti sevmiş, benimsemişti. Doğulu şeyhler, seyitler ise Türkçe ezanı sevmemişlerdi. 1941 yılında çıkarılan 4055 sayılı yasayla, Türk Ceza Yasası'nın 526. maddesine özel bir fıkra eklenerek Arapça ezan ve kamet okuyanların cezalandırılması öngörülmüştü: *"... Arapça ezan ve kamet okuyanlar, 3 aya kadar hafif hapis ve 10 liradan 200 liraya kadar hafif para cezasıyla cezalandırılırlar"* hükmü getirilmişti.

Arapça ezana izin verilmesi için DP'nin alelacele ve öncelikli olarak hazırladığı tasarı, Adalet Komisyonu'ndan çabucak geçti. 16 Haziran 1950'da TBMM Genel Kurulu'na geldi ve oylamaya katılan "DP ve CHP milletvekillerinin oybirliğiyle" kabul edildi. Aleyhte oy kullanan olmadı. CHP Genel Başkanı **İsmet İnönü** ile birlikte CHP'li 4 milletvekili oylamaya katılmadı.[16] Ama oylamaya katılan bütün CHP milletvekilleri tasarı lehinde oy kullandılar.

"Türk Ceza Kanunu'nun 526'ncı Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun", 17 Haziran 1950 Cumartesi günü, 7535 sayılı *Resmi Gazete*'de, 5665 numaralı kanun olarak yayınlandı ve yürürlüğe girdi.[17]

Yeryüzünde, kendi anadiline, kendi resmi diline oybirliğiyle sırt çeviren bir başka parlamento görülmüş müdür acaba!? Yeryüzünde, ulusal dil politikası olmayan bir başka ulus devlet var mıdır acaba?

Bu akşam, 19 Mart 2008'de, tam bu satırları noktalarken biraz nefeslenelim diye televizyonun kumandasına dokunduk. Karşımızda *TRT*'nin mevlit yayını. Antakya'nın bir camiinden can-

16) *TBMM-TD*, IX, Cilt 1, 16 Haziran 1950, s.186-187 ve **Albayrak**, *op.cit.*, s.197: Oylamaya katılmayan 4 CHP Milletvekili **Cemal Reşit Eyüboğlu, Cevdet Kerim İncedayı, Yusuf Ziya Ortaç** ve **Hasan Reşit Tankut** idi.

17) *Resmi Gazete*, 17 Haziran 1950, Ssayı 7535; **Kocaçimen**, *op.cit.*, s.42.

lı olarak veriliyor. Gençliğinde Suriye'de görev yapmış, "Şam'ın şekeri"ni de "Arap'ın yüzü"nü de yakından tanımış bir emekli olarak elimiz şakağımızda, takılıp kaldık. Hoca, ayın'ları, gayın'ları çatlata çatlata Arapça Kuran okuyor. Hüzünlü düşüncelere dalıp gitmişiz.

Türkçe ezan, Türkçe kamet, Türkçe Kuran bizim için **milli dil** sorunuydu, **ulusal dil** ve **bilinç** sorunuydu. Güneyimizdeki Arap, "Allah-ü ekber" diye ezan okurken burada biz, "Tanrı uludur" diye insanlarımızı namaza çağırıyorduk. Ezanı Türkçe okurken **ulusal sınırımızı, milli hududumuzu** çiziyorduk. Suriye ile aramızda fiziki değil manevi bir sınır çiziyorduk. Bu manevi sınır, fiziki sınırımızı güçlendiriyor, pekiştiriyordu. "Sınırın ötesi Arap ülkesi Suriye ise sınırın berisi de Türk ülkesi Türkiye'dir" diyorduk. "Suriye'de Arapça konuşuluyor, Arapça dua ediliyor, Arapça ezan okunuyorsa Türkiye'de de Türkçe konuşulur, camiinde Türkçe dua edilir, minaresinde Türkçe ezan okunur" diyorduk. "Burası Türkiye'dir, burada Türkçe konuşulur, Türkçe dua edilir, Türkçe ezan okunur, burası Türklere aittir" derken övünüyor, Türklüğümüzle gururlanıyorduk...

Şam'da hem siyasi konulara, hem de konsolosluk işlerine bakıyorduk. Kimi zaman bir günde 7-8 yüz vize imzaladığımız oluyordu. Türkiye, Suriyelilerin Avrupa yolu üzerinde. Vize için yığınla insan geliyor. Biz içerde pasaportlarla boğuşurken vize için bekleşenler holde asılı büyük Türkiye haritasının sınırlarını değiştirmeye kalkışırlardı. Tükenmez kalemle yeni bir sınır çizip Hatay'ı Suriye sınırları içine alırlardı. "İskenderun bizim", "Antakya bizim" diye küstahlaştıkları da olurdu. Sık sık haritayı yenilemek durumunda kalırdık. Sonunda haritayı camekân içine alarak Hatay'ı Suriyelinin saldırısından kurtarmış olduk. Suriye Genelkurmay Başkanı, kartvizitini de ekleyerek son çıkardıkları takvimi yılbaşında bize gönderirdi. İçindeki haritada Hatay yine Suriye sınırları içinde gösterilirdi!

Bu akşam, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Televizyonu *TRT*'de, Antakya'dan yapılan mevlit ve Arapça Kuran yayınını seyreden Suriyelinin, ***"İşte, bir kanıt daha!"*** diye sevindiğini görür gibi oluyoruz. Suriyeli, ***"Hatay bizimdir! İşte kanıtı!"*** diyordur kuşkusuz. ***"Bu ses bizim, bu dil bizim, bu toprak da bize ait"*** diye düşünüyordur. Hatay minarelerinde Arapça ezan okuyan, Antakya camiinde Arapça Kuran okuyan bu insanlar da, "Türk değil Araptır elbette" diyen Suriyeliye ne cevap vereceğiz? "Hayır, bu dil, bu ses Türkçedir, bizimdir" diyebilir miyiz?

Türkçe ezan, ulusal sınırlarımızı çizdiği gibi, sınır bölgelerindeki insanlarımızın aidiyet duygularını da pekiştiriyordu. Türkçe ezanı tarikat şeyhlerine, bölücülere, Arap nasyonalistlerine kurban ettik. Arapça ezan Türk vatandaşlarının aidiyet duygularında tereddüt yaratmakta, Türk ulusal devletini zedelemektedir. Camilerimiz, minarelerimiz Arap nasyonalistlerinin işgali altında, milli devletimizi işgalcilerden hâlâ arındıramadık. Dertlenerek dalıp gidiyoruz...

Mevlit yayını bitmek üzere. *TRT*'de şimdi Arapça Fatiha okunuyor... Minarelerimizin şerefelerinde şehit düşmüş güzelim Türk dilinin ruhuna el Fatiha!

Demokrat Parti iktidarının ilk icraatı **Arapça ezanı** geri getirmek oldu. Ardından Kürtçülere ard arda yeni ödünler verildi, sakat ve sakıncalı kararlar, uygulamalar birbirini izledi. Kitabın Üçüncü Bölümünde bunlar ele alınıyor. Burada birkaçını kısaca anımsayalım:

DP zamanında **Orgeneral Mustafa Muğlalı** davası diye bir dava gündeme getirildi. Gericilerin ve bölücülerin gözünde **Muğlalı Paşa** katmerli "suçlu" idi. 23 Aralık 1930'da Menemen'de bir irtica ayaklanması patlak verdiği ve **Yedeksubay Kubilay**'ın şehit edildiği sırada **Tümgeneral Mustafa Muğlalı** 57. Tümen Komutanı ve 1. Kolordu Komutan vekiliydi. Menemen'deki irtica hareketi, **Şeyh Sait ayaklanması**'ndan beş yıl sonra, **Ağrı**

ayaklanması'nın hemen ardından, benzer bir *irtica* ayaklanmasını Batı Anadolu'da tekrarlama girişimiydi. Cumhuriyet için çok ciddi bir tehditti. **Şeyh Sait** bir Nakşibendi şeyhiydi. Menemen olayının arkasında da yine Nakşibendi tarikatı vardı. Önemle ve süratle olayın üzerine gidildi. **Muğlalı Paşa**, bu ayaklanma girişimini bastırmak için kurulan askeri mahkemenin başkanlığına atandı. Görevini hakkıyla yaptı. **Kubilay**'ın katillerini ibreti âlem için ipe gönderdi. Bu birinci olay.

İkinci olay doğuda. **Orgeneral Muğlalı**, 1943-1945 yıllarında Üçüncü Ordu Komutanı. **İkinci Dünya Savaşı**'nın nazik bir dönemi yaşanıyor. Türkiye'nin bütün komşuları ateş içinde. Türkiye'yi de bu ateşin içine sürüklemek için Ankara Hükümeti'ne diplomatik baskılar yapılıyor. Baskılar gittikçe ağırlaşıyor. İngiliz Başbakanı **Churchill**, 30 Ocak 1943 günü gizlice Adana'ya gelip bir vagonda **İnönü** ile görüşüyor. Ama eli boş dönüyor, Türkiye'yi savaşa sokamıyor. Diplomatik baskılar yetersiz kalınca bu defa doğudaki aşiretler devreye sokuluyor. Bunlar hem kaçakçılık yapacak hem de muharip devletlerin siyasi emellerine hizmet edecek. İran, İngiliz ve Sovyet işgali altında. Aşiretler İran'da silahlandırılıp Van yöresinden Türkiye'ye sokuluyor. Hem 1930'daki **Ağrı ayaklanması** tekrarlanmak isteniyor hem de Türkiye'nin savaşa bulaştırılması amaçlanıyor. Türkiye bunları bastırmaya çalışırken İran'daki işgal kuvvetleriyle sürtüşebilecek ve savaşa bulaşabilecek. Dışarıdan saldıran aşiretler içeriden de yardım alıyor. İçerdekiler gece silahlı, gündüz külahlı. Asker gelince silahlarını saklayıp boyunları bükük masum köylü pozuna giriyorlar. Orduyla sanki oyun oynuyorlar! Bir, iki... Sonunda **Muğlalı Paşa** bunları tepeliyor ve oyunları bozuyor. Türkiye, Dünya Savaşı dışında kalıyor.

Bölücüler ve tarikatçılar **Muğlalı Paşa**'yı mimleyip bekliyorlar. Aradan yıllar geçiyor. Paşa 1947 yılında emekli oluyor. Demokrat Parti iktidara yaklaşıyor. Bölücü ve tarikatçı grup gün bu-

gündür deyip başını kaldırıyor. İntikam almak için tam zamanıdır. **Muğlalı Paşa**, Üçüncü Ordu Komutanı iken, 1943 yılında, Van'ın Özalp ilçesinde bazı "masum köylüleri" kurşuna dizdirmiş imiş. Dava başlıyor, emekli komutan sürüm sürüm süründürülüyor. Bölücüler ve tarikatçılar pek memnun, yüreklendikçe yürekleniyor, kabardıkça kabarıyor ve gitgide küstahlaşıyorlar da.

Adnan Menderes Hükümeti iktidara gelişinin daha ikinci ayında, 6 Temmuz 1950'de, üç orgenerali birden emekliye sevk etti. Kimlerdi bunlar:

Genelkurmay Başkanı **Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman** (1882-1966), eski Genelkurmay Başkanı ve Askeri Şûra Üyesi **Orgeneral Salih Omurtak** (1889-1954) ve eski Jandarma Genel Komutanı ve Askeri Şûra Üyesi **Orgeneral Kâzım Orbay** (1887-1964) idi.

Bu üç orgeneral neden mi seçilmişti? Şunun için: Üçünün de 1930'lardaki görevleri ve hizmetleri bakımından ortak bir tarafları vardı ve bu görevleri Ağrı harekâtıyla ilgiliydi. Şöyle ki, **Orgeneral Omurtak**, 1930-1934 yıllarında 9. Kolordu Komutanı idi. Bu görevde iken Ağrı harekâtına başarıyla komuta etmiş ve isyanı bastırmıştı. 8 Mayıs 1934'te 9. Kolordu Komutanlığını **Korgeneral Gürman**'a devretmişti. **Omurtak** ve **Gürman**, halef-selef olmuşlardı. **Orgeneral Kâzım Orbay**, 1930-1935 yıllarında Jandarma Genel Komutanı idi. Bu görevde iken emrindeki kuvvetleri ve imkânlarıyla **Salih Omurtak**'ın Ağrı harekâtına tam destek vermiş ve harekâtın başarıya ulaşmasını sağlamıştı. **Orgeneral Gürman**, 8 Mayıs 1934'te 9. Kolordu Komutanlığı görevini **Salih Omurtak**'tan devralmış, iki yıl bu görevde kalmış ve kolordu bölgesinde bitirilmesi gereken bazı hizmetleri tamamlamıştı.

Her üç komutanın birlikte emekliye sevk edilmeleri, 1930'lardaki **Ağrı ayaklanması**'nın bastırılmasıyla doğrudan ilgilidir. Ağrı harekâtındaki hizmetleri dolayısıyladır ki bu komutanlar özellikle seçilip emekli edilmişlerdir. 1930 Ağrı harekâtı ile bölü-

cü asiler, eşkıyalar ezildi, yok edildi ve bitirildi. Sadece bir avuç elebaşı İran'a kaçıp kurtuldu. Ama bunlar artık Ağrı yöresinde kolay kolay yeniden silahlı bir eyleme kalkışamayacaklardı. Bölücüler ve destekçileri unutamayacakları bir ders almışlardı almasına ama bu harekâtın başarılı komutanlarını da mimlemiş ve hiç unutmamışlardı.

20 yıl sonra, Demokrat Parti iktidara gelince Ağrı harekâtının başarılı komutanları çabucak emekliye sevk edilmiş, bir bakıma "cezalandırılmışlardır". Bu bir karşı-operasyondur. Bu karşı harekâtta bölücüler mi Demokrat Parti iktidarını etkiledi, yoksa iktidar mı kendiliğinden harekete geçip bölücüleri hoşnut etmek istedi, tam açık değildir. Ama bölücülerin memnun edildikleri açıktı. Bir bakıma Ağrı'nın intikamını almış oldular.

Şeyh Sait'in bir torununu Meclis'e taşıyarak asi aileyi ödüllendirmekte bir sakınca görmemiş olan DP'li politikacılar, bu defa da Ağrı harekâtının başarılı komutanı **Orgeneral Salih Omurtak**'ı ve ona destek vermiş olan diğer iki orgenerali emekliye sevk ederek onları "cezalandırma" yoluna sapmışlardır. Demokrat Parti iktidarı bölücülere, şeyhlere, tarikatlara ödün üstüne ödün vererek ve onlara çeşitli jestlerde bulunarak Kürtçülerin, bölücülerin cesaret ve cüretini adam akıllı artırmıştır.

Cüretin ne boyuta varmış olduğu **Umumi Müfettişlikler Kanunu** kaldırılırken somut olarak gözler önüne serilmiştir. Buna biraz yakından göz atalım.

Demokrat Parti iktidarının en önemli ve bizce en vahim kararlarından biri Umumi Müfettişlikleri kaldırmak oldu. Yukarıda da değinildi. İlk Umumi Müfettişlik bir yasayla 1927 yılında Diyarbakır'da kurulmuştu; sayıları zaman içinde değişen 8-10 ili kapsıyordu. Daha sonra ikinci, üçüncü ve dördüncü Umumi Müfettişlikler kurulmuştu. Bunlardan biri Trakya'da, üçü Doğu Anadolu'da idi. Umumi Müfettişlikler yasal bir kurumdu, yerleşmiş oturmuştu. Hem bölgeleri çok yönlü kalkındırıyor hem de

bölücülüğü frenleyerek milli birliği, beraberliği pekiştiriyordu. Asayiş ve güvenlik konusunda koordinasyonu sağlıyordu.

Umumi Müfettişliklerin kaldırılması için kanun teklifi, tanınmış bir bölücü Kürtçü olan Demokrat Parti Diyarbakır Milletvekili **Mustafa Remzi Bucak**'tan geldi. Kürtçüler, bölücüler artık dağda değil, Meclis'te idiler. Çok partili dönemde politikacılar onların bir dediğini iki etmiyor, onlara ödün üstüne ödün veriyordu. **Şeyh Sait**'in müritleri "tekkeler" mi demiş, kapalı olan tekkeler hemen açılmıştı. "Ezan-ı Muhammedi" mi demişler, hemen Türkçe ezan kaldırılmış, yerine Arapça ezan konmuştu. CHP iktidarında bölücülerin üzerine gitmiş, asileri "tedip" etmiş olan komutanlar cezalandırılsın mı demişler. Van yöresinde kaçakçı ve eşkıya çetelerini tepelemiş olan **Mustafa Muğlalı Paşa** mahkemeye yollanmıştı ve Ağrı harekâtının başarılı komutanı **Orgeneral Salih Omurtak** da emekliye sevk edilmişti.

M.R. Bucak, bir buçuk yıl kadar bunları memnunlukla izlemiş ve cesaretini toplamış. Artık doğrudan Umumi Müfettişlik kurumunu yıkma ve bölücülüğün önünü iyice açma zamanı geldiğine kanaat getirmiş. Bir yasa taslağı ve zehir zemberek bir gerekçe hazırladı. 21 Ocak 1952 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sundu. 16 Temmuz 1927 tarihli ve 1164 sayılı Umumi Müfettişlikler Kanunu'nun, bütün ekleri ve değişiklikleriyle birlikte yürürlükten kaldırılmasını istedi.

Yüce Meclis, ciddi bir itiraz ileri sürmeden ve ilerisini de pek düşünmeden **Bucak**'ın yasa taslağını uygun buldu. Taslak, 21 Kasım 1952 günü Meclis'ten geçti. Ertesi gün, **"Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun İle Ek Tadillerinin Yürürlükten Kaldırılması Hakkında Kanun"** başlıklı ve 5990 sayılı yasa olarak *Resmi Gazete*'de yayımlandı. Yayımlandığı gün yürürlüğe girdi.

Yasanın birinci maddesi ***"...Umumi Müfettişlik Teşkiline dair kanun ile bu kanunla ilgili kanunlar, hükümler ve teşkilat kadroları yürürlükten kaldırılmıştır"*** diyordu. Bu tek madde ile bütün Umumi Müfettişlik sistemi toptan ortadan kaldırıldı. Umumu Müfettişlik Kurumu yıkıldı ve tarihe karıştı.

Umumi Müfettişlikler, Cumhuriyet'in ciddi bir kurumu idi. Yararlı hizmetlerde bulunmuşlardı ve bulunuyorlardı. Bunları günün şartlarına uyarlayarak yaşatmak uygun olurdu ve gerekliydi. Kusurları varsa düzeltilebilir, ıslah edilebilirdi. Bunlar düşünülmemiş, yapılmamıştır.

Umumi Müfettişlik sisteminin tümüyle ve birden bire kaldırılması, vahim bir siyasi hata olmuştur. Çok ciddi ve sakıncalı bir boşluk ortaya çıkmıştır. Umumi Müfettiş, bölgelerinde asayiş ve inzibatın sağlanması konusunda yetkili ve sorumluydu. Yasaların ve yönetmeliklerin uygulanmasına bakıyordu. Şimdi bu yetki ve görevler sahipsiz kalmış, dağılmış, bölünmüştü.

Umumi Müfettişliklerin kaldırılmasıyla doğan sakıncalı boşluk, 27 Mayıs 1960 devriminden sonra bir ölçüde doldurulmaya çalışıldı. Bu amaçla **Milli Güvenlik Kurulu** kuruldu. Ama MGK, Umumimi Müfettişliğin yerini tutamamıştır. PKK terörünün azgınlaştığı bir dönemde kurulan **Olağanüstü Bölge Valiliği** (OHAL), eski Umumi Müfettişlikleri hatırlatsa da aynı şey değildi ve zaten geçici olmuştur.

Umumi Müfettişler, bölgelerinde Kürtçülere, bölücülere, eşkıyaya göz açtırmıyorlardı. Şimdi meydan bölücüye, Kürtçüye, eşkıyaya kalmıştı. Bölücülüğün, Kürtçülüğün önü sakıncalı biçimde açılmıştı. Cumhuriyet bundan çok zarar görmüştür. Bu boşluk terör yaratmıştır. Türkiye Cumhuriyeti yarım yüzyıldan beri bu vahim boşluğun ve terörün sıkıntılarını çekmektedir.

27 Mayıs 1960 devrimi, Demokrat Parti iktidarının gidişatına bir tepki idi. Özellikle gericilere ve bölücülere verilen ödünler orduyu tedirgin etmiş, kaygılandırmıştı. Önü açılan ve hareketlenmeye başlayan **irtica** ve **bölücülük**, Türkiye'nin laik rejimine ve birliğine karşı birer tehdit olarak görülmüştü. Başbakan **Menderes**, Ekim 1958'de Nurculuk tarikatı şeyhi **Said-i Nursi**'nin sürgün olduğu Emirdağ'ını ziyaretinde, "**yeşil bayrak**"larla karşılanmıştı.

Türk ulusu, Türk-Kürt, dinci-laik diye bölünmeye doğru sürükleniyordu, millet birbirine düşebilirdi. 27 Mayıs hareketi bu tehditlerin ortadan kaldırılmasını amaçlamıştı. Türk Silahlı Kuvvetleri, 27 Mayıs 1960 sabahı yönetime el koyarken ulusal birliğin önemine de vurgu yaparak, *"...kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla"* memleketin idaresini eline aldığını açıklamıştır. İhtilal komitesi de **"Milli Birlik Komitesi"** (MBK) adını almıştı.

Çok partili dönemde irticaya ve bölücülüğe verilen ödünlerin toplum bünyesinde yaptığı tahribat, 27 Mayıs döneminde biraz onarılmaya çalışıldı. İhtilalciler, 25 Temmuz 1960'ta yaptıkları açıklamada, *"Kutsal dinimizi, gerici siyasal eylemlerin aleti haline sokmaksızın, saf ve lekesiz kılmak, Milli Birlik Komitesinin* (MBK) *en büyük amacıdır"* diyordu.[18] İhtilalin lideri **Cemal Gürsel**, 24 Ağustos 1961'te yaptığı konuşmada, *"İslam dini Arap dilinin esaretinden kurtarılmalıdır"* demiş, dolaylı biçimde Türkçe ezan, Türkçe Kuran mesajı vermişti.[19]

Türkiye'de yeni yetişen Kürtçüler, bölücüler, hem Demokrat Parti'nin ödünlerinden hem de Irak'taki **Mustafa Barzani** hareketinden etkilenmeye ve hareketlenmeye başlamışlardı. Ayrıca, yurtdışında yapılan Kürtçülük yayınları çeşitli yollarla Türkiye'ye ulaşıyor, yüksek öğrenim görmüş genç Kürtçüleri çok etkiliyordu. 1958 yılında Türkiye'de gizli bir **"Kürt İstiklal Partisi"** ortaya çıkarılmıştı.[20] Ertesi yıl Ankara ve İstanbul'da 40 Kürtçü yakalanmıştı. Daha sonra sayıları 49'a çıkan bu Kürtçüler, **"Kırkdokuzlar"** diye anıldılar. Bunlar Irak'taki kimi Kürt örgüt ve kadrolarıyla ilişki kurmuşlardı. "Kürtçülük amaçlı" toplantılar yapmak ve *"Yabancı Devletlerin müzahereti* (yardımı) *ile Türkiye'yi bölmek"*le suçlanmışlardı. 1960'ta yargılanmaları devam ediyordu. Irak'ın kuzeyindeki gelişmeler, hem Türkiye'nin sınır güvenliğini hem de Türkiye'deki genç Kürtçüleri etkiliyordu. Ordunun genç subayları

18) *Cumhuriyet Ansiklopedisi* (Bundan sonra *CA* kısaltmasıyla gösterilecek), *2*, s.399.
19) *Ibid.*, s.41.
20) **Abdülhaluk Çay**, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, s.431.

bütün bunları kaygıyla izlemekte ve mimlemekte idi. Subaylar bu konularda, geniş mezhepli politikacılardan daha duyarlıydılar.

Yabancı Kürtçü yayınlar çarpıktı, sakıncalıydı. Bu konularda gençlerimizi doğru olarak aydınlatacak Türkçe yayın pek yoktu. 1945 yılında, Muş ili Varto ilçesi Kasman köyü nüfusuna kayıtlı **M. Şerif Fırat** adlı bir öğretmen ***Doğu İlleri ve Varto Tarihi*** adlı bir kitap yazmıştı. Türklerle Kürtlerin birbirlerinden ayrı olmadıklarını savunmuştu. Ama bölücüler bu zavallı öğretmeni öldürmüşler, kitabını da toplayıp yok etmişlerdi.[21] Öldürülen öğretmenin mezar yeri bile bilinmiyordu, yok edilmişti.

27 Mayıs 1960 devrimcileri, **M. Şerif Fırat**'ın ***Doğu İlleri ve Varto Tarihi*** adlı kitabını yeniden yayımladı. Yayımlarken devrimin lideri **Cemal Gürsel** buna bir de "Sunuş" yazdı. Kitabı tanıttı ve tavsiye etti. Şunları söyledi:

"...Bütün Türk aydınları, şunu kesin olarak bilmelidirler ki 'Kürtlük' tahriki düşman kaynaklardan fışkırmakta ve milli bütünlüğümüzü sarsarak bizi yıkmayı hedef tutmaktadır. Buna elbette müsaade etmemeliyiz. Çünkü Doğu illeri vatanımızın hem kapısı hem kalesidir... Doğu illeri elimizden çıkarsa Orta ve Batı Anadolu'da tutunmamız kolay olmaz. Bu dava, Türk vatanı ve Türk milletinin istikbali bakımından son derece mühim, son derece ciddidir...

Doğulu, batılı, güney ve kuzeyli bütün vatandaşlar, artık uyanmalı ve birbirimizi uyandırmalıyız. Büyük, önemli, ciddi ve hayati bir mesele olan bu davayı, Milli Birliğimizi ve toprak bütünlüğümüzü sağlayacak duygu, düşünce ve imkân beraberliğine ulaştırmadıkça istikbalden emin olmaya hakkımız yoktur..."

21) Aynı şeyi Ermeniler de yapmaktadır. Rahmetli **Kâmuran Gürün**'ün *Ermeni Dosyası* kitabı Paris'te Fransızca olarak bastırılmıştı. Ermeniler bu kitabı toplayıp imha ettiler. Yayınevi ikinci baskısını yapmaya da yanaşmadı. Ermeniler hem tehdit ediyorlar hem de bu kitabı basmakla kazanacağı paranın daha fazlasını yayınevine ödemişler imiş.- BNŞ.

Cemal Gürsel, bu belgeyi "Devlet Başkanı ve Başbakan" olarak imzalamıştır. Bu "Sunuş", Milli Birlikçilerin bölücülük konusunda ne kadar duyarlı olduklarını da gösteren bir belgedir. **Gürsel Paşa**, Türk aydınlarını ve bütün vatandaşları bölücülük propagandasına karşı uyanık olmaya, ulusal birliğimiz ve toprak bütünlüğümüz üzerine titremeye çağırmaktadır.

27 Mayıs dönemi 17 ay kadar sürdü: 27 Mayıs 1960'ta başladı ve 25 Ekim 1961'de TBMM'nin törenle açılmasıyla sona erdi. Bu 17 aylık süre içinde, 15 yıllık çok partili dönemde irticaya ve bölücülüğe verilmiş olan ödünler ortadan kaldırılamadı. Tekke ve zaviyeler kapatılamadı, Türkçe ezana dönülemedi. Yalnız 55 şeyh ve ağa doğudan batıya gönderilip iskân edildi. Ama onlar da kısa zamanda bağışlandılar ve köylerine geri döndüler. 10 Eylül 1962'de Millet Meclisi, bu ağa ve şeyhlerin köylerine dönmelerine izin veren bir yasa kabul etti.

Politikacılar, "nerede kalmıştık" dercesine yeniden kolları sıvadılar. Yeni kurulmuş olan Adalet Partisi (AP) ve Yeni Türkiye Partisi (YTP), 22 Ekim 1962 günü geri dönen ağaları ve şeyhleri davul zurnalı törenlerle, kurbanlarla karşıladılar. Ağa ve şeyhlerin dönüşleri Diyarbakır ve çevresinde Kürtçülük ve bölücülük gösterilerine neden oldu. Siyasi partileri arkalarında gören bölücü Kürtçüler, "Askeri darbe de bizi etkileyemedi, etkileyemez" havasına girdiler. Dokunulmazlıkları vardı sanki!

Başbakan **İsmet İnönü**, bölücüleri kışkırtıp yüreklendiren siyasi partileri uyarmayı gerekli gördü: 2 Aralık 1962'de Malatya'da yaptığı konuşmada, *"Karşılıklı kazanç ve kayıp ne olursa olsun, vatandaşı birbirine düşman etmemek mecburiyeti her parti için hayati önem taşımaktadır"* dedi.[22] Bu cümlede yer alan ***"vatandaşı birbirine düşman etmemek"*** ve ***"hayati önem"*** ifadelerine lütfen dikkat buyrulsun. **İsmet Paşa**, kelimeleri rasgele kullanmaz, dikkatle seçip tartarak kullanır.

22) *CA 3*, s.66.

27 Mayıs döneminde Umumi Müfettişlikler yeniden kurulamadı. Ama onların bıraktığı sakıncalı boşluk bir ölçüde kapatılmaya çalışıldı. Konumuz bakımından önem taşıyan yeni bir anayasal kurum oluşturuldu. Adı: **Milli Güvenlik Kurulu** veya kısaca MGK. MGK ilk toplantısını, 7 Aralık 1961'de, Başbakan **İsmet İnönü** Başkanlığında yaptı.

Irak'ın kuzeyinde **Mustafa Barzani**, 1961 yılında Bağdat Hükümeti'ne karşı ayaklanmıştı. Bu ayaklanma Türkiye'yi de bir ölçüde etkiledi. Sınır güvenliği sorunu çıktı: Ayrıca Türkiye'de bazı Kürt asıllı gençler de **Barzani** hareketinden etkileniyor, **Barzani** de Türkiye'yi karıştırmaya yelteniyordu. 1963 yılında, İstanbul Üniversitesi'nde okuyan bazı Iraklı öğrenciler **"Türkiye Kürt Öğrenci Derneği"** adında gizli bir dernek kurmuşlar, tutuklanmışlardı. Derneğin sekiz kurucusundan yedisi Iraklı, biri İranlı Kürt idi. **Barzani** 1965'te **"Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi"** (TKDP) adlı bir gizli parti de kurdurmuştu.

Bir yandan 1961 Anayasamızın getirdiği özgürlük ortamı, diğer yandan dış etkenler, 1960 ortalarında Türkiye'deki Kürtçülük hareketine ivme kazandırmıştır. Türk solu da Kürtçülüğü doğrudan ya da dolaylı biçimde beslemiştir. Bu dönemde Kürtçüler, çoğunlukla TİP, FKF, DİSK gibi yasal sol örgütler içinde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

1967 yılında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bir dizi miting düzenlenmiştir. Bazıları doğrudan TİP tarafından, bazıları da TİP'in desteği ve diğer solcu ve Kürtçü örgütlerin de katılımıyla düzenlenen bu mitinglerde düpedüz Kürtçülük yapılmıştır. **Doğu mitingleri**, açık kapalı Kürtçülük hareketini kamçılamıştır.

* * *

Kitabın Dördüncü (ve sonuncu) Bölümü şu başlığı taşıyor: *"Cumhuriyet'in Üçüncü Çeyreğinde Türkiye'ye Karşı Dış Destekli Bölücü Terör. ASALA ve PKK Eş Zamanlı Olarak Sahneye Çıkıyor. Türkiye, İçeride ve Dışarıda Terörle Boğuşuyor (1975-1999)"*

Ermeni ASALA terörü ile bölücü PKK terörünün ortaya çıkışlarını açıklayabilmek için bu bölümün çerçevesi on yıl kadar aşıldı. Yıl 1965: Dışarıda sözde Ermeni soykırımın 50. yılı. Ermeni propagandası kamçılanıyor. Türkiye'de genel seçimler var ve seçimlerde Kürtçülük propagandasına da ivme kazandırılıyor.

İki yıl sonra, 1967'de Ermeniler, Amerika'da, Sovyetler Birliği'nde, sonra Fransa'da soykırım anıtları dikerek propagandayı tırmandırıyor. Aynı yıl Türkiye'de üst üste düzenlenen "Doğu mitingleri" ile bölücü Kürtçüler ortalığı tozutuyor. Bu arada, tetiklenen yangına bazı ülkeler körükle gidiyor. Amerika'da, Avrupa'da yeni haritalar piyasaya sürülüyor. Anadolu'nun yarısı "Ermenistan" ve "Kürdistan" olarak gösteriliyor.

Dışişleri tehlikeli gidişin farkındadır. 1968'de Dışişleri Bakanı **Çağlayangil**, yurtdışından körüklenen Ermenilik ve Kürtçülük hareketlerine Türk elçiliklerinin dikkatini çekiyor. Bakanlık, hizmet içi kitaplar yayımlıyor: *Kürtçülük Hareketleri. Belgeler 1967... Belgeler 1968... Türkiye'ye Karşı Ermenilik Hareketleri. Belgeler 1967... Belgeler 1968...* Her ciltte yüzlerce belge var. Bunlarda görülüyor ki Türkiye dışarıdan topa tutulmaktadır. Dost, düşman Türk'e karşı el ele vermiştir. NATO ve Varşova Paktı üyesi ülkelerde ortaklaşa Kürtçülük kitabı yayınlanıyor, Türkiye'nin nasıl parçalanabileceğine hep birlikte zihin yoruyorlar.

İçte ve dışta bölücü örgütlenme hızla yürüyor. 1969'da ABD'de, Fransa'da çok güçlü Ermeni örgütleri doğuyor: AAA, CDCA. Türkiye'de de DDKO'lar (Devrimci Doğu Kültür Ocakları) kuruluyor. Beli tabancalı "devrimciler" ortalıkta boy gösteriyor. Bölücüler, Türk solu ile göbek bağlarını koparıyor ve artık "Kürt Solu" oluyor.

ABD'nin Kaliforniya bölgesinde **Mıgırdıç Yanıkyan** adlı eski bir komitacı Ermeni ortaya çıkıyor, inceden inceye düşünüp kusursuz bir suikast planı hazırlıyor. Türkiye'nin Los Angeles Başkonsolosu **Mehmet Baydar** ile yardımcısı Konsolos **Bahadır Demir**'i baş başa yemeğe davet ederek tuzağa düşürüyor. Yer,

tenha bir otelin kuytu bir salonu. Mum ışığında entim bir yemek olacak. Daveti veren önceden iki tabanca hazırlamıştır. Hiçbir şeyden kuşkulanmaksızın davete giden zavallı Türk diplomatları, salona girer girmez oracıkta iki tabanca ile yere seriliyor. Tarih, 27 Ocak 1973.

Los Angeles suikastı Beyrut'ta **Agop Agopyan**'ı uyandırmıştır. Ermeni devrimciler de gizli bir örgüt kurarak "Türk işgali altındaki Ermenistan'ı kurtarmak" için harekete geçebilirlerdi pekâlâ. Geçmişlerdir ve ASALA doğmuştur. Örgütün tam adı **"Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin Ermeni Gizli Ordusu"** idi. İlk defa Avrupa'nın göbeğinde sansasyonel biçimde adını duyurdu: Türkiye'nin Viyana Büyükelçisi **Dâniş Tunalıgil**, makam odasında, çalışma masası başında şehit edildi. Tarih 22 Ekim 1975. İki gün sonra, sadece iki gün sonra da Türkiye'nin Paris Büyükelçisi **İsmail Erez**, Büyükelçilik yakınında bir köprüde pusu kurmuş Ermeni teröristlerce yaylım ateşine tutularak makam şoförüyle birlikte şehit edildi. Her iki suikastı ASALA üstlendi. Artık hazır olun dört kıtada seri Ermeni cinayetlerine!

Önce ASALA, ardından PKK kanlı eylemlere başlıyor. **Öcalan**, 12 Eylül 1980'den önce Suriye'ye geçmiştir. Şam'da oturuyor, ASALA ile işbirliği yapıyor. Bir süre sonra işbirliği anlaşması imzalıyorlar. ASALA ile PKK temsilcileri, 8 Nisan 1980 günü, Lübnan'ın Sayda (Sidon) kentinde buluşuyor ve "Ortak Eylem Deklarasyonu" yayınlıyorlar. İçte ve dışta eş zamanlı olarak saldırıyorlar. ASALA dışarıda, PKK içeride.

1987'de ASALA'nın organize saldırıları sona eriyor, dağınık, tek tük saldırıları oluyor. 1973-1986 yıllarında Ermeni terörünün bir dökümü: 699 saldırı, 70 ölü, 524 yaralı, 105 rehin. Seçme hedeflere yönelik olan Ermeni silahlı saldırıları nispeten sınırlı kalıyor. PKK öyle olmuyor.

Ermeni terörü biterken PKK terörü hızlanarak devam ediyor. Kanlı PKK saldırıları, 1987'den sonra yıldan yıla tırmanıyor

ve 1993-1994 yıllarında zirve yapıyor. Kimi kayıtlara göre terör olaylarının sayısı 1984'te 160 iken 1993'te 5.717 ve 1994'te 6.357 oluyor, ondan sonra düşüşe geçiyor. Can kayıpları ise korkunç rakamlara ulaşıyor. OHAL'in on yıllık döneminde, PKK terörü yüzünden can verenlerin sayısı 1987-1997 yıllarında 29.890 olmuş. 19.929 terörist ölü olarak ele geçirilirken teröre yaklaşık 10 bin kurban verilmiş: Asker 4.459, polis 173, korucu 1.047 ve ölen sivil 4.287.

PKK terörü doludizgin devam ederken Başbakan **Süleyman Demirel,** 7 Aralık 1991 günü Diyarbakır'da bir basın toplantısı yapıyor. Başka mesajlarla birlikte terörün üzerine daha kararlı biçimde gidileceğinin de haberini veriyor. Aynı yıl Türk Silahlı Kuvvetleri de PKK ile mücadelede konsept değiştiriyor. O güne kadar "karakol savunması", "köy savunması", "mezra savunması" gibi "birim savunmasına" ağırlık veren TSK, bu defa "alan hakimiyeti" konseptine geçiyor. Bunların etkisi birkaç yıl içinde görülüyor ve PKK terörü 1994'te zirve yaptıktan sonra inişe geçiyor.

Bu arada Türk Silahlı Kuvvetleri, Irak'ın kuzeyindeki PKK yuvalarına dönük sınır ötesi operasyonları sıklaşarak sürdürdü. 1994-1998 yılları arasında 15 kadar sınır ötesi operasyon düzenlendi ve Kuzey Irak'taki PKK kampları üst üste vuruldu.

Irak'ın kuzeyinde terör örgütü PKK çökertilmeye çalışılırken örgütün başını barındıran Suriye üzerinde de baskılar yoğunlaştırıldı. 16 Eylül 1998 günü, Kara Kuvvetleri Komutanı **Orgeneral Atilla Ateş,** Hatay'da Suriye'ye dönük sert bir konuşma yaptı. Ardından Cumhurbaşkanı **Demirel,** 1 Ekim günü Meclis'i açarken yaptığı konuşmada Kara Kuvvetleri Komutanı'na destek verdi ve Suriye'yi uyardı: *"...düşmanca tutumundan vazgeçmeyen Suriye'ye karşılık verme hakkımızı saklı tuttuğumuzu, sabrımızın taşmak üzere olduğunu bir kere daha tüm dünyaya ilan ediyorum"* dedi.

Suriye sınırına askeri yığınak yapılmaya başlandı. Türkiye, Suriye'ye karşı askeri harekete geçebileceğini dosta düşma-

na ilan etti. Türkiye'nin bu defa gerçekten kararlı olduğunu, işin şakası olmadığını kavrayan Suriye, 9 Ekim 1998 günü **Abdullah Öcalan**'ı Suriye'den sınır dışı etti. **Öcalan** işte o zaman dünyanın kaç bucak olduğunu anladı. Dört ay boyunca barınacak bir ülke aradı. Yeryüzünde hiçbir ülke kendisini kabul etmedi. Türkiye, terörist başına dünyayı dar etti.

Sonunda **Abdullah Öcalan**, 16 Şubat 1999 günü Kenya'nın başkenti Nairobi'de Türk güvenlik güçlerince yakalanarak sabaha karşı Türkiye'ye getirildi ve Türk adaletine teslim edildi. 31 Mayısta İmralı Adası'nda yargılanmaya başlandı. 29 Haziran 1999'da, Ankara 2 No'lu Devlet Güvenlik Mahkemesi tarafından idam cezasına çarptırıldı. 25 Kasım 1999'da, Yargıtay 9. Ceza Dairesi idam cezasını onayladı. [23]

Burada noktaladığımız bu cildin, meraklı okuyuculara ve araştırmacılara yararlı olması içten dileğimizdir.

Dr. Bilâl N. ŞİMŞİR
Ankara, Kasım 2008

23) *Ibid.*, s.506; *CA 4*, s.648; **Kundakçı**, s.409.

Mustafa Kemal ATATÜRK
(1881-1938)
TBMM ve Devlet Başkanı (24.4.1920-29.10.1923)
Cumhurbaşkanı (29.10.1923-10.11.1938)

I

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE KARŞI AVRUPA VE ABD'DE BÖLÜCÜLÜK HAREKETLERİ

Cumhuriyet'e Dışarıdan Düşmanca Saldırılar (1924-1999)

Asırlardan beri düşmanlarımız Avrupa akvamı arasında Türk'e karşı kin ve husumet fikirleri telkin etmişlerdir. Garp zihniyetlerine yerleşmiş olan bu fikirler, hususi bir zihniyet vücuda getirmişlerdir. Bu zihniyet hâlâ her şeye rağmen ve bütün hâdisata rağmen mevcuttur.

Gazi Mustafa Kemal
27.9.1923[24]

FRANSA (VE SURİYE)

Akıllardan Çıkmayan Sevr Antlaşması

Fransa, İngiltere ve İtalya, Cumhuriyet'in ilk çeyreğinde, Türkiye'nin komşularıydı. Fransa Suriye'de, İngiltere Irak'ta, İtalya Oniki Ada'da idi. Türkiye'yi uğraştıran Kürtçülük ve bölücülük tarihine eğilirken bu "komşularımızı" gözden uzak tutmamak gerekir.

24) **Enver Ziya Karal**, *Atatürk'ten Düşünceler* (3. baskı), Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1969, s.140.

Şunları da anımsamakta yarar vardır: O yıllarda, yer yuvarlağının yaklaşık yarısı Batı'nın sömürgesi idi. **Birinci Dünya Savaşı**'nın galipleri Fransa, İngiltere ve İtalya, Türkiye'yi de sömürgeleştirmeyi ve parçalamayı amaçlayan **Sevr Barış Antlaşması**'nın mimarlarıydı; "Türk'ün idam fermanı" niteliğindeki bu düşmanlık belgesini İstanbul Hükümeti'ne imzalatmışlardı (1920).

Asya ile Avrupa'nın kesiştiği yerde yer alan Türkiye dahi sömürgeleştirilirse Asya ve Afrika'nın tümüyle sömürgeleştirilmesi süreci tamamlanmış olacaktı. Yer yuvarlağı sömüren ile sömürülen, ezen ile ezilen diye, insanlık da efendi ile uşak diye ikiye ayrılacak ve bir kahrolası efendi-uşak düzeni dünyaya egemen olacak ve belki sittin sene sürüp gidecekti.

Ama Türkiye'de emperyalistlerin şansları yaver gitmemiş, işleri tersine dönmüştü. Fransa, İngiltere ve İtalya, ilk defa bu topraklarda, sille tokat kapı dışarı edilmiş ve **Sevr Antlaşması**'ndan vazgeçip **Lozan Barış Antlaşması**'na razı olmak durumunda kalmışlardı (1923). Ama bu sonucu bir türlü içlerine sindirememişlerdi.

Dahası, bu üç emperyalist devlet, Anadolu içinden kovulmuşlardı ama pek uzağa atılamamışlar, yine Anadolu sınırında tutunup kalmışlardı. Türkiye'yi yine uğraştıracaklardı. Sevr'in rövanşını almak istercesine...

Sevr Ne İdi?

Sevr Barış Antlaşması, 10 Ağustos 1920 tarihinde Osmanlı Hükümeti'ne imzalatılmıştı. Evet, bu antlaşma, Türkiye'yi parçalamayı ve sömürgeleştirmeyi amaçlıyordu: Orta ve Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan, Güneydoğu Anadolu'da özerk bir Kürdistan kurulması, Trakya ve Ege bölgeleri ile Batı Anadolu'nun önemli bir bölümünün Yunanistan'a bırakılması öngörülmüştü.

Sevr Antlaşması'nın 62. maddesi, *"...Fırat'ın doğusunda, Ermenistan'ın güney sınırının güneyinde, Türkiye'nin Suriye ve Mezopotamya* (Irak) *ile olan sınırının kuzeyinde, çoğunlukla Kürtlerin bulunduğu bölgeler için bir yerel özerklik planı hazırlanacaktır..."* diyordu. Türkiye, müttefiklerce yani İngiltere, Fransa ve İtalya tarafından hazırlanacak bu yerel özerklik planını "kabul etmeyi ve yerine getirmeyi baştan yükümleniyor" idi (Madde 63).

Kürtlerle ilgili bu maddeler Batılıların, özellikle İngiliz ve Fransız görevlilerin kafasından çıkmış ve onların isteği ile **Sevr Antlaşması**'na eklenmişti. Yoksa Kürt toplumunda "özerklik" diye ciddi ve yaygın bir ayrılma isteği yoktu. İngilizler ve Fransızlar, Kürtlerin bin yıldır Türklerle birlikte iç içe yaşadıklarını ve "özerklik" alıp Türkiye'den ayrılmayı düşünmediklerini biliyorlardı. Bunu bildikleri halde, o üç maddeyi (Madde 62, 63 ve 64) **Sevr Antlaşması**'na ekletmekte ısrarcı ve inatçı olmuşlardı.[25]

Sevr Antlaşması ile aynı gün, İngiltere, Fransa ve İtalya arasında bir **üçlü antlaşma** imzalandı. **Sevr Antlaşması**'nın eki veya bütünleyici parçası gibi olan üçlü antlaşma ile Anadolu'nun çeşitli yöreleri, nüfuz bölgeleri (yani sömürü bölgeleri) olarak bu üç devlet arasında paylaştırıldı:

İngiliz nüfuz bölgesi: Mardin'in doğusu, Hakkâri, Şırnak, Siirt, Bitlis ve Van'ın güney kesimleri. (Irak, Filistin, Ürdün, Arabistan da İngiliz mandası altında idi.)

Fransız nüfuz bölgesi: Sivas, Kayseri'nin doğusu, Malatya, Elazığ, Adıyaman, Diyarbakır, Antep, Maraş ve Urfa'nın kuzeyi, Mardin'in batısı, Kilis, Adana, Mersin'in doğu kesimi. (Suriye ve Lübnan da Fransız mandası altında idi.)

İtalyan nüfuz bölgesi: Karadeniz Ereğlisi (Fransa ile birlikte), Kayseri'nin batısı, Antalya, Muğla, Aydın'ın güneyi, Denizli, Burdur, Isparta, Uşak, Afyon'un batısı, Manisa ve Balıkesir'in doğusu, Kütahya, Bursa'nın güneyi.

25) Ayrıntılar için bkz. **Bilâl N. Şimşir**, *Kürtçülük, 1787-1923*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007, s.397-450.

Sevr Antlaşması, imzalanmış ama onaylanmamış ve yürürlüğe konamamıştı. Hiç uygulanamadan yırtılıp atıldı (veya rafa kaldırıldı)!

Üç buçuk yıl süren zorlu **Türk Kurtuluş Savaşı** ve yedi ay süren çetin Lozan Barış Konferansı sonucunda Sevr Antlaşması tamamen ortadan kalktı. Türkiye, eski düşmanlarıyla Lozan'da yepyeni bir barış antlaşması imzaladı. Bugün hâla yürürlükte olan ve "Türkiye devletinin tapu senedi" dediğimiz[26] **Lozan Barış Antlaşması**'nın aslı, muhafaza edilmek üzere Fransa'ya teslim edildi ve o günden beri Fransa Devlet Arşivleri'nde muhafaza edilmektedir.

Sevr Antlaşması, uygulanamadan ortadan kalktıysa da onu hazırlamış olanlar, o antlaşmayı hiç unutamamışlardır.

"Büyük Bir Yok Etme Girişimi"

Atatürk, *Nutuk*'ta, **Sevr Antlaşması** ile **Lozan Antlaşması**'nı ayrıntılarıyla karşılaştırdıktan sonra önemli bir tespitte ya da değerlendirmede bulunuyor. Diyor ki:

"Muhterem Efendiler, Lozan Sulh Muahedenamesinin ihtiva ettiği esasatı, diğer sulh teklifleriyle daha fazla mukayeseye mahal olmadığı fikrindeyim. Bu muahedename, Türk milleti aleyhine, asırlardan beri hazırlanmış ve Sevr Muahedenamesi'yle ikmal edildiği zannedilmiş, büyük bir suikastın inhidamını ifade eder bir vesikadır. Osmanlı devrine ait tarihte emsali namesbuk bir siyasi zafer eseridir!"

Bu sözler şöyle sadeleştirilmiştir:

26) Bu benzetmeyi ilk defa 1990 yılında kullanmıştım (bkz. **Bilâl N. Şimşir**, *Lozan Telgrafları. Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı, Cilt I [Kasım 1922-Şubat 1923]*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1990, s.IX). O tarihten beri, "Lozan Türkiye'nin tapu senedidir" ifadesinin başkaları tarafından da kullanılarak yerleşmekte olduğunu görüyor ve bu tarihi antlaşmanın üzerine titriyoruz diye mutlu oluyorum.- BNŞ.

"Saygıdeğer beyler, Lozan Barış Antlaşması'ndaki hükümleri, öbür barış önerileriyle daha çok karşılaştırmanın yersiz olduğu düşüncesindeyim. Bu antlaşma, Türk ulusuna karşı yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sevr Antlaşması ile tamamlandığı sanılmış büyük bir yok etme girişiminin yıkılışını bildirir bir belgedir. Osmanlı tarihinde benzeri görülmemiş bir siyasi utku yapıtıdır."[27]

Demek ki Batılılar, yani özellikle İngiltere, Fransa, İtalya, Türk ulusunu yok etmek için yüzyıllardan beri çalışıyorlardı. Sonunda **Sevr Antlaşması** ile bu büyük emellerine ulaşmışlar, ulaştıklarını sanmışlardı. Ama Lozan Antlaşması ile Türk ulusunu yok etme girişimleri suya düşürülmüş ve **Sevr Antlaşması** tarihe gömülmüştü. Bu bakımdan **Lozan Antlaşması**, Türkiye için siyasal bir zaferdir.

Evet, Türkiye açısından bakınca **Lozan Antlaşması** bir zaferdir çünkü **Sevr**'den buraya gelinmiştir. İtilaf devletleri bakımından ve özellikle Yunanistan için ise **Lozan** zafer değil, bir yenilgidir. **Lozan**'da İngiltere Başdelegesi ve Dışişleri Bakanı **Lord Curzon, Sevr Antlaşması**'nı ortadan kaldıran **Lozan Antlaşması**'ndan hiç memnun olmadıklarını **İsmet Paşa**'ya açık açık söylemişti:

"Memnun değiliz Lozan Muahedesi'nin müzakeresinden. Hiç bir dediğimizi yaptıramadık. Reddettiklerinizin hepsini cebimize atıyoruz. Harap bir memleket alıyorsunuz, bunu kalkındırmak için mutlaka paraya ihtiyacınız var. Bu parayı almak için gelip diz çökeceksiniz. Cebime attıklarımın hepsini çıkaracağım size" demişti.[28]

İsmet Paşa, Lord Curzon'un bu sözlerinden şunu kavramıştı: Türkiye, ilerde zengin ülkelerden kredi ya da borç isterse bu ülkeler para verirken siyasi koşullar da ileri sürecek, Türkiye'den

27) **Gazi M. Kemal**, *Nutuk-Söylev, II. Cilt, 1920-1927*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1984, s.1022-1023.

28) **İsmet İnönü**, *İstiklal Savaşı ve Lozan*, 2. basım, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, s.46.

ödün koparmak isteyecek ve Sevr'de kaybettiklerini birer birer geri almaya çalışacaklardı. **İsmet Paşa**, Batılı devletlerin bu art-niyetlerini aklından çıkarmamaya hep dikkat etmişti.

İngiltere gibi, Fransa da **Lozan Antlaşması**'ndan hiç memnun kalmamıştı. Fransızlar, ta **Kanuni Sultan Süleyman** zamanından beri sürüp gelen kapitülasyon haklarını, sayısız imtiyazlarını silip süpüren; Türkiye'deki Fransız okullarını, kurumlarını, yatırımlarını Türk yasalarının kontrolü altına sokan ve hatta ortadan kaldırabilecek olan **Lozan Antlaşması**'na isyan etmişlerdir. Fransız parlamentosu bu anlaşmayı çok zor ve çok geç onaylayabilmiştir.

Yüzlerce yıllık alışkanlıklardan vazgeçivermek kolay mıdır? Hele yüzyıllarca Türk ulusu aleyhine çalıştıktan, zihin yorduktan, emek ve para harcadıktan, kan döktükten sonra ve de bu düşmanca düşünceleri marazi bir huy haline getirdikten sonra, bütün bunlardan bir çırpıda sıyrılıvermek kolay mıdır? Kolay olmadığı ve emperyalist ülkelerin eski alışkanlıklarından kurtulamadıkları anlaşıl-

İsmet İnönü

maktadır. Çağdaş bir dil kullanarak Türk ulusu aleyhine çalışmak, emperyalistlerin genlerine işlemişti, denilebilir.

Sevr'e Dönüş Arayışı

İngiliz belgelerinden anlaşıldığına göre Fransa ve İngiltere, daha **Atatürk**'ün sağlığında **Lozan**'ı bir yana itip **Sevr**'e dönüş yolları aramaya, bu yönde zihin yormaya başlamışlardır.

1 Ağustos 1931 günü, İngiltere'nin Paris Büyükelçisi **Tyrrell**, Londra'ya şunları rapor ediyor:

"(Fransa Dışişleri Bakanı) ***Berthelot**, Başbakan **Laval**'m İtalya ile ilişkileri düzeltmek için gidip **Mussolini** ile görüşmek istediğini, bu amaçla kendisinin* (**Berthelot**'nun) ***Laval**'a yeni bir proje sunduğunu söyledi. Proje, İtalya'yı Kuzey Afrika'da imtiyazlar peşinde koşmaktan ve Fransa ile tartışmaktan vazgeçirip başka tarafa yönlendirmeyi amaçlıyor. Bu çerçevede Fransa, İtalya'nın Anadolu üzerindeki emellerini sempatiyle karşılamaya hazırdır ve **Mustafa Kemal**'in de uzun yaşamayacağı kanısındadır. Fransa, Yugoslavya'ya da İtalya ile birlikte üçlü anlaşma yapmayı önerecektir. Yugoslavya'nın Adriyatik üzerindeki emellerinden ve İtalya ile rekabet etmekten vazgeçmesini, buna karşılık Bulgaristan ile işbirliği yaparak gözlerini İstanbul'a dikmesini söyleyecektir. Bu son öneri tabii 'Türk İmparatorluğu'nun'* (Türkiye'nin) *dağılmasına bağlıdır. **Berthelot**, bu projenin **Laval** tarafından olumlu karşılanacağını ummaktadır..."*[29]

Yıl 1931'dir. **Atatürk** hayattadır. Aslı Fransa Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde muhafaza edilen **Lozan Barış Antlaşması** henüz sekiz yaşındadır. Tabir caizse bunun henüz "mürekkebi bile

29) Aslı, İngiltere Dışişleri Bakanlığı arşivlerinin F.O. 371/15255 sayılı cildinde muhafaza edilen bu gizli belgenin İngilizce basılı tam metni için bkz. **Bilâl N. Şimşir**, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), Cilt 7 (1930-1933)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2006, s.248-249, No. 104: Tyrrell'den Henderson'a, Paris, 1.8.1931, Kişiye Özel.

kurumamış"tır. Fransa, pek büyük emekler ve fedakârlıklarla hazırlanıp imzalanabilmiş olan bu antlaşmayı bir kenara itmeye, onun yerine **Sevr Antlaşması** esaslarını yaşama geçirmeye hazırlanmaktadır. Dışişleri Bakanı **Berthelot**, Anadolu'yu faşist İtalya'ya peşkeş çekmeyi amaçlayan bir proje hazırlamıştır. Başbakan **Laval**, Roma'ya gidip bunu İtalya Başbakanı **Mussolini**'ye bizzat sunacaktır. Dahası, Adriyatik'te İtalya ile sürtüşmeye başlamış olan Yugoslavya'nın dikkati de İstanbul üzerine çevrilip İtalya rahatlatılacaktır. **Laval, Mussolini**'ye, *"Siz Afrika'da sömürge aramaktan ve Fransa ile yarışmaktan vazgeçin, gidip Anadolu'yu sömürgeleştirin, üçlü antlaşmada öngörüldüğü gibi Antalya bölgesini sömürün, biz de sizin arkanızda olacağız, İngiltere'den de destek arıyoruz"* diyecektir. Yazılı projeyi de İtalya diktatörünün önüne koyacaktır.

Bu proje üzerinde İngiliz diplomatları da kafa yormaktadırlar. "Olmaz böyle bir şey, olamaz" diyen yok. Hukukta "imzaya sadakat", "ahde vefa", "pacta sun servanda" gibi kurallar olduğunu hatırlayan, hatırlatan yok. Bu proje nasıl daha sağlam uygulanabilir diye zihin yoruluyor, çalışmalar yapılıyor. İngiltere'nin Roma Büyükelçisi **Murray**, bu konudaki görüşlerini, 20 Ağustos 1931'de Londra'ya özetle şöyle bildiriyor:

*"**Berthelot**'nun, **Mustafa Kemal** yakında ölünce İtalya'nın Anadolu'da İtalyan mandası kurması düşüncesi, iki faraziyeye dayanıyor: 1) **Mustafa Kemal**'in yakında ölmesi kaçınılmazdır, 2) **Mustafa Kemal** olmayınca Türk Devleti ayakta kalamayacaktır. Bu faraziyelerin ne kadar doğru olduğunu bilemem. Her hâlükârda bu düşünceler, Rusya'nın takınacağı tutumu hesaba katmamaktadır. Yugoslavya'nın Adriyatik'teki emellerinden vazgeçirilerek İstanbul'u işgal etmesine izin verilmesine gelince, bu da inanılmaz bir şeydir. **Mustafa Kemal** yakında ölür ve Türkiye dağılırsa İstanbul sorunu gündeme gelir ama bu sorunun Yugoslav-Bulgar kombinasyonu ile çözülebileceğini düşünemem..."*[30]

30) *Ibid.*, s.250-251, No. 105: Murray'dan Foreign Office'e Rapor, Roma, 20.8.1931.

Batılı devletlerin **Lozan Barış Antlaşması**'ndan sonra da hâlâ **Sevr** özlemi çekmeleri, Anadolu'yu sömürgeleştirme planları yapmaları doğrusu ibret verici ve düşündürücüdür. Demek ki emperyalizm için önemli olan kendi çıkarlarıdır. Çıkarları uğruna, fırsat bulurlar ve güçleri de yeterse **Lozan Antlaşması**'nı çiğneyip **Sevr Antlaşması**'nı hortlatmaktan çekinmeyeceklerdir.

Atatürk, Sevr'i diriltmek için Fransa, İngiltere ve İtalya arasında gizli görüşmeler yapıldığını zamanında sezmiş gibidir: Bu gizli görüşmelerden üç ay kadar sonra, Fransa ve İngiltere'nin çirkin sömürgeciliğini onların yüzlerine vurup açıkça eleştirmiştir. **Gazi**, 1931 yılı Cumhuriyet Bayramı davetinde karşılaştığı İngiliz ve Fransız askeri ataşelerine, *"Ülkeleriniz dünyanın yarıdan fazlasını zapt etmekle insanlığa karşı hareket etmektedir"* demiştir. **Atatürk**'ün bu sözlerini Fransızcaya çeviren **Fethi Bey (Okyar)**, irkilmiş, sesini alçaltarak İngiliz ataşemiliteri **O'Leary**'nin kulağına, *"Bu sözleri hepten unutursunuz umarım"* demiştir. Ataşemiliter ise **Atatürk**'ün söylediklerini gidip Büyükelçi **Clerk**'a rapor etmiştir.[31]

Fransa'nın Türkiye aleyhindeki projesi, altı ay kadar sonra basına da sızmıştır. Fransız *Le Temps* gazetesi, 4 Haziran 1932 tarihli sayısında, "İtalya Anadolu'da kendisine bir yer ararsa bunun Fransa tarafından da iyi karşılanacağı" yolunda bir makale yayımlamıştır. Bu yazı, Ankara'da sert tepkiyle karşılanmış, **Yunus Nadi** Fransız gazetesinin yazısına cevap vermiş, *"Fransa, Anadolu'yu faşist İtalya'ya hedef göstermeyi bir yana bırakıp Suriye'ye bağımsızlık vermeyi düşünmelidir"* diye yazmıştır. Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi **Clerk**, *"Buradaki Fransız meslektaşın Temps'deki yazının Fransız hükümetinin görüşünü yansıtmadığını söyleyecektir; ama bu gibi yayınlar Fransız meslektaşımın Ankara'daki işlerini kolaylaştırmıyor"* diyordu.[32]

31) *Ibid.*, s.273, No. 120: Clerk'ten Reading'e yazı, Ankara, 1.11.1931, No. 364.
32) *Ibid.*, s.357-358, No. 140: Clerk'ten Simon'a yazı, Ankara, 9.6.1932, No. 200.

Evet, 1931 yılında Fransa, faşist İtalya'yı Türkiye'ye yönlendirmeye, **Mussolini**'nin Anadolu üzerindeki sömürgeci emellerini desteklemeye karar vermiş, bu konuda bir tasarı hazırlamış, bunu İngiltere ile de görüşmüştü. Ama bu tasarı **Atatürk** öldükten sonra uygulanacaktı. Fransızlar, **Atatürk**'ün sağlığında böyle bir tasarının hayata geçirilemeyeceği çok iyi biliniyorlardı ve **Atatürk**'ün de uzun yaşamayacağını umuyorlardı. Oysa **Atatürk** o tarihten sonra yedi yıl daha yaşayacaktı.

Atatürk öldüğü zaman ise Avrupa, **İkinci Dünya Savaşı**'nın eşiğine dayanmıştı. Fransa ve İngiltere şimdi kendi başlarının derdine düşmüşlerdi, çıkacak savaşta Türkiye'yi de yanlarına çekmeye çalışıyorlardı, dolayısıyla **Sevr**'i hortlatmayı düşünecek halde değillerdi.

Sevr'i diriltme tasarıları, hükümetler düzeyinde, geçici olarak rafa kaldırıldı. İlerde, değişik biçimlerde yeniden gündeme getirilecekti.

Bir önemli noktaya daha parmak basıp geçelim: Fransa'nın, Anadolu'yu faşist İtalya'ya peşkeş çekme ve **Sevr**'i hortlatma projesi, tam Ağrı ayaklanmasının bastırılmak üzere olduğu günlerde ortaya atılmıştı. Ağrı ayaklanması, "**Hoybun**" örgütü tarafından hazırlanmış ve yönetilmişti. **Hoybun**, İngilizlerle Fransızların kurdurduğu ve Fransız kontrolündeki Suriye'ye yerleşmiş bir Kürtçü örgüttü. 1927'de kurulmuştu. Merkezi Şam'daydı. Ağrı ayaklanması 1930 yazında başlamıştı, inişli çıkışlarla bir yıldır sürüyordu ve artık bitmek üzereydi. Ayaklanmaya karşı harekâtı **General Salih Omurtak** yönetiyordu ve isyan, Eylül 1931'te tamamen bitecekti. Ayaklanmanın bitmek üzere olduğunu gören Fransa, Anadolu'ya karşı İtalya'yı da devreye sokma projesini ortaya atmıştı. Tarih, Ağustos 1931.

Şimdi biraz geriye dönüp "Firarilere" ve "150'liklere" kısaca göz atalım.

Hoybun kurucuları: **Kâmuran, Süreyya** ve **Celadet Bedirhan** kardeşler

Firariler ve 150'likler İçinde Kürtçüler

"Firari" sözcüğü, burada, Türkiye dışına kaçmış olan sanık ya da suçlu anlamında kullanılıyor. Türk resmi belgelerinde "firari" diye anılan bu kaçaklar, **Türk Kurtuluş Savaşı**'nda işgalci düşmanlarla işbirliği yapmış, ülkesine ihanet etmiş, can yakmış, can almış ve sonra düşmana sığınıp Türkiye dışına kaçmış olan kişilerdi.

"150'likler" ise malum, düşmanla işbirliği yapmış ve **Lozan Barış Antlaşması** gereğince çıkarılan genel af dışında bırakılmış olan 150 tanınmış sanık suçlu demektir.

Firari ve 150'likler geniş bir yelpaze oluştururlar. Bunların içinde İngilizlere sığınıp yurtdışına kaçmış olan son Osmanlı Padişahı **Vahidettin** ve maiyetinden, **İstiklal Harbi**'nde Yunan tarafına geçen **Çerkez Ethem** ve adamlarına kadar çok çeşitli kimseler vardır. Bu geniş yelpaze bu kitabın konusunu aşar. Burada yalnız firariler ve 150'likler içinde yer alan bazı Kürtçüler üzerinde durulacaktır.

Kürtçü ya da bölücü firariler beş kategoride toplanabilir: 1) **Ali Galip** olayı üzerine Suriye'ye firar eden Kürtçüler (Eylül

1919), 2) Milli Aşireti ayaklanması üzerine Suriye'ye firar eden aşiret reisleri ve ağaları (1920), 3) Büyük zafer üzerine yurtdışına firar eden Kürtçüler, 4) 150'lik listede yer alan Kürtçüler, 5) **Şeyh Sait ayaklanması**'nın bastırılması üzerine Kuzey Irak'ta İngilizlere ya da Suriye'de Fransızlara sığınan Kürtçüler.

Ali Galip Olayı ve İlk Kürtçü Firariler

İlk firari Kürtçüler, Harput Valisi **Ali Galip** olayı sonunda, Eylül 1919'da Suriye'ye kaçanlar olmuştur. Bu olayı, *Kürtçülük 1787-1923* adlı kitabımda etraflıca anlatmıştık.[33] Burada kısaca hatırlayalım:

Ali Galip olayı, İngiliz ajanı **Binbaşı Noel** ile işbirliği yapan bazı Kürtçülerin, Sivas'ta bulunan **Mustafa Kemal Paşa**'ya karşı hazırladıkları bir suikast girişimidir. **Sivas Kongresi** basılacak, **Mustafa Kemal Paşa** "tepelenecek" ve Türk milli hareketi çökertilecekti. Plan buydu.

Atatürk bu olayı *Nutuk*'ta ayrıntılarıyla anlatır: *"Daha Temmuz* (1919) *başında, Erzurum'da bulunduğum sırada,* ***Celadet*** *ve* ***Kâmuran Ali*** (**Bedirhan**) *adında iki kişinin, yabancılarca, pek çok para ile İstanbul'dan Kürdistan'a gönderileceği, bunların türlü yalanlar söyleyerek kafaları karıştırmak ve bize karşı halkı kışkırtmakla görevlendirildikleri (...) haber alındı"* der. Bu konuda yoğun yazışmalar yapar. İşte birkaç satır:

7/8 Eylül 1919 gecesi, Sivas'ta **Mustafa Kemal Paşa** ile Malatya'da 12. Süvari Alay Komutanı **Cemal Bey** arasında makine başında yapılan yazışma:

"Soru: Oraya bir İngiliz binbaşı gelmiş. Adını, yanında kimler olduğunu bildiriniz.

Yanıt: Belgesinde (adı) ***Covbertin Noel****'dir. Yanındakiler* ***Bedirhanzade Kâmuran*** *ve* ***Celadet Bey****'lerle Diyarbekirli* ***Cemil-***

33) **Şimşir**, *Kürtçülük 1787-1923*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007, s.322-360.

*paşazade **Ekrem Bey** ve Diyarbekirli **Hilmi Efendi** ile birlikte birtakım Kürtlerdir...*

Soru: 5-6 gecesi Elaziz valisi otomobille oraya gitmiştir. Orada mıdır ve onlarla temasta mıdır?

*Yanıt: Buraya gelmiştir. **Noel** ile görüşmüştür...*

*Soru: Vali **Galip Bey**'i ve İngiliz binbaşısını, **Kâmuran, Celadet** ve **Ekrem Bey**'lerin tümünün tedbirlice bir düzenleme ile bu gece tutuklanarak Sivas'a gönderilmeleri çok gereklidir. Durumunuz bunu yapmaya elverişli midir?...*

Yanıt: Bildirdiğim gibi durum ve kuvvetim buna elverişsizdir..."[34]

9 Eylül 1919, Sivas'ta **Mustafa Kemal Paşa**'dan Erzurum'da 15. Kolordu, Ankara'da 20. Kolordu Kumandanlıklarına şifre tel, sayı 21:

*"Bağımsız Kürdistan propagandası yapmakta olan İngiliz Binbaşı Mister **Noel**, yanında **Mevlanzade Rifat**, Bedirhanilerden **Kâmuran, Celadet** ve* (Diyarbakırlı) ***Cemilpaşazade Ekrem*** *adındaki kişilerle Malatya'ya gelerek Elaziz Valisi **Ali Galip Bey** de kendilerine katılarak Bedirhani'lerden olan sancak mutasarrıfı **Halil Bey**'le birlikte ulus ve yurdun kötülüğüne işler çevirmeye yeltendikleri..."*[35]

İlk firari Kürtçüler bu belgelerde adları geçenler olmuştur denilebilir: Cizreli **Bedirhan** ailesinden **Kâmuran, Celadet** ve **Halil Rami**; Diyarbakırlı **Cemilpaşazade Ekrem, Mevlanzade Rifat Bey**'ler ve Diyarbakırlı **Hilmi Efendi**. Tutuklanacaklarını anlayan bu kişiler önce Urfa'da bulunan İngiliz kuvvetlerine sığındılar, sonra Suriye'ye geçtiler ve Fransız işgali altındaki Şam'da ilk Kürtçü grubu oluşturdular. Bunlar okumuş, kültürlü Kürtçülerdi. Sayıları azdı ama oldukça etkiliydiler.

34) *Nutuk-Söylev*, Belge 59.
35) *Ibid.*, Belge 62.

Kürt kökenli olmayan Harput (Elazığ) Valisi **Ali Galip Bey** ise bu gruptan ayrılmış, önce Suriye tarafına firar etmiş, sonra Dobruca'ya (Romanya) kaçıp oraya yerleşmişti.

İkinci Kategori Kürtçü Firariler: Milli Aşireti Asileri

1920 yılı bir bakıma **Sevr** yılıydı. Müttefikler, hazırlamakta oldukları öldürücü **Sevr Antlaşması**'nı Türklere kabul ettirebilmek ve uygulatabilmek için önce İstanbul'u işgal ettiler (16 Mart 1920). Bu işgal, Padişahı ve Saltanat Şûrasını yıldırmaya ve o uğursuz antlaşmayı İstanbul hükümetine imzalatmaya yetti ama onaylatmaya ve uygulatmaya yetmedi, yetemezdi. **Mustafa Kemal** önderliğindeki Türkiye, **Sevr Antlaşması**'nın karşısına dikilmişti.

Ankara hükümetini dize getirebilmek ve Sevr'i uygulatabilmek için 1920 yazında bir yandan Yunan orduları hem Anadolu'da hem Trakya'da taarruza geçirildi, diğer yandan da 1920-1921 yıllarında Anadolu'da iki düzine isyan çıkarıldı. Gerek Yunan saldırılarının, gerek iç ayaklanmaların arkasında İngiltere vardı.

Tam iki düzine isyanın ikisi Kürt ağırlıklıydı. Bunlardan biri Koçgiri ayaklanmasıydı ki bunun arkasında İngiltere ile Yunanistan'ın bulunduğu belgelenmiştir. Diğer Kürt ayaklanması, güneyde Milli Aşireti ayaklanmasıydı ki bunu da Fransızlar çıkarmışlardı. **Atatürk**'ün *Nutuk*'ta belirttiği gibi, Milli Aşireti reisleri Fransızlarla önceden ilişki ve bağlantı kurmuşlar ve Fransızlar ikinci kez Urfa üzerine yürürken Milli Aşireti de ayaklanmıştı. **Atatürk**, *"Fransızlar, 1920 yılı Haziranının başında, Urfa'yı ele geçirmek amacıyla yürüyüşe geçtikleri zaman Milli Aşireti de Siverek'e doğru ilerledi"* diyor ve devam ediyor:[36]

1 Haziran 1920: Urfa yöresindeki Milli Aşireti, Fransızların kışkırtmasıyla ayaklandı.[37]

36) *Nutuk-Söylev II*, s.603-605.

37) Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, *Türk İstiklal Harbi VI*, Ankara, 1997, s.179.

8 Haziran: Milli Aşireti ayaklanması Viranşehir ve Siverek yöresine yayıldı. Aşiret bir süredir Fransızlarla ilişki kurmuyor, Milli Mücadele'ye taraftar olan aşiretlere saldırıyor, köyleri yağma ediyor, yakıp yıkıyordu.[38]

19 Haziran: Ordu kuvvetleri isyancı Milli Aşireti kuvvetlerini güneydoğu yöresine sürdü. Aşiret kuvvetleri düşman tarafına sığındı.[39]

24 Ağustos: Milli Aşireti, 2-3.000 kadar atlı ve develi, bir o kadar da yaya ile yeniden güney sınırımızdan içeri girdi ve telgraf hatlarını kesti.[40]

7 Eylül: Milli Aşireti isyancıları, 5. Tümenin saldırısı üzerine Suriye'ye kaçtılar.[41]

İkinci kategori firari Kürtçüler de işte bu asi Milli Aşireti üyeleri, özellikle aşiret reislerdir. **Atatürk**, *Nutuk*'ta bu reislerin adlarını da verir: **Mahmut, İsmail, Celil, Bahur, Abdurrahman** ve diğerleri. Bunlar, silahlı bir çetedir.

Büyük Zafer Üzerine Türkiye'den Firar Eden İşbirlikçi Kürtçüler

30 Ağustos 1922 Zaferi, Türk ulusunu kurtuluş sevinciyle coşturdu. İşgalci düşmanla işbirliği yapmış olanların yüreklerine ise korku saldı. Sırtlarını işgal güçlerine dayayarak Türkiye'de Kürtçülük yapmaya soyunan bölücü Kürt Teali Cemiyeti'nin de güvendiği dağlara kar yağdı. Artık işgalcilere de, onların işbirlikçilerine de yol görünüyordu.

9 Eylül 1922'de Türk orduları, Yunan ordularını denize döktü ve iki koldan Çanakkale ve İstanbul'a doğru yürüyüşe geçti. **Nu-**

38) **Zeki Sarıhan**, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Açıklamaları Kronoloji)*, Cilt III, TTK Ankara, 1995, s.88.
39) *Ibid.*, s.89.
40) *Ibid.*, s.186.
41) *Ibid.*, s.202.

rettin Paşa'nın 1. Ordu birlikleri İstanbul kapılarına, Hereke ve Gebze'ye dayandı. **Milli Mücadele** karşıtları ve düşmanla işbirliği yapmış olanlar arasında panik başladı. İngiltere, Fransa ve İtalya ateşkes önerdi. 11 Ekimde Mudanya Ateşkes Antlaşması yapıldı.

Dokuz gün sonra, Türk ordularının temsilcisi olarak 100 jandarma eriyle **Refet Paşa** İstanbul'a girdi. 1 Kasımda, TBMM Saltanatı kaldırdı. Aynı gece **Refet Paşa**, Yıldız Sarayı'nda **Sultan Vahidettin**'i ziyaret edip padişahlığının son bulduğunu duyurdu. **Vahidettin** artık padişah değil, sadece halife idi. Dört gün sonra **Refet Paşa**, bir beyanname ile TBMM adına İstanbul'un yönetimini resmen devraldığını kamuoyuna açıkladı. İstanbul Hükümeti tarihe karıştı.

Ertesi gün, **Kurtuluş Savaşı**'na şiddetle cephe almış olan *Peyam-ı Sabah* gazetesi başyazarı ve eski İçişleri Bakanı **Ali Kemal** İstanbul'da tutuklandı ve yargılanmak üzere Ankara'ya götürülürken İzmit'te linç edildi. İstanbul'da bomba gibi patlayan bu haber zaten panik içinde olan **Kurtuluş Savaşı** karşıtlarını ve işbirlikçileri büsbütün perişan etti. Eski sadrazam **Damat Ferit Paşa** Fransa'ya, İngiliz Casusu **Sait Molla** Romanya'ya, Milli hareketi "Bolşeviklik hareketi" diye damgalamak istemiş olan Bolu Mutasarrıfı **Osman Nuri** Bulgaristan'a canlarını zor atmışlardı. ***"Mustafa Kemal'in katli vaciptir"*** diye fetva çıkarmış olan Şeyhülislam **Dürrizade Abdullah Efendi** de İtalyan işgali altındaki Rodos'a firar etmişti.

İstanbul'da kalanlar ise "başı kesilmiş tavuklar gibi" şaşkın ortalıkla dolaşırken kurtuluşu İngiliz Yüksek Komiserliği'ne sığınmakta aramışlardı. 7-13 Kasım 1922 günlerinde 140 kişi İngilizlere sığınmıştı. İngilizler bunları vapurlarla Romanya'ya, Yunanistan'a ve İngiliz sömürgesi Mısır'a sevk ettiler.

Büyük Zafer üzerine yurtdışına firar eden işbirlikçi Kürtçülerden bazıları ise şunlardı:

Diyarbakırlı **Cemil Paşazadeler**, Hürriyet ve İtilafçı ve *Serbesti* gazetesi sahibi **Mevlanzade Rifat**, Adana'da *Ferda* gazetesi

sahibi **Fânizade Ali İlmi**, Hürriyet ve İtilaf Kâtibi Umumisi Adanalı **Zeynel Abidin**, Fransız haberalma servisinde görev yapan ve Halep'te *Doğru Yol* gazetesi sahibi **Hasan Sadık**, Eski Bahriye Nazırı Kürt **Hamdi Paşa** ("Cakacı Hamdi")...

Bu Kürtçü firarilerin hemen hepsi bölücü Kürt Teali Cemiyeti'nin de üyeleri veya destekçileriydi.

150'lik Kürtçüler

Cumhuriyet tarihimizde, istenmeyen kişileri veya "vatan hainlerini" içeren "150'likler" diye bir liste vardır ve bu listenin içinde bazı Kürtçüler de yer almıştır.[42]

150'likler, **Lozan Antlaşması**'ndan kaynaklanmıştır. Bilindiği gibi, 24 Temmuz 1923 tarihinde, tarafsız ülke İsviçre'nin Lozan kentinde, Türkiye ile eski düşman devletler arasında Barış Antlaşması imzalandı.[43]

Lozan Barış Antlaşması'nın tam 20 eki vardır. VIII. Ek, *"Genel Affa İlişkin Açıklama ve Protokol"* başlığını taşımaktadır.[44] Hemen her barış antlaşması gibi, **Lozan Barış Antlaşması** da bir genel af hükümleri içerir. Bu antlaşmayı imzalamış olan devletler, "Barışı bozmuş olan olayların unutulması isteğinde de birleşmişler" ve genel af çıkarılmasını düzenlemişlerdir. **Birinci Dünya Savaşı**'nın başından **Lozan Barış Konferansı**'nın başına (20 Kasım 1922'ye) kadar geçen dönem içinde askeri veya siyasi suç işlemiş ya da düşmanla işbirliği yapmış olanların bağışlanması öngörülmüştür.

42) *Yüzelli Kişilik Liste*, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1240 (1924); **İlhami Soysal**, *150'likler*, Gür Yayınları, İstanbul, 1985; **Kâmil Erdeha**, *Yüzellilikler yahut Milli Mücadelenin Muhasebesi*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1998.

43) Antlaşma ve Eklerinin Fransızca aslı ve Türkçe yasal çevirisi için bkz. *Düstur, Tertip III*, cilt V, s.13-357. Barış Antlaşması ve Eklerinin sadeleştirilmiş metinleri için bkz. **İsmail Soysal**, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları 1. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1983, s.67-244.

44) Türkçe sadeleştirilmiş metni için bkz. **İsmail Soysal**, *op.cit.*, s.187-190.

Genel Affa İlişkin Açıklama'nın 1. paragrafı şudur:

"Türkiye'de oturan ya da oturmuş olan hiç kimse ve buna karşılık, Yunanistan'da oturan ya da oturmuş olan hiç kimse, 1 Ağustos 1914 ile 20 Kasım 1922 günleri arasında askersel ya da siyasal davranışı yüzünden ya da bugünkü Barış Antlaşmasına imza koymuş bir yabancı devlete ya da böyle bir devletin uyruklarına bir yardımda bulunduğundan ötürü Türkiye'de ve buna karşılık Yunanistan'da, hiçbir bahane ile rahatsız ve tedirgin edilmeyecektir."[45]

Lozan'da Türk delegasyonunun isteği ve ısrarı üzerine 150 kişinin genel af dışında tutulması da kabul edildi. Bu konudaki protokolün baş tarafı da şudur:

"Şurası kararlaştırılmıştır ki Genel Affa İlişkin Açıklama'nın 1. paragrafı geçerli olmakla birlikte Türkiye hükümeti o paragrafta söz konusu kişiler içindeki 150 kişinin Türkiye'ye girmesini ve orada oturmasını yasaklamak hakkını saklı tutar. Böylece, Türkiye hükümeti söz konusu kişilerden bugün kendi ülkesinde bulunanları oradan çıkarabilecek ve yabancı ülkelerdekilerin geri dönmelerini yasaklayabilecektir.

İşbu kişilerin adlarını içeren çizelge, bugünkü Barış Antlaşması'nın yürürlüğe girmesi sırasında yapılacak olan Genel Af açıklamasına iliştirilecektir..."

Lozan Antlaşması gereğince TBMM, 18 Nisan 1924 günü 487 sayılı Genel Af Yasası'nı kabul etti: Bu yasanın 3. maddesinde, *"Lozan Antlaşması'nın eki Genel Af Protokolü'nde amaçlanan 150 kişi, bu affın dışındadır"* denildi.

Bu genel af yasası Meclis'te görüşürken İçişleri Bakanı **Ferit Bey (Tek)**, hazırlanan 150 kişilik liste hakkında bilgi verileceğini söyleyerek gizli görüşmeye geçilmesini istedi. Bunun üzerine TBMM, 16 Nisan 1924 tarihli gizli oturumunda 150'lik liste tas-

45) **İsmail Soysal** tarafından sadeleştirilmiştir.- BNŞ.

lağını uzun uzun görüştü ve tartıştı. Eksik bulunan taslakta bazı değişiklikler önerildi ama listenin tamamlanması hükümete bırakıldı.

22-23 Nisan 1924 tarihinde Meclis'te yeniden görüşülen liste, 149 kişilik olarak Cumhurbaşkanına arz edildi. Cumhurbaşkanının talimatıyla listeye bir kişi daha eklendi ve 1 Haziran 1924 günü Yüzelli Kişilik Liste Kararnamesi onaylandı.

150'lik listede "Kürtçüler" diye bir ayrım, ayrı bir bölüm yoktu. Ama listenin içinde tanınmış şu Kürtler de vardı:

Eski Bahriye Nazırı **Cakacı Hamdi Paşa** (Sıra No. 12).

Fânizade'ler. **Şeyh Mehmet Fâni**: Süleymaniye'den Adana'ya gelerek Kadirli kazasına yerleşmiş. Kozan'da, Maraş'ta, Halep'te, Mersin'de, Bingazi'de memuriyet yapmış. Arapça, Farsça biliyor. Şair, hattat, bilgin bir kişi. Yedi oğul babası. Oğullarından biri (Dr. **Baki Bilgili**, 1879-1929) İstiklal madalyası ile ödüllendirilmiş. Yedi kardeşten üçü ise 150'lik listede yer almış. Bunların adları ve kısa özgeçmişleri, yaş sıralamasına göre şöyledir:

Fânizade Ali İlmi (Bilgili, Sıra No. 106; 1878-1964)

Fânizade Zeynel Abidin (Sıra No. 37)

Fânizade Mesut (Bilgili, Sıra No. 27, 1889-1979)

Fettah (Sıra No. 23)

Nemrut Mustafa Paşa (Sıra No. 31)

Halil Rami (Sıra No. 29): Cizreli **Bedirhan Bey**'in oğlu

Mevlanzade Rifat (Sıra No. 97)

Yüzellilik Kürtçüler arasında, yukarıdakilerden başka iki isim daha görülüyor:

Halep'te *Doğru Yol* gazetesi sahibi **Hasan Sadık** (Sıra No. 108) ve Süleymaniyeli **Kürt Hakkı** (Sıra No. 112) ile birlikte toplam 10 kişi.

Fransız Yönetimindeki Suriye Bir Kürtçülük Merkezi idi

Fransız mandası altındaki Suriye ve Lübnan, 1919 yılından beri birer Kürtçülük merkezine dönüştürülmüştü. Kürtçü firariler, Kürtçü 150'likler burada kümelenmişlerdi. Sınır boylarında envai çeşit kaçakçılık yapan, kaçakçılıkla geçinen silahlı aşiret reisleri, ağaları buradaydı. Bedirhanlılar, ileri gelen diğer Kürtçüler ve bazı Taşnak Ermenileri de buralarda yuvalanmışlardı. Hepsi çalışıyordu. Ve başta Fransa olmak üzere emperyalizm bu Kürtçülere hem kanat geriyor hem de onları kullanıyordu.

"Bedirhanlılar" derken, burada **Bedirhan Paşa**'nın özellikle üç torununu kastediyoruz. Tanzimat reformlarını içine sindiremeyerek 1840'larda Osmanlı yönetimine karşı başkaldırmış ve yakalanıp Girit'e sürülmüş, sonra Suriye'ye dönmüş olan Cizreli **Bedirhan Bey**'in (sürgünde iken Paşa yapılmıştır) oğlu **Mehmet Emin Ali Bedirhan**'ın (1851-1926) üç oğlu vardı: **Süreyya** (1883-1938), **Celadet** (1895-1951) ve **Kâmuran** (1895-1978). Bu kardeşler ve babaları Kürtçülük yapmaya çalışırken öteden beri İngiliz ve Fransız gizli istihbarat servislerine hizmet etmiş ve bu servislerce kullanılmıştı. **Süreyya Bedirhan**'ın **Birinci Dünya Savaşı** (1914-1918) içinde Kahire'de İngiliz askeri istihbaratının bir elemanı olduğu ve İngilizlerden "casus maaşı" aldığı bilinir. Bedirhanlılar Mütareke döneminde işgal altındaki Türkiye'de de İngilizlere hizmetlerini sürdürmüşlerdi. **Bedirhanoğlu Mehmet Emin Bey**, o yıllarda İstanbul'da, işgalci İngilizlerle işbirliği yapan **Kürt Teali Cemiyeti** adlı bölücü örgütün kurucu eş başkanı, oğulları da aynı örgütün üyeleriydi.

İngiliz ajanı **Noel** ile birlikte Suriye'ye kaçmışlardı.[46]

Eylül 1919'dan sonra bir daha Türkiye'ye dönemeyen, gıyaben idam cezasına çarptırılmış olan bu **Bedirhan kardeşler**, o tarihten sonra Fransız hizmetinde idiler.

46) Harput (Elazığ) Valisi **Ali Galip Bey Olayı** olarak da bilinen bu hainlik olayı hakkında *Nutuk*'ta geniş bilgi vardır. Ayrıca bkz. **Şimşir**, *Kürtçülük (1787-1923)*..

1925 **Şeyh Sait ayaklanması**'nın ardından Irak'a geçip İngilizlere sığınan firari Kürtçülerin de bir ayağı Irak'ta, diğer ayağı Suriye'de idi. Bütün bu Kürtçü gruplar çalışmalarına şimdi Suriye'de, Fransız koruması altında devam ediyor ve Fransız istihbaratı ile çalışıyorlardı.

Taşnak-Hoybun Anlaşması

Emperyalist devletler, **1878 Berlin Antlaşması**'nın ardından Anadolu'da yaşayan Kürtler ile Ermenileri birbirine düşürmüşlerdi. Bu antlaşma, bir ateş topu gibi Anadolu'nun üstüne düşmüştü ve Kürtlerle Ermeniler yıllarca birbirleriyle vuruşmuşlardı.

Yaklaşık 40 yıl sonra, **Sevr Antlaşması**'nın hazırlandığı günlerde ise İngiltere ile Fransa, Kürt **Şerif Paşa** ile Ermeni **Boghos Nubar Paşa**'ya Paris'te bir muhtıra imzalatmışlardı. Barış Konferansına sunulan bu muhtıra ile Anadolu'da kurulacak Ermenistan ve Kürdistan sınırlarının çizilmesi işi, Barış Konferansına yani Fransa, İngiltere ve İtalya'ya bırakılıyordu. Bu anlaşma, Türkiye Kürtleri tarafından şiddetle lanetlenip reddedilmişti. Bunun üzerine **Şerif Paşa**, Kürtçülük yapmaktan vazgeçip kendi monden yaşamına çekilmişti.

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından dört yıl sonra İngiltere ile Fransa, Hoybun Kürtçüleri ile Taşnak Ermenilerini tekrar masaya oturtup onlara yeni bir anlaşma imzalattılar. Sanki **Türk İstiklal Harbi** hiç yapılmamış, sanki **Lozan Barış Konferansı** hiç toplanmamış ve sanki **Lozan Antlaşması** hiç imzalanmamış gibi **Sevr Antlaşması** yeniden tezgâhlanıyordu.

Bu yeni anlaşma ile Taşnak Ermenileri ve Hoybun Kürtçüleri, emperyalist devletleri arkalarına alarak çiçeği burnundaki Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne savaş açıyorlardı! Anlaşmanın ikinci maddesinde *"her iki taraf ortak düşmana karşı savaşmaya*

devam edecekler" deniyordu. "Ortak düşman" ilan ettikleri Türkiye Cumhuriyeti Devleti idi:

19 maddeden oluşan **Taşnak-Hoybun Anlaşması**'nın tam metni olduğu gibi aşağıya alındı:

Taşnak ile Hoybun Arasında İmzalanan Anlaşma Metni[47]

"İmzalayan taraflar olarak,

*Sayın **Vahan Papazyan**, Taşnaksutyun (Daschnakzoution) Partisi'nin tam yetkili delegesi olarak bir yandan ve tümü Kürt Cephesi'nin merkez komitesi üyeleri olan Palu'dan **Şeyh Ali Rıza Efendi, Dr. Şükrü Sekban Bey**, Barazi Aşireti'nin lideri **Mustafa Şahin Bey**, Heverka Aşireti lideri **Haco Ağa**, Raman Aşireti lideri **Emin Ağa**, Süleymaniye'den **Kerim Rüstem Bey**, Van'dan **Memduh Selim Bey** ve **Celadet Ali Bedirhan Bey** diğer yandan, iki halkın birbirine karşı duyduğu çok sağlam kardeşlik duygularını göz önüne alır. Ari ırkından gelen bu iki halkın varlığını garanti altına almak için büyük bir işbirliğinin gerekliliğine inanır. Her iki halka canlılık veren politik bağımsızlık ve ulusal istemler arasında bulunan ortak noktayı göz önüne alır.*

Ve (taraflar) *aşağıdaki maddeleri kapsayan politik ve askeri işbirliği anlaşmasını imzaladıklarını beyan ederler.*

***Madde 1**– Her iki taraf bağımsız bir Kürdistan'ın ve birleşik bir Ermenistan'ın kurulma hakkını karşılıklı olarak tanıyarak bu hakkın savunması için mümkün olan her türlü imkânı kullanarak birbirinin yardımına koşmayı kabul etmektedirler.*

***Madde 2**– Her iki taraf hangi toprakların Ermenistan'a hangilerinin Kürdistan'a ait olduğuna bakmaksızın ve sadece iki ülkenin kurtuluşunu temel amaç edinmiş olarak ortak düşmana karşı savaşmaya devam edecekler.*

47) *Taşnak Hoybun*, İleri Yayınları, İstanbul, 2005, s.81-84.

İki ulus arasındaki sınırlar aşağıdaki prensiplere göre belirlenecektir:

A) Yerli Kürt ve Ermeni nüfusunun savaştan (1914) önceki sayısı bu belirlemede temel alınacaktır.

B) Sevr Antlaşması tarafından kabul edilen etnik ve hukuksal prensiplerini kabul etmekle birlikte bu antlaşmanın Van, Bitlis ve Erzurum vilayetlerini Ermenistan'a bırakan 89. maddesini geçersiz saydığını ama bununla birlikte iki taraf da söz konusu vilayetler üzerinde karşılıklı hak taleplerine saygı göstereceklerini taahhüt ederler.

***Madde** 3– Mevcut anlaşma imza sahibi taraflar arasında, ortak düşman Turani-Türk öğesine karşı savunma ve saldırı işbirliği paktı olduğundan, taraflardan hangisi söz konusu düşmanın saldırısına uğrarsa diğer taraf saldırıyı püskürtmek için tek başına veya saldırıya uğramış tarafla birlikte hareket edeceğini kabul etmektedir.*

Her iki taraf, kendi ülkelerini yabancı öğeleri kullanarak insanlardan boşaltmayı hedef alacak Türk hükümetinin her türlü girişimine (karşı) ortak bir şekilde savaşacaklar.

***Madde** 4– Taraflar, Ermeni-Kürt işbirliği düşüncesini yaymak ve her iki ülkede bu düşünceyi köklü bir hale getirmek için yazılı ve sözlü etkin bir propaganda yürüteceklerine söz vermektedirler.*

***Madde** 5– Taşnaksutyun Partisi, sahip olduğu organları aracılığı ile Avrupa ve Amerika kamuoyu ve politik çevrelerinde Kürt sorununun lehinde propaganda yapmaya ve aynı zamanda her türlü Türk-Turani provokasyon ve propagandasına karşı mücadele edeceğine söz vermektedir.*

***Madde** 6– Taşnaksutyun Partisi, Kürt Ulusal Cephesi Hoybun'u geçici olarak sübvansiyon edeceğini ve cepheyi örgütleme işleri dahil her türlü konuda uzman olduğu teknik alanda ve manevi olarak yardımda bulunacağına söz vermektedir.*

***Madde** 7– Taşnaksutyun Partisi, Kürt Ulusal Cephesi Hoybun'a Avrupa ülkeleri, Amerika ve Kürt sorunu ile direkt ilgisi olan diğer tüm ülke ve halkların Kürt davasına desteklerini sağlamak için yardım edecektir:*

***Madde** 8– Her iki taraf arasında ilişkiyi düzenli kılmak, gerekli görüldüğü takdirde Hoybun'un merkez komitesinin alacağı kararlara katılma, diğer tüm işlerde komiteye yardımcı olmak ve sıkı bir işbirliğini sağlamak amacıyla Taşnaksutyun Partisi'nin bir temsilcisi Kürt Ulusal Cephesi Hoybun'un merkez komitesi üyeleri arasında sürekli bulunacaktır.*

***Madde** 9– Taşnaksutyun Partisi ve Kürt Ulusal Cephesi Hoybun, Ermenistan ve Kürdistan'ın kendilerine ait toprakları üzerinde bağımsızlıklarının tanınmaması nedeniyle Türkiye ile savaş içinde olduklarını kabul ederler. Dolayısıyla, anlaşan taraflar olarak ikisi arasında ön bir anlaşma sağlanmadan taraflardan hiçbirinin ne Türk hükümeti ne de başka bir hükümetle ilişkiye girmeyecekleri konusunda birbirlerine karşı sorumludurlar.*

***Madde** 10– İki tarafın hazırladığı rapor gereğince Taşnaksutyun Partisi askeri gücünü eylem* (operasyon) *halindeki Kürt güçlerine katacak ve söz konusu eylemler için gerekli olan silah ve mühimmatı sağlamaya çalışacaktır.*

Taşnaksutyun Partisi, Kürt Genelkurmayı veya Hoybun Merkez Komitesi nezdinde ve teknisteyenlerin eşliğinde bir askeri ataşeyi tayin edecektir. Bu ataşe teknisteyenler(ce) *alınacak kararlara ve gerçekleştirilecek eylemlere gerçek bir işbirliği ve dostluk çerçevesinde katılacaklar.*

***Madde** 11– Genel politik alanda alınacak kararlar her iki tarafın tayin edeceği delegelerden oluşacak olan bir komisyon tarafından uygulanacak ve ihtiyaç duyulduğu takdirde kararların uygulanması taraflardan herhangi birinin belirleyeceği bir ya da birden çok delegenin inisiyatifine de bırakılabilecektir.*

Madde 12– *Taşnaksutyun Partisi Kürt teknisyen, propagandacı ve organizatörlerin eğitimi için hazırlanacak derslere maddi ve manevi desteği vermeyi kabul etmektedir.*

Madde 13– *Her iki taraf bu anlaşmanın esaslarına uygun olarak, bir yıllık süre içinde transit geçişler, gümrük kapıları ve işlemleri, azınlık hakları, ahali* (göçmen) *mübadelesi ve bu anlaşmanın içinde yer almayan diğer tüm konulara ilişkin yeni anlaşmalar gerçekleştirmeye kendilerini yükümlü kılmaktadırlar. Muhtemel bir Ermeni-Kürt konfederasyonu kurmaya ilişkin sorun da taraflarca göz önüne alınacaktır.*

Madde 14– *Taraflar kendilerine verilecek toprak miktarına göre paylarına düşecek kamu borçlarını ödemeyi kabul edeceklerini taahhüt etmektedirler. Aynı şekilde taraflar, yabancıların madenler ve demiryolu üzerindeki daha önce kabul edilmiş tüm imtiyazları tanıyacaklarını kabul etmektedirler.*

Madde 15– *Gerek mevcut anlaşmanın dışında kalan sorunlarla ilgili gerek yorum farklılıklarından kaynaklanacak her türlü anlaşmazlıkta ilgili taraflarca belirlenecek bir uzlaşmacının kararına başvurulacaktır.*

Madde 16– *Bu askeri ve siyasi anlaşma gizli tutulacaktır. Taraflardan birinin anlaşmayı kısmen veya tamamıyla üçüncü bir tarafa bildirme gereğine inandığı takdirde anlaşmanın ikinci tarafının izninin önceden alınması zorunlu olacaktır.*

Madde 17– *Kendi özgürlük ve bağımsızlığı için sürdürdükleri ortak savaş sona erinceye kadar mevcut anlaşma her iki ülke arasındaki tüm ilişkileri düzenleyecektir. Bu anlaşmada yapılacak her türlü ekleme ve değiştirmenin her iki tarafın onayı ile olması zorunludur.*

Madde 18– *Bu askeri ve siyasi anlaşma iki taraf arasında imzalandığı günden itibaren yürürlüğe girecektir.*

Madde 19– *Bu anlaşma Fransızca yazılmış olup iki nüshadan oluşmaktadır."*

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında, bu körpe cumhuriyeti yıkıp parçalamayı amaç edinen başlıca iki Kürtçü örgüt vardı: Biri, 1918 sonunda kurulmuş **Kürt Teali**, diğeri ise 1927 yılında sahneye çıkmış olan **Hoybun** idi.

Kürt Teali, İngiliz kanadı ve denetimi altındaydı. **Sevr Antlaşması**'nın son hazırlıkları sırasında, 1918 sonunda İstanbul'da kurdurulmuş, önce Koçgiri ayaklanmasında sonra da **Şeyh Sait ayaklanması**'nda aktif rol oynamıştı. Özellikle bu son ayaklanma ile İngilizlerin ekmeğine yağ sürmüştü, bu ayaklanma Musul vilayetinin İngilizlerin eline geçmesini kolaylaştırmıştı.

Şeyh Sait ayaklanması bastırılınca **Kürt Teali** örgütü İngilizlere sığınmıştı. Merkezi şimdi, Kuzey Irak'taki Revaduz'da idi. İngiliz emperyalistlerinin elinin altında hazır bir silahtı. İngilizler ne zaman Anadolu'yu karıştırmak isterlerse o zaman bu örgütü kullanabileceklerdi.

Hoybun ise Türkiye Cumhuriyeti'nin 4. yılında, Bedirhanlılar ile Taşnak Ermenilerinin elbirliğiyle kurulmuş, kurdurulmuştu. Merkez Şam'da idi. Fransızların kanadı altında idi. Bunu da Fransızlar istedikleri an devreye sokabileceklerdi ve sokmaya başlamışlardı.

Suriye'de Kürtçü Örgütler

Başbakan **İsmet Paşa**, Takriri Sükûn Yasası'nm süresinin bitmesi nedeniyle, 4 Mart 1929 günü TBMM'de yaptığı konuşmada, Türkiye'ye karşı yıkıcı propagandaların yurtdışından geldiğini belirtiyor ve bu arada Suriye'nin adını veriyordu. Başbakan, *"Vatandaşların kulağına en çılgın dini ifsadı üfleyen bir akıntı, çoğu Suriye'de yerleşen her çeşit düşmandan gelir. Orada Türkiye aleyhinde kaç cemiyetin, kaç firarinin çalıştığını sayamam. Bunların*

bir habercisi bir şehrimize girerse, öteki şehirde camilere kaç put takıldığını yayar..." diyordu.[48]

Paşa, Suriye'de, Türkiye aleyhinde çalışan örgütlerin ve firarilerin sayısının sayılamayacak kadar çok olduğunu söylüyordu.

Diyarbakır'daki Birinci Genel Müfettiş **Abidin Özmen**, 1936 yılında hükümete sunduğu raporunda, **İsmet Paşa**'nın tespitlerini doğrulayarak şunları bildiriyordu:

"...Bence Kürtlük cereyanları ve hareketleri Dersim'den ziyade hariçteki propagandacılarla fazla teması olan ve hariçtekilerin gerek kendi kuvvetleri; gerek hemfikir oldukları Ermeni, Asuri, Süryani gibi milletlerin varlıkları ve bunların fevkinde başka devletlerin de arka olacakları ileri sürülerek yapılan propagandanın fazla girebildiği ve temasın temin edilebildiği hudutlara yakın yerlerde daha fazla beklenmesi icap etmektedir...

Suriye'de Kürtlük için çalışanlardan Bedirhan oğullarının teşebbüsü ile Fransa akademisteyenlerinden bir zat Kürtler için bir alfabe yapmış ve Türk harflerini kabul etmiştir. Bir taraftan bizim işimize de gelebileceği düşünülen bu buluş, Türkiye içinde oturan Kürde hariçten propaganda yapabilmek hedefini gütmüştür.

Bugün Suriye'de:

1- Hoybun

2- Kürt İttihat

3- Halaskaranı Kürt

4- Kürtçe konuşan İslam ve Hıristiyan

5- Kürt Teavün

6- Kürt Fukaraperver

7- Kürt Dilini Tamim

8- Kürt-Nasturi Birliği gibi Kürtler tarafından teşkil edilen cemiyetler, doğrudan doğruya ve;

9- Türk Hilafet

48) *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları, 1920-1973, Birinci Cilt (1920-1938)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1992, s.300.

10- Taşnak

11- Hoybunculara Müzahir Süryani

12- Hidayetülislamiye

13- Çerkezler

14- Nakşiler Tarikatı gibi diğer unsurlar ve 150'lik ve diğer vatan hainleri tarafından kurulan, Kürt istiklaline çalışan teşekküller durmadan dinlenmeden Kürtlük gayesi uğrunda çalışmaktadırlar.

Suriye'de bulunan Kürt, Ermeni, Süryani bir çok -isimleri hükümetçe der malum- eşhas Ermenilerle Kürtleri daha sıkı bir surette birleştirip Süryani, Asuri ve Yezidi gibi ekalliyetlerden (azınlıklardan) *de istifade ederek Elcezire de dahil olmak üzere Toroslar'dan başlamak üzere büyük bir Ermenistan ve Kürdistan birliği kurmak için çalışmakta ve bu gayelerine yardım için de hayırhahımız, bedhahımız bir çok devletlere de başvurdukları duyulmaktadır.*

Bu teşebbüslerinden kati bir ümit görmeyenler Ermeni komitacılarının paralar ile Kürt şakilerine dayanarak çıkaracakları karışıklıklara, dahil ve hariçteki Kürtleri ve Ermenileri karıştırarak isyanı büyültmek ve bu suretle diğer bir devletin yardımına nail olacaklarını düşünüp görüşmekte ve propaganda etmektedirler. Kuracakları tesanütle (dayanışmayla) *bugün bir muvaffakiyet elde etmeğe muktedir olamazlarsa Türkiye'nin herhangi bir harici gaileye ve harbe giriştiği anı beklemek suretiyle gayelerine nail olacaklarını ummaktadırlar. Filvaki kendilerine herhangi bir dar zamanda Türkiye'ye hücum etmek ve dahildeki Kürtleri de ayaklandırmak arzusunu besleyen Suriye Kürtleri ve Ermenileri, 10 binlerce silahlı çıkarabilecek bir kütledir. Fransızların Arap vatanilerle olan siyasal savaşları Suriye'de Kürt'ü, Ermeni'yi, Çerkez'i, Asuri'yi ve diğer ekalliyetleri silahlandırmağa saik olmuştur.*

Bu hadiseleri kaydetmekten maksadım, içeride ve dışarıda olan Kürtlük cereyanlarının Türkiye Cumhuriyeti için yapabileceği zararın önüne geçmek çaresini arama zamanının gelmiş, çatmış ve hatta geçmekte olduğunu arz etmektir..."[49]

İsmet İnönü, Fransa'nın Türkiye Politikasını Değerlendiriyor (1935)

Neydi Fransa'nın Türkiye'den alıp veremediği? Fransa neden Türkiye Cumhuriyeti ile uğraşıp duruyordu?

Başbakan **İsmet İnönü**, bu soruları epeyce aydınlatıyor. 1935 yılında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya bir inceleme gezisi yapmış olan Başbakan **İnönü, Atatürk**'e *Şark Seyahati Raporu-1935* başlıklı ayrıntılı bir rapor sunmuştu. Bu uzun rapordan aşağıya aktarılan paragraflar aydınlatıcıdır.[50] Okuyalım.

İsmet İnönü anlatıyor:

"Cenup hududunda bugünkü durum şudur:

Fransızlarla gerek münasebet ve gerek hudut emniyeti bakımından mukavelelerimiz vardır.[51] *Hudut vukuatı ve meseleleri*

49) "Birinci Müfettiş Abidin Özmen'in Raporu", **Saygı Öztürk**, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, Doğan Kitap, İstanbul, 2007, s.116-118. (Kitapta raporun tarihi verilmemiştir ama bunun Kasım 1936 veya Aralık 1936'da kaleme alınmış olduğunu tahmin ediyoruz.- BNŞ)

50) **İsmet İnönü**'nün "Şark Seyahati Raporu-1935" başlıklı raporunun tam metni için bkz. **Serap Yeşiltuna**, *Kanun, Kararname ve Tutanaklarla Atatürk ve Kürtler*, İleri Yayınları, İstanbul, 2007, s.359-394; Aynı Rapor, başka bir başlıkla Aralık 2007'da tekrar yayımlandı. Bkz.: **Saygı Öztürk**, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, Doğan Kitap, İstanbul, Aralık 2007.

51) Türkiye ile Fransa arasında kronolojik sırayla şu anlaşmalar yapılmıştı: Türk-Fransız İtilafnamesi (Ön Barış Anlaşması) (20.10.1921, Ankara); Lozan Barış Antlaşması (24.07.1923, Lozan); Türkiye-Fransa Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi (Suriye ve Lübnan için) (30 .05. 1926, Ankara); Seyyar Ticaret Memurları Hakkında Türkiye-Fransa Sözleşmesi (01.11.1927, Ankara); Türkiye-Suriye Hududunun Tespiti Hakkında Protokol (22.06.1929, Ankara); Türkiye-Fransa Ticaret ve Seyrisefain Sözleşmesi ve İmza Protokolü (29.09.1929, Ankara); Türkiye-Fransa Dostluk, Uzlaşma ve Hakem Anlaşması ve Ek Protokol (03.02.1930, Paris); Türkiye - Fransa İlmi, Edebi ve Tedrisi Münasebetler Hakkında Mukavele (24.07.1935, Paris) vs.- BNŞ).

için vakit vakit iki taraftan muhtelit heyetler toplanır; fenni ve modern bir tarzda tespit ve izah olunan meseleler için Fransızlar ahden eksik ve suçlu olmayacak surette hareket etmeğe çalışırlar; aşikâr bir surette ahde muhalif bir vaziyet almamaktadırlar...

Suriye'de bütün hudut meseleleri Fransız merkezlerinin elindedir ve dikkate değer ve ciddi olarak merkezlenmiştir. Münasebetler ve tedbirler bir silsile halinde devam eder. Aynı vaziyetle karşılayamazsak mücadelede zayıf kalırız. Buraya kadar anlattıklarım Suriye hududunun ahdi ve açık durumudur."

Evet, Türkiye ile Fransa arasında anlaşmalar yapılmıştı. Bunlar hem ikili ilişkiler hem de sınır güvenliğiyle ilgiliydi. Fransızlar, bu anlaşmalara uyuyorlarmış gibi görünüyorlardı. Ama gerçek durum öyle değildi.

İsmet Paşa devam ediyor ve Fransa'nın Türkiye politikasının gerçek yüzüne parmak basıyor:

"Şimdi hakiki ve siyasi yüzünü hikâye edeceğim.

Suriye hududunda, Fransız politikasını bizimle mücadele halinde görmemek mümkün değildir;[52] *denilebilir ki, kuvvetli bir Türkiye Cumhuriyeti'nin ergeç vuku bulacak taşmasına karşı, Suriye'yi mutlaka muhafaza edebilmek, Fransız idaresinin başlıca kaygısıdır. Genel siyasamızın barışçı, istila gütmez, hele son zamanlarda, Fransız siyasası ile bir cephede ve bir istikamette görünmesine rağmen Fransızların bu endişesi ancak şu sebeplerle anlaşılabilir:*

Bunlardan biri ***coğrafidir.*** *Suriye'de yerleşmek için Fransızlar Mardin, Urfa, Antep ve Maraş'ın kendi ellerinde bulunmasını zaruri görmüşlerdi; bu tertipleri tahakkuk etmedi. Diğer taraftan bu saydığım yerleri elinde tutan Türklerin, Fırat'ın şarkında çöl mıntıkasına bir hudut dahilinde malik olmaları ve Fırat'ın garbında Halep mıntıkasını ellerinde tutmaları* ***coğrafi*** *ve* ***iktisadi*** *bakım-*

52) Vurgular bizimdir, raporun aslında yoktur.- BNŞ.

*dan tabii bir taksim olacaktı. Bu da mümkün olmadı; şu halde her iki taraf **tabii olmayan coğrafi şartlar** içinde âti için hazırlanmağa mahkûm görünüyorlar. Biz, daha sakin ve daha kanaatkâr durumdayız, yeni şimendiferler ve yollarla coğrafi ve iktisadi itibarımızı düzeltiyoruz. Siyasi anlaşmalarda Fransızlarla uysal ve barışçı davranıyoruz. Bütün bunlar Fransızları faal tedbirlerden ve daima uyanık (kalmak) endişesinden uzak tutamıyor."*

İsmet İnönü'nün tespitlerine göre Fransızlar, Türkiye'nin ilerde güçlenerek Suriye'yi istila edebileceğini düşünüyorlar. Fransa, Suriye'ye yerleşirken savunulması daha kolay olacak diye sınırı kuzeyden geçirmek istemiş; yani Mardin, Urfa, Antep ve Maraş'ı da Suriye'ye katmak için uğraşmış ama bunu başaramamış; Türkler, Fransızları bu yöreden söküp atmışlardı. Sonunda Türkiye ile Suriye arasında doğal olmayan, savunulması zor bir sınır çizilmişti. Türkiye ilerde güçlenince bu sınırı aşabilir ve Şam'a kadar kolayca yürüyebilirdi. Fransızlar, işte böyle bir kaygı içinde idiler. Dolayısıyla, Türkiye'nin güçlenmesini engellemek veya geciktirmek için Fransızlar, Türkiye'ye karşı bir mücadele sürdürüyorlardı. Nasıl mı? **İsmet Paşa** bu soruyu şöyle yanıtlıyor:

"Fransa'nın mücadele mevzuları şunlardır:

*1– **Çöl şimendiferi**- Şark vilayetlerimizle başlıca iktisadi, idari ve askeri irtibatımızı teşkil eden çöl şimendiferi bütün rolünü bize teallükü itibariyle kaybetmek üzeredir. Urfa, Antep, Malatya şimendiferi bir taraftan Urfa, Viranşehir, Mardin mıntıkası ile Diyarbekir hattı diğer taraftan yollara bağlanırsa bizim mıntıkamızın Fransız mıntıkasına irtibat bakımından muhtaçlığı esasından kalkmış olacaktır.*

*2– Fransız durumunda **ikinci mücadele mevzuu iktisadidir**. Bu mevzu evvela kaçakçılık şeklinde tebarüz ediyor. İskenderun'dan Cizre'ye kadar Suriye hududu hemen hudut üzerinde bulunan birçok kaçakçı merkezleri ile bezenmiştir. Kaçakçı-*

lığın bize verdiği zararları saymağa lüzum yoktur. Fransız hududunda kaçakçılık Fransız nüfuzunun ve siyasi kudretinin yayılma vasıtası olmak itibarı ile ayrıca önemlidir.

Fransızlar hudut ahalisine menfaat temin ederek taraftar peyda etmiş ve tâ Karadeniz sahiline kadar hükümetle mücadele edecek ***haydut kolları yetiştirmiş*** *oluyorlar.*

Cenuba geçen kaçakçılar, Fransız memurları tarafından (sağlanan) *her türlü kolaylığı bulurlar, silahları ile gezebilirler; hudut boyunda yer yer kaçakçılıkla geçinen Ermeni ve Türklerden mürekkep kuvvetli ve zengin merkezler vücuda gelmesi,* ***Fransızların siyasi dayanak noktası*** *olmaktadır...*

(...)

4– Fransızların elinde üstün bir mücadele vasıtası, hudut üzerinde vücuda getirdikleri ***düşman anasır perdesi****'dir.*

Senelerden beri türlü vakalardan kaçan Kürt ve Arap reisleri hudut üzerine yerleştirmişlerdir. Ermeni merkezler vardır. Şimdi Nasturi iskânı ile yeni bir tabaka meydana getiriyorlar. Bu unsurların tecavüz edememelerinin temin olunmasını ve huduttan uzak bulunmaları için ahdi ahkâm vardır... Fakat fiili ve ameli vaziyet üzerine kati bir çare değildirler ve olmayacaklardır.

Düşman unsurlar içinde Nasturiler, Ermeniler ve Çerkez örgütleri pasif ve kendilerini koruyucu konumdadırlar. ***Saldırgan olan örgüt, Kürt reisleri ve adamlarıdır.*** *Fransız istihbarat subayları her istedikleri anda Kürt reislerini çeteler halinde memleketimize saldırtmak gücündedirler.*

Bu mevzuyla uğraşmak, uzun zaman sürecek mahirane tedbirler ister..."

Demek ki Fransızlar, Suriye ile Türkiye arasındaki kaçakçılığı, Türkiye'ye karşı **siyasi bir silah** olarak kullanıyorlardı. Kaçakçılık merkezleri, savunulması zor olan sınırda Fransa'nın **siyasi dayanak noktaları** idi. Kaçakçılar, Fransız makamlarınca sonuna kadar destekleniyor, silahlandırılıp yönlendiriliyordu. Silah-

lı **"haydut çeteleri"** oluşturmuşlardı. Ermeni, Arap, Süryani ve özellikle Kürt ve Kürtçü çeteleri. Kaçakçılıkla Kürtçülük iç içeydi. **İsmet Paşa,** ***"Fransız istihbarat subayları her istedikleri anda Kürt reislerini çeteler halinde memleketimize saldırtmak gücündedirler"*** diyordu.

Ağrı ayaklanması, Fransız yönetimi altındaki Suriye'de planlanmış ve merkezi Şam'da olan **Hoybun** örgütü tarafından yürütülmüştü. **Hoybun,** İngiliz ve Fransız istihbaratçılarının kurdurduğu bir örgüttü ve 1930'larda bunun arkasında Fransa vardı.

İsmet Paşa, Fransız politikasını, gerçekçi bir yaklaşımla değerlendirmiş, daha ziyade sınır güvenliği ve kaçakçılık üzerinde durmuştu. Doğru ve önemli tespitlerde bulunmuştu. İmzalanan anlaşmalara rağmen Fransa'nın Türkiye'ye karşı bir mücadele yürüttüğünü belirtiyordu. Bu mücadelenin bir parçası Kürtçülük hareketiydi.

İsmet Paşa, *"Doğu illeri, Kürt*(çülük) *meselesine de maruzdurlar. Bunun için doğu illerimize esaslı ve devamlı bir programla girerek burasını yalnız gailesiz değil, hatta verimli bir hale getirmek lazımdır"* diyordu.

İsmet Paşa, Fransa'nın bu saldırgan politikasına karşı önlemler alınması gerektiğini de belirtiyor ve düşündüğü önlemleri sıralıyordu. Önerilerinden biri, **yeni bir genel müfettişlik** kurulmasına ilişkindi. Başbakan, *"Birinci Genel İspekterlik'ten başka, merkezi Erzurum olacak olan Üçüncü Genel İspekterlik teşkil olunmalıdır. 3. Genel İspekterlik Ağrı, Kars, Artvin, Rize, Trabzon, Gümüşhane, Erzincan, Erzurum vilayetlerini kapsayacaktır"* diyordu.

Fransa, Türkiye'ye karşı Kürtçülük propagandasını da kamçılıyordu. Hoybun aracılığıyla bu propagandayı örgütlü bir hale getirmişti.

Başbakan **İnönü**'nün ardından, İktisat Vekili **Celal Bayar** da bir **"Şark Raporu"** hazırlamıştı. 10 Aralık 1936 tarihini taşıyan bu

raporda Kürtçülük propagandasına da kısaca değiniliyor; *"Hariçten sokulmağa çalışılan politikanın muzır cereyanlarını kırmak ve bu yurttaşları* (Kürt kökenli yurttaşları) *anavatana bağlamak için devamlı çalışmak ister"* deniliyordu.[53]

Atatürk'e Suikast Girişiminde Kürtçüler (1935)

İngiltere, Atatürk'e Suikast Hazırlandığını Türkiye'ye İhbar Ediyor

14 Ağustos 1935 günü, İngiltere Dışişleri Bakanı **Samuel Hoare**, "derhal çekilecek" kayıtlı bir yıldırım telgrafla, Türkiye'deki İngiliz Büyükelçisi Sir **Percy Loraine**'e özetle şu talimatı verdi:

"Türkiye Cumhurbaşkanına suikast düzenlemek amacıyla bir grup Türk ve Kürt teröristin 30 Temmuzda deniz yoluyla Beyrut'tan hareket ettiği haber alındı. Bu bilgiyi hemen Türk hükümetine iletmenizi rica ederim."[54]

İngiltere, 1920'li yıllarda **Mustafa Kemal**'in canına kıymak için elinden geleni arkasına koymamıştı. Bu amaçla **Mustafa Sagir** adında Hintli bir suikastçıyı Ankara'ya göndermiş ve **Mustafa Kemal**'in yakınlarına kadar sokmuştu. Bu suikastçı suç üstü yakalanmış ve yargılanıp Ankara'da asılmıştı.

Kurtuluş Savaşı'nın ardından Yunan makamlarının da yine **Mustafa Kemal**'in canına kıymak amacıyla Midilli adasından Ayvalık'ın Sarımsaklı kumsalına suikastçılar çıkardıklarını adadaki İngiliz konsolosu zamanında haber almış ve Londra'ya bil-

53) **Yeşiltuna**, *Atatürk ve Kürtler*, s.397.

54) **Şimşir**, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt 8, 1934-1939*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2006, s.205, No. 70: Hoare'dan Loraine'e şifre tel, 14.8.1935, No. 11 (Bu kitapta anılan İngiliz telgrafının tıpkıbasımı da yer almaktadır: Tıpkıbasım 1): Şifre telgrafın orijinali, Londra'da, İngiltere Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde muhafaza edilmektedir. Bkz.: F.O. 371/ 19041/ E.4965.

dirmişti. Ama İngiliz hükümeti, bu bilgileri Ankara'ya duyurma zahmetine girmemişti.

O günlerden 1935 yılına kadar çok şey değişmişti ve İngiliz hükümeti şimdi **Atatürk**'e karşı suikast hazırlandığını yıldırım telgrafla Türk hükümetine duyuruyordu.

Büyükelçi **Loraine** o telgrafı aldığı gün İstanbul'daydı. İçişleri Bakanı **Şükrü Kaya**'nın da orada olduğunu öğrendi ve hemen haberi bizzat Bakana iletti. Ertesi gün bunu Londra'ya bildirdi. *"Türkiye Cumhurbaşkanına suikast düzenlemek amacıyla bir grup teröristin Beyrut'tan yola çıktığını bizzat İçişleri Bakanına haber verdim. **Şükrü Kaya** bu dostça bildirimden dolayı çok teşekkür etti. Kendisi de bir süre önce Suriye'deki Türk konsolosluğundan benzer bir haber almış"* dedi.[55]

Atatürk'e suikast düzenlemek amacıyla **Yahya** adında biri Suriye'den gizlice Türkiye'ye girmiş. 21 Ağustosta Maraş'a bağlı Andıran ilçesinin Günbedir köyünde, suikast hazırlığının sanığı olarak yakalanmıştı.

Türkiye'den İngiltere'ye Nota

Türkiye'nin Londra Büyükelçisi **Fethi Okyar**, Ankara'dan aldığı talimat üzerine, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na 14 Ekim 1935 tarihli, 778/100 sayılı aşağıdaki notayı verdi (Notanın aslı Türkçe, resmi olmayan çevirisi Fransızcadır). Okuyalım:

*"T.C. Londra Büyükelçisi **Fethi Okyar** Hazretlerinden*
*Büyük Britanya Hariciye Nazırı Sir **Samuel Hoare** Hazretlerine*
Nota No. 775/100

55) **Şimşir,** *İngiliz Belgelerinde Atatürk, 8,* s.205-206, No. 407: Loraine'den Hoare'e yazı, 14.8.1935, No. 407: Orijinali: F.O. 371/ 19041/ E. 5073.

Türkiye Büyükelçisi, Büyük Britanya Hariciye Nazırı Hazretlerine derin saygılarını sunar ve Hükümetinden aldığı talimat üzerine aşağıdaki yazılı hususları arz ile şeref kazanır:

Büyük Britanya Büyük Elçisi, 15 Ağustos 1935 tarihinde İstanbul'da, Türkiye Dahiliye Bakanına tevdi ettiği bir muhtıra ile Kürd, Çerkez ve Ermenilerden mürekkep bir teşkilata mensub bir takım şerirlerin Türkiye Reisi Cumhuruna suikast yapmak üzere Türkiye'ye müteveccihen hareket ettikleri istihbar edildiğini dostane ihbar etmesi üzerine Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti meseleyi layık olduğu ehemmiyetle takibe koyulmuştur ve elde ettiği bazı mühim izler üzerinde yürüyerek bazı şerirleri yakalamıştır.

Teşkilatımızın istihbaratına ve yakalananların ifadelerine göre, suikast teşkikatını idare edenlerden ***Çerkez Reşid****, kardeşi* ***Ethem*** *Umman'da ve kardeşi* ***Tevfik*** *Hayfa'da bulunmaktadır.*

Bunların kurdukları gizli cemiyetin sureti daimede faaliyette bulunduğu da ayrıca tesbit edilmiştir.

Büyük Britanya Hükümeti, isimleri ve hüviyetleri ilişik listede bildirilen şahısların ikametgâhlarında taharriyat yapılmasını emir ettiği takdirde ele çok ehemmiyetli vesikalar geçeceği gibi şu şeni suikast teşebbüsü gereği gibi meydana çıkmış olacağından dost Büyük Britanya Hükümeti böyle bir hareketi ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin çok feci ve iğrenç telakki ettiği bir cinayet teşebbüsünün önüne geçilmesine yardım etmiş olacaktır.

14 Birinciteşrin 1935
EO. (Mühür ve paraf)
(Fethi Okyar)"[56]

Bu notaya ekli listede 16 kişinin isimleri veriliyordu. Listede, İngiliz mandası altındaki Filistin ve Ürdün'de oturan şüpheliler vardı ama bir Kürt yoktu. Oysa İngiltere, bazı Kürtlerin de suikast hazırlığı içinde olduğunu Ankara'ya duyurmuştu. Kürtler, Filistin veya Ürdün'de değil, Fransız mandası altındaki Suriye'de bulunu-

56) Notanın tıpkıbasımı için bkz. **Şimşir**, *İngiliz Belgelerinde Atatürk 8*, tıpkıbasım 2.

Fethi Okyar

yorlardı ve **Atatürk**'e suikast planlarının Suriye'de hazırlanmış olduğuna ilişkin bilgiler vardı.

Suikastçı Kürtçüleri de araştıran Ankara, bir yandan İngiltere'ye nota verirken diğer yandan da gözlerini Suriye'ye ve mandater ülke sıfatıyla Suriye'yi yönetmekte olan Fransa'ya çevirdi.

Gözler Suriye'ye (ve Fransa'ya) Çevriliyor

Evet, gözler Suriye'ye ve Fransa'ya çevrildi. Türk basını, Suriye'deki Fransız yönetiminin tutumunu sorguluyor ve eleştiriyordu. Çünkü suikastçılar Suriye'den Türkiye'ye sızmışlardı ve Suriye, Fransa mandası altındaydı. *Cumhuriyet* gazetesinin sahip ve başyazarı Muğla mebusu **Yunus Nadi**, 22 Ekimde gazetesinde Fransa'yı eleştiren bir başyazı yayımladı. İngiliz Büyükelçiliği bunları Londra'ya özetle şöyle bildirdi:

*"Cumhurbaşkanına suikast girişimiyle ilgili olarak **Yunus Nadi**, Fransa'yı eleştirdi. Fransız makamlarının Suriye'de fesat yuvalarına göz yumduğunu yazdı. Türkiye'ye düşman örgütlere göz yuman Fransa'nın amacı nedir diye sordu. Daha sonra Cumhuriyet gazetesi, Suriye'de bazı Çerkezlerin evlerinin aranmış ve bazı belgeler ortaya çıkarılmış olduğunu haber verdi. Bu haber hoşnutluk yarattı. Ulus gazetesi de Hayfa'da bazı sanıkların yakalandığını haber verdi ve Filistin'deki İngiliz makamlarının Türkiye'ye karşı dostluk gösterdiğini, Fransa'nın da Suriye'deki çe-*

telere karşı aynı şekilde hareket edebileceğini yazdı. Ankara, suikast girişiminin ortaya çıkarılması konusunda İngiltere'ye hararetle teşekkür ediyor."[57]

Türkiye'de İngiltere'ye teşekkür edilirken Fransa eleştiriliyordu. Bu arada Türkiye, Fransa katında da diplomatik girişimlerde bulundu. Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği, Suriye'de çalışmalarını sürdüren Kürt, Ermeni, Çerkez örgütleriyle ilgili olarak Fransa Dışişlerinde; Dışişleri Bakanı **Dr. Tevfik Rüştü Aras** da Milletler Cemiyeti toplantısı için gittiği Cenevre'de Fransız meslektaşıyla bu konuları görüşmüştü.

Sonunda Lübnan'daki Fransa Yüksek Komiserliği, Manda Yönetimi Emniyet Genel Müdürü ile görüşmeler yapması için Türkiye Emniyet Genel Müdürü **Şükrü Sökmensüer**'i Beyrut'a davet etti. **Sökmensüer**, Dışişleri Bakanlığı'nda Suriye işlerine bakan Birinci Daire İkinci Şube Müdürü **Celal Tevfik Karasapan** ve Milli Emniyet Hizmetlerinden **Pertev** adında bir görevli ile birlikte 29 Kasım 1935'te Suriye'ye gitti ve ertesi gün Beyrut'a geçti. Orada Beyrut Başkonsolosumuz **Feridun Cemal Erkin** de kendisine katıldı.

Emniyet Genel Müdürü Sökmensüer'in Beyrut Ziyareti ve Suriye Raporu

Emniyet İşleri Umum Müdürü **Şükrü Sökmensüer, Atatürk**'e suikast girişimiyle ilgili olarak Kasım 1935'te Suriye'ye (ve Lübnan'a) yaptığı inceleme ve araştırma gezisi hakkında ayrıntılı bir rapor kaleme aldı. Daktilo ile yazılmışı 58 sayfa tutan bu raporun bir örneği 23 Aralık 1935 günü Dışişleri Bakanlığı'na da gönderildi.[58]

57) **Şimşir**, *İngiliz Belgelerinde Atatürk* 8, s.212, No. 77: Morgan'dan Hoare'a rapor. 26.10.1935, No. 541; Orijinali: F.O. 371/ 19041/ E.6770.

58) DBA- T-1/ A-I, F-1: Dahiliye Vekâleti'nden Hariciye Vekâleti'ne yazı, 23/12/1935, No. 13938- Zata Mahsus. Yazı eki: Emniyet İşleri Umum Müdürü **Şükrü Sökmensüer**'in Raporu.

Fransa, **Atatürk**'e suikast girişimi konusunda Türkiye ile samimi olarak işbirliği yapmak niyetinde miydi, değil miydi? Fransızlarla görüşmeye giderken Emniyet Umum Müdürünün zihnini kurcalayan ilk önemli soru bu olmuş.

Bir yıl önce Yugoslav Kralı **Aleksandr**, Fransa'ya yaptığı ziyaret sırasında bir Hırvat milliyetçisi tarafından Marsilya'da vurulup öldürülmüştü (9 Ekim 1934). Ertesi yıl, Fransız mandası altındaki Suriye'de Türkiye Cumhurbaşkanı **Atatürk**'e de suikast hazırlandığı haberleri Fransa'yı rahatsız ediyor ve dünya kamuoyu önünde zor durumda bırakıyordu. Fransa bu sıkıntılı durumdan kurtulmak istiyor olabilirdi.

Sökmensüer, upuzun cümleler kullandığı ve okuyucuyu yorabilecek raporunda bu konuda şunları yazıyor:

"...Âli Komiserin, suikasttan Suriye'deki dal budağı hakkında yerinde tahkikatta bulunmak üzere her iki tarafın emniyeti umumiye müdürleri arasında bir temas yapılması yolundaki teklifi, iki ihtimalin hatıra gelmesine mecbur olmuştur:

A) Sırf siyasi bir manevradan ibaret olması, yani zahirin kurtarılmak istenmesi ...

*Filhakika Âli Komiserin Fransa'yı çok ağır bir yük altında bırakmış olan Marsilya faciasının henüz unutulmamış olduğu bir devrede, memleket ile dostça münasebetler idame etmeği menfaatlerine uygun bulan bir komşu devletin bütün bir milletçe sevilen ve bütün bir milletin yürekten bağlı bulunduğu **Atatürk**'e Fransız mandası altında bulunan memleket topraklarında bir suikast hazırlanmış olabilmesinin yeniden doğuracağı ağır mesuliyetten kurtulmak için elde doğrudan doğruya tecrim edici* (mahkûm edici) *deliller olmamasına güvenerek iki memleketin Emniyet işleri başlarında bulunan en büyük memurlarını karşılaştırmak ve mandater hükümet lehine istihsal olunacak neticeyi Türk hükümetine zımnen tasdik ettirmek ve bu suretle arsı ulusal umumi efkâra bunu bildirmek siyasi gayesini takip etmesi mümkündü...*

B) Fransız Âli Komiseri'nin suikast işinde hakikaten müteessir olarak ve yine yukarıda A ihtimaline malik olan amilleri de göz önüne tutarak hakiki bir emek birliği fikrile hareket etmiş olması da kuvvetli bir ihtimal olmamakla beraber mümkündü..."[59]

Emniyet Genel Müdürü **Sökmensüer** heyetinin Suriye'ye hareketinden önce Ankara'da bir toplantı yapılıyor. İçişleri Bakanı **Şükrü Kaya** ve Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri **Numan Menemencioğlu**'nun da hazır bulunduğu bu toplantıda **Sökmensüer** şu görüşlerini arz ediyor:

"Fransızların bu davetle takip ettikleri maksadın suikastın Suriye'de hazırlandığı hakkında yapılan neşriyat üzerine pek tabii olarak mandater hükümete teveccüh eden mes'uliyetten cihan efkârı umumiyesi karşısında Fransa'yı kurtarmak için alınmış zahiri bir tedbirdir.

Fransızlarla Beyrut'ta yapacağımız temastan sonra kendilerine verdiğimiz malümatın vesaika istinat etmediğini ve Türkiye Emniyeti Umumiye Müdürü ile müştereken çalışıldığı halde bir neticeye varılamadığını ve Türkiye Emniyeti Umumiye Müdürünü davet etmek suretiyle komşu devlete karşı azami hüsnüniyet gösterdiklerini ileri sürerek kendilerini bu mesuliyetten kurtarmak isteyeceklerdir. Mandater devletin Suriye'de kuruluşundan beri antitürk anasıra (Türk karşıtı unsurlara) *Türkiye aleyhindeki mesailerinde gösterdiği kolaylıklar ve bunun feci misalleri göz önüne getirilirse Suriye'deki Fransız siyasetinin başka bir ihtimalle hareket edeceğini tahmin etmek biraz güç olur. İşte bu mülahazalar neticesinde şu esasları takip edeceğimi arz ettim:*

A) Suikastın Suriye'de hazırlandığı esasında ısrar etmek ve Amman'a yanaşmamak.

B) Mandater hükümetin 1922'den evvel ve sonra Suriye'de Türkiye aleyhindeki çalışmalara karşı aldığı müsait vaziyetin Su-

59) *Ibid.*, **Sökmensüer**'in Suriye Raporu. s.2-6.

riye topraklarında bir suikast hazırlığı için antitürk anasıra cesaret verici mahiyette olduğunda da ısrar etmek.

Dahiliye Vekilinden aldığım direktif yukarıdaki esaslarla beraber istikbal için teminat almaktı. İşte bu esaslar dahilinde malûmatla mücehhez olarak Suriye'ye hareket olundu..."[60]

Sökmensüer, 29 Kasım 1935 günü Suriye'ye varmış. 1 Aralık günü Beyrut Başkonsolosumuz **Feridun Cemal Erkin**'in evinde bir toplantı yapıyor. Toplantıya Kudüs ve Halep Konsoloslarımız da katılıyor. Beraberce **Atatürk**'e suikast konusunu görüşüyor ve hepsi şu kanaati paylaşıyorlar:

1– **Atatürk**'e karşı bir komplo tertip edilmiş olduğu muhakkaktır.

2– Bu komplonun en elverişli hazırlık yeri Suriye'dir ve halen de kötü niyet sahipleri melun maksatlarını gerçekleştirmek için çalışmaktan geri durmamaktadırlar.[61]

Emniyet Genel Müdürü **Sökmensüer,** 2 Aralık günü önce Yüksek Komiser **de Martel'e** ziyarette bulunuyor. Bir nezaret ziyareti niteliğinde geçen bu ziyaretin ardından Yüksek Komiserlik Emniyet Genel Müdürü **Bouchède** ile heyetler halinde görüşmelere başlıyor.

Sökmensüer, suikast hazırlığı ile ilgili olarak elde ettikleri bilgileri, 1935 yılı Mart ayından beri Suriye'deki Fransız manda idaresine ilettiklerini hatırlatarak **M. Bouchède**'den, şimdiye kadar yaptıkları tahkikat sonuçlarını soruyor. **Bouchède,** o âna kadar alınan bilgilerin "müphem ve kifayetsiz olması dolayısıyla" Türk tarafına bildirecek fazla bir şey olmadığını, bununla beraber ciddi bir şekilde çalıştıklarını söylüyor. Asıl müspet tahkikata Türk tarafının vereceği yeni bilgilerden sonra girişebileceklerini belirtiyor.

60) *Ibid.*, s.7-8.
61) *Ibid.* s.10.

Bunun üzerine **Sökmensüer**, yeniden uzun uzun açıklamalar yapıyor. İlk başlarda suikast işinde Çerkezler, özellikle **Kuşçubaşı Eşref** grubu önde görünüyor. 1926 yılında **Atatürk**'e başarısız kalan bir suikast hazırlamış olan **Kuşçubaşı**, 1935 yılında Girit'ten kalkıp Beyrut'a, Hayfa'ya gelmiş, Çerkezler arasında dolaşmış, o zamana kadar dargın bulunduğu **Çerkez Ethem** ve kardeşleriyle barışmış ve tekrar bir suikast hazırlamaya koyulmuş. Üçer kişilik suikast grupları oluşturulmuş. Gruplardan birinin Beyrut'tan deniz yoluyla ve Oniki Ada üzerinden, diğerlerinin Suriye'den kara yoluyla Kilis'ten Türkiye'ye sokulması planlanmış. Deniz yolu planı yürümemiş ama kara yoluyla sevk edilenler Türkiye'ye girmiş.

Sökmensüer'in uzun açıklamaları üzerine **M. Bouchède**, *"Şimdiye kadar diplomatik yollarla aldığım bilgiler komplo hakkında pek müphem bir mahiyet arz ediyordu. Şimdi bize vermiş olduğunuz bilgiler daha açıktır ve yeni bir tahkikata esas teşkil edebileceklerdir"* demiş.[62]

Sökmensüer, açıklamalarını sürdürerek, Beyrut'taki Fransız makamlarını eleştirmiş. Fransız polisi, kendilerine önceden isimleri verilmiş olan **Yahya** ve arkadaşlarının izlerini kaybettik deyip işin içinden sıyrılmış. Suriye'de bunlara kimler yardım etmiş, kimler yataklık etmiş, araştırılmamış, soruşturulmamış. Suikast işinin içinde oldukları iddiasıyla Fransız makamlarına isimleri bildirilen şüphelilerin evlerinde ve iş yerlerinde araştırma yapılmamış. Komplo işi basına sızdıktan sonra şüphelilerin ellerindeki belge ve delillerin imha edilmesine fırsat verilmiş.

Emniyet Genel Müdürü açıklamasında, komplo hazırlığının ilk aşamasında Çerkezlerin önde olduğunu, ikinci aşamasında ise Kürtçülerin ve Ermenilerin de suikast işini benimsediklerini belirtmiştir. **Sökmensüer**, bu konuda aynen şunları söylüyor:

"İki safhadaki izahatımı suikast haberinin Kürt, Ermeni ve bilhassa Çerkez teşeküllerinde hasıl ettiği alaka ve hareketi bütün

62) *Ibid.*, s.7-8.

tafsilatı ve bunların antitürk tahriklerinin bütün tecellileriyle ***M. Bouchède****'e izah etmek suretiyle bitirdim. Bu suretle takip ettiğim maksat, son komplo işinin bidayette yalnız Çerkez teşekkülünün benimsediği bir hareket olduğu halde, neticede aynı mel'un maksat uğrunda çalışabilecekleri tabii olan Kürt, Ermeni teşekküllerini de ilgilendiren ve onlar tarafından da müzaheret gören bir mahiyeti olduğunu açığa vurmaktı.*

Bütün bu tahrikatın fazlalaşmasında 'ecnebi bir membadan'[63] *akmağa başlayan nakdi gizli yardımların başlıca âmil olduğuna müteaddit defalar muhatabımın dikkat nazarını celbetmeyi de ihmal etmedim.*

Bütün bu izahatımı iki conclusion'a vardırmakla bitirdim:

1– Türkiye ile Suriye noktasından tek otorite olarak tanıdığımız mandater devlet arasındaki münasebetler bakımından Fransız hükümetinin bu iş dolayısıyla gösterdiği alakaya karşı çok mütehassisiz.

2– Bununla beraber inkâr olunamayacak bir nokta varsa o da antitürk (Türkiye karşıtı) *unsurların Suriye topraklarını şimdiye kadar tahrikâtları için emin bir melce olarak kullanabilmiş olmalarıdır..."*[64]

Suriye Manda İdaresi Emniyet Genel Müdürünün açıklaması konusunda ise **Sökmensüer** şöyle diyor:

*"**M. Bouchède** izahatına şu iki neticeye varmak suretiyle nihayet verdi:*

Beyrut'a vaki ziyaretten evvel elde edilen malumatla yapılan tahkikat, bu bilgilerin hem müphem hem de geç verilmiş olması yüzünden, elle tutulur neticeler vermemiştir. Ancak yeni bilgi-

63) Buradaki "ecnebi memba" (yabancı kaynak) ifadesiyle faşist İtalya kastediliyor. Bu konuya aşağıda ayrıca parmak basılacaktır.- BNŞ.

64) DBA-T-1 / A-1 / F-1, **Şükrü Sökmensüer**'in Suriye raporu, s.22-23.

ler daha esaslı tahkikata elverişli olduğundan bundan sonra elde edilecek malumat bize (Türk tarafına) *bildirilecektir."*[65]

Kısacası, Emniyet Genel Müdürü **Sökmensüer**'in Aralık 1935'te Beyrut'a yaptığı ziyarette **Atatürk**'e suikast girişimine ilişkin somut bir delil elde edilememiş, Beyrut'taki Fransız makamlarından elle tutulur somut bir bilgi alınamamıştır.

* * *

Fransız manda yönetimi Emniyet Genel Müdürü **M. Bouchède**, Türk meslektaşını Beyrut'tan eli boş uğurlamadan önce ilerisi için yarım ağızla bazı sözler vererek konuşmasını şöyle sürdürmüş:

"...Bugün için elle tutulabilecek neticeler istihsal olunmasa bile bu vesile (yani **Sökmensüer**'in ziyareti ve Beyrut görüşmeleri) *âti için bu gibi nahoş hallerin tekrarlanmasına mani tedbirler almak uğrunda hayırlı addedilecektir. Bunun için de Suriye'deki şüpheli mahfeller ve eşhas üzerinde mandater makamların nezareti sıklaştırılacaktır."*[66]

Yani Fransız yetkili, *"Şimdilik size somut bir şey veremedik ama bundan böyle Suriye'de **Atatürk**'e karşı suikast hazırlanması gibi tatsız olaylara izin vermeyeceğiz, şüpheli örgütler ve kişiler üzerinde gözetim ve denetimi sıklaştıracağız, Türkiye rahat olsun"* demek istiyor.

Bu sözler üzerine **Sökmensüer**, *"Biz de Suriye'deki Fransız makamlarından bunu bekliyoruz. Fransa'nın, birtakım bedhah ve kötü niyetli kimselerin himayesi uğrunda Türk dostluğunu kaybetmek istemeyeceğinden eminiz"* diyor. Ve ardından, somut bir talepte bulunuyor: Suriye'de Türkiye karşıtı eylemlerini sürdüren bazı kişilerin sınır dışı edilmelerini istiyor. *"Fransız mandası altındaki*

65) Ibid., s.26.
66) *Ibid.*, 27.

topraklardan tardolunmamalarını ve başka yerlere nefyolunmalarını" özellikle istediği şahısların isimlerini şöyle veriyor:

Celadet Ali (Bedirhani)
Kâmuran Ali (Bedirhani)
(Diyarbakırlı) **Cemil Paşa** ve oğulları
Haco Ağa ve oğulları
Nebak'ta müstafi **Çerkez Zabiti Fuat** ve
Beyrut'ta mukim **İspekyan**.[67]

Bu isimler, Suriye'de, Türkiye'ye karşı düşmanca eylemlerini sürdüren ve **Atatürk**'e karşı suikast girişimi içinde olduklarından kuşkulanılan kimselerdir. Listenin ilk dört sırasında yer alanlar Kürtçülerdir.

Emniyet Genel Müdürü **Şükrü Sökmensüer**, Suriye'de, "habercilerimiz" dediği bazı görevlilerden de bilgi aldıktan sonra raporunu tamamlıyor ve raporun sonuç bölümünde şu görüşleri dile getiriyor:

"Fransızlarla yaptığım temasın bende bıraktığı intiba bizi oraya davetlerinin zahiri kurtarmak maksadı ile olduğu hakkında ilk intibaımı değiştirmedi...

Suikast hakkındaki kanaatlarime gelince, Suriye'ye giderken bu suikast işinin mürettep (düzmece) *olması ihtimali de göz önüne alınarak bu vadide çalışmayı kendim için esaslı bir azimet noktası ittihaz etmiştim... İşin kaçakçılık cephesi ile alakası olup olmadığını da yokladım. Neticede suikast hazırlığının var olduğuna bir defa daha kanaat getirerek yurduma döndüm...*

Emniyet Genel Müdürü
Şükrü Sökmensüer

67) *Ibid.*, s.28.

Şu iki noktayı da arz etmeyi vazife bilirim. Halep'te, Beyrut'ta ve Kudüs'te konsolosluklarımız mevcuttur. Fakat Fransız aleyhtarlığının merkezi olan Şam bizim için kapalı bir kutu halindedir. (Şam'da) *Konsolosumuz yoktur. Bu itibarla kötü kişiler Türkiye aleyhindeki çalışmalarını Şam'a teksif etmişlerdir... Şam'da Türkiye kaçakçılarının aleyhimizdeki faaliyetlerini takip için bir konsolosluğun her cepheden Türkiye Cumhuriyeti'nin yüksek şerefi ile mütenasip bir durumda kurulmasının mühim bir ihtiyaç olduğu kanaatine vardım...*

Suriye'deki antitürk anasırın (Türkiye karşıtlarının) *memleketimiz aleyhindeki faaliyeti devam edecektir. Bunun için de Suriye hudutlarında* (...) *çok kuvvetli tedbirler almaklığımız* (...) *kati bir zarurettir..."*[68]

Suikast Davasının Sonucu ve Sonrası

Atatürk'e suikast girişimiyle ilgili soruşturma 3 Ocak 1936'da tamamlandı. 16 sanıktan 8'i hakkında kovuşturmaya yer olmadığına karar verildi.

Diğer 8 sanık, yani **Yahya, Ali Saip, Arif, Üzeyir, Şemseddin, İdris, Ramazan** ve **İsmail** hakkında, **Atatürk**'e suikast amacıyla silahlı cemiyet ve çete oluşturdukları iddiasıyla dava açıldı. 9 Ocak 1936'da Ankara Ağır Ceza Mahkemesi'nde başlayan yargılamada sanıklar hazırlık soruşturmasındaki ifadelerinin baskı altında alındığını ileri sürerek haklarındaki suçlamaları reddettiler.

6 Şubattaki duruşmada iddianamesini okuyan savcı sanıkların suç kastıyla çete oluşturduklarını ileri sürerek Türk Ceza Kanunu'nun 168. maddesine göre cezalandırılmalarını istedi.

Mahkeme, 17 Şubat 1936'da sanıkların ikrarının maddi delillerle belgelenemediği, mantıki seyir de sanıkların itiraflarının doğru olmadığını gösterdiği gerekçesiyle sanıkların beraatına karar verdi.

68) *Ibid.*, s.56-58.

Beraat kararı, 16 Temmuz 1936'da Temyiz Mahkemesi tarafından onaylandı.[69]

Suikast sanıkları beraat ettiler ve hapisten çıktılar. Ama kimi fanatik Kürtçülerin **Atatürk**'ün canına kıymak niyetlerinden vazgeçmedikleri anlaşılıyor. İngiltere, 30 Mayıs 1936 günü, **Atatürk**'ün canına kıymak kastıyla ABD'den Türkiye'ye **Murat Sabri** adında bir Kürt suikastçının gönderildiğini Türk hükümetine haber veriyor (Cf. ABD alt bölümü).

Fransa'nın Hizmetinde Bir Eski Kürtçü

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ve **Soğuk Savaş** yıllarında Fransa'da Kürtçülük denince ilk akla gelen isim **Kâmuran Bedirhan** oluyor.

Kâmuran Bedirhan, İkinci Dünya Savaşı sonunda Suriye'yi boşaltan Fransızlarla birlikte Suriye'den ayrıldı, Avrupa'ya gitti Paris'e yerleşti. Kürtçülük çalışmalarını bundan böyle Fransa'da sürdürdü. Paris Üniversitesi'ne bağlı *Yaşayan Doğu Dilleri Ulusal Okulu*'nda Kürtçe dersleri okutmaya başladı. 1962-1966 yıllarında ben de bu okulun ihtisas kitaplığından epeyce yararlandım, buradan kitaplar alıp incelenmek üzere eve götürmeme de özel izin vermişlerdi. **Kâmuran Bey** o yıllarda hâlâ bu okulda Kürtçe dersleri veriyordu. 1960'larda, yaşça, Batı Avrupa'daki "Kürtçülerin duayeni" **Kâmuran Bedirhan** idi ve ilerlemiş yaşına rağmen hâla faaldi. Kuzey Irak'taki **Mustafa Barzani** ayaklanmasının Fransa'da "avukatlığını" yapıyor, Irak Kürtlerine özerklik verilmesi için çalışıyordu.

Kâmuran Bedirhan, Şam'da bir Kürt şiirleri antolojisi yayımlamış. 40 sayfalık bu antolojiyi 1923 yılında Şam'da *Terakki* basımevinde bastırmış. 1938 yılında yine Şam'da, aynı basımevinde *Elifbai Kürdi* adıyla bir Kürt alfabesi yayımlamıştı.

69) *CA, I, 1923-1940*, YKY İstanbul, 2005, beşinci basım, s.243.

1953 yılında Paris'te, Fransızca olarak ***Langue Kurde. Première Année, Tome I-II*** (***Kürt Dili. Birinci yıl, cilt I-II***) adlı bir ders kitabı hazırlamış. Kitap, Yaşayan Doğu Dilleri Okulu'nun teksir edilmiş bir yayını olarak okulun kitaplığında kayıtlı idi.[70]

Kâmuran Ali Bedirhan, Kürtçe ders verdiği bazı Avrupalı gençleri militan Kürtçüler olarak yetiştirmiş, onları Kürtçü örgütler kurmaya, Kürtçü yayınlar yapmaya yönlendirmiştir. 1960 yılında, petrol devi Shell'in karargâhı Amsterdam kentinde ortaya çıkan **Uluslararası Kürt Derneği** adlı Kürtçü dernek, **Kâmuran Bedirhan**'ın işbirliği ve yönlendirmesiyle kurulmuştu.

Derneğin kurucusu **S. Van Rooy** adlı Hollandalı gazeteci, Avrupa'da okuyan Kürt öğrencilerle Paris'te, **Kâmuran Bedirhan** aracılığıyla ilişki kurduğunu, ilişki kurduktan sonra böyle bir dernek kurmak gereğini duyduğunu söylemekteydi. **Uluslararası Kürt Derneği** kurulduktan sonra Kürtlerle ilgili bilgi, belge toplamaya, *Kürt Bibliyografyası*, *Kürt Yıllığı* gibi kitaplar hazırlamaya, *Kurdish Facts* adlı bir bülten çıkarmaya ve *Bakur* gibi bazı Kürt kitapları yayımlamaya başlamıştı.[71]

1963 yılında Belçika'da ***Le Problème Kurde, Essai Sociologique et Historique*** (***Kürt Sorunu. Tarihsel ve Sosyolojik Deneme***) başlıklı bir kitap yayımlanmıştı. Kitabın 4. bölümünde "Türkiye'de Kürt Sorunu" başlığı altında Anadolu'daki Kürt ayaklanmaları ve Kürtçülük eylemleri anlatılıyordu. Bu kitabın yazarı **Joyce Blau** adlı Belçikalı bayan, Paris'teki Doğu Dilleri Okulu'nda **Kâmuran Bedirhan**'ın eski öğrencilerinden biriydi.[72]

1920'lerden beri Fransız istihbaratının hizmetinde olan **Kâmuran Bedirhan**'ın kendisi, 1960'da, NATO üyesi Türkiye'ye açıkça saldırmıyordu; fakat militan ajanlar olarak yetiştirdiği öğrencilerini, kurdurduğu ya da yönlendirdiği Kürtçü dernekleri Türkiye'nin üzerine salıyordu.

70) Dışişleri Bakanlığı, *Kürtçülük Hareketleri Belgeler 1968*, Ankara, 1970 (Bundan sonra *KHB-1968* olarak gösterilecektir), s.13, No. 10/1.

71) *KHB-1968*, s.162-163, No. 135.

72) *KHB-1968*, s.235, No. 220.

Kâmuran Bedirhan, 27 Temmuz 1962 günü Amerikan Dışişleri Bakanlığı yetkililerine, Kürtlerin bağımsızlık peşinde olmayıp Irak Devleti içinde özerk bir statü sağlamaya çalıştıklarını söylüyor. Bunun üzerine Türkiye'nin Washington Büyükelçiliği, Amerikan Dışişlerine başvurarak özerkliğin arkasından bağımsızlığın gelmesinin "mukadder olduğunu", bunun da bütün Ortadoğu'nun güvenlik ve istikrarını sarsabileceğini belirtiyor.[73]

Bu arada **Bedirhan, Mustafa Barzani**'nin özerklik talebini desteklemek için sağa sola mektuplar göndermeyi sürdürüyor. Mektup yazmayı alışkanlık haline getirmiş, huy edinmiş gibidir. **Barzani**'nin Eylül 1961'de yeniden ayaklanması üzerine **Bedirhan** da Paris'te oturduğu yerden çeşitli adreslere mektup postalamayı sıklaştırıyor. Şöyle ki:

16 Ekim 1961'de İtalyan Sosyal Demokrat Partisi Sekreteri **Guiseppe Saragat**'a,

Haziran 1962'de BM üyesi devletlerin New York'taki misyon şeflerine,

23 Haziran 1962'de Papa **XXIII. Jean**'a,

27 Haziran 1962'de B.M. Genel Sekreterine,

19 Temmuz 1962'de ABD Başkanına,

14 Temmuz 1963'te Güney Afrika Birliği Cumhurbaşkanına mektuplar göndererek Irak Kürtlerinin özerklik davasını desteklemelerini istemiştir.[74]

20 Şubat 1968'de, *Associated Press* ajansı New York'tan şu haberi geçti:

"Irak'ın Kürtlere kendi kaderlerini tayin hakkını tanımaması dünya barışını tehlikeye düşürüyor.

Birleşmiş Milletler New York, 20 (AP)– Irak Hükümetine karşı ayaklanan Kürtlerin bir sözcüsü dün, bir Afrika ile bir Asya memleketinin önümüzdeki hafta Birleşmiş Milletler Güvenlik

73) *KHB-1967*, s.104.
74) *KHB-1967*, s.104.

Konseyi'ne şikâyette bulunacağını ve Irak'ın Kürtlere kendi kaderlerini tayin hakkını tanımaması yüzünden uluslararası barışın tehlikeye düştüğünü bildireceğini söylemiştir.

Sözcü ***Kâmuran Ali Bedirhan*** *bu şikâyette, Irak'ın 'Irak Kürdistanı'ndaki köyleri bombardıman etmekle itham edileceğini söylemiştir. Şikâyetçi memleketler Konseyden bu bombardımana bir son verilmesini talep edeceklerdir.*

Bedirhan, *kendisine telefon eden bir gazeteciye New York'taki otelinden konuşmuş ve Paris'ten buraya henüz geldiğini ve Paris'te Doğu Dilleri Enstitüsünde Kürt Dili ve Edebiyatı dersi verdiğini söylemiştir. Kürt profesörü, Irak'taki Kürt lideri* ***Molla Mustafa Barzani*** *adına konuştuğunu ve itimatnamesini 'bizim yeraltı teşkilatından' aldığını bildirmiştir.*

Kürt profesörü, 'Biz BM'de birçok delege ile temasta bulunmaktayız. Umumiyetle bu delegeler bize yakınlık göstermektedirler. Bize yardım edeceklerine inanıyorum. İnşallah olumlu bir sonuca ulaşırız' demiştir.

Bedirhan, *dün Güvenlik Konseyi'ne, Genel Kurul Siyasi Komitesine, BM geçici Genel Sekreteri* ***U-Thant'a*** *ve Birleşik Amerika'nın BM'deki Başdelegesi* ***Adlai E. Stevenson'a*** *mektuplar gönderdiğini söylemiştir. Bu mektuplarda* ***Barzani'nin*** *sözcüsü, Kürt köylerine yapılan bombardımanın durdurulmasını, bir araştırma heyetinin Kürdistan'a gönderilmesini, Kürtlere kendi kaderlerini tayin hakkının tanınmasını ve 120.000 Kürt mültecisine yardım edilmesini istemiştir. Güvenlik Konseyi'ne gönderilen mektup Sovyet Dışişleri Bakan Muavini* ***Valerian A. Zorin'e*** *hitap etmektedir, zira içinde bulunduğumuz ay zarfında Konsey Başkanlığını* ***Zorin*** *yapmaktadır.*

Bedirhan, *uluslararası düzeyde tanınmış bir hükümeti temsil etmediği için Konseye resmi bir şikâyet sunamamaktadır. Böyle bir şikâyetin ancak resmi bir hükümet tarafından konseye tevdi edilebileceği bildirilmektedir."*[75]

75) *KHB-1968*, s.88, No. 79/1 ve s.93-94, No. 84/1.

Bundan bir süre sonra **Bedirhan** ve birkaç Kürt temsilci Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri **U-Thant**'a verdikleri bir muhtırada Kürtlerin Irak'ın kuzeyinde 40 bin kilometre karelik bir bölgede 2 milyonluk bir *de facto* rejim kurduklarını, bu bölgenin mutlak hâkiminin Kürtler olduğunu ve artık meselenin Irak'ın içişlerinden olduğu iddiasının geçerli olmadığını ileri sürmüşler ve Genel Sekreterin Irak'la Kürtler arasındaki meselenin çözümü için Kıbrıs meselesinde olduğu gibi bir arabulucu tayin etmesini istemişlerdir.

Kürt delegeler aynı zamanda Birleşmiş Milletlerdeki bazı delegasyonlar nezdinde girişimlerde bulunmuşlar, çeşitli Amerikan derneklerinden davalarına yardımcı olmalarını istemişlerdir. [76]

* * *

Fransa Cumhurbaşkanı General **Charles de Gaulle**, Cumhurbaşkanı **Cevdet Sunay**'ın konuğu olarak 25 Ekim 1968 günü Ankara'ya resmi bir ziyaret gerçekleştirmişti. Bu ziyaret arifesinde **Kâmuran Ali Bedirhan**, **De Gaulle**'e bir telgraf çekerek Türkiye'de bulunduğu sırada Kürt meselesi için girişimde bulunmasını istedi. Telgraf *Le Monde* gazetesinin 29 Ekim 1968 günlü sayısında yayımlandı.[77]

* * *

Bedirhan, 18 Kasım 1968'de Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri **U-Thant**'a bir muhtıra ve bir mektup göndermiştir. Muhtıra, *"Irak Kürdistanı Devrim Konseyi Komutanlığı Elçisi Emir Kâmuran A. Bedirhan"* diye imzalanmıştır.[78]

Mektup, biraz kısaltılmış olarak şudur:

"...Bildiğiniz gibi Ekselans, 80.000 kilometre kare genişliğindeki Irak Kürdistanı'nın yarıdan fazlası Kürtlerin tam kontrolü altındadır ve orada 1961 tarihinden beri de facto bir yönetim var-

76) *KHB-1968*, s.508, No. 487.
77) *KHB-1968*, s.438, No. 423.
78) Muhtıranın İngilizce aslının tam metni için bkz: *KHB-1968*, s.465-468, No. 451'e ek 2.

dır. Dolayısıyla bu toprak, Kürtlerin egemenliği altındadır. Kürt makamların izni olmadan buraya hiç kimse, hatta bir Irak bakanı bile giremez. Bu durum yedi yıldan beri devam etmektedir.

Bu bakımdan, Kürt sorununun Irak'ın bir iç işi olduğu yolundaki Irak Hükümetinin iddiası yanıltıcıdır. Irak Hükümeti, Kürt halkının, hakkı olan tam özerkliği gerçekleştirme azmini kıramamıştır. Bu hükümetin yaptığı sadece hava saldırılarıyla sivil halka sefalet ve yıkım getirmek olmuştur.

Biz Kürtler barışsever bir halkız ve siz de Ekselans, dünyaya adalet ve barış sağlayacak en yüksek makamın başında bulunuyorsunuz. Dolayısıyla, Kürt sorununun adil ve barışçı biçimde çözümlenmesi için Irak'a bir Birleşmiş Milletler arabulucusu atamanızı, Kürt Devrimi Komutanlığı ve onun lideri Ekselans General ***Mustafa Barzani*** *adına siz Ekselanslarından rica ediyorum.*

Saygılarımla,

Emir Dr. Kâmuran A. Bedirhan"

Bedirhan, aynı muhtırayı ve mektubu ABD Dışişleri Bakanlığı'na da göndermiş. ABD Hükümeti, o sırada, **Mustafa Barzani** ayaklanmasını Irak'ın bir iç işi sayıyordu ve dolayısıyla Birleşmiş Milletler tarafından Irak'a uluslararası bir arabulucu atanmasına yer olmadığı görüşündeydi. Kürt isteklerini desteklememişti.[79]

Evet, Fransa hizmetindeki **Kâmuran Bedirhan**, Kürtçülük propagandasını yorulmadan sürdürüyor ve Batı medyası da onun söyleyip yazdıklarına cömertçe yer veriyordu.

Fransa'da "Kürt Devrimiyle Dayanışma Komitesi"

1960'lı yıllarda Fransa'da **Kürt Devrimiyle Dayanışma Komitesi** (Comité de Solidarité à la Révolution Kurde) adlı bir sivil toplum örgütü vardı. Adresi, Paris yakınında Cachan şehrindeydi.

79) *KHB-1968* s.477, No. 456.

Komünist eğilimli görünen bu komite, Avrupa Kürt Öğrencileri Derneği'nin eylemlerine arka çıkıyor, Irak Kürtlerinin özerklik taleplerinin avukatlığını üstleniyor, zaman zaman çeşitli Kürtçülük hareketini destekleyen çıkışlar yapıyordu. Kasım 1967'de **"Kürt Halkının Mücadelesini Destekleyiniz. Kürdistan: İkinci Vietnam"** başlıklı bir bildiri yayımladı. Çok çetrefil ve tumturaklı bir dille kaleme alınmış olan bu bildiri metni, biraz kısaltılarak aşağıya aktarıldı; şudur:

"Kahraman Vietnam halkının ulusal kurtuluş savaşı, bugün, saldırgan ve hegemonyacı Amerikan emperyalizmine karşı dünyadaki direnişin temel direğini oluşturmaktadır. Bu bakımdan bu savaşı kayıtsız şartsız desteklemek, gerçek ilerici ve emperyalizm karşıtı bütün güçler için bir görevdir.

Ancak, örnek nitelikteki Vietnam ulusal direniş savaşıyla dayanışma görevimiz, Kolombiya'dan Angola'ya, Güney Arabistan'dan Kürdistan'a, Québec'ten Keşmir'e kadar bütün öteki halkların hak için yürüttükleri silahlı mücadeleleri bizlere unutturmamalıdır.

Bu halklardan biri de tam bir yalnızlık içinde silahlı mücadele yürüten, 1961 yılından beri Irak'ta yok edilme savaşıyla karşı karşıya olan (köyleri napalm bombalarıyla dövülen, insanları zehirli gazlarla zehirlenen, ürünleri, hayvanları imha edilen) ve küresel vicdan tarafından kasten görmezlikten gelinen Kürt halkıdır. Ülkeleri Kürdistan'ı bölüşmüş olan hükümetlerce yarım yüzyıldan beri kültürel bakımdan zorla eritilmek istenen, siyasal baskı altında tutulan ve ekonomik yönden sömürülen Kürt halkıdır.

Hiç kuşku yoktur ki, Kürt halkının bahtsızlığı, yüzyılın başında Kürdistan'ı bölüşmüş olan (Bir Irak devleti kurmak için Kürt olan Musul vilayeti 1925'te İngiltere'ye ve dolayısıyla Arap olan Mezopotamya'ya bağlanmıştır) ve Ankara, Tahran ve Bağdat tarafından temsil edilen gerici ve şoven Ortadoğu rejimleriyle ittifak yapmış olan Ortadoğu'daki emperyalist devletlerin (özellikle İngiltere ve ABD'nin) politikalarından kaynaklanmaktadır...

Dolayısıyla, bugün Vietnam halkının kurtuluş, birlik ve bağımsızlık için yürütmekte olduğu savaşı destekleyen herkesi, Irak ve Arap ilerici örgütlerinin çoğunun (Irak Komünist Partisi ve Halkı Savunma Hareketi gibi) cesaretle yaptığı gibi, meşru kültürel, ulusal ve demokratik hakları için, Kürt ulusunun özerkliği ve kendi kaderini tayin etme hakkı için, General ***Mustafa Barzani*** *önderliğinde ve Kürdistan'ın bütün bölgelerinde Kürt ulusal kurtuluş hareketinin öncüsü ve motörü olan Kürdistan Demokrat Partisi Başkanlığındaki Kürdistan İhtilal Konseyi Komutası altında kahramanca savaş vermekte olan (soykırım kurbanı) Kürt halkını da desteklemeye çağrıyoruz.*

Ulusal kurtuluş hareketleri için zafer ve dayanışma!
Kahrolsun dünya emperyalizmi!

Kürt Devrimiyle Dayanışma Komitesi (CSRK) Bürosu.
CSRK, 3 rue Ampère 94 -Cachan CCP CSRK Paris 15 e
Paris, Mart 1967"
(İmzalar)"

Fransa'dan Kürtçülük Notları

T.C. Paris Büyükelçiliği 11 Şubat 1967 günü şunları yazıyor:

"Combat gazetesinin 9 Şubat 1967 tarihli sayısında 'Persécution des Kurdes en Turquie' (Türkiye'de Kürtlere Baskı) başlıklı ve İngiliz The Guardian gazetesine atıfta bulunan bir haber çıkmıştır.

Haberde Ankara'daki Askeri Mahkeme'nin, 16 şahsı 18'er ay ağır hapse mahkûm ve bunlar arasında milletvekili Karahan ile sanatör Şerefhanoğlu'nun da bulunduğu, bu iki şahsın dokunulmazlıklarının kaldırılması için mahkemenin Meclis'e müracaat ettiği bildirilmektedir."[80]

80) *KHB-1967*, s.56, No. 25.

Le Monde Musulman Contemporain (Çağdaş Müslüman Dünyası) serisinden "Kürt Meselesi. İçtimai ve Tarihi Deneme" başlığı altında **Joyce Blau** imzası ile yazılmış olan ve Brüksel'de 1963 yılında basıldığı anlaşılan bu makale Kürtçülük cereyanlarının Beyrut merkezinin **R.P. Thomas Bois, O.P.** mahlasını kullanan **Lucien Rambout**, Londra Merkezi'nin **M.C.Y. Edmonds** tarafından yürütüldüğü yazılı idi. **Mc Kenzie** namında birinin "School of Oriental and African Studies" (Doğu ve Afrika İncelemeleri) okulunda iki ciltlik bir Kürt gramerinin basıldığı aynı kitapçıkta kayıtlıdır.

Strasbourg'a yakın Monif'te kain IRO (Uluslararası Mülteci Örgütü) haritaları arasında 224 numara altında *Die Kurden Volk ohne Staat* (*Devletsiz Halk Kürtler*) namı altında çıkan eserde Anadolu'nun yarısının "Kürdistan" olarak gösterildiği ve bu bölgedeki Kürtlere yapılan baskının CENTO sayesinde hafifletildiği iddia ediliyor.[81]

Fransa'da Kürtçülük Yayınlarından Bazıları

François Balsan, *Les Surprises du Kurdistan* (*Kürdistan'ın Sürprizleri*), Paris, 1945.

Thomas R.P. Bois, *L'Âme des Kurdes à la lumière de leur folklore* (*Folklor ışığında Kürt ruhu*), Beyrut, 1946.

Bulletin du Centre d'Etudes Kurdes, 1948-1950 (Kürt İnceleme Merkezi Bültenleri,1948-1950), Paris.

Chris Kutschera, *Le Mouvement Nationale Kurde*, Ed. Flamaarion, Paris, 1979 (Kürt Ulusal Hareketi), Fransızcadan çeviren **Fikret Başkaya**, Avesta Yayınları, İstanbul, 2001.

René Maurites, *Le Kurdistan ou la la Mort* (*Ya Kürdistan ya Ölüm*), Paris, 1967.

81) *KHB-1967*, s.203, No. 68.

Memmorandum of the situation of the Kurds and their claims. Summary of the Memorandum presented by the Kurdish delegation in Paris on November 29th 1948, to His Excellendy Mr. Trygve Lie, Secretary general of the United Nations, Paris, 1949, 29 p. (*Kürtlerin durumu ve talepleri hakkında Muhtıra. Paris'teki Kürt Heyeti tarafından 29 Kasım 1948 günü Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri* ***Trygve Lie****'ye sunulan muhtıranın özeti*, Paris, 1948, 27 sayfa)

Mémorandum sur la situation des Kurdes et leur revandications, Paris, 1948, 47 p. (*Kürtlerin durumu ve talepleri hakkında muhtıra*, Paris, 1948, 47 sayfa)

L. Narlais, *Le Kurdistan*, in *En Terre d'İslam* (*İslam Ülkesi* içinde *Kürdistan*), 1. er trimestre/ 1. üç ay, 1946.

Basile Nikitine, *Les Kurdes.Etude Sociologique et Historique* (*Kürtler, Sosyolojik ve Tarihi İnceleme*), Paris, 1956.

L. Rambout, *Le Kurdes et le Droit* (*Kürtler ve Hukuk*), Paris, 1947.

Anadolu'yu Hedef Alan Yeni Bir "Büyük Emel" Daha!

Yukarıdaki yayınlarda bir "büyük emel" ortaya atılıyor. Tıpkı büyük Yunan emeli (megali idea) ya da "Büyük Ermenistan" emeli gibi yepyeni bir büyük emel: Bu, "Büyük Kürdistan" emelidir. "Büyük Ermenistan" peşinde koşanlara **Kâzım Karabekir Paşa** komutasındaki XV. Kolordu zamanında gereken dersi vermiş ve bu hayal Gümrü'de noktalanmıştı (2/3 Aralık 1920). Batılı filhenistlerce körüklenmiş olan Büyük Yunan emeli ya da megali idea ise tam yüzyıl boyunca masum Türk halkına felaket üstüne felaket getirdikten sonra nihayet Eylül 1921'de Sakarya kıyılarında çökertilmiş ve tarihe gömülmüş idi.

Ama Avrupalı pes etmiyor. Dün Rumu, Ermeniyi ateşe sürmüş ve kırdırmıştı. Şimdi Anadolu'da Rum yoktu, Ermeni yoktu.

Ama Kürt vardı. Öyleyse şimdi "Büyük Kürdistan" emeli ortaya atılabilir, masum insanların gözleri boyanabilirdi. **R.P. Thomas Bois** takma adını da kullanan **Lucien Rambout**'nın *Les Kurdes et le Droit* (*Kürtler ve Hukuk*) başlıklı kitabından kısa alıntılar yaparak konuyu birazcık açalım.

Soğuk Savaş'ın başında, 1947 yılında Paris'te basılmış olan ve arkasında bir Büyük Kürdistan haritası da bulunan bu kitabın daha başında çarpıcı bir alıntı var: *"Bu ülke, yani Büyük Kürdistan, bir gün Ortadoğu'nun İsviçresi olacak"* deniyor. Göz kamaştırıcı bir hedef, bir büyük ülkü, bir "megali idea". Ütopik olduğuna bakılmadan uğrunda sayısız kurbanlar verilebilecek bir ülkü! Avrupalının umurunda mı? Dökülecek kanlar Avrupalı kanı olmayacak ki! Anadolu insanı olacak! Peki neresidir bu vaadedilen hayali ülke. Fransız Kürtçü misyoner **Lucien Rambout**, *"Kürdistan, Ortadoğu'nun belkemiğidir. Anadolu'nun tam 'kalbinde' yer alır. Karadeniz'den Mezopotamya steplerine ve Toroslar'dan İran Platosu'na kadar uzanan dağlık bölgenin büyük kısmını kapsar"* diyor.

Yirmi yıldan beri Ortadoğu'da dolaştığını, Kürtçe ve Arapça da konuştuğunu, Kürtleri çok iyi tanıdığını, onların çadırlarında yemeklerini paylaştığını söyleyen **Lucien Rambout**, "Büyük Kürdistan"ın sınırlarını kaba taslak şöyle çiziyor:

Sınırlar, İskenderun Körfezi'nin batısından başlayarak Adana'dan Sivas'a, Sivas'tan Ermenistan sınırına, oradan güneye doğru İran içlerinden Basra körfezine çıkıyor. Basra körfezinden kuzey-batıya doğru Irak'ı ikiye bölüyor; kuzey Suriye'de upuzun bir şeridi de içine aldıktan sonra İskenderun körfezinde son buluyor. Büyük Kürdistan'ın hem Hint Okyanusu'na hem de Akdeniz'e çıkışı oluyor.

Irak'ın hemen hemen bütün petrol bölgeleri, Dicle ve Fırat havzaları, Seyhan ve Ceyhan havzaları "Büyük Kürdistan" sınırları içinde kalıyor. Çizilen bu sınırların, Kürdistan için "ideal sı-

nırlar" olduğu söyleniyor. Sonra Büyük Kürdistan topraklarının yeraltı ve yerüstü zenginlikleri sayılıp dökülüyor: hayvancılık, tarım, orman, maden suları, kömür, bakır, kurşun ve hele hele petrol zenginlikleri vs. övülüyor.

Kürdistan topraklarının halen (1947'de) Türkiye, İran ve Irak arasında paylaşılmış olduğunu söyleyen Fransız yazar şu nüfus tablosunu veriyor:

	Genel Nüfus	Kürt Nüfus	Oran[82]
Türkiye	16.200.000[83]	4.000.000	% 25
İran	15.000.000	3.500.000	% 23
Irak	3.500.000	1.000.100	% 28

Suriye'de de 250.000 Kürt yaşadığı belirtiliyor.

Bu durumda "Büyük Kürdistan"ı kurabilmek için Türkiye'yi, İran'ı, Irak'ı ve hatta Suriye'yi parçalamak gerekecektir. Parçalamak ve "küçültmek". **Altemur Kılıç**'ın ifadesiyle, *"Büyük Kürdistan, küçük Türkiye"* demektir.[84]

Fransız misyoner **Lucien Rambout**, *"Kürt nüfusunun yaklaşık yarısı Türkiye'de yaşadığına göre önce Türkiye ile bir ufuk turuna başlayalım"* demekte ve bütün kiniyle Türkiye'ye yüklenmektedir.

Siyasi Kürtçülerin, bölücülerin asıl büyük hedefi, güzelim Anadolu'dur, Türkiye'dir.

---

82) **Lucien Rambout**, *Les Kurdes et le Droit (Kürtler ve Hukuk)*, Les Edition du Cerf, Paris, 1947, s.19.

83) Bu rakam, 1935 genel nüfus sayımı rakamıdır. 1945 nüfus sayımında Türkiye nüfusu 18.790.000; 1950 sayımında ise Türkiye nüfusu 20.941.000 olmuştu. 1947 yılında yayımlanmış olan kitapta 12 yıl eski nüfus miktarı verilmiştir.- BNŞ.

84) **Altemur Kılıç**, *Büyük Kürdistan Küçük Türkiye*, Akasya Kitap, Ankara, 2007.

İNGİLTERE (VE IRAK)

Musul Sorunu Bağlamında İngiliz Bölücülüğü

Lozan'da Musul Kavgası

Türkiye Cumhuriyeti kurulurken **Türkiye-Irak sınırı** henüz kesinleşmemişti. Irak, İngiliz işgali altındaydı. Türkiye ile İngiltere arasında Musul Sorunu vardı, çözüm bekliyordu. Musul Sorunu çözülünce Türkiye-Irak sınırı da kesinleşmiş olacaktı. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında karşı karşıya kaldığı bölücülük hareketleri, Musul Sorunuyla da doğrudan ilişkiliydi. Gelişmelere bu açıdan da bakmakta yarar vardır. Sorunu biraz hatırlayalım.

İsmet Paşa (İnönü), Kasım 1922'de, 14 maddelik bir hükümet talimatıyla Lozan Konferansı'na gitti.[85] Üç sayfadan oluşan ve her sayfasında bütün bakanların imzaları bulunan bu ana talimat, Misak-ı Milli'nin biraz genişletilmiş ve güncelleştirilmiş biçimiydi.

Talimatın ikinci maddesi şuydu:

*"**Irak sınırı**: Süleymaniye, Kerkük ve Musul livaları istenecek, konferansta başka bir durum ortaya çıkarsa hükümetten talimat alınacak."*

Irak, Osmanlı idari taksimatında üç vilayetten oluşuyordu: Güney'de **Basra**, ortada **Bağdat** ve kuzeyde **Musul** vilayetleri.

85) Aslı T.C. Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde (DBA) muhafaza edilen bu talimatın tıpkıbasımı için bkz. **Bilâl N. Şimşir**, *Lozan Telgrafları. Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı (1922-1923), Cilt II (Şubat-Ağustos 1923)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, tıpkıbasım 1-3.

Bunlar imparatorluk vilayetleriydi, her biri bugünkü cumhuriyet illerinden üç beş kat daha genişti.

Musul vilayetinin 90 bin küsur kilometre karelik bir yüzölçümü ve üç sancağı vardı: **Süleymaniye**, **Musul** ve **Kerkük** sancakları.

Basra ve Bağdat vilayetlerinin nüfusu çoğunlukla Arap, Musul vilayeti nüfusu ise ezici çoğunlukla Türk ve Kürt idi.

Türk orduları, **Birinci Dünya Savaşı**'nın son aylarında, Arap bölgelerini boşaltmış, Türk ve Kürt bölgelerini ise savaş sonuna kadar savunmaya çalışmıştı. Hem Suriye hem Irak cephelerinde bunu görürüz. İngiliz taarruzları karşısında Basra ve Bağdat vilayetlerinden çekilen 6. Osmanlı Ordusu, **Mondros Mütarekesi**'ne kadar Musul vilayetini savunabilmişti.

30 Ekim 1918'de **Mondros Mütarekesi** imzalandığı gün, Musul şehri ile Musul vilayetinin büyük bölümü, Türk ordusunun kontrolündeydi.

İngilizler, Musul'u **Mondros Mütarekesi** imzalandıktan ve Türk askeri silah bıraktıktan sonra işgal etmiştir.

Misakımilli'ye göre güneyde, 30 Ekim 1918 tarihindeki cephe hattı ulusal sınırlarımız idi. Suriye sınırımız da, Irak sınırımız da aşağı yukarı o günkü cephe hattımızdan geçiyordu. Musul vilayeti bu ulusal sınırlarımız içinde idi, Türkiye'nin bir vilayetiydi, herhangi bir Türk vilayeti gibiydi.

Lozan Barış Konferansı açılırken (20 Kasım 1922), Anadolu düşman işgallerinden temizlenmiş, doğu Trakya da Yunan işgalinden kurtarılmış bulunuyordu. Fakat İstanbul ve Boğazlar ile Musul vilayeti, İngilizlerin işgali altında idi.

İsmet Paşa (İnönü), Lozan'da, hem İstanbul ve Boğazlar'ı hem de Musul'u İngiliz işgalinden kurtarmak gibi ağır bir görev üstlenmişti.

Lozan'da, Türkiye ile İngiltere arasında çetin diplomatik savaş yaşandı. Musul, Türkiye için vatan meselesi, İngiltere için ise

petrol meselesi idi. Sonunda İstanbul ve Boğazlar düşman işgalinden kurtarıldı; fakat Musul vilayeti kurtarılamadı. Sonunda Musul Sorunu veya Türkiye-Irak sınırı, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması'na şöyle girdi (Madde 3, fıkra 2):

"Türkiye ile Irak arasındaki sınır, işbu antlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak dokuz aylık bir süre içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça bir çözüm yoluyla saptanacaktır.

Öngörülen süre içinde iki hükümet arasında bir anlaşmaya varılamazsa anlaşmazlık Milletler Cemiyeti Meclisi'ne götürülecektir.

Sınır konusunda alınacak kararı beklerken Türk ve İngiliz hükümetleri, kesin geleceği bu karara bağlı olan toprakların şimdiki durumunda herhangi bir değişiklik yapacak nitelikte hiçbir askeri ya da başka bir harekette bulunmamağı karşılıklı olarak yükümlenirler."[86]

Nesturi Ayaklanması ve Sonrası

Lozan'da askıda bırakılmış olan Musul Sorununu çözmek için Türkiye ile İngiltere arasında, İstanbul'da, 19 Mayıs 1924 tarihinde müzakereler başladı. Müzakereler devam ederken İngiltere, Türkiye'ye bir ültimatom vererek masadan kalktı ve Türkiye-Irak sınırı konusunu gündemine alması için Milletler Cemiyeti'ne başvurdu. Tarih, **6 Ağustos 1924.**

Zamanlamaya dikkat buyrulsun: İngiltere'nin Milletler Cemiyeti'ne resmen başvurduğu günün hemen ertesinde yani **7 Ağustos 1924** günü Hakkâri yöresinde Nesturiler, Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı ayaklandılar. Misyoner kılıklı İngiliz su-

86) Dışişleri Bakanlığı, *Lozan Sulh Muahedenamesi*, 1960, s.12 ve s.100-101 (Not: **İsmail Soysal**'ın Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanmış olan *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları* adlı kitabında bu madde [s.87] çok eksik ve yanlış basılmıştır. Kullanılamaz. Araştırmacıların dikkatine sunarım.- BNŞ).

baylarının örgütledikleri asi Nesturiler, Hakkâri Valisi **Halil Rifat Bey**'i rehin aldılar. Ayaklanma, Çal (Çukurca), Oramar, Çölemerik, Beytüşşebap ve Habur Suyu civarına yayıldı. Çiçeği burnundaki Türkiye Cumhuriyeti, ilanından sadece sekiz ay sonra bir Nesturi ayaklanmasıyla karşı karşıya getirildi.[87]

Nesturiler, küçük ve arkaik bir Hıristiyan toplumu idi. Yüzyıllardan beri Kürtlerle yan yana yaşadıkları ve Kürtler gibi de giyindikleri için bunlara "Hıristiyan Kürtler" diyenler de vardı. Çoğu Hakkâri yöresinde yaşıyordu.

İngiltere için bu yöre, Süveyş Kanalı açılmadan önce pek önemli görülmüştü; çünkü Avrupa'dan Hindistan'a en kısa, en kestirme karayolu Hakkâri yöresinden geçiyordu. Bu ve başka nedenlerle yaklaşık yüz yıldan beri İngiliz (ve Amerikan) misyonerleri, Nestrurilerin içinde, Nesturilerle iç içe idiler. Nesturiler, şimdi başkaldırarak Türkiye Cumhuriyeti rejiminden memnun olmadıklarını gösteriyor, sanki İngiliz yönetimi altında yaşamak istiyor, Hakkâri yöresini de Musul vilayetine katıp İngiliz manda yönetimi altına sokmayı amaçlıyor gibiydiler.

Irak'taki İngilizlerin Nesturi asilere bol silah ve para yardımında bulundukları anlaşılmıştı. Bu durumda Türk hükümeti asilere karşı hızla harekete geçilmesine karar verdi.

Beklenmedik Bir Olay

Ayaklanmayı bastırma harekâtı devam ederken beklenmedik bir olay oldu: Nesturi ayaklanmasını bastırmakla görevli Beytüşşebap Grubu'na bağlı 18. Alay komutanının emir subayı **Teğmen Ali Rıza**, 4 Eylül 1924 günü ve ardından da **Yüzbaşı İhsan Nuri** birliklerinden kaçtılar. Onları **Teğmen Vanlı Hurşit, Teğmen Vanlı Rasim, Teğmen Tevfik Cemil** ve 380 er izledi. Bunlar ka-

87) **Bilâl N. Şimşir,** *Türk-Irak İlişkilerinde Türkmenler,* Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004, s.56-58, 549-550.

çarlarken 10 otomatik tüfek ve 380 tüfek götürdüler ve silahlarıyla birlikte İngilizlere sığındılar. Kaçan bu küçük subaylar Zaho'da İngilizlere katıldılar.[88] (**Kurtuluş Savaşı**'nda **Çerkez Ethem**'in bir grup adamıyla birlikte cephenin öte tarafına geçerek Yunan'a sığınması gibi bir olay meydana geldi.)

Muş Milletvekili **İlyas Sami Bey**, 4 Mart 1925 günü TBMM'de yaptığı konuşmada, bu firar olayına parmak basıyor. Nesturi ayaklanmasını bastırmaya gönderilen birlikteki Kürt kökenli subaylara dışarıdan birisi şifreli telgrafla haber ve talimat vermiş: **Şeyh Sait ayaklanması** veya **Genç isyanı** diye anılan gerici-bölücü ayaklanmanın zamanı geldiğini duyurmuş. **İlyas Sami Bey**, kapalı telgrafın kimin tarafından gönderildiğini kapalı geçerek diyor ki:

*"Ben de memleket menafii ile kalbi çarpan bir arkadaşınız sıfatiyle ve ihtilaller içinde yaşamış, vakıf bir gözle mahiyeti meseleyi size arz edeceğim: Diğer hatip arkadaşlarımız da Genç isyanı (**Şeyh Sait isyanı**) diyorlardı. Mesele bu değildir... Efendiler! Genç isyanı deniyor. Nesturi hadisesini tenkil ederken* (bastırırken), *bir siyasi mütefekkirin verdiği telgraf aynen şudur: '**Vaktidir, hareket etme zamanı gelmiştir.**' Şu sırada gelen telgraf neticesi Nesturileri tedip* (tepelemek) *için uğraşan hamasetkâr Türk cephesinden nice zabitlerin İngiliz ordusuna geçmesine sebep olmuştur. Bunu tarih kaydetmemiştir..."*[89]

Uğur Mumcu konuyu biraz daha açıyor:

*"16 Eylül 1924 günü, Trabzon'da bir yurt gezisinde bulunan **Gazi Paşa**'ya Başbakan **İsmet Paşa**'dan gizli bir yazı geldi. Konu, Nesturi ayaklanmasıydı.*

Nesturi ayaklanmasını bastırmak için görevlendirilen alaydan subay ve erlerin kaçmaları Ankara'yı kuşkulandırmıştı. Bitlis

88) **Abdülhaluk M. Çay**, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Boğaziçi Yayınları, Ankara, 1993, s.394; **Uğur Mumcu**, *Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925*, Ankara, 2005, s.47.

89) *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre II, İçtima Senesi II, Cilt 15, s.138 4.3.1925 günlü 69. içtima.

*(eski) milletvekili **Yusuf Ziya** ve kardeşi **Teğmen Ali Rıza** arasında ele geçen şifreli telgraflar kuşkuları büsbütün artırmıştı.*

***Teğmen Ali Rıza** Nesturi ayaklanmasını bastırmakla görevli Beytüşşebap Grubuna bağlı 18. Alay Komutanının emir subayıydı. **Teğmen Ali Rıza** ve ardından da **Yüzbaşı İhsan Nuri** birliklerinden kaçmışlardı...*

*Başbakan **İsmet Paşa**'nın **Gazi Paşa**'ya gönderdiği gizli yazıda olay şöyle anlatılıyordu:*

*'Beytüşşebap Grubuna dahil olan **Ziya**'nın kardeşi **Rıza**'nın yanında bulunduğu 18. Alaydan dört subay ve 400 er de Eylülün 3/4 gecesi firar etmişlerdir. Telgraf muhaberatı ve **Yusuf Ziya**'nın olaydan önce firar edeceğinden söz edişi, kıtalarının firarı ile içerde Van, Bitlis, Siirt bölgelerinde ayaklanma düzenlenmiş olduğu ve bu ayaklanma sırasında bizzat Erzurum'da bulunarak ya bizzat düzenlemiş olduğunu gizlemek veya Erzurum yöresinde de bir yolda dayanak ve katılım sağlamak istendiğini düşündürmüştür: Kaçak subaylardan birinin Zaho'da İngilizlere katılmış olması, **ayaklanmanın İngilizlerce düzenlendiği olasılığını akla getirmektedir.** Adı geçenlerin tümü tutuklanmıştır.*

*Cibranlı **Halit Bey**, Mutki Aşireti Reisi **Hacı Musa**, Bitlis (eski) milletvekili **Yusuf Ziya**, tutuklanarak Bitlis'teki harp divanına götürüldüler. **Hacı Musa** bir süre sonra salıverildi. Hasenanlı **Halit** de aranmaya başlandı."*[90]

İngilizlere sığınan bu firari subaylara gelince bunlardan **İhsan Nuri, Teğmen Vanlı Rasim, Teğmen Vanlı Hurşit, Teğmen Tevfik Cemil** ve **Teğmen Ali Rıza** tekrar Türkiye'ye dönerek **"Azadi" (Kürt İstiklal Cemiyeti)** adlı gizli bölücü örgütün içinde yer aldılar.[91] Bunlar daha sonra tutuklanacaklardı; yalnız **Yüzbaşı Ali İhsan** yakalanamayacak ve ilerde **Ağrı ayaklanması**'nda da ortaya çıkacaktı.

90) **Uğur Mumcu**, *Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925*, 26. basım, Ankara, 2005, s.47.

91) **Şadillili Vedat**, *Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar 1*, Kon Yayınları, Ankara, 1980, s.75-76.

Demek ki, kaçak **Teğmen Ali Rıza** ile onun ağabeyi olan eski milletvekili ve gizli **"Azadi"** örgütü üyesi **Yusuf Ziya** arasında yapılan şifreli telgraf haberleşmeleri çözülünce İngilizlerce yüreklendirilen ve kışkırtılan bölücülerin gizli gizli bir ayaklanma hazırlığı yaptıkları bilgisine ulaşılmıştı. Şüpheliler izlenmeye başlanmış, **Yusuf Ziya** tutuklanarak Bitlis harp divanına sevk edilmişti; **Teğmen Ali Rıza** ile öteki kaçak subayların da tutuklanması için harekete geçilmişti.

13 Şubat 1925: Şeyh Sait, Diyarbakır'ın ilçesi Piran'da (bugünkü adı Dicle) kardeşi **Şeyh Abdürrahim**'in evinde misafir iken, **Teğmen Mustafa** ve **Teğmen Hüsnü** komutasındaki jandarmalar evi kuşattılar. Jandarmalar, **Şeyh Abdürrahim**'den içerde bulunan kaçak askerlerin teslimini istedi. İçerdekiler, kaçakları teslim edecekleri veya teslim olacakları yerde jandarmayı yaylım ateşine tuttular ve jandarmaları esir aldılar. Artık ok yaydan çıkmıştı. İsyan başlamıştı.

Uğur Mumcu'nun ifadesiyle, *"Yaklaşık iki yıldır hazırlanmakta olan Kürt-İslam ayaklanması"* ya da **Genç ayaklanması** böyle başladı.[92]

Bölücü Ayaklanma ve İngiltere

Evet, **Şeyh Sait ayaklanması,** 13 Şubat 1925 günü, bugünkü Bingöl (Genç) ilinin Ergani ilçesine bağlı Piran (bugünkü Dicle) köyünde patlayan silahlarla başladı. Demek ki, halifeliğin kaldırılmasının üzerinden bir yıl bile geçmeden bu ayaklanma patlak vermişti. Ayaklanma, öncelikle, Türkiye'de laikleşme hareketine ve halifeliğin kaldırılmasına karşı bir başkaldırı gibi görünüyordu. Ayaklanmayı hazırlayanların içinde Türkiye'yi parçalamayı amaçlayan bölücü Kürtçüler de vardı. **Şeyh Sait ayaklanması,** İngiliz belgelerde bir **"Kürt ayaklanması"** olarak da geçmektedir.

92) **Mumcu,** *Kürt-İslam Ayaklanması,* s.52; **Çay,** *Kürt Dosyası,* s.396.

İngiltere, öteden beri Kürtlerle ilgilenmiş bir ülkedir. Kürtlerin yaşadığı bölgeler, geniş anlamda petrol bölgeleridir. İngiltere, petrol çıkan her yere, her zaman çok yakın ilgi duymuştu ve bu ilgisini 1920'lerde hararetle sürdürüyordu (bugün, 2008'de de sürdürüyor). İngiltere, **Sevr Antlaşması**'nın baş mimarıydı ve bu antlaşmada Kürtlerle ilgili hükümler de vardı. O dönemde İngiltere, mandater devlet sıfatıyla Irak'ı yönetiyordu ve orada Kürtlerle iç içeydi.

1925 yılında, İngiltere ile Türkiye arasında Musul kavgası devam ederken 6 Ağustos 1924 günü İngiltere, Musul anlaşmazlığını tek taraflı olarak Milletler Cemiyeti'ne götürmüştü. O tarihte, Milletler Cemiyeti İngiltere'nin etkisi altındaydı. Milletler Cemiyeti'nin genel sekreteri de İngilizdi. Türkiye ise Milletler Cemiyeti'ne henüz üye bile değildi. Musul Sorunu, Türkiye ile İngiltere arasında ikili bir sorun olduğu halde İngiltere, bu sorunu tek taraflı olarak Milletler Cemiyeti'ne götürmekle Türkiye'ye karşı diplomatik üstünlük sağlamış, Türkiye'ye adeta diplomatik bir darbe indirmişti. Hemen ertesi gün, yani 7 Ağustos 1924 günü, Hakkâri yöresinde Nesturi ayaklanmasının patlak vermesiyle gencecik Türkiye Cumhuriyeti ikinci bir darbe almıştı.

Şeyh Sait ayaklanması, Milletler Cemiyeti'nde İngiltere'nin Musul tezini güçlendirecekti. İngiltere, *"Türkiye içindeki Kürtler bile işte ayaklanıyor, Türkiye'den ayrılmak istiyor; öyleyse Musul vilayetindeki (Irak'ın kuzeyindeki) Kürtler Türkiye'ye katılmayı hiç istemez"* diyebilecekti. Bu ayaklanma aynı zamanda Türkiye'yi içeride uğraştıracaktı. Ayaklanmayı bastırmakla uğraşacak Türk ordusu, Musul üzerine yürümeye kalkışamayacak, Irak'taki İngilizlere tehdit oluşturamayacaktı. Ne yönden bakılırsa bakılsın **Şeyh Sait ayaklanması**, Irak'taki İngiltere'yi pek rahatlatacak ve hoşnut edecekti.

Olaylar, İngiltere'nin arzu ettiği yönde gelişti.

20 Eylül 1924: Milletler Cemiyeti Meclisi, İngiliz isteklerine uyarak Musul Sorunu'nu gündemine aldı ve 20 Eylül 1924 günü

sorunu görüşmeye başladı. Bu görüşmelerde Türkiye'yi **Fethi Bey (Okyar)**, İngiltere'yi de Adalet Bakanı **Lord Palmoor** temsil etti. Türkiye, Musul'da plebisit istedi; Türkiye'ye katılmak isteyip istemediğinin Musul vilayeti halkına sorulmasını savundu. İngiltere plebisite karşı çıktı ve tezini kabul ettirdi.

20 Eylül 1924: Türkiye'nin plebisit tezini kabul etmeyen Milletler Cemiyeti Meclisi, Musul için 3 kişilik bir komisyon kurdu. Türkiye'nin karşı çıkmasına rağmen kurulan Üçlü Komisyon, Macar Kont **Teleki**, Belçikalı **A. Poulis** ve İsveçli **A. Wirsen**'den oluştu.

29 Ekim 1924: Musul vilayeti tarafında Türk ve İngiliz askerleri arasında sınır çatışmalarının çıkması üzerine, Milletler Cemiyeti Brüksel'de toplandı ve Musul vilayetini Hakkâri vilayetinden ayıran vilayet sınırını geçici sınır olarak kabul etti. Bu sınır, "**Brüksel Hattı**" adıyla anılmaya başlandı. (Aşağı yukarı bugünkü Türkiye-Irak sınırına denk düşen ve düzeltilmeden kalmış olan "**Brüksel Hattı**", Milletler Cemiyeti'nin çok yanlış bir kararı sonucuydu. Türkiye için savunulması son derece zor bir sınır çizgisi idi ve o gün bugündür Türk kuşakları, bu yanlış sınır çizgisinin sakıncalarını yaşamaktadırlar.)

27 Ocak 1925: Milletler Cemiyeti'nin Musul anlaşmazlığı için kurduğu Üçlü Komisyon Musul'a geldi. Türkiye, Musul vilayetinde plebisit yapılmasını istemiş, İngiltere ise buna karşı çıkmıştı. Şimdi Üçlü Komisyon, Musul vilayeti halkının nabzını tutacaktı; halkın Türkiye'ye mi yoksa Irak'a mı katılmak istediğini belirlemeye çalışacak, raporunu ona göre hazırlayacaktı. Komisyona Türkiye'den **Cevat Paşa** da eşlik ediyordu. İngilizler Musul'da paşanın halkla temasını engellemeye, hatta kendisini enterne etmeye kalkıştılar. Ama **Cevat Paşa** Musul'a gelince halkın coşkun sevgi gösterileriyle karşılandı. Türkiye lehindeki bu gösteriler İngilizleri telaşlandırdı. Komisyon, Musul şehrinde kısa bir süre kaldıktan sonra kuzeye geçecek, Erbil ve Süleymaniye taraflarını dolaşacaktı.

13 Şubat 1925: Milletler Cemiyeti Komisyonu tam Musul vilayetinde dolaşırken Türkiye'de **Şeyh Sait ayaklanması** patlak verdi (zamanlamayı not edelim).

Sanık İfadelerinde İngilizler

Şeyh Sait'in bacanağı Vartolu emekli Binbaşı **Kasım Bey** (**Ataç**), Doğu İstiklal Mahkemesi önünde anlatıyor:

"...339'da (1923) *sabık mebus **Yusuf Ziya, Reşit Bey**'le birlikti. Millet Meclisi'nin feshinin ardından seçim propagandası için Varto'ya gelmişlerdi. Gittim görüştüm. Merhaba'dan sonra **Yusuf Ziya**, 'Hacı İlyas Sami** (Muş mebusu) gâvur oldu... Artık ona oy vermeyin, bize oy verin' dedi. **Kemal Paşa** Hazretleri aleyhinde fena sözler söyledi. Sükûta davet ettim, devam etti. 'Hükümetin istediği adamları istemeyin' dedi... Ertesi gün beni çağırdı, 'Yemin et, sana bir şey söyleyeceğim' dedi. Ben, 'Zabit olduğum zaman bir yemin ettim, bir daha etmem' dedim. 'Bir sırdır' dedi.*

Ben, 'Söz veririm' dedim. 'Kürdistan'ın istihlas ve istiklal cemiyeti teşekkül etmiş (Kürdistan kuruluş ve bağımsızlık cemiyeti kurulmuş), *siz bunu üstlenecek ve yemin edeceksiniz' dedi. 'Ben bu cemiyeti önemsemiyorum' dedim. Yalvardı, hatta ısrar etmeğe başladı... Gezinmeğe çıktık, 'Neden yemin etmiyorsun?' dedi. 'Kürtlerde bağımsızlığa istinat yok' dedim. 'Yardım edenler çoktur' dedi. 'Kim?' diye sordum. 'Bize para, silah ve cephaneyi hep bir devlet verecek' dedi. 'Hangi devlet?' dedim. Söylemedi. Yokladım, 'Farz edelim İngiliz versin. İngiliz parasıyla Müslüman öldürülür mü?' dedim. 'Akit' ve 'Keremin' cemiyette olduklarını söyledi ve bazı reislere de uğrayacağını söyledi. Ben kendisini kandırdım, 'Hayatın tehlikededir, yapma' dedim. On dört saatlik mesafeyi bir günde gitti. Bitlis'e girdi..."*[93]

93) **Ahmet Süreyya Özgeevren**, *Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi*, Temel Yayınları, İstanbul, 2002, s.221.

Şeyh Sait isyanı'nda yakalananlardan bir grup.
Beşi idam edildi, ikisi hapis cezası aldı.

Böyle bir cemiyetten bahsedilince bu cemiyetin nerede olduğunu ve kimlerden müteşekkil bulunduğunu ve ne zaman kurulduğunu sormadın mı?'

'Kendisine sordum, yemin etmedikçe söylemem dedi. Fakat muhterem zatlar vardır dedi. ***Seyit Abdülkadir*** *ve oğlu olduğunu duydum. Bu cemiyetin parası çoktur. Kırk bin tüfeği bir devlet verecek. İki milyon lirası vardır dedi. Cemiyetin şubeleri hakkında bir şey sormadım. Cemiyette muhterem zatlar var demişti ama isimlerini saymadı, söylemedi.* ***Reşit Bey*** *misafiri, misafirim oldu kaldı.* **(Yusuf)** ***Ziya Bey*** *gitmişti. Bu nedir Allahını seversen dedim. Yalan canım, bir talimat yoktur dedi. Cebinden beş altı kart çıkardı. Birinde* ***Abdullah Tevfikzade Bekir Sıtkı*** *ve bir kısmında* ***Bekir Sıtkı****'dan evvel bir (Kef) harfi vardı. (Kaf)lı olanlar da reislere aittir dedi. Talimat bundan ibarettir dedi. Teşkilat da beşer beşer imiş ve her beşin de diğer beşten haberi yokmuş.'"*[96]

96) *Ibid.*, s.225-226.

Emekli Binbaşı **Kasım Bey**'in İstiklal Mahkemesi'nde sorgulaması devam ediyor:

*"'**Şeyh Sait**'in oğlu **Ali Rıza**'nın İstanbul'a gidişi bu isyanla alâkalı mıdır?'*

*'**Ali Rıza** esasen Halep'e gitti, oradan da İstanbul'a geçti, sonra döndü. **Seyit Abdülkadir Efendi**'yi gördüğünü söyledi. Bu düdük ötmez, ömrümüz on beş gündür dedim. Merak etme olacak dedi.'*

*'**Ali Rıza** İstanbul'dan döndükten sonra **Seyit Abdülkadir**'den bahsederken size İngiliz nüfuzu ile bir Kürdistan kurulacağını söyledi mi?'*

*'Esasen **Ali Rıza** söylesin söylemesin bu meselenin onların parmağıyla olduğunu biliyordum.'*[94]

'Şeyh Efendi'ye nerede kavuştunuz?'

*'**Şeyh Sait**'e Meneşkert'te mülaki oldum, bir hafta beraber kaldık.'*

'Bu bir hafta zarfında vuku bulan münakaşalarınız arasında sormadınız mı Diyarbekir'e ne akıl ile gittin diye? İçerden sana kimler yardım edecek diye sormadınız mı?'

'Ne bendeniz sordum ne de kendisi öyle bir şey söyledi. O, başının çaresini düşünüyordu. Tedbir düşünelim dedi ve çare olarak da buradan aileleri göndeririz, biz de doğru Murat köprüsünü geçeriz. İran'a Simko'nun yanından İngilizlere iltihak ederiz diyordu.'"[95]

İstiklal Mahkemesi üyesi **Lütfi Müfit (Özdeş)** soruyor:

*"'**Kasım Bey**! Sen 1339 (1923) senesinde **Yusuf Ziya**'nın geldiğini ve görüştüğünüzü söyledin. Sana da tekliflerde bulunmuşlar. Bir Kürt cemiyeti var, yemin edersen sana da söyleyeceğiz demişler. Bir Kürdistan istiklal ve istihlas cemiyeti teşekkül etmiş, bütün reisler buna yemin ederek dahil olmuşlar. Size soruyorum:*

94) *Ibid.*, s.222.
95) *Ibid.*, s.224.

Hınıslı **Kâmil Beyzade Abdüllatif Bey** İstiklal Mahkemesi'nde sorgulanıyor:

*"'**Abdüllatif Bey**, neden asilerle birleştin?'*

'Korkumdan asilerle beraber oldum...'

'Acaba bu reisler ecnebi bir hükümetten kuvvet almak için vaad almışlar mıdır?'

*'Duyduğuma göre, **Şeyh Sait** Diyarbekir'i alacak, 4 kişiyi İngilizlere gönderecek ve anlaşacak imiş. Bunları da ben Zazalardan işittim. Öyle anlaşılıyor. Böyle işittim efendim, hükümet mi teşkil edeceklermiş, ne yapacaklarmış bilmiyorum. Muhabere edecekler, İngilizlerin yardımıyla hükümet teşkil edeceklermiş..."*[97]

İngiliz Belgelerinde Şeyh Sait Ayaklanması

Burada belgeler özetlenmiştir. Özetlenen belgelerin İngilizce tam metinleri, dipnotlarda gösterilen kaynaklarda bulunabilir. Kronolojik sırayla ufuk turuna başlayalım:

23 Temmuz 1924, İstanbul'da İngiliz Büyükelçiliği İşgüderi **Henderson**'dan İngiltere Dışişleri Bakanı **Mc Donald**'a rapor, No. 572:

*"...Son olarak Kürtler (...) Kaynaşan bu halk, Doğu bölgelerinde sürekli tedirginler. Kısa bir süre önce misyonumuza bütün yerel komitelerin harekete geçmeye hazır olduklarını ve buradaki Kürt ileri gelenleri ile görüşmek üzere tam yetkili bir temsilcinin İstanbul'a gönderilmesini içeren bir mesaj yollandı. **Mr. Ryan**'ın bu temsilciyi kabul etmesi (kendisiyle görüşmesi) istendi. Tabii ki bu istek kabul edilmedi."*[98]

---

97) *Ibid.*, s.428.

98) Belgenin İngilizce tam metni için bkz. **Bilâl N. Şimşir**, *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu" (1924-1938). Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim Ayaklanmaları*, 2. baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.3-10, No. 1. Belgenin orijinali: FO 424/261, p. 10-20, No. 20.

23 Şubat 1925, İstanbul'da İngiliz Diplomatik Temsilcisi **Lindsay**'den İngiltere Dışişleri Bakanı **Chamberlain**'e tel, No. 7:

"Hareket **(Şeyh Sait ayaklanması)**, *başlangıçta gösterildiğinden daha ciddidir. Bir habere göre* ***Şeyh Sait,*** *Türkiye'de şeriat hukukunu yerleştirmek için ilahi bir misyonu üstlendiğini ileri sürüyormuş. Diğer bir habere göre ise* ***Şeyh Sait*** *İngilizlerin maşasıdır ve Genç* (Bingöl) *ayaklanması, Hakkâri olayının bir devamdır."*[99]

24 Şubat 1924, Lindsay'den **Chamberlain**'e yazı, No. 154:

*"****İsmet Paşa*** *21 Şubatta Ankara'ya vardı ve istasyonda Cumhurbaşkanı tarafından karşılandı. Başbakan* ***Fethi Bey*** *karşılamada yoktu. Güneydoğu Anadolu'da sıkıyönetim ilan edildi.* ***Şeyh Sait*** *hareketi büyük boyutlara ulaştı. Basın, ayaklanmada yabancı entrikaların* (İngiltere kastediliyor) *rolünden bahsediyor ama hareketin dini duygulardan ve Kürt nasyonalizminden kaynaklandığı açıktır. Bu, bugünkü Türk rejiminin laik özelliğine karşı ilk açık harekettir. Bir avuç gerici bir yana bırakılırsa Mecliste bu dini ayaklanmaya sempati besleyen yoktur ve Terakkiperver Fırka da hükümetin alacağı tedbirleri destekleyecektir."*[100]

25 Şubat 1925, Lindsay'den **Chamberlain**'e tel, No. 42:

"Asilerin Harput, Diyarbakır ve Dersim'i işgal ettikleri bildiriliyor."[101]

27 Şubat 1925, Lindsay'den **Chamberlain**'e tel, No. 44:

"Harput'un şimdi geri alındığı bildiriliyor. Haberler çelişkili."[102]

27 Şubat 1927, Lindsay'den **Chamberlain**'e tel, No. 46:

99) **Şimşir,** *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt 5 (Ekim 1922-Aralık 1925),* Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2005, s.524--525, No. 154; Orijinali: FO 424/262, p. 91, No. 92.

100) **Şimşir,** *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt 5 (Ekim 1922-Aralık 1925),* Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2005, s.524-525, No. 154; Orijinali: FO 424/262, p. 91, No. 92.

101) **Şimşir,** *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu"*, s.26, No. 5.

102) *Ibid.*, s.26, No. 7.

"Türk basını ve hatta resmi açıklamalar, Kürt isyanını İngiliz entrikasına bağlıyor. Bu açıklamaları yapanlar kendi söylediklerine gerçekten inanıyorlar mı bilmem. Ama İngiliz makamlarının, hükümetten memnun olmayanların bütün açılımlarını ve yardım isteklerini geri çevirdiğini açıkladım. (Dışişleri temsilcisi) ***Nusret Bey*** *bana teşekkür etti ve İngiliz entrikası iddiasına şahsen inanmadığını, hükümetin de inandığını sanmadığını söyledi."*[103]

3 Mart 1925, Lindsay'den **Chamberlain**'e yazı, No. 178. Gizli:

*"**Şeyh Sait ayaklanması**: Genç'te başlayan ayaklanma önemli boyutlara ulaştı. Ne olup bittiğini tam bilemiyoruz. Haberler Ankara'dan geliyor, ortalıkta sayısız söylentiler dolaşıyor. İsyanın merkezi Murat Su boyunda ve güneydeki dağlık bölgelerdedir. Beş tümen asker, asilerin üzerine yürüyecek. Hareket dinidir ve Cumhuriyet'e karşıdır. Halen Beyrut'ta sürgünde yaşayan **Sultan Abdülhamid**'in oğlu **Selim Efendi**, asiler tarafından Padişah ilan edilecekmiş. Vatana ihanet kanununda değişiklik yapıldı. Dini duyguları siyasi amaçla istismar edenlerin 2 yıldan idama kadar varan ağır cezalara çarptırılması öngörülüyor. Muhalefeti temsil eden Terakkiperver Parti örnek bir davranış sergiledi ve gericilere sempati beslemediğini gösterdi. Durum, **Mustafa Kemal** ile **İsmet Paşa**'nın kontrolü altındadır. Ilımlı tutumda olan Başbakan **Fethi Bey** ise 2 Martta Halk Partisi içinde sert baskılara uğradı ve istifa etmek zorunda kaldı. Terakkiperver Parti'den de taşra teşkilatını kapatması isteniyor. Bu akşam **İsmet Paşa**'nın Başbakanlık görevini üstleneceği, Kabineyi kurmakta olduğu ve **Gazi**'nin istediği politikayı uygulamaya hazırlandığı bildiriliyor."*[104]

103) *Ibid.*, s.27, No. 8.
104) *Ibid.*, s.27-30, No. 9 ve Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk 5*, s.527-529, No. 245.

Türk Basınında Şeyh Sait Ayaklanması[105]

Türk basını özetleri (23 Şubat-3 Mart 1925) (Türk gazeteleri İngiliz Büyükelçiliği'nce özetlenmiştir)

23 Şubat: Basın, isyanın ciddi olduğunu yazmaya başladı.

24 Şubat: Gazeteler, "Genç hadisesi" yerine artık "isyan" ifadesini kullanıyor.

Tanin ve *Tevhid*: *"İngiliz uçakları **Şeyh Sait**'in bildirilerini dağıtmış. Bildiride deniyormuş ki: 'Türk hükümeti kadınları fahişeliğe sürüklüyor, Allahsızlığı özendiriyor. Halifeyi kovdu, **Şeyh Sait** din ve ahlak için hareket ediyor, eski halife geri getirilecek, bir bağımsız Kürdistan kurulacak' vs. deniyormuş."*

Vakit: *"Genç* (Bingöl) *olayı çok önemli. **Şeyh Sait** bir Zaza Kürdü ve Nakşibendi Şeyhi. Palu doğumlu, çok zengin ve nüfuzlu fakat cahil biridir."*

Cumhuriyet: *"Bu ayaklanma, hiç kuşkusuz, dış kışkırtmaların bir sonucudur ve bir irtica hareketidir. **Şeyh Sait**, cahil halkı aldatmıştır."*

25 Şubat: Kabine toplandı. İçişleri Bakanı özetle şu konuşmayı yaptı:

*"Hainler, Mart sonunda başlamak üzere bir isyan planlamışlar. İsyan, gerici bir harekettir. İsyancılar, cahil halkı aldatıp yanlarına çektiler. **Şeyh Sait** dini kullanıyor, şeriat düzenini ve halifeliği geri getireceğini iddia ediyor. **Şeyh Sait**'in elinde 7.000 kişilik bir kuvvet bulunduğu ve hepsinin mavzer tüfekleriyle silahlanmış olduğu söyleniyor. Ancak eldeki kuvvetini artırmaya takati yoktur. Hemen bütün gazeteler, ısrarla ayaklanmanın dış etkilerle çıkarıldığını yazıyor."*

Tevhid: *"İsyan sanıldığından daha kötüdür. Yabancı entrikaları unutmayalım. Akıldan çıkarmayalım ki, gerek İngiltere gerek-*

105) **Şimşir**, *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de 'Kürt Sorunu'*, s.25, No. 5/1, 2 ve s. 33-35, No. 9/2.

se Fransa, Türkiye ile kendileri arasında (yani Türkiye ile Irak ve Türkiye ile Suriye arasında) *bir tampon devlet kurmak istiyor."*

Vakit (Başyazı): *"Asiler dün Harput'u* (Elazığ'ı) *işgal etti. İsyan bütün Bitlis vilayetine yayıldı. İsyanın arkasında din propagandası var. Bu propaganda cahil halk arasında çok etkili oluyor. Muş, Siirt ve Siverek aşiret reisleri* **Şeyh Sait***'i lanetliyor. Halk Partisi toplantısında* **İsmet Paşa***, 'İsyanın arkasında muhtemelen yabancı etki var' dedi."*

Vatan (Başyazı): *"Musul komisyonu çalışmalarına denk düşmekle beraber isyanda İngiliz rolünün kesin kanıtı yok. İsyan birkaç aydan beri hazırlanıyordu, Nisandan önce bastırılması da şüpheli görünüyor..."*

Vatan, kötü yönetime de değiniyor ve isyanın, tam Musul Komisyonu'nun çalıştığı sırada patlak vermesinin de ilginç bir rastlantı olduğunu yazıyor.

26 Şubat: Bütün basın Diyarbekir, Harput, Dersim, Malatya ve Ergana'nın asilerin eline geçtiğini yazıyor. Bölgeye sevk edilen askeri birlikler henüz isyancılara ulaşamamışlar. Uçaklar ise etkili biçimde kullanılmıştır.

27 Şubat: Basının genel havası iyimser. Durum sanıldığı kadar kötü değilmiş. *Anadolu Ajansı* Harput (Elazığ), Malatya, Ergana ve Diyarbekir'in asilerin eline düştüğü yolundaki haberleri yalanlıyor. *Cumhuriyet*, ayaklanmanın 15 gün içinde bastırılacağını yazıyor. TBMM, Harput'ta (Elazığ'da) halkı örgütleyip isyancıları şehirden defeden **Beyzade Mehmet Bey**'e teşekkür etti.

28 Şubat: Ankara'dan gelen telgraflar rahatlatıcı. Bütün gazeteler hoşnut. Genel seferberlik ilan edilmeyeceği resmen açıklandı. *Tanin*, Adana'da 1894-1902 sınıflarının askere alındığını haber veriyor. Basın, isyanın yayılmadığından memnun; isyanı yabancı entrikalarına bağlamayı sürdürüyor.

1 Mart: Basının iyimserliği sürüyor. Bazı şeyhler hükümete sadakat mesajları gönderiyor. **Hıyanet-i Vataniye Kanunu**

çıktı. Kısmi seferberlik harcamaları için 265.000 liralık ödenek Meclis'ten geçti. *Vakit*, Bağdat Demiryolu'ndan asker sevkıyatını Fransa'nın kabul ettiğini bildiriyor. *Cumhuriyet*, asilerin Harput silah ve mühimmat deposunu boşalttıklarını yazıyor.

2 Mart: Basın, durumun iyileşmeye devam ettiğini haber veriyor. Sivil halk ile asiler arasında çarpışmalar oluyor, asiler her tarafta yenilgiye uğruyor.

3 Mart: Sivil halk ile asiler arasındaki çarpışmaların devam ettiği haber veriliyor. Bazı gazeteler Varto, Çemişgezek, Palu ve Silvan'ın asilerden temizlendiğini, diğer yerlerin ise hâlâ asilerin elinde olduğunu yazıyor.

3 Mart 1925: Doğu illerine asker sevkıyatına ilişkin İngiliz istihbaratı:

"Adana'ya beş tümen asker yığıldı. Fransız kontrolünde olan Bağdat Demiryolu'ndan asker sevki için Fransız makamlarına başvuruldu. Ordu, Adana'da hizmete elverişli bütün atlara el koydu. İzmit ve Eskişehir'de trenlerle asker sevk edildiği görüldü. Bu askerler muhtemelen İzmit'teki 23. ve Ankara'daki 8. Tümenlerdendir. Vagon başına 20'şer asker hesabiyle her trenin 1.000 asker taşıyabileceği değerlendiriliyor. Bir tümenin mevcudu 1.500 kadar tahmin ediliyor."[106]

4 Mart 1925: İngiliz Askeri Ataşesi **Binbaşı Hareng**'den **Lindsay**'e rapor:

*"Durum, 26 Şubata kadar isyancılardan yana görünüyordu. Asiler Diyarbekir, Dersim, Malatya, Muş ve Bitlis illerinin büyük bölümünü ele geçirmişlerdi. Oralardaki 17. Piyade Tümeni ve 62. Alay tutunamayacak gibiydi. 26 Şubattan sonra ise durum isyancıların aleyhine dönmeye başladı. Halkı örgütleyen **Mahmut Bey** adında biri asileri Harput'tan* (Elazığ'dan) *kovdu. Diğer şehirlerin de Harput'u izlediği, oralardan da asilerinin atıldığı yolunda haberler geliyor. 26 Şubattan sonra hükümet de yüreklendi ve*

106) *Ibid.*, s.37-38, No. 9/4.

sertleşti. 5 tümen Adana'da toplanıyor: İzmit'ten 23., Ankara'dan 8., Adana'dan 7., İzmir'den 57. ve Niğde'den 41. Tümenler (veya Menemen'den 17. Tümen). Yedekte Sivas'ta 5., Sarıkamış'ta 9. ve Kars'ta 12. Tümenler de var."[107]

10 Mart 1925, Lindsay'den **Chamberlain**'a yazı, No. 199:

*"**Fethi Bey** Kabinesi'nin nasıl düşürüldüğü tam anlaşılamamışsa da bu değişiklikte **Mustafa Kemal**'in doğrudan etkili olduğu anlaşılıyor. 4 Mart sabahı Halk Partisi grubu yine toplandı ve yeni hükümetin programını onayladı. **İsmet Paşa,** günün ihtiyaçları için iki önlem alındığını açıkladı: Biri, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarılması; diğeri de iki İstiklal Mahkemesi'nin kurulmasıdır. Terakkiperver Parti her iki önleme şiddetle karşı çıktı ama nafile. Her iki önlem aynı gün kanunlaştı. İstiklal Mahkemelerinden biri Ankara'da kuruluyor. Diğeri ise isyan bölgesinde çalışacak. Takrir-i Sükûn Kanunu, iki yıl boyunca hükümete istediğini yapma yetkisi veriyor. Müzakereler sırasında **Recep Bey** (**Peker**) İstanbul basınına şiddetle saldırdı. 6 Mart günü, yasanın çıkışının ertesi günü, 'Tevhid-i Efkâr', 'Son Telgraf' ve 'İstiklal' gazeteleri kapatıldı. Kapatılmayan gazeteler ise yorum yapmaktan çekiniyor, **Hüseyin Cahit Bey** ise 'Tanin'de Malta hatıralarını yayımlıyor. Terakkiperver Parti örgütü de rahat bırakılmaz. İstiklal Mahkemeleri'nin hakimleri atandı; hepsi **Mustafa Kemal**'in destekçileridir. Basın fazla bir şey yazmıyor, biraz bilgi toplaması için **Mr. Knight**'i Trabzon'a gönderiyorum."*[108]

23 Mart 1925: İstanbul'da İngiliz Büyükelçisi **Lindsay**'den İngiltere Dışişleri Bakanı **Chamberlain**'a yazı, No. 219:

*"Ankara'da kaldığım altı gün içinde **İsmet Paşa** ile üç defa görüştüm.* (**Lindsay,** güven mektubunu sunmak için başkente gitmişti-BNŞ) (...) *Kürt ayaklanması konusunda kendisine yönelttiğim sorulara karşılık olarak **İsmet Paşa,** durumdan kaygı duy-*

107) **Şimşir,** *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu"*, s.31-32, No. 9/1.

108) *Ibid.*, s.38-41, No. 10 ve **Bilâl N. Şimşir,** *İngiliz Belgelerinde Atatürk V*, s.534-536, No. 247.

madığını, isyanın başarısız kalan son Diyarbekir saldırısıyla zirveden döndüğünü; askeri yığınağın tamamlandığını ve isyanın fiilen bastırılmasının çok zaman almayacağını söyledi. Paşa, isyanın Van ve Bitlis'e sıçrayabileceği gibi bir kaygı içinde değil; orada halk hükümete sadıkmış, üstelik isyanın çevresine bir kordon çekilmiş. İsyanı fiilen bastırdıktan sonra irtica, milliyetçilik, dini önyargılar gibi sorunların kökünün nasıl kazınacağını sordum. ***İsmet Paşa****, ileriye dönük ve barış içinde ekonomik kalkınma politikasının sürdürüleceğini söyledi. İsyanın yakında bastırılacağı yolunda* ***İsmet Paşa****'nın iyimserliğini, Ankara'da konuştuğum her Türk paylaşıyor."*[109]

İngiliz Belgelerinde Şeyh Sait Ayaklanması (Devam)

31 Mart 1925, Büyükelçi **Lindsay**'den Dışişleri Bakanı **Chamberlain**'a yazı, No. 258:

"TBMM bütçeyi görüşüyor. Muhalefetin pek sesi soluğu çıkmıyor. Ankara İstiklal Mahkemesi çalışmalarına başladı. Adanalı 2 gazeteci gerici propaganda yaptıkları için mahkûm edildi. Doğudaki İstiklal Mahkemesi henüz işe koyulmadı. Basın suskun, ***Hüseyin Cahit*** **(Yalçın)** *'Tanin'de Malta anılarını yayımlıyor. Varto'da, Silvan'da yer yer çarpışmalar olduğu bildiriliyor. 'Hâkimiyet-i Milliye' isyanın hâlâ bastırılamamış olmasını eleştiriyor; bastırılması için 10 milyon lira ödenek ayrıldı. 1925 bütçesi 30 milyon lira açık verecek. İsyan bastırıldıktan sonra Türk Ordusu Musul'a yönelir mi sorusu akla geliyor."*[110]

15 Nisan 1925, Büyükelçi **Lindsay**'den Dışişleri Bakanı **Chamberlain**'a yazı, No. 305:

109) **Şimşir,** *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu"*, s.42-43, No. 11.
110) *Ibid.*, s.47-50, No. 12 ve **Bilâl N. Şimşir,** *İngiliz Belgelerinde Atatürk V*, s.547-549, No. 253.

"Hükümet güçleri, on beş gündür başarı üstüne başarı kazanıyor, asilerin eline geçmiş olan yerleri biribiri ardına geri alıyor. Asiler, topluca tutunamayarak dağılıyor; acaba dağlara çekilip gerilla savaşı yaparlar mı, yaparlarsa hükümeti ne kadar rahatsız edebilirler soruları akla geliyor. İngiltere bakımından, acaba Türk askeri gücü Irak'ı tehdit için kullanılır mı sorusu önem taşıyor. Son on beş gündür bu yönde eğilimler göze çarpıyor."[111]

22 Nisan 1925, Büyükelçi **Lindsay**'den Dışişleri Bakanı **Chamberlain**'a yazı, No. 322:

*"**Şeyh Sait**, birkaç şeyhle birlikte 15 Nisan günü yakalandı. Onun yakalanması, isyanın nazik döneminin sona ermesi olarak görülüyor. İstiklal Mahkemesi idam cezaları veriyor, Diyarbekir İstiklal Mahkemesi de işe koyulmaya hazır. Ankara çıkışlı telgraflar, yakalanan asilerin üzerinde Kürtleri, İngiltere'nin kışkırttığını gösteren belgeler bulunduğunu bildiriyor. Baskı politikası sürdürülecek gibi görünüyor. **Hüseyin Cahit**'in 'Tanin' gazetesi süresiz kapatıldı. Meclis, Doğu illerinde izlenecek politikayı görüşmeye başladı. Aşar vergisinin kaldırılması üzerine belki biraz mali rahatlama olacak. Sıkıyönetim yedi ay daha devam edecek."*[112]

28 Nisan 1925, Büyükelçi **Lindsay**'den Dışişleri Bakanı **Chamberlain**'a tel, No. 66:

"Türk Hükümeti, doğuya 60.000 asker yığmış. Bu yığınak, içerde güvenliği sağlamanın ötesinde, İngiltere ve Milletler Cemiyeti üzerinde ağır bir manevi baskı demektir."[113]

28 Nisan 1925, Büyükelçi **Lindsay**'den Dışişleri Bakanı **Chamberlain**'a yazı, No. 331:

"Kürt isyanı konusunda rapor edecek fazla bir şey yok. Silvan civarındaki çete dağıtıldı. Her tarafta şeyhler ve halk, hükümete sadakatlerini bildirmek için birbirleriyle yarışıyor. Hayat nor-

111) **Şimşir**, *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu"*, s.51-52, No. 13.
112) *Ibid.*, s.53-54, No. 14.
113) *Ibid.*, s.56, No. 15.

male dönüyor. Bir gazete, doğuya yığılmış olan askerin bir bölümünün geri çekileceğini yazdı. Ama Türkiye, Irak sınır üzerindeki bu baskı aracından (doğudaki askeri yığınaktan) *kolay vazgeçmez sanırım. **İsmet Paşa**'nın son olarak Türk Ocağı'nda yaptığı konuşmaya bakılırsa içerde baskı politikası sürdürülecektir."*[114]

2 Haziran 1925, Büyükelçi **Lindsay**'den Dışişleri Bakanı **Chamberlain**'a yazı, No. 435:

*"İstiklal Mahkemeleri, Ankara ve Diyarbekir'de çalışıyor. Kürt özerklik hareketiyle ilişkisi kesin olan **Seyyid Abdülkadir**, isyanın gerçek kışkırtıcısı olarak idam edildi. Şimdi dikkatler **Şeyh Sait**'in yargılanmasına çevriliyor. İlginçtir, İngiltere'nin Kürt hareketindeki rolüne ilişkin bilgi sızmadı ya da sızdırılmadı. Savunma Bakanı **Recep Bey**, kısmi seferberliğin kaldırılacağını söylemişti. **Gazi Paşa** ise dün bir bildiri yayımlayarak terhis edilecek askerlerin yerini yeni kadroların dolduracağını açıkladı. Bu, öncelikle İngiltere'ye ve aynı zamanda Fransa'ya bir mesajdır. Türkiye, doğudaki askeri yığınağı sürdürmekle güney komşularını (Irak'ta İngiltere'yi ve Suriye'de Fransa'yı) diken üstünde tutacak."*[115]

9 Haziran 1925, Büyükelçi **Lindsay**'den Dışişleri Bakanı **Chamberlain**'a yazı, No. 468:

*"Terakkiperver Fırka, bütün şubeleriyle birlikte kapatıldı. Partinin tüzüğünde yer alan 'Fırka, efkâr ve itikad-ı diniyeye hürmetkârdır' ifadesi, cumhuriyet karşıtı irticai faaliyetler için kullanılmış. Ankara ve Diyarbekir İstiklal Mahkemeleri çalışıyor ama **Şeyh Sait**'in yargılanmasında pek ilerleme olmadı. Gazeteler, **Seyyid Abdülkadir**'in mahkûmiyetine neden olan faktörlere ilişkin bazı ayrıntılar yayımladı."*[116]

114) *Ibid.*, s.57-58, No. 16.
115) *Ibid.*, s.59-61, No. 17.
116) *Ibid.*, s.63-64, No. 18.

1 Temmuz 1925, İstanbul'da İngiliz işgüderi **Hoare**'dan **Chamberlain**'a yazı, No. 522:

*"**Şeyh Sait**'in ve suç ortaklarının Diyarbakır İstiklal Mahkemesinde bir aydır süren yargılanması sona erdi. İdam cezasına çarptırılan **Şeyh Sait** 29 Haziran sabahı Diyarbakır'da idam edildi."*[117]

9 Eylül 1925, İstanbul'da Büyükelçi **Lindsay**'den **Chamberlain**'a yazı, No. 694:

*"**Gazi**, İnebolu'da yaptığı konuşmada, çağdaş giyim kuşamı savunurken tekke ve zaviyelere de değinmişti. Ankara'ya döner dönmez, O'nun başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu üç kararname kabul etti: Bunlar 1) Tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması, 2) Din görevlilerinin kıyafetleri ve 3) Memurların şapka giymeleriyle ilgili kararnamelerdir. Tekke ve zaviyelerin kapatılması nedeni, bunların **Şeyh Sait** ayaklanmasına bulaşmış olmalarıdır. Yani Hükümet, laikleşme tutkusuna bir gerekçe bulmuştur. Bu kararnamelere karşı herhangi bir tepki beklenmiyor. Şapka kararnamesi basında geniş yer tutuyor."*[118]

15 Aralık 1925, İstanbul'da Büyükelçi **Lindsay**'den **Chamberlain**'a yazı, No. 908:

*"**İsmet Paşa**, 12 Aralıkta Meclis'te uzun bir konuşma yaptı. İsyanın dışarıda hazırlanmış olduğunu söyledi ve galiba San Remo'yu kastetti. İsyan bölgesinde dolaşan çeşitli söylentileri zikretti: Güya **İsmet Paşa** ölmüş imiş, güya **Şeyh Sait**'in yerine bir başka Nakşibendi şeyhi geçmiş imiş. Avrupa'ya uzak olan Doğu Anadolu halkı daha fazla dine sarılıyor ve şapkaya tepki gösteriyor."*[119]

---

117) *Ibid.*, s.69-70, No. 20.
118) **Şimşir**, *İngiliz Belgelerinde Atatürk 5*, s.560-561, No. 260.
119) *Ibid.*, s.582-583, No. 269.

Ve Türkiye 1925 Yıllık Raporu'nda Genç Ayaklanması

Türkiye'deki İngiliz Büyükelçiliği, her yıl, Türkiye hakkında birer yıllık rapor hazırlar. Bunlar İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na sunulan hizmet içi raporlardır; uzun yıllar sonra araştırmacılara açılır. 1925 yılında Türkiye'deki gelişmeler hakkında hazırlanmış ve 11 Ağustos 1926 tarihinde Londra'ya sunulmuş olan *Turkey. Annual Raport, 1925* başlıklı yıllık raporda, **Şeyh Sait ayaklanması**'nın genel bir değerlendirmesi de yapılmıştır. Raporun bu bölümü özetle aşağıya aktarıldı.[120]

*"1925 yılı başlarında **Fethi Bey** (**Okyar**) kabinesinin bir geçiş hükümeti olduğu belli değildi. 30 Ocakta Fener Rum Patriği 'mübadil' olarak sınır dışı edildi ve Türk-Yunan ilişkileri gerginleşti...*

*15 Şubatta resmi bir bildiri yayımlandı ve Hınıslı **Şeyh Sait** adında birinin 50 kadar atlıyla dağa çıktığı açıklandı. Piran'da bir çarpışma olmuş, telgraf telleri kesilmiş, jandarmalar öldürülmüştü. Hükümet, uçaklar ve diğer araçlarla bu hareketi kuvvetle bastırmak için gerekli bütün önlemleri almıştı. Düzen sağlanmıştı. Fakat ilginç olan şuydu ki **Gazi** ve Genelkurmay Başkanı, yerel makamlarla acil haberleşme için merkez postanesine gitmişler ve bir süre orada kalmışlardı. Birkaç gün, yatıştırıcı haberlerden başka bir şey sızmadı.*

*Derken, gelişmeler birbirini izledi. Sağlığına kavuşmak için Heybeli Ada'da istirahata çekilmiş olan **İsmet Paşa**'nın 22 Şubatta Ankara'ya gittiği, **Gazi** ve hükümet ile sürekli görüşmeler yaptığı duyulunca kamuoyu elektriklendi. Hükümet krizi ve sıkıyönetim söylentileriyle hava daha da ağırlaştı. Gerçekten Kürt ayaklanması hızla devam ediyordu ve bütün Güneydoğu illerinde bir ay süreyle sıkıyönetim ilan edildi.*

*Yerel makamların, **Şeyh Sait**'i tutuklamaya kalkışmaları Kürt ayaklanmasını çabuklaştırmış ve birkaç gün içinde bütün*

120) Raporun İngilizce tam metni için bkz. **Şimşir**, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt 6 (Ocak 1926-Aralık 1929)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2005, ss.33-66, No. 17; Raporun orijinali için bkz. F.O. 371/11556/E. 4798.

Murat Su vadisini isyan ateşi sarmıştır. Hareket güneye ve batıya doğru yayılmış ve asiler 24 Şubatta Elaziz'i ele geçirmişlerdir. Fakat burada yerli halk örgütlenerek 27 Şubatta asileri şehirden kovmuşlardır.

Buradan güneye dönen asiler, 4 Martta Ergana'yı ele geçirmişler ve 7 Martta Diyarbekir'e saldırmışlardır. Asiler şehre girmişlerse de biraz takviye alan hükümet kuvvetleri onları şehirden atmışlardır. Bu, hareketin dönüm noktası oldu. Asilerin batıdaki başarıları, doğuda da yankı buldu ve 20 Martta Malazgirt asilerin eline geçti. Muş da zor durumdaydı, fakat ayaklanmanın belkemiği kırılmıştı. Ayaklanmayı bastırmak için gönderilen kuvvetler isyan bölgesine yetişince durum tamamen isyancıların aleyhine döndü. Tahminen 29 Martta Ergana, Nisan başında Hani ve Palu geri alındı; 6 Nisanda Malazgirt temizlendi.

*Genç-Çabakçur bölgesi asilerin son kaleleriydi. Çabakçur 14 Nisanda, Genç de 16 Nisanda geri alındı. Aynı zamanda, at sırtında doğuya kaçmaya çalışan **Şeyh Sait**'in kendisi, 30 kadar arkadaşı ve müridi ile birlikte yakalandı. Muhtemelen, **Binbaşı Kasım Bey** adında bir yandaşı, onun hareketlerini hükümet güçlerine haber vermiştir. Bundan sonra hükümet, ayaklanmanın bastırıldığını açıklamıştır. Ondan sonra bir daha resmi bildiri yayımlanmadı.*

Bu olaylar yüzünden, 23 ve 24 Şubat günlerinde Ankara panik halindeydi fakat kendisini çabucak toparladı. Gerçek kriz, 7-8 Mart günleri, asiler Diyarbekir'e saldırırken yaşandı. Asiler burada başarılı olabilselerdi, Cumhuriyet çok ciddi bir durumla karşı karşıya kalır ve isyan çok yayılırdı...

***Şeyh Sait**'in kendisi varlıklı ve cahil bir Nakşibendi şeyhiydi fakat bölgedeki nüfuzu ikinci derecedeydi. Yargılanması sırasında söylediklerine bakılırsa sadece dini gerekçelerle hareket etmiştir. Türk hükümeti, ayaklanmanın temelinde nasyonizm değil de dini*

*tepkinin yattığını anlamakta zorlanmıştır. Belki bu, ana doğrudur. Şüphesiz ki isyancıların arasında, **Cibranlı Halid** gibi (daha sonra asılan) siyasi düşünceli insanlar da vardı ve bunlar gizli entrikalar hazırlamaktaydı; fakat bunlar şeyhin ayaklanmasıyla sürpriz karşısında kalmışlar ve isteksizce harekete katılmışlardır. İlk günlerde çok sayıda yerli jandarma ve birkaç nizami asker de isyancılara katılmıştır; fakat önemli aşiretlerin reisleri isyandan uzak durmuşlardır. Ordu, Cumhuriyet'e sadakatle ve şiddetle tenkil görevini yerine getirmiştir."*[121]

Yıllık rapor devam ediyor:

*"1925 Kürt ayaklanmasının en önemli sonuçları, Cumhuriyet Hükümetine tepkide görüldü. İlk panik günlerinde **Fethi Bey** Hükümeti ılımlı politikadan ayrılmadı ve Halk Partisi'nden güvenoyu aldı: Güneydoğu illerinde sıkıyönetim ilanından başka, vatana ihanet kanunu değiştirildi ve basının ve camilerdeki vaizlerin sesini kısmak için idari önlemler alındı. Ardından, Başbakan üzerinde aşırıların baskısı arttı; kendisinden Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin taşra şubelerini kapatması istendi. Başbakan bu isteği reddetti, sonra sıkıyönetimin daha geniş kapsamlı olarak uygulanması istendi. 2 Mart günü Halk Partisi grubunun gün boyu süren fırtınalı toplantısında yapılan ve 90'a karşı 60 çıkan oylamayı **Fethi Bey**, hükümete güvensizlik olarak yorumladı. Gazi'nin etkisiyle alman bu sonuç üzerine **Fethi Bey** istifa etti ve **İsmet Paşa** göreve geldi. Parlamento muhalefeti göstermelik olarak kaldı.*

***İsmet Paşa** hemen işe koyuldu ve Meclis Takrir-i Sükûn Kanunu'nu (a Law for the Stabilisation of Tranquillity) çıkardı. İki yıl yürürlükte kalacak bu kanunla hükümete geniş ve belirsiz yetkiler verildi. Basın zaten susturulmuştu. 6 Martta İstanbul'un önde gelen İslamcı tutucu gazetesi 'Tevhid-i Efkâr', İstanbul'da ve taşrada birçok gazete ile birlikte aniden ortadan kalktı (kapatıldı). İki İstiklal Mahkemesi kuruldu, biri doğuda isyan bölgesinde,*

121) *Ibid.*, s.34-36.

diğeri Ankara'da görevlendirildi. Mahkemeler Nisanda işe başladı ve yıl sonunda da çalışmalarını sürdürüyorlardı...

Kürt ayaklanması, Türkiye'nin iç politikasında gerçek anayasal rejimin, basın özgürlüğünün ortadan kalkması sonucunu verdi. Dış politikada da ayaklanmanın önemli sonucu oldu. Ayaklanma dolayısıyla ihtiyatları seferber etmiş, doğu ve güneydoğu illerinde büyük askeri yığınak yapmış olan Türkiye, Musul için ve Milletler Cemiyeti'nin Musul'a ilişkin kararları için bir tehdit oluşturdu. Milletler Cemiyeti, Türkiye aleyhinde karar verirse Türkiye, askeri bir baskınla Musul'u ele geçirebilirdi. Fakat Milletler Cemiyeti kararları yıl sonuna kadar ertelendiği için Türk tehdidi, Majesteleri Hükümetine nispeten az rahatsızlık verdi...

Yaz aylarında (1925 yılı) *hükümetin baskı politikası devam etti. Nisan ortalarında Terakkiperver Parti şubeleri basılıp aranmıştı. Haziranda bu parti bir kararnameyle kapatıldı; çünkü İstiklal Mahkemeleri, yaptıkları araştırmada Terakkiperver Parti'nin çeşitli üyelerinin irtica eylemleri içinde olduklarını ortaya çıkarmıştı. Mayısta tanınmış gazeteci* **Hüseyin Cahit'in** *Çorum'a sürülmesine karar verildi. Haziranda* **Şeyh Sait** *mahkûm oldu ve idam edildi. Doğu illerinde reform yapılacağı epeyce konuşulduysa da hükümet özel reform önlemleri almadı. Aşar vergisi bütün ülkede kaldırılmıştı; Başbakan* **İsmet Paşa** *bunun, Kürt köylülerini rahatlatacağını, doğuda köylü ile yarı feodaller arasındaki bağları koparacağını düşünmüş olabilir. Başbakan, Kürtçülük hareketlerine karşı önlem almayı yıl boyunca sürdürdü ve birçok Kürt ileri geleni Batı Anadolu'ya sürüldü."*[122]

122) *Ibid.*, s.36-38.

Emperyalizmin Hizmetinde Bir Bölücü Kürtçü Örgüt: "Hoybun"

Hoybun'u İngilizler Hazırlıyor

1925'te, **Şeyh Sait ayaklanması**'nın bastırılması üzerine bazı Kürtçüler Kuzey Irak'a ve Suriye'ye firar etmişlerdi. Irak'a kaçanlar, İngiliz Yüksek Komiser Yardımcısı ve "Intelligece Service"in yetkilisi **C.J. Edmonds**'a takdim edildiler. **Edmonds** bunları aynı servis görevlilerinden **Yüzbaşı Modfold** refakatinde Revanduz'a gönderdi.

Şeyh Sait ayaklanması'ndan sonra ilk Kürtçü toplantı, Şubat 1927'de Revanduz'da **Seyit Taha**'nın evinde yapıldı. **Seyit Taha II, Şeyh Ubeydullah**'ın torunuydu. Mütareke döneminde İstanbul'da kurulan bölücü **Kürt Teali Cemiyeti**'nin başkanı olan ve **Şeyh Sait ayaklanması**'na karıştığı için 1925'te yargılanıp idam edilen **Seyit Abdullah**'ın yeğeni idi. **Şeyh Sait ayaklanması**'ndan sonra Irak'taki İngilizlere sığınmıştı ve şimdi merkezi Revanduz'da olan **Kürt Teali Cemiyeti**'nin yönetimindeydi. Onun evinde yapılan toplantıda şu isimler vardı: **Seyit Taha**, kardeşi **Seyit Musluhuddin**, Balik aşireti reisi **Mehmet Ağa**, Menkuru Aşireti reisi **Suvar Ağa** namına kâtibi, **Şeyh Sait**'in adamlarından Hınıslı **Mehmet Emin** (diğer ismi **Broski**). Toplantıda Türkiye'ye karşı yeni bir ayaklanma hazırlanmasını konuştular. İngiliz **Yüzbaşı Modfold**, toplantıya şu maddeleri dikte ettirdi:

"a) İngilizler daima mazlum milletlerin hamisi olmuşlardır. Kürtlere de yardım edeceklerdir. İcabında kendilerine silah ve cephane verecekleri gibi, Nesturilere de Kürt elbisesi giydirerek yardım ettireceklerdir. Fakat her şeyden evvel muvaffak olmak için de birleşerek büyük bir cemiyet vücuda getirmek lazımdır.

b) Şemdinan tarafına taarruz ve Van işgal edildiği takdirde İngiliz yardımı her sahada kendini gösterecektir."

İngiliz istihbaratı Kürtçüleri yönlendiriyor, onlara önce güçlü bir örgüt kurmalarını söylüyordu. Bu İngiliz önerilerini görüşmek üzere Mart 1927'de yine Revanduz'da ve **Seyit Taha**'nın evinde, aynı şahısların katılımıyla ikinci bir toplantı yapıldı. Bazı kararlar alındı. Sonra **Yüzbaşı Modfold**'un katılımıyla bir üçüncü toplantı daha yapıldı.

Üçüncü toplantıdan sonra İngilizler, bu Kürtçülerin kendi başlarına Türklere karşı ciddi bir iş göremeyeceklerini düşündüler ve onları Ermeni **Taşnak** komitesiyle işbirliği yapmaya yönlendirdiler. Türklere karşı mücadelede Ermeniler teşkilat, fen ve propaganda sağlayacak, Kürtçüler de ayaklanıp savaşacaklardı. Ermeni davasını Kürtlerle kazanmak **Taşnak** siyasetine de pek uygun geliyordu.[123] Bu işbirliği gerçekleşirse İngiliz ve Fransız istihbaratı ile birlikte **Taşnak** örgütü de Kürtçüleri kullanabilecekti.

İngilizlerin yönlendirmesiyle Kürtçüler, yine 1927 yılında, bu defa Suriye'de bir Kürt Kurultayı topladılar. Toplantıya **Kürt Teali Cemiyeti, Kürt Teşkilatı İçtimaiye, Kürt Millet Fırkası** ve **Kürt Milli Birliği** adlarındaki dört Kürtçü örgüt temsilcileri katıldı.

Bu toplantıda, **Hoybun** adlı ihtilalci bir Kürt örgütünün temeli atıldı. "**Hoybun**" kelimesi, Ermenice "Ermeni yurdu", Kürtçe ise "benlik" anlamına geliyormuş. O dönemde Kürtçede "bağımsızlık" anlamına gelen bir sözcük yokmuş ve "benlik" sözcüğü "bağımsızlık" anlamında da kullanılıyormuş. Bu bakımdan Kürtçü ve **Taşnak** işbirliğiyle kurulan yeni örgüte her iki tarafı hoşnut edecek olan **Hoybun** adı verilmiştir. **Hoybun** örgütü, Lübnan'ın Bihamedun Merkezinde kuruldu. **Dr. Mehmet Şükrü**'nün (**Sekban**) başkanlık ettiği toplantıya, Ermeni Taşnak Örgütü lideri, **Goms** adıyla bilinen Vanlı Papaz **Vahan Papazyan** da katıldı. Toplantı sonunda yayımlanan bildiride Ermeni ve Kürt dayanışması dile getirildi:

123) *Taşnak-Hoybun*, T.O. Matbaası, Ankara, 1931, s.8-12; *Taşnak Hoybun: Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı Ermeni-Kürt İttifakının İçyüzü*, İleri Yayınları, İstanbul, 2005, s.19-22.

"Kurultay herkese duyurur ki, Ermenistan ve Kürdistan'da asırlardan beridir Ermeniler ve Kürtler yaşamaktadırlar. Onlar kendi bağımsızlıkları uğruna çalışırken, ülkelerinde herhangi bir yabancı hâkimiyetini reddederler. Çünkü bu iki ülke, yalnız ve yalnız Ermeni ve Kürt uluslarına aittir."[124]

Zamanında T.C. Dışişleri Bakanlığı tarafından, gizli ve hizmete özel olarak yayımlanan *I- Muhalifler, II- Hoybun Nizamnamesi* başlıklı raporda, yurtdışındaki Türkiye Cumhuriyeti karşıtları ve özellikle Kürtçüler konusunda şu bilgiler veriliyor:

"Muhalefet rüesası ile firari ve yüzelliliklerin dağıldıkları ve faaaliyette bulundukları sahalar bilhassa Suriye, Mısır, Irak, Romanya, Fransa ve Yunanistan ile İran'ın şimali garbi (kuzeybatı) *mıntakasıdır...*

Bunlar sureti umumiyede, Tarikat-ı Salahiye (hilafetçi), *Kürt Hoybun, Kürt Teali veya Türk-Kürt Hilafet Cemiyeti namlarını taşıyan teşekküller etrafında toplanmakta, ilk ikisi 150'likler, diğer ikisi daha ziyade Kürtler ve Ermeniler tarafından idare olunmaktadır..."*

Kürt Hoybun Cemiyeti (ve Taşnak Ermeni Fırkası)

"Taşnak Fırkası'nın teşkil ettiği bu cemiyet tamamıyla Kürtçüdür. Merkezi Umumisi Suriye'dedir. Firari ve muhaliflerden Kürt olmayanları arasına almamıştır. Ermenilerle teşriki mesaisinden (işbirliğinden) *dolayı bazı Kürtler bu cemiyetle teşriki mesai etmemektedirler* (işbirliği yapmamaktadırlar). *Esasen cemiyetin başında bulunan Bedirhan ailesi bu cemiyeti siper yapmak suretiyle iane parasından istifade etmektedirler.*

Son aylarda Taşnak fırkası da Hoybun ile bir netice alınamayacağını anladığından nazarlarını muhaliflere çevirmiştir.

124) **Mumcu**, *Kürt Dosyası*, UM:AG Vakfı Yayınları, 32. baskı, Ankara, 2006, s.24.

Erciş (Zeylan deresi) *hadisesiyle şarkta başlayan son Kürt isyan hareketi* (Ağrı ayaklanması) *fiilen* ***Kör Hüseyin*** *ve* ***Emin Paşa*** *oğulları tarafından Hoybun cemiyeti hesabına idare edilmektedir.*[125]

Hoybun Cemiyeti'nin kuruluş tarihi, Nizamnamesinde 5 Ekim 1927 olarak verilmektedir.

Hoybun'un Kürtçü kurucuları: ***Bedirhan*** *ailesinden* ***Süreyya, Celadet, Kâmuran Bedirhan*** *kardeşler, Dr.* ***Mehmet Şükrü*** **(Sekban)** *idi.*

Dr. Mehmet Şükrü Sekban, *1881'de Diyarbakır'ın Erganı ilçesinde doğmuş. Gençlik yıllarından beri Kürtçülük davası peşinde koşmuştu. 1908'de 'Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti', 1912'de 'Hevi'* (Ümit), *1918'de 'Kürt Teali Cemiyeti' ve 1927'de 'Hoybun' cemiyetinin kurucuları arasında yer almıştı. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında önde gelen Kürtçülerden biriydi. Ancak daha sonra yurtdışında yaptığı derin araştırmalar sonucunda Kürtlerin Turan kökenli bir halk olduğunu anlayarak önceki Kürtçülük çalışmalarından pişmanlık duymuştur. 1933 yılında göz yaşları arasında Paris'te La Question Kurde* (Kürt Sorunu) *adlı Fransızca bir kitap yazmış, birçok gerçeği itiraf etmiş, Kürtlerin Orta Asya'dan gelmiş ve Türk kökenli olduklarını belirterek bölücülükten vazgeçmeleri için Kürtçülere nasihatlarda bulunmuştur.* ***Dr. Sekban,*** *1960 yılında İstanbul'da ölmüştür.*[126]

Hoybun'un kurucuları ***Bedirhan*** *kardeşlere gelince, onlar, Fransızlarla ve Taşnak Ermenileriyle işbirliği içinde Kürtçülük eylemlerini ömür boyu sürdürmüşlerdir."*

---

125) Hariciye Vekâleti 6: *I. Muhalifler II. Hoybun Nizamnamesi*, Hariciye Vekâleti Matbaası, Ankara (tarihsiz), s.3 ve 8. (Bundan sonra *Hoybun Nizamnamesi* kısaltmasıyla anılacaktır.)

126) *Taşnak Hoybun*, 2. baskı, İleri Yayınları, İstanbul, 2005, s.91-92.

Hoybun'un Nizamnamesi (Tüzüğü)

5 Ekim 1927 tarihinde kurulmuş olan **Hoybun** örgütünün 31 maddeden oluşan bir tüzüğü yayınlanmıştır. Tüzük, Maksat (Amaç), Şeraiti Duhul (Giriş Koşulları), Teşkilat, Teşkilatı Askeriye ve Çeteler, Propaganda, İnzibat ve Mücazat (Cezalar), Merkezi Umumi, Kongre, Mevaddı Şetta (Çeşitli Maddeler) bölümlerine ayrılmıştır.[127] Bu tüzükten birkaç madde olduğu gibi aşağıya aktarıldı:

"Maksat:

1– 1927 senesi Teşrinievvelinin beşinci günü in'ikad eden birinci Kürt Kongresi'nin kararıyle ve Hoybun namiyle milli bir Kürt Cemiyeti teşekkül eylemiştir.

2– Cemiyetin maksadı, Türkiye boyunduruğu altında bulunan Kürdistan ve Kürtlerin tahlisi (kurtarılması) *ve hudud-u tabiiye ve milliyesi dahilinde bir Kürdistan devleti müstakillesinin teşkilidir.*

3– Bu gayeye vusul için cemiyet bilumum Kürtleri etrafına toplayacak ve menafii mütekabile easası dairesinde her türlü anasır ile münasebata girişecektir.

Şeraiti duhul (Giriş koşulları)*:*

4– ...Her Kürt Hoybun Cemiyetine dahil olabilir...

5– (**Hoybun**'a üye olan herkes bir yemin eder ve bunu bir taahhütname olarak imzalardı. Yemin metni aynen aşağıdadır.)

Cemiyetin itai emre selahiyetter birlumum eşhas ve heyetlerinden nerede ve ne zaman olursa olsun telakki edeceği bilcümle evamiri hatta hayatım pahasına bila itiraz aynen ve harfiyen ifa edeceğime, şimdiye kadar mensup olduğum cemiyetlerden ve şahsi içtihatlarımdam tamamen feragat ile maksadı millinin istihsali uğrunda munhasıran **Hoybun** *Cemiyeti içtihadını taşıyacağıma,*

Elimde bulunan ve bulunacak olan bütün vesaiti ve teşkilatı bu cemiyetin emrine amade bulunduracağıma ve bu cemiyetin

127) *Hoybun Nizamnamesi*, 1927, s.11-18.

ömrü muvafakati olmadıkça reyi hodumla ne cemiyet namına ne de şahsan hiçbir teşebbüste bulunmayacağıma,

Cemiyetin azası olmak itibariyle umumen ve bana verilecek vazifeler itibariyle hususen vakıf olacağım esrarı ifşa etmeyeceğime ve bu esrarın ifşası ve cemiyetin evamirine her ne suretle olursa olsun ademi inkıyadım halinde hakkımda tertip edilecek her türlü mücazata razı olacağıma ve emrolunduğu halde işbu cezayı şahsım üzerinde bizzat icra edeceğime şeref ve namusum üzerine yemin ederim: Vallah Billah."

(...)

Propaganda

17– Propaganda her şekli surette icra olunur. Cemiyete dahi her fert duhulu tarihinden itibaran Kürt istiklali lehinde ve Türk mezalim ve cinayetini cihanı medeniyete iblağ etmek üzere propaganda yapmakla mükelleftir.

18– Propaganda şifahi ve tahriri olarak icra olunur. Şifahi propaganda: Türk mezalimi ve Kürt ihtilali hakkında tanzim olunacak kaside ve şarkılar hususi muganniler vasıtasiyle memleketin her tarafında tamim olunur. Hali hazır ve tarihen sebketmiş Türk mezaliminden mülhem olarak tertip edilecek küçük hikâyeler, seyyah dervişler ve sair kimseler marifetiyle aynı suretle Kürdistan'ın her tarafına neşredilir.

Tahriri propaganda, ihtilalcuyane neşriyat, Kürt kahramanları menakibi, mazi ve halihazır Türk mezalimini mutasavver levha, kart ve albümler ve buna mümasil âsar neşriyle icra olunur.

Propaganda sahasında konferanslar, gramofon, sinema, ziyadar akisler ve her türlü vesaitten istifade edilecektir.

19– Cemiyetin Merkezi Umumi emrinde olmak ve Kürtçe, Türkçe ve icabında Fransızca intişar etmek üzere organı bulunacaktır."

Tüzüğünden alınan yukarıdaki maddeler, **Hoybun**'un nasıl bir örgüt olduğu hakkında bir fikir verir.

Dışişleri Bakanlığında hazırlanmış ve Hariciye Vekâleti Matbaası'nda basılmış olan gizli ve hizmete mahsus kayıtlı *I- Muhalifler, II- Hoybun Nizamnamesi* başlıklı rapor devam ediyor:

Kürt Teali veya Türk-Kürt Hilafet Cemiyeti

"Bidayette Kürdistan'ın mümtaz bir idareye nail olmasını (özerk bir yönetime kavuşmasını) *temin için teşekkül eden bu cemiyet,* ***Şeyh Sait*** *isyanını müteakip arzusuna daha seri* (çabuk) *bir surette nail olmak için memleket dahilindeki inkılabatı hazmedemeyen mutaassıp güruhtan ve hariçteki muhalif ve firarilerden istifade etmeği düşünmüş ve cemiyetin içinden* ***Türk-Kürt Hilafet Cemiyeti*** *namiyle yeni bir teşekkül vücude getirmiştir.*

Bu son cemiyetin maksat ve gayesi; Hilafet ve saltanatı iade etmek (geri getirmek), *Kürdistan'a mümtaz* (imtiyazlı) *bir idare bahşeylemektir. Başında maslup* (asılmış) ***Seyit Abdülkadir****'in oğlu* ***Abdullah*** *bulunmaktadır. Bu cemiyet Hoybunculara kati olarak muarızdır.*

Kürdistan Teali Cemiyeti'nin merkezi Revanduz'dadır. Kürtler arasında Hoybun'dan ziyade bu cemiyet sahib-i nüfuzdur (nüfuz sahibidir, etkindir). ***Seyit Abdullah****'ın Amcazadesi* ***Seyit Taha,*** *Adanalı* ***Fânizade Zeynel Abidin,*** *Irak kabinesinden* ***Salih Zeki,*** *Irak Kürtlerinden Zarı Kürmancı gazetesi sahibi* ***Hüseyin Hüsnü*** *cemiyetin heyeti idaresinde bulunmaktadır. Suriye'de* ***Molan zade Rıfat, Fânizade Ali İlmi, Fani Mesut,*** *bu cemiyetin murahhasıdır..."*[128]

Hoybun örgütü, kurulduktan sonra Suriye'ye yerleşmişti. Merkezi Şam'da idi. Türkiye'ye karşı eylemlerini Suriye'de planlıyor, buradan yönetiyordu. Bunun arkasında Fransa vardı.

Kürt Teali Cemiyeti veya yeni adıyla **Türk-Kürt Hilafet Cemiyeti** ise İngiliz yönetimi altındaki Kuzey Irak'ta idi, çalış-

128) *Ibid.*, s.8.

malarını buradan sürdürüyordu. Merkezi Revanduz'da idi. Bunun başında **Seyit Abdullah** bulunuyordu. **Abdullah, Şeyh Sait ayaklanması**'nın ele başlarındandı ve suçüstü yakalanmış, yargılanıp asılmıştı. Oğlu, Türkiye Cumhuriyeti'ne kin besliyordu, intikam almak peşindeydi. Bu örgütün arkasında da 1927 yılında İngiltere vardı.

Hoybun, Bedirhanoğulları gibi okumuş Kürtçü aydınlarla Taşnak Ermenilerine ortaklaşa kurdurulmuş, laik bir örgüttü. Revanduz'daki Kürt Teali örgütü ise dinci, halifeciydi. Ama her ikisi de Kürtçüydü. Ayrı ayrı yollardan aynı hedefe gitmeye çalışıyorlardı. Biri solcu Kürtçü, diğeri sağcı Kürtçü diyelim. Teşbihte hata olmazsa günümüzdeki **PKK** ve **Hizbullah** örgütleri gibi.

Kürtler arasında sağcı **Kürt Teali Cemiyeti**'nin taraftarı daha çoktu, etkisi daha yaygındı. İngiltere, bu örgütü kucaklamıştı; etkisi daha sınırlı kalan **Hoybun** örgütünü ise kurdurduktan hemen sonra Suriye'deki Fransa'ya devretmişti. Mütareke döneminde Suriye'yi ilk işgal eden İngiltere'nin, bir süre sonra burayı sessizce Fransa'ya devredip kendisini Irak'a çekmesi gibi.

"Güney komşularımız" İngiltere'nin de, Fransa'nın da Türkiye'ye karşı kullanabilecekleri ve kullandıkları birer Kürtçü maşası vardı. Fransa'nın **Hoybun**'u, İngiltere'nin de **Kürt Teali**'si vardı.

Türkiye'ye Karşı Bölücülüğü Körükleyen Bir İngiliz-Sovyet Ortak Yayını

1965 yılında, Londra'da ve Prag'da, aynı anda İngilizce bir kitap piyasaya sürüldü.[129] Adı, ***Kurdistan and the Kurds*** (***Kürdistan ve Kürtler***). Yayımlayanlar, Prag'da Çekoslovak Bilimler Akademisi, Londra'da Collet's Publishers Ltd. adlı yayınevi idi. Yazarı, uzun yıllar İran Kürdistan Demokrat Partisi Başkanlığını yap-

129) **Abdul Rahman Ghassemlou**, *Kurdistan and the Kurds*, Czecholovak Academy of Sciences/Collet's Publishers Ltd., Prague-London, 1965.

mış olan **Abdul Rahman Ghassemlou**. Kitabın bilimsel editörü, **Richard Wagner**, gözden geçiren **Jiri Stepanovsky**. Çek Profesör **Dr. Jaroslav Martinic** de kitabın başına bir methiye yazmış, kitabı ve yazarını yüceltiyor.

Kitap, **Soğuk Savaş** döneminde Doğu ve Batı Bloklarının bir ortak yapımıdır. İki zıt bloğun, Kürtçülük konusunda Türkiye'ye karşı bir işbirliği ürünüdür. NATO ve Varşova Paktlarının, NATO üyesi Türkiye'ye karşı ortak saldırısıdır. Bu saldırının arkasında Batı cephesinde İngiltere, Doğu cephesinde Sovyet Rusya görünmektedir.

Moskova, **Soğuk Savaş**'ta Türkiye'ye yönelik sistematik saldırılarını, Doğu bloğu ülkeleri arasında bölüştürmüştü. Örneğin Türkiye'ye karşı komünist radyo yayınları *Bizim Radyo* adıyla Doğu Almanya'dan yapılıyordu. Türkiye'deki sağ ve sol örgütlere dağıtılacak silahların sevkıyatını Bulgaristan üstlenmişti. Çekoslovakya'da da Kürtçülük propagandasının bir merkezi oluşturulmuştu. 1947'den beri Sovyetler Birliği'nde sığınmacı olarak yaşayan **Molla Mustafa Barzani** de zaman zaman Çekoslovakya'ya uğruyor ve buradaki çalışmalar hakkında bilgi alıyordu. Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin dağıtılmasının ardından İran dışına kaçan Kürt mültecilerinin birçoğu Çekoslovakya'da barınıyordu. Irak'tan, Suriye'den vs. Avrupa'ya gönderilen Kürt öğrencilerin bir bölümü Çekoslovakya'da yetiştiriliyordu. Hem Batı Avrupa'ya hem de Türkiye'ye ve İran'a dönük propaganda kitapları da Çekoslovakya'da yayımlanıyordu. Bu yayınlardan biri de ***Kürdistan ve Kürtler*** başlıklı kitaptı.

"Büyük Kürdistan" Emeli

Kürtçü **Ghassemlou**, yeryüzünde "Kürdistan" adında bir büyük ülke bulunduğu faraziyesinden yola çıkıyor. Bu büyük ve vaadedilmiş ülkenin, yani "Kürdistan"ın bugün Türkiye, İran, Irak ve Suriye arasında bölüşülmüş olduğunu söylüyor. Irak'taki **Molla**

Mustafa ayaklanmasının, büyük Kürdistan'ı kurmak yolunda ilk aşama olduğunu savunuyor. Yazara göre, "Irak Kürdistanı", 444 bin kilometre karelik Irak'ın 72 bin kilometrekaresini, yani Irak'ın bütün yüzölçümünün % 16'sı kadarını kapsamaktadır. Bundan 1965 yılı rakamlarıyla 1.550.000 Kürt yararlanabilecektir.

Yazar, "Irak Kürdistanı"nı, ilerde kurulmasını hayal ettiği "Büyük Kürdistan"ın küçük bir parçası saymaktadır. Onun iddiasına göre asıl "Kürdistan", bir çeşit muhtariyet kazanmakta olan "Irak Kürdistanı"ndan beş-altı kat daha büyüktür ve yaklaşık 409 bin küsur kilometre karelik bir coğrafyayı kapsamaktadır. Bu "Büyük Kürdistan", Basra körfezinden Kafkas eteklerine ve İran'daki Urumiye gölünden İskenderun körfezine kadar uzanacak, kuzey-güney yönünde 1.000 kilometre, doğu-batı yönünde de ortalama 200 kilometre uzunluğunda bir bölgeyi kapsayacaktır. Bu "Büyük Kürdistan" topraklarının ülkelere göre dağılımı şöyle gösterilmektedir:[130]

Ülkeler	Ülkenin Yüzölçümü (km^2)	Kürt Toprakları (km^2)	Kürt Toprakları Oranı (%)
Türkiye	776.980	194.400	25
İran	1.640.000	124.950	7.5
Irak	444.000	72.000	16
Suriye	184.478	18.300	10

Bu rakamlara göre "Kürdistan"ın yüzölçümü 409.650 kilometrekare tutmaktadır. Yazar burada bir not düşmüş, diyor ki, Paris'teki "Kürt Araştırmaları Merkezi"nin 1949 yılında yayımladığı haritada Kürdistan'ın yüzölçümü 500 bin kilometrekareden fazla gösteriliyor. Yine Paris'te **L. Rambout**'nun 1947 yılında yayımladığı ***Les Kurdes et le Droit*** (***Kürtler ve Hukuk***) adlı kitapta

130) *Ibid.*, 23.

Kürdistan topraklarının 530.000 kilometrekare gösterildiğini hatırlatıyor. Kendisi ise biraz mütevazı davranmış!

Bu pan-Kürdist rakamlara göre "Büyük Kürdistan" topraklarının yaklaşık yarısı Türkiye Cumhuriyeti Devleti içinde bulunmaktadır. Türkiye topraklarının dörtte biri "Kürdistan" sayılmaktadır. Bu bakımdan "Büyük Kürdistan" emelinin birinci hedefi Türkiye'dir.

Yine bu pan-Kürdist yazara göre "Büyük Kürdistan"ın 1965'te 10 milyondan fazla nüfusu vardır. Bu nüfusun ülkelere göre dağılımı şöyledir:

Ülkeler	Kürt Nüfus	Kürt Nüfusun Oranı
Türkiye	4.900.000	% 18
İran	3.300.000	% 16
Irak	1.550.000	% 22
Suriye	400.000	%10

Bu rakamlara bakılırsa bütün Kürt nüfusun yarısı Türkiye'de yaşıyor demektir. Yani, "Büyük Kürdistan" emeli, gerek toprak, gerek nüfus bakımından en başta Türkiye'yi hedef almaktadır.

Bu büyük emel bir gün gerçekleşebilir ise **Altemur Kılıç**'ın ifadesiyle, "Büyük Kürdistan Küçük Türkiye" olacak. Aynı şekilde "Büyük Kürdistan Küçük İran", "... Küçük Irak" ve "... Küçük Suriye" olacaktır.

Anadolu'yu parçalamayı hedef alan "Büyük Ermenistan" emeli 1920 sonunda Gümrü'de söndürülmüştü. Yine Anadolu'yu parçalamaya kalkışan "Büyük Yunanistan" veya "megali idea" 1921'de Sakarya'da yüzgeri edilmiş ve 1922'de Ege'de denize dökülmüş idi, bir çöp yığını gibi. Ve Türkiye'ye göz diken kötü emellerin tümü 1923'te **Lozan**'da tarihe gömülmüş ve Anadolu'nun bölünmez bütünlüğü dünyaya tescil ettirilmiş idi.

Şimdi, **Lozan**'dan kırk yıl kadar sonra, 1960'larda Rus ve İngiliz el ele vermiş, Türk'ün karşısına yeni bir "büyük emel", bir

"megali idea" daha çıkarıyorlar. Fransa onlardan önce işe koyulmuş, daha 1940'larda Anadolu'yu parçalamayı öngören kitaplar, haritalar yayımlamış. Ünlü Amerikan coğrafya kurumu *National Geographic* de yayımladığı haritalarıyla Anadolu'nun yarısını "Ermenistan" ve "Kürdistan" diye göstererek Fransıza, İngilize ve Rusa destek vermiştir...

Acem mübalağası mı, yoksa başka bir şey mi demeli, kestiremiyoruz. İranlı **Ghassemlou**, senaryo yazarı gibi "bilimsel" bir kitap ortaya koymuş. Hayali "Büyük Kürdistan"ı sanki bir gerçekmiş gibi ele alıp inceliyor. Türkiye topraklarının % 25'lik bölümünü, İran'ın % 7.5'luk, Irak'ın % 16'lık ve Suriye'nin % 10'luk bölümlerini kâğıt üzerinde birleştiriyor ve 409.650 kilometrekarelik bir ülke "Kürdistan" ortaya çıkarıyor. Sonra bu büyük Kürdistan'ı incelemeye, tahlil etmeye koyuluyor.

Kitapta, 409.650 bin kilometrekarelik bu birleşik "Kürdistan" şöyle bölümler altında inceleniyor:

"Kürdistan ve Kürt Milleti: Coğrafya, Nüfus, Din, Dil ve Edebiyat, Eğitim; Kürdistan'ın Kısa Tarihçesi, Kürdistan'ın Paylaşılması, Kürdistan Ekonomisinin Ana Hatları, Kürt Toplumsal Tarihinin Ana Hatları, Kürdistan'da Toprak Mülkiyeti, Hayat Standardı, Tarım, Sanayi, Ticaret, Finans, Petrol ve Kürdistan Milli Ekonomisinde Petrolün Yeri, Günümüzde Kürt Sorunu, Kendi Kaderini Belirleme Hakkı (Self-determination) ve *Kürt Sorunu, Ekonomik Kalkınma Sorunları."*

Yazar, bu "Birleşik Kürdistan"ın, gerçekleşince özellikle ekonomik bakımdan ne muhteşem bir devlet olacağını göstermeye çalışıyor. Çok su götürecek nitelikteki tarihi bilgiler, istatistik veriler, çarpık analizler, kıyaslar vs. ile etkileyici bir tablo çıkarmaya uğraşıyor.

Bizim okumuş bölücüler, bu kitabın "Kürdistan" ütopyasından etkilenmiş görünüyorlar. Söylemlerinden bu izlenimi ediniyoruz.

İTALYA

Faşist İtalya da Kürtçüleri Türkiye'ye Karşı Kullanıyor (1935)

Cumhuriyet'in ilk çeyreğinde İtalya da Türkiye'nin komşularından biriydi. İngiltere Irak'ta, Fransa Suriye'de olduğu gibi, İtalya da Oniki Ada'da, Rodos'ta sınır komşumuzdu.

İtalya'da Kürtçülüğün tarihsel kökleri, kökenleri vardır. 18. yüzyılda, 18 yıl Kürtler arasında yaşamış olan **Maurizio Garzoni** adlı İtalyan misyoner papaz, ta 1787 yılında Roma'da ilk Kürtçe sözlük ve gramer kitabını yazıp yayınlamış. Bu yüzden **Garzoni**, "Kürtçülüğün babası" sayılır.

"Kürtçülüğün babası"nı yetiştirmiş bir ülke olan İtalya, **Sevr Antlaşması**'nı da hazırlamış ve 1920 yılında Osmanlı hükümetine imzalatmış olan devletlerden biriydi. Ama bu antlaşma uygulatılamadan **Lozan Barış Antlaşması** ile değiştirilmişti. İtalya, **Lozan Antlaşması**'nı da imzalayan devletlerden biriydi.

İtalyanların Kürtlere karşı ilgisi **Lozan Antlaşması**'ndan sonra da sürmüştür. İtalyan diktatörü **Benito Mussolini**'nin Habeşistan'ı yuttuğu, tüm Akdeniz'i *"Mare Nostrum"* (*Bizim Deniz*) diyerek yutmaya kalkıştığı ve Antalya'ya göz diktiği 1930'lu yıllarda İtalya'nın Kürtlere ilgisi daha da artmıştır.

Emniyet Genel Müdürü **Şükrü Sökmensüer**, 2 Aralık 1935 günü Beyrut'ta, Fransız meslektaşıyla yaptığı görüşmede, adını vermediği "bir yabancı kaynağın" da **Atatürk**'e suikast hazırlanmasında rolü olduğunu, suikastçılara para akıttığını söylüyor. **Sökmensüer**, hükümete sunduğu raporunda, *"Bütün bu tahrika-*

tın fazlalaşmasında ecnebi bir membadan akmaya başlayan nakdi gizli yardımların başlıca âmil olduğuna müteaddit defalar muhatabımın dikkat nazarını celbetmeyi de ihmal etmedim" diyordu.

Burada sözü edilen "ecnebi memba" veya "yabancı kaynak", İtalya'dır.

İstihbarat raporları da Faşist İtalya'nın Suriye'deki Kürtçüleri, Türkiye'ye karşı eylemlerde kullanmak istediğini gösteriyor. İçişleri Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 25.10.1935 tarihli ve 11238/18361 sayılı bir raporda özetle şu bilgiler yer alıyor:

İtalya Habeşistan savaşına karar verip sevkıyata başladığı bir sırada, Şubat 1935'te, Girit'te bulunan sabıkalı **Eşref Kuşçubaşı** ansızın ortadan kaybolmuş ve bir süre sonra Beyrut'ta ortaya çıkmış. Türk ajanlarının kendisini izlediklerini anlayınca Suriye'den geri dönmüş. Ama onun oralarda görünmesiyle birlikte Amman'da ve Suriye'deki Çerkezler arasında bir hareketlenme görülmüş.

Rapor aynen şöyle devam ediyor:

*"(**Kuşçubaşı**) takip olundu. Sonuçta Suriye'de hazırlanan altı kişilik Kürt ve Çerkezden ibaret suikast grubunun **Atatürk**'e kıymak üzere yurdumuza geçeceği duyuldu. Bu işin üzerinde önemli kovalamalar ve incelemeler yapılırken İtalyan istihbaratının da Suriye'de geniş ölçüde aleyhimizde harekete geçtiği anlaşılmakla beraber **Kuşçubaşı Eşref**'in İtalyan parasıyla, İtalyan direktifleriyle Suriye'de Türkiye aleyhinde komplo tertibine memur edilmiş oldukları ihtimali de kuvvetlendi.*

Mayıs (1935) *sonlarına doğru karadan* (sınırı) *geçmeye hazırlanan üç suikastçının Maraş istikametine doğru geçtikleri duyumu alındı. Arama başladı. Ağustos ortalarında Maraş mıntıkasında **Yahya** adlı şüpheli bir Çerkez yakalandı. Bu sırada çok mevsuk membalardan suikast tertibinin mevcudiyetini gösterir birbirini teyid eden haberler alınmaya başlandı...*

Bu işin tertibinde İtalyan para ve tahrikatının en büyük müessir olduğu kanaati vardır..."[131]

İçişleri Bakanlığı, 5 Aralık 1935 günü Dışişleri Bakanlığı'na bir rapor daha gönderiyor. Gönderirken refakat yazısında raporun konusunu şöyle tanıtıyor: *"Suriye'deki İtalyan Konoloslarının Kürt ve Ermeni komite reisleri ile temas ettiklerine,* ***Haco Ağa****'nın faaliyetine, İtalya'nın Kürtler vasıtasiyle şark vilayetlerimizde isyan çıkarmak için el altından Kürtlere silah ve para vermek istediklerine ve bu maksatla çalıştıklarına ve Kürtlerin de İtalyanlardan Türkiye'yi garp sahilinde oyalamak istediklerine dair Suriye'den alınan istihbarat raporu sureti, bilgi için bağlı olarak sunulmuştur"* diyor. [132]

Bu yazıya ekli *"Kürt-Ermeni ve İtalyan Meselesi"* başlıklı istihbarat raporunda ayrıntılı bilgiler vardır. İtalya'nın Kürtçüleri nasıl kışkırtıp kullanmaya çalıştığını, Kürtçülerin tutumları aydınlatmaktadır. Bu rapordan alıntılar aşağıdadır. Okuyalım:

"A) İtalyanların Şam Konsolosluğu, son günlerde Kürt temasını idareye memurdur. Beyrut Konsolosluğu tarafından Ermeni-Kürt birlikleri ile yapılan görüşmelerin mütemmim kısmını Şam İtalyan konsolosu idare etmektedir. Kürtler, ***Celadet*** *ve* ***Kâmuran Bedirhan*** *tarafından temsil olunuyor. Ermenileri dahi bunlar temsil ediyorlar...*

Kürtlerin muharip kısımlarına riyaset eyleyen ***Haco Ağa****, bu ayın* (Kasım 1935) *on üçünde Şam'a gitmiştir. Halbuki mumaileyh daha yeni gelmiş, son günlerde de Kamışlı, Akdıvar, Kuburelbeyz taraflarında Ermeni* ***Garo Sasun*** *ve arkadaşları ile ve kendi Kürt arkadaşları ile görüşmekle meşgul idi. Oradan 13'de Hasice'ye ge-*

131) DBA-T-I / A-1-F-1: İçişleri Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 25.10.1935 tarih ve 11238/18361 sayılı rapor. Not: Bu rapor, Dışişleri Bakanlığı'nın 7.11.1935 tarihli, 23231/280 tarihli ve "Zata Mahsus" kayıtlı genelgesiyle Türkiye Elçiliklerine de gönderilmiştir.- BNŞ.

132) DBA-T-I / A-1-F-1: İçişleri Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na yazı, 5.12.1935, No. 13126/21235. Çok gizli, zata mahsus.

len **Haco***'nun aynı gün hemen Şam'a gitmesi pek ziyade calibi dikkattir. Hatta bunun bu gelip gidişlerine Fransızlar bile şaşmış ve ahvalini takibe başlamışlardır.*

***Garo Sasun** da **Haco**'dan ayrıldıktan sonra Haleb'e dönmüştür.*

*B) Kürtlerin, Ermeni-Kürt birliği namına İtalyanlardan istedikleri şey hali hazırda paraya münhasırdır, diyor. Fakat yine Kürtlerden **Yüzbaşı Tevfik Cemil**'den rivayet edildiğine göre mesele sırf para meselesi değildir. Mesele, henüz esasta tamamen uyuşulmamış olmasıdır. İtalyanlar, kendileri tezahür etmeksizin Kürtlerin Kürdistan'da bir kıyam yapmasını* (ayaklanma çıkarmasını) *istiyor. Kıyamın* (ayaklanmanın) *muvaffakiyeti için Kürtlere para, esliha vermeyi taaahhüt ediyor. Fakat siyasal âlemde Türklere karşı bir husumet göstermek ve Kürtleri himaye etmek istemiyor. Eğer Kürt kıyamı* (ayaklanması) *ilerler, arazi kazanır, inkişaf ederse o zaman siyasi vaatlerini tutmayı istiyor. Türkiye'ye, Antalya ve yukarı kısımlarından tecavüz etmeği kat'iyyen taahhüt etmiyor. Bütün bu cihatlerin İtalyan siyaseti umumiyesine ve Duce'nin gizli tasavvurlarına dahil meselelerden olduğunu söylüyor...*

İtalya, bugün Türkiye'de bir Kürt gailesi çıkmasından başka bir şey düşünmüyor. Ve bu Kürt kıyamını paraca ve silahca takviyeden başka bir taahhüde girişmiyor.

Halbuki Kürt liderler, beynelmilel siyaset alanında İtalyanların zahir (destekçi) *olmasını, hatta İtalyanların Türkiye'yi garp sahillerinden zorlamasını, Türkiye'yi meşgul eylemesini istiyor...*[133]

C) Suriye'deki Kürtçü ve Ermeni elebaşıları kendi aralarında uzun görüşmelerden sonra özetle şu yolda bir karara varmışlar:

'Şimdiye kadarki Kürt isyanları olumlu bir sonuç vermedi, başarılı olamadı. Çünkü Fransa'dan ve İngiltere'den beklenen yar-

133) *Ibid.*, Ekli istihbarat raporu.

dım tam olarak alınamadı. Arkası güçlü bir devlete dayanmayan, para ve silahla desteklenmeyen, dünya politika sahnesinde destek bulamayan ayaklanmalar Türkiye'de başarılı olamıyor ve faydasızdır. Dolayısıyla İtalyanlar, bu girişimi sonuna kadar desteklemeye ve Türkiye'ye karşı düşmanca bir tutum takınmaya razı olurlarsa o zaman Kürdistan'ın her tarafında kuvvetli bir isyan vücuda getirebiliriz. İtalyanlar bunu yapmazsa işe başlamak bile ayıptır...'

***Haco** da esaslı, kuvvetli, istinatgâhlı ve siyasi mahiyetli bir teşkilat olmadıkça Türkiye'den bir karış içeriye girmek taraftarı değildir. Bahusus, hususi ajanları vasıtası ile Türkiye askeri gücü hakkında aldıkları malumat onları ürkütmektedir..."*

Rapor aynen şöyle devam ediyor:

"D) Bedirhaniler bugün sarih bir hattı hareket takibinden ziyade oynak bir komitacı rolünü almışlardır. Onlar her ne bahasına olursa olsun İtalyanlarla müzakere kapısını kapatmamak, İtalyanlara yapamayacakları teklifler serdetmemek... Mesela İtalya'nın Türkiye'ye tecavüz etmesini, Türklerle bilfiil harbeylemesini istememek ve İtalya'dan para ve silah koparmak fikrindedirler... Bedirhaniler diyorlar ki:

'Doksanı veren yüzü de verir. Verileni alalım, tekrar isteyelim. Malayütâk (dayanılmaz) *tekliflerle İtalyanları kaçırmayalım. Onlar bugün bize ne kadar muhtaç ise biz de onlara 100 kat fazla muhtacız. Beynelminel siyasete bakalım neler gösterecek... Baharda işe başlamayı vadedelim. Verileni alarak kârlı çıkalım. Habeş işi ne olacak malum değil. İhtimal ki bir umumi harbe müncer olur. O zaman İtalya ister istemez Türk limanlarını ve sahillerini işgale niyet eder. Bizim de istediğimiz olur.'*

Bedirhanilerin kuvvei iknaiyedeki mahareti, Kürt rüesası üzerindeki nüfuzu ilmüirfanlarma karşı bütün Kürtlerin pek ihtiraz (çekingenliği) *hasebi ile son toplantıda işin bunların dediği*

tarzda hallolunacağı muhakkaktır. Bu husus işin içindeki para taksiminden hissement olacakların asla itiraz etmeyecekleri pek aşikârdır..."[134]

Suriye'deki Türk istihbaratından alınan 2 Aralık 1935 tarihli ve 23 sayılı ilginç bir rapor daha var: İçişleri Bakanlığı'nın 26 Aralık 1935 tarihli ve 14033/22902 sayılı çok gizli yazısıyla Dışişleri Bakanlığı'na da örneği iletilmiş.[135] Raporda, Türkiye'ye karşı eylem için Suriye'deki Kürtçülerle Ermeniler ve **Çerkez Ethem** grubu arasında bir birlik oluşturulmaya ve tek bir cephe halinde İtalyanlarla pazarlığa girişilmeye çalışıldığı anlatılmaktadır. Bazı analizler ve değerlendirmeleri de içeren raporun belli başlı bölümleri aşağıya aktarıldı. Okuyalım:

*"**Çerkez Ethem** ve rüfekasının* (arkadaşlarının) *bu defa daha ciddi bir harekete geçmeye karar verdikleri anlaşılıyor. Fakat bu defaki karar yalnız onlar tarafından değil, aynı zamanda Hoybuncu Ermeni-Kürt birleşikleri tarafından arzuya da müstenittir* (dayanmaktadır)...

Teklif şudur:

*'**Atatürk** Türkiyesi Kürt ve Ermeni ve Çerkez gibi Osmanlı anasırını* (unsurlarını) *yerlerinden yurtlarından kovmuştur. Düşman müşterekitir. İttihat* (birlik) *lazımdır. Hanedan-ı Ali Osman başta olmak üzere her Türkiyeli muhalifin bugün elbirliğiyle çalışması adeta zaruret kesbeylemiştir. Münferit, müteferrik hareketlerle bir fayda hasıl olmaz. Dünya siyaseti bugün pek nazik bir devreye girmiştir. Bir umumi harbin başlaması veya mevzii olarak Türkiye'nin bir harbe girmesi beklenen en büyük fırsatları vücude getirecektir. Şimdiden hazır bulunmak lazımdır.'*

***Ethem** ve arkadaşları, birleşme teklifini parprensip kabul ediyorlar."*

134) DBA-T-I / A-1-F-1: Eki istihbarat raporu, s.3-4.
135) *Ibid.*: 2/12/1935 tarihli 23 sayılı istihbarat raporu.

Rapor bir soruyla devam ediyor.

"Birleşilip de ne yapılacak?

Ermeni Kürt liderlerinden Bedirhanilerin idare eylediği İtalyan görüşmeleri ile bu son Çerkezlerle birleşme teşebbüsü hemen hemen birbirini takip eylemiş olduğundan işin içinde gayet ince bir münasebet vardır. İtalyanları daha emin bir surette ikna için Türkiye'ye muhalif herkesin birleştiğini göstermek zarureti Bedirhanileri pek ziyade düşündüren bir noktadır. Diğer taraftan Ermeni liderleri ve Hoybuncu Kürtlerin şimdiye kadar yalnız para aldıklarını ve en ciddi hazırlıklardan sonra yaptıkları müteaddit tecavüz ve isyan işlerinde bile –hatta Ağrı Dağı kıyamı dahi– bir netice vermediğini görerek Kürtlere karşı biraz muhteriz (çekingen) *davrandıklarından onları da yeniden şevke getirmek için yeni bir unsurun cemiyete ithali zaruri idi. Esasen Halep ve Beyrut Taşnakları bu suikast teşebbüsü hadisesinden sonra Çerkezlere daha itimankâr* (güvenen) *bir gözle bakmağa başlamışlardı... Daha fazla para kazanmak için bu Çerkez işine gerek Kürt, gerekse Ermeni liderleri fazla ehemmiyet veriyorlardı... **Bedirhani Celadet**, işte bu Çerkez işine İtalyanları da fazla bir dikkatle bakmaya sevk eylemiş ve binaenaleyh biraz tezelzüle* (sarsıntıya) *uğrayan Hoybun bünyesine Çerkezlerle yeni bir kuvvet ilave eylemek istemiştir.*

Bu birleşmeden bir netice çıkacağı pek kati değildir. Zira evvela Kürt aşiretleri kendilerinden başka hiçbir unsurun ne idaresi altına girmeye razı olurlar, ne de öyle bir yabancı unsurla teşriki mesai edebilirler. Saniyen, Çerkezlerin bir harp veya Türkiye'ye tecavüz etmeye coğrafi vaziyetleri müsasit olmadığı gibi, Suriye'deki Fransız idaresi de Suriye Çerkezlerini böyle bir maceraya sevketmez...

Binaenaleyh Ermeni-Kürt liderleri ile İtalyan politikacılarının böyle bir birleşmeyi gaye addetmeleri her halde mafevklerini iğfalden (üstlerini yanıltmaktan) *başka bir netice vermeyecektir.*

Esasen Çerkezler içinde hiçbir ferdin Fransızların izin ve müsaadesi olmaksızın silahlanıp ta Kürtler içine girmesinin imkânı yoktur... Çerkezlerin vaziyeti ve mevkii Elcezire Kürtleri gibi değildir. Elcezire ve civarındaki Kürtlerin mevcudu onbinleri mütecaviz (aşan) *ve bir hat dahilinde hepsi müsellah* (silahlı), *reisleri, teşkilatları mevcut, müstesna vaziyete malik olmaları hasebile şehirleşen ve Fransız hükümüne tamamen girmiş bulunan Suriye Çerkezleri ile Kürtler kabili kıyas değildir.*

Mahaza Ethem tabii bu cihetleri asla hesap etmediği gibi, onu birleşmeye davet eden Ermeni-Kürt komitacıları da asla bu noktaları ileri sürmeyi istemezler. Onların ve bunların gayesi, İtalyanları, Avrupa ve Amerika'daki Taşnaksutyunları aldatmaktır. Bu vesile ile para çekmektir. Fiili bir iş yapma vazifesi (yani Türkiye'ye karşı ayaklanma işi) *yine Kürtlerin omzuna yüklenmektedir.*

25 günden beri Şam'da bulunan **Haco Ağa**'*nın daha bir hafta orada kalacağı anlaşılıyor. Onun yanından gelen kayın biraderi* **Faysal Ağa**'*nın verdiği malumata göre* **Haco**, *mümkün olduğu kadar ameli* (pratik) *hareket etmeye başlamış ve yükün sırf Kürt omzunda kalmasını katiyyen muvafık bulmayarak bir taraftan Fransız ve İngiliz devletlerinin Kürt kıyam* (ayaklanma) *ve tecavüzlerine mani olmamasının teminini, diğer taraftan da İtalyanların fazla miktarda para ve silah vermelerinin teminini ileri sürmüştür. Halbuki* **Bedirhani Celadet**, *birinci teklifin mevcut muahede ve mukavelelerle taban tabana zıt olduğunu, hiçbir zaman İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'ye hasmane bir vaziyet alamayacağını ve Kürtleri alenen* (açıkça) *müdafaa edemeyeceğini, olsa olsa gayet hafi* (gizli) *bir surette imazıayn edeceklerini* (göz yumacaklarını) *söyleyerek* **Haco**'*yu bu noktadaki fikrinden caydırmaya çalışıyormuş. Fakat İtalyanlardan para ve silah hususunda zaten müttefik bulunuyorlarmış.*

Pek mevsuk (güvenilir) *haberlere göre* ***Haco****, Türkiye'ye karşı dehşetli düşman olmasına ve ruhu şekavetle meluf* (eşkıyalığı huy edinmiş) *bulunmasına rağmen bir kaç defa bizzat içinde bulunduğu tecavüz ve isyan ve kıyam hareketlerine karşı pek ziyade mütereddidane ve muhterizane* (kararsız ve çekingen) *davranmaktadır. Bu da* ***Haco****'nun bir komitacı, bir politikacı gibi düşünmekten ziyade bir fiili ve amelli sergerde gibi hesaplı düşünmesinden, aynı zamanda bir takim avantürler neticesinde para elde eylemek ihtiyacında bulunmamasından, zengin bulunmasından, 12 çiftliğini işletmekte olmasından neş'et eyliyor* (kaynaklanıyor).

Burada ***Haco*** *ile pek çok ve derin konuşurken de anladım ki o yalnız* ***Bedirhani Celadet*** *ve* ***Kâmuran****'ın tesiri altında bu gibi işlerle meşgul olmaktadır. Yoksa böyle bir tesir olmasa sümmetedarik hareketlerin kat'iyyen aleyhindedir."*[136]

Şimdi 1930'lardan 1960'lara atlayalım. Faşist İtalya'dan NATO içinde Türkiye'nin müttefiki olan İtalya'ya gelelim. İtalyan Kürtçülüğünün bu dönemde de sürüp gittiği görülüyor. Bir örnekle açıklayalım.

İtalyan Televizyonunda Bölücü Kürtçülük Propagandası

26 Kasım 1966 Cumartesi akşamı İtalyan milli televizyonu (*Canale Nazionale*) *"Selahattin'in Vârisleri: Kürtler Arasında Bir Gezi"* adlı bir televizyon filmi yayımlamıştır.

Roma Büyükelçiliğimizin bildirdiğine göre yayında, Kürtlerin tarihinden, güncel yaşam ve durumlarından, Kuzey Irak'ta **Mustafa Barzani** isyanından ve teşkilatından söz edilmiş ve özel olarak çekilmiş sahneler gösterilmiştir. **Birinci Dünya Savaşı** sırasında ve mütareke dönemindeki Kürtçülük faaliyetleri ile **Sevr**

136) *Ibid.*

Antlaşması'nın Kürtlerle ilgili maddelerine değinilmiştir. Lozan Konferansı sırasında çekilen filmler gösterilerek, **Lozan Barış Antlaşması** eleştirilerek bunun "Kürt haklarını gasp ve reddeden bir müdahale" olduğu ileri sürülmüştür. Ülkemizdeki, Kürt ayaklanmalarına ve bunların bastırılmalarına genişçe yer verilmiştir. Bu konu anlatılırken bazı savaş sahneleri ve içinde **Atatürk**'ün bulunduğu birkaç sahne de ekrana yansıtılmıştır. Adları ayrı ayrı belirtilen beş ilimiz "Türkiye Kürdistan"ı adı altında tanıtılmış, Batman ve Diyarbakır'ın "Kürt kentleri" olduğu ileri sürülmüş ve buralardan sahneler gösterilmiştir. Türkiye'de 5 milyon Kürt yaşadığı söylenmiş. Bazı Kürt aşiret reislerinin "Kürt davası" ya da "Kürt Birliği" yolundaki kışkırtmaları ekrana yansıtılmıştır. Kürtlerin yaşam koşulları anlatılırken yazar **Yaşar Kemal** ile bir söyleşi sahnesi de gösterilmiştir. **Yaşar Kemal** bu söyleşide, özetle doğu illerimizdeki halkın geriliğine ve yaşama koşullarına değindikten sonra, onlarla ilgili sorunların bir sosyalist rejimde çözümlenebileceğini söylemiştir...[137]

Başkonsolosun Raporu

Aynı televizyon yayını hakkında Türkiye'nin Napoli Başkonsolosu **İrfan Karasar**, 28 Kasım 1966 günü şunları rapor etmiştir:

"26 Kasım 1966 Cumartesi akşamı saat 21.45'ten 23.30'a kadar İtalyan televizyonu aşikâr bir surette bir Kürt meselesi yaratmak amacıyla neşriyat yapmıştır.

Televizyonda hulasaten şunlar söylenmiştir:

'Türkiye, İran, Irak, Suriye hudutları arasında bir Kürt milleti vardır. Kürtlerin bir kısmı da Rusya'dadır (Kafkaslar'dadır). *Kürtlerin çoğunluğu Türkiye'de olup Türkiye'deki Kürt sayısı 5 milyon kadardır. Irak'ta 1.5 milyon, İran'da 2.5 milyon, Suriye'de yarım mil-*

137) *KHB-1967*, s.6, No. 3: Dışişleri'nden İçişleri'ne, MİT'e, Genlkurmay'a, MGK'ya yazı, 17/1/1967, No. 300.451.

yon Kürt vardır. Kürtlerin dilleri, gelenekleri, müzikleri, sosyal hayatları, ırkları tamamen Türklerden ayrıdır. Kürtler şimdi Irak'ta milli mücadele yapmaktadırlar. Fakat hürriyet için savaşanlar İran, Irak, Suriye ve Türkiye'deki kardeşleri ile bir millet halinde yaşamak istiyorlar. Van, Bitlis, Hakkâri, Diyarbakır tamamen Kürttür. Kürtlerin merkezi Diyarbakır'dır. Müstakbel Kürdistan'ın da merkezi Diyarbakır olmalıdır. Kürtler Türkler tarafından birçok defa katliam suretiyle yok edilmek istenmişlerdir. Bu katliamların en büyüğü Atatürk zamanında ve Atatürk tarafından yapılmıştır. Türkiye'deki Kürtler sefalet içinde yaşamaktadırlar. Halbuki Türkiye Kürdistanı'nda muazzam ölçüde petrol bulunmuştur. Petrol Kürt milletinin ileride refahını temin edecektir.'

Mezkûr televizyon ekibi Türkiye'ye gitmiş, İstanbul'da sözde Kürtlerle görüşmeler yapmış ve onların 'istiklal duygularını' not etmiştir. Ekip, doğu illerimizde filmler çekmiş ve bunları televizyonda neşretmiştir. Bu filmlerde Türk askeri, Türk inzibat neferi ve ayrıca 'petrol kıraathanesi' tabelalı lokaller vs. görülmektedir. Anlaşıldığına göre, iyi niyetle yaptığımız yardım ve gösterdiğimiz kolaylıklarla rahat rahat doğu vilayetlerimizde çalışmış ve aleyhimizde mükemmel propaganda vesikaları uydurmuştur. Neşriyata göre, filme yardımımız o kadar geniş olmuştur ki ***Atatürk****'e ait tarihi vesika filmleri dahi kopya edilmek üzere kendilerine verilmiş intibaı hasıl olmaktadır.*

Diğer taraftan, gösterilen sözde Kürt dansları, müzikleri vs. tamamen Türkmen kabilelerinin ve Türk folklorunun eserleridir. Neşriyatında % 90 Türkiye aleyhtarlığı yapıp Suriye, İran ve Rusya'nın yalnız isimlerini zikrederek buralarda da Kürtlerin bulunduğunu söyleyen televizyon, Irak aleyhinde de konuşmuşsa da hedef tamamen Türkiye ve Türkiye'nin doğu vilayetleridir.

Ayrıca, Kürtlerin Türkiye tarafından sık sık katliam, kötü muamele ve istismar edildiği fikrinin yayılması da hedef ve gaye olarak ele alınmıştır. Televizyonun Suriye ve İran'da Kürtler bulunduğunu söylemesine rağmen bu memleketlere hiç yüklenme-

mesini ve % 90 Türkiye aleyhinde neşriyat yapmasını ve Türkiye petrollerinin ehemmiyetinden uzun uzun bahsetmesini dikkate değer görmekteyim. Neşriyatta sözde Kürt milletini isyana teşvik edercesine bir sürü hezeyen da yapılmıştır.

Hulasa, neşriyata nazaran, bilhassa Türkiye aleyhine ve Türk topraklarında (Van, Hakkâri, Diyarbakır, Bitlis vs.) olmak üzere hemen bir Kürt hükümeti kurmak insan hakları icabıdır..."

Bundan sonra Başkonsolos **Karasar**, genel nitelikte bazı görüşlerini de dile getirmekte, raporunu şöyle sürdürmektedir:

"Doğu illerinde yapılacak işlerin % 99'u iktisadi bir kalkınma ve kültür hareketi olmalıdır.

Bugün dünya haritasındaki en medeni milletlerde bile milli bütünlük yoktur. İsviçre, Belçika, Hollanda vs. memleketlerde bu gibi ahenksizliklerin sık sık görüldüğü malumlarıdır ve her millet milli bütünlüğünü muhafaza için gayret göstermektedir...

*İki yıl önce bir İtalyan generali bana, kendisinin Venedikli olduğunu, Venedik dilinin hiç de İtalyan dili olmadığını, Venediklilerin tamamen ayrı bir millet olduğunu iftiharla söylemiştir. **Kont Kavur** zamanından beri yapmaya çalıştığı birliği İtalya'nın hâlâ kuramadığı ve bir çok bölge arasında hâlâ dil ve kültür ayrılığı bulunduğu malumlarıdır. İtalya'nın bu derece ayrılıklar içinde iken kendi halini düşünmeyip, milli televizyonlarında (Canale Nazionale) bizim aleyhimizde neşriyat yapmasını, televizyon idaresinin sırf röportaj gayretine yormak büyük bir sâfdillik olur...*

Radyo ve Televizyon idarelerinin müstakil olduğu hakkındaki mütalaalar varit olamaz. 1933'de Cumhuriyetimizin 10. yıldönümünde Radyo'nun müstakil olduğunu ve Radyo'ya emir veremeyeceğini bildiren İngiliz Hariciyesi ve bizim için 2 dakikalık, hakiki manada 2 dakikalık yayın yapmak istemeyen BBC, İkinci Cihan Harbi'nde 15'er dakikalık günde beş defa Türkçe neşriyat yapmıştı ve bize yaranmak için 'Türk Ordusu Gecesi' gibi programlar tertipleyerek lehimizde konuşmalarda bulunmuştur. Aleyhimizdeki

neşriyatı mümkün mertebe önlemek için karşılıklı menfaatlerin zedelenmekte olduğu hissini vermek ve gerekirse bazı menfaatlere dokunmak lazımdır...

Doğu illerimizdeki vatandaşlarımızın kulaklarına fısıldanan hıyanet konserine son vermek üzere bu illerde kültürel çalışmalar yapmayı, ekonomik kalkınmayı temin etmeyi ön plana alırken, davanın nedenlerine de eğilmek gereklidir. Çünkü ateş, hududumuzda Barzani tarafından mukaddes bir alev olarak ilan edilip yakılmaktadır.

Diğer taraftan Türk basınında, Kürtlerin hakları konusundaki yazılara Cumhuriyet tarihinde ilk defa olarak rastlanmakta olduğu da malumlarıdır..."[138]

Diplomatik Girişim

Dışişleri Bakanlığı, İtalyan televizyonundaki bu yayın üzerine en üst düzeyde girişim yapılması için Roma Büyükelçiliği'ne talimat vermiştir. Bu girişimde özellikle şu noktaların vurgulanması belirtilmiştir: İtalyan Televizyon Yönetimi bağımsızdır, hükümete bağlı değildir. Ama Türkiye'nin bütünlüğüne yöneltilen böyle bir yayına İtalya gibi dost ve müttefik bir devletin izin vermemesi gerekir. Türkiye'dekine benzer örnekler İtalya'da da, bir çok ülkede de bulunmaktadır. Türkiye'de, *TRT* anayasa güvencesi altında özerk bir kurum olmasına rağmen Türk hükümeti, İtalya'nın toprak ve ulusal bütünlüğüne yönelik bir yoruma, iç hukukun da üstüne çıkmak suretiyle hiçbir zaman izin vermez. Girişimde bunların da belirtilerek İtalyan Televizyon Yönetimi Başkanının, polemiğe fırsat vermeksizin uyarılması istenmiştir.

Bu talimat üzerine Roma Büyükelçiliğimiz, İtalya Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Büyükelçi **Orsini** katında girişimde

138) *KHB-1967*, s.7-10, No. 3/1 : T.C Napoli Başkonsolosluğu'ndan Dışişleri Bakanlığı'na yazı, 28.11.1966, No. 435.147.

bulunmuştur. **Orsini**, söz konusu yayından "haberi olmadığı" cevabını vererek üzüntüsünü belirtmiş ve "konu ile ilgilenerek yetkililerin dikkatini çekeceğini" söylemiştir. [139]

Bir "Büyük Emel" Propagandası

Roma Büyükelçiliğimiz, girişimlerde bulunarak İtalyan televizyonunda yayınlanmış olan Kürtlerle ilgili programın tam metnini Fransızca olarak sağlamıştır.[140] Basılı halde 17 sayfayı aşan bu belgedeki iddiaların birkaçına daha değinip geçelim.

İtalyan televizyonu Kürtlerin, Türkiye, İran, Irak ve Suriye tarafından paylaşılmış olmakla beraber, "tek bir millet" olduklarını, tarih boyunca "kültür birliğini, dil birliğini ve özellikle Kürtlük iradesini koruduklarını" savunuyor.

Kürtlerin, Ermeniler gibi, Rus steplerinden bu bölgeye inmiş ari ırktan, bir Avrupa kavimi olduklarını ileri sürüyor.

Urartuların yarısının Kürt, yarısının da Ermeni olduklarını iddia ediyor.

Müttefiklerin (yani İngiltere, Fransa ve İtalya), Kürt halkının isteklerine kulak vererek **Sevr Antlaşması** ile Kürtlere bağımsızlık vermeyi öngördüklerini fakat **Lozan Antlaşması**'nın "Kürdistan'ı kasten yok saydığını" savunuyor.

Mustafa Kemal'in Kürtçülük hareketini bastırdığı için 1925 yılında **Şeyh Sait ayaklanması**'nın çıktığını iddia ediyor.

Bu iddiaların hepsi çok su götürür, hemen hepsi tarihin kabaca birer çarpıtmasıdır. İtalyan televizyonu, Kürtlerle Türkler arasına kesin bir set çekerek, Türkleri elden geldiğince karalamaya, Kürtleri ise yüceltmeye çalışmıştır.

İtalyan televizyonu, açıkça Kürt toplumunu, bir "Büyük Emel"e doğru yönlendirme amacı gütmüştür. Avrupalılar, vaktiy-

139) *KHB-1967*, s.6-7: Dışişleri'nden ilgili kurumlara yazı, 17.1.1967, No. 300.451.
140) Basılı olarak 17 sayfa tutan bu metnin tamamı için bkz. *KHB-1967*, s.28-46.

le Yunanlılara bir "Büyük Emel" (megali idea), Anadolu Ermenilerine de bir başka "Büyük Emel" (büyük Ermenistan emeli) aşılayıp Anadolu'yu kana buladıkları gibi, şimdi de İtalyan televizyonu, Kürt toplumunun önüne bir büyük emel, yani "Büyük Kürdistan" hedefi koyup bölgemizde aynı kanlı oyunları tekrarlamaya çalışmaktadır.

İtalyan televizyonu aynen şöyle diyor:

*"**Barzani** Kürt gazeteleri, Kürt okulları, Kürt üniversiteleri istiyor; sadece Kürtlerden oluşan bir ordu istiyor; Kürdistan için idari özerklik istiyor; Kürtlerin Parlamentoda ve hükümette temsil edilmesini istiyor...*

Bölgesel özerklik, Kürt ordusu ve diğer ödünler, bütün Kürtlerin bir tek bağımsız Cumhuriyet altında birleştirilmelerine giden ilk adım olacaktır."[141]

Birleşik Kürt Cumhuriyeti, "Büyük Kürdistan" demektir. 1966 yılında Roma'dan Anadolu'ya doğru üflenen boru buydu!

141) *Ibid.*, s.44.

İSVEÇ

İsveç-Kürt Komitesi

1960'larda Stokholm'de **İsveç-Kürt Komitesi** adlı bir sivil toplum kuruluşu vardı; **Dr. Olaf G. Tandberg** ve arkadaşları tarafından kurulmuştu. Edebiyat doktoru olan **Tandberg,** UNESCO İsveç Milli Komitesi Genel Sekreterliği görevini de yürütmekteydi. **Dr. Tandberg,** öğrencilik yıllarından beri Kürtler konusuna da merak sarmıştı. Uluslararası düzeyde geniş çevresi olan, çalışkan ve etkin bir siyasi Kürtçü idi. Kürtçülük çalışmalarını 1960'larda Irak Kürtleri üzerinde yoğunlaştırmaktaydı. **Dr. Tandberg,** İsveç-Kürt Komitesi'nin, "insanlığa hizmet etmek" amacıyla kurulduğunu, siyasi bir amaç taşımadığını söylüyordu.[142] Ama söyledikleri doğru değildi; İsveç-Kürt Komitesi, siyasi Kürtçülüğü destekleyen Kürtçü bir komite idi. Başka ülkelere de örnek oldu; İzlanda, İngiltere, Fransa gibi ülkelerde de benzer Kürt komiteleri kurulmasında rol oynadı.[143]

Dr. Rastgeldi ve Kitabı

İsveç-Kürt Komitesi içinde, **Dr. Selahattin Rastgeldi** adlı bir kimse de vardı. **Rastgeldi,** 1927 Urfa doğumlu bir doktordur. Urfa'nın Tülmen köyü halkından ve Kokbinik aşiretindendir. Askerlik görevini yapmadığı ve izin almadan İsveç vatandaşlığına geçtiği için Türk yurttaşlığını kaybetmişti. 1947 yılından beri

142) T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, *Kürtçülük Hareketleri Belgeler 1967*, Ankara, 1969, s.18-20, No. 9 (Bundan sonra *KHB-1967* kısaltmasıyla gösterilecektir.)

143) *Ibid.*, s.63, No. 30/1.

İsveç'te oturuyordu. 1949 yılında bir ara Türkiye'nin Stokholm Ataşemiliterliğinde tercüman olarak çalışmıştı. **Dr. Rastgeldi**, İsveç'te kendisine bir yer ve bir çevre yapmıştı. Stokholm'de bir fizik tedavi kliniği işletiyordu. İnanmış bir Kürtçü olduğunu, İsveç'te Kürtlük için çalıştığını gizlemiyordu.[144] İsveç'e gelen Kürt sığınmacılara yardım elini uzatıyor, onların ülkeye kabulünü sağlıyor, Kürt gençlerini İsveç üniversitelerine yerleştiriyor, yönlendiriyor ve örgütlüyordu. Irak'taki **Barzani** ayaklanmasını hararetli destekçisiydi. Irak'ta Kürtlere özerklik verilmesi gerektiğini savunuyordu.

Dr. Rastgeldi, 1965 yılında, İsveç Kürt Komitesi tarafından Irak'a gönderildi. Ağustos 1965'te gizlice Kuzey Irak'a girdi, Molla **Mustafa Barzani**'yi karargâhında ziyaret etti ve dönüşünde, ***Unutulan Harp-Irak Kürdistanı'ndan Rapor*** (***Det Glömda Griget-Rapport Fran Irakska Kurdistan***) adlı bir kitap yazdı. Kitap, Stokholm'de *Natur Och Kultur* Yayınevi tarafından 1967 başında yayımlandı. Kitabın ilk baskısını takdim etmek için **Dr. Rastgeldi, Dr. Tandberg** ve yayınevi sahibi Bayan **Martha Hanson**, beraberce Türkiye Büyükelçisi **Talat Benler**'i ziyaret ettiler. Kitabın siyasal bir amaçla değil, "sırf insanlığa hizmet için" hazırlandığını ve kitapta Türkiye'yi rahatsız edecek bir şey bulunmadığını, zaten Türkiye'de bir Kürt sorunu bulunmadığı kanaatinde olduklarını söylediler.[145]

Ama kitap, insani görünüm altında siyasal amaç taşıyor, Irak Kürtlerine siyasal özerklik verilmesi taleplerini destekliyordu. Kitabın 3. bölümü **Dr. Tandberg** tarafından yazılmıştı. Bu bölümde **Sevr Antlaşması**'na da yer veriliyordu, Türkiye'ye karşı iddialar yer alıyordu. Paris Barış Konferansı'nda Kürtleri Osmanlı Devleti'nin eski Stokholm Elçisi **Şerif Paşa**'nın temsil ettiği, Osmanlı hükümetine imzalatılan **Sevr Antlaşması** ile Kürtlere bir

144) Bir İsveç gazetesi, Türkiye'nin Kürtlerle meskûn bölgesinde doğmuş ve Kürtçe konuşan **Dr. Rastgeldi**'nin bir Kürt olmadığını yazıyordu (Aftonbladet, 15.2.1967).

145) *KHB-1967*, s.19-20, Belge No. 9; s.60-62, Belge No. 30.

özerklik tanındığı ama bu özerkliğin verilmediği, Kürtlere verilen sözlerin tutulmadığı, **Birinci Dünya Savaşı**'ndan sonra Ortadoğu sınırlarının, özellikle Türk-Irak sınırının İngilizler tarafından petrol çıkarlarına uygun olarak çizildiği, Kürt ülkesinin parçalandığı, halen Türk topraklarında yaşayan Kürt asıllı ahalinin sayısının, özellikle Doğu illerinde çok yüksek olduğu vs. anlatılıyordu.[146]

Dr. Rastgeldi'nin ***Unutulan Harp*** adlı kitabı piyasaya sürülür sürülmez İsveç basın-yayın organlarında geniş yankı yaptı. İsveç-Kürt Komitesi'nin de etkisiyle kitabın büyük propagandası yapıldı. 1967'nin Şubat ayında *Svenska Dagbladet, Expressen, Dagens Nyheter, Aftonbladet* gibi tanınmış İsveç gazete ve dergilerinde kitap hakkında uzun yazılar çıktı, geniş yayınlar yapıldı. **Dr. Rastgeldi**, kitabını tanıtmak ve Kürtçülük fikirlerini İsveç kamuoyuna yaymak amacıyla 14 Şubat 1966 günü bir basın toplantısı yaptı, birkaç gün sonra da televizyon programına çıkarıldı. Kitabı yayınlanmadan kısa bir süre önce İsveç gazetesi *Aftonbladet* **Dr. Rastgeldi**'yi "Türk doktoru" diye tanıtıyordu, kitabı çıktıktan sonra onu artık "İsveçli gözlemci" olarak vasıflandırıyordu. Kitaba ilişkin olarak basında çıkan yayınlar 1967'nin Mart ayına da taştı. Güdümlü bir kitap tanıtımı, İsveç'te Kürtçülüğe ivme kazandırdı, bu kitap dolayısıyla İsveç'te bir Kürtçülük kampanyası yürütüldü. Kitabı satın alanlar, Kürtlere hizmet etmiş olacaktı çünkü kitabın geliri zavallı Kürtlere gidecekti. İsveç'te Kürtçülük, militan komitelerden sokaktaki insana indiriliyor, kamuoyuna mal ediliyordu.

Dr. Rastgeldi, 19 Mart 1967 günü İsveç televizyonunun "Aktüel siyasi olaylara ilişkin röportajlar" programında kitabını tanıtan bir konuşma yaptı. Konuşması benzeri röportaj programlarından daha uzun sürdü. Ayrıca bu programda Kürtlerin yaşamları ve mücadeleleri üzerine bir film gösterildi ve Kürt bölgelerini gösteren bir harita ekrana getirildi.[147] Harita'da Türkiye'nin doğusu da "Kürt bölgesi" olarak gösterildi.

146) *Ibid.*, s.61, No. 30.
147) *Ibid.*, s.80, No. 40.

Barbro ve Güneş Karabuda

İsveç'teki Kürtçülük hareketinde 1950'li ve 1960'lı yıllarda **Barbro** ve **Güneş Karabuda** çiftinin de bir yeri vardır. **Barbro Karabuda**, İsveç asıllı bir Türk vatandaşı idi. *Tiden* adlı İsveç yayınevi sahibinin kızı olarak 1935 yılında, İsveç'in Linköpig kentinde doğmuş. Liseyi bitirdikten sonra İngiltere ve Fransa'da gazetecilik öğrenimi görmüş. Paris'te öğrenimini yaparken Türk vatandaşı **İsmail Güneş Karabuda** ile tanışıp evlenmiş ve Türk vatandaşlığına geçmiş.

Güneş Karabuda, 1935 İzmit doğumludur. Dr. Operatör **Nail Karabuda**'nın oğludur. Galatasaray Lisesi'nde okumuş, Paris ve Stokholm'de gazetecilik ve fotoğrafçılık öğrenimi görmüş. Fotoğrafçı olarak isim yapmış, tanınmış, İsveç'e yerleşmiştir. Daimi ikametgâhı İsveç'tedir. **Barbro** ve **Güneş Karabuda** çifti sık sık Türkiye'ye gelmişlerdir.

Barbro Karabuda önce yerel İsveç gazetelerinde yazmaya başlamış, 1956'dan itibaren yazı ve röportajlarıyla İsveç ulusal basınında adını duyurmuş, isim yapmış. Sosyalist eğilimli *Stokholms Tidningen* gazetesinde, iktidardaki Sosyal Demokrat Partisi'nin organı *Aftonbladet* gazetesinde, sistematik olarak Türkiye aleyhindeki yazılarıyla tanınan sansasyon gazetesi *Expressen*'de ve diğer gazetelerde yazı ve röportajları yayımlanmıştır. Bu yazıları, eşi **Güneş Karabuda** tarafından çekilen fotoğraflarla süslenip zenginleştirilmiştir. Türkiye ile ilgili olarak 1957 yılında *Türkiye-İkinci Vatanım* adlı bir kitap yayımlamış.

Barbro Karabuda, İsveç'teki havaya uyarak gitgide Kürtlere merak sarmış, Kürtçülüğe doğru kaymış ve 1960 yılında *Fırat'ın Doğusunda-Kürtler Diyarında* başlıklı bir kitap yayımlamış ve İsveç'te yayın yoluyla Kürtçülük yapanlar arasına katılmıştır. 1966 Kasımında da *Gül Tepeleri-Türkiye'den Gerçek Hikâyeler* kitabı yayımlanmıştır.

Karabuda çifti 1960 yılından başlayarak hemen her yıl, her defasında *İsveç Radyo-Televizyon İdaresi*'nin tavsiye mektubu ile

serbest gazeteciler (free lancer) olarak Türkiye'ye gelmiş ve 10 kadar film çekmişlerdir.

Barbro Karabuda ayrıca Türkiye hakkında *İsveç Radyo ve Televizyonu*'nda konuşmalar yapmış, Uppsala şehrinde konferans vermiştir.[148]

Karabuda'ların, özellikle **Barbro Karabuda**'nın, İsveç'teki yayınları Türkiye'yi rahatsız etmiştir. **Karabuda** çiftinin hemen her yıl Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da dolaşmaları, Kürtlerle söyleşiler yapmaları, fotoğraflar ve filmler çekip İsveç yazılı ve görsel medyasında bunları yayımlamaları ve Türkiye'yi haksız yere eleştirmeleri, Türkiye'nin Stokholm Büyükelçiliğini ve diğer Türk makamlarını rahatsız etmiştir. Çünkü bu yayınlarda Türk-Kürt ayrımı yapılıyor, Kürt asıllı Türk vatandaşları kışkırtılıyor, Türkiye'nin ulus birliğini bozma yoluna sapılıyor, açıkça bölücü Kürtçülük propagandasına yer veriliyordu. Türkiye'yi sürekli karalayarak ve eleştiri dozunu gittikçe artırarak İsveç'te Türkiye'nin imajı sürekli zedeleniyordu.[149]

Yayınlarıyla Türkiye'yi hep açlık, sefalet ve cehalet hüküm süren bir ülke olarak gösteren, Kürtçülük yaparak Türkiye'nin ulus birliğini zedeleyen **Barbro** ve **Güneş Karabuda**, 25 Temmuz 1967 tarihinde Ankara'da sorguya çekildiler ve savcı yardımcısı tarafından serbest bırakıldılar.[150]

Karabuda'lar bu defa İsveç'e döner dönmez 9 Eylül 1967 günü, bir basın toplantısı düzenleyerek Türkiye'ye ateş püskürdüler. Türkiye'de "kötü günler" geçirdiklerini fakat yılmayacaklarını, Türkiye'de yarım milyonluk bir kitlenin bütün milleti sömürdüğünü, "Türk halkına hür bir memleket kazandırmak için mücadeleye devam edeceklerini" vs. söylediler.[151] **Karabudalar** artık köprüleri atıp Türkiye'ye savaş açıyorlardı, en etkili silahları da Kürtçülüktü. Devam ettiler...

148) *KHB-1967*, s.107, No. 48.
149) *Ibid.*, s.60, No. 29.
150) *Ibid.*, s.255-256, No. 116.
151) *Ibid.*, s.274, No. 139.

Avrupa Kürt Öğrenci Derneği'nin İsveç Kolu

Bu "kol"un veya şubenin Birinci Yıllık Kongresi, 18 Aralık 1966 tarihinde İsveç'in Uppsala kentinde yapıldı. Toplantı sonunda 18 maddelik bir bildiri yayımlandı. Bir örneği Türkiye'nin Stokholm Büyükelçiliğine de postalanan bildiride bilinen siyasi Kürtçülük iddiaları ve tehditleri tekrarlanıyor, yardımlarından dolayı İsveç Kızılhaç derneğine ve İsveç-Kürt Komitesi'ne teşekkür ediliyordu. Bildirinin 13. maddesi Türkiye hakkındaydı ve şöyle kaleme alınmıştı:

"Kongre, bugüne kadar Türk Hükümeti'nin Kürt halkına karşı kullandığı yanlış politikayı takbih ederek bu politikaya son verilmesini ve Türkiye sınırları arasındaki Kürt halkına en tabii insani hakların tanınmasını ister."[152]

Avrupa Kürt Öğrenci Derneği'nin İsveç kolu, 1967 yılında topu topu 5 öğrenciden oluşuyordu. Bunlardan dördü Irak Kürtlerinden, biri de Türkiye Kürtlerinden idi. Iraklı olanlar **Cemal Alemdar** (mimar), **İbrahim Mahmıdır** (tıp öğrencisi), **Said Dizagi** ve **Said Abdurrahman** idi. Türkiyeli Kürt öğrenci ise 28 Ağustos 1940, Mardin doğumlu **Bedirhan Anter** idi.

Iraklı komünist Kürtçülerden olan **Cemal Alemdar** İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde, yine Iraklı komünist Kürtçü **İbrahim Mahmıdır** ise İstanbul Tıp Fakültesi'nde öğrenci bulundukları sırada Irak ve İranlı Kürt öğrencilerle birlikte gizlice kurdukları bir örgütte Kürtçülük çalışmaları yaparken 1963 yılında yakalanmışlar ve bu faaliyetlerde bulunan altı yabancı uyruklu öğrenciyle birlikte adalete teslim edilmişlerdi. Bir yıl kadar tutuklu kaldıktan sonra yargılanmalarına serbest olarak devam edilen bu öğrenciler 1'er yıl, 4'er ay ağır hapis cezasına çarptırılmışlardı. Fakat hüküm kesinleşmeden Türkiye'den ayrılıp İsveç'e gidip **Dr. İbrahim Rastgeldi**'nin himayesine sığınmışlardı. **Rastgeldi**'nin yardımıyla İsveç'te oturma izni almışlar, mülteci olarak kabul

152) *Ibid*, s.25, 27, Belge No. 11/1.

edilmişler ve İsveç'in Uppsala Üniversitesi'ne öğrenci olarak yerleştirilmişlerdi.[153]

Bedirhan Anter, Türkiye'de tanınmış Kürtçülerden **Musa Anter**'in yeğenidir. İstanbul Teknik Üniversitesi'nde matematik okuyacaktı. İsveç'e yerleşen **Cemal Alemdar**, İstanbul'da iken tanıştığı **Musa Anter**'i de yanına çağırdı. **Musa Anter**, İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nden aldığı 12 Mart 1966 tarihli pasaportla İsveç'e gitti, gider gitmez **Cemal Alemdar, İbrahim Mahmıdır, Said Abdurrahman** ve **Said Dizagi** grubuna katıldı. O da Uppsala Üniversitesi'ne yerleştirildi. Orada matematik öğrenimi göreceğini söylüyordu. Birlikte **Avrupa Kürt Öğrenci Derneği**'nin İsveç kolunu oluşturdular ve Kürtçülük çalışmalarına koyuldular.

Bu küçük Kürt öğrenci grubunu örgütleyen, yönlendiren ve destekleyenlerin **Dr. Rastgeldi** ile İsveç-Kürt Komitesi olduğu anlaşılmaktadır. Kürt komite ve **Dr. Rastgeldi**, kendilerinin açıkça söylemek istemediklerini bu öğrencilere söyletiyorlardı. Henüz dil bilmeyen öğrencilerin bildirilerini İsveç Kürt Komitesi kaleme alıyor, öğrenciler bunu imzalayıp sağa sola postalıyordu. Kürt Komitesi o günlerde Türkiye'nin tepkisini çekmemek için Türkiye Kürtlerini dile getirmiyor, öğrenciler ise Türk hükümetini uluorta eleştiriyor, kınıyordu.

Uppsala kentinde toplanıp bildiri yayınlamış olan İsveç Kürt Öğrenci Kolu, başka etkinliklerde de bulunuyordu. Örneğin 28 Ocak 1967 Cumartesi akşamı, Stokholm'de, bir öğrenci yurdunda bir "Kürt Gecesi" düzenlemişti. Soğuk büfe ve danslı olarak düzenlenen geceye 7-8 Kürt öğrenci, 30 kadar da İsveçli katılmıştı. Hemen hepsi üniversite öğrencisi olan İsveçliler oraya sanki içki içmek ve dans etmek için gelmişlerdi. Ama Iraklı Kürt **Cemal Alemdar**, onlara bir de konferans vermiş, Kürtçülük fikirlerini aktarmıştı. Çalışmalarının amacının Irak'taki Kürt halkına karşı girişilen "soykırım" hareketini Birleşmiş Milletler'e götürmek,

153) *Ibid.*, s.121, Belge No. 55.

"Kürt halkının çektiği ıstırapları dünya kamuoyuna duyurmak" olduğunu belirtmiş, Irak'taki Kürtlere federatif bir idare hakkının tanınması gerektiğini söylemiştir. Gecede Kürtlerin mücadelesine ilişkin bazı "slide"lar gösterilmiş ve bir de harita dağıtılmıştır. Haritada bütün Doğu Anadolu "Kürt" olarak gösterilmiştir.[154]

İsveç'te "Kürt Mültecileri Derneği"

Bu dernek veya grup, 1960'larda bir Kürtçü propaganda merkeziydi. Özellikle Molla **Mustafa Barzani**'nin İsveç'te propaganda kolu gibi davranıyordu. **Barzani**'den gelen haberleri, belgeleri, mektupları İsveç medyasına duyuran, yabancı elçiliklere ileten bu mültecilerdi. Bunlar bir bakıma İsveç'te **Barzani**'nin sesi durumundaydı. Adları açıklanmayan bu mülteciler, Kürt Öğrenci Kolu'nu kurmuş olan aynı öğrencilerdi.

Barzani, 1961 Eylül ayında yeniden ayaklanmış ve Haziran 1966 tarihine kadar Irak hükümet kuvvetleriyle çarpışmıştı. Irak hükümeti 22 Haziran 1966 tarihinde 12 maddelik bir teklif ile **Barzani** Kürtlerini ateş kesmeye razı etmişti. Fakat **Barzani**, varılan anlaşmanın uygulanmadığını ileri sürüyordu ve bu konuda 28 Kasım 1966'da Irak hükümetine ayrıntılı bir mektup göndermişti. Bu mektubun İsveç'te dağıtımını **Kürt Mültecileri Derneği** yaptı. Dernek, mektubun İngilizce çevirisini, Stokholm'deki yabancı elçiliklere, İsveç makamlarına, medya kuruluşlarına, diğer dernek ve kuruluşlara iletti.

Kürt Mültecileri Derneği'nin Stokholm'deki Türkiye Büyükelçiliği'ne de ilettiği *Barzani'den Irak Hükümetine Bildiri* başlıklı mektup, Irak Cumhurbaşkanı **Abdul-Rahman Arif**'e ve Başbakan **Najip Talib**'e hitaben yazılmıştı. Mektupta **Barzani**'nin iddiaları ve şikâyetler sıralanıyordu. Bildirinin son bölümünde, talep ve şikâyetler için bakan düzeyinde ikili bir komisyon kurulması ve

154) *Ibid.*, s.47, No. 15.

anılan anlaşmanın uygulanması isteniyordu.[155] **Mustafa Barzani**, Avrupa'da propagandasını yürütüyor, Irak'ın kuzeyinde Kürtler için özerklik istiyor ve özerklik olmayınca Bağdat hükümetinin verdiği ödünlerin hiçbiri onu tatmin etmiyordu.

İsveç'teki "Kürt mülteciler" yalnız **Barzani** propagandasının sesi olmakla kalmıyor, aynı zamanda Türkiye'yi de hedef alıyorlardı. Türkiye'de Kürtlere ayrımcılık yapıldığı, Kürt halkının zulüm gördüğü, insan haklarından mahrum olduğu vs. iddia ediliyordu. Bu iddia ve iftiralar çoğaltılıp basın yayın organlarına, radyo ve televizyona, çeşitli haber ajanslarına, yabancı devlet adamlarına, elçiliklere vs. gönderiliyordu. Bazı ajanslar ve gazeteler, bu iddiaların doğru olup olmadığını Türkiye Büyükelçiliğinden kontrol ediyordu; bazıları ise kontrole gerek duymadan bu yalan yanlış iddiaları doğruymuş gibi sütunlarına geçirip yayıyorlardı...

Bir örnek: 1967 yılında Türk hükümeti, Molla **Mustafa Barzani**'nin Kürt asıllı Türk vatandaşlarına dönük kışkırtıcı propagandasına karşı bir önlem almış. Yurtdışında basılan bazı Kürtçe yayınların Türkiye'ye sokulmasını yasaklamaya karar vermişti. Karar, 14 Şubat 1967 tarihli *Resmi Gazete*'de yayımlanmıştı. Hayret! İsveç'in Uppsala kentinde oturan "Kürt mülteci", Ankara'da çıkan bu gazete örneğini –nasıl bulmuşsa– hemen bulmuş ve dört elle buna sarılıp ortalığı tozu dumana katmaya kalkışmıştı. Kürtçe propaganda yayınlarının Türkiye'ye ithalini yasaklayan kararname, İngilizceye çevrilip dört bir tarafa postalanmış ve Türkiye'de Kürtlere ayrımcılık, diskriminasyon yapıldığının somut bir delili olarak her tarafa dağıtılmış ve Türkiye'yi lanetlemek için kullanılmıştı.[156]

Kimlerdi İsveç'teki bu Kürt mülteciler? T.C. Stokholm Büyükelçisi **Talat Benler**, bu mültecilerin, *"Irak'tan ilk önce memleketimize sığınan fakat Kürtçülük faaliyetlerinden dolayı bila-*

155) *KHB-1967*, s.52-53, No. 21. **Barzani**'nin 28 Kasım 1966 tarihli bildirisinin İngilizce tam metni için bkz. *KHB-1967*, s.20-25, No. 10'a ek.

156) *KHB-1967*, s.237-241, No. 98 ve ekleri.

hare tevkif edilen ve müteakiben İsveç'e yerleşen bazı Kürt asıllı öğrenciler" olduklarını söylüyordu.[157] Yani bilinen aynı dört-beş Kürt öğrenci. Onların arkalarında ise İsveç Kürt Komitesi vardı. Onların elinden tutan, onları yönlendiren, öne süren, konuşturan İsveç Kürt Komitesi ve istihbarat örgütleri idi.

Uppsala'da Bir Kürt Konferansı

12 Şubat 1967 Cumartesi günü, İsveç'in Uppsala kenti, Liberal Öğrenciler Kulübü'nde "Kürt Sorunu" konulu bir konferans verilmiştir. Konferansı veren İsveç-Kürt Derneği üyelerinden **İbrahim Mahmıdır** adlı Iraklı bir Kürt idi.

İsveçli Üniversite gençliğini, özellikle liberal gençleri aydınlatmak amacı güttüğü söylenen konferans, saat 14.00'te başlayıp 17.00'de sona ermişti. Saat 14-15 arasında **İbrahim Mahmıdır**, önce Kürtlerin tarihi, yaşadıkları coğrafya, Irak'ta, İran'da, Suriye'de ve Sovyetler Birliği'nde durumlarından bahsettikten sonra eleştirilerini ve saldırılarını Türkiye'ye çevirmiştir. Özetle şu iddialarda bulunmuştur:

"Türkiye'de 6 milyondan fazla Kürt yaşamaktadır, Kürtlerin yaşadıkları bölge 13 Türk ilini kapsamaktadır. Sevr Antlaşması Kürdistan'ın mevcudiyetini kabul etmişti. Ama Atatürk bunu uygulatmamıştı. Lozan Antlaşması, Kürt devletinin kurulmasını önlemişti. Cumhuriyet Türkiyesinde Kürtler üç defa ayaklanmıştı. Bir Kürt devletinin kurulması amacına yönelikti. Türkiye Cumhuriyeti bu isyanları çok sert biçimde bastırmıştı, 30 bin Kürt öldürülmüştü: Bugün Türkiye'de Kürtlere karşı şiddetli bir ayrımcılık politikası izlenmektedir... Türkiye'nin üyesi olduğu Bağdat Paktı ve CENTO, Kürtlere karşı işleyen paktlardır..."[158]

157) *KHB-1967*, s.238, No. 98, T.C. Stokholm Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na yazı, 24/7/1967, No. 502/254.

158) *KHB-1967*, s.70-71, No. 30'a ek 7.

İbrahim Mahmıdır'in bu konuşmasından sonra sorulara geçilmiştir. Konferansı, Uppsala Üniversitesi'nde okuyan beş-altı Türk öğrenci de izlemiş. Türk öğrencilerin sözcüsü olarak **Dr. Nevzat Akpınar**, kalkıp aşağıdaki açıklamaları ve düzeltmeleri yapmıştır:

"Konferansçının iddia ettiği gibi Türkiye'de 6 milyon Kürt yoktur. Türkiye sınırları içinde 'Kürt azınlığı' kavramı yoktur... Doğunun geri kalmışlığı ekonomik ve sosyal bir problemdir; o bölgede yaşayan bütün Türk vatandaşları aynı sorunlarla karşı karşıyadır. Bugün Türkiye sınırları içinde yaşayan her Türk vatandaşının okuma hakları eşittir, en ufak bir ayrımcılık yoktur. Hatta konferansçının kendisi Irak'tan gelen bir Kürt olduğu halde hiçbir güçlükle karşılaşmadan İstanbul Üniversitesi'nde tıp öğrenimi görebilmiştir. Türkiye'nin her yerinde, her Türk vatandaşı, her türlü meslek sahibi olma hakkına sahiptir. Meslek edinmede hiçbir ayrımcılık yoktur. Her Türk vatandaşı istediği mesleği seçebilir. Bazı bölgelerin geri kalmışlığı sosyal ve ekonomik bir problem olarak kabul edileceği yerde, bir Türk-Kürt düşmanlığı yaratmak için istismar edilmektedir. Konferansçı bilgi vermekten ziyade, kendisinin bilinç altında birikmiş bazı kişisel ihtiraslarını 'Kürt problemi' diye adlandırıp dinleyicilere sunmaktadır. Konferansçı, Irak'ta Araplara karşı mücadelede babasını kaybetmiş olmanın kiniyle hareket etmektedir..."[159]

Konferansı izleyen Türk öğrencilerden **Bülent Ayaşlı** da dinleyicilerin yanlış bilgi edinmelerini önlemek amacıyla şu açıklamayı yapmıştır:

*"İddia edilen Kürt problemi ilk defa Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'yi parçalamak isteyen galip devletler tarafından, Orta Doğu'daki kendi çıkarlarını korumak gayesiyle ortaya çıkarılmış bir sorundur. **Şeyh Sait** gibi dini fanatikler desteklenerek Türkiye'de isyanlar çıkartılmıştır. Bunlar milli bir amaçla*

159) *Ibid.*, s.71-72.

değil, dini bir gayeyle ve yabancı devletlerin çıkarlarına hizmet için çıkartılmış ayaklanmalardır. Konferansçının iddia ettiği gibi Bağdat ve daha sonra CENTO paktları Kürtlere karşı yapılmış antlaşmalar değildi. Türk hükümeti, Kürtlere karşı Irak hükümetini desteklememiştir, tersine Türkiye'ye sığınan Iraklı Kürtlere, Kızılay aracılığıyla büyük yardımlarda bulunmuştur."[160]

Kürtçü propaganda bu defa cevapsız kalmamıştır. Kürt konferansçıya susturucu cevaplar verilmiştir. Uppsala'daki Türk öğrencilerin, Iraklı Kürtçüye verdikleri cevaplar yerel basına da yansımıştır. *Uppsala Nya* adlı gazete, Türkiye'de Kürtlere karşı ayrımcılık gözetildiğini iddia eden **İbrahim Mahmıdır**'a Uppsala'daki Türk öğrencilerin cevap verdiklerini yazıyordu.[161]

20 Yıl Sonra: İsveç Bir Siyasi Kürtçülük Merkezi Olup Çıktı

1960'larda siyasi Kürtçülere kucak açmaya, onları desteklemeye hatta Kürt öğrencileri militan eylemciler olarak yetiştirmeye başlayan İsveç, yirmi yıl kadar sonra Avrupa'nın Kürtçülük merkezlerinden biri durumuna geldi. Kürtçüler, bu ülkede rahat çalışma olanaklarına kavuştular. 11 Eylül 2001 saldırısından önce İsveç'te bir terörle mücadele yasası da bulunmadığı için PKK'lı teröristler İsveç'te kolayca yuvalandılar ve rahatça çalışmaya koyuldular. Zamanla, rahat ve sakin olarak bilinen İsveç toprakları da terörden nasibini alacak ve İsveç, başbakan **Olaf Palme**'yi teröre kurban verecekti (28 Şubat 1986).

İkinci Dünya Savaşı yangınından kendisini koruyabilmiş olan İsveç, 1960'larda hızlı bir kalkınma dönemine girmişti ve dış ülkelerden işçi çekmeye yöneldi. Bu arada 10 Mart 1967 tarihinde Türkiye ile İsveç arasında bir işgücü anlaşması imzalandı ve

160) *KHB-1967*, s.72, No. 30/7.
161) *Uppsala Nya*, 16.2.1967.

İsveç'e Türk işçileri gönderilmeye başlandı. Beş yıl içinde, 1972'de İsveç'teki Türk vatandaşlarının sayısı 9.875'e ulaştı.[162] 1980'den itibaren İsveç'e giden Türk vatandaşlarının çoğunluğunu ise Kürt kökenliler ve Süryaniler oluşturdu. Bu yıllarda İsveç'e yılda ortalama 1.000 Türk vatandaşı göç etmekteydi. İsveç Göçmen Dairesi de Türk vatandaşlarını "Türk", "Kürt", "Süryani" diye bölmekteydi. Buna göre 1988'de İsveç'teki Türk vatandaşlarının % 45'i Süryani, % 40'ı Türk ve % 15'i Kürt idi.[163] PKK terör örgütü bu vatandaşlarımız arasında rahatça çalışma olanağı buldu.

11 Eylül saldırısından sonra İsveç, terör konusunda biraz hassaslaştı. AB'nin almış olduğu 13 Haziran 2002 tarihli Terörle Mücadele Çerçeve Kararı'nın uygulanmasına ilişkin hükümler İsveç tarafından da kabul edildi. Terör suçları ve bu suçlara verilecek cezalar, 24 Nisan 2003 tarihli ve 148 sayılı "Terör Suçları Ceza Yasası" ile "terör" suçu İsveç mevzuatına girdi.

Bu çerçevede İsveç Hükümeti, PKK/KADEK'i de terör örgütü olarak tanıdı. Ancak Kürt Dernekleri Federasyonu çerçevesi altında faaliyet gösteren paravan kuruluşlara göz yummaktadır. Yani İsveç, PKK yan kuruluşlarının faaliyetlerine izin vermekte ve bu konu "örgütlenme özgürlüğü" kapsamında değerlendirilmektedir. İsveç hükümeti, "PKK Kürt halkını temsil etmez" görüşünü ortaya atınca İsveç'teki Kürtçüler arasında PKK'ya karşı olanlar cesaretlenmişti ve bu da PKK'yı rahatsız etmişti. İsveç'te PKK'ya muhalefet edenlerden **Çetin Güngör** ve **Enver Ata** da profesyonelce öldürüldü. Bu cinayetler, Başbakan **Olaf Palme**'nin de PKK tarafından öldürüldüğü kanaatini güçlendirdi. **Palme**, İsveç'te cinayetler işlemeye başlayan PKK'lı teröristlere karşı sert tedbirler alınması için İsveç güvenlik güçlerine talimat vermiş. Bir iddiaya göre, bu yüzden **Öcalan**'ın ölüm listesine girmiş. Ve 28 Şubat

162) Dışişleri Bakanlığı, *Yurtdışı Göç Hareketleri ve Vatandaş Sorunları*, Ankara, (1973), s.18 ve Cetvel V.

163) **Tolga Barış Kılıçkap**, *Vikinglerden Teröre ve Teröristlere İsveç*, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.380.

1986 günü eşiyle birlikte sinemaya giden **Olaf Palme**, sinema çıkışında evine doğru yürürken bir PKK militanının kurşununa hedef olmuştu.[164]

İsveç hükümeti, 1985 yılında PKK'dan iki kişinin başkent Stokholm'de öldürülmesinden sonra PKK'yı terör örgütü olarak ilan etmiştir; ancak terör örgütünü açıkça kınamaktan ve buna karşı önlem almaktan çekinmekte, sadece örgütün İsveç'te başvurduğu şiddet eylemlerine karşı çıkmakta idi. Bugün de öyledir.

Terörist başı **Öcalan**'ın 15 Şubat 1999'da yakalanmasının ardından da İsveç hükümeti, PKK'nın yasadışı eylemlerini desteklemeyerek, örgütün Türkiye'de yaşayan Türk vatandaşı Kürtlerin çoğunluğunu temsil etmediğini açıklamıştır.[165]

164) **Tolga Barış Kılıçkap**, *Vikinglerden Teröre ve Teröristlere İsveç*, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.324-326.

165) *Ibid.*, s.325-326.

FEDERAL ALMANYA

Rüsselheim Opel Fabrikası'nın Bir Film Gösterisi: Avrupa'da Bölücü Yetiştirme

Avrupa'ya gönderilen Türk işçileri, Avrupalı Kürtçülerin siyasi hedefi oldu. Türkiye, 1961-1967 yıllarında, çeşitli ülkelerle bir dizi "İşgücü Anlaşması" imzaladı. Bu anlaşmalar uyarınca Türkiye'den yabancı ülkelere dalga dalga işçi kafileleri gönderildi.[166]

Türkiye, ilk işgücü anlaşmasını 20 Ekim 1961'de Federal Almanya ile yapmıştı. En fazla işçi de bu ülkeye gönderildi. Daha Ocak 1973'te Almanya'da Türk vatandaşlarının sayısı 750 bini aştı. Şöyle oldu: [167]

Erkek işçi:	399.402
Kadın işçi:	128.837
Turist işçi:	50.000
Vatandaş:	70.000
Çocuk:	105.000
Toplam:	**753.239**

Alman görevliler, ülkelerine aldıkları Türk işçilerine bölücülük açısından da yaklaşmışlar, vatandaşlarımızı Türk-Kürt, dincilaik diye ayırmaya yönelmişlerdir.

Türkiye'nin Frankfurt Başkonsolosu **Osman Sirman**, 2 Aralık 1966 günü şunları rapor ediyor:

"Amerikalılar tarafından çevrilmiş ve bundan beş-altı ay evvel sinemalarda da gösterilmiş olan 'Im Wilden Kurdistan' (Vahşi Kürdistan'da) isimli renkli bir film, bu kere Rüsselheim'daki

166) T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Yurtdışı Göç Hareketleri*, s.18.
167) *Ibid.*, s.105, Cetvel V.

Opel Firması Sosyal İşler Şubesi tarafından 28 Ekim 1966 tarihinde tertiplenen bir gecede, mezkür şehrin 'Stadthalle' salonunda da gösterilmiş ve Kürt asıllı ***Abdullah Kadir*** *adlı bir yabancı (Iraklı) tarafından* ***'Kürdistan ve Kürtler'*** *hakkında projeksiyonlu bir konferans verilmiştir...*

Mezkür şehirde intişar eden ve bahse konu konferansa dair yazıları ihtiva eden 31 Ekim 1966 tarihli 'Main-Spitzen' ile 2 Kasım 1966 tarihli 'Rüsselheimer Echo' gazetelerinden birer nüsha ve Opel Firması tarafından çıkarılan 'Opel Post' adlı mecmuanın Kasım 1966 ayına ait 11 numaralı nüshası ilişik olarak sunulmuştur.

Alınan bilgilere göre, Rüsselheim'da yüz küsur kadar Kürt asıllı işçi vatandaşımız bulunmaktadır. Bahse konu toplantıya ancak 2-3 vatandaşımız katılmıştır. Bu vatandaşlarımız çalışmak için Rüsselheim'a geldikleri ilk zamanlarda Türkçe konuşmakta oldukları halde, son aylarda aralarında Kürtçe konuşmaya ve açıkça 'Biz Kürdüz' demeye başlamışlardır...

Geçen aylar içinde Rüsselheim'a Tunceli İl Genel Meclisi üyesi şeyhlerinden birinin oğlunun gelerek temaslarda bulunduğunun anlaşılması üzerine bu şahsın ***Düzgün Babadüzgün*** *olup olmadığı araştırılmaktadır.*

Malumları olacağı üzere Stuttgart ve civarında daha kesif Kürt asıllı işçi vatandaş kitlesi bulunmaktadır..."[168]

Raporda adı geçen **Düzgün Babadüzgün**, 1966 Ekim ayında Rüsselheim'a gelmiş ve Opel Fabrikası'nda çalışan ve yakındaki Bausheim köyünde oturan Kürt asıllı Türk vatandaşlarıyla ilişki kurup bir toplantı yapmış, 8-9 gün bazı arkadaş ve hemşerileri ile birlikte civardaki bazı başka yerleri de dolaştıktan sonra Belçika ve Hollanda'ya gitmek üzere oradan ayrılmıştı.[169]

168) *KHB-1967*, s.11-12, No. 4 / Ek 2: Frankfurt Başkonsolosluğu'ndan Bonn Büyükelçiliği'ne yazı, 2 Aralık 1966, No. 8334/101.

169) *KHB-1967*, s.17, No.7.

"Gezginci vaiz" gibi birileri, Almanya'da, Türk işçileri arasında, köy köy dolaşıyor. Kürt kökenli Türk vatandaşları tek tek tespit ediliyor. Sonra bu insanlarla toplantılar yapılıyor, örgütlenmeye gidiliyor. Beri tarafta isimleri, adresleri önceden teker teker belirlenmiş olan "Doğulu" Opel işçileri için özel davetiyelerle özel geceler, konferanslar düzenleniyor.

Renkli filmi ABD sağlamış, salonu Rüsselheim belediyesi vermiş, konferansçı Irak'tan (**Barzani**'den), projeksiyon filmi Almanya'dan ve insan malzemesi veya hedef kitle Türkiye'den. Hepsi birden çullanmışlar Türk vatandaşının üstüne, beyin yıkıyorlar: "Sen bir Kürtsün" diyorlar. "Sen Türkten ayrısın" diyorlar, "ayrısın". Daha dün Türkiye'de ayyıldızlı pasaportu cebine koyarken gururla "Ne mutlu, Türk'üm!" diyen insanımızın kafası karışıyor. Almanya'ya giderken Türkçe konuşan vatandaşımız, şimdi orada artık Kürtçe konuşmaya başlıyor...

1960'larda yurtdışında başlayan bu ayrımcılığın arkası gelmiştir ve Almanya, bölücülük bakımından Türk işçisi alan öteki Avrupa ülkelerine de örnek olmuştur.

1 Şubat 1968 Perşembe akşamı, Opel'de çalışan Kürt asıllı işçiler ile fabrika lojmanları dinlenme salonunda bir toplantı daha yapmışlardır. Daha önce bu gibi toplantılarda Türkçe konuşulurken bu defa bütün konuşmalar Kürtçe yapılmış. Buradaki işçilere arka arkaya başka başka konferansçılar gönderilmiş, işçiler arasında Kürtçü yetiştirme, örgütlenme, ardından para toplama çalışmaları sürüp gitmiştir...

Rüsselheim'daki bu bölücülük çalışmaları burada bir örnek olarak zikredildi. Benzer çalışmalar, diğer bölgelerde de tekrarlanmış, Almanya düzeyine yayılmış ve ayrıca Alman okullarında okuyan öğrenciler arasında da sürdürülmüştür.

Wiesbaden'de Avrupa Kürt Öğrencileri Derneği (VKSE)

Belgelerde adı "Avrupa Kürt Talebe Cemiyeti" olarak da geçen, daha ileriki yıllarda genişleyip federasyona dönüşen bu dernek, 1956 yılında Federal Almanya'nın Wiesbaden şehrinde kurduruldu. 1966 yılında ise adresi Batı Berlin'de idi: Xantener Str. 16 Berlin 15. Dernek, **Mustafa Barzani**'nin, İsviçre'nin Lausanne şehrinde bulunan **"Hariçte Kürt İhtilal Temsilciliği"** ile eşgüdüm içinde hareket ediyordu. Derneğin amacı, *"Kürt milletini Avrupa milletlerine tanıtmak, Kürdistan'ı özgürlüğe kavuşturmak amacı güden Kürt milli hareketine (***Barzani** *hareketine) yardımcı olmak"* diye özetleniyordu.[170]

Dernek, her yıl değişik Avrupa şehirlerinde kongre ve komite toplantıları düzenledi. Çeşitli ülkelerdeki başka Kürt kuruluşlarıyla işbirliği yaptı.[171]

1956 yılında Wiesbaden'de yapılan ilk kongreden sonra derneğin yıllık kongreleri, 2-4 Ocak 1958'de Londra'da, 4-8 Ağustos 1958'de Münih'te, 23-26 Temmuz 1959'da Viyana'da düzenlendi. İlk on yıldaki en önemli kongreleri sırasıyla şunlar olmuştur:

8-15 Ağustos 1962: Braunschweig Kongresi (VII. Kongre)

9-15 Ağustos 1963: Münih Kongresi (VIII. Kongre)

3-7 Ağustos 1964: Hannover Kongresi (IX. Kongre)

17-26 Ağustos 1965: Batı Berlin Kongresi (X. Kongre)

Bu arada derneğin Prag Şubesi'nin yaptığı toplantılar da bir hayli ilgi çekmiştir.

Bu kongrelerde Türkiye hakkında özetle aşağıdaki siyasi kararlar alınmış ve bu talepler hemen her kongrede şaşmadan tekrarlanmıştır:

1- Kürtçe eğitim veren okulların açılması,

2- Kürtçe dergi ve gazete çıkarılmasına izin verilmesi,

3- Kürt siyasi tutukluların serbest bırakılması,

170) *KHB-1967*, s.174, No. 87/1

171) *KHB-1967*, s.76, No. 32.

4- Doğu Anadolu'nun ekonomik ve sosyal sorunlarının ele alınması ile sağlık şartlarının düzeltilmesi.[172]

Bu ortak kararlar ya da taleplerin dışında, kongrelerde başka istekler de ortaya atılmıştı. Birkaçı şunlardır: VII. Braunschweig Kongresinde, Türk hükümetinden, Doğu Anadolu için ayrı bir anayasal yönetim kurulması istenmiştir; IX. Hanover Kongresi dolayısıyla düzenlenen bir gecede, davetlilere Türkiye'nin üçte birini içine alan bir "Kürdistan" haritası dağıtılmıştır.

Hannover'deki bu toplantıya (3-7 Ağustos 1964) Braunschweig Belediye Başkanı Madam **Marthe Fuch** ile aynı şehirdeki Yunan Öğrenci Derneği Başkanı da katılmışlar ve tanınmış Kürtçü **İsmet Şerif Vanlı** da bu toplantıda bir konuşma yapmıştır.

Doktrin yönünden bu kongrelerde genellikle iki ayrı görüşün çatıştığı görülmüştür: **İsmet Şerif Vanlı**'nın başını çektiği milliyetçi grup, daha ziyade, Irak sınırları içinde özerk bir Kürdistan fikrini savunmuştur. Komünistler ise Irak, İran ve Türkiye'den alınacak topraklarla kurulacak "Büyük Kürdistan" görüşünde ısrar etmişlerdir.[173]

Avrupa Kürt Öğrenci Derneği'nin XII. Kongresi, 27-1 Aralık 1967'de Belgrad'da yapıldı. Bu kongre aşağıda Yugoslavya başlığı altında anlatılıyor.

1970'te bu derneğin merkezi Münih'te idi. Yaklaşık 500 kadar militan üyesi vardı. Hemen hemen bütün Batı ve Doğu Avrupa ülkelerinde şubeleri açılmıştı.

Konstanz'ta Kürt Konferansı

9 Aralık 1967 günü Federal Almanya'nın, İsviçre sınırı yakınındaki Konstanz kenti Protestan öğrenci yurdunda bir Kürt gecesi düzenlenmiş ve Kürtler hakkında bir konferans verilmiştir. Konferans, bazı Alman derneklerinin özendirmesi ve desteği ile

172) *Ibid.*, s.94, No. 48.
173) *Ibid.*, s.95, No. 48.

Avrupa Kürt Öğrenci Derneği'nin Münih kolu tarafından düzenlenmiştir.Bu toplantıda çalışmalarıyla en çok öne çıkanlar aynı yurtta kalan Kürt asıllı Iraklı, İranlı ve Suriyeli öğrenciler olmuştur. Türk vatandaşı üç Kürt öğrenci de bu toplantının hazırlanmasında rol almıştır. Bunlar, her üçü de Elazığ doğumlu olan ve Konstanz Devlet Mühendislik Okulu'nda okuyan **Hasan Bağbudar, Hamdi Saydam** ve **Ebubekir Saydam** adlarındaki öğrencilerdir.

Gecede önce İranlı bir Kürt öğrenci, Avrupa Kürt Öğrenci Derneği'ni ve amaçlarını tanıtan bir konuşma yapmıştır. Ardından Iraklı bir Kürt öğrenci "Kürdistan ve Kürtler" konulu projeksiyonlu bir konferans vermiştir. Perdeye yansıtılan haritada Doğu Anadolu, "Kürdistan" olarak gösterilmiştir. Konferansçı, eleştirilerini ve saldırılarını ağırlıklı olarak Türkiye'ye yöneltmiş ve özetle aşağıdaki iddiaları ileri sürmüştür:

"Kürtler, Anadolu'ya Türklerden önce gelmişlerdir. Kürtlerin, din, mezhep, ırk ve kültür bakımından Türklerle hiçbir alakaları yoktur. Türkiye'de Kürtlerin miktarı 1.5 milyon değil, 5.5 milyondur.

Doğu Anadolu, Kürdistan'dır, Van Gölü, Kürt Gölü'dür, Doğu Anadolu şehirleri de Kürt şehirleridir. Doğu Anadolu'nun doğal ve turistik güzellikleri de Kürdistan'ın güzellikleridir.

Doğu Anadolu'nun bazı bölgelerine kimse giremez. Buraları askeri bölgelerdir. Bu bölgelerdeki askeri yığınaklar, Kürt halkına karşı baskı aracı olarak kullanılmaktadır.

Sevr Antlaşması ile Doğu Anadolu Kürtlere verilmişti fakat Türkiye buna uymamıştır. Türkiye'nin önceki Cumhurbaşkanı ***Cemal Gürsel****, 'Kürt diye bir halk yoktur' demişti.*

Öğrenim görmüş Kürt gençleri, Türkiye'de askerlik hizmetlerini emsalleri gibi yedek subay olarak yapamaz. Türkiye'de Kürtlerin yaşadığı bölgelerde okul, hastane, doktor yoktur.

Türkiye'de ancak Türk aslından olanlar insan haklarına sahiptir. Azınlıklar ise uşaktır.

Türk parlamentosunda bulunan Kürt asıllı senatör ve mebuslar Türkler tarafından satın alınmış alçaklardır..."[174]

Bu konuşma sırasında, bölgedeki fakir halkın ve çocukların yaşayışına ilişkin fotoğraflar gösterilmiş, bu çocukların Kürtçe okuma-yazma gibi doğal haklarından dahi mahrum olduğu söylenmiş, Türkiye ve Irak'taki Kürt halkın sosyal ve sağlık hizmetleri bakımından kendi haline terk edilmiş olduğu izlenimi yaratılmaya, dinleyiciler etkilenmeye çalışılmıştır.

Konferanstan sonra dinleyicilere üç "Kürt halk oyunu" gösterilmiştir. O yunu oynayanların Avrupa Kürt Öğrenci Birliği'nden oldukları anlaşılmıştır.

Daha sonra bir Alman gazeteci tarafından 1961 yılında çekilmiş Irak'taki "Kürt İstiklal Savaşı"na ilişkin bir film gösterilmiştir.

Bu toplantıyı, Konstanz Teknik Okulu'nda okuyan Türk öğrenciler de izlemişlerdir. Almanya'daki "Kürtçülük faaliyetleri konusunda uyanık olan" bu öğrenciler, bu toplantıya da "övülmeye değer bir hassasiyet göstermişlerdir." Türk öğrenciler programın sonunda çıkan münazaraya katılmış ve ileri sürülen gerçek dışı iddiaları çürütücü konuşmalar yapmışlardır.[175]

Berlin'de "Kürt Haklarını Koruma Komitesi"

Merkezi Batı Berlin'de olan bu komitenin genel sekreterliğini 1960'larda Irak uyruklu **İsmet Şerif Vanlı** yürütüyordu. Aynı zamanda "**Irak Kürt İhtilal Komitesi**"nin üyesi ve Molla **Mustafa Barzani**'nin temsilcisi olan **Vanlı**, çok aktif bir siyasi Kürtçü idi. Öncelikle Irak Kürtleri için çalışıyordu ama Türkiye'ye dil uzat-

174) Dışişleri Bakanlığı, *Kürtçülük Hareketleri Belgeler-1968*, s.38-39, No. 26: T.C. Bonn Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na rapor, 17 Ocak 1968, No. 29 (Bu kitap bundan sonra *KHB-1968* kısaltmasıyla gösterilecektir).

175) *KHB-1968*, s.39, No. 26.

maktan da geri durmuyordu. Sağa sola mektuplar yazarak Kürtler için akıl almaz istekler ileri sürüyordu.

İsmet Şerif Vanlı, 15 Ocak 1961 tarihinde Türkiye Devlet Başkanı **Cemal Gürsel**'e bir mektup göndererek şu taleplerde bulundu:

1- Bütün siyasi Kürt hükümlüler ve tutuklular serbest bırakılsın,

2- Türkiye'nin Doğu vilayetlerinde Kürtçe resmi dil olarak ilan edilsin,

3- Kürtçe yayınlar serbest olsun,

4- "Kürdistan" halkının maddi ve manevi hayat seviyesi yükseltilsin,

5- Türkiye'nin Doğu vilayetleri birleştirilsin ve bu bölge için Cumhuriyet sınırları içinde kendi kendini idare mekanizması kabul edilsin,

6- Cumhuriyet Anayasasında Türkiye'deki Kürt halkının hakları zikredilsin ve güvence altına alınsın.

Bu mektubun örneği yabancı devlet adamlarına ve uluslararası kuruluşlara da gönderilmiştir.[176]

Yurtdışındaki Türk temsilciliklerine çeşitli kişi ve kuruluşlardan böyle birçok mektup gelir; bunların çoğu saçma sapan şeylerdir ve hemen çöp sepetine gider. **İsmet Şerif Vanlı** da bu mektubun örneğini birçok yere, bu arada Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği'ne de göndermiştir. Kürtlerle ilgili olarak sağa sola mektuplar yazmayı Paris'te iş edinmiş ve alışkanlık haline getirmiş kişi **Kâmuran Ali Bedirhan** idi. Berlin'de bu işi **İsmet Şerif Vanlı** üstlenmiş görünüyordu.

Alman-Kürt Dernekleri

Hollandalı gazeteci **Silvia van Rooy**, 1961 yılında Amsterdam'da **"Uluslararası Kürt Derneği"** adlı bir örgüt kurmuştu.

176) *KHB-1967*, s.104-105, No.48.

1966 Mart ayında Almanya'nın Braunschweig kentinde Alman gazeteci **Horst Brunig** bu derneğin bir şubesini açtı. Almanca konuşulan bölgelere özgü olan bu şube daha sonra "**Alman-Kürt Derneği**" adını aldı ve bu adla çalışmalarını sürdürdü.

Alman-Kürt Derneği, kurulduktan kısa bir zaman sonra *Kurdistan Journal* adlı Almanca bir dergi yayımlamaya başlamıştır. Dergi, Alman-Kürt Derneği yayın organı olarak Brauncshweig şehrinde yayımlanıyordu.[177]

Braunschweig şehrinden sonra Federal Almanya'nın Münster, Marburg gibi şehirlerinde de Alman-Kürt Dernekleri kuruldu ve 1967 yılında bu derneklerin Almanya'da yaygınlaşmakta olduğu görüldü.

Alman-Kürt Dernekleri Kürtçü seminerler düzenliyor, Kürtler için yardım topluyor ve Kürt taleplerini destekleyen yayınlar yapıyordu. [178]

Bir Alman Haritası

1967 yılında Almanya'da bir turistik harita yayımlandı. Harita, Köln ve Münih'te faaliyet gösteren **Polyglott Verlag** adlı kuruluş tarafından Frankfurt'ta bastırılmıştı; *Plyglott-Reisekarte Türkei* adını taşıyordu. Yani *Plyglott-Türkiye Seyahat Haritası*. Haritada Türkiye milli sınırları içindeki bazı bölgeler "Kürdistan", bazı bölgeler ise "Ermenistan" olarak adlandırılmıştı. Trabzon'dan Sovyet sınırına kadar olan bölge "Ermenistan" ve Urfa'nın doğusu da "Kürdistan" olarak gösteriliyordu.[179] Bu haritayı eline alıp Türkiye'ye gelecek Alman turist, sanki bir ilden ötekine geçince "Kürdistan"ı ve "Ermenistan"ı da ziyaret etmiş olacaktı! Türkiye'de basılan turistik haritalarda Federal Almanya'nın birkaç eyaleti,

177) *KHB-1967*, s.138-139, No. 71.
178) *KHB-1967*, s.165-166, No. 85.
179) *KHB-1968*, s.169, No. 170.

sözgelimi "Çekoslovakya", birkaç eyaleti de "Polonya" olarak gösterilse Almanların tepkisi acaba ne olurdu?

T.C. Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin Bonn Büyükelçiliğine şu talimatı verdi:

"Gerçeklere uymayan ve milli bütünlüğümüz hakkında yanlış kanaatlere yol açabilecek bu haritaların düzeltilmesi için ilgili yayın müessesesi nezdinde gerekli teşebbüsün yapılmasını, konunun yetkili Alman makamlarının dikkatine sunulmasını ve sonucundan bilgi verilmesini rica ederim."[180]

Bonn Büyükelçiliği, gereken girişimde bulunmuştur. **Plyglott Verlag,** Büyükelçiliğe gönderdiği yazılı cevapta, söz konusu hatalardan dolayı üzüntü duyulduğunu bildirmiş. Ama basılmış bulunan haritaları piyasaya sürmekten vazgeçmemiştir. Sadece haritanın üst kenarlarına damga biçiminde not düşülerek "Ermenistan" ve "Kürdistan" ibarelerinin gerçeğe uymadığının belirtildiğini ve yeni basılacak nüshalarda ise hatanın tekrarlanmayacağını bildirmiştir.[181]

Alman yayınevi "üzüldük" deyip bildiğini okumuş, haritayı piyasaya sürmüş, bunun üzerine bir not düştüğünü söyleyerek yasak savmıştır.

Yine 1967 yılında, tanınmış Almanca *Brockhaus* sözlüğü ile *Lexion* ansiklopedisini çıkaran yayınevi, Türkiye'nin Bonn Büyükelçiliğine başvurarak Türkiye'deki Kürt nüfusunun miktarını sordu. Yayınevinin söylediğine göre, bir Kürt okuyucu, o günkü Kürt nüfusunun 18 milyon olduğunu söylüyormuş. Oysa yayınlarda Kürtlerin nüfusu 2.8 ile 4 milyon arasında gösteriliyormuş. Ama Kürt okuyucu bu rakamlara itibar etmiyormuş. Kürtler hakkında "doğru rakam verebilmek için" yayınevi Türkiye'deki Kürtlerin sayısının bildirilmesini Türkiye Büyükelçiliğinden rica ediyordu.[182]

180) *KHB-1967*, s.263, No. 126.
181) *Ibid.*, s.268, No. 132.
182) *KHB-1967*, s.17, No. 8.

Yine 1967 yılında, Avrupa Konseyinde Türkiye Daimi Delegeliği Ankara'ya şunu bildiriyor:

"Strazburg'a yakın Monif'te kain IRO (Uluslararası Mülteci Örgütü) *haritaları arasında 224 numara altında 'Die Kurden Volk ohne Staat'* (Devletsiz Halk Kürtler) *namı altında çıkan eserde Anadolu'nun yarısı 'Kürdistan' olarak gösterilmektedir ve bu bölgedeki Kürtlere yapılan baskının Cento sayesinde hafifletildiği iddia edilmektedir."*[183]

Doğu Berlin'de Bir Kürt Toplantısı

2 Mart 1967 günü Doğu Berlin'de, Sofia otelinin bir salonunda bir Kürtçü toplantısı yapıldı ve Federal Almanya'dan, Irak'tan ve başka yerlerden kalkıp Komünist Doğu Almanya'nın merkezinde biraraya gelen Kürtçüler, Kürtlerle ilgili çeşitli konuları görüştüler.

Toplantıya Irak pasaportlu üç Kürt katıldı. Bunlardan biri **Serhad Meded** isimli bir avukattı, yanında bir hanımla toplantıya geldi. Münih Kürt Derneği Başkanı **Nizamettin Kaya** ve Hanover Kürt Cemiyeti Başkanı **Özbek** adında biri de toplantıda hazır bulundu. Türk pasaportlu bazı Kürt öğrenciler de Federal Almanya'dan Doğu Almanya'ya geçerek Berlin toplantısına katıldılar.[184]

Nizamettin Kaya, 1934 doğumlu, aslen Ağrı'nın Doğu Beyazıt halkındandır. 1955 yılında İstanbul Emniyet Müdürlüğünden aldığı bir pasaportla, özel dövizli öğrenci olarak Almanya'ya gitmiş. Dil kurslarından sonra 1957 yılında Karlsruhe Teknik Üniversitesi'ne yazılmış. Ama normal süre içinde okulunu bitiremediği gerekçesiyle 1963 yılında dövizi kesilmişti. Birkaç yıl sonra **Nizamettin Kaya**, Münih Kürt Derneği Başkanı olarak ortaya çıkmış ve bu sıfatla Berlin Kürt toplantısına katılmıştı.[185]

183) *Ibid*, s.203, No. 89.
184) *Ibid*, s.96, No. 48.
185) *KHB-1967*, s.334-335, No. 213.

Berlin toplantısına katılan Iraklı Avukat **Serhad Meded**, toplantı sonunda iki kişiyle birlikte Moskova'ya gitmişti.[186]

Almanya Bugün PKK'nın Avrupa Merkezi Durumunda

Sinan Aygün, *Avrupa Tuzağında Mankurtlaşan Türkiye* adlı kitabında, Almanya'nın Avrupa'da PKK merkezi olduğunu belirterek diyor ki:

"Bu ülkede (Almanya'da), *sayıları 50-70 bin arasında değişen PKK yandaşı olduğu biliniyor. Almanya'nın, 1993 yılında PKK'ya koyduğu yasağa rağmen örgütün faaliyetleri, merkezi Düsseldorf'ta bulunan Almanya Kürt Dernekleri Federasyonu* (YEK-KOM) *güdümündeki 189 oluşum (dernek vs.) vasıtasıyla sürdürülüyor.*

Örgüt, gösteri yürüyüşleri, mitingler, festival ve geceler düzenleyerek örgütsel propaganda faaliyetlerine tam gaz devam ediyor. Çeşitli partilere bağlı Alman milletvekilleri, örgüt mensupları ile ortak toplantılar düzenleyip Türkiye karşıtı politikalar geliştiriyorlar.

Diğer yandan aralarında Medico International, Hanover Çağrısı, Uluslararası Af Örgütü, Kızılhaç Örgütü, Alman Sendikalar Birliği gibi sivil toplum örgütleri, PKK'yı her alanda destekliyor. Kısacası Almanya, PKK'nın Avrupa'daki merkezi durumunda."[187]

Almanya'ya gidip yerleşen Türk vatandaşlarının sayısı 40 yılda 2 milyonu aştı. Buna paralel olarak da Almanya'da siyasi Kürtçülük faaliyetleri akıl almaz boyutlara ulaştı. PKK terörü de en fazla Almanya'dan beslendi. Alman topraklarında mantar gibi pek

186) *KHB-1968*, s.103, No. 95.

187) **Sinan Aygün**, *Avrupa Tuzağında Mankurtlaşan Türkiye: Bir Millet Uyanıyor: 8*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006, s.22.

çok Kürtçü, bölücü dernek fışkırdı: Kürdistan Yurtsever İşçi Kültür Birlikleri Federasyonu, Kürdistanlı Yurtsever Sanatçılar Derneği, Köln Kürdistan Komitesi, KOMKAR, Mainz, Offenbourg, Rüsselheim, Oldenburg ve Dortmund PKK Şubeleri, AKSA vs.

Bu dernekler, yalnız bölücülük propagandasıyla yetinmediler, bölücü terörün fideliği oldular. Alman makamlarının gözleri önünde terör örgütü PKK için eleman yetiştirdiler, para topladılar, finansal destek, lojistik destek sağladılar.

27 Ekim 2007 tarihli *Hürriyet*'te şu haberi okuduk:

"Alman ARD Tv'si Sonunda PKK Gerçeğini Gördü

Almanya'nın ARD televizyonu, PKK'nın Türk ordusuna karşı savaşmak için Almanya'dan gencecik insanları nasıl Kuzey Irak'a götürdüğünü anlatan ilginç bir program yayımladı. Bu kapsamda Almanya'dan giden 2 bin genç öldü. Almanya'da PKK yasağı sadece kâğıt üzerinde, PKK'nın Hollanda ve Belçika'da hazırlık kampları var."

PKK saflarında ölenlerin 2.000 kadarı Almanya'dan terör örgütüne gönderilmiş! 1960'larda Alman istihbarat elemanlarının Kürt gençlerini örgütleyerek Kürtçülüğe yönlendirmelerinin bir sonucu işte budur. Bu kısacık haber bile PKK terörünün bugünkü boyuta erişmesinde müttefikimiz Almanya'nın oynadığı rol hakkında bir fikir vermiyor mu?

Alman Irkçılarının Kürtçü Yayınları

Tamer-Andrea Bacınoğlu'nun ***Modern Alman Oryantalizmi*** başlıklı kitabından birkaç paragraf aktaralım:

"Almanya, Türkiye'ye atfettiği önemi, gerek Türkiye'de mukim muhabirleri ve 'araştırma' enstitüleriyle, gerek yurt içindeki akademik kurumları ve her yıl onlarca yeni 'uzman'la büyüyen Ortadoğu ve Türkiye uzmanlarıyla sergiliyor. Parti vakıfları, kili-

se akademileri, ilgili bakanlıkların 'think-tank'ları vs. hemen her hafta Almanya sathında Türkiye konulu sayısız sempozyum, konferans düzenliyor...

Almanya'nın Türkiye politikasını belirleyen en önemli faktör, bu ülkede 2.5 milyona yakın Türk nüfusun yaşamakta olmasıdır... Gerek 'Kürt' Sorununda, gerek 'İslam' yahut 'Alevi-Sünni' Sorunsalında, 'Alman yayıncılığı, ülkemize ilişkin geliştirdiği tezleri, Türkiye'de doğrulatmak amacı gütmektedir..."[188]

"Darbımesel olmuş Alman kötümserliği ve kuşkuculuğu, Türkiye'de ideal bir oyun alanı bulmuştur. Türkiye'den söz edildiğinde akla ilk gelenler; 'Kürt sorunu', 'Müslüman-laik çekişmesi', 'kusurlu Türk demokrasisi'dir. 'İşkence', 'keyfi tutuklamalar', 'siyasi mahkûmlar', kısacası 'insan hakları ihlalleri', Alman Türkiye yayıncılığının olmazsa olmaz unsurlarıdır.

*Hemen her yerde karşılaşılabilen Türkiye kökenli ilticacıları fon ve otantik malzeme olarak kullanan değişik gruplar (insan hakları örgütleri, kiliseler, siyasi partiler vs.), medyayı da arkalarına alarak Türkiye Cumhuriyeti'nin demokratik bir devlet olmadığını ve yurttaşlarının bir bölümünü, kökenlerinden dolayı ezdiğini çoktan 'kanıtlamış' durumdalar. Türk Devleti'nin PKK'ya karşı verdiği mücadelenin 'etnik çatışma' olarak algılanması, o nedenle şaşırtıcı değildir. Genç araştırmacıların, dış dünyadaki çatışmaların tümünü 'etnik' çerçevede görmeleri, biyolojik ırkçılığın 'farklı ırkların bir arada yaşamalarının imkânsızlığı' tezinin, sadece kozmetik bir revizyondan geçmek suretiyle varlığını devam ettirdiğini göstermektedir. Örneğin 'siyasi bilim' dalında doktorasını yapmış bir bayan araştırmacı (**Heidi Vedeli**), bir yıla yakın oturduğu 'sorunlu' ve -kendi ifadesiyle- 'farklı etnik grupların' yaşadığı bir İstanbul semtinde sadece 'etnik bilinç', 'etnik kin',*

188) **Tamer Bacınoğlu-Andrea Bacınoğlu**, *Modern Alman Oryantalizmi. Alman Yayıncılığının Türkiye Tablosu*, ASAM Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s.IX.

'etnik düşmanlık', 'etnik dışlama' 'etnik dayanışma' vs. keşfedebilmiştir..."[189]

Aynı kitaptan alıntılara devam ediyoruz:

"Almanya'da üzerinde partiler ve ideolojiler üstü bir konsensus sağlanmış ender konulardan biri 'Kürt sorunu'dur. 'Evrenin yetimleri', 'Allah'ın üvey oğulları', 'aldatılan halk' vs. gibi başlıklarla popüler literatürde sağlam bir yer edinmiş olan 'Kürt sorunu', kiliselerden parti vakıflarına, üniversitelerden öğretmen sendikalarına, Alman toplumunun hemen her kesitinde ilgi odağı hâline getirilmiştir. Almanya, Türk toplumu ve bu toplumun anayurdu Türkiye için hayati önem taşıyan konu, 1980'lerin başında geniş çevrelerce seslendirilmeye başlanmış, 1980'lerin ortalarından itibaren gündemin tepesine yerleştirilmiştir... Alman yayıncılığının 'Kürt sorununa, aslında Almanya Türk toplumunun ulusal bir azınlığa dönüşmesi' tehlikesini önlemek amacıyla 'ilgi gösterdiği' söylenebilir. Konunun iç politik amaçlar doğrultusunda değişik kanallarla ve birbirine paralel değişik stratejilerle gündemde tutulması, kısa zaman zarfında üç teze 'geçerlilik' kazandırmıştır:

- *Almanya Türk toplumu homojen değildir.*
- *Türklerle Kürtler birbirinden tamamen farklıdır.*
- *Türkiye'nin bir azınlık sorunu vardır.*

'Türklerle Kürtlerin farklı olduğu' teziyle Almanya'da bir Türk azınlığından söz edilemeyeceğini 'belgeleyen' uzmanlar, aynı tezle bu kez Türkiye'de bir 'Kürt azınlığı'nın bulunduğunu, dolayısıyla ulus devlet projesinin Türkiye'de iflas ettiğini iddia edebilmektedirler. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti'nde bir 'azınlık sorunu' bulunmakta, bu 'sorun' çözülmediği sürece Türkiye Cumhuriyeti'nin AB'ye girmesi de imkânsız gözükmektedir...

Alman yayıncılığı, Kürtlerin 'hangi kabileye mensup olduğunu' çoktan tespit etmiş durumdadır. 'Kürtler Indo-Cermen kökenli olup dil ve kültür açısından Türklerden farklı bir halktır.' Nazi ırk

189) **Heidi Vedeli**, *Binnenimmigration und ethnische identitaet in türkischen Metropolen*, Orient, 3/1996, s.437-452'den aktararak *Ibid.*, s.1-3.

terminolojisini daha yalın kullananlar da vardır... 'Aryen Almanlarla akrabalık' kimi Kürt milliyetçilerinin de hoşuna gitmektedir...

'Kürtlerle Almanların akraba iki Aryen halk olduğu', Alman ilkokullarında ders konusu yapılabilmektedir... Alman ilkokullarında öğretmenlerin Türk öğrencilere 'etnik kimlikleri' ve 'Kürt sorunu' hakkında ev ödevleri vermeleri artık olağan karşılanmaktadır.

'Kürtlerin Türklerden tamamen farklı bir halk' oldukları 'ispat'landıktan sonra, bu 'iki halkın farklılığını tanımadığı' gerekçesiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin yurttaş felsefesi, dolayısıyla ulus devlet, ırkçılıkla suçlanmaktadır..."[190]

Kısacası, Almanlar "ırk" ile kafalarını bozmuş gibidirler. Alman yayıncılar Auschwitz'ten beri "ırk" (rasse) kelimesi yerine "Etnisite" kelimesini kullanmaya özen göstermekte iseler de Kürtler konusunda kullandıkları ırkçı terminoloji Nazi ırkçılığından pek farklı görünmemektedir. Tarih boyunca gerçek ırkçılığı hiç tanımamış olan Anadolu insanına yakıştırılmak istenen Alman ırkçı yaftaları, doğrusu pek iğreti kaçmaktadır.

Almanca Kürtçü Yayınlardan Birkaç Kitap Örneği

Namo Aziz, *Kurdistan. Menschen, Geschichte, Kultur* (*Kürdistan. İnsan, Tarih, Kültür*), Nürnberg, 1991.

Askim Bozkurt, *Das Kurdenproblem in der Türkei* (*Türkiye'de Kürt Problemi*), Stuttgart, 1992.

Günter Deschner, *Die Kurden. Das Betrogene Volk* (*Kürtler. Aldatılan Halk*), Erlangen, 1989.

Erhard Franz, *Material zum Kurdenproblem* (*Kürt Sorunu Üzerine Malzemeler*), Hamburg, 1977.

Erhard Franz, *Kurden und Kurdentum* (*Kürtler ve Kürtlük*), Hamburg, 1986.

190) **Bacınoğlu**, *Modern Alman Oryantalizmi*, s.104-110.

Hans Hauser, *Die Kurden: Die Stiefsöne Allahs* (*Allah'ın Üvey Oğulları Kürtler*), Frankfurt, 1991.

Lothar A. Heinrich, *Die Kurdische Nationalbewegung in der Türkei* (*Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi*), Hamburg, 1979.

Karen Kren, *Kürdologie, Kurdistan und Kurden in der deutschsprachingen Literatur. Kommentierte Bibliographie* (*Almanca Literatürde Kürdoloji, Kürdistan ve Kürtler. Açıklamalı Bibliyografya*), Münster, 2000.

Jürgen Roth, *Geographie der Unterdrückten. Die Kurden* (*Ezilenlerin Coğrafyası. Kürtler*), München, 1978.

Thomas Scheffler, *Ethnisch-religiöse Konflikte und gesellschaftliche Integgration in Vorderen und Mittleren Orient* (*Yakın ve Ortadoğu'da Etnik-Dini Çatışma ve Ekonomik Entegrasyon*), Berlin, 1985.

HOLLANDA

Amsterdam'da "Uluslararası Kürdistan Derneği"

1960 Ağustos'unda, Hollanda'nın Amsterdam şehrinde **"Uluslararası Kürdistan Derneği"** (International Society Kurdistan) adlı bir dernek kurulmuştur. Derneğin kurucusu **Silvio Eugenius van Rooy** adlı, Musevi kökenli bir Hollandalıdır. 1924 doğumlu olan **S. van Rooy**, 1960'larda Amsterdam Belediye'sinde memur olarak görünüyordu. **İkinci Dünya Savaşı** içinde Alman Nazi Emniyet Teşkilatı (Sigerheit Dienst Sd) hesabına çalışmış, Hollanda'nın Alman işgalinden kurtuluşundan sonra 3 yıl enterne edilmişti. Serbest kaldıktan sonra kendisi anti-komünist fikirlerle dolu bir kimse olarak görülmüştü. Anti-komünist Ukraynalılara ilişkin birçok yazı yazmıştı.

S. van Rooy, Avrupa'da okuyan Kürt öğrencilerle Paris'te, *Ecole Nationale des Langues Orientales Vivantes*'de (Yaşayan Doğu Dilleri Ulusal Okulu) **Kâmuran Ali Bedirhan** aracılığıyla ilişki kurmuş ve Uluslararası Kürdistan Derneği'ni kurma gereğini duymuş.

Derneğin amacı, "Kürtlerle ilgili bütün verileri toplamak ve yaymak, Irak'taki "bağımsızlık savaşında" Kürt milletine yardım etmek, Kürtlerin birbirleriyle ve komşularıyla ilişkilerini değerlendirmek" olarak özetleniyordu. **Silvio van Rooy**, derneğin politik değil, bilimsel nitelikte bir örgüt olduğunu ileri sürüyordu. Hollanda makamları da bu açıklamayı kabul etmiş görünüyorlardı. Ama bu söyledikleri doğru değildi.

1968 yılında derneğin 100 kadar üyesi vardı. Bunların hemen hepsi Hollandalı idi. **S.van Rooy, R.C. Tamboer** adlı bir diğer Hollandalı ile birlikte *Kurdish Facts* adlı bir periyodik yayımlıyordu. 4 ile 6 sayfa olarak teksir kâğıda basılan bu dergi ya da bülten, yılda 20 sayı kadar yayımlanıyor ve Kürtlere ilişkin olayları ve haberleri topluyordu ama pek düzgün çıkmıyordu.

Dernek, *Kurdish Bibliography* (*Kürt Bibliyografyası*) ve *Kurdish Yearbook* (*Kürt Yıllığı*) adlı kitapları yayımlamıştı. Ayrıca Kürtçe kitaplar çıkarmaya da başlamıştı. Bu arada Kürt şairi **Hemros Reşo**'nun *Bakur* adlı kitabını yayımlamıştı.

Uluslararası Kürt Derneği daha çok Irak Kürtleri üzerinde duruyordu ama Türkiye'deki Kürtleri de diline dolamaktan geri durmuyordu.[191]

Uluslararası Kürt Derneği, 1968 başlarında *Bakur* adlı Kürtçe-Almanca bir şiir kitabını piyasaya sürerken kitapla birlikte bir de İngilizce duyuru yayımlayıp dağıttı. Kitap ve duyuru, Cakarta'daki Türkiye Elçiliğine kadar birçok Türk Elçiliğine de gönderildi.

Duyuruda şunlar söyleniyordu:

"Üç yüzyılı aşkın bir zamandan beri Amsterdam'da İbranice, Arapça, Süryanice, Macarca ve Rusça kitaplar yayınlanır. Burada 1660 yılında ilk defa bir de Ermenice kitap yayınlandı; Hisous Worti adını taşıyordu.

Başka yerlerde basılamayan veya yasaklanan her şeyi Amsterdam'da bastırmak yaşayan bir gelenektir. Son olarak Amsterdam'daki Uluslararası Kürt Derneği tarafından yayınlatılan ve Kürt şiirlerini içeren Bakur adlı kitap bu geleneğin yeni bir örneğidir. Şair ***Hemros Reşo****'nun bildiği tek Batı dili Almanca olduğu için Kürtçe her şiirin karşısına Almanca çevirisi de eklendi.* ***Reso*** *bir müstear isimdir. Kürt toplumunun yaklaşık yarısının,*

191) *KHB-1968*, s.162-163, No. 135; s.169-170, No. 146: T.C. Lahey Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na yazı, 1.4.1968, No. 37.

yani 6 milyon Kürt'ün yaşadığı Türkiye'de, Kürtçe herhangi bir şey yayımlamak ve dağıtmak ağır suçtur.

Hollanda Türkiye'nin resmen müttefikidir. Ama Hollanda, insanın istediği her şeyi bastırıp yayımlayabileceği bir ülkedir. Yeter ki bastıracak paranız olsun. Hollanda'da Kürtçe edebi ve bilimsel yayın için destek bulmak kolay değildir... 'Bakur' adlı kitabı 7.50 Florin karşılığında edinebilirsiniz."[192]

Hollanda Yahudisi **van Rooy**, propaganda tekniklerini iyi kullanıyordu; az yazıyor ama adeta nokta vuruşları yapıyordu. Yazdıkları çivi gibi beyinlere saplanıyordu. Burada da bunu yapıyordu. Amsterdam'da her şeyi yayımlamak serbest, Türkiye'de ise Kürtçe yayın yasak dedi mi, bu artık unutulmuyor ve Kürtçülere malzeme oluyordu... Ama kimse çıkıp de **van Rooy**'un iddialarının doğruluğunu sorgulamıyordu. Kimse, "Hollanda'nın Katolik-Protestan diye bölünmesini ya da kuzey-güney diye ikiye ayrılmasını veya Frieasland bölgesinin Hollanda'dan koparılmasını savunan yazıların yayımlanması acaba o özgür Amsterdam'da serbest mi?" diye bir soru sormuyordu!

Hollanda, bölücülük bakımından Almanya'yı örnek alıyor. Tıpkı Almanların yaptıkları gibi Hollanda'daki Türk vatandaşlarını Türk-Kürt, dinci-laik diye bölüyor. 19 Ağustos 1964 tarihinde Türkiye ile Hollanda arasında İşgücü Anlaşması imzalandı. Bundan sonra Hollanda'ya giden Türk vatandaşlarının sayısı oldukça hızlı biçimde arttı. Hollanda, Almanya'dan sonra en çok Türk işçisi alan ülke durumunda idi. İşgücü Anlaşması'nın imzalanmasından sonraki sekiz yıl içinde, 1972 yılı sonunda Hollanda'daki Türk vatandaşlarının sayısı 51.000'i aştı.[193]

Sayıları yıldan yıla artan Türk vatandaşları, Hollandalı Kürtçüler için bulunmaz bir malzeme oldu. **Van Rooy**'un kurduğu

192) *KHB-1968*, s.68-69, No. 61 ve No. 61'e ek; s.8-84, No. 73 ve No. 73'e ek.

193) T.C. Dışişleri Bakanlığı, Ekonomik ve Sosyal İşler Genel Müdürlüğü, *Yurtdışı Göç Hareketleri ve Vatandaş Sorunları*, Türkiye Cumhuriyeti 1923-1973, 50. Yıl yayını, Ankara, 1973, s.18, Cetvel V.

Amsterdam'daki "**Uluslararası Kürdistan Derneği**" kolları sıvadı. Üyelerini seferber etti. Başta taraflardan da destek alarak Hollanda'daki Türk vatandaşları, doğulu-batılı, Kürt-Türk diye bölünüp ayrıldı. "Kürtler" üzerinde beyin yıkama operasyonlarına ve örgütlenmeye gidildi. Kısa zamanda Hollanda topraklarında bir dizi Kürtçü dernek kuruldu: **Hollanda Kürt İşçiler Birliği, Hollanda Kürt Faaliyetleri Merkezi, Hollanda Kürdistan Komitesi, Den Haag** (Lahey) **Kürdistan Komitesi, Nijmegen Koma Kürdistan Derneği** vs.

İSVİÇRE

Tribune de Genève'de Kürtçü Dizi Yazılar

23-31 Mart 1967'de, İsviçre'nin tanınmış gazetelerinden *Tribune de Genève*'de, *Çeteler Diyarı Kürdistan* başlıklı, **Jean Bertolino** imzalı bir dizi yazı yayımlandı. Kürtçülük propagandası yapılan bu diziyi Türkiye'nin Bern Büyükelçisi **Necmettin Tuncel**, Ankara'ya şöyle rapor etti:

"...Kürtlerin muhtariyet hatta bağımsızlık için savaştığı ileri sürülen bu yazılarda, müellif bariz bir şekilde Kürtçülük davasını savunan bir üslup kullanmıştır; yazılarda özetle şu hususlara temas edilmektedir:

Kürtler, 30 yıldan beri fasılalı şekilde savaş halindedir. Bu savaş sırasına göre Türklere, Araplara veya İngilizlere karşı yapılmıştır. İşin içinde petrol davası bulunduğundan Batılılar, Kürtlerin mücadelesine karşı lakayt kalmışlardır. Hareketin başında 63 yaşında Molla Mustâfa Barzani vardır. Türk, İran ve Iraklılar tarafından kuşatılma tehlikesi karşısında, muharebe hattını yarıp Sovyet Rusya'ya iltica etmiş, onlar tarafından çok iyi karşılanmıştır.

Yazarın iddiasınca Irak'ta 2 milyon, 4-5 milyon İran'da, 500 bin Suriye'de ve Türkiye'de de 6-8 milyon Kürt yaşamakta olup yalnız Rusya'daki Kürtler kendi dillerinde yayın yapma hakkına sahiptir.

*Türkiye'yi ve özellikle Doğu Anadolu'yu gezdiğini iddia eden yazar, makalesinde Aydın Milletvekili **Şükrü Koç**'un 31 Temmuz*

1966 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan bir yazısına atfen şunları ileri sürmektedir:

'Bu bölgedeki 18 vilayetten dokuzunda 336 polis ve jandarma karakoluna mukabil 50 öğretmen, 20 doktor, 6 eczane vardır. Türkleştirme politikasına gelince, bu tamamen akim kalmıştır. Mardin'de % 91, Siirt'te % 87, Hakkâri'de % 81, Diyarbakır'da % 67, Bitlis'te % 66, Van'da nüfusun % 55'i bir kelime Türkçe bilmemektedir.'

Bu seri makalelerde ayrıca, Irak'taki askeri harekâta Kürt halkına karşı girişilen haşin davranışlardan söz edilmekte, bu arada Irak'taki Hıristiyan azınlıkların (Keldani, Asuri, Süryani ve Ermeniler) farklı muamele görmeleri sebebiyle Kürtlerin muhtariyet mücadelesini hararetle destekledikleri ileri sürülmektedir..."[194]

İsviçre gazetesinde yayımlanan bu yazılarda, **Barzani** propagandasının yanı sıra Türkiye'nin imajına da kara çalınıyordu. Kimdi bu yazıları yazan **Jean Bertolino**? 1963 yılında **Bertholino Jean Joseph** adında bir Fransız Siirt, Diyarbakır ve Urfa'yı dolaşmıştı. Acaba aynı şahıs mıydı? Belli değildi, araştırıldı, soruşturuldu ama öğrenilemedi. İsviçre ilgilileri gazetecinin kimliğini, banka sırrı gibi sakladılar![195]

Uluslararası Hukukçular Komisyonu'nun Bir Çıkışı

6 Eylül 1967 günlü *Associated Press* Basın Bülteni'nde şu haber çıkmış:

"Uluslararası Hukukçular Komisyonu Türk hükümetini ülkesindeki Kürt azınlığına baskı yapmakla suçladı."

194) *KHB-1967*, s.112, No. 51: T.C. Bern Büyükelçiliği'nden Dışişleri'ne yazı, 10 Nisan 1967, No. II/S-I/145/67.

195) *KHB-1967*, s.252, No. 111.

Habere göre, güya, Uluslararası Hukukçular Komisyonu'nun (The International Commission of Jurists=ICI) bir yazısında, **Lozan Antlaşması**'na da yollama yapılarak Kürtlerin "azınlık hakları"ndan söz ediliyor ve Türk hükümeti bu hakları tanımamakla suçlanıyormuş.

Dışişleri Bakanlığı ilgilisi, haberi görür görmez yerinden fırlamış olmalı. Çünkü **Lozan Antlaşması**'nda "Kürt azınlığı" kavramı yok, "Müslüman azınlık" kavramı da yok. Lozan'a göre Türkiye'de yalnız Müslüman olmayan (gayri-Müslüm) azınlıklar var: Rumlar, Ermeniler, Yahudiler... Hukukçular, nasıl olur da bu antlaşmayı çarpıtmaya kalkışırlar? Anılan Hukukçular Komisyonu, İsviçre'nin Cenevre şehrindedir. Genel Sekreteri eski İrlanda Dışişleri Bakanı **Mc Bride**. Hemen Cenevre'ye telgraf çekildi: Haberde anılan bültenin ya da yazının ilgili kısmının tam metni istendi, acele telgrafla gönderilmeliydi.[196] Aynı zamanda BM Cenevre Ofisi'ndeki Daimi Delegeliğe talimat verildi:

*"Genel Sekreter **M. Mc Bride**'ı görerek Milletlerarası Hukukçular Komisyonu tarafından yayımlanan bir derginin Eylül 1967 tarihli nüshasında Kürtler hakkında intişar eden bir yazıda, Türkiye'nin toprak ve milli bütünlüğüne kasteden ve gerçekle herhangi bir ilgisi olmayan bazı görüşlerin ileri sürülmesinin hayret ve üzüntüyü mucip olduğu belirtilerek esasında hükümran bir devletin iç işlerine müdahaleden başka bir anlam taşımayan bu neviden maksatlı davranışların tekerrürüne mani olmak üzere, ilgililerin dikkatinin çekilmesini ve bu hususta gerekli tedbirlerin alınmasını beklediğimizin münasip surette bildirilmesi..."*[197]

Aynı yazıda Kürtçülük konusunda Daimi Delegeliğe şu bilgiler verildi:

196) *KHB-1967*, s.261, No. 261.
197) *KHB-1967*, s.266, No. 131: T.C. Dışişleri'nden, BM Cenevre Türkiye Daimi Delegeliği'ne, 15.9.1967, No. 5841/85.

"...Malumları olduğu üzere Kürtçülük savunucuları, Türkiye'nin güneydoğusunu, Irak'ın kuzeyini, İran'ın batısını ve Suriye'nin kuzeyini içine alan bölgeyi Kürdistan olarak adlandırmakta ve bu bölge halkının 'Kürt' olduğunu ileri sürmektedirler. 'Kürdistan davasını' savunanların istekleri, sınırlı otonomiden bağımsız bir Kürdistan'a doğru uzanmaktadır.

Fiili bakımdan bugünkü durum, ***Mustafa Barzani****'nin önderliğini yaptığı Irak Kürtlerinin otonomi kazanma çabaları olarak özetlenebilir. Ancak sağlanabilecek bir otonominin ilerde, Türkiye'ye de yönelebilecek daha ileri Kürt isteklerinin belli başlı dayanaklarından birisi olacağı da düşünülebilir.*

Irak'ta silahlı çatışma haline inkılap etmiş bu faaliyetlere paralel olarak Kürt liderleri Türkiye, Suriye, İran gibi nüfusunun bir kısmı Kürtçe konuşan memleketlerde gizli teşkilat kurarak Kürtçülük emellerinin gerçekleşmesine çalışmaktadırlar.

Bugün, özellikle Avrupa'nın muhtelif memleketlerinde bir takım Kürt teşekküllerinin meydana getirildiği, Kürtçülük faaliyetlerinin bilhassa bu teşekküller vasıtasıyla yürütüldüğü ve bu maksatla da zaman zaman kongreler tertiplediği malumlarıdır.

Bugün bu davanın yabancı basında sistematik bir şekilde yer alması ve yorumlanması yolundaki gayretlerin başlıca gayesi konunun uluslararası politika alanına sirayetini ve meselenin milletlerarası teşekküllerde görüşülmesini sağlamaktır...

Türkiye'de insanlar ve bölgeler bakımından herhangi bir fark gözetilmemektedir. Bu bakımdan Türkiye'nin Güneydoğu bölgesi ve bu bölge halkına yöneltilen iddiaların gerçekle alakası bulunmamaktadır.

Kaldı ki, Türkiye'dekine benzer örneklere, Batı Avrupa memleketleri de dahil olmak üzere birçok ülkede rastlanmaktadır. Ve yine bilinmektedir ki bu ülkelerdeki bu gibi örnekler ilgili memleketler için bir azınlık meselesi haline gelmemektedir."[198]

198) *Ibid.*

Aynı günlerde aynı konuya ilişkin başka bir yazıda *"Tatbikatta, Lozan Antlaşması'ndan bu yana, azınlık mefhumundan sadece Rum, Ermeni ve Yahudi gibi gayri-Müslüm grupların kastedildiği bilinmektedir"* deniyordu.[199]

Kısacası, **Lozan Antlaşması**'nda Müslüman azınlık kavramı yoktu, uygulamada da yoktu ve Türkiye'de Kürtler "azınlık" değildi.

Birkaç gün sonra Cenevre'den cevap geldi. Daimi Delege **Özdemir Benler** gereken girişimi yapmıştı. Ankara'ya şöyle bildirdi:

*"Milletlerarası Hukukçular Komisyonu Genel Sekreteri **Sean Mc Bride**'ı gördüm. Talimatlarını anlattım.*

Genel Sekreter önce sözü edilen yazının esas itibariyle Irak'a yöneltilmiş bulunduğunu ancak yazıda genellikle Kürt sorunu ele alınmış olduğu için Türkiye'ye de kısaca değinildiğini söyledi. Yazıda Türkiye ile ilgili konular hakkında kendisine gayrı resmi bir not verildiği takdirde gerekeni yapabileceğini söyledi.

Ben bir milletlerarası hukuk derneğinin bu sorunla ilgilenmesinin hukuki ya da fiili bir dayanağı olması gerektiğini, bu itibarla teşekkülün Türkiye ile ilgilenmesinin yeri olmadığını; ilgilenecek bir sorun olmadığına göre de şahsen istediği şekilde bir not hazırlanmasına mahal olmadığı yolunda düşündüğümü münasip şekilde anlattım. Genel Sekreter bu nokta üzerinde bir daha durmadı. Yazının Irak'a yöneltilmiş bulunduğunu tekrar etti..."[200]

199) *KHB-1967*, s.270, No. 134.
200) *KHB-1967*, s.294, No. 173.

SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLER BİRLİĞİ (VE ERMENİSTAN)

Rusya'da Kürdoloji ve Kürtçülük Geleneği

Rusya'da Kürdoloji ve Kürtçülük çalışmalarının köklü bir geçmişi var. Bu konuya, *Kürtçülük* kitabımızda biraz değinmiştik.[201]

Rusların uzun soluklu Kürtçülük çalışmaları, Sovyet döneminde hiç şaşmadan devam etmiş ve Sovyetler'in, **İkinci Dünya Savaşı**'nda işgal ettikleri Kuzey İran'da "**Kürdistan Demokrat Partisi**"ni kurdurup örgütlemeleri ve Mahabat kasabasında yoktan bir "Kürt Halk Cumhuriyeti" yaratmalarıyla sonuçlanmıştı. Sovyetler, kurdurdukları bu cumhuriyeti yaşatamamışlarsa da Kürtçülük çalışmalarını yine sebatla sürdürmüşlerdir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda, Uluslararası Oriyantalistler kongrelerine Sovyet Kürdologların da katılıp ağırlıklarını koydukları görülür. Kürdolog **Moh. Mokri**'nin de belirttiği gibi, Sovyetler Birliği'ndeki Kürdoloji çalışmaları "**hem bilimsel hem de siyasal anlam**" taşır.[202] Hatta gayet bilimsel görünen araştırmalarda dahi siyasal anlam ağır basıyor gibidir. Ne olursa olsun, Sovyet Kürtçüleri, uluslararası kongrelere katılıyor ve "bilimsel" bildiriler sunuyorlar. Kürdoloji, İranolojinin bir alt kolu olarak ele alınıyor ve oriyantalistler arasında tartışılıyor idi.

201) **Şimşir**, *Kürtçülük 1787-1923*, s.66-71.

202) **Moh. Mokri**, *Kürdologie et Enseignement de la Langue kurde en URSS (SSCB'de Kürdoloji ve Kürt Dili Eğitimi)*, Librairie Orientale Paul Geuthner, Paris, 1963, s.71.

Eylül 1957'de Almanya'nın Münih kentinde toplanan XXIV. Uluslararası Oriyantalistler Kongresine yarım düzine Sovyet Kürdologu katılmış: Ünlü **Minorsky, K.K. Kurdoev, M.B. Rudenko, A. Avdal, H. Djindi** ve **Moh. Mokri**. Bu Kürdologlar, gerek bildirileriyle, gerek tartışmalarıyla Kürdoloji'ye katkıda bulunmuşlar.

Üç yıl sonra, Ağustos 1960'ta toplanan XXV. Uluslararası Oriyantalistler Kongresi'ne Moskova ev sahipliği yapmıştır. Bu kongreye daha fazla Sovyet Kürdoluğu katılmış. Bunlar, İranolojinin bir seksiyonunda (alt kolunda) ele alınan Kürt tarihi ve Kürt filolojisi konularında yine katkıda bulunmuşlar. Sovyet Kürdologları bu gibi kongrelerde, kongre yayınlarında ve çeşitli bilimsel dergilerde adlarını dünyaya duyuruyor ve yoğun yayın yapıyorlardı.

Sovyetler Birliği'nde Kürdoloji'nin oturmuş bir alt yapısı vardı. 19. yüzyılda 30 yıl kadar Erzurum'da ve İzmir'de Rus Konsolosu olarak bulunmuş ve Anadolu'dan Kürt elyazmalarını toplayıp Rus Bilimler Akademisi'ne taşımış olan **A. Jaba**, Rus Kürdolojisi'ne ivme kazandırmış.

Sovyet döneminde **A.A. Freiman** ve **L.A. Orbeli** adlarında iki dilci ve İran uzmanı akademisyen Kürdoloji'ye büyük hizmette bulunmuşlar. Bunlar, Leningrad Üniversitesi'nde ve Doğu Dilleri Enstitüsü'nde Kürt araştırmalarının temelini atmış olan profesörlerdir. Sovyet Kürdologlarının çoğu burada, bu profesörler tarafından yetiştirilmiştir.

Ermeni asıllı olan **Profesör Orbeli** (1886-1961), 1916-1937 yılları arasında Petersburg/Leningrad Üniversitesi'nde Kürtçe dersleri okutmuş, birçok eser yayımlamış, çalışmalarında Türkiye Kürtlerine ağırlık vermiş, özellikle Van Gölü yöresinde konuşulan Kürt lehçesi sözlüğünü hazırlamış ve kendisinin izinde yürüyen çok çalışkan araştırmacı asistanlar yetiştirmiştir. **Prof. Orbeli**, aynı zamanda, Petersburg Üniversitesi'nin isteği üzerine, Latin alfabesi esasına dayanan bir Kürt alfabesi hazırlamış. Bu alfabe,

Birinci Dünya Savaşı yüzünden uygulamaya konamamışsa da bu alanda daha sonraki çalışmalarda, özellikle 1927 yılında **Arap Şamilov**'un çalışmalarında kullanılmıştı.

1960'larda Sovyetler Birliği'nin altı merkezinde Kürt araştırmaları yapılıyordu: Moskova, Leningrad, Erivan, Bakü, Aşkabad ve Semerkand. Buralarda, Rus Kürdologları ile birlikte Kürt asıllı Sovyet Kürdologları da çalışıyordu. Kürtçülüğe ömürlerini vermiş olan Kürt asıllı Sovyet Kürdologları'nın üçü isim yapmış. Bunların üçü de Rus işgali sırasında Kars'ta doğmuş: 1906 doğumlu **Amin Avdal**, 1908 doğumlu **Hadji Djindi** ve 1910 doğumlu **K.K. Kurdoev**.

İçlerinde en ünlü olanı **Prof. Kurdoev**'dir. **Kurdo** olarak da bilinir. Kars doğumlu **Kurdoev**, Leningrad'da yetiştirilmiş. **Prof. Orbeli**'nin ve **Prof. Freiman**'ın öğrencisi, asistanı olmuş. Çok çalışkan ve üretken bir araştırmacı. 34 bin kelimelik bir Kürtçe-Rusça sözlük hazırlamış ve yayımlamış. Kürtçülük üzerine daha pek çok kitaba ve makaleye imza atmış. 1946 yılında Leningrad Kürdoloji kürsüsünün başına getirilmiş ve 1960'larda hâlâ aynı yerde Kürtçe dersleri okutuyor idi. Onun emrinde 10 asistan Kürtler üzerinde yeni araştırmalar yapıyor, tezler hazırlıyordu: 5 Kürt, 4 Rus ve 1 Oset.

Kurdoev'in yetiştirdiği öğrenciler ve asistanlar, 1960'larda başka merkezlerde kürsü sahibi olmuş, profesörlüğe yükselmişlerdi. Moskova'da Sovyet Bilimler Akademisi Filoloji Enstitüsü'nde **Prof. Çerkez Bakoev**, Asya Halkları Enstitüsü'nde **Ruslan Tsabalov**, Leningrad Kürdoloji Enstitüsü'nde çalışan ve **Ahmed Hani**'nin *Mem o Zin* adlı eseri üzerine doktora tezi hazırlamış olan Bayan **M.B. Rudenko**, **Kurdoev**'in öğrencileridir.

1930 Tiflis doğumlu Bayan **Rudenko** da hocası **Kurdo** gibi çok çalışkan ve üretken çıkmış, Kürt edebiyatı üzerine Rusça çevirileri ile açıklamalı, eleştirmeli önemli eserler yayımlamıştır: **Ahmed Hani**'nin ***Mem o Zin***'i, **Hâres Bidlisi**'nin ***Leyla ile***

Mecnun'u; **Salim ibni Süleyman**'ın *Yusuf ile Züleyha*'sı; **Molla Cezari**'nin *Divan*'ı gibi.[203]

Soğuk Savaş'ta Kürtçü Yayınlarda Patlama

Soğuk Savaş yıllarında Rus-Sovyet Kürtçülüğünün yeniden hızlandığı anlaşılıyor. Bu dönemde Sovyetler Birliği'nde, özellikle Rusya'da ve Ermenistan'da, Kürtçülük yayınlarında adeta bir patlama olmuştur. Yalnız 1950-1955 yıllarında Kürtler üzerine dokuz doktora tezi yayımlanmış. Bunlardan biri dil, biri edebiyat üzerinedir: **Ç.H. Bakev**'in hazırladığı ve 1950 yılında Leningrad'da yayımlanan *Kürt Gramerinde Takıların Önemi* ve **M.B. Rudenko**'nun 1955 yılında Leningrad'da yayımlanmış olan *XVII. Yüzyıl Kürt Şairi Ahmed Hani'nin Mem o Zin Şiiri.*

Doktora tezlerinden yedisinin konuları siyasidir. Bunlardan beşi İran Kürtleriyle ilgilidir: **T.F. Aristova**'nın *İran Kürtleri*, **G. Akopov**'un *İran Kürtleri'nin Ulusal Gücü*, aynı konuda **A. Avdal**'ın ve **I.O. Farizov**'un tezleri. 1954 yılında Bakü'de yayımlanmış olan şu iki doktora tezi özellikle dikkat çekicidir:

R. Gazi, *1945-1946 Yıllarında İran Kürdistanı'nda Ulusal Kurtuluş Hareketini Örgütleyen ve Yöneten Kürt Demokrat Partisi* (Rusça), Bakü, 1954.

S. Şamzini, *Kürt Halkının Ulusal Kurtuluş Hareketi* (Rusça), Bakü, 1954.

Soğuk Savaş'ta Batı yanlısı ve sonra NATO üyesi Türkiye, Moskova'nın hedef ülkelerinden biridir. Sovyetler Birliği'nde yapılan Kürtçülük araştırmaları da dolaylı olarak Türkiye'ye, Türkiye'nin ülke ve ulus bütünlüğünü tehdit edebilecek bir silahtı. Ruslar bu silahı hep elde tutuyorlardı.

Evet, **Soğuk Savaş** yıllarında Sovyetler Birliği'nde, Kürtçülük alanında yoğun yayın yapılmıştır. Bir Sovyet araştırmasına göre, Rusya'da ve Sovyetler Birliği'nde Kürdoloji ve Kürtçülük

203) *Ibid.*, s.72-78.

alanında 269 kalem yayın yapılmıştı. Bunların yarısının yani tam olarak 138 adedinin 1946-1963 yılları arasında yayımlandığı saptanmıştı.[204] Görebildiğimiz kadarıyla **Soğuk Savaş**'ın ilk yıllarında Sovyetler Birliği'nde yapılan Kürtçülük yayınları bütün Batı Avrupa'da yapılan yayınların toplamını aşmış görünmektedir. Sovyetler herhalde Kürtçülük yayınlarında başı çekiyorlardı.

Avrupa Konseyi'ndeki Türkiye Daimi Delegeliği 17 Haziran 1967 günü Ankara'ya şunları yazıyor:

*"Kürtçülüğe en fazla değer verenler Ruslardır. Hayatlarının büyük kısmını İngiltere ve Fransa'da geçirmiş olan Kürtçülerden en meşhurları **Vladimir Minorsky** ve **Basile Nikitine**'dir. Leningrad Üniversitesi'nde Kürdoloji çalışmaları **K.K. Kurdoev** tarafından idare edilmektedir. Sovyet Ermenistan'ın merkezi Erivan'da İlimler Akademisi'nin Şarkiyat kısmı keza bu konuyu işlemektedir. Moskova'da İran dili mütehassısı **B.M. Miller** Kürt dili ile de uğraşmaktadır. Sovyet Azerbaycan merkezi Bakü'de İlimler Akademisi'nin Şarkiyat kısmında yine Kürtlükle ilgili çalışmalar vardır..."*[205]

Sovyet Ermenistan Cumhuriyeti'ndeki Kürtçü yayınlar ise başlı başına bir yer tutmaktadır.

Sovyet Kürtçü yayınlarının listesine bir göz atmak bile insanı epeyce düşündürmektedir. Bu uzun listenin bazı kalemleri, bir fikir vermek için kısaltılarak aşağıya aktarıldı:

Avaliani, Iu. Iu, *Kürt Dilinde Birleşik Fiillerin Özellikleri* (Rusça), Semerkand, 1959.

Bakaev, Ç.X., *Kürt Dili* (Rusça), Bilimler Akademisi, Moskova-Leningrad, 1959.

Bakaev, Ç.X., *Kürtçe-Rusça Sözlük.* 14.000 Kelime, Moskova, 1957.

204) **Moh. Mokri**, *Kürdologie et Enseignement de la Langue kurde en URSS (SSCB'de Kürdoloji ve Kürt Dili Eğitimi)*, s.84-100.

205) *KHB-1967*, s.203, No. 89.

Bruk, S.I., *Ön Asya Ülkelerinde Nüfusun Etnik Yapısı ve Dağılımı* (Rusça), Bilimler Akademisi Yayını, Moskova, 1958.

Cukerman, I.I., *Kürtçe Grameri: Kurmancı'da Fiil Şekilleri* (Rusça), Moskova, 1962.

Farizov, I.O., *Rusça-Kürtçe Sözlük*. 30.000 Kelime, Moskova, 1957.

Gazi, R., *Sovyet Kürdolojisinin Durumu ve Hedefleri* (Azerbaycan Türkçesiyle), Bakü, 1959.

Jalilov, O.L., *1977-1978 Rus-Türk Savaşında Kürtler* (Rusça), Moskova-Leningrad, 1963.

Jalilov, O.L., *Türk ve İranlı Müstebitlere Karşı Şeyh Ubeydullah Önderliğinde Kürt Kurtuluş Hareketi* (Rusça), Moskova-Leningrad, 1963.

Jindi, H., *Kürt Kahramanlık Türküleri* (Kiril alfabesiyle Kürtçe), Moskova, 1962.

Kotlov, L.N., *Irak'ta 1920 Yılında Ulusal Kurtuluş Ayaklanması* (Rusça), Moskova, 1958.

Kurdoev, K.K., *Burjuva İran'da Kürt Tarihinin Çarpıtılması* (Rusça), Leningrad, 1954.

Kurdoev, K.K., *Kürt Dili Grameri* (Kurmancı), Bilimler Akademisi, Moskova-Leningrad, 1957.

Kurdoev, K.K., *Kürtler* (Rusça, Ön Asya Halkları adlı kollektif eserde), Moskova, 1957.

Kurdoev, K.K., *Sovyet Kürdolojisinin Gelişmesi* (Rusça), Moskovba, 1960.

Kurdoev, K.K., *Kürt Dili* (Rusça), Moskova, 1961.

Kurdoev, K.K., *Kürtçe-Rusça Sözlük*. 34.000 kelime (Rusça), Moskova, 1960.

Muradov, H., *Sovyet Kürt Edebiyatı* (Rusça), Tiflis, 1958.

Musaelian, J.S., *Kürdoloji Bibliyografyası* (Rusça), Moskova, 1963.

Raşid, M., *Vatan Yollarında. Şiirler.* Kürtçeden Çeviren **N. Alibegova** (Rusça), Moskova, 1960.

Rudenko, M.B., *A.D. Jaba'nın Koleksiyonunda Kürt Elyazmaları* (Rusça), Leningrad, 1957.

Rudenko, M.B., *Kürt Edebiyatı Üzerine* (Rusça), Moskova-Leningrad, 1960.

Rudenko, M.B., *Ahmed Hani'nin Bilinmeyen Şiirleri* (Kürtçe asılları ve Rusça'ya çevirileri), Moskova, 1961.

Rudenko, M.B., *Ahmedi Hani'nin Mem o Zin* (Tıpkıbasım ve Rusça çevirisiyle), Moskova, 1962.

Şamilov, A., *Kürt Çobanı* (Çocuk kitabı, Kürtçe'den Rusça'ya çeviri), Moskova, 1960.

Siabandov, S., *Ermenice-Kürtçe Sözlük*. 23.000 kelime (Ermeni ve Kiril Alfabesiyle) Erivan, 1957.

Zavriyev, D.S., *Kuzeydoğu Türkiye'nin (Türkiye Kürdistanı'nın) Yakın Tarihi* (Rusça), Tiflis, 1949.[206]

Bunlar, **Soğuk Savaş** döneminin ilk on beş yılında Sovyetler Birliği'nde, "bilimsel" görüntü verilmeye çalışılmış Kürtçü yayınlardan seçme bir demet. Tarihten edebiyata, filolojiden sosyolojiye geniş bir yelpaze. Rusça, Ermenice ve Kırmancı lehçesiyle yapılmış yayınlar. Halka dönük olanların çoğu Erivan'da, "bilimsel" görünenler ise Moskova ve Leningrad'da yayımlanmış. Bazıları Sovyet Bilimler Akademisi yayınıdır.

Günlük Sovyet basınında da Kürtler üzerine birçok haber ve makale yayınlanmıştır. Sovyet *TASS Ajansı*, *Pravda*, *İzvestiya* gibi büyük Sovyet basın organları güncel Kürtçülük olaylarına, Kuzey Irak'taki **Barzani** ayaklanması gibi gelişmelere oldukça geniş yer vermişlerdir.

Ayrıca, Sovyetler Birliği dışındaki bazı ülkelerde Moskova'nın yönlendirmesiyle yapıldığı anlaşılan Kürtçülük yayınları da az değildi. Bütün bunlar bu kitabın çerçevesini aşar.

Görünen manzara şuydu: Rusya'da Çarlık döneminde başlamış olan Kürdoloji ya da bilimsel Kürtçülük çalışmaları Sovyetler

206) Listenin tamamı için bkz. **Moh. Mokri**, *Kürdologie et Enseignement de la Langue Kurde en URSS*, s.84-100.

Birliği döneminde de hızlanarak sürdürülüyordu. Bu sistematik çalışmalarla, Kürt dili (özellikle Kurmancı lehçesi) ayrı bir dil olarak işleniyor, geliştiriliyordu. Farsça, Türkçe kelimelerle dolu da olsa 30 bin küsur kelimelik "Kürtçe sözlükler" yayımlanıyordu. *Leyla ile Mecnun, Yusuf ile Züleyha* gibi şark öyküleri Kürtlere mal edilerek zengin bir Kürt edebiyatının varlığı ortaya konmaya çalışılıyordu. Sağdan soldan derlemelerle ayrı bir Kürt tarihi yaratılmaya gayret ediliyordu... Böylece dili, edebiyatı, tarihi vb. ile bir "Kürt ulusu" ortaya çıkarılarak siyasi Kürtçülüğün temelleri atılıyordu...

Türkiye'nin ulus bütünlüğü ve ülke bölünmezliğine ciddi tehdit oluşturmaya doğru yol alan bu çalışmalar karşısında, ciddi Türk araştırmaları henüz görünürde yoktu. Meydan, yabancı Kürtçülere kalmıştı. Güdümlü Sovyet araştırmacıları ve diğer yabancı araştırmacılar bu bomboş meydanda istedikleri gibi at oynatıyorlardı.

Ermenistan'da Kürdoloji Kongresi

Sovyetler Birliği coğrafyasında uluorta siyasi Kürtçülük propagandasını Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti üstlenmişti. Moskova ve Leningrad'da yapılan Kürtçü yayınlar bilimsel nitelikte gösteriliyordu. Ermenistan'ın başkenti Erivan'da yapılan kitap ve radyo yayınları ise apaçık ve saldırgan siyasi Kürtçülük propagandasıydı. Ermenistan'da ayrıca çeşitli Kürtçülük etkinlikleri pek eksik olmuyordu. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki dostluk ilişkilerinin sürdüğü dönemde de Ermenistan, Kürtlere dönük propagandasını hep sürdürmüştü.

Türk makamları da bu propagandanın farkındaydı. Birinci Umum Müfettiş **Abidin Özmen**, 7 Aralık 1936 günü Ankara'da yapılan Umumi Müfettişler Konferansı'nda, Ermenistan'dan yapılan Kürtçülük propagandasını da gündeme getirmişti. **Özmen**,

Erivan'daki Marksizm-Leninizm Enstitüsü'nün Kürtler konusunda propaganda yapmakta olduğuna parmak bastıktan sonra Ermeniler tarafından Erivan'da toplanan Kürdoloji Kongresi ile ilgili olarak şu bilgileri veriyor:

"...Hatta bundan bir buçuk sene önce Erivan'da bir Kürdoloji Kongresi bile toplanmıştır. Hususi bir kaynaktan aldığım habere göre kongrenin aldığı kararlar arasında bizi pek alâkadar eden noktalar vardır.

A) Kürdü, Türk kültürünün tesirinden kurtarmak,

B) Kürdün aslını eski hadiselere dayanarak bulmak ve bir Kürt tarihi yazmak,

C) Kürtlerle Yezidilerin ve Ermenilerin ırki münasebetlerini bulmak,

D) Bir Kürdistan haritası yapmak,

E) Kürtçedeki lehçeleri birleştirip tek bir dil vücuda getirmek ve bir gramer ile bir lügat yapmak ve yazıyı tespit etmek.

Görülüyor ki, verilen kararlar, Kürtlüğün ilerlemesi ve benliğine sahip olarak yaşaması gayesini hedef almaktadır. Bu gidişin kuvvet bulması herhalde memleketimizin zararına inkişaf demektir. Birkaç sene önce Roma'da toplanan Müsteşrikler Kongresi'nin (Ermenoloji, Persoloji, Kürdoloji) mevzuları üzerinde etüt yaptıklarını, Kürtler ve Yezidiler üzerinde konuşmalar yaptığını işittim..."[207]

Erivan'da Kürtçü Yayınlar

Radyo ve Kitap Yayınları

Ermenistan'da bu gibi Kürtçü etkinlikler daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Bu arada Erivan Radyosu'nun Kürtçe yayınları da Türkiye'yi hedef alıyordu. Bu yayınların, **Soğuk Savaş** yıllarında Türkiye'deki küçük Kürtçü grupları epeyce etkilediği

207) **Mumcu**, *Kürt Dosyası*, s.96-97.

anlaşılıyor. **David Mc Dowall**, Türkiye'de Kürtçülüğün gelişmesini anlatırken diyor ki:

"Bu küçük aydın grubu (yani Kürtçüler) *1950'lerin sonlarında dış gelişmelerle cesaret kazanmaya başladı. Kahire ve Erivan'dan yapılan Kürtçe radyo yayınları, bölgenin her yerine yayılmıştı. Kahire'den yapılan yayınlar Bağdat'ın huzurunu kaçırmayı hedeflerken Erivan'dan yapılan yayınlar ise Ankara ve Tahran'da huzursuzluk yaratıyordu. Fakat Kürtlük bilincini en fazla teşvik eden şeyin Temmuz 1958'deki Irak Devrimi ve* **Molla Mustafa'nın** **(Barzani)** *geri dönüşü olduğu kolaylıkla söylenebilir.* **Molla Mustafa'nın** *kendileri gibi Kırmancı konuşan biri olduğu çoğu Türkiye Kürdünün dikkatinden kaçmamıştı."*[208]

Moskova ve Leningrad'dan sonra en fazla Kürtçü yayın Ermenistan'ın başkenti Erivan'da yapılmıştır. Bunların kısaltılmış bir listesi şudur:

Ali Abdulrahman, *Kürt Kadını* (Kiril alfabesiyle Kürtçe), Erivan, 1959.

Alibegova, N., *Sovyet Kürt Şairleri* (Kürtçeden Rusçaya çeviri), Erivan, 1956.

Ambrian, A., *Sovyet Ermenistanı'nda Kürtler* (Ermenice), Erivan: 1957.

Akopov, G.B., *Fars Mitolojisi Işığında Kürtlerin Menşei* (Rusça), Erivan, 1964.

Aristova, T.F., *Ermenistan'da Kürt Etnografyası Üzerine* (Rusça), Erivan, 1961.

Avdal, A., *Babaerkil Ailede Kürt Kadını* (Ermenice), Erivan, 1948.

Avdal, A., *Kürtlerde Kan Davası ve Sovyet Rejiminde Buna Son Verilmesi* (Ermenice), Erivan, 1952.

Avdal, A., *Kürtçe Ders Kitapları I-VI Sınıflar İçin* (Kürtçe), Erivan, 1952-1957.

208) **Mc Dowall**, *Modern Kürt Tarihi*, Doruk Yayımcılık, İstanbul/Ankara, 2004, s.536.

Avdal, A., *Kürt Halk Hikâyeleri* (Ermenice), Erivan, 1957.

Avdal, A., *Kürtçe Yazım Sözlüğü* (Kiril harfleriyle Kürtçe), Erivan, 1958.

Avdal, A., *Mem o Zin* (Kürtçe), Erivan, 1958.

Jessimé, J., *Köroğlu* (Kürtçe), Erivan, 1953.

Jessimé, J., *Sovyet Kürt Şairleri Antolojisi* (Ermenice çevirisiyle), Erivan, 1953.

Jindi, H., *Köroğlu Destanının Kürtçe Versiyonu* (Kürtçe-Ermenice), Erivan, 1953.

Jindi, H., *Alfabe* (*Elifba*) (Kiril harfleriyle Kürtçe), Erivan, 1957.

Jindi, H., *Kürt Kahramanlık Menkıbeleri* (Ermenice), Erivan, 1960.

Kurdoev, K.K., *Kısa Kurmanci Grameri* (Kiril harfleriyle Kürtçe), Erivan, 1949.

Mahmudov, N.H., *Kürt Halkı* (Ermenice), Erivan, 1959.

Nadiri, W., *Kurmancı Dili Grameri* (Kürtçe), Erivan, 1947.

Sakroyé Xudo, *İkinci Dünya Savaşı Sonunda Kürt Kurtuluş Hareketine Karşı Emperyalistlerin Entrikaları* (Ermenice), Erivan, 1962.

Sakroyé Xudo, *Birinci Dünya Savaşı Sonunda Irak Kürtlerinin Durumu ve İngiliz Politikası İçinde "Birkaç Kürt"* (Ermenice), Erivan, 1961.

Yukarıdaki kitapların hepsi Ermenistan'ın başkenti Erivan'da yayınlanmıştır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri arasında Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti, Kürtçülük konusunda özel bir görev üstlenmiş görünmektedir.

Sovyet coğrafyasında 1960'lı yıllarda başka Kürtçülük etkinlikleri devam ediyordu. Ermenistan'da **"Genç Kürtler Derneği"**, Gürcistan'da **"Kürt Tiyatro Kulüpleri"** adlı kuruluşların düzenledikleri çeşitli etkinlikler gibi.[209]

209) *KHB-1968*, s.96-97 ve 117-118.

YUGOSLAVYA

Belgrad'da, Avrupa Kürt Öğrenciler Birliği'nin XII. Kongresi

Yugoslavya'nın Başkenti Belgrad'da, 27-31 Aralık 1967 tarihlerinde, **Avrupa Kürt Öğrenciler Birliği**'nin XII. Kongresi yapıldı. Kongreye 17 Avrupa ülkesindeki Kürt öğrenci ve siyasi derneklerinden 210 kişi katıldı. Ayrıca Irak ve Suriye'deki Kürt kuruluşlarından kongreye temsilciler gönderildi. Iraklı **Mustafa Barzani**'yi kongrede **Habib Kerim** temsil etti. Kongredeki temsilcilerin üçte ikisini komünist ve komünist eğilimli gençler oluşturdu.

Kongre'de 15 maddelik bir karar metni (Résolutions) kabul edildi. Bu belgenin Fransızcasını inceledik.[210] 15 maddelik karar metninin iki maddesi veya paragrafı (paragraf 10 ve 11) doğrudan Türkiye ile ilgilidir. Tipik bir Kürtçü propagandadır ve aynen şöyle kaleme alınmıştır:

"10- Kongre Türk Hükümetinden, Kürtlerin milli mevcudiyetini inkâr eden siyasetine son vermesini, milli ve demokratik haklarının tanınmasını, Türk Kürdistanı'nın iktisadi, siyasi ve kültürel seviyesini yükseltmeye çalışmasını, Kürt dilinde gazete ve neşriyat yayınlanmasını, Türk milliyetinden olmayanları temessül etmek isteyen Turancı elemanlarla mücadele etmek üzere, ırki ve siyasi mensubiyetleri nazarı itibara almaksızın Türkiye ahalisi arasında müsavatın sağlanmasını ister.

210) Tam metni: *KHB-1968*, s.155-158, No. 130'a ek.

11- Kongre, Türkiye'deki bütün Kürt siyasi tutukluların serbest bırakılmasını, Türkiye'nin Batı kısımlarına 16 Kürdün sürülmesi ile ilgili kararnamenin kaldırılmasını, iki yıl önce serbest bırakılan 20 Kürdün tekrar mahkûm edilmemesini, 2 Kürt milletvekilinin siyasi dokunulmazlığının kaldırılmamasını ve Türk ordusundaki Kürt subayların maaşlarının indirilmemesini talep eder."[211]

Bu kongrede Türkiye Kürtlerinden ilk defa "azınlık" diye söz edilmiştir. O güne kadar başka hiçbir toplantıda Kürt asıllı Türk vatandaşları hakkında "azınlık" deyimi ortaya atılmamış ve kullanılmamıştı.[212]

O yıllarda gerek **Mustafa Barzani** gerek Avrupa hükümetleri, Bağdat hükümetini hedef alıyor fakat Türkiye'yi açıkça eleştirmekten kaçınıyorlardı.Avrupa hükümetleri, Türkiye'ye karşı saldırılarında Kürtçü gençleri, bu arada Avrupa Kürt Öğrenci Derneği'ni kullanıyorlardı. Avrupa'nın istihbarat örgütleri, arka plandan Kürt gençlere strateji çizmek ve onları yönlendirmekle yetinmiyor, onların ellerine hazır metinler veriyor, Kürt öğrenciler de bunları kendi kararları imiş gibi kamuoyuna duyuruyordu. Hatta yayma işini de Avrupa istihbaratçıların paravan kuruluşları üstleniyordu. Kürt öğrencilerinin Belgrad kararlarının dağıtımında da böyle bir paravan kuruluş açıkça görülüyor. Bu kararların başlığı şuydu:

"Avrupa Kürt Öğrencilerinin XII. Kongresi Kararları (Belgrad, 27-31 Aralık 1967)"

Kararların altında şu dikkat çekici not düşülmüştü: *"Çoğaltılması ve yayımı Kürt Devrimiyle Dayanışma Komitesi, CSRK tarafından yapılmıştır."*

CSRK diye kısaltılan bu komite, öncelikle, Irak Kürtlerinin özerklik taleplerini desteklemek için kurdurulmuş paravan kuruluşlardan biriydi.

211) *KHB-1968*, s.121, No. 111; s.130, No. 121; s.157, No.130/1.
212) *KHB-1968*, s.105, No. 97.

Belgrad Kürt toplantısına Türkiye'den 37 kişi katıldığı, kongrede 8 kişilik bir "Türkiye komitesi" kurulduğu yolunda 23 Ocak 1968 günlü *Milliyet*'te bir haber çıkmıştır. Ama bu haber doğrulanmamıştır. Yalnız İsveç'te oturan Türk uyruklu **Bedirhan Anter** Belgrad toplantısına katılmıştır.[213]

213) *KHB-1968*, s.131, No. 122; s.216, No. 201; s.221, No. 206.

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ (ABD)

Atatürk'ün Canına Kıymak İçin ABD'den Gelen Bir Kürt Suikastçı

1935 yılında Türkiye Cumhurbaşkanı **Mustafa Kemal Atatürk**'e karşı bir suikast girişimi ortaya çıkarılmıştı. Bu suikast hazırlığını Türkiye'ye resmen haber veren İngiltere olmuştu. Türkiye, kendi kaynaklarıyla da bu konuda epeyce bilgi toplamıştı. Fransız manda yönetimindeki Suriye'de bazı Kürtçülerin ve Taşnak Ermenilerinin de bu suikast girişiminin içinde olduğu yolunda raporlar vardı. Emniyet Genel Müdürü **Şükrü Sökmensüer**, bu konuyla ilgili olarak Suriye'ye gitmiş ve Beyrut'taki Fransız meslektaşlarıyla görüşmeler yapmıştı. Türkiye'de bazı sanıklar tutuklanmış, yargılanmış ve delil yetersizliğinden beraat etmişlerdi...

Suikast sanıkları beraat etmiş ve hapisten çıkmıştı. Ama kimi fanatik Kürtçülerin **Atatürk**'ün canına kıyma niyetlerinden vazgeçmedikleri anlaşılıyor. Bu konuda İngiltere'den yeni bir ihbar geliyor. İngiltere Dışişleri Bakanı **Antony Eden**, 27 Mayıs 1936 günü Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi **Percy Loraine**'e şu çok gizli şifre talimatı gönderiyor:

"ABD'de oturan ve Philadelphia'daki Kürt İhtilal Cemiyeti üyesi 35 yaşlarındaki Doktor Murat Sabri, Türkiye Cumhurbaşkanına suikast düzenlemek amacıyla 27 Nisan (1936) *günü Irak'tan Türkiye'ye girmiştir. Bir itirazınız yoksa bu bilginin ilgili Türk makamına iletilmesini rica ederim."*[214]

214) Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk 8*, s.241, No. 96: Eden'den Loraine'e şifre telgraf, 27.5.1936, No. 97, çok gizli. Telgrafın orijinali: F.O. 371/20088/E 3068.

Atatürk'e suikast girişiminde davaya bakan Ağır Ceza Mahkemesi Heyeti, 1935.

O günlerde İstanbul'da bulunan Büyükelçi **Loraine**, bu çok gizli haberi Türk Dışişleri Bakanlığı'na duyurması için Müsteşarı **James Morgan**'ı görevlendirdi. **Morgan**, 30 Mayıs günü Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreter Vekili **Âli Türkgeldi**'yi ziyaret edip haberi sözlü olarak kendisine iletti. **Türkgeldi**, Majesteleri Hükümetinin Türkiye'ye karışı bu yeni dostluk jestinden dolayı Türk hükümeti adına çok teşekkür etti.[215]

Dışişleri Bakanlığı hemen aynı 30 Mayıs günü haberi, "Gayet gizli ve zata mahsus" kaydıyla İçişleri Bakanlığı'na (Emniyet Genel Müdürlüğü'ne) şöyle iletti:

"İstanbul'da bulunan İngiliz Sefiri, Sefaret Müsteşarı Mösyö ***Morgan****'ı Hariciye'ye göndererek atideki malumatı vermiştir:*

'Kürt ihtilalcilerinden ***Dr. Murat Sabri****,* ***Atatürk****'e suikast maksadıyla 27 Nisana doğru Amadiye kurbunda* (yakınında) *Irak hududundan Türkiye'ye geçmiştir. Hükümet, memba'ı pek emin olmayan bu haberin sıhhatını tekeffül edemez. İhtimal bunda ağrazı şahsiye olabilir. Ancak haber veren memba'ın rivayetine göre ken-*

215) **Şimşir**, *İngiliz Belgelerinde Atatürk 8*, s.241, No. 96: Loraine'den Eden'e tel, 30.5.1936, No. 108; Telgrafın orijinali: F.O. 371/20088/E 3136.

disi ahiren Amerika'yı Şimalide mütemekkin olup Filadelfiya'daki Kürt ihtilal cemiyeti azasından ve 35 yaşında imiş...'"[216]

Londra'dan gönderilen ilk telgrafta, **Dr. Murat Sabri** hakkında başka bir bilgi bulunmadığı bildiriliyordu. Türkiye'nin isteği üzerine, İngiltere Büyükelçiliği Müsteşarı **Morgan**, 15 gün sonra Dışişleri Bakanlığı'na suikastçı sanığı hakkında biraz ek bilgi verdi. Dışişleri Bakanlığı, bu bilgileri 16 Haziran 1936 günü İçişleri Bakanlığı'na şöyle aktardı:

"...Bu kere İngiliz Büyükelçiliğindan mahrem kaydıyla verilen muhtırada:

*'Alınan fevkalade mahrem malumata göre, **Dr. Murat Sabri**'nin Diyarbakır havalisinde doğmuş olduğu ve İstanbul Üniversitesi'nden tabib diploması aldığı, Ekselans **Atatürk**'ün mevkii iktidarı alması üzerine Amerika'ya gittiği ve o zamandan beri orada ikamet eylemekte bulunduğu ve yalnız birkaç kerre Türkiye rejimi aleyhine propaganda yapmak maksadile Yunanistan'a da ziyarette bulunmuş olduğu' bildirilmektedir..."*[217]

Amerikan Haritalarında "Ermenistan" ve "Kürdistan" (1967)

Tanınmış Amerikan coğrafya kurumu "The National Geographic Society", 1967 yılında *Bugünkü İncil Toprakları* (*Lands of the Bible Today*) adlı bir harita yayımlıyor. Haritanın Türkiye topraklarını kapsayan bölümünde "Ermenistan" ve "Kürdistan" ibarelerinin de yer aldığı görülüyor. Bunun üzerine Türkiye'nin Washington Büyükelçiliği, haritanın düzeltilmesi için girişimde bulunuyor. Girişim sonucunu Büyükelçi **Melih Esenbel**, Ankara'ya şöyle rapor ediyor:

216) *DBA-T-1/A-1 – F-1*: Hariciye Vekâleti'nden Dahiliye Vekâleti'ne yazı, 30.5.1936, No. 9998/1321.

217) *Ibid.*, Hariciye Vekâleti'nden Dahiliye Vekâleti'ne yazı, 16.6.1936, No. 11068/1466.

"...Kendileriyle görüşülen National Geographic Society yetkilileri, bahis konusu haritanın ilk defa 1956 yılında basılmış bulunduğunu, o zaman Büyükelçilik tarafından haritadaki Ermenistan ve Kürdistan ibarelerine itiraz edilerek bu konuda teşebbüs yapılmış olduğunu, buna karşılık isminden ve üzerindeki tarihi izahattan da görüleceği üzere haritanın tarihi bir harita olduğunu, filhakika Mezopotamya, Babilonya gibi isimlerin de mevcut bulunduğunu izah etmiş bulunduklarını ve bu sebeplerden dolayı bu haritanın şimdiye kadarki baskılarında bu ibareleri kaldırmaya veya değiştirmeye imkân göremediklerini belirtmişlerdir. Cemiyet yetkilileri ayrıca, haritanın Türkiye'ye sokulmasının hükümetimizce yasaklanmış olmasından dolayı bu baskıların memleketimize gönderilmediğini de kaydetmişlerdir.

Bu vesile ile National Geographic Society tarafından basılan diğer coğrafi eserlerin başlıcaları da müessese yetkilileri ile birlikte tetkik edilmiş ve National Geographic Atlas'ta Türkiye'yi gösteren birçok haritada Ermenistan ve Kürdistan gibi ibarelerin mevcut olmadığı, tarihi olarak niteledikleri bazı haritalarda ise bu ibarelerin bulunduğu görülmüştür. Ayrıca müessesenin bastırdığı dünya kürelerinde Ermenistan ibaresinin yer aldığı müşahede edilmiştir. Müessese yetkilileri kürelerin tarihi değil fakat daha ziyade siyasi harita teşkil ettiği hususundaki görüşümüzü kabul etmişler ve 1968 yılında yapılacak olan baskılarda kürelerdeki Ermenistan ibaresini çıkarmayı vaadetmişlerdir..."[218]

Büyükelçi **Melih Esenbel**

218) T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, *Türkiye'ye Karşı Ermeni Hareketleri-Belgeler 1968*, Ankara, Temmuz 1970, s.9, No. 7: T.C. Washington Büyükelçiliğinden Dışişleri Bakanlığına Yazı, 29 Aralık 1967, No. 264.805/6-1 (Bu kitap bundan sonra *TKEHB-1968* kısaltmasıyla gösterilecektir).

Amerikalıların söyledikleri çok su götürür. Harita gerçekten "tarihi" mi, yoksa "siyasi" mi idi? Tarihi olduğu kabul edilse bile yine sorulabilirdi: **Hazreti İsa** zamanında ya da Havariler döneminde Anadolu'da "Ermenistan" ya da "Kürdistan" var mıydı? Amerikan açıklamaları çok yetersizdi. Mızrak çuvala sığmıyordu. Siyasi nitelikteki kürelerde Türkiye'nin üzerine bir "Ermenistan" ismi oturtmuş olan Amerikalı, açıkça suçüstü yakalanmıştı ve bu defa hatayı düzelteceğine söz vermişti.

Fakat verilen sözün tutulmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü ertesi yıl yayımlanan bazı Amerikan haritalarında da Türkiye'nin üzerine başka isimler verilmiştir. *Bugün* gazetesinde *Washington AA* kaynaklı şu haber çıkmıştır:

"Amerika'nın tanınmış harita kopyası yapan firmalarından biri, piyasaya sürdüğü yeni dünya haritasında Türkiye'nin doğu kısmını Ermeni memleketi olarak göstermiştir.

New York'ta merkezi bulunan bu firma, genellikle okullarda kullanılan haritalarda Doğu Anadolu'yu Ermeni memleketi olarak tanıtmıştır. Bu cins haritalarda (Türkiye) yazısı kırmızı olarak Ege ve İç Anadolu Bölgesi üzerinde yazılmış, (Armenia) yazısı da siyah olarak Doğu Anadolu üzerine kondurulmuştur.

Türk Büyükelçiliği bu firmayı uyarmış, haritanın derhal tashihini istemiştir."[219]

1960'larda Amerikan haritacılığında göze batan bir ayıp buydu. Kırk yıl sonra 2006 yılında, bu kez BOP bağlamında bir başka Amerikan haritası piyasaya sürülecek, Türkiye toprakları üzerine yine "Kürdistan" ve "Ermenistan" isimlerinin kondurulduğu görülecekti.

219) Bugün, 24 Ekim 1968'den aktararak *TKEHB-1968*, s.572, No. 641.

New York'ta Iraklı Bir Kürt

Mustafa Barzani, 1967 yılında bir adamını New York'a göndermiş. **Dr. Mahmut Ali Osman** adındaki bu kişi, kendisine "Kürt milletinin sözcüsü" süsü vererek Mart 1967'de çeşitli ülkelerin Birleşmiş Milletlerdeki Daimi Temsilciliklerini ziyaret edip Irak Kürtleri için destek aramış. Bu arada Nijerya, Avustralya, Kanada ve Lüksemburg Daimi Delegeleriyle görüşmüş fakat teşvik görmemiş ve destek bulamamıştır.[220]

Dr. **Mahmut Ali Osman**, New York'tan Avrupa'ya dönünce 25 Nisan 1967 günü Brüksel'de bir basın toplantısı yapmış ve Kuzey Irak'taki durumu anlatmıştır. Bir yıl önce, 29 Nisan 1966'da Irak hükümeti ile **Barzani** Kürtleri arasında varılan anlaşmaya Bağdat hükümetinin uymadığını, Kürtlerin zor durumda olduklarını, bu durumda yeniden "savaş çıkabileceğini" söylemiştir. "Savaş" dediği, aslında ayaklanmadır. **Barzani** Kürtleri, Bağdat hükümetinden istediklerini alamazlarsa yeniden silaha sarılıp ayaklanacaklardı.

Barzani Kürtleri, sorunun Birleşmiş Milletler gündemine alınmasını istemişler. **Barzani**'nin adamı New York'ta, 40 kadar ülkenin BM'de Daimi Delegasyonu ile görüşmüş. Fakat bunlardan hiçbiri, BM önünde Kürt davasını savunmayı kabul etmemiş.[221]

Dr. Mahmut Ali Osman'ın anlattıkları bazı Avrupa gazetelerinde de yankı bulmuş. *La Metropole* adlı Belçika gazetesi 26 Nisan 1967'de *"Kürtler Bağdat Hükümetine Karşı Yeniden Silaha Sarılmayı Düşünüyorlar"* başlıklı bir yazı yayımlamıştır. **Barzani**, propagandasını sürdürüyordu.

ABD'de Kürtçülük: Kısa Bir Değerlendirme

Kürtçülük savunucuları, Türkiye'nin güneydoğusunu, Irak'ın kuzeyini, İran'ın batısını ve Suriye'nin kuzeyini içine alan bölge-

220) KHB-1967, s.81-82, No. 41.
221) *KHB-1967*, s.128, No. 61.

yi "Kürdistan" olarak adlandırmakta ve bu bölge halkının "Kürt" olduğunu ileri sürmektedirler. "Kürdistan davasını" savunanların istekleri, sınırlı otonomiden bağımsız bir Kürdistan'a doğru uzanmaktadır.

Fiili bakımdan 1960'lardaki durum, **Mustafa Barzani**'nin önderliğini yaptığı Irak Kürtleri'nin otonomi kazanma çabaları olarak özetlenebilirdi. Ancak, sağlanabilecek bir otonominin ileride, Türkiye'ye de yönelebilecek daha ileri Kürtçü isteklerin belli başlı dayanaklarından biri olacağı da düşünülüyordu.

Washington, Kürtçülük konusuna ilgi göstermekteydi. ABD, bu konuda inisiyatifi Sovyetler Birliği'nin ellerine bırakarak ileride siyaset sahnesine çıkabilecek bir "Kürdistan" için Sovyetler Birliği'nden daha az sempatik olmak istemiyordu.

ABD, çeşitli Kürt derneklerinin dünya kamuoyu üzerindeki propaganda faaliyetlerini planlamak ve yürütmek bakımından ön planda gelen merkezlerden birisiydi. Maddi imkânlarının genişliği propaganda çalışmalarının etkisini arttırıyordu. Kürtçü derneklerin Yahudi, Rum ve Ermeni derneklerince desteklenebileceği belliydi.

Bu arada, yine 1960'ta Kürtçülük davasını benimseyen Türk vatandaşları için de Amerika bir çalışma merkezi olabilmekteydi.

1950-1954 yıllarında Diyarbakır milletvekili olarak TBMM'de yer almış olan **Mustafa Remzi Bucak** bu bakımdan dikkate değer bir örnekti. Kendisi New York'ta oturuyor ve Kürtçülük yapıyordu.

Molla Mustafa Barzani

Bucak, uluslararası kuruluşlara, Birleşmiş Milletler'e, çeşitli ülkelerdeki derneklere ve kişilere propaganda yazıları gönderiyor ve "Bağımsız Kürdistan" propagandası yapıyordu. **Bucak**, Başbakan **İsmet İnönü**'ye de Amerika'dan 30 sayfalık bir açık mektup göndermişti. Bu mektup onun Kürtçülük çalışmalarının somut bir örneğiydi.[222]

1960'larda Kürtçülüğün ağırlığı Irak'ın üzerindeydi. Ancak, dünya siyasetinde ön planda rol oynayan ülkelerin, bu arada ABD'nin, ileriye yönelik çalışmalarını çeşitli ihtimalleri göz önünde tutarak yaptığı şüphesizdi.[223]

Kürtçü Mustafa Remzi Bucak ABD Sahnesinde

M. Remzi Bucak, 1912 Siverek doğumludur. Hukukçu, avukat, politikacıdır. TBMM albümünde Fransızca, İngilizce, Kürtçe, Zazaca bildiği yazılıdır. Evli ve bir çocuk babasıdır. 1950 yılında Demokrat Parti'den Diyarbakır milletvekili seçilmiş ve bir dönem (1950-1954) TBMM'de milletvekili olarak görev yapmıştı.[224]

M. Remzi Bucak, İstanbul'un Beyoğlu semtinde bir şubesi bulunan köklü misyoner örgütü **American Bible Society** (Amerikan İncil Derneği) ile yakın ilişki içinde olmuş ve bu derneğe üye olarak kabul edilmişti. 1961 yılında Amerika'ya gitmiş ve bu dernekte işe girmiş, tercüman ve karşılaştırmacı olarak çalışmaya başlamıştı.[225]

Bucak, New York'ta oturuyordu. 1964 yılında hâlâ oradaydı, hâlâ American Bible Society'de çalışıyordu. Kızını Texas Babtist College'de okutmak için Amerika'ya gidip yerleştiğini söylü-

222) Bu mektup yıllar sonra bir kitapçık olarak yayınlanmıştır. Bkz. **Mustafa Remzi Bucak**, *Bir Kürt Aydınından İsmet İnönü'ye Mektup*, Doz Yayınları, İstanbul, 1991.

223) *KHB-1967*, s.No. 49: ABD'de Kürtçülük Sorunu Hakkında Not, 8 Nisan 1967.

224) **Kâzım Öztürk** (Hazırlayan), *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü, 1920-1973*, Ankara, 1973, s.275.

225) *KHB-1968*, s.444, No. 430.

yordu. Texas Göçmen Bürosu 29 Nisan 1964'te aldığı bir kararla **Bucak**'ı sınır dışı etmeye niyetlenmişse de bu kararını uygulayamamıştı. **Bucak**, Amerika'da oturmaya devam etmiş ve Göçmen İdaresi (Immigration Department) 10 Ocak 1968'de aldığı yeni bir kararla kendisine ABD'de "sürekli ikamet" (permanent residence) hakkı tanımış ve **Bucak**, ABD vatandaşlığına da geçerek sürekli olarak Amerika'da kalmış.[226]

Uluslararası İnsan Hakları Derneği

Evet, **Mustafa Remzi Bucak**, American Bible Society üyesi idi, orada çalışıyordu ve oradan maaş alıyordu. Bundan başka **Bucak**'ın **International League for the Rights of Man** (Uluslararası İnsan Hakları Derneği) adlı önemli bir sivil kuruluşun daha üyesi olduğu anlaşılıyor. Hükümetler dışı bir kuruluş olan bu örgütün 25 kişilik bir yönetim kurulu (board of directors) vardı. Ocak 1968'de **Bucak**'ı bu örgütün yönetim kurulu içinde görüyoruz.

Kürtçülük konusuyla da yakından ilgilenen International League for the Rights of Man adlı sivil örgüt, **İkinci Dünya Savaşı** günlerinde, 1941 yılında, Amerikalı ve Avrupalı bazı şahıslar tarafından kurulmuştu. Merkezi New York'taydı. Çoğunluğunu Amerikalıların oluşturduğu 1.500 kadar üyesi vardı. Çeşitli ülkelerden 25 kişilik bir yönetim kurulu (board of directors) tarafından yönetiliyordu. "Uluslararası" nitelikte görünse de gerçekte bu örgütün ipleri Amerikalıların elindeydi; çünkü değirmenin suyu ABD'den geliyordu. **Bucak**, "Kürt hakları uzmanı" olarak 1968 başında bu örgütün yönetim kuruluna seçilmişti, kendisinden yararlanılacaktı. "Sivil Örümceğin Ağında" Türkiye'den de bir Kürtçü vardı artık!

"Uluslararası İnsan Hakları Derneği" diye Türkçeleştirdiğimiz bu sivil toplum örgütünü biraz yakından tanıyalım. Uzun adını "örgüt" diye kısaltıp kullanalım. Örgüt, 1960'larda, 22 ülkede

226) *KHB-1968*, s.231, No. 216.

insan hakları alanında çalışan 31 dernekle işbirliği yapıyordu. İşbirliği yaptığı ya da içişlerine karıştığı 22 ülke vardı.[227] Örgüt, bu 22 ülkedeki 31 dernekle ilişki içindeydi. Derneklere parasal destek veriyor, onları yönlendiriyor, onlardan bilgi alıyor, toplumları şekillendirmek için onlardan yararlanıyordu.

1960 ortalarında 22 kalemlik ülkeler listesinde Türkiye'nin adı henüz yoktu. Ama çok geçmeden, örgüt Türkiye'ye de el atmaya başlamıştı. Örgütün ilgilendiği ülkelerin ve işbirliği yaptığı derneklerin sayısı da yıldan yıla uzamıştı.

Örgüt, yani Uluslararası İnsan Hakları Derneği, çeşitli uluslararası kuruluşlarla da yakın ilişki ve işbirliği içindeydi: Birleşmiş Milletlerin ihtisas kuruluşları; ECOSOC, UNESCO, ILO (Uluslararası Çalışma Teşkilatı) nezdinde Örgüt B kategorisinde istişari statüye sahipti. Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komisyonu nezdinde de akrediteydi. Kısacası, Uluslararası İnsan Hakları Derneği ya da örgütü, kollarını dünyanın dört tarafına uzatmıştı. Haberleşme özgürlüğü, insan hakları, azınlık hakları, ırk eşitliği, medeni haklar bu derneğin başlıca faaliyet konularını oluşturuyordu.[228]

Örgütün, yani Uluslararası İnsan Hakları Derneği'nin, ilgilendiği ve uğraşmaya başladığı konular arasına 1960'larda Kürtçülük de girdi.

Örgütün statüsü şu şekilde özetleniyordu:

"Gelişme halindeki demokrasilerin temel hukukunda ve İnsan Hakları Evrensel Deklarasyonu'nda, insan hakları, siyasi hürriyet, ırk eşitliği ve medeni haklarla ilgili olarak yer alan güvenceler, sadece milletlerin içişlerine değil, aynı zamanda milletler arasındaki ilişkilere ve özellikle Birleşmiş Milletler tarafından yüklenilmiş olan ve gün geçtikçe genişleyen yükümlülüklerde de uygulanmasının sağlanması..."

227) Bu ülkeler şunlardı: ABD, Avusturya, Danimarka, Federal Almanya, Filipinler, Güney Afrika, Güney Kore, Hindistan, Hongkong, Honduras, İngiltere, İrlanda, İsrail, İsviçre, İtalya, Japonya, Kanada, Meksika, Okinawa, Pakistan, Paraguay ve Yeni Zelanda.

228) *KHB-1968*, s.310-311, No. 303.

Bu tumturaklı cümleden anlaşılıyor ki insan hakları söz konusu olunca Uluslararası İnsan Hakları Derneği, her ülkenin içişlerine karışmak için kendisini haklı sayıyordu.

Örgütün çalışma alanları şunlardı: Etkili bir uluslararası İnsan Hakları Yasası (Bill of Rights) hazırlanması ve kabulü, uluslararası haberleşme özgürlüğünün sağlanması, insan haklarının geliştirilmesi, Soykırım Sözleşmesi'nin onaylanması, ırk azınlıklarının haklarının geliştirilmesi, zorla çalıştırma ile mücadele edilmesi, sömürge yönetimi altındaki ülkelere medeni ve siyasi haklar tanınması, insan haklarının çiğnenmesi halinde ilgili hükümetler nezdinde doğrudan müdahalelerde bulunulması, dünyanın neresinde olursa olsun tek parti rejimi ve askeri diktatörlüklerle mücadele edilmesi.

Örgüt, çeşitli uluslararası toplantılara da gözlemciler gönderiyor ve bu gözlemciler aracılığıyla o toplantılara katılıyordu. 1967-68 yıllarında başlıca şu toplantılara katılmıştı: Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, ECOSOC, İnsan Hakları Komisyonu, Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Tali Komisyonu, Brezilya Apartheit Semineri, Varşova'da Toplanan Birleşmiş Milletler İktisadi ve Sosyal Haklar Semineri.

1968 yılında örgütün yöneticileri arasında on kadar ülkeden insan vardı, bu arada ABD vatandaşlığına geçmiş olan **Mustafa Remzi Bucak** da "Kürt uzmanı" sıfatıyla örgütün yönetim kurulundaydı. [229]

229) *KHB-1968*, s.264-266, No.252: TURKUNO'dan Dışişleri'ne 9.7.1968 tarihli 196 sayılı rapor. 1968 yılında örgütün yöneticileri şunlardı: Fahri Başkanlar: **Roger Baldwin** (Amerikalı)- Amerika'da zenci haklarını savunan "American Civil Liberties Union" adlı örgütün danışmanı; **Henri Lougier** (Fransız)- Birleşmiş Milletler eski Genel Sekreter Yardımcısı, Paris Üniversitesi'nde profesör; Fahri Başkan Yardımcıları: **F. Brockway** (İngiliz)- Londra'daki "Movement for colonial freedom" (Kolonilere özgürlük hareketi) adlı kuruluşun başkanı; **Pearl Buck** (Amerikalı)- Ünlü romancı; **Edvardo Santos** (Kolombiyalı)- Kolombiya eski Cumhurbaşkanı; Yönetim Kurulu Başkanı: **Jan Papanek** (Çekoslovak)- American Fund for Czechoslovak Refugees (Çekoslovak Mültecilerine Amerikan Yardım Fonu) adlı kuruluşun başkanı; Yönetim Kurulu Başkan Yardımcıları: **Franz Grant** (Amerikalı)- Inter-American Association for Democracy and Freedom (Amerikalılar arası

Mustafa Remzi Bucak'ın "Kürt hakları uzmanı" olarak örgütün yönetim kuruluna seçilmesinden kısa bir süre sonra Amerika'daki Kürtçülük hareketinde küçük ama dikkat çekici iki gelişme görüldü:

1– Örgüt, Birleşmiş Milletler'deki Türkiye Daimi Delegeliği'ne resmen başvurarak "Türkiye'deki 8 milyonluk Kürt azınlığının durumu" hakkında bilgi istedi ve Kürtçe yayınların Türkiye'ye sokulmasının Bakanlar Kurulu kararıyla yasaklanıp yasaklanmadığını sordu.[230]

2– 1968 Mayıs başında, "Amnesty International of the USA" (ABD Uluslararası Af Örgütü), Türkiye'nin Washington Büyükelçiliğine bir mektup gönderdi: Türkiye'de Kürtçülük propagandası yapmaktan sanık olarak yargılanan 14 kişi hakkında bilgi istedi. Af Örgütü, 12 Haziranda (1968) bir mektup daha gönderdi ve bu defa 8 kişi hakkında soru sordu.[231]

Örgüt, Türkiye'de "8 milyonluk Kürt azınlığı"ndan söz ediyordu. Oysa Türkiye'de Kürt kökenli yurttaşlarımız "azınlık" değildi. **Lozan Antlaşması**'nda da "azınlık" sayılmamışlardı. Türkiye'de Kürt veya bir başka Müslüman azınlık kavramı yoktu. Böyle olduğu halde New York'taki Uluslararası İnsan Hakları Derneği, hukuku da, tarihi de göz ardı ederek Kürtlerden "azınlık" diye söz etmeye başlıyordu. Bu bir.

İkincisi, o yıllarda yerli ya da yabancı hiçbir Kürtçü, Türkiye'de 8 milyon Kürt olduğunu iddia etmiyor, edemiyordu. Yabancılar, Türkiye'deki Kürt kökenlilerin sayısını 2 ile 4 milyon arasında gösteriyorlardı. Yalnız bir misyoner, bu sayıyı 6 milyona yükseltmeye kalkışmıştı. New York'taki bu örgüt ise "Türkiye'deki

---

Demokrasi ve Özgürlük Derneği) adlı kuruluş başkanı; **William Butler** (Amerikalı)- New York Civil Liberties Union (New York Medeni Özgürlükler Birliği) adlı kuruluş danışmanı; Birleşmiş Milletler'in Hükümetler Dışı Kuruluşlar Şubesindeki belgelerde bu örgütün yönetim kuruluna Ocak 1968'de **Mustafa Bucak** adlı şahsın da üye olarak katıldığı kayıtlıydı. Bu şahsın Türk asıllı olduğu fakat Türk uyruğunda olmadığı ve "Kürt hakları uzmanı" olduğu yazılıydı.

230) *KHB-1968*, s.511-512, No. 487.

231) *KHB-1968*, s.511-512, No. 487.

8 milyonluk Kürt azınlığı" hakkında bilgi istiyordu! Anlaşılan, "Kürt hakları uzmanı" **Mustafa Remzi Bucak**, tam olarak işe koşulmuştu. Kraldan fazla kralcı kesilmişti. Yeni efendilerinin gözüne girecekti. Vur denince öldürecekti artık! Atlantik ötesindeki örgüt böyle kullanıyordu insanları.

8 Ağustos 1968 tarihli bir resmi yazıda da şu bilgiler verilmektedir:

"'The International League for Rights of Man' adlı kuruluş insan hakları alanında faaliyette bulunmak üzere 1941'de kurulmuştur. Halen muhtelif memleketlerde bu konuda çalışan 31 dernekle işbirliği yapmaktadır. Merkezi New York'ta 156 Fifth Avenue da olup çoğunluğunu Amerikalıların teşkil ettiği 1500'ü mütecaviz üyesi mevcuttur. Muhtelif ülkelere mensup 25 kişiden müteşekkil bir 'Board of Directors' tarafından idare edilmektedir. Yöneticileri genellikle ırk ayrımına karşı mücadele eden liberal ve liberal temayüllü kimseler olarak tanınmışlardır. Cemiyet, Ecosoc, Unesco ve Milletlerarası Çalışma Teşkilatı nezdinde B kategorisinde iştirak statüyü haizdir. Ayrıca, Avrupa Konseyi İnsan Hakları komisyonu nezdinde de akreditedir. Milletlerarası bir 'Bill of Righths' kabulü, haberleşme hürriyeti, kadın hakları, azınlıklar ve ırk eşitliği, medeni haklar cemiyetin başlıca faaliyet konularını teşkil etmektedir. Kürtçülük faaliyetleri malum olan ***Mustafa*** **(Remzi)** ***Bucak****, 'Board of Directors' üyesidir. Bu şahsın, cemiyetin Kürtçülük konusu ile ilgilenmesine amil olduğu anlaşılmaktadır."*[232]

"Büyük Kürdistan" Emeli ya da "Kürt Megali İdea'sı"

Soğuk Savaş döneminde yabancı Kürtçüler, Kürt halkına bir "Büyük Kürdistan" emeli aşılamak için uğraştılar. Türki-

232) *Ibid.*, s.310-311, No. 303: T.C. Washington BE'den Dışişleri'ne yazı, 8.8.1968, No. 331.

ye, İran, Irak ve Suriye toprakları üzerinde Kürtlerin yaşadığı, bu bölünmüş "Kürt" toprakları birleştirilince top gibi bir "Büyük Kürdistan"ın tarih sahnesine çıkacağı, Kürt kuşakları için asıl büyük emelin ya da büyük hedefin bu olması gerektiği beyinlere kazınmak istendi. Moskova, Londra, Paris, Washington vs. el eleverip Kürt gençlerinin beyinlerini yıkamaya çalıştılar...

Yabancı Kürtçüler "Büyük Kürdistan"ın Kürt nüfusunu şöyle gösterdiler:[233]

1- **Lucien Rambout**, *Les Kurdes et le Droit* (*Kürtler ve Hukuk*), Paris, 1947.

Kürt Nüfus

İran..... 3.500.000
Irak..... 1.000.000
Suriye..... 250.000
Türkiye..... 4.000.000

2- **Arshak Safrastian**, *Kurds and Kurdistan* (*Kürtler ve Kürdistan*), Londra, 1948.

İran..... 700.000
Irak..... 500.000
Suriye.....300.000
Türkiye.....1.500.000

3- *Soviyetskaya Etnografya* (*Sovyet Etnografyası*), Moskova, 1955.

İran..... 1.800.000
Irak..... 900.000
Suriye..... 300.000
Türkiye..... 2.000.000

233) *KHB-1968*, s.108-109, No. 97/2.

4– **S.S.Gava**, *Kurdistan* (*Kürdistan*), Londra, 1958.

İran..... 2.500.000
Irak..... 1.500.000
Suriye..... 400.000
Türkiye.....4.000.000

5– **Joce Blau**, *Le Problème Kurde* (*Kürt Sorunu*), Brüksel, 1963.

İran..... 4.000.000
Irak..... 1.800.000
Suriye..... 400.000
Türkiye.....6.000.000

6– **Abdul Rahman Ghassemlou**, *Kurdistan and The Kurds* (*Kürdistan ve Kürtler*), Prague & Londra, 1965 (Eşzamanlı olarak Prag'da ve Londra'da yayımlanmıştır).

İran..... 3.000.000
Irak.....1.400.000
Suriye..... 400.000
Türkiye.....4.600.000

Bu son kitapta (s.23) "Kürdistan" topraklarının dağılımı da şöyle veriliyor:

Ülkeler	**Yüzölçümü**	**Kürt Toprakları**	**Kürt Toprakları (%)**
İran	1.640.000	124.950	7.5
Irak	444.442	72.000	16
Suriye	184.474	18.300	10
Türkiye	**776.980**	**194.400**	**25**

Demek ki, "Büyük Kürdistan"ın yaklaşık yarısı Türkiye'de. Nüfusun da, toprağın da yarısı Türkiye'dedir. Yabancı Kürtçüler bunu böyle görüyordu. "Büyük Kürdistan" yolu Türkiye'den geçiyor, geçecekse! "Büyük Kürdistan", "Küçük Türkiye" demekti.

Kuzey Irak, sadece ilk adım, bir köprü başı olacak; yapılabilirse! Ardından sıra Türkiye'ye gelecek. Asıl hedef Türkiye'dir. Türkiye yıkılmadan ve küçültülmeden "Büyük Kürdistan" kurulamaz. Demek ki "Büyük Kürdistan" yolunu açabilmek için önce Türkiye'yi çökertmek ve küçültmek gerekiyor. İşte bunun içindir ki dünyanın cümle Kürtçü namluları Türkiye'ye çevriliyor. **İkinci Dünya Savaşı**'ndan yeni çıkmış olan Avrupa ve Amerika, henüz soğumamış silahlarını o büyük savaşın dışında kalmış olan Türkiye'ye doğrultmuşlardı! Ve bu silahların çoğu, müttefik bildiklerimizin silahlarıydı!

Yukarıdaki altı kitabın nerelerde basılmış olduklarına dikkat buyrulsun: Paris, Londra, Moskova, yine Londra, Brüksel ve Prag (Rus-Sovyet güdümündeki).

II

CUMHURİYETİN İLK ÇEYREĞİNDE TÜRKİYE'DEKİ AYRILIKÇI-BÖLÜCÜ HAREKETLER

Cumhuriyete İçeriden Dış Destekli Saldırılar ve Karşı Önlemler (1924-1950)

"Bugün ulaştığımız sonuç,
yüzyıllardan beri çekilen ulusal yıkımların
yarattığı uyanıklığın ve sevgili yurdun
her köşesini sulayan kanların karşılığıdır.
Bu sonucu, Türk gençliğine,
güvenle bırakıyorum."

Kemal Atatürk
Nutuk-Söylev, 1927

CUMHURİYETİN KURULUŞ YILLARINDA AYAKLANMALAR VE ÖNLEMLER

Şeyh Sait Ayaklanması Üzerine Doğuda Sıkıyönetim İlanı

Tarih: 25 Şubat 1925. **Şeyh Sait ayaklanması**, 12 günden beri devam etmekte ve yayılmaktadır. Başbakan **Ali Fethi Bey (Okyar)** bazı illerde sıkıyönetim (idare-i örfiye) ilan edilmesi için Meclis'te açıklamalar yapmaktadır. Açıklamaların sonunda, aynı

gün, aynı oturumda sıkıyönetimin ilan edilmesi kararı alınacaktır. İsyan konusunda aydınlatıcı olan görüşmeleri tutanaklardan kısaltarak ve biraz sadeleştirerek aktarıyoruz:

"Şark vilayetlerinin bazılarında bir ay müddetle idare-i örfiye ilan olunduğuna dair Başvekâlet tezkeresi (3/383):

***Reis Kâzım Paşa**: Başvekil Beyefendi izahatta bulunacaklardır. Buyurunuz efendim.*

***Başvekil Ali Fethi Bey** (İstanbul): Muhterem arkadaşlar! Devlet güçlerine karşı Genç vilayetinde bazı asiler silahlı olarak ayaklandıkları için gerek ayaklanma bölgesinde ve gerekse ayaklanma bölgesine civar olan ve ayaklanmanın yayılabileceği bölgelerde, Anayasa'nın ilgili maddesine uygun olarak hükümet sıkıyönetim ilan etmiş ve Meclis'in onayına sunmuştur. Yüce heyetinize bilgi sunuyorum.*

*Bildiğiniz gibi geçen yıl Nesturi harekâtı yapılmış ve bu harekât sırasında bazı subaylar yabancı yalan dolanlarına kapılarak sınırın güneyine geçmişlerdir. Vatan ihanetine işaret eden bu harekâtın içerdeki teşvikçileri hakkında elde ettiğimiz deliller üzerine bazı kişiler, Bitlis Divanı Harbinde yargılanmak üzere tutuklanmışlardır. Bu tutuklananlarla uzaktan ve yakında ilişkisi olan ve Divanı Harpte istinabe yoluyla tanıklığına gerek görülen Nakşibendi Şeyhlerinden **Şeyh Sait** adında bir kişi vardır. Bu kişi bir süre önce müritlerini ve yardakçılarını yanına alarak Genç vilayetinde dolaşmış ve her uğradığı yerde bazı kişilerle ve özellikle Hükümet karşıtlığı ile tanınmış olan kişilerle sıkı ve gizli olarak yüz yüze görüşmelere ve müzakerelere girişmiştir. Bu arada Piran köyüne uğramıştır. **Şeyh Sait**'in beraberinde bulunan ve firari olduğunu fark eden jandarmaların, bu kaçakları ele geçirme girişiminde bulunmaları üzerine, **Şeyh Sait** jandarmalara karşı silah kullanılması için emir vermiş ve çarpışma sonucunda jandarmaları esir almıştır. Bu suretle kendisinin muzmiri olan harekâtı is-*

yaniyeye başlamıştır (Böylece içinde gizlediği ayaklanma eylemine başlamıştır).

Yalnız isyan hareketi başlamadan önce biri Halep'te diğeri İstanbul'da bulunan iki oğlunun Hınıs'a gelmelerini beklemiş ve onlarla görüştükten ve Halep'te ve İstanbul'da görüşülecek kişilerden beklediği haberleri aldıktan sonra bu hareketine başlamıştır. Piran'da meydana gelen bu olay, 13 Şubata rastlamıştır. (**Şeyh Sait**) *Olay çıkarmakla birlikte hemen telgraf tellerini kesmiş ve hükümete karşı isyan halinde bulunduğunu ilan etmiştir. Aynı günün gecesinde* ***Hacı Talat*** *adında bir kişi, Genç Hapishanesi'ne ve Jandarma Dairesi'ne saldırmış, silah kullanmış ve baskın biçiminde yapılan bu saldırı sonucunda jandarmalarımız esir düşmüştür.*

Çapakçur'da (Bingöl'de) *da aynı mahiyette hükümet konağına karşı bir saldırı olmuş ve hükümet konağı zaptedilmiştir. Bu suretle Genç, Çapakçur, Hani, Lice ve Palu bir isyan bölgesi haline gelmiştir... İsyan bölgesine haddini bildirme görevi, orada bulunan Üçüncü Ordu Müfettişi* ***Kâzım Paşa****'ya verilmiştir.* ***Kâzım Paşa****'nın emriyle harekete geçirilen iki müfrezeden biri Bahçe'ye gitmek üzere Fisboğazı'na gelmiş. Fakat boğazın işgal edilmiş bulunduğunu ve hareket halindeki müfrezeye ateş edilmekte olduğunu görmüş ve boğazı sökememiş... Lice'ye hareket eden diğer müfreze, Piran'a ulaşmış ve orada bulunan ahali tarafından silahla karşılanmış. Çarpışma sonunda asileri tepelemiş ve kaçmak zorunda bırakmıştır. Ondan sonra, Hani'de karargâh kurmuştur. Fakat geceleyin 'Teslim, Teslim! Sallû ala Muhammed' sesleriyle her taraftan gelen köylülerin baskınına uğramıştır... Çekilmek zorunda kalmış ve Hani'nin güneyinde bir köye kadar gelmiştir. Böylece olayın önem ve ciddiyet kazandığına gören hükümet, bölgeye daha önemli askeri kuvvet gönderilmesine karar vermiş ve bunun için gereken önlemi almıştır. Bu suretle seferber edilecek askeri birlikler, yakın zamanda isyan bölgesine sevk edilecek ve*

umarım ki asilere Cumhuriyet hükümetinin sillesini indirecektir. (*"Bravo, elbette, inşallah"* sesleri)

Bu isyan hareketi ne gibi sebeplerden çıkmıştır ve saf halk nasıl aldatılarak Türk Cumhuriyeti'nin silahlı güçlerine karşı ayaklandırılmıştır... Buna dair yüce heyetinize bilgi vermek için asilerin üzerinden çıkan belgelerden yararlanmak isterim. Elde edilen bu belgelere göre, güya Türkiye Cumhuriyeti hükümeti, o yörede 800 kişinin katledilmesini emretmiştir ve katledilecek bu kişiler arasında ***Şeyh Sait*** *de bulunmakta imiş. Bundan kurtulmak için bu isyanı şimdi başlatmaya mecburmuş, isyandan amacı da şeriatı sağlamaktan ibaretmiş.*

Diğer bir belgede, alınan raporlardan birinde deniyor ki, hadise padişahlık, halifelik, şeriat, ***Abdülhamid****'in oğullarından birinin saltanatını sağlamak gibi gerici bir propaganda örtüsü altında Kürtçülüktür ve umumi olarak kabul edilebilir. Ancak bu, Piran'da vakitsiz infilak ettiği için güçsüz olan Piran, Lice, Genç çevresiyle sınırlı kalmıştır... Kürtçü tanınan kişiler tarafından teşvik vardır. Bu rapor 17 Şubat tarihinde gelmiştir...*

Diğer dikkate değer bir belgede deniliyor ki: Bu da bir olayda ölen bir asinin üzerinden bir mektuptan ibarettir: 'Kürdistan'da hükümet kurmak için dolaşarak Piran'a gelmiş olan ***Şeyh Sait*** *Efendi'nin maiyetindeki iki mahkûmun derdesti üzerine Piran olayı çıktığı ve iki seneden beri cereyan eden fikir ve sözlerin bugün uygulamasına girişildiği,* ***Şeyh Sait****'in Hani'ye taarruz ve oradan Lice ve Genç'e hücum ile Piran'a avdetle Piran'ın merkez yapılacağı, aynı zamanda Bitlis, Muş, Erzurum ve Hınıs'ta harekâta başlanacağı ve Türk memurların hapis ve Kürt memurların şayanı emniyet bulunanlarının serbest bırakılması, hemen çeteler tertibi ile etrafa çıkarılması ve zinhar ahalinin malına, hayatına müdahale edilmemesi ve İslamiyet'in mahvedildiği gün olduğundan, ihyayı dine çalışmaya Cenabı Hakk'ın* ***Şeyh Sait*** *Efendi'yi aracı koyduğu* (tavsit eylediği) *yazılmaktadır...*

Kendisine bir mehdi süsü verdiği diğer belgelerden anlaşılıyor... Efendiler! Öteden beri zavallı Türk Milleti'nin başına gelmiş olan birçok felaketler, daima aynı silah ve aynı araçlar kullanılarak gelmiştir. ("*Pek doğru*" sözleri) *Mesela Balkan Savaşı öncesinde Arnavutluk isyanından, ondan önce 32 Mart olayından bahsedeceğim... Efendiler! O zaman da şeriat mahvolmuştur, din mahvolmuştur, şu zat veya bu zat dini yıkmak üzeredir. 'Ey ahali ne duruyorsunuz? Kalkınız!' diyerek zavallı ahaliyi kaldırmışlar, vatan aleyhine hareket ettirmişler ve hatta din aleyhine hareket ettirmişlerdir. Efendiler! Gerek Otuz Bir vakasının, gerek Arnavutluk isyanının Türk milletine, Türk vatanına vurduğu mühim darbelerden Türk Cumhuriyeti'ni vikaye etmek için* (korumak, esirgemek, sakınmak için), *hükümetimiz her türlü tedbiri almaya azmetmiştir.* ("*Bravo*" sesleri, alkışlar)

Dini ve mukaddesatı diniyeyi alet ederek halkı, milleti vatan, Cumhuriyet aleyhine kışkırtanlar hakkında sert yasal hükümler koymak gereği, bir kez daha ortaya çıkmıştır... Bu bakımdan, gerek sıkıyönetimin onaylanmasını, gerekse alınacak askeri tedbirler sonucunda yapılacak masrafların Yüce Heyetinizce kabul olunmasını istirham ederim...

Kâzım Karabekir Paşa *(İstanbul): Hükümetimizin açıklamasına göre, bazı doğu illerimizde sıkıyönetimi gerektiren olaylar çıkmıştır. Bu mahdut mütegallibenin, dış teşviklerle bazı emellere nail olmak için dini kışkırtma ile halkı doğru yoldan saptırdıkları anlaşılmıştır. Dini alet ederek milli varlığımızı tehlikeye koyanlar, her türlü lanete layıktır. Hükümetimizin kanuni olan icraatına biz de bütün varlığımızla yardımcıyız. İç ve dış herhangi bir tehlike karşısında bütün dünya bilmelidir ki bu vatanın yekvücut evlatları her zaman, her fedakârlığa hazırdırlar.* (Şiddetli alkışlar)

Reis*: Efendim! Hükümet izahatını verdi. Söz söyleyecekler de sözlerini söyledi. Anayasa gereğince sıkıyönetim ilanını hükümet, Yüce Meclisin onayına sunmuştur. Binaenaleyh hükümetin izaha-*

tını ve sıkıyönetim ilanını uygun görenler... ("Oybirliğiyle" sözleri) Uygun görmeyenler el kaldırsın... Oybirliğiyle kabul edilmiştir efendim."[234]

Evet, **Şeyh Sait ayaklanması** üzerine, 25 Şubat 1925 günü şu yörelerde sıkıyönetim ilan edildi: Bitlis, Dersim, Diyarbakır, Elaziz, Ergani, Genç, Hakkâri, Malatya, Mardin, Muş, Siirt, Siverek, Urfa, Van vilayetleri ile Erzurum vilayetinin Kiğı ve Hınıs kazaları.[235]

1925 yılında gerici-bölücü eylemlere karşı alınan önlemlerin ilki bu idi.

İkinci önlem ise Hıyaneti Vataniye (Vatana İhanet) Kanunu oldu.

Hıyaneti Vataniye Kanunu

TBMM, yine aynı gün, yani 25 Şubat 1925 günü, aynı oturumunda, Hıyaneti Vataniye Kanunu'nu ele aldı. Daha doğrusu bu yasada yapılacak değişiklik hakkındaki yasa tasarısını ele aldı.

"Hiyaneti Vataniye Kanununun tadili (değiştirilmesi) *hakkındaki Kanuna bir madde tezyidine* (eklenmesine) *dair kanun layıhası ve Adliye Encümeni mazbatası (1/625)"*

Adalet Bakam **Mahmut Esat Bey (Bozkurt)** söz aldı: *"Efendim! Dini veya mukaddesatı diniyeyi siyasete alet edenler hakkında, Adalet Bakanlığımız bir kanun hazırladı ve Başbakanlık tarafından Yüce Meclisinize sunuldu. Bunun acele olarak görüşülmesini teklif ve rica ediyorum"* dedi.

Oturum Başkanı **Kâzım Paşa**, öneriyi hemen gündeme aldı: *"Adalet Komisyonuna gönderilen bu kanun tasarısı Komisyondan*

234) TBMM Zabıt Ceridesi, Altmış dördüncü ictima, s.306-309; **Ahmet Süreyya Örgeevren**, *Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi*, yayına hazırlayan: **Osman Selim Kocahanoğlu**, Temel Yayınları, İstanbul, 2002, s.285-291 ve **Yeşiltuna**, *Atatürk ve Kürtler*, s.101-104.

235) **Örgeevren**, op.cit. s.49.

gelmiştir. ("Hemen müzakeresi" sesleri) *Hükümetin teklifi üzerine bunun derhal ve öncelikle görüşülmesini kabul edenler ("Müstacelen"* sesleri) *lütfen el kaldırsın... Kabul etmeyenler, lütfen el kaldırsın... Oybirliğiyle kabul edilmiştir... Şimdi gerekçesini okuyacaklar efendim"* dedi.

Dili epeyce eski ve ağır olan gerekçede, tarih boyunca dini siyasete alet edenler eleştiriliyor ve bundan böyle dinin, siyaset ve çıkar aracı yapılmasını önlemek için bir yasa hazırlandığı belirtiliyor. Bu uzunca metnin başlıca paragrafları, sadeleştirilmiş olarak şöyledir:

"İnsanlığa mutluluk getirmesi için var olan kutsal dinler, tarihin akışı içinde hırslı, haksız ve acımasız emellerin tatminine araç yapılmak gibi amaçlarla büsbütün ters bir akıbete uğratıldılar...

İslam tarihi de din namına işlenen facialardan uzak kalamadı. İslam, Hulefai Raşidin devirlerinden sonra zorba hanedanların elinde on dört yüzyıl boyunca İslam milletlerinin baskıcı saltanatların en kanlı sistemleriyle yönetilmesine bir gerekçe olarak gösterildi...

Bağımsızlık Savaşı'nda, düşük saltanat ve hilafet de din adına mücahitlerin katli için fetva çıkaracak kadar Türk tarihinin asla affedemeyeceği haince cüretlerde bulundu... Türk Devriminin en önemli eseri ve Türk Milleti'nin siyasal ve sosyal olgunluğunun bir kanıtı olan Cumhuriyetimize karşı son günlerde düzenlenen suikast hareketlerinde de yine kutsal din kurallarıyla halkın bir kısmının aldatılmakta olduğu görülmektedir.

Dinler vicdan ile Allah arasında bir vasıtadır... Hükümetimiz, vicdan ile Allah arasında siyasetin ve siyasi kuruluşların aracılık yetkisi olamayacağı kanısındadır... Aksi düşüncelerin kesinlikle istibdada götürdüğü (tegallüb ve istibdada müncer olduğu) *tarihsel bir gerçektir...*

Tarihsel deneyimlerin bir vecize haline getirdiği bu gerçeklerden esinlenen hükümetimiz, bundan böyle dinin ve din kutsallarının bir siyaset aracı ve dolayısıyla çıkar ve ihtiras aracı yapılmamasını ve dine gerçek esasını ve kutsallığını sağlamak için hazırladığı yasayı ivedilikle Yüce Meclisin onayına sunar."[236]

Hıyaneti Vataniye Kanunu'na bir madde eklenmesi için hükümetin gerekçesi bunlardı. Meclis Adalet Komisyonu da bu gerekçeyi benimsemiş, son olarak **Şeyh Sait** isyanında dinin ve din kutsallarının siyasal amaçlara alet edilmesinin "en açık ve kesin bir örneğinin" görüldüğünü belirtmiş ve hazırlanan yasa tasarısının tezelden ve öncelikle görüşülerek kabul edilmesini Meclis'e arz etmiştir.

Yasa tasarısı şuydu:

*"**Madde 1**– Dini veya mukaddesatı diniyeyi siyasi gayelere esas veya alet ittihazı maksadıyla cemiyetler teşkili memnudur. Bu kabil cemiyetler teşkil edenler veya bu cemiyetlere dahil olanlarhaini vatan addolunur. Dini veya mukaddesatı diniyeyi alet ittihaz ederek şekli devleti tebdil ve tağyir veya emniyeti devleti ihlal veya dini veya mukaddessatı diniyeyi alet ittihaz ederek her ne suretle olursa olsun ahali arasına fesat ve nıfak ikası için gerek münferiden ve gerek müçtemian kavli veya tahriri veyahut fiili bir şekilde veya nutuk iradı veyahut neşriyat icrası suretiyle harekette bulunanlar kezalik haini vatan addolunur.*

***Madde 2**– İşbu kanun neşri tarihinden muteberdir.*

***Madde 3**– İşbu kanunun icrasına Adliye Vekili memurdur.*

Başvekil ve Müdafaai Milliye Vekili
Ali Fethi"

Adliye Vekili
Mahmut Esat

236) TBMM Zabıt Ceridesi, 25.2.1341 (1925), 64. ictima, s.309-310; **Örgeevren**, *op.cit.*, s.292-293; **Yeşiltuna**, *op.cit.*, s.104-105.

Bu tasarı Meclis'te okundu. Gaziantep Mebusu **Kılıç Ali Bey**, oturduğu yerden, *"Pek iyi, gayet iyi"* dedi. Tasarının tümü hakkında söz alan olmadı. Maddelere sıra geldi. Birinci madde görüşmeye açılınca Bozak Mebusu **Süleyman Sırrı Bey**, maddede "ahali" tabiri yerine " halk" tabiri kullanılmasını önerdi.

Karesi Mebusu **Vehbi Bey**, "mukaddesatı diniyeler"den nelerin kastedildiğinin açıklanmasını, tutanağa geçirilmesini istedi. Adalet Bakanı biraz açıkladı: *"Efendim! Dinden maksat hepimizin malumu olan esasatı diniyelerdir. Mukaddesatı diniye de sancağı şerif, sakalı şerif, mushafı şerif gibi İslamlarca mukaddes tanınmış bir takım vesaitin istimal edilerek halkın tahrik ettirilmesidir. Maksat budur"* dedi. Karesi Mebusu **Ahmet Süreyya Bey**, eklleme yaptı, *"Efendim! Mukaddesatı diniye, İslam'damevcut kütübü mukaddese ile tespit edilen bilumum mukaddesattır"* dedi.

Bundan sonra oylamaya geçildi. Başkan, üç maddeyi teker teker oya koydu, sonra yasanın tamamını. Karşı oy çıkmadı. Yukarıdaki metin olduğu gibi kabul edilerek kanunlaştı.[237]

Şeyh Sait ayaklanması üzerine isyan bölgelerinde sıkıyönetim ilan edilmesi ve Hıyaneti Vataniye Kanunu'nun çıkarılması, **Fethi Bey (Okyar)** hükümeti zamanında alınmış iki önlemdir. Ondan sonraki önlemler, **İsmet Paşa (İnönü)** hükümeti zamanında alınmıştır: Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılması, İstiklal Mahkemeleri kurulması gibi.

İsmet Paşa, *Hatıralar*'ında isyanı anlatıyor:

"Şeyh Sait isyanının sebeplerini değerlendirirken dikkatli olmak gerektiği kanaatindeyim. Herhalde bunu bir milli hareket olarak kabul etmemek lazımdır."[238]

237) TBMM Zabıt Ceridesi, *op.cit.*, s.311; **Örgeevren**, *op.cit.*, s.296 ve **Yeşiltuna**, *op.cit.*, s.106.

238) **İsmet İnönü**, *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006, s.465.

İsyan Süratle Genişliyor

*"**Atatürk**'ten acele Ankara'ya dönmem için haber geldi ve ben hemen o gün hareket ettim. 21 Şubatta Ankara'dayım. **Atatürk** beni istasyonda karşıladı, beraber doğru Çankaya'ya çıktık. **Atatürk**'ü beni özel bir bekleyişle bekler buldum. Hemen hadiseyi görüşmeye başladık. **Atatürk** vaziyeti bütün teferruatıyla bana anlatı. 'İsyan, senin uzaktan takip ettiğin gibi önemli ve geniş mahiyette görünüyor' dedi. Alınan ve alınması düşünülen tedbirler üzerinde görüşüyoruz. **Atatürk**'ün vaziyetten huzursuz olduğu belli oluyor. İsyanın genişliği ve bastırılması için nasıl tedbirler alınması lazım geldiği hususunda düşünceli ve araştırıcı görünüyor.*

*Edindiğim intibaya göre isyan, süratle genişler haldedir. Bu esnada hükümet içinde münakaşalar olmuş ve İçişleri Bakanı bulunan **Recep** (**Peker**) **Bey** istifa etmiş. Hükümet içindeki münakaşalar, hadisenin telakki tarzından ve alınacak tedbirlerden çıkmış. **Recep Bey** isyanı daha endişeli bir hava içinde karşılayarak işi başvekilden daha fazla ciddiye aldığı için ihtilafa düşmüşler. Bu sebepten ayrılmış. Ben, Çankaya'da **Atatürk**'ün misafiri bulunuyorum. Hadiseleri beraber takip ediyoruz. Bugünlerde asilere karşı harekete geçmiş olan bir süvari fırkasını, bulunduğu karargâhta asiler gece basıyorlar ve kâmilen dağıtıyorlar. Bu haber harekâtın bundan sonraki neticeleri bakımından endişelerimiz üzerinde büyük bir etken oluyor ve işin ehemmiyeti bizim gözümüze açık bir surette görünüyor.*

*Bugünlerde Halk Partisi Meclis Grubu bir toplantı yaptı. Hükümet Başkanı izahat verdi. Hadise üzerinde geniş görüşmeler oldu. Ben geçen yılın 22 Kasımında Başbakanlıktan ayrılmıştım... Gruptaki münakaşalar sertleştikçe hükümetin durumu güçleşiyordu. Bunun üzerine **Fethi** (**Okyar**) **Bey** istifa etti. Bundan sonra **Atatürk**, hükümeti teşkil vazifesini bana verdi..."*[239]

239) **İsmet İnönü**, *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006, s.461.

İsmet Paşa Yeniden Başbakan Oluyor

Evet, 2 Mart 1925 günü Halk Partisi Meclis Grubu toplanıyor. Toplantıya Parti Genel Başkan Vekili sıfatıyla **İsmet Paşa (İnönü)** da katılıyor. **Şeyh Sait** isyanı devam etmektedir. Ülkenin bir bölümü alev alev yanmaktadır. Meclis heyecan içinde, bu acı gelişmeyi görüşüyor. **Fethi Bey (Okyar)** hükümeti eleştiriliyor. İsyanı bastırmak için hükümetçe alınan önlemler yetersiz görülüyor. İsyan konusunda Kabine içinde görüş ayrılıkları olduğu iddia ediliyor. Başbakan **Fethi Bey**'den **(Okyar)** ve bakanlardan açıklama isteniyor. Denizcilik Bakanı **İhsan Bey (Eryılmaz)** kürsüye geliyor, kabine içinde görüş ayrılıkları bulunduğunu doğruluyor. Görüşmeler kızışıyor, tartışmalar uzadıkça uzuyor...

Bir milletvekili, *"Kara günler yaşıyoruz. Büyük bir felaketle neticelenmesi muhtemel olan bir isyan, bir ihtilal karşısındayız. Böyle mühim, tarihi zamanlarda, bu kabil elim hadiselerde başımızda bulunan en büyüğümüz bizleri yalnız bırakmamalıdır. Onu aramızda görmek isteriz. O bizleri tenvir ve irşat etsin!"* diyor. Bunun üzerine görüşmelere ara veriliyor. Grubun bu arzusu Çankaya'da bulunan Cumhurbaşkanı **Gazi**'ye iletiliyor.

Bir süre sonra Cumhurbaşkanı Meclis'e geliyor. *"Ben, mevkiim icabı, re'sen bir mütalaada bulunmayayım. Arkadaşlarım konuşsunlar ve bana sual sorsunlar, onlara cevap vereyim"* diyor.

Bunun üzerine ortaya atılan görüşler, **Atatürk**'e yöneltilen sorular birbirini izliyor. Söylenen sözlerden, Cumhurbaşkanına sorulan sorulardan ve alınan cevaplardan Başbakan **Fethi Bey** grup çoğunluğunun, kendisine güveni kalmadığını anlıyor. Kürsüye çıkıyor:

"Anlıyorum ki, arkadaşlarım, isyana karşı hükümetimin almış bulunduğu tedbirleri yeter görmeyerek daha geniş, daha şedit (sert) *tedbirler alınmasını istiyor. Ben, hadisenin lüzum gösterdiği tedbirlerin alınmış ve bu tedbirlerin isyanı bastırmak için kâfidir kanaatinde bulunuyorum. Daha şedit tedbirlerle elimi kana*

sürmek istemiyorum. Ve sizlerin şahsen itimatlarınızı kaybetmiş olduğum kanaatiyle Başvekâletten çekiliyorum" diyor ve o akşam istifasını Cumhurbaşkanına sunuyor.[240]

Ertesi gün, Cumhurbaşkanı, **Fethi Bey**'in istifasının kabul edildiğini ve ardından, Malatya Mebusu **İsmet Paşa**'nın (**İnönü**) Başbakan seçildiğini Meclis'e bildiriyor.

4 Mart 1925 günü, **İsmet Paşa**, kabinesini ve hükümet programını Meclis'e sunuyor ve güvenoyu istiyor. Program az, öz bir metindir. Şudur:

"Hükümetin siyaseti umumiyesi malumdur. Hariciyede ecnebi devletlerle hüsnü münasebetin muhafazası, ahden muallak bulunan mesailin hüsnü intacı, nafia, ziraat ve sıhhati memleket tedabirinin ehemmiyeti mahsusa ile inkişaf ettirilmesi ve cumhuriyetin feyyaz ve islahkâr mesaisinin maliyede, ticarette, maarifte ve adliyede devamıdır.

Müdafaai memleket için berri, bahri ve havai kuvvetlerin kemiyet ve keyfiyetlerinin muhafaza ve takviyesine ehemmiyet veriyoruz.

Siyaseti dahiliyede her şeyden evvel hadisatı ahirenin sürat ve şiddetle itfası ve memleketin maddeten ve manen ıfsattan vikâyesi, umumi huzur ve Sükûnun muhafazası ve her halde devletnüfuzunun teyit ve tarsini için seri, müessir tedabiri mahsusa ittihazını iltizam ediyoruz.

Meclisi Âli'nin yed'i tetkikinde bulunan bütçenin intacı istirhamı mahsuumuzdur.

Hükümet mesaisinde sebebi muvaffakiyet olarak maddi ve manevi kuvveti Büyük Meclisin itimat ve müzaheretinde bulur. Bu itimadın derecesini izhar buyurmanızı rica ederim."[241]

240) **Örgeevren**, *op.cit.*, s.59-61.

241) TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, İçtima Senesi II, Cilt 15, Altmış dokuzuncu içtima, 4.3.1341 (1925), s.127 (Bu kaynak bundan sonra *ZC-15* kısaltmasıyla gösterilecektir); *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973*, Birinci Cilt (1920-1938), TBMM Kültür, Sanat Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1992, s.213-214 (Bu cilt bundan sonra *İnönü'nün Konuşmaları-I* kısaltmasıyla gösterilecektir).

Konumuz bakımından önemli olan, bu programın 3. paragrafıdır. Bu paragraf şöyle sadeleştirilebilir:

"...İç politikada her şeyden önce son olayların hızla ve şiddetle söndürülmesi ve memleketin maddi manevi fesattan korunması, genel huzur ve sükûnun muhafazası ve her halde devletin etkinliğinin güçlendirilmesi için hızla, özel önlemler alınmasını gerekli sayıyoruz..."

Oturum Başkanı **Kâzım Paşa (Özalp)** hemen oylamaya geçilmesi eğilimindedir. Terakkiperver Fırka muhalefet olarak çalışıyor. Muhaliflerden Dersim Milletvekili **Feridun Fikri Bey (Düşünsel)**, genel görüşme açılmasını istiyor. Muhalefeti temsil eden Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nden Ankara Milletvekili **Ali Fuat Paşa (Cebesoy)**, söz alıp bir konuşma yapıyor;

"Muhterem Efendiler, memleket hiç ümit edilmedik bir zamanda bir hükümet buhranı içinde kaldı... Bu buhranı davet edecek ortada ne vardı? Bunu bendeniz anlayamadım. ("İsyan" sesleri) *Hükümetin değişmesini gerektirecek sebep ne ise millet önünde açıkça tartışılmadıkça maatteessüf İsmet Paşa hükümetine itimat edemeyeceğiz"* diyor.

İsmet Paşa, kısaca cevap veriyor ve hükümetin programını biraz açıklıyor:

*"Hükümet buhranının sebebini muhterem **Fuat Paşa** Hazretleri anlamak istiyorlar. Zannediyorum ki arz ettiğim programda bunu açıkça ifade ettim. Mevcut olan hadiseyi* (isyanı) *süratle söndürmek istiyoruz ve bunu hepimiz istiyoruz. ("Tabii"* sesleri) *Memleketin fesattan korunması, huzur ve Sükûnun muhafazası için hızla özel tedbirlerin alınmasını lüzumlu görüyoruz... Memlekette yalnız olayların söndürülmesini* (itfasını) *değil, bütün ülkede çıkabilecek olaylara karşı etkin önlemler alacağız. ("Bravo"* sesleri) *Olayın hızla ve sert biçimde söndürülmesine bütün vatandaşlar taraftardır. Bundan başka fikir besleyen olamaz. Sürat*

ve şiddetle söndürülmesi gereken (itfasını iltizam eden) *bütün önlemler alınmaktadır. Bir yandan olay bölgesine ilişkin önlemleri, diğer yandan da genel nitelikte olan önlemler almak gerekmektedir..."*

Başbakanın bu konuşmasının hemen ardından oylamaya geçiliyor. Oturum Başkanı, **İsmet Paşa** hükümetinin güvenoyu aldığını açıklıyor: *"179 zat reye iştirak etmiştir. 153 itimat, 23 ademi itimat, 3 müstenkif vardır"* diyor.[242]

Takrir-i Sükûn Kanunu

İsmet İnönü *Hatıralar*'ında anlatıyor:

"Hükümet programında ifade etmek istediğimiz tedbir iki noktada hulasa edilebilir: Seferberlik ilan edeceğiz ve bir Takrir-i Sükûn Kanunu çıkaracağız. Takrir-i Sükûn Kanunu işletebilmek için iki istiklal mahkemesi kuracağız. Biri şarkta çalışacak, birinin merkezi Ankara olacak.

Hazırladığımız kanuna göre, hükümet lüzum gördüğü takdirde suçluları istiklal mahkemesine verebilecek ve istiklal mahkemesi davaları kendi kanunları ile süratle yürütecek.

Meclis'te hükümetin güvenoyu aldığı anlaşılınca kürsüye gelerek vaziyetin ehemmiyeti dolayısıyla hemen bu gece müzakeresini teklif edeceğimiz bir kanun olduğunu söyledim ve kanunun bu gece görüşülerek neticeye bağlanmasını rica ettim.

Takrir-i Sükûn Kanunu, iki maddelik kısa bir kanundu. Müzakereler başladı ve Terakkiperver Fırkası mensupları bu kanuna karşı şiddetle muhalefete geçtiler. Bütün münakaşaları dinledikten sonra, teklif ettiğimiz kanunu şu şekilde izah etmeye çalıştım:

'Muhalefet erkânının mütalaalarını dinledik. Muhterem ***Kâzım Karabekir Paşa*** *ıslahatı, istiklal mahkemelerine istinaden*

242) *ZC-15*, s.127-130.

mi yapacaksın, diye soruyorlar. Islahatı emniyet ve asayiş temeline istinat ederek yapabiliriz, benim kanaatim budur. Emniyet ve asayiş temelini muhafaza için bütün kanunlar gibi istiklal mahkemesi de bir vasıtadan ibarettir Ben de bir şey sorayım: Islahat fikirleri, teceddüt, terakki fikirleri ahlaksızlıktır diye bar bar bağırılırken, muhalefet erkânı niçin bir tek kelime söylemediler?

Muhterem ***Rauf*** **(Orbay)** *Beyefendi, cumhuriyeti tehlikede görmüyorum ve onun için bu kanun lazım değildir, buyurdular. Cumhuriyetin tehlikede olmadığı esasında,*[243] *bu müşahededе kendisi ile beraberim. Vaziyete göre tedbir bulan bir cumhuriyet hiç tehlikede olur mu?'*

Saltanat 1922'de kaldırılmış; 1923'te Cumhuriyet ilan edilmiş. 1924'te hilafetin ilgası, Şeriye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılması, tedrisatın birleştirilmesi hakkında kanunlar tatbike konmuş. Cumhuriyet henüz bir yılını yeni doldurmuş. Memleketin her tarafında irtica alabildiğine tahrik ediliyor. Memleketin bir köşesinde silahlı bir irtica ayaklanması başlamış, hadise süratle yayılıyor. Bütün bu şartlar içinde Takrir-i Sükûn Kanunu ve istiklal mahkemeleri gibi radikal tedbirlere müracaat etmeden cumhuriyeti, yeni rejimi korumak mümkün müdür? Terakkiperver Fırka erkânına Meclis'te bunları anlatmaya çalıştık. Neticede teklif ettiğimiz kanun ve tedbirler Meclis çoğunluğunca kabul edildi."[244]

İsmet İnönü'nün *Hatıralar*'ından alıntılar devam ediyor:

"İsyan, Elazığ'a Dayandı. Bu esnada gece gündüz ***Atatürk*** *ile buluşuyoruz ve askeri vaziyeti beraber mütalaa ediyoruz. Düşündüğüm, geniş ihtimalleri göz önünde bulundurarak bir defa askeri tedbirleri derhal alacağız. Bir kolorduyu hemen seferber etmek lazım. Adana civarında bulunan kolorduyu seferber hale getirmek*

243) **İsmet İnönü**'nün *Hatıralar*'ında (s.463) bu kelime yanlışlıkla "esnasında" olarak çıkmıştır. Meclis Zabıtlarından da kontrol ettim, doğrusu "esasında" olacaktır.- BNŞ.

244) **İsmet İnönü**, *Hatıralar*, s.462-463.

için süratle harekete geçtik. Ondan sonra, her çeşit tahriki önleyerek hükümeti tamamıyla hâkim kılacak diğer tedbirleri almak gerekiyor. Geniş bir irtica hareketi içinde bulunduğumuza hiç şüphe yok. Bu hareket ne ölçüler içinde, nerelere kadar sirayet eder ve hadise ne gibi bir mahiyet alır, bunu bilmiyoruz. Ancak halen askeri mahiyet arz eden silahlı irtica hareketinin bulunduğu mıntıkada çabuk netice almak, ilk vazife görünmektedir. Onun için vazife aldığım ilk gün, düşündüğüm tedbirleri Meclis'ten süratle geçirmeye çalıştım.

İsyan, Elazığ kapılarına kadar dayandı. Asiler Diyarbakır'a ilk defa hücum ettiler. Şehrin içine girdiler ve çıkarıldılar. Seferber olan kuvvetler nisan başlarına doğru Diyarbakır ve Elazığ'a yetişmeye başladılar.

Düşünmeli ki, bu 1925 yılında, İngilizlerle münasebetlerimiz henüz düzelmemiştir. Musul meselesi kesin neticeye varmamıştır. Muvakkat bir sınır çizilmiş ve taraflar birbirinden ayrılmıştır. Ama netice belli değil ve ihtilatların neler doğuracağı bilinmiyor. Her gün askeri tebliğ neşrediyoruz. Kamuoyuna vukuattan haberler veriliyor.

***Şeyh Sait**, harekât esnasında dini kurtarmak davasını açıktan ortaya atmış bulunuyor. 'Hilâfet kalkmıştır, din tehlikededir. Dini kurtarmak lazımdır.' Davaları bu. **Şeyh Sait**, isyan hareketini, böylece bütün memlekete milli bir hareket olarak değil, bir din hareketi olarak gösteriyor. Her tarafı harekete geçirmek sevdasındadır. Aldığımız tedbirlerin ve askeri tertiplerin, bütün memlekete şamil olması için icraata geçtiğimiz zamanki düşüncelerimizin isabetli olduğu anlaşılmaya başlandı."*[245]

İsmet Paşa'nın bu anlattıklarından sonra şimdi TBMM'ne dönelim.

245) *Ibid.*, s.463-464.

Meclis'te Tartışmalar

O günlerin daha iyi anlaşılabilmesi için konuyu biraz daha irdeleyelim ve Meclis'teki tartışmalara da inelim. İrdeleyelim çünkü **Takrir-i Sükûn Kanunu**, zamanında da ondan sonra da çok konuşulmuş, çok tartışılmış bir yasadır. Kürtçülük ve özellikle **Şeyh Sait** isyanı bağlamında bunu ele alıp aşağıda biraz açacağız. "Takrir" sözcüğü, Arapça yerleştirme, sağlamlaştırma, güçlendirme, pekiştirme anlamlarına gelir. **Takrir-i Sükûn Kanunu, Şeyh Sait** isyanı üzerine ülkenin kimi yörelerinde bozulmuş olan sükûneti yeniden sağlayıp sağlamlaştırmak amacıyla çıkarılmış olan bir yasa idi. **İsmet Paşa** hükümeti tarafından 4 Mart 1925 günü Meclis'e sunulmuş, aynı gün tartışılıp kabul edilmişti.

İsmet Paşa, güvenoyu alır almaz, aynı gün, **Takrir-i Sükûn Kanunu** tasarısını Meclis Başkanlığına sunuyor. Sunuş yazısı –ki aynı zamanda yasanın gerekçesiydi– şöyle kaleme alınmış:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Ahval ve hadisatı fevkaladei ahirenin lüzum ve memleket dahilinde emniyet ve asayişi, huzur ve sükûnu ve nizamı içtimaiyeyi ihlal edecek irticakârane ve ihtilalkârane harekât ve teşebbüsata ve ifsadata karşı icap eden tedabiri ittihaz ile Türkiye Cumhuriyeti'nin nüfuz ve kudretini takviye ve inkılabın esasatını tarsin ve masum halkı izrar ve idlal eden mütecasirlerin süratle takip ve tenkili maksadıyla İcra Vekilleri Heyetinin 4 Mart 1341 (1925) *tarihli içtimaında karara iktiran eden işbu layihanın iktisabı kanuniyet için Meclisi Âlinin nazarı tasvip ve tasdikmına arzına müsaade buyurulmasını rica ederim.*

4 Mart 1341 (1925)
Başvekil
İsmet"

Başbakan diyor ki:

Ülkede olağanüstü bir durum var, gerekli önlemler alınacaktır. Neye karşı? Gerici ve ihtilalci hareketlere, girişimlere, bozgunculuğa karşı. Çünkü bunlar ülke içinde güvenliği, huzuru, sükûnu ve toplum düzenini bozmaktadır. Çünkü henüz bir buçuk yaşını bile doldurmamış gencecik Türkiye Cumhuriyeti'nin etkinliğini ve gücünü arttırmak lazımdır. Çünkü çiçeği burnundaki Türk Devrimi'ni pekiştirmek lazımdır. Halka zarar veren, halkı aldatan ve doğru yoldan saptıran küstahların süratle kovalanıp tepelenmesi için Bakanlar Kurulu bir **Takrir-i Sükûn Kanunu** tasarısı hazırladı. Bunun Meclis tarafından uygun görülüp onaylanmasını rica ederim.

Hazırlanan yasa tasarısı şudur:

*"**Madde 1**– İrtica ve isyana ve memleketin nizamı içtimaisini ve huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlale bais bilumum teşkilat ve tahrikat ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyatı Hükümet, Reisicumhurun tasdiki ile resmen ve idareten mene mezundur.*

İşbu efal erbabını Hükümet İstiklal Mahkemesi'ne tevdi edebilir.

***Madde 2**– İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren iki sene müddetle meriyül icradır.*

***Madde 3**– İşbu kanunun tatbikına İcra Vekilleri Heyeti memurdur."*

(Başbakan **İsmet Paşa**'nın ve bakanların imzaları)[246]

Tekrar hatırlamak gerekir: Bu yasa tasarısı Meclis'e sunulduğu gün, **Şeyh Sait** isyanı hızla devam etmekte ve yayılmaktadır.

246) *ZC-15*, s.131; *İnönü'nün Konuşmaları I*, s.217-219. O tarihte **İsmet Paşa** kabinesi şu üyelerden oluşuyor: Başvekil **İsmet (İnönü)**, Hariciye Vekili **Tevfik Rüştü (Aras)**, Müdafaai Milliye Vekili **Recep (Peker)**, Dahiliye Vekili **Cemil (Uybadın)**, Adliye Vekili **Mahmut Esat (Bozkurt)**, Nafıa Vekili **Süleyman Sırrı Bey**, Maliye Vekili **Hasan (Saka)**, Maarif Vekili **Hamdullah Suphi (Tanrıöver)**, Ziraat Vekili **Sabri (Toprak)**, Ticaret Vekili **Ali Cenani Bey**, Sıhhiye Vekili **Refik (Saydam)**, Bahriye Vekili **İhsan (Eryılmaz)**.

Asiler, 4 Mart günü Ergani'yi ele geçirmişler ve Diyarbakır'a yönelmişlerdir. Diyarbakır'ı da ele geçirirlerse Irak sınırında İngilizlerle bağlantı kurabileceklerdir. İngilizler, Cenevre'de, Milletler Cemiyeti'nde Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı zaten saldırıya geçmişlerdir, güney sınırımızda da fırsat kollamaktadırlar. Suriye'de Fransa vardır ve Bağdat demir yolu Fransızların kontrolündedir. Demiryoluyla bölgeye asker sevketmek için Fransızlardan izin almak lazımdır. Yol ve kış şartları yüzünden isyan bölgesine henüz asker ulaştırılamamıştır. Sevk edilenler de henüz bölgeye varamamışlardır...

Hükümet, yaşanmakta olan bu olağanüstü durum karşısında, iki yıl için geniş yetkiler istemektedir. Bu olağanüstü durumu örgütleyen, kışkırtan, özendiren ne kadar girişim ve yayın varsa tümü idari olarak engellenecektir.

Hükümetin Meclis'e getirdiği yasa tasarısı, Adalet Komisyonu'ndan da çabucak geçmiştir. Komisyon, *"menafii âlii vataniye noktasından"* yasanın kabulünü uygun görmüş ve ivedilikle görüşülmesini genel kurula arz etmiştir.

Oturum Başkanı **Kâzım Paşa (Özalp)**, tasarının hemen gündeme alınması için oylama yaptırıyor ve tasarının "müstaceliyetle müzakeresi" kabul ediliyor.

Tartışmalar Kızışıyor

Gümüşhane Mebusu **Zeki Bey**, bu yasanın, *"Anayasa'ya taban tabana zıt olduğunu"* ileri sürüyor. Karesi (Balıkesir) Mebusu **Ahmet Süreyya Bey**, *"Efendim bu kanun hükümet tarafından teklif edilmiş ve Adalet Komisyonu tarafından da incelenerek Anayasa'ya aykırı bulunmamıştır"* diye karşılık veriyor. Oturum Başkanı **Kâzım Paşa** da *"Komisyon bunda anayasaya aykırı bir taraf görmemiş"* diyor.

Dersim Mebusu **Feridun Fikri Bey (Düşünsel)** kalkıyor, uzun ve sert bir konuşmayla tasarıya karşı çıkıyor: *"Bu yasayla hukuk, hükümetin takdir yetkisine bırakılıyor... Hükümet herhangi bir kavramı, irtica gibi, isyan gibi gösteremez mi?"* diyor. "Nizamı ictimai", "huzur ve sükûn" gibi kavramların içine her şeyin girebileceğini hatta "insanların zihninden geçen fikrin bile" bu kavramların içine sokulabileceğini savunuyor. *"Bendeniz bu kanunun heyeti umumiyesinin reddini teklif ediyorum"* diye sözlerini noktalıyor.

Terakkiperver Cumhuriyet Partisi lideri **Kâzım Karabekir Paşa** da kanuna karşı çıkıyor. *"Bu kanunu kabul etmek Cumhuriyet tarihi için bir şeref değildir"* diyor.

Sıra, hükümete geliyor. Sağlık Bakanı, İstanbul Milletvekili **Refik (Saydam)** söz alıyor. Tutanaktan biraz sadeleştirerek aktaralım:[247]

*"**Refik Bey** (Konya): (...) **Feridun Fikri Bey** biraderimiz, pek heyecan ve sinirlilikle, teklif edilen bu kanunun kabul edilmemesi hakkında beyanatta bulundular... **Kâzım Karabekir Paşa** Hazretleri de buna yakın olmak üzere kısa beyanatta bulundular... Beyhude telaş ve endişe içinde kalmayınız! İşte Anayasa'yla güvenceye alınan kamu hukuku ve milletin hâkimiyet hakkı bu kanunun kabulüyle korunacaktır...*

Yüce Heyetinizce bilindiği gibi, devrimi hiçe indirmek ve Cumhuriyet'i yıkmak, vatanı yeni bir bölünmeye uğratmak için kenetlenmiş ve gerici bir düşünceyle doğuda bir isyan ateşi yakılmıştır. Biz burada kanunların kelimeleri üzerinde münakaşaya devam ederken hukukunu korumak istediğimiz aziz kardeşlerimizin bir çoğunun kanı akmaktadır. ("Çok doğru" sesleri) *Arkadaşlar! Sizin vicdanlarınıza başvurarak memleketin selametine, memleketin hayatına ve Cumhuriyet'in hayatına kastetmek isteyen mürtecilerin bir an önce vatandan silinmesi* (ref ve izalesi)

247) *ZC-14*, s.132 vd.

için bu kanunun kabul edilmesini Yüce Kurulunuzdan istirham ediyorum. Başka bir diyeceğim yoktur.

***Rauf Bey** (İstanbul): Muhterem arkadaşlar! Hâkimiyeti milliye ve Cumhuriyet idaremizin isyan olayı dolayısıyla yıkılacağına ihtimal vermek, kalp zayıflığından başka bir şey değildir.* (Sağdan *"Bravo"* sesleri) *Efendiler! Genç isyaniyle Cumhuriyetimizin tehlikede olduğunu bendeniz kabulde mazurum... Efendiler! Huzur ve sükûnu sağlayacağız derken sükûnu ihlal edecek bir madde koymayalım. İstirhamım bundan ibarettir.*

***Halis Turgut Bey** (Sivas): Efendiler!.. Türk milleti bu gibi olayları çok görmüş geçirmiştir... Olay belli bölgeyle sınırlı iken yangın orada söndürülmeyerek vatanın diğer bölümlerinde şöyle olur, belki böyle olur demek doğru bir şey değildir... Bir yangın söndürülürken Türk milletinin tabii hukuku sınırlandırılmamalıdır...*[248]

***Avni Bey** (Bozok): Muhterem arkadaşlar!.. Bu kanun, isyana, fesada, irticaya ve toplum düzenine zararlı olan hareketlere bir engel oluşturuyor... Bu, namussuzların korkacağı ve memlekete kundak sokmak isteyenlerin korkacağı bir kanundur. Telaşa lüzum görmüyorum.* (Alkışlar)

***İlyas Sami Bey** (Muş): Muhterem arkadaşlar!.. **Feridun Fikri Bey** kardeşimiz(in) söyledikleri sözleri hazmedemedim... Anayasa Komisyonunda beraber çalıştık, kanun koyduk, her fıkrasına kadar ben de vakıfım. Anayasayı kaldırmadık. Bu gibi sözler çok ağır değil midir?*

Esasa geçiyorum efendim... Nesturi hadisesini tenkil ederken (bastırırken), *bir siyasi mütefekkirin verdiği telgraf aynen şudur: **'Vaktidir, hareket etme zamanı gelmiştir.'** Şu sırada gelen telgraf neticesi Nesturileri tedip* (tepelemek) *için uğraşan hamaset-*

248) *ZC-14*, s.136. Not: Sivas Milletvekili **Halis Turgut Bey**, Atatürk'e karşı İzmir Suikastı girişiminde suçlu görülerek 13 Temmuz 1926 günü İzmir'de idam edilmiştir: **Uğur Mumcu**, *Gazi Paşa'ya Suikast*, 23. baskı, Ankara, 2006, s.60; **Kâzım Öztürk**, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü*, 1920-1973, Ankara, 1973, s.104. Burada **Halis Turgut Bey**'in fotoğrafı da vardır.

*kâr Türk cephesinden nice zabitlerin İngiliz ordusuna geçmesine sebep olmuştur. Bunu tarih kaydetmemiştir... **Şeyh Sait** böyle bir sergüzeşte atılmayacak ve bir fikri siyasiye alet olamayacak kadar refaha malik bir adamdır. Bin türlü tahrikatı siyasiye ile ancak yerinden hareket edebilecek bir adamdır. Bu tahrikatın ocakları ve nairei fesatları* (bozguncu ateşleri) *orada burada bin türlü asarı ile bilinirken, hâla burada Genç isyanı deyip de şekli idareye karşı irticai mahiyette olan ve umum memleketin afakında* (ufuklarında) *görülen asıl fesadı görmemek doğru değildir... Bu kanunun Anayasa'ya aykırılığı konusunda ısrar edildi... İnsafınıza müracaat ediyorum... Aykırılık söz konusu olamaz. Son sözüm efendiler, tedbir, memleketi korumak için eldedir. Bu kanundan yalnız namus ve vicdanı olmayan kötü kişilerin korkması lazımdır. Başka hiçbir zaman ve hiçbir vatandaşın hakkı bu kanunla sınırlanamaz. Hürriyetleri, memleket aleyhine, Cumhuriyet aleyhine ve bütün millet aleyhine kullanmak yeteneğinde olanlar tek olarak bu kanundan korksunlar. Yoksa memleket pek yakında bununla kurtulacak ve* (bunun) *kimseye de bir zararı olmayacaktır."*[249]

İstanbul Basını ve Ayaklanma

"Cumhuriyet'in yarınki çocukları bugün yaşadığımız tarihi günleri incelerken göreceklerdir ki bu yüce cumhuriyet binasını yıkmak için yanıp tutuşan hainleri ilk özendiren ve kışkırtan İstanbul basını olmuştur.

***Recep* (Peker)**
4 Mart 1925"[250]

TBMM tutanaklarından alıntıları, biraz sadeleştirerek sürdürüyoruz. Kütahya Milletvekili **Recep Bey (Peker)** konuşuyor:

249) *ZC-15*, s.136-138.
250) *ZC-15*, s.148.

*"**Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey** (Kütahya): Sayın arkadaşlar! Hürriyet namına, cumhuriyet namına ve bütün bu güzel ve yüce kavramlar namına söylenmiş sözler ve bu yönde izlenmiş yollar vardır. Bu yollar üzerinde yürürken birtakım yanlış telakkiler sonucunda bazı hatalar yapılmıştır... Çok ulvi namlar altında bazı kanunlar yapılmıştır ki, onların sonucu olarak vatanın dört köşesini kapsaması gereken devlet etkinliği yerine, bir takım doğal olmayan ve sorumsuz kurumlar kendi hükmünü yürütmüş ve yerine getirtmiştir. Basın kurumu, hele İstanbul basın kurumu, Türkiye'de devlet etkinliği namına, devlet kuvveti namına ne kadar mevkiler ve ne kadar makamlar varsa bunları ite kaka, gayri meşru bir mücadele ve çalışma ile en yüksek etkinlik düzeyine çıkarmış ve o etkili yerden Türkiye'de var olan bütün kutsal makamları ve onların maddi ve manevi etkinliklerini hepten yıkacak bi araç, bir alet halinde faaliyete gelmiştir. ("Acaba kimin elleri" sesleri) Öyle bir vaziyet hasıl olmuştur ki vatan dahilinde bunların şerrinden bir namus tehlikesi hasıl olmuştur... Bu müessese* (yani İstanbul basını) *en yüksek bir nüfuza eriştikten sonra bu memleket için tek hayat olan devlet kurumu, en başta Yüce Meclisiniz olmak üzere ve bütün devletin esas gücü sayılan kurumlar ve otoritelere ve bunların hepsine yalanlarla, tahriflerle sürekli olarak canice hücum edilmiştir. Zaman zaman kimisine hırsızlık, kimisine midecilik, kimisine inhisarcılık, kimisine fenalık ve hatıra gelen gelmeyen bin türlü çirkef yakıştırarak ülkede devlet nüfuzu tahrip edilmiştir...*

***Ali Saip Bey** (Kozan): Allah belasını versin, kahrolsunlar.*

***Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey** (Devamla): ...Bu İstanbul matbuatı, öyle bir manzara yaratmıştır ki arkadaşlar, Türkiye'de devlet yoktur, hükümet yoktur, hiçbir hükümete güçlü dayanak sayılabilecek bir Meclis yoktur. Bunların hepsi adi, sefih, midelerinden, kişisel çıkarlarından başka hiçbir şey düşünmeyen değersiz bir güruhtan başka bir şey değildir duygu ve kanaatini memleketin özellikle bir kısım cahil halkın ruhlarına işlemişler-*

dir... İşte bu suretle memlekette sözü dinlenecek bir zabıta, emri yerine getirilecek bir hükümet, verdiği kararların uygulanacağına ve meşruiyetine inanılacak bir Meclis yoktur manzarası yaratan bu yıkıcı kurum ve buna uyan iç ve dış unsurlar, bilerek ve bilmeyerek tam bir birlik içinde hareket etmişlerdir. Bunlar, bilinçli bilinçsiz, devletin nüfuzunu yıkmak için yaptıkları girişimlerle, maalesef vatanın bir bölümünde bugün başarılı olmuşlardır... (Masuniyeti şahsiye) namı altında, devlet kurumlarını felç ve battal bırakan ve hatta bir caninin koluna zabıtanın elini sürdürmeyecek kanun da vardır. Bir taraftan da devrim ve vatan düşmanları çalışmaktadır. İşte bu etkilerin ilk yıkım alanı, kulaklarımızı çınlatan isyanın patlak verdiği doğudaki illerimizin bir parçasını oluşturan vatan topraklarıdır...

Sayın arkadaşlarım! Genel güvenliği korumak için o güvenliği yıkmakta olan zehirli yılan yuvalarını... Yüce Meclis'in kararı ile ve yaptırım gücü olarak çıkarılacak yasayla yıkmak lazım değil midir?.. Zehir yuvaları hangi köşede ise orada arayıp bulmak yetkisiyle donatılmış bir hükümet vücude getirmek içindir ki işte bu kanunu bu Yüce Meclis kabul etmek mecburiyeti vataniyesindedir... O köşeleri yasanın gücü ile dezenfekte etmeden ve temizleme (tathir) *yetkisi olmaksızın bu memleketin yönetimini bizim hükümetimiz üstlenmek durumunda değildir... Sorumlu bir hükümet, zamanında önlem alarak daima olaylardan önce davranmak zorundadır..."*[251]

Son Tartışmalar: Takriri Sükûn Kanunu Meclis'ten Geçiyor

*"**Adliye Vekili Mahmut Esat Bey** (İzmir): (...) Efendiler! Dünyada hangi memleket, hangi devlet idaresinde kati ve mutlak bir hürriyet vardır? Türk Cumhuriyeti, imhaya nasıl muvafakat edebilir efendiler?* ("*Bravo*" sesleri) *Efendiler! Hükümet hapsetmi-*

251) *Ibid.*, s.138-141.

yor ve hükmetmiyor, suçluya mahkemenin kapısını gösteriyor, en uygar, en gelişmiş memleketlerde dahi bundan başka ne yapılabilir efendiler?.. Anayasanın saydığı hürriyetler mutlak mıdır, yoksa kanunlarla mı mukayyettir? Matbuat hürriyeti vardır fakat mutlak mıdır, Matbuat Kanunu yok mudur? Siyasi cemiyetler vardır, bunların kanunları yok mudur?..

***Feridun Fikri Bey** (Dersim): Hangi memlekette böyle bir kanun vardır?*

***Hamdullah Suphi Bey** (İstanbul): Hangi memleket senin memleketinin vaziyetindedir?*

***Mahmut Esat Bey** (Devamla): Efendiler! **Rauf Beyefendi** Hazretleri, Muhterem **Karabekir Paşa** Hazretleri bu kanunun anayasaya aykırı olduğundan bahis buyurdular, umumi bir söz söylediler, o kadar. Kendilerine soruyorum: Anayasaya aykırı olan noktalar hangileridir? Muhterem **Kâzım Karabekir Paşa** Hazretleri, bu kanunun memleket için bir şeref olamayacağından bahis buyurdular... Memleketi anarşi içinde bırakmak da ne Büyük Millet Meclisi'ne, ne de onun hükümetine şeref değildir. Efendiler! Halk birbirini kırıyor... Şark birbirini kırmaktadır. Bu bir şeref midir?...*

***Başvekil İsmet Paşa** (Malatya): ...Muhterem **Kâzım Karabekir Paşa**, ıslahatı İstiklal Mahkemelerine istinaden mi yapacaksın diye soruyorlar.* (Handeler) *Islahatı emniyet ve asayiş temeline istinat ederek yapabiliriz. Benim kanaatim budur. Emniyet ve asayiş temelini muhafaza etmek, sağlamlaştırmak, daima sağlamlaştırmak için bütün kanunlar gibi, İstiklal Mahkemeleri de bir vasıtadan ibarettir.* ("*Bravo*" sesleri)

*Muhterem **Rauf Beyefendi**, 'Cumhuriyet'i tehlikede görmüyorum ve onun için bu kanun lazım değildir' buyurdular. Cumhuriyet'in tehlikede olmadığı esasında, bu müşahedede kendisiyle beraberim. Benim mütalaam ve noktai nazarım şudur ki, bir vaziyeti mütalaa eden ve vaziyete göre tedbir bulan bir Cum-*

huriyet hiç tehlikede olur mu? (Alkışlar) *Bu kanunun lüzumunu idrak eden, bugünkü vaziyete göre bu kanunun lüzumunu takdir eden ve kabule iktiranı talep eden bu cumhuriyet evlatları, Cumhuriyet'i tehlikede bırakırlar mı?* (*"Bravo"* sesleri, alkışlar) *Cumhuriyet çocukları yakında yeni tedbire ihtiyaç hasıl olursa ve durum değişirse hepsini öngörecektir. Binaenaleyh, aldığımız tedbirler doğrudur ve vaziyete göre daima tedbir alacak düzeyde bulunan Yüce Meclis, Cumhuriyet'i ve Cumhuriyet'in memlekete vaad ettiği terakkiyat ve ıslahatı behemehal temin edecektir. Zannederim ki, bu mesele üzerinde gerek siyasi ve gerek kanuni bakımdan hükümet kâfi derecede izahat arz edebilmiştir.* (*"Bravo"* sesleri, alkışlar)

Reis: *Efendim! Başka söz isteyen olmadıktan sonra... Maddelere geçilmesini kabul edenler lütfen el kaldırsın. Kabul etmeyenler lütfen el kaldırsın. Maddelere geçilmesi kabul edilmiştir....*

Kâzım Karabekir Paşa *(İstanbul): Efendim!* ***Recep Beyefendi*** *bilhassa İstanbul matbuatını hedef alarak lazımı kadar beyanatta bulundu... Bugün matbuat bu milletin makesi efkârıdır...* (*"Asla, asla"* sesleri, gürültüler)

Recep Bey *(Kütahya):* ***Kâzım Karabekir Paşa*** *Hazretleri ve bazı arkadaşları, öteden beri İstanbul matbuati ile beraber düşünmekte ve bir zamandan beri aynı fikirleri, aynı tarzda mütalaa etmekte ve müştereken aynı fikirlere varmaktadırlar.* (*"Değil"* sesleri, *"Evet"* sesleri) *Muazzez arkadaşlarım!.. Bugünkü Cumhuriyet'in müstakbel evlatları, bugün yaşadığımız tarihi günleri mütalaa ettikleri zaman, bu müesseseyi ve bu âli Cumhuriyet binasını yıkmak için veyahut uzakta ve yakında içi bu hararetle yanan hainleri teşvik ve teşci yolunda ilk vasıta olarak arz ettiğim gibi İstanbul matbuatını göreceklerdir..."*[252]

Bu tartışmalardan sonra oylanan **Takrir-i Sükûn Kanunu**, 4 Mart 1925 akşamı, 22'ye karşı 122 oyla kabul edildi. Kanunun

252) *Ibid.*, s.143-149.

büyük bir çoğunlukla Meclis'ten geçmesinin ardından hükümet, 6 Mart 1925 günü, *Tevhid-i Efkâr, İstiklal, Son Telgraf, Aydınlık, Orak-Çekiç, Sebi'ül Reşat* adlı gazete ve dergileri, zararlı ve yıkıcı yayın yaptıkları için kapattı.[253]

Cumhuriyet Dönemi İstiklal Mahkemeleri

4 Mart 1925 akşamı, Takrir-i Sükûn Kanunu Meclis'te oylanır oylanmaz, oturumu yöneten **Kâzım Paşa**, oturuma ara vermeden Başbakan **İsmet Paşa**'ya söz verdi:

"Efendim! Paşa Hazretleri izahat vereceklerdir."

İsmet Paşa hemen, istiklal mahkemeleri konusunu gündeme getirdi:

"Yüce Meclis'ten iki İstiklal Mahkemesine müsaade buyrulmasını istirham ederim. Durumun önemi nedeniyle bunu dikkate almanızı rica ederim" dedi.

Meclis sıralarından *"muvafık"* sesleri geldi. Ve Başbakanlık yazısı okundu:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi
Riyaseti Celilesine

31 Temmuz 1338 (1922) *tarihli İstiklal Mahkemesi Kanunu'nun birinci maddesinin bahşettiği salahiyete binaen hükümetiniz harekâtı askeriye mıntakasında usulü dairesinde derhal bir İstiklal Mahkemesinin teşkil ve faaliyete iptidar eylemesini tahtı vücutta* (kurulmasını ve çalışmaya başlamasını pek gerekli) *görmekte ve işbu mahkemece verilecek idam kararlarının dahi aynı kanunun beşinci maddesi mucibince ve vaziyetin müstaceliyet ve istisnaiyete binaen Meclisi Âli'ce tasdik edilmeksizin infazına müsaade talep eder. Bundan başka ahvali fevkaladeye binaen* (olağanüstü durum nedeniyle) *ilan olunan seferberliğin milletin ve*

253) **Aybars**, *İstiklal Mahkemeleri, Cilt I-II*, İleri Kitabevi, İzmir, 1995, s.280.

Cumhuriyetin emniyetini muhlil (ihlal eden) *ve irticai propagandaların, teşebbüsat ve harekâtın kavanini mahsusasına tebaan men'i ve tecziyesi* (özel yasalarına dayanılarak menedilmesi ve cezalandırılması) *esbabının da serian istikmali maksadıyla ve aynı tarihli İstiklal Mahkemesi Kanunu'nun birinci maddesi mucibince idam kararları Meclisi Âli'ce tasvip edilmek ve merkezi Ankara'da olmak ve dairei kazası harekâtı askeriye mıntakası haricindeki vilayata şamil bulunmak üzere derhal bir ikinci istiklal mahkemesinin teşkiline müsaade buyrulmasını rica ederim.*

Başvekil
İsmet"[254]

Tek cümlelik, bomba gibi bir yazı. Başbakan, Meclis'ten onay istiyor. *"İki adet İstiklal Mahkemesi kuracağız"* diyor. Biri isyan bölgesinde görev yapacak, diğeri Ankara'da çalışacak ve görev alanı isyan bölgesi dışında kalan illeri kapsayacak.

İsyan bölgesinde görev yapacak İstiklal Mahkemesinin vereceği idam kararlarının TBMM'nin onayına gerek olmadan infaz edilmesi öngörülüyor. Normal durumda mahkemelerin verdiği idam kararları Meclis'in onayından geçer; Meclis'in onaylamadığı hiçbir idam hükmü uygulanamaz. Şimdi ise olağanüstü bir durum vardır. Doğuda görev yapacak bu olağanüstü mahkemenin vereceği idam kararları, Ankara'ya gönderilmeden tezelden yerinde infazı gerekli görülmektedir.

Oturum başkanı, oturuma ara vermeden tezkereyi görüşmeye açtı. Kısa bir görüşme oldu. Dersim Milletvekili **Feridun Fikri Bey**, Şark İstiklal Mahkemesi'nin idam hükümlerinin Meclis'in onayından geçmeden infaz edilmesinin Anayasa'ya aykırı olduğunu ileri sürdü. Karesi Milletvekili **Ahmet Süreyya Bey** aykırı olmadığını savundu. Tartışmalar, daha çok bu iki hukukçu arasında geçti.

254) *ZC-15*, s.149.

Sonunda konu, adeta usulen oya kondu ve büyük bir çoğunlukla, İstiklal Mahkemeleri'nin "hükümetin teklifine uygun olarak" kurulması kabul edildi.[255]

7 Mart 1925 günü, TBMM'nin 71. kararı İsyan Bölgesi ve Ankara İstiklal Mahkemeleri'nin başkanları, savcıları ve üyeleri seçildi. Bu seçime Terakkperver Cumhuriyet Partisi katılmadı.

Şark İstiklal Mahkemesi Başkanlığına seçilen Giresun Milletvekili **Hacim Muhittin Bey (Çarıklı)** rahatsızlığı nedeniyle, Ankara İstiklal Mahkemesi savcılığına seçilen İzmir Milletvekili **Necati Bey** de ailesinin rahatsızlığı nedeniyle istifa ettiler. Yerleri başka milletvekilleriyle doldurulduğu ve mahkemelerin başkan, savcı ve üye kadroları şöyle oluşturuldu:

1– İsyan Bölgesi İstiklal Mahkemesi

Reis: **Mazhar Müfit Bey (Kansu)** (Denizli Milletvekili)

Müddei Umumi: **Ahmet Süreyya Bey (Örgeevren)** (Karesi Milletvekili)

Üye: **Ali Saib Bey (Ursavaş)** (Urfa Milletvekili)

Üye: **Lütfi Müfit Bey** (Kırşehir Milletvekili)

Yedek: **Avni Bey (Doğan)** (Bozok Milletvekili)

2– Ankara İstiklal Mahkemesi

Reis: **Ali Bey (Çetinkaya)** (Afyon Milletvekili)

Müddei Umumi: **Necip Ali Bey (Küçüka)** (Denizli Milletvekili)

Üye: **Kılıç Ali Bey** (Gaziantep Milletvekili)

Üye: **Ali Bey (Zırh)** (Rize Milletvekili)

Yedek: **Reşit Galip Bey** (Aydın Milletvekili)[256]

İsyan Bölgesi İstiklal Mahkemesi'nin ilk adı "Vilayet-i Şarkiye İstiklal Mahkemesi" idi. Kısaca Şark İstiklal Mahkemesi de deniyordu. **Şeyh Sait ayaklanması** bütün Doğu illerini kapsama-

255) *ZC-1S*, s.187; **Örgeevren**, *Şeyh Sait İsyanı*, s.87-88.

256) **Aybars**, *İstiklal Mahkemeleri I-II*, s.281; **Örgeevren**, *Şeyh Sait İsyanı*, s.88.

dığı için sonradan mahkemenin adı "İsyan Bölgesi İstiklal Mahkemesi" olarak değiştirildi.

Ayaklanmanın Bastırılması[257]

24 Şubat 1925 gecesi Cumhurbaşkanı **Mustafa Kemal**, Başbakan **İsmet**, Genelkurmay Başkanı **Fevzi** ve İkinci Başkan **Kâzım Paşa** Çankaya'da toplanıp ayaklanmanın bastırılması için alınacak önlemleri görüştüler. Hazırlanan plana göre, ayaklanma bölgesi büyük askeri kuvvetlerle sarılacak; harekât, Erzurum, Erzincan, Sivas, Diyarbakır, Mardin üzerinden yollanacak birliklerle ve hava kuvvetleri desteğiyle yapılacaktı. Bu plan tamamlanıncaya kadar bölgede bulunan kuvvetler şiddetle direnecekler, ana kuvvetler gelene dek saldırıda bulunmayacaklardı. Yetersiz kuvvetlerle yapılacak başarısız saldırılar, askerin moralini bozup asilerinkini yükseltebilirdi. Buna meydan verilmeyecekti.

Mardin ve Diyarbakır'a askeri birliklerin güney demiryollarından gönderilmesi gerekiyordu. Bu demiryollarının bir bölümü, Fransız manda yönetimindeki Suriye'den geçiyordu. Ankara Anlaşması'na göre Türkiye, önceden Fransa'ya bildirmek şartıyla bu demiryolundan asker taşıma hakkına sahipti. Bu nedenle Türkiye, Paris Büyükelçiliği aracılığıyla Fransa'ya bir nota vererek Şeyh Sait Ayaklanması dolayısıyla demiryolundan asker yollanacağını bildirdi.

Bu arada İngiltere, Fransa katında girişimde bulunarak Türkiye'nin demiryoluyla asker naklini geciktirmeye çalıştı. Bu davranış da İngiltere'nin bu ayaklanmanın arkasında olduğu yolundaki görüşü güçlendirdi.

Ordu birlikleri, Erzurum, Mardin, Diyarbakır ve Malatya bölgelerinde yığınak yaparken **Şeyh Sait** 7 Martta Diyarbakır üzerine yürümüştü; aynı gün **Gazi Mustafa Kemal** de millete

257) **Aybars**, *İstiklal Mahkemeleri*, Cilt I-II /1920-1927, İleri Kitabevi, İzmir, 1995, s.282-289.

bir bildiri yayımlayarak, *"Vatanın bütünlüğü için memurların ve ordu mensuplarının özverilerini ve yüksek görev duygularını beklerim"* dedi. Asiler Diyarbakır'da yenilgiye uğratıldı. Bu yenilgi, ayaklanmanın dönüm noktası oldu (8 Mart).

9 Martta Diyarbakır'a gelen bazı İngiliz silah fabrikası katalogları ve mektupların üzerinde "Kürdistan Kraliyeti Harbiye Bakanlığı" yazısının bulunduğu görüldü. İngilizler dereyi görmeden paçayı sıvamışlar, kurulacağını hayal ettikleri "Kürdistan Krallığı"na silah satmaya niyetlenmişlerdi. İngilizlerin bu davranışı da Diyarbakır'ın bölücü isyancıların eline geçmesinin en önemli adım olarak düşünüldüğünü gösteriyor ve İngiltere'nin bu ayaklanmayı desteklediği kanısını güçlendiriyordu.

Seferber edilmiş kuvvetlerle 10 Martta Diyarbakır çevresi asilerden temizlendi. 14 Martta **Şeyh Sait**'in oğullarından birinin Varto'da bir çatışmada öldüğü bildirildi. 16 Martta seferber edilen subaylara ve askere ikişer maaş avans ödenmesi kanunu çıkarıldı. 23 Martta da sıkıyönetimin bir ay uzatılması kabul edildi.

31 Martta, sıkıyönetimin uygulandığı isyan bölgelerindeki divanı harplerde verilecek idam kararlarının, komutanların onayıyla derhal infaz edilmesini öngören bir yasa Meclis'e geldi. Muhalefet bu kanuna karşı çıktı. Sonuçta muhalifler, idam yetkisi Meclis'e ait olmak şartıyla bütün tedbirlere katılacaklarını bildirdiler. Yapılan oylamada, 20 aleyhte oya karşı 123 oy ile yasa Meclis'ten geçti.

31 Mart 1925 tarihini taşıyan ve yayınlandığı tarihte yürürlüğe giren bu yasanın 1. maddesi şudur:

"Madde 1– Hal-i harpte yahut müsellahan ve müçtemian isyan vukuunda saha-i harekât ve isyandaki idare-i örfiye mıntıkalarında müteşekkil bilumum divan-ı harplerden sâdır olan idam kararları ordu veya kolordu veyahut müstakil fırka veya mevki-i müstahkem kumandanları tarafından ba'del'tasdik derhal infaz olunur."[258]

258) *ZC-16*, s.353-378; *Düstur*, Tertip III, Cilt 6, s.179.

Hemen yayımlanarak yürürlüğe konan bu yasa, ayaklanmayı bastırmakla görevli komutanları güçlendirdi. Yığınaklarını tamamlayan ordu, 25 Marttan başlayarak Varto, Elazığ ve Diyarbakır üzerinden karşı harekâta geçti. Asiler dört yandan kuşatıldılar. Düzenli bir çembere alınarak İran, Irak ve Suriye'ye kaçmaları önlendi. 31 Martta Diyarbakır ve Elazığ'dan yürüyen kuvvetler birleşerek **Şeyh Sait**'in karargâhının bulunduğu Hani'ye girdiler. 2 Nisanda kuşatmanın son bölümü de tamamlanınca asilerin ana kuvvetleriyle çarpışma başladı. Silvan, Palu ve Piran ele geçti. Bütün asiler Genç yönünde kaçmaya başladılar. Elverişsiz hava koşullarına rağmen harekât hızla sürüyordu.

İsmet Paşa Meclis'e Bilgi Veriyor

İsyanı bastırmak için askeri harekât hızla devam ederken Sivas Milletvekili **Halis Turgut**, gelişmeler hakkında hükümetin TBMM'yi aydınlatmasını istedi. Bunun üzerine Başbakan **İsmet Paşa (İnönü)** 7 Nisan 1925 günü Meclis'e o son bir aylık gelişmeleri anlattı. TBMM Zabıt Ceridesi'nden biraz kısaltarak aktarıyoruz:

*"**Başvekil İsmet Paşa** (Malatya): Sivas Mebusu Muhteremeninin suali üzerine Meclis'i Âli'yi bir ay zarfındaki hadisat hakkında hemen tenvir etmeye şitab ettim. Derhatır buyurursunuz ki, bundan bir ay evvel biz vaziyet aldığımız ve Meclis-i Âli Genç hadisesi üzerine memlekette tahaddüs eden bir derdi tedavi etmek için kararını verdiği zaman, vaziyet Diyarbekir şimaline kadar birkaç merkeze isyanın sirayet etmesi halinde idi.*

Bundan sonra vaziyet durmadı, asiler 7/8 Mart gecesi kabili cem olan (toplayabildikleri) *bütün kuvvetleriyle bir noktayi münciye* (kurtuluş noktası) *addettikleri Diyarbekir üzerine taarruzlarını tevcih ettiler. Hakikaten Diyarbekir üzerine taarruz et-*

mekte kendi hesaplarına bir takım menfaatleri vardı, akıllı işiydi. Bundan sonra bir taarruzda muvaffak olamadılar, zayiatla tardolundular.

Sonra Diyarbekir'in şarkına doğru Silvan'a taarruz ettiler, orasını da aldılar; sonra Mardin üzerine teveccüh ettiler, Beşirin ve Behrameti mıntakalarına vaziyet ettiler. Ondan sonra, Şimalde Palo civarında –Palo Mart bidayetinde ellerinde idi– şimaline tevcihi fesat ettiler, daha birtakım yerleri Malazgirt, Bulanığ'a kadar aldılar, Muş'un irtibatını kestiler.

Bununla da iktıfa etmediler, Malatya vilayetine kadar hulul ederek Pötürge kazasında fesat yaptılar, Çemişgezek'e dayandılar, Eyin hududuna geldiler. Görüyorsunuz ki, biz 'Vaziyet ciddidir, mühimdir' dediğimiz zaman vehim üzerine söz söylememişiz. Ciddi ve ehemmiyetli bir vaziyet karşısında izhar ve ispat etmişiz.

Tedabiri mukabele meyanında kısmen seferberlik ilan edilmişti. Meclis-i Âli'nin vatanı müdafaa için vaki olan daveti üzerine vatandaşlar şevk ve gayret ile ve kemali tehalikle şitap ettiler (koşuşarak davete uydular). (*"Bravo"* sesleri)

Seferberlik muntazam, şuurlu ve vicdani azim ve hevesle cereyan etmiştir. (*"Bravo"* sesleri) *Sulh faaliyeti için saadet yuvalarını henüz kurmaya başlamış olan vatandaşları Cumhuriyet düşmanları aleyhine vazifeye davet ettiğimiz zaman hepsi silahbedest olarak gidiyorlardı. Fakat çok haklı bir hiddet ile mahmul* (dolu) *idiler. Asiler bugüne kadar dahi inkıta etmeyen silahı fesatlarında çok tesir ümit etmişlerdir. Askerlerimiz fesat yuvalarına temas ettikleri vakit üzerlerinde muhtelif mukaddesat yazılmış olan birçok bayraklarla, bir çok gürültülerle gece gündüz efkârı teşvik etmeye çalışıyorlardı.*

Ciddi müsademeler (çarpışmalar) *oldu. Evvela Diyarbekir'in surlarından itibaren kıtalarımızın bulunduğu yerlerde, ciddi müsademe etmez vaziyette göründüler ve kendilerince muhkem addettikleri mevakiye* (mevkilere) *kadar çekilerek orada çok kuvvet*

sarfettiler ve fakat Cumhuriyet evlatlarının sert ve kesin silahları karşısında her gün bir derece daha eriyerek mütemadiyen hüsrana uğradılar. (*"Bravo"* sesleri, alkışlar)

Vaziyeti ilk defa teşrih ettiğimiz (deştiğimiz) *zaman, asilerin esasen Mart nihayetinde umumi mahiyette bir kıyamı tasmim etmiş* (ayaklanmayı tasarlamış) *olduklarını tahmin ediyorduk. Ve buna ait delailimiz* (kanıtlarımız) *vardı. Hakikaten yirmi Mart'tan sonradır ki hadise en büyük şümulünü göstermiştir. İsyanın tevessü ettiği* (yayıldığı) *birçok yerlerde, vaziyet ciddidir ve tedabiri ciddiye* (ciddi tedbirler) *lazımdır. Alelacele gece gündüz düşünerek tedbir bulmaya, kıtalar yollamaya çalıştığımız içindir ki isyan kapılarında, fesat kapılarında düşmanlarla karşılaşmışızdır. Siverek ancak bu suretle kurtuldu. Siverek hududuna gelen asiler bizim Siverek'e yetişen kıtalarımızla karşılaştıkları için fesatlarını tevsi edemediler* (yayamadılar). *Çemişgezek hududu keza ancak bu suretle kurtuldu. Yukarıda Malazgirt'ten Piran'a kadar tevessü eden* (yayılan) *isyanlar, şimalden tevcih ettiğimiz kıtaların, mühim kapılara asilerle beraber aynı zamanda gelmesi sayesinde kurtarılabilmiştir.*

Görüyorsunuz ki zan ve vehim üzerine memleket idare edilmiyor. Olayların gerçekten gerektirdiği ciddi tedbirleri vaktiyle görmek sayesinde vaziyetlerin önüne geçebiliyoruz. Asiler hemen her taraftan tard olunmuşlardır. Silvan ve Beşiri, kıtalarımızın hâkimiyeti altındadır. Hazro civarında temizlik (tathirat) *yapıyor. Hani, Lice, Piran gibi* **Şeyh Sait***'in başlıca faaliyet merkezi olan mıntakalar elimizdedir. Elaziz civarına sevk ettiğimiz kuvvetler Palo'yu almışlar, Çapakçur* (Bingöl) *üzerine yürümektedirler. Muş'un irtibatı açılmıştır. Şimalden Varto'dan gelen kıtalar o civardaki tek tük fesat kaynaklarını temizlemektedir. Asilerin vaziyetinde görülen şudur:*

Mamureler civarında, ki mamureler her türlü hareket için birer kuvvet kaynağı sayılabilir, buna dayanarak ilk defa mamure-

ler civarında tecrübe ettikleri talihlerini kaybettikten sonra, şimdi daha dağlık mıntıkalara çekilmişlerdir. Fakat silahlarını teslim etmediler, teşkilatlarından vazgeçmediler. Tabii her taraftan kuşatılmış bir halde -kendi akıllarınca çok kuvvetli olduğunu dağların kendi aleyhlerinde birer mezar olduğunu henüz idrak etmemişlerdir- Genç civarında bulunan sarp dağlara sığınmışlardır. Biz kati harekâta Mart nihayetine doğru, takriben 27 ve 28 Mart tarihlerinde başlamıştık. Bunun ilk sonucu tahminimizi doğru çıkaracak kadar kati ve müessirdir. Fakat Yüce Meclis'e arz etmeye mecburum ki henüz harekât bitmemiştir.

Bir defa askeri harekâtı sonuçlandıracağız. Erbabı fesat, ne kadar uzak ve sarp yerlere iltica etmişlerse oraların kendilerine mezar olduğunu anlayacaklardır, bu bir. İkincisi, kesin harekât bittikten sonra bu havalide tedbir alacağız. İdari, adli tedbir alacağız... Bu münasebetle seferber olarak Cumhuriyeti müdafaaya koşmuş olan vatandaşların sarfettikleri gayreti Yüce Meclis önünde şükranla yadetmek isterim. (Alkışlar)

Harekât bitmemiştir, devam ediyor..."[259]

Evet, **İsmet Paşa**, TBMM'ye bilgi verdi: Ayaklanmanın hızla bastırılmakta olduğunu, asilerin son direnme umuduyla dağlık yörelere çekildiklerini, harekâtın kısa zamanda başarıyla biteceğini bildirdi.

Bu arada, ayaklanmayı dikkatle izleyen eski Padişah **Vahidettin**, İtalya'nın San Remo kasabasında bir basın toplantısı düzenledi. *"Sevgili tebaasının Kuva-i Milliyecilerin zulmünden usandığı ve Padişahını istediği için ayaklandığını"* ileri sürdü!

259) *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları, 1920-1973*; Birinci Cilt (1920-1938), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1992, s.220-222. Bu metinde iki dizgi yanlışı göze çarpıyor: 220. sayfada "Tedabiri mukabele" yerine "Tedaviri mukavele" yazılmış, 221. sayfada da "tedabiri ciddiye" yerine "tedaviri ciddiye" denmiş. Tutanaklardan kaynaklandığı tahmin edilen bu hatanın başka kitaplarda da tekrarlandığı görülüyor: Bkz. **Örgeevren**, *Şeyh Sait İsyanı*, s.396, 397.- BNŞ.

Askeri harekât başarıyla sürdü. Nisan ortalarında ayaklanma hemen hemen tamamıyla bastırıldı.

15 Nisan 1925 günü, 12. Fırka Komutanı **Osman Paşa**, Varto'dan Ankara'ya, 627 numaralı şu telgrafı çekti:

"Ankara'da Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Bugün 15.4.41 (1925) *saat 6.30 evvelinde Şeyh Said, Şeyh Abdullah ve Cebranlı Binbaşı Kasım'ın, ağalarından ve beylerinden ibaret yirmi beş yardakçısıyla Riyasetpenahilerinin iltifatına mazhar olan fırkam tarafından yakalandığını arz ile muhterem ellerinizi öperim, Efendim. 15.4.41 (1925).*

12. Fırka Kumandanı
Osman"[260]

Hükümet, resmi bir bildiri yayınlayarak 15 Nisan 1925 günü, **Şeyh Sait**'in yakalandığını ve "İsyan Bölgesi İstiklal Mahkemesi"ne verildiğini kamuoyuna duyurdu.

13 Şubat 1925'te patlak veren **Şeyh Sait ayaklanması** 15 Nisan 1925'te bastırılmıştır, yani iki ay kadar, tam olarak 63 gün sürmüştür, denilebilir. **Şeyh Sait**'in yakalanmasının ardından, dağınık halde, tek tük direnen asiler olmuşsa da onlar da çabucak tepelenmiştir.

Bundan sonra söz mahkemelere kalmıştır.

Bu son gelişmeleri ve isyanın nedenlerini **İsmet Paşa** *Hatıralar*'ında değerlendiriyor. Aynen aktarıyoruz:

"Şeyh Sait Yakalandı

*Askeri harekât, 1 Nisanda sona erdi. **Şeyh Sait**, Lice civarındaki ordugâhından söküldükten sonra, anlaşıldığına göre bir an önce İran'a kaçmaya çalışıyordu. Diğer istikametlere giden yollar kapanmış, onun için İran'a kaçıp selamete çıkmak istiyordu. Ha-*

260) *Atatürk'ün Bütün Eserleri Cilt 17 (1924-1925)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s.223.

rekâtın bu safhasında halkın yardımı başladı. Halk, asilere iltihak etmek şöyle dursun, yolunu kesmeye ve münasebetini daraltmaya meyletti. Nihayet bugünlerde ***Şeyh Sait****, halkın da hükümet kuvvetleriyle birlik olması sayesinde, kendisi ile temas etmiş olan kıtaata teslim edildi. Başta* ***Şeyh Sait*** *olmak üzere isyanı idare eden başlıca şeyhler hükümetin eline geçti. Askeri bakımdan harekâtın hitam bulmuş olduğu ilan edilerek yakalananlar mahkemelere verildi.*

Dış alemin nazarında ***Şeyh Sait*** *isyanı önemli idi. Fakat, akisleri daha büyük oldu ve hadise öneminden çok büyük mikyasta değerlendirildi. Her taraftа, bilhassa İtalya'da, Anadolu baştan başa halifecilerin isyan mıntakası olarak gösteriliyordu. Bu suretle, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin yakın gelecekte ne olacağı belli değil gibi bir manzara yaratılmıştır.*

Şeyh Sait*'in uzun zamandan beri kuşku ve hazırlıkta bulunduğu anlaşılmıştır. Daha Nasturi hareketleri olurken bir suretle bu hareketlerle ilişiğinden şüphe edilmiş, şahitlik vazifesi ile mahkemeye çağırıldığı halde o, daha büyük ihtimallerden sakınarak kuşku içinde hazırlığa başlamıştır. Anlaşılıyor ki, evvelki hareketler sırasında geniş hazırlıkları varmış.*

Asilerin muhakemeleri sırasında ortaya bir takım meseleler çıktı. Şeyh Sait'in İstanbul'da ayan azasından ***Seyit Abdülkadir*** *ile münasebette olduğu anlaşıldı.* ***Seyit Abdülkadir*** *hakkında da tahkikat yapılmış. Tahkikat memurları onunla, İngiliz Hükümetinin salahiyetli temsilcisi süsünü vererek temas etmişler.* ***Seyit Abdülkadir*** *aldanarak emniyet memurlarına açılmış. Bir Kürt hükümeti kurmak için lüzumlu para üzerinde görüşmeler olmuş. Muhakemenin teferruatı ve tafsilatı çok söylenmiştir, neşredilmiştir..."*[261]

İsmet Paşa, *Hatıralar*'ına devamla isyanın nedenlerini değerlendiriyor:

261) **İsmet İnönü**, *Hatıralar*, s.464-465.

"İsyanın Sebepleri

***Şeyh Sait** isyanında memlekette senelerden beri yuvalanmış olan propagandanın eserleri görülmüştür. **Şeyh Sait** isyanını doğrudan doğruya İngilizlerin hazırladığı veya meydana çıkardığı hakkında kesin deliller bulunamamıştır. Fakat bundan şüphe edilmiş ve gerekli tahkikat yapılmıştır. Çünkü İngilizlerin Musul hareketi sonunda ve daha sonra Nasturi ayaklanmalarında olduğu gibi, hudutlarda ve dışarıda propagandayla, münasebetlerle **Şeyh Sait** isyanının patlamasında zahiren yardımcı oldukları intibası mevcuttu.*

***Şeyh Sait** isyanının sebeplerini değerlendirirken dikkatli olmak gerektiği kanısındayım. Herhalde bunu bir milli hareket olarak kabul etmemek lazımdır. Milli Mücadele esnasında ve Lozan müzakereleri devam ederken Kürtler umumi olarak Türk camiasında bulundular ve memleket birliğini muhafaza etmek, milli hükümeti kuvvetli bulundurmak için arzu ile yardımcı oldular. Milli Mücadele'nin ilk günlerinde Heyeti Temsiliye'de **Musa Bey** isminde birisi vardı. Mutki aşiretinin reisi olan **Musa Bey**, itimatla Heyeti Temsiliye'ye seçilmişti. Gerçi hiçbir zaman Ankara'ya gelmedi. Ama bunu, kötü bir maksada yormamak lazımdır. Çünkü hükümet merkezinden uzakta bulunmak, feodal şeyhlerin yetişme tarzları ve tabiatları icabıdır.*

Sevr Muahedesi ile Kürtler, Türkler gibi kendi vatanlarını tehlikeye maruz gördüler. Çünkü Sevr Muahedesi hükümlerine göre, Doğu Anadolu'da Ermenistan hududu bitişiğinde bir Kürdistan devleti kurulacaktı. Kürtler, Türk vatanının kendileriyle beraber, bilhassa doğuda Ermeni tehlikesine maruz kalacağını biliyorlardı. Milli Mücadele'nin devamında canla başla beraberlik gösterdiler. Sonra, Lozan Muahedesi yapılırken de Kürtler vatansever olarak Türklerle beraber bulunmuşlardır. Kürtler, Ermeniler gibi Lozan'a gelip bize müracaat etmediler. Hatta biz Lozan'daki konuşmalarımızda, milli davamızı 'Biz Türkler ve Kürtler' diye

bir millet olarak müdafaa ettik ve kabul ettirdik. ***Şeyh Sait*** *isyanı, Kürtlerin bu umumi tutumundan ayrılan ilk işarettir. Bununla beraber bu isyanın sebepleri arasında, Doğu Anadolu'daki sosyal meseleler üzerinde düşünmek icap eder. Doğuda şeyh hâkimiyeti ve herkesin kendine göre bir nüfuz mıntakası, bir hakimiyet bölgesi meselesi vardır. Öteden beri, Osmanlı İmparatorluğu'ndan beri devam eden bu vaziyet, tahrikin ve cüretin temeli olabilir. Söylediğim tehlikeler ortadan kalktıktan sonra, şeyhlik menfaatleri ile din konusunda memlekette açılmış olan geniş propaganda, bunları tahrik etmiştir. Osmanlı idaresi şeyhlerin gözünde, nihayet bir uzlaşma idaresidir. Bu defa da şeyhler, Osmanlı Devleti'nin tabiatında olan bu istidadı değiştirmiş istemiş olabilirler. Fakat,* ***Şeyh Sait*** *isyanının umumi havasından anlaşıldığına göre, kendisi kıyamının sirayet edici güçte olduğu ümidine kapılmıştır. İsyanın ilk anında, süvari fırkasına karşı olduğu gibi, bazı askeri muvaffakiyetler elde edince ümitleri geniş ölçüde arttı. Nasturi hareketi sebebile şehadete çağırılmasından hazırlıklarının meydana çıkacağını mübalağa ile karşılayıp korkması, süratli patlamanın sebebi olarak kabul edilmiştir.*

İsyan bastırılıp adli mekanizma işlemeye başlayınca, ilk asayiş tedbirleri olarak doğudaki şeyhlerin, ağaların ve beylerin ortadan kaldırılıp batıya nakledilmeleri kararlaştırıldı.

Seferberlik bittikten sonra, seferber olarak gelmiş olan kıtaatın yerlerine iadesi icap ediyordu. Bunları geri göndermek kararına vardık. Ordu kumandanı bulunan rahmetli ***Kâzım İnanç Paşa****, askeri tedbirlerin kaldırılmasında ve kıtaatın yerlerine gönderilmesinde mahzurlar olduğunu ciddi olarak ileri sürdü. Askeri tedbirlerin kalkması zamanı değildir, bu mesuliyeti üzerime alamam, dedi. Bu sebepten tamamıyla bir noktai nazar ihtilafı hasıl oldu.* ***Kâzım Paşa*** *seferberliğin kaldırılmasına itiraz ediyordu. Vaziyeti yakından görüyorum, mesele bitmemiştir, uğraşılacak henüz çok şey vardır, diye görüşünde ısrar etti. Halbuki*

biz bundan sonra asayiş tedbirleri ile işlerin yürütülmesinin kabil olacağına inanıyorduk. Muharebeden çıkalı henüz iki sene geçmişti. Vatandaşları seferber hayatta tutmak son derece ağır bir yük olacaktı. İşin bir de mali tarafı vardı. Ayrıca, vatanda huzur meselesinin, büyük askeri tedbirlere ihtiyaç göstermekte devam ettiği kanaatini yaratmamak lazımdı. Askeri tedbirleri vaktinde alıp vaktinde kaldırmak hükümet için esaslı bir karar konusudur. Ordu kumandanı ile aramızda bundan ihtilâf çıktı. Kendisini vazifeden ayırmaya mecbur olduk. Kendisi orduda kaldı fakat başka bir vazife verdik. Oraya ***İzzettin*** **(Çalışlar)** ***Paşa'yı*** *kumandan olarak gönderdik."*[262]

Gazi Paşa'dan, Ayaklanmaya İlişkin Mesajlar ve Değerlendirmeler

İzoli'de 17. Tugay Komutanı Albay **Osman Bey**'e emir (26 Şubat 1925):

"Durumunuz, tertibatınız, düşünceniz hakkında ait olduğunuz resmi makamlara elbette bilgi verdiniz. Gereken emirleri ve talimatı alacaksınız. Ben de size hatıra olarak bir iki noktayı bildireyim:

Asiler ciddi muharebe ve çarpışma sonucunda değil, mensuplarının ve müritlerinin çağrısına uymak suretiyle ve bunların kendilerine katılması ile Elazığ'a kadar gelebilmişlerdir. Silahlı kuvvetleriniz arasında sizin yerli dediğiniz ülküsüz erlerin bulunuşu, sizi şimdi bulunduğunuz yere ve duruma gelmeye zorlamıştır. Bu durum sizin için dikkat ve uyanıklığı gerektiren bir noktadır. Bundan sonra ülkeyi savunmak için kullanacağınız vasıtalarda bu noktaya dikkat buyurunuz. Asilerin silahı, aldatmayı, bozgunculuğu ve din ile şeriatı vasıta edinmek bilgisizlikten faydalanmadır. Sizin karşı vasıtanız ve savunmanız, bütün bu sahtekârlıkla-

262) *Ibid.*, s.465-466.

rın emriniz altında olanlara ve temasta bulunanlara layıkıyla ve süratle anlatılmasında ve şuurlu hareketinizdedir. Bilgisizlik ve gafilliğin çokluğu karşısında durumunuzu bozarak dağılmak elbette aleyhimizdedir. En az sayıda da olsanız, varlığınızın korunması bizce değerlidir. Geçmesi zorunlu olan birkaç günü mevcudunuzu koruyarak kazanmak tercihe değer. Ayrıca durumunuzun olağanüstü olduğundan ve bunun gereği olarak olağanüstü tedbir almaya zorunlu olacağınızdan beni haberdar etmelisiniz. Malatya halkı, Cumhuriyete sadık ve irticaya düşmandır. Bu bilinmektedir. Bu değerli unsurlardan büyük ölçüde faydalanma olanağını elde ediniz. Bu öğütlerim, bağlı olduğunuz makamlardan alacağınız kesin emirlerin yapılmasında size yardım eder umudundayım.

Reisicumhur Gazi M. Kemal"[263]

Adanalıların İrticaya Karşı Hissiyatına Teşekkür (26 Şubat 1925):

*"Adana Belediye Reisi **Ali Münif Beyefendi** ile Muhterem Arkadaşlarına,*

Milli mücadelede pek şerefli ve müstesna bir mevki kazanan Adanalıların Genç havalisinde ortaya çıkan irtica hadisesi münasebetiyle gösterdikleri samimi ve takdire değer hissiyata teşekkür ederim. İyiyi ve kötüyü hakkıyla idrak eden milletimizin Cumhuriyet ve inkılaba bağlılığı sayesinde işbu hadiseye sebep olanların yakında layık oldukları şekilde cezalandırılacakları muhakkaktır. Muhterem Adanalılara hürmetlerimin tebliğini rica ederim, Efendim.

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal"[264]

İrticaya Karşı Koyan Kiğı Halkına (27 Şubat 1925):

"Şeriat perdesi altında Cumhuriyet ve birliğimize vaki olan suikast teşebbüsünün karşısındaki vatanperverine ve fedakâra-

263) *Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 17 (1924-1925)*, s.187.
264) *Ibid.*, s.188.

ne hissiyatınız şükran ve takdire layıktır. Pek ulvi mücadelenizde aynı hissiyat ve imanla devam buyurulacağından eminim. İrtica heyet ve teşebbüslerine karşı, halkımızın her taraftan gösterdikleri lanet ve nefret hisleri karşısında hainlerin yakın zamanda tamamen ceza ve layıklarını bulacaklarına itimadım katidir. Herkese selam ve hürmetler.

Türkiye Reisicumhuru
Gazi Mustafa Kemal"[265]

Kiğı Belediye Reisi **Yusuf Ziya Bey**'e (28 Şubat 1925):

"C. Telgrafnamenizi aldım. Vaziyetinizden icap edenleri haberdar ettim. Vatana ve Cumhuriyet'e şiddetli bağlılığınız şükrana ve takdire layıktır. Hain ve mürtecilere karşı fedakârane mukabele ve mücadelenize devam ve bunların layık oldukları acı akıbete çarpacakları zaman yakın olduğuna itimat ediniz. Herkese selam ve muvaffakiyet temenni eylerim, Efendim. 18 Şubat 1341 (1925).

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal"[266]

İstanbul'da Mekâtibi Âliye Talebe Birliği'ne (4 Mart 1925):

"Hür ve aydın gençliğin şeriat perdesi altında inkılabımıza yapılan suikast teşebbüsü karşısında gösterdiği samimi ve müdrik dayanışma takdire değerdir. Bu hususta icap ederse her türlü fedakârlığı yapmaya hazır olduğunuzdan eminim. Genel lanet ve nefret karşısında irtica teşebbüslerinin ebediyen neticesizliğe mahkûm kalacağına olan itimadım da katidir. Hakkımdaki bağlılık hislerine teşekkür ve herkese selam ederim, Efendim.

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal"[267]

Çarsancak'ta Eski Ergani Mebusu Palulu **Rüştü Bey**'e (4 Mart 1925):

"C. Silahlar için 3. Ordu Müfettişi Kâzım Paşa'ya yazılmıştır. Kendisiyle irtibat tesis ediniz. Asilerin oraya saldırısı halinde

265) *Ibid.*, s.189.
266) *Ibid.*, s.190.
267) *Ibid.*, s.203.

Cumhuriyet'e bağlı bulunan muhterem halkın büyük bir şiddetle müdâfaa ve dèf edeceğinden eminim. Hainlerin yakın zamanda tepelenmeleri ve cezalandırılmaları için bütün tedbirler ve tertipler alınmıştır. Herkese selam ve hürmetlerimin tebliğini rica ederim.

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal"[268]

Millete, Orduya ve Memurlara Beyanname (5 Mart 1925):

"Genç'te başlayıp Elazığ ve Diyarbekir merkezleri sınırlarına kadar genişleyen hadise, kanunen suçlu olan bazı nüfuzlu kişilerin din maskesi altında mahiyetini gizlemeye çalışan teşebbüsleri mahsulüdür.

Asiler memleketin her tarafında devlet kuvvetinin zayıflaştırılması için bir müddetten beri muhtelif suretlerde devam eden faaliyetlerin geniş tesirler vücuda getireceğine güvenmişlerdir. Hadise, bütün vatandaşlarca nefret ile karşılanmış ve civar mıntıkaların halkı, ani bir mukavemet hissi ile Cumhuriyet'in müdafaasına girişmiştir.

Büyük Millet Meclisi'nin maddi ve manevi kuvvetleri ile donanmış olan Cumhuriyet Hükümeti, icap eden silahlı vasıtaları asiler aleyhine yöneltmiş ve pek yakında kati semereler verecek etkili tedbirler alınmıştır.

Bununla beraber, Cumhuriyet Hükümeti bütün memlekette huzur ve sükûnu ve emniyet ve asayişi tehdit edebilecek bütün unsurlara karşı özel kanunla engel olma salahiyeti almış ve bu salahiyeti azim ve kanaatle derhal tatbik etme kararını vermiştir.

Cumhuriyet'in hürriyet ve nimetlerini, bizzat Cumhuriyet'i tahrip edecek neşriyat ve zehirlemelere ve Cumhuriyet'in ordusunu ve zabıtasını herhangi bir sebeple küçümsemeye ve hafifsemeye vasıta sayacak olanların en şiddetli kanuni hükümlerle takipleri ve tepelenmeleri kararlaştırılmıştır.

268) *Ibid.*, s.204.

Vatanın bir köşesinde halkın huzurunu ihlal eden hadisenin, yalnız oradaki vatandaşların değil, en uzak yerlerdeki vatandaşların rahatını, saadetini ve mesai hayatını ve iktisadını ve üretimlerini etkilediği ve zarara uğrattığı sabittir. Dolayısıyla her saadetin ve her faaliyetin ve bilhassa iktisadi ve ticari gelişmelerin ilk şartı, huzur ve sükûn ile emniyet ve asayişin ihlal edilemez bir emniyet ve kuvvette bulunmasıyla mümkündür. Bu sebeple de Cumhuriyet polis ve jandarmasının ve Cumhuriyet ordusunun şeref ve itibarı her fikrin üstündedir. Bu şeref ve itibara riayet için vatandaşlarımın dikkat ve uyanıklığını talep ederim.

Bu münasebetle ve büyük iftihar ve ehemmiyetle beyan ederim ki, vatanın her tarafındaki hassasiyet ve tezahürat, kahraman milletimizin Cumhuriyet'i ve sükûn ve asayişi mutlaka muhâfaza için kuvvetli ve metin iradesini bir daha tecelli ettirmiştir.

Üst seviyedeki memurların ve mazisi şan ve zâfer ile dolu olan Cumhuriyet ordusu mensuplarının vatanın dahili ve harici bütünlüğü için fedakârlık hislerini ve yüksek vazife hislerini beklerim.

Büyük Millet Meclisi'nin kabul ettiği kanun, bütün hükümet memurlarına kanunun öngördüğü herhangi bir hadiseyi vukuundan sonra bastırmaktan ziyade, o hadiseyi vukuundan evvel engellemek vazifesini yüklemiştir. Bu vazifenin eksik yapılmasından doğacak mesuliyetin ısrarla takip edileceğine şüphe edilmemelidir.

Devletin sarsılmaz nüfuz ve kudreti sokaklarda mütecaviz sarhoşların, dağlarda hırsızların, herhangi bir maksatla Cumhuriyetin silahlı vasıtalarına mukavemete yeltenen asilerin ve milletin masum fikirlerini karıştıran ve bozanların mümkün olan süratle tepelenmesini emretmektedir.

Mülki ve askeri devlet memurlarını her şeyden evvel bu yüksek vazifelerini tereddütsüz ve büyük bir azim ve şiddetle yerine getirmeye davet ederim.

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal"[269]

269) *Ibid.*, s.205-206; *Hâkimiyeti Milliye*, 8 Mart 1925; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1991, s.562-563 (Bu son kaynakta belgenin tarihi 7 Mart 1925 olarak verilmiştir.- BNŞ).

3. Ordu Müfettişliğine (9 Mart 1925):

"Diyarbakır'a tecavüz cüretinde bulunan asilerin tepelenmesinde, subay ve erlerimizle yardımcı kuvvetlerin gösterdiği fedakârlığı takdir ve ayaklanmanın yakında tamamen yok olmasını bekleyerek hepinize selam ederim."[270]

İstanbul'da Darülfünun Talebesi Heyeti'ne (21 Mart 1925):

(Darülfünun Talebe Birliği, Darülfünun öğrencilerinden bir aydınlatma heyeti oluşturmuş ve **Gazi Paşa**'ya ve Maarif Vekili **Hamdullah Suphi Bey**'e birer telgraf çekerek son hadise üzerine doğu vilayetlerine öğrenci aydınlatma heyeti göndermek istediğini bildirmiştir. Talebe Birliği'nin bu telgrafına **Gazi** şu cevabı vermiştir):

"Heyetinizin teşkilini memnuniyetle karşıladım. Memleketin aydın gençliğinin taassup ve irticaa karşı mücadeledeki yüksek vazifesini idrak ile teşebbüs sahasına geçmesi takdire değerdir. Tertip edeceğiniz heyetlerin memleket dahilinde seyahati, en büyük ilim ocağına, yurdumuzu yakından inceleme fırsatı da vereceğinden, ayrıca faydalıdır. Teşebbüsünüzün ciddiyetle takip ve gelişmesinde hayırlı semereler ümit ve muvaffakiyet temenni eylerim.

Reisicumhur Gazi M. Kemal"[271]

Malatya Belediyesi Riyasetine (24 Mart 1925):

"C. 5.3.341 (1925). *İsyan ve irtica acı hadisesi karşısında gösterdiğiniz fiili vatanperverine heyecandan dolayı zatıâlinize ve arkadaşlarınıza bilhassa teşekkür arz eylerim. Hainlerin de şiddetle bastırılmaları ve cezalandırılmaları için bütün tedbirler alınmıştır. Yakında cezalarını ve layıklarını bulacakları tabiidir. Arkadaşlarınıza ve muhterem halka selam ve hürmetlerimin tebliğini rica ederim, Efendim.*

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal"[272]

270) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Cilt 17, s.207.
271) *Ibid.*, s.213.
272) *Ibid.*, s.214.

Kiğı Belediye Reisi **Yusuf Ziya Bey** ve Arkadaşlarına (26 Mart 1925):

"C. Şeriat perdesi altında Cumhuriyet'e, inkılap ve birliğimize vaki olan suikast teşebbüsü karşısındaki vatanperverine ve fedakârane hizmetini şükrana ve takdire değerdir. Pek ulvi mücadelenizde aynı cesaret ve imanla devam buyurulacağından eminim. İrtica heyet teşebbüslerine karşı halkımızın her taraftan yükselen lanet ve nefret hisleri karşısında hainlerin yakın zamanda tamamen cezalarını ve layıklarını bulacaklarına itimadım katidir. Herkese selam ve hürmetler. 26 Mart 1341 (1925)

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal"[273]

Kiğı Halk Fırkası ve Belediye Reisi **Yusuf Ziya Bey**'e (2 Nisan 1925):

"C. Cumhuriyet'in müdafaası uğrunda kasabanız halkının gösterdikleri kahramanlık ve aşiretler halkına örnek olan kahramanca harekâtına teşekkür ederim, Efendim. 2 Nisan 1341 (1925)

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal"[274]

Varto'da 12. Fırka Kumandanı **Osman Paşa** Hazretlerine (16 Nisan 1925):

"Asi reislerinin yakalanması şerefinin fırkanıza düşmesi beni pek memnun etti. Bu muvaffakiyet münasebetiyle zatıâlilerine ve fırkanız subaylarına ve efradına tebrik ve teşekkürlerimi takdim ederim, Efendim. 16 Nisan 341 (1925)

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal"[275]

---

273) *Ibid.*, s.215.

274) *Ibid.*, s.217.

275) *Ibid.*, s.223. Bu telgraf, 12. Fırka Kumandanı **Osman Paşa**'nın Varto'dan çektiği 627 sayılı şu telgrafına cevap olarak yazılmıştır: *"Ankara'da Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne bugün 15.4.41* (1925) *saat 6.30 evvelinde Şeyh Said, Şeyh Abdullah ve Cebranlı Binbaşı Kasım'ın, ağalarından ve beylerinden ibaret yirmi beş yardakçısıyla riyasetpenahilerinin iltifatına mazhar olan fırkam tarafından yakalandığını arz ile muhterem ellerinizi öperim, Efendim. 15.4.41* (1925). *12. Fırka Kumandanı Osman."*

Diyarbakır'da İstiklal Mahkemesi Üyeleri Kozan Mebusu **Ali Saip**, Bozok Mebusu **Avni**, Kırşehir Mebusu **Lütfi Müfit** Beyefendilere (16 Nisan 1925):

"C. Milletimizin azim ve irade ve mefkûresinin bir tecellisi olan son muvaffakiyet münasebetiyle hakkımda ifade ettiğiniz samimi hislere teşekkür ve vatani vazifelerinde muvaffakiyetlere mazhar olmanızı temenni ederim. 16.4.341 (1925)

Reisicumhur Gazi M. Kemal"[276]

Vatandaşların Ramazan Bayramını Tebriki (23 Nisan 1925):

"Ramazan Bayramını aziz vatandaşlarıma hararet ve muhabbetle tebrik ederim. Bugünlerde Cumhuriyet'in şanlı ordusunun kahramanlığı ve bütün vatan evlatlarının desteği ve yardımı ile büyük bir irtica tehlikesini bastırmak ve isyanın ve ihanetin reislerini Cumhuriyet mahkemelerinin adaletinin pençesine teslim etmiş olmakla bir defa daha parlak bir muzafferiyet kazanmıştır.

Bu suretle Türklerin milletlerarası ailede en temiz ve en yeni uygarlık düsturları ile cidden itibara ve hürmete layık bir mevcudiyet olduğunu bir daha ispat etmiş bulunuyoruz. Şüphe yoktur ki, Cumhuriyet düşmanlarına karşı milletimizde bu basiret ve uyanıklık mevcut oldukça iktisadi ve medeni gelişmemiz feyizli neticelerini süratle yayacak ve genişletecektir.

Aziz vatandaşlarımı ve bu anda Cumhuriyet'i silah elinde düşman karşısında müdafaa eden evlatlarımızı tekrar tebrik ve hepinize muvaffakiyet ve saadet dilerim.

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal"[277]

Orduya Bayram Tebriki (23 Nisan 1925):

"İdrak ettiğimiz bayramı Cumhuriyet'in müdafaasını ve şan ve şerefini kuvvetli omuzlarında taşıyan ordularımıza hararetle, muhabbetle tebrik ederim. Memleketi büyük bir irtica ve çöküş

276) *Ibid.*, s.224.

277) *Ibid.*, s.229; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, s.565.

tehlikesine karşı müdafaa yolunda yeniden büyük zafer kazanan kumandanlarımızı, subaylarımızı ve askerlerimizi bu münasebetle selamlarım. Bu anda aziz Türkiye'nin bütün aileleri, Cumhuriyet düşmanlarına karşı elde silah vazife gören, seferber olan vatanı yüceltmektedir. Vatanın ve Cumhuriyet'in müdafaasına yönelik mesaide hepinize muvaffakiyet ve şerefli hizmetler dilerim.

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal"[278]

Türk Ocakları Üyelerine Nutuk (28 Nisan 1925):

"Bu gibi toplumsal ocaklar hep Batı memleketlerinde yoğunlaşmıştır. Şimdi Doğu, bu boşluğun cezasını çekmektedir. Türk Cumhuriyeti'nin inkılabı Ocaklara dayanmaktadır. Doğu'daki harekât çok mesut bir netice vererek bitmiştir. Bu seferki mücadele bir mefkûre harbi olarak tanınacaktır. Türk tarihinde askerlerimiz, ilk defa olarak mefkûreleri uğrunda asil bir maksatla harp etmiş bulunuyorlar. Askerlerimiz, ayakları altında bir metre yüksekliğinde kar, çamur bulunmasına rağmen hasımlarına karşı koşa koşa, sevinerek gidip harp etmişlerdir."[279]

Kiğı Kuvayı Milliye Tabur Kumandanlığına (30 Nisan 1925):

"Cumhuriyet'in müdafaası uğrundaki cansiperane hizmetlerinize teşekkür ederim.

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal"[280]

Seferberliğin Kaldırılması Dolayısıyla Vatandaşlara Beyanname (31 Mayıs 1925):

"Erkânıharbiyei Umumiye'mizin bildirimine nazaran son irticayı bastırmak için silah altına celp edilmiş olan seferber vatan evlatlarının terhisleri zamanı gelmiştir. Bir taraftan doğudaki kıtalarımızın barış zamanındaki kadrolarını ikmal için tedbirler

278) *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, s.565; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c. 17, s.230.
279) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c. 17, s.231.
280) *Ibid.*, s.233.

alınacak ve diğer taraftan seferber askerler yavaş yavaş ve müteakiben terhis olunacaktır.

Cumhuriyet'in Erkânıharbiye'si ve Müdafaai Milliye Vekâleti tarafından alınmakta bulunan tedbirlerin tamamının, seferberliğin kaldırılması ile beraber devlet kuvvetlerinin sağlamlık ve büyüklüğünün muhafazasını ve tek tük takip hareketinin neticelendirilmesini müemmen bulundurduğu anlaşılmıştır.

Aynı şekilde Büyük Millet Meclisi'nin verdiği mezuniyet ve selahiyetlerle İstiklal Mahkemeleri'nin ve Harp Divanları'nın irtica ve isyan unsurlarını muhakemeye devam etmeleri tabiidir. Cumhuriyet'i müdafaa için düşman üzerine koşan kahraman ve yürekli ordumuzun seferber askerlerini, daimi kıtalarını ve cesur ve tecrübeli subay ve komuta heyetlerini muhabbet ve memnuniyetle tebrik ederim. Bu esnada ordumuzu ehliyet ve muvaffakiyetle yönetmiş ve sevk ve idare etmiş olan Erkânıharbiyei Umumiye'mize ve onun muhterem reisi Müşir ***Fevzi Paşa*** *Hazretlerine itimat ve şükranımızı millet karşısında tekrar ifade ve ilan etmek isterim.*

Türkler, Cumhuriyet'in muhafazasına, vatanın gelişmesine ve milletin medeniyet ve yükselme yolunda mesaisine mâni olmak isteyeceklerin mahkûm oldukları felaket ve hüsranı kati olarak ispat etmişlerdir. Muhakkaktır ki, milletimizin takip ettiği kurtuluş ve mesai yolunda ilerlemekten başka bir hal kabul edemez.

Aziz yuvalarına dönmeye başlayan evlatlarımıza karşı milletimizin beslediği muhabbet ve şükrana tercüman olurken, bir hakikati bütün vatandaşlarıma tekrar etmeyi vazifeden sayarım.

Vatanın dahili ve harici herhangi bir tehlikeden en az fedakârlıkla, en az zamanda kurtulması için yegâne çare, herhangi bir seferberlik davetine her vatandaşın derhal ve bir an kaybetmeksizin icabet etmesidir. Nasıl bu son defaki bastırma harekâtı birinci derecede muvaffakiyet sırrı, vatandaşların gösterdiği bu idrak ve candan atılış oldu ise, Cumhuriyet'in maruz kalabilece-

ği herhangi bir ihtimalde de yine birinci muvaffakiyet etkeni seferberlik davetine derhal ve bir an kaybetmeksizin icabet etmek olacaktır.

Vatandaşlarım! Türk vatanının gelişmesi, bütünlüğü ve her tehlikeden korunmuşluğu bir seferberlik davetine derhal icabet etmek olacaktır. Bu düsturu yetişmişlerimizin ve yetişecek evletlarımızın daima hatırında bulundurmalıyız.

Türk vatanseverliğinin birinci ayırıcı vasfı, vatan müdafaası daveti karşısında her işi bırakarak silah altına koşmaktır. Cumhuriyet'i müdafaa etmiş olmanın verdiği haklı şeref ve gurur hisleriyle yuvalarına dönmeye başlayan evlatlarımızı muhabbet ve minnetle tekrar selamlarım. 31 Mayıs 341 (1925)

Türkiye Reisicumhuru
Gazi Mustafa Kemal"[281]

TBMM İkinci Dönem Üçüncü Toplantı Yılını Açış Konuşması (1 Kasım 1925)

"Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri (Ankara): Büyük Millet Meclisi'nin muhterem üyeleri! Büyük Millet Meclisi'nin yedinci faaliyet senesine dahil oluyoruz. Huzurunuzda tekrar bulunmaktan hissettiğim şeref ve ıftiharı ifade eder ve değerli üyeleri büyük bir hürmetle selamlarım. ("Teşekkür ederiz" sesleri)

Yüce Meclis faaliyetine ara verdiği zaman Cumhuriyet ordusunun irtica hadisesini bastırmakla ve tasfiye etmekle meşgul bulunduğu malumdur. Ordu, Cumhuriyet düşmanlarını sürat ve katiyetle tepelemiştir. (Şiddetli alkışlar) *Cumhuriyet ordusunun bu hususta verdiği şehitleri hürmetle yad eder ve ordumuza karşı beslediğim itimad ve takdirleri bu vesile ile tekrar eylerim.* (Alkış-

281) *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, s.523-524; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c. 17, s.250-251.

lar) *Asıl dikkat çekici ve emniyet verici olan nokta, Cumhuriyet'i milletin nasıl canı gibi koruduğunun, seferberlikte ve genel olarak milli tezahürlerde gösterilen candan atılışla teyit olunmasıdır.* (Alkışlar)

Tunalı Hilmi Bey *(Zonguldak): Yaşasın Türkler!*

Reisicumhur Hazretleri *(Devamla): İsyan hadisesinin irtica, genel, tertip olunmuş bir fikir cereyanı ve hazırlıklar zincirinin fiili bir işareti ve neticesi olduğu, bir seneden beri cereyan eden ahval ve hadiseler ile bir defa daha sabit olmuştur.*

Büyük Millet Meclisi'nin, vaziyetin taşıdığı ciddiyet ve ehemmiyeti hakkıyla göz önünde tutarak aldığı tedbirler, vatanın selametini ve korunmuşluğunu ve vatandaşların huzur ve emniyetini temin eylemiştir. Yüce Meclis, gözleminde ve tedbirlerindeki isabetle milli tarihimizdeki ihtiramlı mevkiini hakkıyla teyit eyledi.

Değerli üyeler! Vatanın muhtelif kısımlarında milletin fertleriyle doğrudan doğruya olan temaslarımız, milletimizin huzur ve emniyet içinde en yüksek refah ve medeniyete varmak için dolu olduğu azim ve iradeyi her vesile ile ortaya çıkarmıştır.

Millet, muasır medeniyetin bütün milletlere temin eylediği hayat ve vasıtaları esasta ve şekilde aynen ve tamamen tahakkuk ettirmek kati kararını vermiştir. (Şiddetli alkışlar, *"bravo"* sesleri) *Millet, yenilik ve ıslahat sahasında gösterdiği gayretlerin asırlardan beri olduğu gibi, türlü türlü aldatmalar yüzünden bir an dahi duraklamasına müsaade etmemek azmindedir.* (Alkışlar) *Yeni Türkiye'nin dünyevi, milli ve iktisadi genel siyasetiyle ifade olunan milli emeller, hepimizin mesaisinin istikametini tayin etmiş bulunmaktadır ki, bu yolun az zamanda milletimizin yüksek kabiliyetini göstermeye fırsat vereceğine şüphe yoktur.* (Alkışlar, *"bravo"* sesleri)

Değerli üyeler! Türk milleti hakimeyine sahip olduğu bu devre gelinceye kadar ızdırap ve çöküşüne sebep olan etkenlerin mahiyetini anlamıştır. (*"Bravo"* sesleri) *Bu musibet etkenlerinin her*

ne şekil ve mahiyette olursa olsun yeniden faaliyete geçmesine müsamaha edemez. (*"Bravo"* sesleri, alkışlar)

İnsanların vicdanı, matbuatın hürriyeti ve siyasi hürriyetin tecelliyatı gibi hakikatte aziz olan etkenlerin toplumu ıztırap ve soysuzlaştırmaya sevk edecek yanlış surette kullanmasını bizzat toplumsal varlığın hayat sebebi mânidir.

Muhterem Efendiler! Matbuat hürriyetinin sakıncalarının giderilmesinin bizzat matbuat hürriyetiyle mümkün olduğuna dair bu büyük Meclis'in yol gösterici ve sai sahasında hürmet edilen esaslar, eğer Cumhuriyet'in ruhu olan faziletten mahrum cüretkârlara matbuatın sinesinde eşkıyalık fırsatını verirse, eğer aldatıcı ve saptırıcıların fikir sahasındaki uğursuz tesirleri, tarlasında çalışan masum vatandaşların kanlarını akıtmasına, yuvaların dağılmasına sebep olursa ve eğer en nihayet eşkıyalığın en zararlısını seçen bu türden saptırıcılar kanunların özel müsaadelerinden istifade imkânını bulurlarsa Büyük Millet Meclisi'nin terbiye edici ve kahredici idaresinin müdahale etmesi ve uyarması elbette gerekli olur. (*"Bravo"* sesleri, alkışlar)

Muhakkaktır ki, Cumhuriyet devrinin kendi zihniyet ve ahlakıyla donanmış matbuatını yine ancak Cumhuriyet'in kendisi yetiştirir. Bir taraftan geçmiş devirler matbu evrakının ve mensuplarının ıslah edilemez olanları milletin gözünde belirirken, diğer taraftan Cumhuriyet matbuatının temiz ve feyizli sahası genişlemekte ve yükselmektedir. (*"Bravo"* sesleri) *Büyük ve asil milletimizin yeni mesai hayatını ve medeniyetini kolaylaştıracak ve gayrete getirecek, işte ancak bu yeni zihniyetteki matbuat olacaktır.* (*"Bravo"* sesleri)

Değerli üyeler! İrtica hadisesi bazı vilayetlerimizde mevcut ve hissedilen toplumsal ve idari hastalıkları bütün milletin ibret nazarında tamamen ortaya çıkarmıştır.

Bir bütün olan bu aziz vatanda bütün vatandaşların bedeni, mali ve mefkürevi bütün mükellefiyetlerini aynı kolaylık ve süratle yerine getirmesini temin edinceye kadar gördüğümüz has-

talıkların tedavisinde ısrarla devam mecburiyetindeyiz. ("Bravo" sesleri) Bu yolda alınması lazım gelen esaslı ve kati tedbirlerin Büyük Millet Meclisi'nce devamlı bir surette ve itina ile takip olunacağına millet emin olabilir..."[282]

"Nutuk-Söylev"den Birkaç Alıntı (1927)

Terakkiperver Cumhuriyet Partisi ve Doğu Ayaklanması

Gazi Paşa diyor ki:

*"...**Rauf Bey** (**Orbay**) ve arkadaşlarının kurdukları parti, 'tutucu' diye nitelendirilseydi, belki anlamı olurdu. Ama bizden daha çok cumhuriyetçi ve bizden daha çok ilerici olduklarını savlamaya kalkışmaları elbette doğru değil.*

'Parti, dinsel düşünce ve inançlara saygılıdır' sözlerini ilke edinip bayrak gibi kullanan kişilerden, iyi niyet beklenebilir mi idi? Bu bayrak, yüzyıllardan beri bilgisizleri, bağnazları ve boş inançlara saplanmış olanları aldatarak özel çıkarlar sağlamaya kalkışmış kimselerin taşıdıkları bayrak değil mi idi? Türk ulusu yüzyıllardan beri, sonu gelmeyen yıkımlara, içinden çıkabilmek için büyük özveriler isteyen pis bataklıklara, hep bu bayrak gösterilerek sürüklenmemiş mi idi?

*Cumhuriyetçi ve ilerici oldukları sanısını vermek isteyenlerin, yine bu bayrakla ortaya atılmaları; dinsel bağnazlığı coşturarak ulusu, cumhuriyete, ilerlemeye ve yenileşmeye karşı kışkırtmak değil miydi? Yeni parti, dinsel düşünce ve inançlara saygı perdesi altında: 'Biz halifeliği yeniden isteriz. Biz yeni yasalar istemeyiz. Bize Mecelle yeter. Medreseler, tekkeler, bilgisiz softalar, şeyhler, müritler, biz sizi koruyacağız; bizimle birlik olunuz! Çünkü **Mustafa Kemal**'in partisi halifeliği kaldırdı, Müslümanlığı zedeliyor. Sizi gâvur yapacak, size şapka giydirecek!' diye bağırmıyor muydu?*

282) *Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 18 (1925-1927)*, s.101-102.

Baylar, olup bitenler de gösterdi ve kanıtladı ki, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, yurtta cana kıyıcıların, gericilerin sığınağı ve dayanağı oldu; dış düşmanların yeni Türk Devleti'ni, körpe Türk Cumhuriyeti'ni yıkmayı öngören planlarının kolaylıkla uygulanmasına yardım etmeye çalıştı. Tarih, gizli amaçlarla düzenlenmiş, genel ve gerici Doğu ayaklanmasının nedenlerini inceleyip araştırdığı zaman onun önemli ve belirli nedenleri arasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın dinsel konulara verdiği sözleri ve Doğu'ya gönderdiği sorumlu yazmanının kurduğu örgütleri ve yaptığı kışkırtmaları bulacaktır...

Baylar, 'İlerici' (Terakkiperver) *ve 'Cumhuriyetçi' sözcüklerini kullanarak bizden ve ulus aydınlarından din bayrağını gizlemeye çalışanların, ülkede genel bir gerilemeye ve ayaklanmaya yol açmak için içeride ve dışarıda, türlü düzenlerle ve kışkırtmalarla uğraşanların varlığını bilmedikleri düşünülebilir mi? Bunlar, ayaklanmanın başlamasından aylarca önce, yurdun şurasında burasında yapılan gizli toplantılardan; 'Gizli İslam Derneği' (Cemiyet-i Hafiyye-i İslamiye) örgütünden; İstanbul'da Nakşibendi Şeyhlerinin yaptığı toplantıda, hazırlanacak ayaklanmaya yardım için verilen sözden; en son, ulusal sınırlarımızın dışında bulunup Doğu ayaklanmasını kışkırtanların bildirilerinde*[283] ***Kâzım Karabekir Paşa****'nın partisine umut bağlandığının belirtilmesinden haberli değillerdir... Ama bunların* ***Fethi Bey*** *Hükümeti zamanında partilerinin, dokuncalı ayaklanmaya ve gericiliğe kışkırtıcı durum ve nitelikte olduğunu ve yurda dokunca verdiğini* ***Fethi Bey****'in kendilerine bildirmesinden sonra olsun, gerçeği görüp anlamaları gerekmez miydi?*

(...) Sonunda, elbette cumhuriyet başarı kazandı. Ayaklanmalar yok edildi."[284]

283) Halep'te bastırılarak Doğu illerimize dağıtılan **Şahin Paşaoğulları**'nın bildirisi (**Atatürk**'ün notu).Burada anılan bildiriyi ya da beyannameyi biz bulamadık-BNŞ.

284) **Gazi Mustafa Kemal (Atatürk)**, *Nutuk-Söylev II. Cilt 1920-1927*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984, s.1185-1191.

Alınan Olağanüstü Önlemler

Gazi sözlerini sürdürüyor:

"Saygıdeğer baylar, durumun ağırlaşması üzerine hükümetçe olağanüstü önlemler alınması gerektiği yolundaki görüşümüzü ilk belirttiğimiz zaman bunu iyi karşılamayanlar vardı.

Takriri Sükûn Yasasını ve İstiklal Mahkemelerini, zorbalık aracı olarak kullanacağımız düşüncesini ortaya atanlar ve bu düşünceyi aşılamaya çalışanlar oldu. Elbette, zaman ve olaylar, bu tiksinti verici düşünceyi aşılamaya çalışanları, utanmış duruma düşürmüştür.

Biz, alınan olağanüstü ama yasaya uygun önlemleri hiçbir zaman ve hiçbir biçimde, yasa dışına çıkmak için araç olarak kullanmadık, tersine, ülkede dirlik ve düzenliği kurmak için uyguladık; devletin yaşamasını ve bağımsızlığını sağlamak için uyguladık. Bizi o önlemleri, ulusun uygarlaşmasına ve toplumsal gelişmesine yararlı kıldık.

Baylar, aldığımız olağanüstü önlemlerin uygulanmasına gerekseme kalmadığı görüldükçe onların uygulanmasından vazgeçilmekte duraksanmamıştır. Nitekim İstiklal Mahkemeleri, iş bitince kaldırıldığı gibi, Takriri Sükûn Yasası da yürürlük süresi sonunda yeniden Büyük Millet Meclisi'nin incelemesine sunuldu. Meclis, yasanın bir süre daha yürürlükte kalmasını gerekli görmüş ise elbette bu, ulusun ve cumhuriyetin yüksek yararları içindir. Yüksek Meclis'in, bize zorbalık aracı vermek için bu kararı aldığı düşünülebilir mi?

Baylar, Takriri Sükûn Yasası'nın yürürlükte ve İstiklal Mahkemeleri'nin çalışmakta bulunduğu süre içinde yapılan işleri göz önüne getirecek olursanız Meclis'in ve ulusun güven ve inancının tam yerinde kullanıldığı kendiliğinden anlaşılır.

Ülkede yapılan büyük ayaklanma ve cana kıyma düzenleri ortadan kaldırılarak sağlanan dirlik, elbette kamuyu sevindirmiştir."[285]

285) *Ibid.*, s.1191-1193.

Başbakan İsmet Paşa, Takriri Sükûn Dönemini Değerlendiriyor

Takriri Sükûn Kanunu, **Şeyh Sait ayaklanması** üzerine, 4 Mart 1925 günü, iki yıl süreli olarak kabul edilmişti. Bu iki yıllık süre, İzmir suikastının da araya girmesiyle 2 yıl daha uzatıldı. Bu dönemde Başbakan **İsmet Paşa** zaman zaman Meclis'e bilgi verdi, Takriri Sükûn Kanunu'nun uygulamasını değerlendirdi.

Başbakan'ın Genel Siyaset Hakkındaki Konuşması (9 Kasım 1925)

Başbakan **İsmet Paşa (İnönü)**, 9 Kasım 1925 günü Meclis'te Türkiye'nin genel siyaseti hakkında bir konuşma yapıyor. Bu arada Takrir-i Sükûn dönemi konusu üzerinde de duruyor. Şöyle konuşuyor:

"Efendiler!.. Yeniden mesuliyeti icraiye mevkiine geldiğimiz zaman... Şarkta şayanı ehemmiyet bir irtica hadisesi tezahür etmişti. Büyük Millet Meclisi... umumi derde elini vaz etmek çaresini düşünmüştür.

Umumi nizamın gösterdiği halel birkaç cümle ile şu tarzda hulasa olunabilir: Haysiyeti şahsiye kabili tecavüz bir hedef zan olunmuştu. Cumhuriyetin polis kuvveti, vazife başında cidden şayanı iftihar kahramanlık göstermesine rağmen kabili istihfâf (küçümsenebilecek) *zannolunuyordu. Cumhuriyetin silahlı kuvvetlerinin kuvvet ve kudretini yerine getiremeyecek durumda olduğu zehabına düşülmüş idi. Fikir karışıklığı o dereceyi bulmuştu ki, elem verici olsa da hatıranızı tahrik etmek isterim:*

Bir safsata, yani Büyük Millet Meclisi'nin milli iradeyi temsil etmek hususunda mutlak salahiyetini dahi şüpheye düşürecek bir safsata yol almıştı. BMM bir karar aldıktan sonra bu kararın mil-

letin umumi arzusuna uygun olup olmadığına da bakılmalı, biçiminde bir mugalatalı, kararsız bir fikir cerayanı vücuda getirilmek istendi... Meclis'in 'otorite'si bu derece münakaşaya uğratılıp sarsılınca elbette devletin kuvveti zaafa düşmüş saymak umuru tabiiyedendi. Biz bu ahval tahtında iktidar mevkiine geldik...

Memleketin içtimai nizamını ve huzur ve sükûnunu muhafaza etmek için İstiklal Mahkemeleri'nin faaliyeti bilhassa hayırlı ve feyizli bir tesir icra eylemiştir. İstiklal Mahkemeleri'nin faaliyetiyle meydana çıkan tahrikata ilişkin teşkilat cidden ibret vericidir...

Büyük Millet Meclisi'nin verdiği salahiyeti ancak yerinde kullanmak ve ancak lazım olduğu kadar kullanmak için farkı itina sarfettik. Birçok tedabiri mania (zor önlemler) *almak mecburiyetinde bulunduk. Bunlardan birincisi, tekkeler ve zaviyeler üzerinde ittihaz ettiğimiz tedbirdir... Bu kararı* (kapatma kararını) *vermeye mecbur kalışımız, memleketin maddi ve manevi huzuru noktai nazarından bu müesseselerin faaliyetlerini devam ettirmelerinin artık mümkün olmadığı, daha faydasız ve zararlı bir hale gelmiş olmasına vicdanen kanaat ettiğimizdendir...*

Bu zor tedbirler arasında Terakkiperver Fırka teşkilatını kapatmak mecburiyetinde bulunduk... Bizi kapatmaya sevk eden sebepler, 3 Haziran (1925) *tarihinde Bakanlar Kurulunda verdiğimiz kararda ayrıntılarıyla yer almıştır...*

Denilebilir ki, Büyük Millet Meclisi'nin Takriri Sükûn Kanunu ile ve diğer tedbirleri ile aldığı vaziyet, milletin yüksek medeniyet seviyesine varması için ve Cumhuriyet kanunlarının esaslarını teyit ve tesis etmek için, bir murakabei âliye (yüksek denetim) *tesis etmesi suretinde tecelli etmiştir."*[286]

---

286) *İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları 1920-1933*, Başvekâlet Matbaası, Ankara, 1933, s.92-97; *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları (1920-1973)*, Birinci Cilt (1920-1938), Ankara, 1992, s.223-225.

İsmet Paşa, "Takriri Sükûn Kanunu iki yıl uzatılsın" Diyor (2 Mart 1927)

Başbakan **İsmet Paşa**, Meclis'te konuşuyor:

"Muhterem efendiler! Takriri Sükûn Kanunu'nu kabul buyurduğunuz zaman Cumhuriyet'in karşısında bulunduğu müşkülat ve tehlikeler tam bir başarıyla göğüslenmiş ve savuşturulmuştur... İki sene evvel karşısında bulunduğumuz hadisatın en mühimmi, ***Şeyh Sait*** *isyaniyle tebarüz eden hareketi fiiliye değildi. Asıl tehlike, memleketin umumi hayatında hasıl olan kargaşa ve karışıklık* (teşevvüş ve tezebzüb) *idi. Bu, memleketin birçok zamandan beri hayatı siyasiyesine arız olan başlıca derttir. Memleketin tekâmülatına ve samimi ıslahatçıların bütün gayretlerine mani olan, asıl engel olan budur ve küçük ihtirasatı işletmeye alışmış kararsız aydınlarla* (müteredditmünevverlerle), *hürriyeti vicdanı başkalarının vicdanına tecavüz için vasıta addeden siyasetçilerin faaliyetidir.* (Alkışlar, *"bravo"* sesleri) *Takriri Sükûn, bu karmakarışık unsurların eşyanın hakikatını göstermemek için memleketin üzerine gerdiği kalın dumanı izale eylemiştir* (gidermiştir). *Eşyanın renkleri hakikatte olduğu gibi görülünce huzur, ferah ve sükûn derhal teessüs etti. Eyliler ve kötüler suhuletle yekdiğerinden ayrılabildi. Asıl tehlike, müşevveş olanların salim cemiyeti beşeriyenin kafasını kafasına mütemadiyen darbeler indirip, hilekâr, mütecaviz gibi, ne vuruyorsun diye avaz avaz bağırmasındandır... Efendilerim, küçük hissiyat ve ihtirasatı işletmeye alışmış siyasetçilerin, en aziz canlarınıza kastedecek kadar* (İzmir suikastı-BNŞ) *gözleri kapanabilecek bir seviyede bulunabileceklerini asla derpiş etmemiştik* (öngörmemiştik)...

Erbabı teşevvüş Takriri Sükûn Kanunu'nun ve İstiklal Mahkemeleri'nin tesiriyle faaliyetlerinden esaslı surette mahrum kalmışlardır...

Takriri Sükûn Kanunu'nun iki sene müddetle daha temdidini (uzatılmasını) *teklif edeceğiz. Tevdi ettiğimiz kanun layihası bunu size arz etmektedir. İstiklal Mahkemeleri'nin 7 Martta tek-*

rar kurulmasını teklif etmeyeceğimizi arz ediyoruz... Bunları arz ederken, İstiklal Mahkemeleri'ne geçen seneler zarfında yaptıkları hizmetlerden dolayı tebrikat ve teşekküratımı tekrar ifade etmek isterim... ("İştirak ederiz" sesleri)"[287]

Takriri Sükûn Kanunu'nun Kaldırılması Üzerine Konuşma (4 Mart 1929)

Sonunda Takriri Sükûn Kanunu 4 Mart 1929 günü yürürlükten kaldırıldı. Aynı gün Başbakan **İsmet Paşa (İnönü)**, Meclis'te, dört yıllık Takriri Sükûn döneminin genel bir değerlendirmesini yaptı ve bu yasa dolayısıyla hükümete yöneltilmiş olan eleştirilere "tarih karşısında cevap vermiş oldu."

Geçen dört yıl içinde Türkiye'de pek çok şeyin değiştiği gibi, Türkçenin de değişmekte olduğu görülüyor. **İsmet Paşa**, Meclis'teki konuşmasında, epeyce değişmiş olan ama kimi sözcükleri ile kavramları henüz pek yerine oturmamış görünen yeni Türkçeyi kullanmaktadır.

Paşa şöyle konuşuyor:

"Ünlü Efendiler,

Takriri Sükûn Kanunu'nun sürerliği bu gün bitti. Hükümetimiz kanunun yenilenmesini istemiyor; hatta kanunun yenilenmemesini istiyor. Bu karara hükümet, devlet başı olan büyük reisicumhurun irşadı ve öğüdü ile varmıştır...

Kanun, dört yıl evvel cumhuriyeti istemeyen bütün amillerin Büyük Millet Meclisi'ni ortadan kaldırmaya varacak aşkın tecavüzlerine karşı konmuştu... Büyük zaferin hemen ertesinde... daha müstevli donanması İstanbul sularında iken başlayan bu çalımlı gösterişler, daha Lozan Muahedesi tasdik olunmadan türlü yardakçıların birleşmesi ile memleketin bütün evlatlarını tedirgin etmişti. Hilafeti kaldırmak, Osmanoğulları'nı vatan dışarı atmakla azgınlara us gelmedi.

287) *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları I*, s.250-254.

Hususi aile sofrasına, şahsi yaşayışa pervasızca uzanan iftira dilleri, dini türlü isnatlarla herkesin haysiyetini kirletecek, hâkimleri, zabıta kuvvetlerini gazete dehşetiyle ürkek ve kötürüm yaparak devlet kapısı vatanseverlere zindan, vatan havası hemşerilere boğucu zehir kılınmıştı.

Bu memleketi müstevlilerden kurtaran halk idaresi âciz, beceriksiz, padişahların, o insanlara gökten bakan iradeleri yanında dermansız bir acemi haline düşürülmüştü. Zaten maksat bu idi. Hükümeti ele geçirmenin tek çaresi, bu Meclis'te ekseriyeti kazanmak olduğu unutulmuş, bilakis dışarıdan Meclis'i zorlayarak kısa yoldan basamağa çıkmak kızgısı gözleri dumanlamıştı. Bu heryenli engin taşkınlık ortasında Bingöl Dağı'nın yamaçlarında bir şaşkının Türklerin itikatlarına düzen, milletin Büyük Meclisine yön vermek için meydana atılmasından daha tabii ne olabilirdi?..

Tehlike kapının eşiğine gelinceye kadar sabreden Büyük Meclis, Cumhuriyeti kurtarmak için keskin ölçülerin zamanı geldiğine hükmetti. Geniş bir seferberlikle vatandaşların Cumhuriyet müdafaasına dağılmasına izin verdi. Bir buçuk yıldan beri büyük zaferin temiz çalışma yaşayışını kendine zehir edenlere karşı millet, kızgın bir seğirdimle Reisicumhurun çağırmasına koştu. Büyük Meclis aynı zamanda kendi İstiklal Mahkemelerini kurdu ve hükümete Takriri Sükûn Kanunu'nu verdi..."[288]

İsmet Paşa, Takriri Sükûn Kanunu'nun iki yıllık süresi dolmadan Cumhurbaşkanı **Gazi**'nin canına kıymak için hazırlanan İzmir suikasti üzerine kanunun süresinin iki yıl daha uzatıldığını, ancak son iki yıl içinde hükümetin Takriri Sükûn Kanunu'nun hemen hiç kullanılmadığını belirttikten sonra konuşmasını şöyle sürdürüyor:

"Geçen dört yılda yüz yıla sığmayacak eyi şeyler yapılmıştır. Halk iradesinin güçlü ve kudretli çehresi zihinlere yerleşmiştir ki bu bence en değimli neticedir...

---

288) *İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları*, s.234-236; *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, Birinci Cilt (1920-1938)*, s.298-299.

Türk kadınının içtimai esaretten kati olarak kurtulması hadisesi de bu zamana rastlar...

Dinin devletten ve siyasetten uzaklaştırılması da bu devrede tamamlanmıştır...

Türk harfleri de bu devrede konuldu...

Milletin çok değerli vekilleri;

Şimdi size bugün vatandaşlar arasında sürülmeye çalışılan propaganda mevzularını hikâye edeceğim:

Bunların başında büyük ***Gazi****'nin hastalığına dair söz gelir. Bir at gezisinden döndüğü zaman yerinden kımıldanamayacak kadar hasta olduğu haberleriyle eğlenir. Vatan düşmanları milli hayatın ilk gününden beri gözlerini hep onun sıhhatına diktiler... Bu propaganda esasen vatan dışından beslenir. Maksat bellidir: Cumhuriyet ve inkılap onun sıhhati ile kaim olduğu sanısını telkin etmektir...*

Vatandaşların kulağına en çılgın dini ifsadı üfleyen bir akıntı, çoğu Suriye'de yerleşen her çeşit düşmandan gelir. Orada Türkiye aleyhinde kaç cemiyetin, kaç firarinin çalıştığını sayamam. Bunların bir habercisi bir şehrimize girerse öteki şehirde camilere kaç put takıldığını yayar...

Bu Büyük Meclis Cumhuriyet'i şimdiye kadar bin türlü kötü niyete karşı nasıl koruduysa... Gelecek günlerde de, Cumhuriyet'i (...) dahili, harici herhangi tehlikeye karşı derhal alacağı tedbirlerle ve yenilmez gücü ile behemehal müdafaaya muvaffak olacaktır. (Sürekli alkışlar)"[289]

Şark Islahat Planı

Şeyh Sait ayaklanması'nın ardından, doğu illerinde reform yapılması gündeme geldi. Hükümet, 8 Eylül 1925 tarihli ve 2536 sayılı kararname ile isyan bölgesi için bir reform planı hazırlamak üzere dört kişilik bir komisyon kurdu. İçişleri Bakanı **M. Cemil**

289) *İsmet Paşa'nın Nutukları*, s.237-240; *İ. İnönü'nün Konuşmaları*, s.299-304.

(**Uybadın**), Adalet Bakan **Mahmut Esat (Bozkurt)**, Genelkurmay İkinci Başkanı **Kâzım (Orbay)** ve Çankırı Milletvekili **Mustafa Abdülhalik (Renda)**'dan oluşan komisyon, İçişleri Bakanlığı'nda toplanarak 24 Eylül 1925 tarihinde raporunu tamamladı. Rapor, Başbakan aracılığıyla Bakanlar Kurulu'na sunuldu.[290]

Islahat Planının Esasları

Şark Islahat Planı, 27 maddeden oluşuyor.

Birinci maddede, bu reform planı uygulanıncaya kadar doğu illerinde uygulanmakta olan sıkıyönetimin sürdürülmesi öngörülüyor.

İkinci maddede, Türkiye'nin 5 genel müfettişlik bölgesine ayrılması öneriliyor. Beşinci genel müfettişlik bölgesi aşağıdaki illeri kapsayacaktır:

Hakkâri, Van, Muş, Bitlis, Siirt, Genç, Diyarbekir, Mardin, Urfa, Siverek, Elaziz, Dersim, Malatya, Ergani, Bayezit illeri ile Pülümür, Kiğı ve Hınıs ilçeleri, reform planının uygulanıncaya kadar geçici olarak beşinci genel müfettişlik emrinde bulunacaktır.

(Ertesi yıl mülki idare taksimatında değişiklikler yapılmış, Dersim, Ergani, Genç, Muş illeri lağvedilmiş, bazı yerlerin de bağlantıları değişmiştir)

Genel müfettişin görevleri şöyle belirleniyor:

Genel müfettiş, reform planını uygulamakla görevlidir. Bu görev süresince her bakanlıktan birer müfettiş ile bir askeri danışman ve ayrıca bir maiyet heyeti genel müfettişin maiyetinde bulunacaktır. Bölgedeki seyyar jandarma alayı da genel müfettişin emrinde olacaktır.

7. Kolordu Komutanı, sıkıyönetim bölgesinin de amiridir ve beşinci genel müfettişe bağlıdır.

290) Şark Islahat Planı'nın tam metni için bkz. **Yeşiltuna**, *Atatürk ve Kürtler*, s.506-509.

Genel müfettişlik kuruluncaya kader 3. Ordu Müfettişi bu görevi yerine getirmeyi sürdürecektir.

Üçüncü madde, mahkemelerle ilgilidir: "Nizami mahkemelerde ve sıkıyönetim divanı harplerinde yerli hakim bulunmayacaktır" diyor.

Dördüncü madde: 13 Şubat 1925 tarihine kadar (yani ayaklanmadan önce) haklarında adli takibat yapılmış ve işleri sonuçlanmamış olan sanıkların davaları ertelenecektir. Ancak adam öldürme ve isyan niteliğindeki cinayet davaları ertelenmeyecektir.

Doğuya Göçmen Yerleştirilmesi Öngörülüyor

Doğu Reform Planı'nın **beşinci maddesi**, Doğu Anadolu'ya göçmen yerleştirilmesi esaslarını ortaya koyuyor. Buna göre:

Van ile Midyat arasındaki hattın batısında, Ermenilerden kalan topraklara Türk göçmenler (muhacirler) yerleştirilecektir. Bunun için sıkıyönetim altındaki illerde Ermenilerden kalan topraklar Milli Emlak tarafından satılmayacak ve kiraya dahi verilmeyecek, buralara Yugoslavya'dan, İran'dan ve Kafkasya'dan gelen göçmenler iskân edilecektir. Bu göçmenlerin yerleştirilecekleri yerler şöyle belirtiliyor:

Göçmenler, evvelemirde Elaziz-Ergani-Diyarbakır, Elaziz-Palu-Kiğı, Palu-Muş arasındaki Murat Vadisi, Bingöl Dağı'nın doğusuna ve güneyine ve Hınıs, Murat vadileri, Muş Ovası, Van Gölü havzası, Diyarbekir-Garzan-Bitlis yörelerinde iskân edilecektir.

Bundan başka Rize, Trabzon illeriyle Erzurum ilinin kuzeydoğu ilçelerindeki yoğun nüfusun bir bölümü de kendileri isterse göçmenler için ayrılan yerlere kaydırılabilecektir.

Doğuya yerleştirilecek göçmenler ve yerli Türkler, iskân edilecekleri yerlere kadar hükümet araçlarıyla taşınmaları, evlerinin hükümetçe yaptırılması, kendilerine bir yıllık gıda ile hayvan ve tarım hayvan ve aletlerinin de hükümetçe sağlanması gerekir, deniyor.

Ermeni topraklarına yerleşmiş olan Kürtlerin buralardan kaldırılıp eski yerlerine ya da batı illerine yarleştirilmeleri öngörülüyor.

Plana göre, 1925 yılında doğu illerine 50 bin nüfus taşınıp yerleştirilecek. Bunun için bütçeden toplam 4.750.000 liralık ödenek ayrılacaktır. 1925 yılı için 7 milyon lira ayrılması öngörülüyor.

On yıl içinde Bulgaristan, Yugoslavya, Kafkasya ve Azerbaycan'dan 500.000 göçmen alınması ve bunların da doğu illerine yerleştirilmeleri öngörülüyor. Bunlar için 1927 yılından itibaren her yıl bütçeye en az 5 milyon lira ödenek konması öneriliyor.

Altıncı maddede, göçmen yerleştirilecek bölgede Maliye Bakanlığı'nda arazi kayıtlarına öncelikle ve tez elden başlanması isteniyor.

Yedinci madde, Beşinci Genel Müfettişlik bölgesinde nüfus sayımı yapılması ve bunun için İçişleri Bakanlığı'nın 1926 yılı bütçesine gerekli ödeneğin konulması öneriliyor.

Asiler, Aşiretler, Memurlar, Askerler

Reform Planı'nın **8-12 maddelerinde**, isyana katılmış olanlar, aşiretler, doğuda görev yapacak memurlar ve bölgedeki askeri birliklere ilişkin önlemler sıralanıyor.

İsyandan doğan masrafların, ayaklanmaya katılmış olanlara ödetilmesi isteniyor. Bunun için Maliye Bakanlığı bir yasa önerecek, bu yasayla isyana katılmış köylere özel bir vergi konacaktır. Bu bölgede yer alan fakat isyana katılmamış olan köyler bu verginin dışında tutulacaktır. Hangi köylerin ayaklanmaya katılmamış oldukları Genelkurmay Başkanlığı'nca belirlenecektir.

İsyanı özendirmiş ve yönetmiş olanlar ile bunların hısım ve akrabaları, ayrıca hükümetin doğuda kalmalarını uygun görme-

diği kişiler, aileleri ile birlikte batıya, hükümetin göstereceği yerlere nakledilecek.

Ayaklanmaya katılmamış ve hükümete hizmet sunmuş olan aşiret reislerinin batıya gönderilmeleri ise ertelenecektir.

Aşiret yapısı ilga edilecek, kaldırılacaktır. Halk, aşiret reisleri aracılığıyla değil, doğrudan doğruya hükümetle ilişki kuracak. Halkın hakları da hükümetçe korunacak ve peyder pey sağlanacaktır. Bunun için doğuda hükümet gücü ve nüfuzu her alanda arttırılacaktır. Bu da doğuya yetenekli ve idealist (mefkûreli) memurlar gönderilerek sağlanacaktır. Bölgeye yerli memur atanmayacaktır.

Merkezden atanacak (mansub) memurlar ve jandarma için yeni yasa önerileri gerekmektedir. Şöyle ki:

A) Sıkıyönetim bölgesine merkezden atanacak (mansub) bütün memurlar (jandarma dahil), orada bulundukları sürece olağanüstü ödeneklerini % 75 zamlı alırlar.

B) Bu bölgede memurlar en az 3 yıl görev yaparlar, 3 yılın sonunda bu bölge dışında başka bir göreve nakledilirler ve yerlerine başkaları gönderilir. 3 yıldan fazla o bölgede kalmak isteyenler yerlerinde bırakılırlar ancak aynı yerde hiç kimse 6 yıldan fazla kalamaz.

Hakkâri ve Van illerindeki askeri birliklerde yeni düzenlemeler öngörülüyor. Genelkurmay'ın istediği şudur: Bu iki vilayette bulunan 4 tabur ile Van'da kurulması öngörülen 2 taburdan bir tugay (avcı livası) oluşturulması ve civarda bulunan üç tabur ile birlikte toplam 9 taburun mevcutlarının sekiz yüzlere çıkarılması için bütçeye ödenek eklenmesi.

Bölgede silahların toplanması ve silah taşımanın yasaklanması öngörülüyor. Ancak vesikayla silah taşınmasına izin verilecektir. Vesikasız silahlara evlerde bile olsa el konulacak ve bunların sahipleri divanı harbe verilecektir.

Kürtleşen Türkler, Arapça Konuşanlar ve Dersim

Şark Islahat Planı'nın **on üçüncü maddesi** şöyle kaleme alınmıştır:

"Aslen Türk olup Kürtlüğe mağlup olmaya başlayan berveçhi ati Malatya, Elaziz, Diyarbekir, Bitlis, Van, Muş, Urfa, Ergani, Hozat, Erciş, Adilcevaz, Ahlat, Palu, Çarsancak, Çemişgezek, Ovacık, Hısnımansur, Behisni, Arga, Hekimhan, Birecik, Çernik vilayet ve kaza merkezlerinde hükümet ve belediye dairelerinde ve sair müessesat ve teşkilatta, mekteplerde, çarşı ve pazarlarda Türkçeden başka lisan kullananlar evamiri hükümete ve belediyeye muhalif ve mukavemet cürmile tecziye edilirler."

Demek ki, yukarıda isimleri sıralanan 22 il ve ilçe halkı Türk soyundandır. Ama bunlar Kürtleşmeye, Kürtlüğe yenilmeye başlamışlardır. Bu ters gidişi durdurmak lazımdır. Bu insanlar aslına dönmeli, kendine gelmeli, Türklüğe dönmelidir. Dönebilmeleri için bu insanların kamuya açık yerlerde Türkçe konuşmaları istenmektedir. Aile arasında, evlerinde hangi dili isterlerse onu konuşsunlar, ona kimse karışmaz. Ama devlet dairelerinde, belediyelerde, diğer kurum ve kuruluşlarda, okullarda, çarşıda, pazarda Türkçe konuşulacaktır. Kamuya açık yerlerde Türkçe konuşmayanlar, belediye emirlerine, hükümet emirlerine karşı gelen, direnen kimseler olarak sayılacaklar ve ona göre cezalandırılacaklardır. Reform Plam'nın 13. maddesi bunları öngörmektedir.

Planın **on dördüncü maddesi** de şudur:

"Aslen Türk olan fakat Kürtlüğe temessül etmek üzere bulunan mevakide ve Siirt, Mardin, Savur gibi ahalisi Arapça konuşan mahallerde Türk Ocakları ve mektep açılması ve bilhassa her türlü fedakârlık iktiham olunarak mükemmel kız mektepleri tesis ve kızları mekteplere rağbetlerinin suveri adide ile temini lazımdır."

Yani, soy bakımından Türk oldukları halde Kürtler arasında eriyip gitmekte olan iller, ilçeler halkından başka, güneyde Arapça konuşan insanlar da vardır: Siirt, Mardin, Savut ahalisi gibi.

Hem Arapça konuşulan bu yerlerde, hem de Kürtleşmekte olan il ve ilçelerde Türk Ocakları, okullar açılacak, özellikle kız okulları açılacak, insanlara ve çocuklara Türkçe öğretilecektir. Kız çocuklarını okula çekmenin epeyce zor olacağı tahmin ediliyor olmalı ki her türlü özveriyle ve bütün zorluklara göğüs gerilerek kız çocuklarının okullara ilgilerinin artırılması istenmektedir.

Amaç açıktır: Kürtler arasında erimekte olan, kendi ana dilleri Türkçeyi bir yana bırakıp Zaza, Kirmançi ağızlarıyla konuşmaya özenen Türkler kendilerine döndürülecek, Arapça konuşan vatandaşlara da Türkçe öğretilecektir. Bunun için bölgede okullar açılacak, özellikle kız okulları açılacak ve ne yapıp yapıp kız çocuklar okula özendirilecek, okula çekilecektir.

Bu arada Dersim'e ayrıca dikkat çekilmektedir. Dersim, özellikle üzerinde durulan, öncelik ve ivedilik verilen bir yöredir. Reform Plam'nın on dördüncü ve on beşinci maddeleri şöyledir:

"14-) ...Hassaten Dersim, tercihan ve müstacelen leyli iptidailer açılmak suretiyle Kürtlüğe karışmaktan bir an evvel kurtarılmalıdır.

15-) Dersimlilerin Dersim'den çıkmak isteyen kısımları Sivas garinde gösterilecek mıntakaya nakledilebilirler. Müfettişlik mıntakalarından bu suretle Anadolu dahiline nakledilmek arzu edenlerin hükümetçe iras olunacak yerlere nakilleri de mümkündür.

16-) Fırat garbındaki vilayetlerimizin bazı aksamında dağınık bir surette yerleşmiş olan Kürtlerin Kürtçe konuşmaları behemehal men edilmeli ve kız mekteplerine ehemmiyet verilerek kadınların Türkçe konuşmaları temin olunmalıdır."

Evet, Dersim yöresinde de yatılı ilkokullar açılarak yerli halkın Kürtleşip erimekten kurtarılması amaçlanmaktadır. Burada acele davranmak gerektiği de belirtilmektedir. Dersim yöresinden çıkıp batı illerine yerleşmek isteyenler olursa bunların da desteklenebileceği ekleniyor.

Reform Planı'nda, Fırat Nehri'nin batısına düşen illerde dağınık biçimde Kürtlerin yaşadığına dikkat çekilerek bu yurttaşlara Türkçe öğretilmesi, özellikle kız okulları açılarak kadınlara Türkçe öğretilmesi istenmektedir.

Altyapı İşleri, Kaçakçılıkla Mücadele, Nüfus Sayımı, Askere Alma

Şark Islahat Plam'nın son on maddesinde çeşitli konular ve ihtiyaçlar üzerinde durulmaktadır: karakol binaları, hükümet yapıları, karayolu, demiryolu, polis teşkilatı, nüfus sayımı gibi. Özetle şunlar söylenmektedir:

Hükümet binaları, jandarma karakolları, sınır karakolları, yardım toplama yasasına göre hızla inşa edilecektir. Yalnız hükümet konakları yapımı için bütçeye ödenek konacaktır (diğer kamu binaları halktan yardım toplanarak yapılacaktır).

Genel Müfettişin hazırlayacağı programa göre, sıkıyönetim bölgesinde karayolları yapımına gidilecek, anayollara öncelik verilecektir.

Demiryollarının da Erzincan'a, Sivas, Elaziz-Diyarbekir, Elaziz-Çapakçur-Muş, Van Gölü'ne kadar uzatılması amaçlanacaktır.

Karakol binaları, savunmaya elverişli inşa edildikten başka, telsiz gibi modern haberleşme araçlarıyla da donatılmış olacaktır.

Sınır komiserleri, kaçakçılık, istihbarat, casusluk ve emniyet bakımından donanımlı olacaklardır. Birkaçına zırhlı otomobil verilecektir. Bunlardan jandarma da yararlanabilecektir. Sınır komiserleri genel müfettişten gerekli emirleri alabileceklerdir.

Güvenliğin sağlanması için polis ve jandarma arasında görev bölümü yapılacaktır. Bu görev şehir, kasaba ve nahiyelerde polis tarafından, kırsal alanda ise jandarma tarafından üstlenilecektir. Bu konuda İçişleri Bakanlığı bir yasa hazırlayacak, bütçeye de ek ödenek koymak gerekecektir.

Yabancı şahıslar ve kuruluşlar, ancak hükümetin izniyle sıkıyönetim bölgesine girebileceklerdir. Yabancıların izinsiz olarak bu bölgeye girmelerine ve dolaşmalarına müsaade edilmeyecektir.

Bölgede nüfus sayımı yapılacak, sayım tamamlanan bölgelerde asker alma teşkilatı kurulacak ve buralardan alınacak askerler, bölgeleri dışında askerlik görevini yapacaklardır. Bu askerlerin bir süre için silahsız hizmetlerde kullanılmaları uygun olacaktır.

Bu bölgelerdeki kamu görevlileri, halkın işini, aracısız olarak ve doğrudan doğruya göreceklerdir. Devlet dairelerinde aracılar reddedilecek, engellenecektir.

Reform Planı'nda, genel müfettişlik bölgesinde vilayet taksimatının değiştirilip ıslah edilmesi de öngörülüyor. Ancak bu işin, genel ıslahat örgütünün kabul ve uygulanmasına kadar ertelenebileceği belirtiliyor.

Umumi Müfettişliklerin Kurulması

Şeyh Sait Ayaklanması'nın bastırılmasının ardından 20 Nisan 1925 tarihli ve 134 sayılı kararla hükümete mülki idarede değişiklik yapma yetkisi verilmişti. Ertesi yıl birçok yerlerin bağlantıları değiştirildi ve 11 vilayet lağvedildi.[291] Mülki idare teşkilatı 63 vilayet, 343 kaza ve 691 nahiye olarak tespit edildi.

1927 yılında, grup vilayetleri kapsayacak biçimde genel müfettişlikler kurulmasına gidildi. Birinci Genel Müfettişlik, 27 Haziran 1927 tarihli, 1164 sayılı yasayla, Diyarbakır'da kuruldu. İkinci Genel Müfettişlik 19 Şubat 1934'te Edirne'de,[292] Üçüncü Genel Müfettişlik de 6 Eylül 1935'te Erzurum'da kuruldu.

Birinci Genel Müfettişliğin görev çevresi, önce 8 ili kapsıyordu: Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Hakkâri, Mardin, Muş, Siirt, Urfa ve

291) Lağvedilen 11 vilayet şunlardı: Ardahan, Beyoğlu, Çatalca, Dersim, Ergani, Gelibolu, Genç, Kozan, Muş, Siverek ve Üsküdar.

292) İkinci Genel Müfettişliğe şu iller bağlandı: Çanakkale, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ.

Van illeri. Daha sonra Ağrı ili de eklendi. 1929 yılında, 1509 sayılı yasayla Bitlis ili yerine Muş ili kuruldu; Bitlis kaza halinde Muş'a bağlandı. 1935 yılında kurulan Bingöl, Bitlis, Tunceli illeri de Birinci Müfettişliğe bağlandı.

Aynı yıl merkezi Erzurum olmak üzere kurulan Üçüncü Genel Müfettişliğe ise şu iller bağlandı: Artvin (Çoruh), Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Kars, Rize ve Trabzon.[293]

Birinci Genel Müfettişlik görevine, 11.12.1927 tarihli Bakanlar Kurulu Kararıyla **Dr. İbrahim Tali Bey** (1875-1952) atandı. **Atatürk**'le birlikte, 19 Mayıs 1919 sabahı Samsun'a çıkan 18 subaydan biri olan **İbrahim Tali Bey (Öngören)**, 1927'de Diyarbakır milletvekili idi. 28 Aralık 1927 günü milletvekilliğinden istifa edip genel müfettişlik görevine başladı. Emekli Vali **Mehmet Aldan, İbrahim Tali Bey**'in Diyarbakır'daki değerli hizmetlerine şöyle değiniyor:

*"**Atatürk**'ün önderliğinde ülke düşmandan arındırılmış, yeni bir Türk Devleti kurulmuş, sıra kalkınma atılımlarına gelmişti. Dış etkilerle isyanlara sahne olan Doğu Bölgelerimizin, her yönden özel bir ilgiye gereksinimi vardı. Bu nedenle merkezi Diyarbakır'da olmak üzere çevre illeri kapsayan Birinci Genel Müfettişlik kuruldu ve başına, İstanbul-Trakya Bölgesi Parti Müfettişi olan **Dr. İbrahim Tali Bey** getirildi. Parti Müfettişliği döneminde Edirne'ye sık sık gider, değerli gençleri tanıma fırsatı bulurdu. Bu gençlerden biri de ulusal günlerde, konuşmalarıyla halkı coşturan Edirne Lisesi Tarih ve Psikoloji Öğretmeni **Haşim** (İşcan) **Bey**'di. **İbrahim Tali Bey**, Aralık 1927'de Birinci Genel Müfettiş olarak Diyarbakır'a giderken **Haşim Bey**'i de Özel Kalem Müdürü olarak götürdü.*

***İbrahim Tali Bey**, Genel Müfettişlik görevinde 5 yıl kaldı. Bu süre içinde Diyarbakır şehri, müfettişlik merkezi olarak imar gördüğü gibi, bütün müfettişlik bölgesinde yollar, okullar, karakollar*

293) **Yeşiltuna**, *Atatürk ve Kürtler*, s.65-68.

yapıldı. Emniyet ve asayiş her yerde egemen oldu. Bölgeye giren Elazığ ve Tunceli illeri de bu çalışmalardan paylarını aldılar. Zaman zaman baş gösteren olaylar karşısında genel müfettişin uyguladığı yöntem, baskı ve şiddete başvurmaktan daha çok sevgi ve şevkate dayanmak oldu. Ancak adalete dayalı bir düzen ve disiplin uygulamaktan da geri kalmadı.

Birinci Genel Müfettişlik, aynı zamanda değerli yöneticiler yetiştiren bir İdare Okulu niteliğini kazandı. ***Haşim İşcan, Şükrü Sökmensüer, Osman Şahinbaş, Hulusi Devrimer*** *gibi yöneticiler bu okuldan mezun oldular.*

Dr. İbrahim Tali Bey*, 1931 yılında İstanbul Milletvekilliğine seçildiğinden Diyarbakır'dan ayrıldı. Ancak, üç yıl sonra Edirne merkez olmak üzere Trakya'da kurulan İkinci Genel Müfettişliğine atandı...Bu görevde de, bölgenin ekonomik, sosyal ve kültürel yönlerden kalkındırılması için çaba harcadı ve başarılı oldu.*

Dr. İbrahim Tali Bey *çeşitli nişan ve madalya sahibiydi. Kendisine verilen en büyük ödül,* ***Atatürk****'ün ona verdiği* ***'Öngören'*** *soyadı olmuştur. Kendisine verilen görevleri özenle yerine getirmesi, olayları değerlendirme ve önlem almadaki başarısı* ***'Öngören'*** *soyadının gerekçesi olarak gösterilebilir...*

Dr. İbrahim Tali Öngören *güvenilir, saygın, alçakgönüllü, hoşgörülü ve çalışkan bir kişiliğe sahipti. Bu erdemleri dolayısıyladır ki Atatürk'ün güvenini kazanmış, bunalımlı dönemlerde ilk akla gelen ve hizmete koşulan kişilerden biri olmuştur..."*[294]

Bu özellikleri nedeniyle Birinci Genel Müfettişliğin başına da **İbrahim Tali Öngören** atanmıştır, denilebilir.

Birinci Genel Müfettişlik 1 Ocak 1928'de Diyarbakır'da işe başlamıştır.

---

294) **Mehmet Aldan**, *Ulusal Kurtuluşumuzda Atatürk Yolunda Yöneticiler*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2001, s.147-158. (Bu kaynakta **İbrahim Tali Öngören**'in ayrıntılı bir özgeçmişi de yer almaktadır.- BNŞ.)

Genel Müfettişliklerin Kuruluş ve Görevleri

Bir çeşit bölge valisi olan Genel Müfettişliklerin kuruluş ve görevleri, 25 Haziran 1927 tarihli, 1164 sayılı yasada şöyle belirtilmiştir:

*"**Madde 1**– Müteaddit vilayetleri alakadar eden ve bu vilayetlerin müşterek faaliyetlerle izalesi kabil olan ihtiyacat hususunda o vilayetler üzerinde aşağıdaki maddelerde yazılı selahiyetleri haiz Umumi Müfettişlikler teşkiline ve ihtiyaçların ortadan kalkmasıyla bu müfettişliklerin ilgasına hükümet mezumdur. Umumi Müfettişler Bakanlar Kurulu kararıyla atanır ve memuriyetlerine de aynı surette son verilir.*

***Madde 2**– Umumi Müfettişlik kadroları bütçelerle tayin olunur... Umumi müfettişler emrine hükümetçe tensip edilecek vekâletlerden lüzumu kadar müşavir ve saire de ayrıca tahsis olunabilir.*

***Madde 3**– Umumi Müfettişler Dahiliye Vekâletine bağlı olup mıntakaları dahilinde asayiş ve inzibatın teminine nezaret ve kanunların ve nizamnamelerin tam olarak tatbik ve icrasını mütemadiyen takip ve murakabe ve vekaletlerin kanunen haiz oldukları selahiyetlerden icra vekilleri heyetince kendilerine tevdiine karar verilenleri istimla ederler..."*

Demek ki Genel Müfettişler, bölgelerinde, öncelikle güven ve düzenin sağlanmasına bakacaklar; yasaların ve yönetmeliklerin tam olarak uygulanmasını sürekli izleyecek ve denetleyecekler; Bakanlar Kurulunca kendilerine verilecek diğer görevleri de yerine getireceklerdir.

Birinci Genel Müfettişlik, acı bir ayaklanmadan yeni kurtulmuş bir bölgede kurulmuştu. Dolayısıyla bu bölgede güven ve düzeni yeniden sağlayabilmek için önce halkı silahsızlandırmaya gerek duyulmuştur. Halkın izinsiz, ruhsatsız olarak elinde bulunan izinsiz silahların toplanmasına gidilmiştir. İlk aşamada 30.000'i mavzer olmak üzere 160.000 silah toplanmıştır.[295]

295) **Aybars**, *İstiklal Mahkemeleri*, s.289.

Genel Müfettişlik kurulmasına ilişkin yasa çıktıktan sonra İçişleri Bakanlığı, bir "Umumi Müfettişlik Vazife ve Selahiyetlerine Dair Talimatname" hazırlamıştır. 27 Kasım 1927 tarihinde Bakanlar Kurulunca onaylanan bu talimatnamede, Genel Müfettişlerin görev ve yetkileri daha ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Talimatnamenin birkaç maddesi şöyledir:

*"**Madde 7**– Umumi Müfettiş, mıntakası dahilinde Hükümetin vekili ve umum vekillerin mümessilidir. Bu sıfatla başta valiler olmak üzere bütün memurlar kendisine karşı mesul ve gördükleri işlerden ve yaptıkları icraattan izahat ve hesap vermeğe mecburdurlar.*

***Madde 8**– Umumi Müfettişlik mıntakası dahilindeki vilayetlerde valiler ve memurlar... ifası kendilerine verilmiş işler ve hususlar hakkında... Umumi Müfettiş tarafından istendiği takdirde işin bulunduğu safha hakkında süratle lazım gelen malumat ve izahatı vermeye ve muamele dosyasını da Umumi Müfettişe göndermeye mecburdurlar... Umumi Müfettiş alâka göstereceği işin cereyanı ve icrası hakkında... tavsiye ve emirlerde bulunmak selahiyetini haizdir...*

***Madde 9**– Umumi Müfettiş, polis ve jandarma kıtaları gibi kuvvei zabıta ve müsellahayı ve mıntakası dahilindeki asker kuvvetlerini icra kuvveti olarak istihdam eder.*

***Madde 11**– Umumi Müfettişlik kanun ve talimatnamesinin kendisine bahşettiği selahiyetler aşağıda gösterilmiştir:*

a) Asayiş ve inzibatın teminine nezaret etmek.

b) Kanun ve nizamnamelerin tam olarak tatbik ve icrasını mütemadiyen takip ve murakabe etmek.

c) Hâkimlere ilişkin şikâyeti gerektiren durum hakkında... doğrudan Adalet Bakanlığına başvurmak...

e) Mıntakasının iktisadi, sıhhi, içtimai, harsi, medeni, umrani ihtiyacat ve hususlarının süratle terakki ve tekâmülünü... takip ve murakabe etmek...

i) Mıntakası dahilindeki bilumum müfettişleri ve maarif eminlerini, valiler ve müdürler ve sair memurlar gibi göstereceği istikametler dahilinde vazife ve faaliyete sevk etmek...

***Madde 12**– Umumi Müfettiş lüzum görürse idarei örfiye ilanını Dahiliye Vekâletinden talep eder.*

***Madde 13**– Umumi Müfettiş, mahalli idarelerde dahi nezaret ve murakabe selahiyetini haizdir... Belediyeler üzerindeki murakabe hakkını münasip gördüğü tarzda istimal eder..."*[296]

Bu yetkilerle donatılmış olan ilk Genel Müfettiş **Dr. İbrahim Tali Öngören**, 1 Ocak 1928'de Diyarbakır'da göreve başlamış ve 1932'de bu görevden ayrılmıştır. Ondan sonra sırasıyla **Hilmi Ergeneli, Abidin Özmen** ve **Avni Doğan Birinci** Genel Müfettişlik görevinde bulunmuşlardır.

Birinci Genel Müfettiş İbrahim Tali Bey

22 Kasım 1927'de doğu illerindeki sıkıyönetim sona erdi. İsyan'dan normale dönüş süreci başladı. Ardından, **İbrahim Tali Bey (Öngören)** Diyarbakır'a Birinci Genel Müfettiş olarak atandı. Türkiye'deki İngiliz Maslahatgüzarı **Hoare**, *"**İbrahim Tali Bey** Halk Partisi'nin önde gelen örgütçülerinden biridir. Meslekten askeri doktordur. Daha sonra diplomat olarak da görev üstlenmiş, bir süre Varşova'da elçilik yapmıştır. Çok sakin ve yetenekli bir kimsedir. Şimdi bir çeşit süper-vali, genel vali durumundadır. Çok geniş yetkileri vardır. Polis ve jandarma da onun emrinde olacaktır. İçişleri Bakanı **Şükrü Kaya**, ayaklanma bitmiş, yerini hayvan hırsızlığına bırakmıştır"* diyor.[297]

Şeyh Sait ayaklanması dolayısıyla batı illerine nakledilmiş olanlar, 1927 yılında geri dönmeye başladılar. Ocak 1928'de

296) Bu talimatnamenin tam metni için bkz. **Yeşiltuna**, *Atatürk ve Kürtler*, s.173-176.

297) **Şimşir**, *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu" (1924-1938)*, 2. baskı, s.112-113.

hükümet, geri dönebilecek 781 kişilik bir liste yayımladı. Basın, 2.000 kişiyi kapsayan listeler yayımladı. Normalleşme sürecinin ilk sonucu bu geri dönüşler oluyor. Hayat normale dönüyor. Ancak doğu illeri pek kolay yatışmayacak gibi görünüyor. Kürtlerin, ellerindeki silahların yüzde 90 kadarını sakladıkları, hükümete teslim etmedikleri söyleniyor.[298]

İbrahim Tali Öngören

9 Mayıs 1928 günü, **Şeyh Sait ayaklanması**'na katılmış olanlar için bir af yasası çıkarıldı. Asiler, üç ay içinde Diyarbakır, Elaziz, Van, Bitlis, Hakkâri, Mardin, Urfa, Siirt, Beyazid ve Malatya illerinde ve Besni, Hınıs ve Kiğı ilçelerinde teslim olurlarsa bağışlanacaklar.

Yine 1928 Mayısında Genel Müfettiş **İbrahim Tali Bey** Mardin, Midyat ve Jezire'yi teftiş etti. Doğu illerine dönük bir duyuru veya çağrı yayımladı. Özetle şunları söyledi:

"Cumhuriyet hükümeti, yurttaşların huzur ve sükûn içinde işlerine devam etmelerini istiyor. 9 Mayısta bir af yasası yayımladı. Olaylara karışmış olanları bağışlıyor, bunlar hakkında kovuşturma yapılmayacak. Tutuklu olanlar da serbest bırakılacak. Henüz teslim olmamış yurttaşları üç ay içinde af dileyip teslim olmaya çağırıyorum. Teslim olanlar rahatsız edilmeyecek, tutuklanmayacak, hapse atılmayacak. Yurttaşlar, bozgunculara alet olmayın; evinize, yuvanıza, işinize gücünüze dönün."[299]

1928 yaz aylarında batı illerinden doğuya dönüşler sürdü. Aftan yararlanmak için teslim olanlar arttı. Ayaklanma sonunda Irak'a sığınmış olanlardan geri dönüp teslim olanlar da görül-

298) *Ibid.*, s.114-115.
299) *Ibid.*, s.118-120. Burada, **İbrahim Tali Bey**'in imzasını taşıyan çağrının metni de yer alıyor.- BNŞ.

dü. Bunlar arasında bazı şeyhler de vardı. **Şeyh Sait**'in iki kardeşi **Şeyh Abdurrahman** ve **Şeyh Mehdi** de 12 Ağustos 1928 günü Irak'tan dönüp Mardin makamlarına teslim oldular ve bağışlandılar ve kuzeye, evlerine gitmelerine izin verildi. **Şeyh Sait**'in Irak'a kaçmış olan iki oğlu ile **Seyyid Taha**'nın kardeşi de Türkiye'ye dönüp teslim oldular ve bağışlandılar.

İbrahim Tali Bey, Ağustos 1928'de birkaç günlüğüne İstanbul'a gelip döndü. **Gazi**'den talimat almak için geldi sanılıyor. Bölgesine dönünce Van ve Bitlis yörelerine teftişe çıktı. Doğu illerinde geniş bir yol ağı yapımını başlatıyor. *"Harput'tan Erzincan'a, Ovacık'tan Hozat'a vs. yepyeni yollar sistemi inşa edilecek ve yollar üç-dört yıl içinde tamamlanacak"* diyor.[300]

Ağrı Ayaklanması

"Bu da (**Ağrı ayaklanması** da), *bilhassa hudut haricinde suni olarak kurulan bir takım cemiyetlerin siyasi emeller telkini sureti ile halkı ayaklandırmak hevesleridir.*

28 Temmuz 1930
İsmet Paşa **(İnönü)"**[301]

Adım Adım Ağrı'ya Doğru

Şeyh Sait ayaklanması'nın bastırılmasının ardından Doğu Anadolu'da, özellikle sınır boylarında, ara sıra yine silahlar patlıyor. Başbakan **İsmet Paşa**, bu konularda zaman zaman TBMM'ye bilgi veriyor. Başbakan, 9 Kasım 1925 günü Meclis'te yaptığı konuşmada, İran'dan gelen bir eşkıya çetesinin karakollarımıza saldırmış olduğunu bildiriyor:

300) *Ibid.*, s.121-122, No. 47-48.
301) "Başvekil İsmet Paşa Hazretleri'nin 28 Temmuz 1930'da Ankara Hukuk Mektebinin diploma tevzi merasiminde söyledikleri nutuk", *İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları, 1920-1933*, s.284.

"İran ile aramızda bir hudut hadisesi olmuştu. Hadise, İran arazisi dahilinde bazı şekavet (eşkıyalık) *yuvalarının hududu geçerek karakollarımıza tecavüzü şeklinde tecelli etmişti. Bu hadisenin takibi esnasında İran hükümeti samimi bir hüsnü niyetle hareket etti. Ve kendi arazisi dahilinde vücuda gelen bu yuvaları menetmek için yeddi iktidarında olan vesaiti istimal temayülünü* (elindeki araçları kullanma eğilimi) *gösterdi. Bu gibi hadisat olabilir, elverir ki hadisenin men'ini ve ademi tekerrürünü* (tekrarlanmamasını) *temin için iki taraf arasında dostluk icabeti tecelli etsin."*[302]

Bu, **Şeyh Sait ayaklanması**'ndan sonra görülen ilk olaydır. İkinci olay "**Hazro vakası**"dır.

Musul Sorunuyla Bağlantılı Bir Olay: "Hazro Vakası" (7-12 Aralık 1925)

7 Aralık 1925 günü Hazro'da bir ayaklanma girişimi olmuş, orada bulunan bölüğümüze silahlı saldırıda bulunulmuştur. Bu olay da **Şeyh Sait ayaklanması** gibi, Musul Sorunu ile bağlantılı bir girişimdi.

Burada bir parantez açıp hafızamızı tazeleyelim:

1924 yılında Musul anlaşmazlığı İngiltere tarafından Milletler Cemiyeti'ne götürüldüğü sırada Hakkâri yöresinde Nasturiler ayaklandırılmıştı. İngiltere'nin Milletler Cemiyeti'ne başvuru tarihi **6 Ağustos**, Nasturi ayaklanmasının çıkış tarihi **7 Ağustos 1924** idi. Nasturiler, İngilizler tarafından silahlandırılıp ayaklandırılmışlardı. Bunun böyle olduğu Milletler Cemiyeti raporlarında da yer almıştı. Başbakan **İsmet Paşa** (**İnönü**) buna şöyle parmak basıyor:

302) *İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları, 1920-1933*, s.97; *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, Birinci Cilt (1920-1938)*, s.226.

"Muhterem efendiler; derhatır buyurursunuz ki silahlı Nasturiler 1924 senesinde Hakkâri Valisine taarruz edecek kadar taşkınlık göstermişlerdi. Bunun üzerine harekât yapılmıştı. İngiltere tarafından teslih olunan (silahlandırılan) *bu adamların... bir kısmı İngiliz askeri birliklerinde askerlik etmektedirler... Hududun öbür tarafında bir müddet hizmet ettikten sonra tekrar köylerine avdet etmekte ve beraberinde silahlarını da getirmektedirler. Türk vatandaşı olan bu halkın ekseri gençleri sırası geldikçe İngiliz ordusuna hizmet etmektedir... İşte biz bu tarzda mütemadi tahrikata maruz bulunmaktayız..."*[303]

1925 yılında, Milletler Cemiyeti, Musul bölgesine üç kişilik bir inceleme komisyonu gönderdiği günlerde de **Şeyh Sait ayaklanması** çıkarılmıştı. Üçlü Komisyon, 27 Ocak 1925 günü Musul'a varmış ve araştırmalarına başlamıştı. Musul'dan sonra Erbil'e, Süleymaniye'ye, Kerkük'e geçecekti. Tam o sırada **Şeyh Sait ayaklanması** patlak vermişti (13 Şubat 1925). Artık şu bir sır değildir: Her iki ayaklanma İngilizlerin kışkırtmasıyla çıkarılmış ve İngiliz çıkarlarına hizmet etmişti.

Şeyh Sait ayaklanması iki ay içinde bastırılınca bu defa İngilizleri bir düşüncedir almıştı. Ayaklanma dolayısıyla Güneydoğu Anadolu'ya oldukça önemli bir askeri yığınak yapılmıştı. Bu silahlı Türk kuvveti şimdi Musul üzerine de yürür müydü acaba? İngilizleri düşündüren buydu. İngiltere tedirgindi ve Milletler Cemiyeti'nin Musul'a ilişkin son kararını geciktirdikçe geciktirdi. Çünkü Türkiye aleyhine çıkacak bir karar –ki öyle olacaktı– Ankara'yı Musul üzerine yürümeye itebilirdi. Bu dönemde İngilizler, Türkiye'deki seferberliğin kaldırılmasını, doğu ve güneydoğudaki askerin terhis edilmesini sabırsızlıkla beklemişlerdi. Seferberlik kaldırılınca ve seferi asker terhis olup evine dönünce

303) **İsmet Paşa**'nın 12 Aralık 1925 günü TBMM'de yaptığı konuşma: *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları I*, s.242-243.

İngiltere rahatlamıştı ve artık Milletler Cemiyeti'nin Musul konusunda son kararını vermesine sıra gelmişti.

Atatürk, 1 Kasım 1925 günü TBMM İkinci Dönem Üçüncü Toplanma Yılını açış konuşmasında bu konuya kısaca değiniyor:

"Musul meselesindeki hukuki vaziyetimiz Cemiyeti Akvam (Milletler Cemiyeti) *özel komisyonunun mahallinde incelemeleriyle bir daha ortaya çıktı. ("Bravo"* sesleri, şiddetli ve sürekli alkışlar) *Bu hakikate rağmen meselenin halli yeniden ertelendi. ("Yazık"* sesleri, *"ayıp"* sesleri) *Bizim bu meselede vaziyetimiz pek büyük fedakârlıklarla elde edilen Lozan Antlaşması'yla tayin olunmuştur. ("Bravo"* sesleri) *En nihayet antlaşma icabının ve hak ve adaletin teslim olunmasını emniyetle bekliyoruz. ("Bravo"* sesleri, sürekli alkışlar)"[304]

Bu konuşmadan bir hafta sonra, 7 Kasım 1925 günü Milletler Cemiyeti, Musul Komisyonu raporunu ele aldı. Rastlantıya bakınız ki aynı gün, evet aynı 7 Kasım günü, Hazro'da silahlar patladı.

İsmet Paşa, 12 Aralık 1925 günü Meclis'e şu bilgileri veriyor:

"Dahili diğer bir hadiseden bahsedeceğim... Hazro'da, Garzan'ın kuzeyinde, 7 Aralıkta (1925) *bir askeri birliğimize cephane götüren kafileye eşkıya saldırdı. Ondan sonra Hazro kasabasında bulunan bölüğümüze taarruz ettiler. Hareket 7 Aralıkta başladı ve Garzan ile Hazro etrafında bulunan bölgede hassasiyet ve silahlı harekât baş göstermek istedi. Mahiyeti ve isyanın derecei kuvveti ilk anda tahmin edilemiyordu. Fakat bugüne kadar olan vaziyet ve tedbir ile gerek Hazro civarında bulunan asilerin ve gerek bunların etrafında bulunanların oldukları yerlerde, sureti katiyede hâkimiyet temin edilmiştir..."*

İsmet Paşa, bir soruyla sözünü sürdürüyor:

304) *Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 18 (1925-1927)*, s.105.

"Bu hadise nedir? Bu hadise bizim uzun zamandan beri vuku bulan araştırmamıza göre bilhassa haricin tahrikat ve telkinatıyle şarkta yeni bir hareket yapmak için tertip edilmiş görünüyor. Bu tedbir üzerine toplanmakta olan asiler silah patlatmış bulundular. 7 Aralıktan 12 Aralığa kadar geçen müddet zarfında bu hareket şimdi aldığım son rapora göre akamete mahkûm edilmiştir. Hazro'da bulunan bir bölüğümüzü muhasara etmişlerdi. O civara gelmekte olan bir jandarma alayı yolda idi. Asiler bunu karşılamak istediler fakat asiler dağıldı. Hazro merkezine girildi, bölük kurtarıldı.

Bu hareket, 7 Aralıkta yani Cenevre'de Musul meselesinin müzakeresine başlandığı bir sırada, isyan sahasında yeniden bir isyan patlatmak teşebbüsü mahiyetinde telakki olunabilir..."[305]

Durum, apaçık ortadadır. İngiliz kışkırtması sırıtmaktadır.

İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği de **Hazro vakası**'nı biraz gecikmeyle Londra'ya rapor ediyor: Büyükelçilik, Diyarbakır ile Bitlis arasına düşen Hazro'da bir ayaklanma çıktığını, asilerin Batman'daki birliğe kayıplar verdirdiklerini, birçok askerin öldürüldüğü veya yaralandığını yazıyor. Ayaklanma bastırılmış, askeri birliğin kayıpları konusunda çıkan söylentiler yalanlanmış. İstiklal Mahkemesi devreye girmiş, birçok kişi tutuklanmıştır. Söylendiğine göre bölgede hâlâ yer yer örgütlü direnişler varmış.[306]

Türkiye'nin Londra Büyükelçisi **Ahmet Ferit Bey (Tek)**, 28 Ocak 1927 günü İngiliz Dışişleri Bakanı **Sir Austin Chamberlain**'ı ziyaret ediyor. Türkiye'nin Bağdat'ta bir konsolosluk açmak istediğini bildiriyor. Büyükelçi aynı zamanda bir şikâyetini dile getiriyor: Batı İran'daki İngiliz konsolosluk görevlilerinin bölgelerindeki Kürtleri Türkiye'ye karşı kışkırttıklarını

305) *İsmet Paşa'nın Nutukları*, s.106-107; *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları I*, s.234.

306) **Şimşir**, *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu" (1924-1938)*, s.89, No. 29: Hoare'dan Chamberlain'e yazı, 23.3.1926, No. 130.

bildiriyor ve dostça olmayan bu hareketlerin önlenmesini istiyor. **Chamberlain**, haberleri yalanlıyor; İngiliz konsoloslarının, **Musul Antlaşması**'ndan sonra Kürtleri Türkiye'ye karşı kışkırtmadıklarını, Türkiye ile dostça ilişkilere zarar verecek bir şey yapmadıklarını söylüyor.[307]

Doğu'da "Meyusane Şekavetler"

İsmet Paşa, 5 Kasım 1927 günü, güvenoyu istemek için Meclis'te konuşuyor. Konuşmasında Doğu Anadolu'da son silahlı eylemler konusunda da bilgi veriyor:

"...Şark vilayetlerimizin bazı muntakalarında, büyük irticai hareketlerin akametinden sonra bazı meyusane şekavetler (umutsuzca eşkıyalıklar) *devam etti. Bu şekavetleri Cumhuriyet'in nimet ve ıslahatında hususi menfaatlerini haleldar görenlerin son gayreti addetmekten ve geniş hudutları, iltica ve avdet için istifade edilebilir zannetmekten mütevellit addedebiliriz. Bir taraftan hudutları uluslararası kurallar içinde beynelmilel kavaidin icabatı dahilinde bertaraf için muhilli sükûn olmayacak bir amil haline getirmek için sarf ettiğimiz ciddi ve müstakimane gayretlerin semereler ümit ettirmesi, diğer taraftan halkın Cumhuriyet'in nimetlerini idrak ederek bizzat tahrikata mukavemet eylemesi ve aynı zamanda Cumhuriyet'in maddi kuvvetinin maddeten dahi tezelzül ettirilmeyeceğinin mükerrer tecrübelerle anlaşılması, şekavetten ümit besleyenlerin bütün aksamı vatandaki huzur ve nizama ram olacaklarına şüphe bulunmamaktadır. İlave etmeliyim ki bu eşkıyayı takip için mahalli zabıta kuvvetlerinden ve mahalli garnizonlardan başka kuvvet istimaline mecbur kalmadı.*

Şark vilayetlerimizin bazı manatıkı dediğimiz zaman bunun vasi bir mıntıka manasında alınmamasını tasrih etmek isterim.

307) *Ibid.*, s.103-104: Chamberlain'dan Clerk'e yazı, 28.1.1927, No. 71.

Bu Genç, Lice, Palu, Hınıs gibi dört beş kazaya münhasır olan bir sahadır. Şark vilayetlerimizin bütün mamureleri ve bütün sahaları huzur ve asayiş içindedirler..."[308]

1930 Yılı Türkiye İçin Zor Bir Yıl Oldu

1930 yılı, Türkiye'de ekonomik kriz yılı oldu; 1929'da patlak veren dünya ekonomik krizi 1930'da Türkiye'yi de vurdu ve ülkede bütün hayatı etkiledi. Osmanlı borç taksitlerinin ödenmesinde güçlükler yaşandı. Bütçenin bayındırlık ve savunma harcamalarında kısıntıya gidildi. Elmadağ'dan başkente su getirmek, Ankara yakınlarında baraj kurmak, Ankara'yı ülkenin her tarafına büyük yollarla bağlamak gibi projeler durduruldu. İthalat kısıldı, ihracat düştü. Ülkede sıkıntılar arttı, hoşnutsuzluk yaygınlaştı. Cumhurbaşkanı **Gazi Mustafa Kemal**, **İsmet Paşa** başkanlığındaki Cumhuriyet Halk Partisi hükümetine alternatif bir hükümet düşünmeye başladı. **Gazi**'nin teşvikiyle Ağustosta Serbest Fırka kuruldu. Yaz aylarında Ağrı ayaklanması, yıl sonunda Menemen gerici olayı patlak verdi.

Ağrı ayaklanmasını hazırlayanlar Türkiye'nin bu bunalımlı zamanını seçtiler.

Krize karşı tedbirler de alındı. Ocakta "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti" kuruldu ve Cumhurbaşkanı **Gazi Mustafa Kemal** buna ilk üye oldu. Halka ve yönetime sıkı tasarruf çağrısı yapıldı. "Yerli Malı" kampanyası sürdürüldü. "Tasarruf haftaları" düzenlendi. Şubat'ta "Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu" çıkarıldı. Ardından Şubat ve Nisanda bu konuda iki kararname yayınlandı. Haziranda maliye uzmanı **Rist**'e Türk maliyesi hakkında rapor hazırlatıldı. Yine Haziran'da Cumhuriyet Merkez Bankası kuruldu. Eylül'de TBMM olağanüstü toplanarak Türk parasının

308) *İsmet Paşa'nın Nutukları*, s.137-138; *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları I*, s.255-256.

durumunu görüştü. **İsmet Paşa** Kabinesinde değişiklikler yapıldı. **Gazi Mustafa Kemal,** Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı sıfatıyla uzun yurt gezilerine çıktı ve partisinin taşra teşkilatlarını bizzat denetledi. Halk Partisi'ne çeki düzen verilmeye çalışıldı...

Ağrı'da İsyan Çıkıyor

Türkiye'deki İngiliz Büyükelçiliğinin 1930 Yıllık Raporu'nda[309] Türkiye'nin iç durumu ile ekonomik ve mali durumu şöyle özetleniyor:

"Türkiye'de 1930 yılı halka ve sivil yönetime sıkı tasarruf çağrısıyla başlayıp bitti. Osmanlı borçlarının ödenemeyeceği ileri sürüldü. Kürt ayaklanması orduyu meşgul etti. Bir muhalefet partisi kurulması zihinleri karıştırdı ve ülkede karışıklıklar çıkmasıyla sonuçlandı. Halk Partisi'nin kökten ıslahı gereği ortaya çıktı. Sorunlara çare bulmak amacıyla Gazi yurt gezilerine çıktı. Aralık ayında Menemen'de irtica ayaklanması oldu.

Nisan ve Mayıs aylarında Ağrı yöresinde ayaklanma çıktı ve asiler İran'dan destek gördü. Türk hükümeti bölgeye 12-15 bin asker yığdı ve uçakların da desteğiyle saldırıya geçti.Türk basını, İran hükümetini asileri silahlandırmakla suçladı ve şiddetle eleştirdi. Türk hükümeti Türk-İran sınırının düzeltilmesi için ısrar ediyor. İngiltere'nin Kürtler konusundaki tutumu da eleştirildi. İngiltere'nin Kürtçü entrikaları desteklemediği Türklere anlatıldı. Türk hükümeti, asileri Irak sınırı içinde de takip etmek istedi ama isteği kabul edilmedi. Türk hükümeti eylülde Kürt ayaklanmasının bastırıldığını ve Ağrı bölgesinin asilerden tamamen temizlendiğini açıkladı. Asilerin elebaşısı İhsan Nuri İran'a kaçmayı başardı. İsmet Paşa, Türkiye dışından yapılan kışkırtmaları ve Kürt aşiret reislerinin derebeylik ayrıcalıklarını kaybetmek iste-

309) Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt: 7, 1930-1933*, s.148 vd. Belge No.58/1: Türkiye Hakkında 1930 Yıllık Raporu.

memelerini ayaklanmanın nedenleri olarak gösterdi ve ayaklanmayı desteklememiş olan yöre halkını övdü."[310]

Başbakan Bilgi Veriyor

Başbakan **İsmet Paşa (İnönü)**, 28 Temmuz 1930 günü Ankara Hukuk Mektebi'nin diploma töreninde bir konuşma yapıyor. Bu konuşmasında Ağrı Ayaklanması'na da genişçe yer veriyor ve şunları söylüyor (sadeleştirilmiştir):[311]

"Son günlerde memlekette askeri harekâtı gerektiren bazı olaylar oldu. Biliyorsunuz, Van civarında huduttan geçen silahlı çetelerin baskısı ile kısmen bunların telkinine kapılarak, onların aymazlığına düşerek bazı köylerde siyasi ve gerici nitelikte ayaklanma görüldü. Gerici nitelikte diyorum çünkü öteden beri bu memlekette gerici vesilelerle fesat çıkarmak ümidi ile kolay gerçekleştirilebilir bir şey zannolunmuştur. Dolayısıyla buna kalkışanlar aldatabilecekleri saf kişileri buldukları sürece buna girişeceklerdir. Kendileri ve aldatılanlar kanunların kuvveti karşısında tekrar tekrar âciz kaldıkça bu nesil nihayet sönecektir ve sönmektedir. Bu olayı da gericilik vesileleriyle tahrik etmek istemişlerdir. Siyasi özelliği vesilesiyle söylüyorum. Bu da bilhassa hudut haricinde suni olarak kurulan bir takım cemiyetlerin siyasi emeller telkini sureti ile halkı ayaklandırmak hevesleridir. Her sanatın taklidi bir safhası olduğunu bilirsiniz. Milliyet yüzyılında milliyetin de bir takım sahtekârlara ve dolandırıcılara taklit malı yapmak vesilesi verdiğini görüyoruz. Kendi yaşamalarını temin etmek için diğer memleketlere sahte milliyet, sahte siyasi maksat satmak isteyen

310) Bu konudaki başlıca İngiliz belgelerini daha önce başka bir kitabımızda yayımlamıştık. Bkz. **Şimşir,** *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu" (1924-1938): Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim Ayaklanmaları*, Dışişleri Bakanlığı Basımevi, Ankara, 1975 (İkinci Baskı: Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991).

311) Konuşmanın aslı ve tam metni için bkz. *İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları 1920-1933*, s.283-291.

teşkilat vardır ve daima olacaktır. (Bravo sesleri) Hareket az sürdü, ayaklanmaya katılmış olanlar şiddetle karşılık ve ceza gördüler, kovalandılar, tekrar geldikleri hududun dışına çıktılar."

Başbakan, isim vermeden İran'ı işaret ederek devam ediyor:

*"**Memleketler arasında âli*** (yüksek) ***siyaset ve menfaat düşünceleri, uluslararası siyasette birçok eksiklikleri ve mahzurları hoş görmeğe ve tahammül etmeğe sevkedebilir. Bunlar siyaset hayatında daima olur. Amma esaslı bir takım noktalar vardır ki, onların yüksek siyaset veya menfaat veya herhangi bir düşünceyle feda edilmesine imkân yoktur. Bu esaslı noktaların başında sınırların güvenliği ve bir ülkenin komşularının dahili asayişine herhangi bir surette fena müessir olmak*** (kötü etki yapmak) ***arzusundan mülhem olmaması vardır. Bunlar esaslı noktalardır. Binaenaleyh bunların halledilmesi lazımdır. Bunun mebdei hudutlar üzerinde emniyet ve birbirinin asayişine suikasttan çekinmektir.*** (Alkışlar)[312]

*Çünkü arkadaşlar, bir memlekette hatta o memleketi idare eden kuvvetlerin arzusuna aykırı olarak diğer memleketlere karşı saldırgan ve bozguncu bir takım örgüt, hatta bu memleketin hoşgörüsü yüzünden olsa bile bunun sorumluluğundan sıyrılmak mümkün olamaz. Sorumluluk doğrudan doğruya siyasi ve manevi bir sorumluluktur. **Bilhassa geleceğe ait olan ahlaki sorumluluk hepsinden fazladır. Çünkü böyle temaslar en nihayet iki memleket arasındaki ilişkileri zehirler ve bundan saldırıya uğrayan taraf -ki biziz- nihayet meşru bir müdafaa gereği karşısında kalır. Hiç kimsenin izzeti nefsine dokunmak hatırımdan geçmez. Fakat anlaşılması lazımdır ki meşru müdafaa durumunda kalınca onun gereklerinden bu memleketin çekineceğini zannetmek yanlış bir hesaptır.*** ("Bravo" sesleri, sürekli alkışlar)"*[313]

312) Vurgu bizimdir.- BNŞ.

313) Komşu İran'a dönük önemli bir mesajı içeren bu paragraftaki vurgu, belgenin aslında vardır.- BNŞ.

İsmet Paşa, konuşmasının Ağrı ayaklanmasına ilişkin bölümünü şöyle tamamlıyor:

• *"Meseleyi şurada ve burada izam ettiklerini* (büyüttüklerini) *işittim. Bilhassa genç arkadaşlar bu gibi olaylar karşısında soğukkanlılıklarını bozmamalıdırlar. Bilakis kendilerine düşen vazifenin kıymetli olduğunu düşünerek ve o vazifeyi yerine getirmek için bütün kuvvet ve yetkiyi kendilerinde görerek bir nevi haz hissetmelidir. İyi vazifeye gitmek hazzı. Bu vazife bizi bilmek istemeyenlerin tahmin ettikleri kadar güç değildir. Bu memleket, bu on üç milyon Türk bunun dört beş misli kıtalar üzerinde, dört beş misli nüfus arasında mevcudiyetini göstermiştir.* (Şiddetli alkışlar, *"bravo"* sesleri) *Ne oldu da gene bu on üç milyon Türk yeni ve daha iyi şeraitte kendisinin bu sefer ancak yüzde biri kadar olanı idare edemiyecek ve hele kaç günde yola getirmek iktidarından mahrum addedilecektir.* (Şiddetli alkışlar)"

Ayaklanmayı Hoybun Hazırladı

İsmet Paşa'nın yukarıdaki konuşmasından da anlaşılıyor: Ağrı ayaklanması, bir yönüyle dinci-gerici, diğer yönüyle siyasi bir ayaklanma idi. Van yöresinde Türkiye topraklarına giren bazı aşiretler, din propagandasıyla bir bölüm yerli halkın aklını çelmişlerdi. Aynı zamanda bu insanlar siyasi propagandanın da hedefi olmuşlardı. Bu propaganda da yurtdışından gelmişti. Türkiye sınırları dışında kurulan bazı "suni cemiyetler" (iğreti dernekler), ayaklanma bölgesindeki halka "siyasi emeller" telkin etmişlerdi ve böylece halk ayaklandırılmıştı. Türkiye, askeri harekâta başvurmuştu.

İsmet Paşa'nın biraz kapalı olan bu konuşmasını açalım: Türkiye'ye karşı yurtdışında kurulmuş "suni cemiyetler" denince, o yıllarda önce **Hoybun** ve **Kürt Teali** akla geliyordu. **İsmet Paşa**, adlarını ağzına almaya tenezzül etmeksizin bu örgütleri işaret

ediyordu. **Kürt Teali**, öteden beri İngilizlerle işbirliği içinde olan dinci-bölücü bir örgüttü. Mütareke döneminde İstanbul'da, işgalci İngilizlerle işbirliği yapmış, Koçgiri ayaklanmasında ve son olarak **Şeyh Sait ayaklanması**'nda aktif rol oynamıştı. Cumhuriyet döneminde merkezini Kuzey Irak'a, Revanduz'a taşımıştı. İngiliz denetiminde, İngiliz kanadı altında ve İngiliz emperyalizminin hizmetindeydi. Kolu kanadı epeyce kırılmış ve eski liderini de yitirmiş olmakla birlikte hâlâ aktifti.

Hoybun örgütüne gelince, bunu da 1927 yılında İngilizler kurdurmuştu. **Hoybun**'un fikir babası Irak'taki İngiliz uzmanlarıydı. Fakat bu örgütün merkezi Irak'ta değil, Fransız mandası altındaki Suriye'de idi. **İsmet Paşa**, iğreti derneklerin "hudut haricinde" kurulmuş olduklarını söylerken Suriye'yi ve Irak'ı kastediyordu. Van civarında sınırı geçen aşiretlerden söz ederken de İran anlaşılıyordu. Başka türlü söylemek gerekirse Ağrı ayaklanmasının arkasında İran ve Fransa'nın siluetleri açıkça görünüyordu. İngiltere ise bu defa biraz arka plandaydı. Artık Musul vilayetini yutmuş, petrolün üzerine oturmuş olan İngiltere, şimdi Türkiye'yle fazla uğraşmıyor ya da uğraşmıyor görünüyor idi.

Fransız mandası olan Suriye'deki Kürtçü **Hoybun** örgütü ile Ermeni **Taşnak** örgütü aralarında bir anlaşma yapmışlardı. Anlaşmayı **Hoybun** adına **Celadet Ali Bedirhan**, **Taşnak** adına da **Vahan Papazyan** imzalamışlardı. (Anlaşmanın tam metni bu kitabın Birinci Bölümü'nde verilmiştir.) Bu anlaşmada, kanlı bir geçmişi olan Ermeni **Taşnak** örgütü ile Ermenileri taklit etmeye çalışan **Hoybun**, emellerine ulaşmak için Türkiye'ye karşı birlikte savaşacaklarını, birbirlerine yardım edeceklerini ilan etmişlerdi. Anlaşmada, *"Her iki taraf* (yani **Taşnak** ve **Hoybun**)*, bağımsız bir Kürdistan'ın ve birleşik bir Ermenistan'ın kurulması"* için *"ortak düşmana karşı savaşmaya devam edecek"* deniyordu. "Ortak düşman" Türkiye idi.

Taşnak destekli **Hoybun**'un ilk ciddi işi, Ağrı ayaklanmasını hazırlamak oldu. **Hoybun** örgütü, Celali aşiretinden **İbrahim Ağa** ile 1924 yılında Türk ordusundan firar edip İngilizler tarafına geçmiş olan asi **Yüzbaşı İhsan Nuri**'ye "paşalık" unvanları vererek onları Ağrı'ya gönderdi. **İhsan Nuri, Ağrı ayaklanması**'nın "başkomutanlığını" üstlendi. Ayaklanma bastırılınca yine yakalanamadı ve İran'a sığındı.

Ağrı ayaklanmasının, yurtdışında **Hoybun** örgütü tarafından hazırlanmış olduğu Türk makamlarınca da zamanında tespit edilmiş ve bunu kanıtlayan belgeler de ele geçirilmişti. 6 Temmuz 1930 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi, bu haberi manşet yapmış ve *"Hoybun cemiyetinin Ağrıdağı hadisesi ile sıkı bir rabıtası olduğu anlaşılmaktadır"* diye yazmıştı.

Hoybun örgütü, Ağrı ayaklanmasının desteklenmesi amacıyla Doğu Anadolu'da bildiriler dağıttırmıştı. Bu bildiriler **Koçgiri-li Alişir** kanalıyla bölgeye getirilmiş ve dağıtılmıştı.[314]

Ağrı Bölgesinde Asiler ve Başlıca Reisleri

Genelkurmay belgelerinde **Ağrı ayaklanması** hakkında aşağıdaki bilgiler veriliyor:

*"Bölgedeki asi miktarını kesinlikle tespit etmek mümkün olmadı. Bazen eşkıya miktarı 250 kişi kadar gösterildiği halde, bazen de 3.000 kadar oldukları ifade edilmişti. 1929 senesi sonunda alınan bilgilere göre eşkıya miktarı 350 süvari, 120 kadar da yaya idi. Bunlar da başlıca Hassas Örenli, Şiphanlı, Haydaranlı, Milanlı, Hasanlı, Zerkanlı, Cibranlı, Mokorlu aşiretlerine mensup olup **Biro Haso Telli** idaresinde idiler.*

*Bunların hepsinin başında da **İhsan Nuri** ve **Ermeni Zilan** bulunuyordu. Asi reisler herhangi bir teşebbüs karşısında özel-*

314) Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, s.417.

*likle **Yüzbaşı İhsan Nuri**'nin emirlerini dinlerlerdi. Başlıca asi reislerinin devlet icraatı karşısında sinirleri gevşediği ve aman dilemeye meyil ettikleri zamanlar olmuşsa da **İhsan Nuri**'nin propagandası ve fesatçı faaliyeti, bu asilerin dağılmasını önlemiş ve kendisinin asiler üzerindeki etkisi ve nüfuzu günden güne kuvvetlenmişti.*

Ağrı'ya civar İran aşiretleri ise genel olarak Celali adı altında başlıca Cinikanlı, Melhikanlı, Sakanlı ve Kızılbaşoğulları aşiretleri idi. Gerek bunlar arasında, gerekse bunlarla Türk Celalileri ve Ağrı'daki diğer aşiretler arasında kan ve talandan mütevellit nefret mevcutsa da ırk ilişkileri ve gelenekleri bunların herhangi bir tehlike karşısında birleşmesine önemli etki yapıyordu. Bu sebeple her zaman için Ağrı'ya civar İran hududu dahilinde bulunan aşiretlerden düşmanca hareket beklendiği içindir ki bunlara karşı da tedbir alınması gerekiyordu (...)

Moral durumuna gelince: Çeşitli Kürt örgütleri ve özellikle Hoyon Cemiyeti (Benlik ve İstiklal Cemiyeti. Bu cemiyeti dış etkenlerle Ermeniler vücuda getirmiştir) *tarafından yapılan propaganda, yardım ve vaatler, bir aralık dağılmaya yüz tutmuş olan Ağrı eşkıyasının durumunu takviye etmişti. Değişik tarihlerde yapılan askeri harekâtın esaslı bir sonuç vermemesi de ayrıca eşkıyanın cüretini arttırmıştı.*

Sonuç olarak Ağrı arızalı bir bölgedir. Hududumuz dahilindeki kısmında sığınılacak mağaralar ve büyükçe kuvvetlerin oyalanmasını gerektirecek arızalar vardır. Uçaklarla yapılan harekât asiler üzerinde önemli etkiler yapmış olmakla beraber yalnız başına uçaklarla seri sonuçlu ve başarılı bir tenkil hareketi mümkün değildir.

Ağrı isyancılarından **İhsan Nuri**

İnatla ve fakat hile, baskın ve pusularla karışık, devamlı bir kara hareketi esastır... Askeri harekâtın eşkıyayı İran hududundan ayırarak memleketimiz dahilinde imha edecek şekilde tertip ve konsantrik bir etki yapacak şekilde idare edilmemiş olması, eşkıyanın kolayca sıyrılmasını ve İran'a kaçmasını mümkün kılmıştı. Bu hususa dikkat etmekle beraber ayrıca İran hükümetinin de eşkıya yuvasını himaye etmemesini sağlamak gereklidir..."[315]

İngiliz Gözüyle Ayaklanmanın Gelişmesi

16 Nisan 1930: İngiltere'nin Tahran Elçisi **Sir R. Clive**, İran Saray Nazırı **Teymurtaş** ile "Kürt hareketini" konuştuğunu Bağdat Yüksek Komiseri **Sir F. Humphrys**'e rapor ediyor. Nazır, özetle şunları söylemiş:

*"'Bağımsız Ermenistan' gibi 'Birleşik Kürdistan' konuları yine gündeme getiriliyor. Türkiye'deki gelişmeler İran'ı kaygılandırıyor. Söylendiğine göre Ağrı Dağı eteğinde bir 'Kürt Hükümeti' varmış hatta bu hükümetin bir Dışişleri Bakanı bile varmış. Irak'taki İngiliz makamları da bu Kürt hareketine sempati besliyorlarmış. Hareketin liderleri Iraklı **Şeyh Mahmut** ile temasta imiş. Gazete haberlerine göre, **Albay Lawrence** de Kürtler arasında bulunuyormuş.*

*Saray Nazırı **Teymurtaş**, Azerbaycan'ın 'Musavat' Partisi'nden de söz açmış. Kürtçülerin 'Birleşik Kürdistan' peşinde koşmaları gibi, Musavat da 'Birleşik Azerbaycan' için çalışıyormuş. Ve Musavat Partisi merkezi halen İstanbul'da imiş. Bu parti gerçi İran için önemsizmiş ama acaba 'Bağımsız Ermenistan' ve 'Birleşik Kürdistan' hareketleri ile Musavatçılar arasında bir ilişki var mıymış, varsa ne olabilirmiş? İran Saray Nazırı bunu merak ediyor."*[316]

315) *Taşnak-Hoybun*, 2. baskı, İleri Yayınları, İstanbul, 2005, s.93-95.

316) **Şimşir**, *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu"*, 2. baskı, s.151, No. 52/1: Clive'den Humphrye'e yazı, 16.4.1930, No. 571.

Teymurtaş, ima yollu Türkiye'yi suçluyor, İran'ın Ağrı asilerine arka çıkmasına kılıf hazırlamaya çalışıyor. *"Türkiye, Azerbaycan milliyetçilerine kanat mı geriyor, öyleyse İran da Türkiye'yi hedef alan Kürtçü asilere kanat gerer"* demek istiyor. Çünkü "Birleşik Azerbaycan" peşinde koşan "Musavat" İran'ı parçalamayı amaçlıyormuş, öyleyse varsın Hoybun ve Taşnak da Türkiye'yi parçalamaya uğraşsın! Mantık budur ama çok su götürür. İngiliz dinliyor, not ediyor ama sorgulamıyor. Ağrı asileri ile Musavatçıları kıyaslamak yanlış olmaz mı demiyor. Acaba "Musavat" İran'a silah mı çekiyor, İran topraklarında kan mı döküyor diye sormuyor mesela.

Neyse, devam edelim.

29 Nisan 1930: İngiltere'nin Bağdat Yüksek Komiseri **Humphrys**, Tahran Elçisi **Clive**'e cevap veriyor:

*"İran'ın Bağdat'taki İngiliz makamlarından kuşkulanması yersizdir. Irak Kürtlerine bir çeşit özerklik vermek istiyoruz ama Irak'ın bir Kürt milliyetçiliği merkezi olmasını ve İran'da karışıklık yaratmasını istemiyoruz. Hatta bazı Ermeni ve Kürt milliyetçilerine vize vermiyoruz. Bunlar **Teymurtaş**'a anlatılırsa kuşkuları giderilebilir."*[317]

30 Nisan 1930: İngiltere'nin Trabzon Konsolosu **Matthews**, Ağrı bölgesinde isyan çıktığını Büyükelçi **Clerk**'e rapor ediyor:

"Ayaklanma, iki ay kadar önce (Şubat sonlarında), *Sovyet Ermenistan sınırı ile İran sınırı boylarında patlak vermiş. 3-5.000 Kürt ayaklanmaya katılmış. Türk askerleriyle bir dizi çarpışma olmuş ve asiler bozguna uğratılmış. Asilerden bir kısmı tutuklanmış ama 500 kadar asi dağa çakılmış. Oradan zaman zaman köyleri basıp yağmalıyor, yakıp yıkıyor, hatta köylüleri öldürüyorlarmış. Jandarma bunların peşinde imiş. Asilerin elebaşısı **Halis** adında bir Kürt imiş. Yakalanmış fakat kaçmayı başarıp İran'a*

317) *Ibid.*, s.152-153, No. 53: Humphrys'den Clive'e yazı, 29.4.1930, No. 53.

geçmiş. Oradan Kürtleri kışkırtıyormuş. İran aşiretlerinin de asilere katılması ihtimali Türk makamlarını düşündürüyor. ***Asım Paşa****'ya asileri temizlemesi emredilmiş. Ama Ağrı Dağı'nda bu iş hiç kolay değil."*[318]

7 **Mayıs 1930**: İngiltere'nin Trabzon Konsolosu **Matthews**, **Ağrı ayaklanması**'nı bastırma hazırlıklarını Büyükelçi **Clerk**'e rapor ediyor:

"Doğu Beyazıt bölgesi komutanı ***Asım Paşa*** *Konya'ya nakledilmiş, yerine 15. Tümen Komutanı olarak* ***Zeki Paşa*** *atanmış.* ***Gazi****'nin kişisel dostu IX. Kolordu Komutanı* ***Salih Paşa*** **(Omurtak)** *ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilmiş olup Iğdır'dan harekâtı yönetecektir. Bölgeye 15.000 kadar asker yığılmıştır. Ermenistan'da kıtlık vardır, Ermeniler İran'a göç etmektedir."*[319]

12 Mayıs 1930: İngiltere'nin Trabzon Konsolosu **Matthews**, İran'ın Erzurum Konsolosundan aldığı bilgileri büyükelçiye bildiriyor:

"İran konsolosunun anlattığına göre, iki ay kadar önce Erzurum'da bir grup Kürtçü tutuklanmış, bunların içlerinde ***Şeyh Sait****'in bir oğlu ile bir mühir kazıyıcı da varmış. Bu tutuklamayla "Kürt Komitesi"nin ayaklanma planı ele geçirilmiştir. Türkler, ayaklanma hazırlığının içinde* ***Albay Lawrence****'in de bulunduğu kanısındadırlar. Söylentilere bakılırsa* ***Lawrence****, Karaköse'de görülmüş. Ermenistan ve İran sınırları boyuna, Iğdır ile Gevar* (Hakkâri vilayetinde) *arasına yığılan askeri birlikler Diyarbakır'daki VII. Kolordudan, Tokat'taki VIII. Kolordudan ve Erzurum'daki IX. Kolordu'dan getirilmiştir. İran Konsolosu bu askeri yığınağın sadece asi Kürtler için yapılmadığını düşünmektedir."*[320]

318) *Ibid.*, s.154-155, No. 54/1: Matthews'dan Clerk'e rapor, 29.4.1930, No. 48.
319) *Ibid.*, s.156, No. 54/2: Matthews'dan Clerk'e rapor, 7.5.1930.
320) *Ibid.*, 178-179, No. 56/1: Matthews'dan Clerk'e rapor, 12.5.1930, No. 57.

3 Haziran 1930: Ankara'da İngiliz Elçilik Müsteşarı **Edmonds, Şeyh Sait**'in oğlu hakkında Maslahatgüzar **Henderson**'a bilgi sunuyor:

*"Erzurum'da tutuklanmış olan **Şeyh Sait**'in **Selahattin** adındaki oğlu, isyan hazırlama suçundan Ankara'da yargılanacak. Yarı resmi Milliyet gazetesi, sanık **Selahattin**'in Bağdat'ta İngilizler tarafından yetiştirilmiş ve isyan hazırlamak üzere Türkiye'ye gönderilmiş olduğu yolunda bir yazı yayımlamıştır."*[321]

18 Haziran 1930: İngiltere'nin Tebriz Konsolosu **Palmer**, Türk-İran sınırındaki harekâtı Elçi **Clive**'e rapor ediyor:

*"15-16.000 tahmin edilen bir Türk kuvveti, asilerin ileri karakollarını üç gün bombaladıktan sonra 12 Haziran günü Ağrı Dağı'ndaki Kürtlere karşı taarruza kalktı. Iğdır tarafından başlayan taarruz, Küçük Ağrı ile Büyük Ağrı arasındaki **Serdar Bulak**'a doğru gelişiyor. Asiler, ailelerini İran'a göndermişler, kendileri ise dağa çekilmişler. Uzun zaman dayanacak kadar erzak depolamışlar. Konsolosa bu bilgileri veren İranlı general, Türklerin girişecekleri askeri harekâtın dört ay öncesinden İran tarafına bildirilmesini istemiş. Bu kadar önceden kendisine bir bildirimde bulunulmadığı için İranlı general, İran'a geçecek 'mültecileri' silahsızlandırmak için gerekli tedbirleri alamamış ve dolayısıyla hiçbir sorunluluk kabul etmiyor imiş. Asilerin sayısı belli değildir. Geçen yıl 2.000 tahmin ediliyordu, bu sayının sonradan 1.500 kadar arttığı söyleniyor."*[322]

26 Haziran 1930: Tahran'da İngiliz Ataşemiliteri **Yarbay Dodd, Reuben Paşa** adlı Ermeni ile görüşmesini Elçi **Clive**'e rapor ediyor:

*"1914 yılında Ermenistan'da Savaş Bakanı olduğunu söyleyen (paşalığı kendinden menkul) **Reuben Paşa**, Ağrı asilerine İran'dan ve İngiltere'den destek sağlamak için Tahran'a gelmiş.*

321) *Ibid.*, s.180, No. 57: Edmonds'dan Henderson'a yazı, 3.6.1930, No. 57.
322) *Ibid.*, s.184-185, No. 59: Palmer'den Clive'e gizli rapor, 18.6.1930, No. 108.

Kürtler bu ayaklanmaya birkaç yıldır hazırlanıyorlarmış. Türk taarruzu karşısında şimdi tezelden mühimmata ihtiyaçları varmış. Irak'taki İngiliz makamları gereken mühimmatı sağlarlarsa kendisi (**Reuben Paşa**) *bunları çok gizli yollardan Ağrı'daki Kürtlere ulaştırmayı üstlenecekmiş...*

Tebriz Genel Valisi ve Güney İran Genel Valisi olarak görev yapmış ve şimdi Türkiye-İran sınır boyunda Maku'da görevlendirilmiş olan Amir ***Alam*** *ile görüştüm. Kendisi, 'Ağrı'daki Kürt asilerine gıda ve mühimmat sağlamak İran'ın politikasıdır' dedi. Bu yolla İran'ın, herhangi bir sınır düzeltmesini önlemek amacı güttüğünü belirtti."*[323]

30 Haziran 1930: İngiltere'nin Tahran Elçisi, **Ağrı ayaklanması** konusunda görüşlerini Londra'ya bildiriyor:

"Türkiye'ye karşı Ağrı asilerine gıda ve silah yardımı yapmanın İran'ın politikası olduğunu söylemek bir abartmadır. İran, Kürtleri Türkiye'den ziyade kendine yakın saymaktadır. Mesele budur. Sınır konusunu da Dışişleri Bakanına sordum. Birkaç ay öncesine kadar Ankara'da Büyükelçilik yapmış olan Bakan, Türkiye-İran Sınır Komisyonu çalışmalarının devam ettiğini ve yaz sonuna kadar bitirilebileceğini söyledi."[324]

30 Haziran 1930: İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi **Clerk**, Ağrı harekâtını Londra'ya telliyor:

"Basın, İran'dan gelen 'eşkıya'ya karşı 10 Hazirandan beri Ağrı bölgesinde askeri harekâtın devam ettiğini haber veriyor. Eşkıya İran'a atılmış, orada toparlanıp tekrar Türkiye'ye girmiş. 19 Haziran'da yeni bir harekât yapılmıştır."[325]

3 Temmuz 1930: İstanbul'da İngiliz Büyükelçisi **Clerk, Ağrı ayaklanması**'yla ilgili haberleri Londra'ya aktarıyor:

323) *Ibid.*, s.184-186, No. 59/1: Dodd'den Clive'e rapor, 26.6.1930.
324) *Ibid.*, s.283, No. 59: Clive'den Henderson'a rapor, Gizli, 30.6.1930, No. 298.
325) *Ibid.*, s.181, No. 58: Clerk'ten A. Henderson'a tel, 30.6.1930, No. 43 ve 44.

"Anadolu Ajansı, isyanla ilgili haberleri geç yayımlamış ve Ağrı eteğindeki çarpışmaları önemsizmiş gibi göstermişti. Van'dan gelen son bir telgrafta ise İran'da oluşturulan büyük bir asi kuvvetin Türkiye'ye girdiği ve Haydaranlı aşiretine katıldığı bildiriliyordu. Son üç günde başka bir tebliğ yayımlanmadı. Ama basında isyan üzerine bol bol yorum yapılıyor. Büyük çaplı bir harekât olduğu anlaşılıyor. Güçlü Celali aşireti de ayaklanmış. Asiler kuşatılmış. Basın, 'doğu sınırı sorununun halli' konusunda hükümeti destekliyor. İran hükümeti sorumlu tutuluyor. İsyanın liderleri İran'dan gelmiş, silah ve mühimmat ile İran'da donatılmışlar. İran makamları, sınırdan geçişleri önlemek için hiçbir çaba harcamamış. İran elçisi, isyandan İran'ın da zarar gördüğünü söyledi ama Tahran'dan bir ses çıkmadı."[326]

7 Temmuz 1930: Büyükelçi **Clerk**, arka arkaya iki telgrafla Londra'yı bilgilendiriyor:

"Ağrı harekâtına 10 bin asker katılmış, 100 zayiat verilmiş. İran açıkça suçlanıyor. İngiltere'nin de suçlu olduğu ima edilmeye başlandı. Dışişleri Bakanı da bunu ima etti, kendisini görüp İngiltere'nin tutumunu anlatacağım."[327]

10 Temmuz 1930: Büyükelçi **Clerk**, Londra'ya özetle şunları rapor ediyor:

"Türk basını bir haftadır ayaklanmaya daha geniş yer veriyor. Anlaşılan, olay büyük boyuttadır; büyük askeri kuvvet kullanılıyor. Uçakların bombardımanı her gün anlatılıyor. Eylemler, galiba Ağrı'dan Hoşab'a kadar uzanıyor. Erzurum, Elaziz ve Muş'ta tahrikçiler yakalanmış. Basın, İran aleyhinde bir kampanya yürütüyor. Asilerin İran'da beslenip silahlandırıldığı yazılıp çiziliyor. İran hükümeti, bütün isyanın suçlusu gibi gösteriliyor. 'İran şiddetle protesto edildi' deniyor. İran maslahatgüzarı ise 'Tahran'dan bir haber yok' demekle yetindi. Türk hükümeti isyanı

326) *Ibid.*, s.186-187, No. 60: Clerk'ten A. Henderson'a yazı, 3.7.1930, No. 254.
327) *Ibid.*, s.188, No. 61 ve 62: Clerk'ten A. Henderson'a tel, 7.7.1930, No. 45-46.

bastırmaya kararlı. Bu açık. İran aleyhindeki kampanyanın arkasında başka neden olabilir. Vakit gazetesi, 'Türk askeri sınır ötesi harekât yapmalı, asileri İran içinde de kovalamalı, İran da buna izin vermeli' diyor. Türkiye, kendisine daha elverişli de facto bir sınır oluşturmak istiyor olabilir."[328]

10 Temmuz 1930: *İran* adlı Tahran gazetesi, Ağrı isyanı ve İran hükümetinin politikasına ilişkin bir baş yazı yayımladı. Baş yazıda, asilerin İran'da silahlanıp Türkiye'ye saldırdıklarını duyuran *Anadolu Ajansı*'na cevap veriliyor ve özetle şunlar söyleniyor:

"İran, Kürt asilere yardım etmedikten başka Türkiye lehine birtakım önlemler de almıştır. Şöyle ki: İran hükümeti, İran Kürtleri Türkiye'deki asilere yardım etmesin diye sınırın kapatılmasını, İran Kürt aşiretlerine sınırdan uzak durmalarını emretmiştir; Türkiye'den İran'a geçmiş olan Kürtleri ülkeden kovmuştur; İran Kürtlerinin asilere yardım etmelerine izin verilmemiştir; İran sınır görevlilerine Türk meslektaşlarıyla işbirliği yapmaları talimatı verilmiştir. Kısacası İran hükümeti, Türkiye'ye bir kardeş gibi davranmıştır. Dolayısıyla Anadolu Ajansı'nın yayını asılsızdır."[329]

İngiliz Elçisi **Clive**, *İran* adlı Tahran gazetesinin yarı resmi bir gazete olduğunu ve burada çıkan başyazının İran hükümetinin görüşünü yansıttığını belirtiyordu.[330]

15 Temmuz 1930: Büyükelçi **Clerk**'ten Dışişleri Bakanı **A. Henderson**'a gizli rapor. No. 273 (Özet):

*"13 Temmuz günlü Türk gazeteleri, Kürt ayaklanmasının bastırıldığını resmen açıkladılar. 12 Temmuzda Ankara'da Dışişleri Bakanı **Dr. Tevfik Rüştü** ile görüştüm. Kendisi, harekâtı yöneten **Salih Paşa**'dan az önce haber almıştı ve pek memnun görü-*

328) *Ibid.*, s.189-190, No. 63: Clerk'ten A. Henderson'a yazı, 10.7.1930, No. 262.
329) *Ibid.*, s.194-196, No. 64/1: 10.7.1930 günlü *İran* gazetesinde çıkan başyazının İngilizce tam metni.
330) *Ibid.*, s.192-193, No. 64: Clive'den A. Henderson'a yazı, 14.7.1930, No. 326.

nüyordu. Çünkü isyan, Türk toprakları içinde bastırılmıştı. (Sınır ötesi harekâta gerek kalmamıştı.)

Bakanın söylediğine göre kabul edilemez bir durum vardı, yerel İran makamları asilere destek veriyorlardı; Türkiye'nin Tahran'ı protestoları cevapsız kalmıştı ve Türk generaline her ne pahasına olursa olsun isyanı bastırması emredilmişti. Bu, aşiretleri 'görülmez sınır' ötesinde de takip edilmesi demekti. Buna gerek kalmadığı için Bakan Allah'a şükrediyordu. Ana fikri şudur: Artık kısır protestolarla yetinilmeyecek; İran'a 'Ya sınırı ciddi olarak kontrol edersiniz ya da sınırda düzeltme yapılmasına razı olursunuz' denecektir. Türkiye Cumhuriyeti, 1913'te çizilmiş olan sınırı hiçbir zaman tanımamış ve onaylamamıştır; sınırda Türkiye lehine hatırı sayılır düzeltmeler yapılmasını gerekli görmektedir. İran ise sınırda düzeltme talebinden Türkiye'yi belki caydırır umuduyla Kürt ayaklanmasını destekliyor olabilir."[331]

16 Temmuz 1930: Büyükelçi **Clerk, Rosita Forbes** olarak bilinen **McGrath** adlı İngiliz kadının Türk-İran sınırında gördüklerini Londra'ya rapor ediyor. Bayan **McGrath**, bir Kürt kılavuzla birlikte, at sırtında, sınır boyundaki Kürtler arasında 11 gün dolaşmış ve asileri yakından görmüş. Fotoğraflar çekmiş. Asiler bir top ele geçirmiş fakat bunu kullanabilecek adam bulamamışlar. Bir Ermeni getirmişler, o da bu topu kullanırsa Türkler kendisini öldürür, kullanmazsa da asiler öldürür diye sıvışıp kaçmış. Bitlis, Muş, Sasun taraflarında çarpışmalar duymuş. Türkiye'ye girmek istemiş fakat çarpışmalar yüzünden girememiş, sonunda Irak'a girmiş. Bayan **McGrath**, İran'dan Türkiye'deki asilere yapılan cephane ve erzak ikmallerinin düzenli olarak sınırdan geçirildiğine tanık olmuş.[332]

17 Temmuz 1930: İngiliz Büyükelçisi diyor ki: *"1925 ayaklanması bastırılınca cin fikirli bir gözlemci, 'Bunlar beş yıl sonra*

331) *Ibid.*, s.196-197, No. 65: Clerk'ten Henderson'a gizli yazı, 15.7.1930, No. 273.
332) *Ibid.*, s.201-203, No. 67: Clerk'ten A. Henderson'a yazı, 16.7.1930, No.. 275.

yine ayaklanır' demiş. Gerçekten ayaklandılar, İran asilere yardım etti ve Türkiye'nin sınır düzeltilmesi taleplerine bahane hazırlamış oldular."

İsmet İnönü "Hatıralar"ında Ağrı Ayaklanmasını Anlatıyor

Her Yıl Tekrar Eden Şekavet

*"**Şeyh Sait** ayaklanmasından sonra doğuda her sene halkı ayaklandırmak isteyen, yolları kesen bir siyasi şekavet zuhur ederdi. Bunları İran'da yerleşmiş olan **İhsan Nuri** isminde bir adamın başkanlık ettiği bir Kürdistan hareketi yaratırdı. Her sene hududu geçer, kolaylıkla Ağrı dağlarının üzerine çıkar ve orada yerleştikten sonra etrafa sarkıntılık ederlerdi. O zaman Ağrı dağının yarısı bizde, yarısı İran hududu içindeydi. İran'dan gelerek topraklarımız üzerinde cereyan eden bu hadiseler, İran ile ticari muvasalamıza dokunduğu gibi, siyasi münasebetlerimizi de sarsıyor ve doğuda daimi olarak asayişi siyasi bir surette ihlal eden bir yuva bulunduğu manasını taşıyordu. Bu hal 1932'ye kadar devam etti.*

Tecavüz oldukça her seferinde bir cepheden mukabil hareket girişir, sıkıştırırız ve onlar İran'a geçerler. İran hükümetiyle bu meseleyi bir türlü halledemiyoruz. Ağrı dağlarının iki memleket arasında yarı yarıya paylaşılmış olması, İran'da yuvalanmış olan siyasi çetelerin kolaylıkla Türkiye içine sarkıntılık edebilmelerine imkân veriyor. Nihayet buna bir son vermek lazım geldi. Son vermek için mütecavizleri İran içlerine kadar takip ve yok etmekten başka çare bulunamadı. Salih Omurtak'ın kolordu kumandanı olarak bulunduğu bir zamanda Ağrı Dağı üzerinde geniş bir harekât yapıldı."[333]

333) **İsmet İnönü**, *Hatıralar*, s.526-527.

İsmet İnönü devam ediyor:

Asiler İmha Ediliyor

"O sene hazırlandıktan sonra yine cepheden harekât yapıldığı gibi ayrıca Ağrı dağlarının kuzeyinden ve güneyinden geçerek İran içine girdik. Her zaman olduğu gibi bu defa da yalnız cepheden hareket bekleyen asiler, Ağrı dağlarının iki yanından dolaşarak arkalarını kesmemiz üzerine imhaya uğramışlardır. Bu, İran'la aramızda ciddi bir mesele oldu. Senelerden beri aramızdaki münasebetleri korumak ve asayişi sağlamak için karşılıklı iyi niyetle müzakereler devam ederken İran'ın da arzusu dışında oraya yerleşmiş olan çeteler münasebetlerimizi bozuyordu. Bizim son Ağrı harekâtımızdan sonra, bunu iki memleket siyasi yollardan soğukkanlılıkla halletmek kararını verdi. Biz Ağrı civarında fiili bir hudut tashihi yapmış bulunuyorduk. Bunu İran'a kabul ettirerek mukabilinde İranlılara Kotur Boğazı'nda başka bir arazi devretmek istiyorduk. Bu esas dahilinde açılmış olan müzakereler müsbet bir şekilde neticelenerek ihtilaf halledilmiştir. Bu suretle şarkta herhangi bir siyasi fikre atfolunabilecek asayiş bozukluğu kesin olarak bertaraf edilmiş ve İran'la münasebetimiz o zamandan itibaren hiçbir engele maruz kalmaksızın tam bir emniyet üzerine oturtulmuştur."[334]

Türkiye-İran İlişkilerinde Yeni Dönem

"Türkiye Cumhuriyeti, İran dostluğunu siyasetinin en esaslı umdelerinden biri haline getirmiştir.

16.6.1934

Gazi M. Kemal"

1930 **Ağrı ayaklanması**, Türkiye-İran ilişkilerinde ciddi bir gerginlik yarattı ve iki ülke arasında sınır güvenliği sorununu yeniden gündeme getirdi.

334) *Ibid.*, s.527.

Türkiye ile İran arasında bir Dostluk ve Güvenlik Antlaşması vardı. 22 Nisan 1926 tarihinde Tahran'da imzalanmıştı. Antlaşmayı Türkiye adına Tahran Büyükelçimiz **Memduh Şevket (Esendal)**, İran adına da Başbakan **Mehmet Ali Han Furugi** ile Dışişleri Bakan Vekili **Davut Meftah** imzalamışlardı. Antlaşma, sınır bölgesindeki aşiretlerin suç niteliğindeki eylemlere karşı önlem alınmasını da öngörmüştü. Çünkü bu aşiretler, öteden beri sınırı çiğneyip duruyorlardı. Sınırın bir tarafında suç işleyip öte tarafına geçiveriyor ve çoğu zaman cezasız kalıyorlardı. Anlaşmanın 6. maddesi şuydu:

"Bağıtlı taraflar sınır bölgeleri halkının esenlik ve güvenliğini sağlamak amacıyla sınıra yakın kesimlerde bulunan aşiretlerin iki ülkenin güvenliğini bozucu biçimde yaratageldikleri suç niteliğindeki eylem ve hazırlıklara son vermek için gerekli tüm önlemleri alacaklardır. Bu önlemler iki taraf hükümetlerince ayrı ayrı ya da gerekli olduğunu görürlerse birlikte alınacaktır."[335]

Ağrı ayaklanmasında bu madde kâğıt üzerinde kaldı, hakkıyla uygulanamadı. Sınır güvenliği sorunu Türkiye-İran ilişkilerini adamakıllı gerdi. Türkiye, isyanı bastırmaya çalışıyor, asiler İran'a sığınıyor. Türk askeri asileri sınır ötesinde kovalamak istiyor, karşısında İran askerini buluyor. İran'a, "Bırak, takip edeyim" diyor, İran bırakmıyor. "Asileri bize teslim et"; etmiyor. "Asileri yakala" deniyor, yakalamıyor. Bir süre sonra asiler İran'da silahlanmış, donanmış olarak tekrar Türk sınırından içeri giriyorlar. İş uzayıp gidiyor. Türkiye kan kaybediyor. İran'a nota veriliyor. Cevap alınamıyor. Tahran'da Büyükelçimiz uğraşıyor, Ankara'da Dışişleri Bakanlığı, sınır boylarında asker-sivil makamlarımız uğraşıyor. İran'la bir türlü işbirliği yapılamıyor. Yerel İran makamları, fiilen

335) Antlaşmanın Türkçe yasal tam metni için bkz. *Düstur, Tertip III, Cilt 7*, s.1849 (925); antlaşmanın sadeleştirilmiş tam metni için bkz. **İsmail Soysal**, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, 1. cilt (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s.276-278.

asilere kanat geriyor. Olacak gibi değil. Bu, ne iyi komşuluğa sığar ne de hukuka.

Askeri-Sivil Diplomasi Devrede

1930 Temmuz sonlarında Türk-İran ilişkileri nazik bir noktadaydı. Asiler, Türkiye sınırları içinde tepelenmişti. Ama İran'dan yeni bir saldırı gelebilirdi. Bunu önlemek için Türk askeri, İran içlerine yürüdü yürüyecek gibiydi. Türk askeri sınıra dayanmıştı. Öte yandan İran da sınıra asker yığıyordu. 28 Temmuz 1930 günü İngiltere'nin Tahran Elçisi **Clive**, Londra'ya şunu telliyordu:

"Tebriz'den aldığım tel aşağıdadır:
'İran Kürtlerinin Ağrı'dakilere yardım ettiğinden yakınan Türklerin sınırı aşma tehdidi karşısında, Maku'ya asker taşımak için Tebriz'de bütün kamyonlara el koyuldu.'"[336]

İşte tam bu nazik noktada **Atatürk** işe el atıyor ve askeri-sivil diplomasi devreye giriyor. Tahran'daki Büyükelçi **Memduh Şevket (Esendal)** geri çekiliyor, yerine **Atatürk**'ün *"inkılap ve müşkilat arkadaşım"* dediği, asker kökenli **Hüsrev Bey (Gerede)** Tahran'a atanıyor.

Büyükelçi **Memduh Şevket Bey**, Tahran'da başarılı olmuştu ama Ağrı isyanında, Büyükelçimizin yerinde girişimlerine rağmen İran hükümeti bildiğini okumuş, asilere karşı Türkiye ile işbirliği yapmaya yanaşmamıştı. Bu böyle sürüp gidemezdi. Türkiye-İran ilişkilerinde yeni bir sayfa açmak lazımdı.

Türk-İran ilişkilerinin kritik bir noktaya dayandığı bir anda Tahran Büyükelçisi **Memduh Şevket Bey**, telgrafla istifa ediverdi. 29 Temmuz 1930 günü Ankara'ya şu kapalı telgrafı gönderdi:

336) **Şimşir**, *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu"*, s.205, No. 69: Clive'den Henderson'a tel, 28.7.1930, No. 174.

"Beş senedir Tahran'da hükümetimiz siyasetinin tatbikinde ihtiyar ettiğim tarzın İran'da anlaşılamamasından son günlerde istenilmeyen vaziyetler husule gelmekte olduğunu görerek Tahran Büyükelçiliğinden çekilmeyi doğru ve lüzumlu buluyorum.

Şimdiye kadar hakkımda gösterilen itimada arz-ı şükran ile istifamın kabulüne müsaade ve delalet-i devletlerini rica ederim."[337]

2 Ağustosta Dışişleri Bakanı **Tevfik Rüştü Bey (Aras)**, istifasının kabul edildiğini Büyükelçiye şöyle bildirdi:

*"İstifa telgrafınızı İstanbul'da bulunan Reisicumhurumuz Hazretlerine ve Başvekil Paşa Hazretlerine arz ettim. Cevap olarak aldığım irade ve emirlerinin şahs-ı devletlerine taalluk eden kısmını aynen nakletmeği faideli buldum ki şudur: **'Memduh Şevket Bey'in istifasını teessürle kabul ediyoruz. Tahran Elçiliği esnasında ifa ettiği yüksek hizmetlerinden müteşekkir olduğumuzu ve kendisine her suretle itimadımız bulunduğunu beyan etmenizi...'** Benim hissiyatıma gelince ona pek vakıf olduğunuz kanaatindeyim. Keyfiyeti arz ederim."*[338]

Memduh Şevket Bey'e, halefi Tahran'a varıncaya kadar yerinden ayrılmaması da rica edildi. Çünkü "mesele had bir halde" idi. Yani Türk-İran ilişkileri hâlâ kritik bir noktadaydı. Bu durumda Büyükelçiliği genç bir işgüdere bırakmak doğru olmazdı. Bakan, istifası kabul edilmiş olan Büyükelçiye şu talimatı verdi:

"Haleﬁniz yakında hareket edecektir. Zatı Devletlerine havale olunan işlerin ehemmiyeti ve meselenin had bir halde devamı hasebı ile, sıhhatinizin müsaadesi nisbetinde haleﬁnizin muvasalatına kadar bu işlerin cereyan ve intacı sektedar olmamak üzere azimetinizi tehir buyurmanızı hassaten rica ederim."[339]

---

337) **Şimşir**, *Bizim Diplomatlar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s.95: Özgün belge DBA-İran-Dahili 2/97.

338) *Ibid.*, s.97.

339) *Ibid.*, s.97: Dışişleri'nden Tahran Büyükelçisi'ne şifre tel, 9.8.1930, No. 92215/110.

İstifası kabul edilen, yerine atanan halefi Tahran'a varıncaya kadar görevi başında kalması istenen **Memduh Şevket Bey**'in veda mektubu da çabucak hazırlandı ve 13 Ağustosta Cumhurbaşkanı **Gazi Mustafa Kemal**'e imzalatıldı. Bu mektupta **Atatürk**, İran Şahı **Rıza Pehlevi**'ye şöyle diyordu:

*"Türkiye Reisicumhuru **Gazi Mustafa Kemal**'den,*
*Ala Hazreti Hümayun Şehinşahı İran **Rıza Şahı Pehlevi** Hazretlerine*

Aziz ve Büyük Dost,

*Nezdi Hümayunlarında Büyükelçimiz sıfatile bulunmuş olan **Memduh Şevket Bey**'in hidematına diğer bir mahalde ihtiyacımız olmakla kendisinin geri çağrıldığını Zatı Hümayunlarına beyan ederim.*

***Memduh Şevket Bey**'in ifayı vazife ettiği müddetçe evamirimizin* (buyruklarımızın) *icrasında Zatı Hümayunlarının da tasvibine mazhar olduğuna emin bulunuyorum.*

Bu ümniye ile Zatı Şahanelerine karşı olan muhalasat-ı daimi ve İran milletinin saadet ve inkişafı hakkında beslediğim samimi arzuların kati teminatını tekrar ederim.

Eyi Dostunuz
Gazi M. Kemal
Ankara'da, 13.8.1930'da tanzim edilmiştir.
Hariciye Vekili
***Dr. T. Rüştü**"*[340]

Memduh Şevket Bey, 31 Ağustos 1930 günü Tahran'dan ayrılıyor. Bu ayrılışı Tahran'daki İngiliz Elçisi **Clive**, 3 Eylül günü Londra'ya şöyle rapor ediyor:

*"Türkiye Büyükelçisi **Memduh Şevket Bey** veda edip 31 Ağustosta Tahran'dan ayrıldı. İstifa nedenini kendisinden öğren-*

340) **Bilâl N. Şimşir**, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, s.463, No. 592.

meye çalıştım. İstanbul ve Ankara basınında yazılanlar yanlış değilse bile epeyce renkli olduğunu ima etti. Kontrolün sağlanabilmesi için Küçük Ağrı dağının doğu tarafında sınırın Türkiye lehine değişmesi gerektiğini söyledi. Geri dönüşünden memnun. İlerde Moskova'ya büyükelçi atanmayı arzu ediyor, sanırım. Kendisi Rus sempatizanıdır. Teymurtaş'a Kürt olaylarını sordum. Bu konuda abartılı haberlerden ***İsmet Paşa****'yı sorumlu tuttu.* ***Gazi****'nin tutumunu ise anlayamadığını,* ***Tevfik Rüştü Bey****'i ise ciddiye almadığını söyledi.* ***Memduh Şevket Bey****'in ise Türk Genelkurmayı ile ters düştüğünü ileri sürdü. Türkiye, İran ve Irak'ın Kürt politikalarının temelde birbirinden farklı olduğunu söyledi. İngilizlerin Irak'taki Kürt politikasının ise sonunda Türkiye ve İran Kürtlerini etkileyebileceğini savundu. Sınır düzeltmesi konusunda ise şimdilik bir şey söylemeyeceğini belirtmekle beraber İran Genelkurmayı'nın buna karşı olduğunu bildirdi."*[341]

Tahran'a Hüsrev Gerede Atanıyor

(Başbakan **İsmet Paşa**'dan, Ağrı isyanı üzerine Tahran'a Büyükelçi atanan **Hüsrev Bey**'e [**Gerede**] sözlü talimat):

"Devletimiz, yurt içinde asayişin ihlaline ve hudutlarında bir Makedonya teşekkülüne mani olmak meşru hak ve azmiyle seni (Tahran'a) *göndermektedir. Binaenaleyh sen İran Hükümeti ile seferber olmuş bir ordumuz arkanda harekete hazır halde konuşacaksın. Bu ciddi vaziyetin icabına göre davranmak lazımdır.*

İsmet İnönü

24.7.1930"[342]

---

341) **Şimşir,** *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt 7 (1930-1933),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s.97-99, No. 24: Clive'den Henderson'a yazı, 3.9.1930, No. 431.

342) **Rıdvanbeyoğlu Hüsrev Gerede,** *Siyasi Hatıralarım I: İran 1930-1934,* İstanbul, 1952, s.20.

Memduh Şevket Bey Tahran Büyükelçiliği'nden istifa etmeden önce, yerine Sofya Elçisi **Hüsrev Bey**'in **(Gerede)** atanması hazırlanmıştı. **Hüsrev Bey**, 1930 yazında terfi ederek Sofya'dan Varşova'ya nakledilmek üzereydi. Sofya'da Ortaelçi statüsündeydi, Varşova'da Büyükelçi olacaktı. Memnundu. Varşova'ya götüreceği eşyalarını toplamış, nakliyeciye de teslim etmişti. Tam o sırada Ankara'ya çağırılmış. Hiç beklemediği bir anda Tahran'a atanmasını, anılarında etraflıca anlatır.[343] 16 Temmuz 1930 günü Ankara'dan **Tevfik Rüştü** imzasıyla şu telgrafı alıyor:

"Uhdei âlilerine tevdi edilecek mühim bir vazifeye ait işler hakkında konuşmak üzere Ankara'ya teşrif buyurmalarını, eşyanızın şimdiden Varşova'ya irsalinin tehir buyurulmasını ayrıca arz ederim."[344]

Hüsrev Bey İstanbul'a gelince **Atatürk** kendisini 24 Temmuz 1930 akşamı Yalova'da akşam yemeğine çağırıyor. Yemeğe iki gazeteci de çağrılmıştır: *Vakit* gazetesi müdürü **Hakkı Tarık (Us)** ve *Milliyet* gazetesi başyazarı **Mahmut (Soydan) Bey**'ler. Bu iki gazeteci aynı zamanda milletvekilidirler ve **Atatürk**'e yakındırlar.

Atatürk, gayet neşeli olarak misafirlerini karşılıyor. Yemeğe erken geçiliyor. Ağır ağır içkiler ve yemekler yudumlanırken **Atatürk, Hüsrev Bey**'e ne zaman yeni görev yerine hareket edeceğini soruyor. Büyükelçi, Ankara'da hükümetle temas edip ilk vasıta ile Tahran'a yola çıkacağım söylüyor. **Atatürk** memnun oluyor. Biraz sonra kalkıp **Hüsrev Bey**'in yanına oturuyor, siyasi konuları konuşmaya başlıyor. **Hakkı Tarık Bey**'e dönerek not alabileceğini söylüyor. 25 Temmuz günü *Vakit* gazetesinde, *"Gazi Hazretleri Şark Hadisesi'ni Nasıl Telakki Buyuruyorlar"* başlıklı şu yazı çıkıyor:

---

343) **Rıdvanbeyoğlu Hüsrev Gerede**, *Siyasi Hatıralarım I: İran 1930-1934*, Vakit Basımevi, İstanbul, 1952.

344) *Ibid.*, s.14.

*"...**Hakkı Tarık Bey** evvelki gün Yalova'da **Gazi Hazretleri** tarafından kabul buyrulmuşlardı. Musahabe esnasında **Gazi Hazretleri**, aynı zamanda huzurda bulunan Tahran Büyükelçisi **Hüsrev Bey**'e teveccüh buyurarak:*

*'Cumhuriyet hükümetinin size verdiği bu yeni vazifeden memnun musunuz?' sualini sormuşlar. **Hüsrev Bey** de;*

'Sizin tensibinize iktiran eder her vazife çok mühimdir; bunun için yeni vazifeme büyük bir hevesle ve Türkiye Cumhuriyeti'nin memnun edecek tarzda vazife göreceğimi memul ederek gidiyorum' cevabını vermişlerdir.

*Bundan sonra **Gazi Hazretleri** gene **Hüsrev Bey**'e:*

'Bugünkü Türkiye Hükümeti ricali, mazinin manasız kör dövüşlerini bilir, onu hiçbir sebep ve suretle asla tekrar etmek istemez. Bugünkü Türk Cumhuriyeti müdürleri, bilakis hemırk olduğuna bilhassa yeni tarihi vesikalarla kani olduğu İranlıların muntazam, mazbut, kuvvetli bir devlet olmasını temenni eder.

*Bugün İran devletinin başında bulunan **Rıza Han Hazretleri**'nin bu hakikati bilenlerin başında bulunduğuna kaniim; müşterek hudutlar üzerinde tazahür eden hadiseler beni **Rıza Han** hakkında asla şüpheye düşürecek mahiyette değildir; zira hatırlarım ki, **Pehlevi Hazretleri** bu gibi meselelerin müşterek faaliyetimizle bertaraf edilmesinde kuvvetlerimizi teşrik edebileceğimizi de kabul eden samimi dostluk eserleri mahiyetinde sözler söylemiştir.*

Buna nazaran Tahran memuriyetiniz Türk ve İran dostluğunun, zaten mevcut olan yüksek ve kavi temelleri üzerinde âli bi karabet (yakınlık) *binası kuracaktır. Zatiâliniz de benim ilk inkılap ve müşkilat arkadaşım olmak itibarile, bu nazik vazifenizi muvaffakiyetle ifa edeceksiniz; buna emniyetim vardır...'*

***Hüsrev Bey** de **Gazi Hazretleri**'ne;*

'Maksadınızı ve İran Şahı Hazretlerile olan samimi münasebetinizi anladım. Vazifemi Zatı Devletlerini ve iki kan kardeş

milleti memnun edecek tarzda ifaya çalışacağıma emniyet buyurabilirsiniz' demiştir.'"[345]

Bu demeciyle **Atatürk**, İran Şahı **Rıza Pehlevi**'ye açıkça bir mesaj veriyor, dostluk elini uzatıyor. *"İşbirliği yapalım, sınır sorununu birlikte çözüme bağlayalım, geçmişin anlamsız kör dövüşünü tekrarlamayalım"* diyor.

Atatürk, aynı zamanda, Büyükelçi **Hüsrev Bey**'e büyük destek veriyor; her büyükelçiye nasip olmayacak kadar büyük destek veriyor, onu yüceltiyor. 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkarken **Hüsrev Bey**'in de yanında olduğunu, çetin kurtuluş yollarını ve devrim yollarını beraber yürüdüklerini hatırlatıyor. *"Herkes bilmeli, İran Şahı da bilmeli ki"* demek istiyor, ***"Hüsrev Bey**, sıradan bir elçi değildir, **Gazi Mustafa Kemal**'in 'ilk müşkülat ve inkılap arkadaşı'dır; öteki zor görevlerinde başarılı olduğu gibi Tahran Büyükelçiliği'nde de başarılı olmasını, Türkiye-İran dostluğunun kurulmasında başarılı rol oynamasını kendisinden bekliyoruz."*

Yalova'daki akşam yemeği sabaha karşı sona eriyor. Sofradan kalkınca **Atatürk**, veda ederken **Hüsrev Bey**'in elini sevgiyle tutuyor ve;

"Hüsrev" diyor, *"pasaportun cebinde fakat dönmeni değil, orada kalmanı, hudut meselesinin halli ile sulh ve dostluk siyasetimizde muvaffak olmanı isterim."*[346]

Atatürk'ün bu net direktifini, Ankara'da Başbakan **İsmet Paşa** şöyle tamamlıyor:

"Hüsrev, senin durumun tıpkı Osmanlı İmparatorluğu'nun inhitat devirlerinde filolarını Çanakkale Boğazı'na dayayarak sefaret tercümanlarını Babıâli'ye gönderen ve sadrazama arzularını dikte ettiren devletlerin sefirlerine benzemektedir. Bir farkla ki, devletimiz, yurt içinde asayişin ihlaline ve hudutlarında bir Makedonya teşekkülüne mani olmak meşru hak ve azmiyle seni

345) *Vakit*, 25/7/1930'dan aktaran *Ibid.*, s.15-16.
346) **Gerede**, *İran 1930-1934*, s.17.

göndermektedir. Binaenaleyh sen İran hükümeti ile seferber olmuş bir ordumuz arkanda harekete hazır bir halde konuşacaksın. Bu ciddi vaziyetin icabına göre davranmak lazımdır."[347]

Türkiye'deki İngiliz Büyükelçisi **Clerk**, **Hüsrev Bey**'in Tahran'a atandığını 29 Temmuz günü Londra'ya şöyle bildiriyor:

*"Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi **Memduh Şevket Bey*** (**Esendal**) *istifa etti, yerine **Hüsrev Bey*** (**Gerede**) *atandı. **Hüsrev Bey**, **Gazi**'nin eski arkadaşlarından biridir. **Memduh Şevket**'in görevden alınması Türk-İran sınırında yaşanan son olaylarla doğrudan ilgilidir. Yalova'da **Gazi** tarafından kabul edilen **Hüsrev Bey**'in ilk işi, 1913 sınırını değiştirmek olacaktır. Türkiye, İran'la ilişkilere büyük önem vermektedir."*[348]

13 Ağustos 1930 günü **Hüsrev Bey**'in atama kararnamesi hazırlandı. Aynı gün güven mektubu Cumhurbaşkanına imzalatıldı. Kararname şudur:

*"**Memduh Şevket Bey**'in istifası üzerine inhilal eden* (boşalan) *Tahran Büyükelçiliğine vuku bulan istimzaca* (agreeman isteğine) *İran Hükümetince muvafakat alınan Sofya Birinci Sınıf Elçisi **Hüsrev Bey**'in tayini Hariciye Vekâleti'nin 13.8.1930 tarihli tezkeresile vukubulan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 17.8.1930 tarihinde tasvip ve kabul olunmuştur."*[349]

Büyükelçi **Hüsrev Bey**'in güven mektubu da şöyle kaleme alınmıştır:

*"Türkiye Reisicumhuru **Gazi Mustafa Kemal**'den,*
*Ala Hazreti Hümayun Şehinşahı İran **Rıza Şahı Pehlevi** Hazretleri'ne*

347) *Ibid.*, s.20; **Bilâl N. Şimşir**, *Bizim Diplomatlar*, s.348.
348) **Şimşir**, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt 7*, s.82-83, No. 16: Clerk'ten Henderson'a yazı, 29.7.1930, No. 288.
349) DBA-Sicil No. 344 ve **Bilâl N. Şimşir**, *Bizim Diplomatlar*, s.98.

Aziz ve Büyük Dost,

Memleketlerimiz arasında teyemmünen cari olan dostane ve biraderane münasebatın bila inkıta temadisi arzusundan mülhem olarak sabık Sofya Sefirimiz olup her suretle itimatımıza şayan olan ***Hüsrev Bey****'i nezdi Hümayunlarına Büyükelçi sıfatile memur ettim.*

Uhdesine mevdu hizmetlerin ifasında ***Hüsrev Bey****'in göstermiş olduğu kabiliyet ve gayret, tecrübemizle malum olduğundan işbu intihabımızın Zatı Hümayunları tarafından dahi memnuniyetle karşılanacağına emin bulunuyorum.*

Müşarünileyhin kendisine tevdi edilecek vazaifi Zatı Hümayunlarının da takdir ve tasvibine mazhar olacak ve emniyetimizin bu yeni deliline layık olduğunu isbat edecek bir surette ifa edeceğine kaniim.

Bundan dolayı ***Hüsrev Bey****'in tarafımdan Zatı Şahanelerine arz edeceği her hususa ve bilhassa dost olan İran Devleti ile Türkiye arasındaki vıfakın idame ve inkişafına ve Zatı Hümayunları ile İran milletinin saadet, refah ve ikbaline müteallik kâffei hususata fevkalade alâkadar olduğumuza dair beyanına itimat buyurmalarını ica ederim.*

Eyi Dostunuz
Gazi M. Kemal
Ankara'da, 13.8.1930'da tanzim edilmiştir.
Hariciye Vekili
Dr. T. Rüştü*"*[350]

Burada Büyükelçi **Hüsrev Bey**, İran Şahı'na övgüyle tanıtılıyor. Gerçi her güven mektubunda elçiler "güvenilir" kişiler olarak tanıtılır; zaten "güven mektubu" ya da "itimatname" adı buradan gelir. Fakat bu mektupta yeni büyükelçi, güvenilir bir kişi olmanın ötesinde iş bitirici, tuttuğunu koparan bir kişi olarak da tanıtılmaktadır: **Gazi, Hüsrev Bey** için, *"Her suretle itimadınıza şayan*

350) DBA-MÜT. 3/97'den: **Bilâl N. Şimşir**, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt 2*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, s.464-465, No. 593.

bir kişidir; şimdiye kadar kendisine verilen bütün görevlerin üstesinden gelmiş olduğu 'tecrübemizle malum'dur, yeni görevinde de başarılı olacak ve güvenimize layık olduğunu 'ispat edecektir'" diyor. Yani Cumhurbaşkanı, Şah'a gönderdiği büyükelçinin kuvvetle arkasında olduğunu belirterek İran'da da başarılı olmasını istiyor.

Güven mektuplarında genellikle sadece "dostça" ilişkilerden söz edilir. Bu güven mektubunda ise **Gazi M. Kemal**, İran ile "**dostça** ve **kardeşçe** ilişkileri sürdürmeyi" arzu ettiğini belirtiyor. Şah'a sıcak bir mesaj veriyor, dostluk ve kardeşlik ilişkilerini geliştirmeyi resmen önermiş oluyor.

Hüsrev Bey, yukarıdaki güven mektubunu 15 Eylül 1930 günü törenle Şah'a sundu. Sunarken protokol gereği bir nutuk veya söylev okudu. Önceden Ankara'da hazırlanmış olan bu söylevinde de **Hüsrev Bey**, **Gazi**'nin sıcak mesajını **Şah Rıza Pehlevi**'ye yüz yüze iletti. Söylev şudur:

"Ala Hazret,

Türkiye Reisicumhuru Hazretlerinin beni nezdi Hümayunlarına Büyükelçi tayin buyurduklarını bildiren mektubu Zatı Şahanelerine takdim ile şeref kesbeylerim.

Reisicumhur Hazretleri bana bu ehemmiyetli vazıfeyi tevdi buyurdukları sırada Zatı Hümayunlarına karşı beslemekte oldukları yüksek kardeşlik ve dostluk duygularını ve İran milletinin saadet ve terakkiyatı ve iki komşu milletin rabıta ve münasebetlerinin daha ziyade takviyet bulması hususundaki temenni ve arzularını alenen izhar ve temenni buyurmuşlardı.

Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin ve Türk milletinin hissiyat ve arzuları Büyük Reisimizin arz ettiğim beyanlarında en iyi ifade edilmiş bulunuyor.

Siyasi ve iktisadi birçok müşterek menfaatleri ve gayretleri beraber olan iki komşu devlet münasebetini daha ziyade inkişaf ettirmeğe ve mevcut işleri mütekabil hüsnüniyetle ve itilafperverlikle hal suretile aramızdaki tesanüdü daha sıkı bir hale getir-

meğe memur edilmiş olmaktan hissettiğim meserret ve mefhareti Zatı Hümayunlarına arz etmek isterim.

Zatı Hümayunlarının ve Hükümetinin idaresi altında içtimai, siyasi ve iktisadi sahalarda az zaman zarfında büyük terakkilere nail olan İran milletinin seri adımlarla müreffeh ve mesut bir âtiye doğru ilerlemesini samimiyetle temenni ederim.

Uhdeme mevdu âli vazıfelerin icrasına tamamile hasrı nef edeceğimden emin olmanızı rica eder ve bu hususta Zatı Hümayunlarının ve İran Hükümetinin müzaheretini niyaz eylerim."[351]

Şah da bu söyleve verdiği cevapta, Türkiye ile İran arasında dostluk ve kardeşlik ilişkileri geliştirmekten söz etti: *"Cumhurbaşkanı, Türk Hükümeti ve Türk milleti adına dile getirdiğiniz duygulara pek mütehassis olduk. Türk milletinin mutluluğu ve refahı için beslediğimiz dostça ve kardeşçe duygularımızın Cumhurbaşkanı nezdinde tercümanı ve sözcüsü olmanızı sizden rica ederim"* dedi. İki komşu ülke arasındaki dostça ilişkilerin günden güne daha da geliştirilmesini arzu ettiğini söyledi.[352]

Büyükelçi **Hüsrev Bey**, güven mektubunu sunduktan sonra Şah'la yarım saat kadar görüşmüştür. Bu görüşmeyi de şöyle anlatır: *"Görüşme yarım saat sürdü.* (Şah) *Şahsıma karşı cidden çok iltifatkâr davrandı. **Gazi**'ye derin hürmet ve prestij ve hayranlıklarını mükerreren ifade etti. **Gazi**'nin muazzam reform ve kalkınma programını kendi kudretleri nisbetinde takip etmekte olduğunu anlattı. Müşterek düşmanlar karşısında aramızdaki dostluğun takviyesi lüzumunu katiyetle tekrar etti."*[353]

Sınır Sorunu Gündeme Geliyor

Atatürk'ün İran politikası etkisini göstermeye başlamıştı. Dostluğu geliştirmek ve aradaki sorunları dostluk içinde çözmek

351) **Şimşir**, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları Cilt 2*, s.466-467, No. 594.
352) *Ibid.*, s.468, No. 595.
353) **Hüsrev Gerede**, *Siyasi Hatıralarım I: İran 1930-1934*, İstanbul, 1952, s.68.

düşüncesini şimdi Şah da paylaşıyor gibiydi. Olumlu gelişmelerin arkası gelecekti. **Mustafa Kemal Paşa** ile Samsun'a çıkanlardan ve **Gazi**'nin yakın çevresinden olan **Hüsrev Bey**, Türkiye-İran sınırında düzeltmeler yapılması için Tahran'da görüşmelere başladı. İki komşu ülke ilişkileri yumuşadı.[354]

Büyükelçi **Hüsrev Bey**, Tahran'da göreve başladıktan az sonra, İran makamlarıyla sınır sorununu görüşmeye başladı. İran basınına da bu konuda ara sıra demeçler verdi. İngiltere'nin Tahran Büyükelçiliği, 4 Kasım 1930 günü bu konuyu Londra'ya rapor ediyor; *"Türkiye'nin yeni Büyükelçisi **Hüsrev Bey**, kısa bir süre önce Tahran gazetesi 'Sitereh-i Jehan'a bir demeç vererek Türk-İran sınırında düzeltme yapılması konusundan bahsetti"* diyordu.

Büyükelçimiz İran gazetesine verdiği demeçte, Türk-İran dostluğunu geliştirmek için sınırın Küçük Ağrı Dağı bölümünü düzeltmek gerektiğini söylemişti. Çünkü asiler, Türkiye'den kovalanınca Küçük Ağrı'nın öte tarafına geçip kurtuluyorlardı. Bunu önlemenin yolu sınırda düzeltme yapmaktan geçecekti. Daha açıkçası, Küçük Ağrı Dağı, tümüyle Türkiye sınırı içinde kalmalıydı. Bu sorun çözüme bağlanınca ve sınır güvenliği sağlanınca Türkiye ile İran arasında ticari ve ekonomik ilişkiler de gelişecekti. Çünkü Tebriz-Trabzon yolu da güvence altına alınmış, ticarete karşı eşkıya tehdidinin önü alınmış olacaktı.[355]

Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliği'nin Türkiye 1930 Yıllık Raporu'nda, **Ağrı ayaklanması** ve Türkiye-İran ilişkilerindeki gelişmeler şöyle özetleniyor:

"1930 yılının ilk aylarında bazı Kürt hareketleri görüldüyse de bunlar kolayca bastırıldı. Nisan ve Mayıs aylarında Ağrı yöresinde ayaklanma çıktı ve asiler İran'dan destek gördü. Türk hükümeti bölgeye 12-15 bin kadar asker yığdı ve uçakların da desteğiyle

354) **Memduh Şevket Esendal**'ın ve **Hüsrev Gerede**'nin Tahran Büyükelçilikleri ve o sıralarda Türkiye-İran ilişkilerindeki gelişmeler hakkında ayrıca bkz. **Şimşir**, *Bizim Diplomatlar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s.84-102 ve 342-356.

355) **Şimşir**, *İngiliz Belgelerinde Atatürk Cilt 7*, s.124-125 No. 41: Parr'dan Henderson'a yazı, 4.11.1930, No. 532.

saldırıya geçti. Bunun hemen ardından Barzani Kürtleri Irak'tan Türkiye'ye girdiyse de temizlendiler. Suriye'den Türkiye'ye girmeye kalkışan Kürtler de geri püskürtüldü. Sovyet hükümeti Türkiye'ye dostluğunu gösterdi. Türk basını, İran hükümetini Kürt asileri silahlandırmakla suçladı ve şiddetle eleştirdi. Türk hükümeti, Türk-İran sınırının düzeltilmesi için ısrar ediyor. İngiltere'nin Kürtler konusundaki tutumu da eleştirildi. İngiltere'nin Kürtçü entrikaları desteklemediği Türklere anlatıldı. Türk hükümeti Kürt asileri Irak sınırı içinde de takip etmek istedi ama isteği kabul edilmedi. Türk hükümeti, Eylülde Kürt ayaklanmasının bastırıldığını ve Ağrı bölgesinin asilerden tamamen temizlendiğini açıkladı. Asilerin elebaşısı ***İhsan Nuri*** *İran'a kaçmayı başardı.* ***İsmet Paşa,*** *Türkiye dışından yapılan kışkırtmaları ve Kürt aşiret reislerinin derebeylik ayrıcalıklarını kaybetmek istememelerini ayaklanmanın nedenleri olarak gösterdi ve ayaklanmayı desteklememiş olan yöre halkını övdü.*

Kürt ayaklanması yüzünden Türk-İran ilişkileri epeyce gerginleşti. Asiler İran'daki sempatizanlarından destek aldı ve bir ara Tebriz'deki İranlı general ***Saffar-ud-Dovleh*** *ile ilişki kurdular. İran Hükümeti sınırı tam kontrol edemedi. Bir güçlük de Küçük Ağrı Dağı'nın doğu eteklerinin İran sınırı içinde bulunmasından kaynaklandı. Türkiye tarafından buraya geçen asileri ancak İran ordusu takip edebilirdi. (Asileri kovalayan Türk askeri ise sınırı aşamıyordu) Türk basınında İran aleyhinde sert bir kampanya görüldü. İran, kötü niyetli olmakla suçlandı. Bu konuda* ***Gazi*** *ile* ***İsmet Paşa*** *arasında görüş ayrılığı olduğu anlaşıldı.* ***İsmet Paşa*** *sert tedbirlerden yanaydı,* ***Gazi*** *ise İran'la müzakerelerle sınır düzeltilmesi yapılmasını istiyordu. Tahran'daki Türk Büyükelçisi* ***Memduh Şevket Bey*** *istifaya zorlandı ve yerine* ***Gazi****'nin dostu* ***Hüsrev Bey*** *atandı. Yeni Büyükelçi Tahran'a gelince sınır düzeltmesi için görüşmelere başladı. Aslında İran, Türkiye'yi rahatsız etmek istemiyor. Türkiye de eski kavgaları yinelemek niye-*

tinde değil. İki komşu ülkenin ticari ilişkileri halen bir modus vivendi ile yürütülüyor."[356]

İran'la Yeni Anlaşmalar

1931 yılında, Türkiye-İran dostluğuna ivme kazandırıldı. Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliği'nin Türkiye 1931 Yıllık Raporu'nda özetle şu değerlendirmeler yapılıyor:

*"1931'de **Mustafa Kemal** yeniden Cumhurbaşkanı seçildi. Etkinliğini barış için kullandı. Başka ülkelere karşı dostluk gösterildi... Yıl içinde Türkiye dışarıda, özellikle komşularıyla barış ve dostluk; içeride, kalkınmaya zarar vermeden sıkı ekonomik önlemler uygulama politikası izledi... Ülkede Kürt ayaklanması olmadı. Tedbirler alındı. Bir yıl önceki ayaklanmaya katılan Kürtler yargılandı... İngiliz Büyükelçiliğinden iki görevli Doğu Anadolu'yu dolaştı. İçişleri Bakanı da o bölgeyi ziyaret etti. Doğu Anadolu'da tek tük kanunsuzluklar hâlâ görülüyor.*

*1930'da gergin olan Türk-İran ilişkileri 1931'de düzeldi. İki ülke toprak değiş tokuşuyla sınır düzeltmesi yapacak. Arada bazı pürüzler kalmış. İran'la sınırın düzeltilmesi için müzakereler devam ediyor. Türkiye Dışişleri Bakanı **Tevfik Rüştü Bey*** (**Aras**) *İran'a davet edildi."*[357]

Aras, 18 Ocak 1932 günü Tahran'a vardı. 23 Ocak 1932 günü Tahran'da Türkiye-İran sınır çizgisinin belirlenmesine ilişkin bir anlaşma imzalandı. Bununla, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne olduğu gibi geçmiş olan sınırın ayrıntılarıyla tanımı yapıldı.

24 Ocak günü yayımlanan İran Dışişleri Bakanlığı Resmi Tebliği'nde, *"Tahran'a gelen **Dr. Tevfik Rüştü Bey**, Şehinşah*

356) *Ibid.*, s.162-163,& 169-171; No. 58/1: Annual Report on Turkey for 1930 (1930 Türkiye Yıllık Raporu).

357) İngiliz Büyükelçiliği'nin 1931 Türkiye Yıllık Raporu'nun tam metni için bkz. **Şimşir**, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt 7*, s.283-336, No. 1261.

*Hazretleri'ne Türkiye Cumhurbaşkanı **Gazi Mustafa Kemal**'in kardeşlik mesajını sundu; Türk hükümetinin dostluk mesajını getirdi. Görüşmeler sonunda Türkiye ile İran arasındaki sınır çizgisinin belirlenmesine ilişkin bir anlaşma ve bir hakem anlaşması imzalandı. Taraflar ayrıca bir ikamet ve ticaret anlaşması yapılması arzularını dile getirdiler"* deniyordu.[358]

İngiltere'nin Tahran Elçiliği de Londra'ya şunları rapor etti:

*"Türkiye Dışişleri Bakanı **Tevfik Rüştü Bey** (**Aras**), İzmir Mebusu ve Türkiye İş Bankası Genel Müdürü **Celal Bey** (**Bayar**), Dışişleri Bakanlığı Genel Müdürlerinden **Hüseyin Vasfi Bey**, Genelkurmay'dan **Albay Şükrü Ali Bey** ile birlikte 18 Ocak günü Tahran'a geldi. 24 Ocakta yayımlanan bildiride, iki ülke arasında sınırın Küçük Ağrı bölümünde düzeltme yapılması için anlaşma sağlandığı; ikâmet, ticaret ve suçluların geri verilmesi anlaşmaları yapılması için müzakerelere başlanmasına karar verildiği belirtilmektedir. Ziyaret çok başarılı geçmiş, geçmişten gelen güvensizlik ve şüpheler giderilmiştir..."*[359]

1932 Kasım ayı başında İran Dışişleri Bakanı **Mehmet Ali Han Furugi** Ankara'ya geldi; Türk meslektaşı **Tevfik Rüştü Bey**'in Tahran'a yaptığı ziyaretine karşılık verdi. 5 Kasım 1932 günü iki ülke arasında Ankara'da iki antlaşma imzalandı. Biri **Türkiye ile İran Arasında Dostluk Antlaşması** idi; bu antlaşmanın 1. maddesi şuydu:

*"**Madde 1**– Türkiye Cumhuriyeti ile İran Devleti ve iki taraf uyrukları arasında bozulmaz bir barış ile, içtenlikle ve sürekli bir dostluk var olacaktır."*[360]

358) *Ibid.*, s.339-340, No. 127/1: Messager de Téhéran, 24.1.1932, İran Dışişleri Bakanlığı tebliğinin Fransızca tam metni.

359) **Bilâl N. Şimşir**, *İngiliz Belgelerinde Atatürk VII*, s.337, No. 127: Hoare'dan Simon'a yazı, 27.1.1932, No. 46.

360) Türkiye-İran Dostluk Antlaşması'nın Türkçe yasal metni için bkz. *Düstur*, Tertip III, Cilt 15, s.134 (88); sadeleştirilmiş Türkçe tam metni için bkz. **İsmail Soysal**, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s.422-423.

Yine 5 Kasım 1932 günü Türkiye ile İran arasında imzalanan ikinci belge, **Güvenlik, Tarafsızlık ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması** idi. Bu antlaşmanın 5. maddesi de şöyle diyordu:

*"**Madde 5**– Bağıtlı taraflar kendi ülkeleri içinde, öteki taraf ülkesinin esenlik ve güvenliğini bozacak ya da hükümetini değiştirmek amacını güden örgüt ve toplulukların oluşmasına ve yerleşmesine; bundan başka, öteki ülkeye karşı propaganda yoluyla ya da başka herhangi bir araç ile savaşım amacını güden kişilerin ya da toplulukların oturmasına olanak vermemeği üstlenirler."*[361]

Şah'ın Türkiye Ziyareti

Türkiye ile İran arasında dostluk ilişkileri, yıldan yıla gelişiyordu. 1934 yazında İran Şahı **Rıza Şah Pehlevi**'nin Ankara'ya yaptığı görkemli devlet ziyareti ile dostluk doruğa çıktı. Bu ziyareti Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi **Percy Loraine** özetle şöyle rapor ediyor:

*"**Şah**, Dışişleri Bakanı ve kalabalık bir heyetle birlikte 16 Haziran günü Ankara'ya geldi. 10 Haziranda Gürbulak sınır kapısında Cumhurbaşkanının temsilcisi tarafından karşılandı. Iğdır, Kars, Erzurum, Gümüşhane'de birer gece geçirerek Trabzon üzerinden yolculuk yaptı. Türk hükümetinin önceden aldığı önlemler sayesinde 70 kişilik kafile, hiçbir tatsız olayla karşılaşmadan 600 millik bir yol aşıp Ankara'ya ulaştı. 40 otomobil ve 15 kamyon kullanıldı. İstanbul'dan da 10 aşçı ve 25 garson getirildi. **Şah**, Trabzon'da Dışişleri Bakanı ve Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri tarafından karşılandı. Oradan Yavuz zırhlısıyla İstanbul'a hareket edildi. **Şah**, Ankara'da **Gazi** tarafından karşılandı, iki-*

361) Türkiye-İran Güvenlik, Tarafsızlık ve Ekonomik İşbirliği Anlaşmasının Türkçe yasal metni için bkz. *Düstur*, Tertip III, Cilt 15, 1400 (661); sadeleştirilmiş Türkçe tam metni için bkz. **İsmail Soysal**, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*, s.424-426.

*si beraber üstü açık bir otomobille Halk Evi'ne gittiler ve ziyaret sırasında **Şah** burada kaldı. İlk akşam **Şah**, Cumhurbaşkanlığı köşkünde **Gazi** ile yemek yedi. Bu yemeğe yalnız Türkler ve İranlılar davetliydi. İkinci gün Dışişleri Bakanı, **Şah** onuruna Ankara Palas'ta bir akşam yemeği verdi; buna yabancı misyon şefleri de davetliydi. Ertesi akşam **Şah**, İran Büyükelçiliğinde **Gazi**'yi ağırladı. **Şah**, **Gazi** ile birlikte 20 Haziranda trenle Ankara'dan İzmir'e gitti. Oradan vapurla İstanbul'a geçecekler ve **Şah** yine Trabzon üzerinden İran'a dönecek. Ziyaret tam bir başarıdır, denilebilir. **Gazi** ile **Şah** birbirlerini sevmişlerdir, aralarında içten bir dostluk oluşmuştur."*[362]

İngiliz Büyükelçisi, **Şah**'ın ziyaretini değerlendirirken Türkiye-İran ilişkilerinin "yeni bir çağa girdiğini" de belirtiyor. 23 Haziran günlü raporunda şunları söylüyor:

*"**Şah**'ın Türkiye ziyareti sırasında çok samimi söylevler verildi. **Gazi** 16 Haziran akşamı resmi yemek konuşmasında, 'Büyük dostum ve aziz biraderim' diye söze başladı ve 'kardeş İran milletinin ulu reisini Türkiye'de selamlamaktan duyduğum sevinç çok büyüktür...' diye devam etti. **Şah** yönetiminde İran'da görülen ilerlemeye değindi, iki kardeş millet arasında artan dostluğun önemine parmak bastı. **Şah** da, 'Büyük dostum ve aziz kardeşim Türkiye'nin azametli Reisicumhuru Hazretleri' diye söylevine başladı. **Şah**'ın 18 Haziran günü TBMM'yi ziyaretinde de Başbakan uzun bir hoş geldin nutku söyledi, **Şah**'ı yüceltti, iki komşu ilişkilerinin yeni bir çağa girdiğini, anlaşmazlıkların geride kaldığını söyledi. Ekonomik ilişkilere vurgu yaptı. İki ülkenin ideallerinin birbirine yakın olduğunu söyledi."*[363]

---

362) **Şimşir**, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt 8*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s.77-79, No. 20: Loraine'den Simon'a rapor, 21.6.1934, No. 299.

363) *Ibid.*, s.81-83, No. 22: Loraine'den Simon'a yazı, 23.6.1934, No. 305.

10 Haziran-6 Temmuz (1934) tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret eden İran Şahı **Rıza Pehlevi**, **Gazi Paşa** ile Ankara Halkevi balkonunda.

Gazi Mustafa Kemal'in Söylevi

Türkiye Cumhurbaşkanı **Gazi Mustafa Kemal**, 16 Haziran 1934 akşamı, Ankara'da İran Şehinşahı **Rıza Şah Pehlevi** şerefine verdiği ziyafette aşağıdaki söylevi okudu:

"Büyük Dostum ve Aziz Biraderim Şehinşah Hazretleri,

Kardeş İran milletinin Ulu Reisini Türkiye'de selamlamakla duyduğum sevinç çok büyüktür. Ziyareti şahaneniz bütün Türk milletini bahtiyar etti.

Türkiye-İran münasebetlerinin tarihi gözden geçirilirse bu iki memleketim dostluktan ayrıldıkları zamanlar en müşkül devreleri yaşamış oldukları görülür. Halbuki milletlerimizin tabii temayülleri ve yüksek menfaatleri icabı olan dostluk bağları kuvvetlendikçe her iki millet kuvvetli hale geldi ve refah buldu. Türkiye Cumhuriyeti bu hakikati tamamen idrak ederek İran dost-

luğunu siyasetinin en esaslı umdelerinden biri haline getirmiştir. Nasıl ki Zatı Şahanelerinin kudretli idaresi altında komşu ve kardeş memlekette de aynı duygulara, aynı görüşlere kıymet ve ehemmiyet verilmiş ve böylece sarsılmaz ve silinmez bir Türkiye-İran dostluğu kurulmuştur.

Şehinşah Hazretleri, memleketinizin bütün terakkilerini alaka ve muhabbetle takip ediyoruz. Yüksek iradenizin yarattığı eserleri en derin hürmetle karşılıyoruz. Türkiye ve İran binlerce senelerden beri deruhte etmiş oldukları yükselme ve yükseltme rolünde bugün de kuvvetli ve kudretli adımlarla ilerliyorlar. Bu iki kardeş milletin, bu defa ziyareti şahanenizle, bir kat daha yakınlaşan dostlukları, medeniyet için, insaniyet için şüphesiz en sevinilecek neticelerden biridir. Sulh ve müsalemet içinde inkişaf etmekten başka gayeleri olmayan milletlerimizin aynı zamanda, umumi sulha hadim olmayı en şerefli vazife saydıklarına şüphe yoktur.

Türk milleti için unutulmaz bir hatıra bırakacak olan bu günü, tarih yalnız, Türkiye-İran münasebatında değil fakat cihan sulhunda sayılı günlerden olarak kaydedecektir.

Dost ve kardeş milletin büyük hükümdarı, Türkiye'nin ulu dostu olan Zatı Şahanelerinin daima refah ve saadetini temenni ederek sıhhatı şahanelerine, kardeş milletin ikbaline ve Türkiye-İran dostluğunun feyizli inkişafına içiyorum."[364]

Şah da **Gazi**'ye *"Şerefli Cumhurbaşkanı, aziz kardeşim, büyük dostum"* diye hitap etti. Aynı dostça duyguları paylaştı. İran'ın başına geçtiği günden beri Türkiye ile dostluğun gerekli olduğunu düşündüğünü belirtti. İki kardeş millet arasındaki dostluğun sarsılmaz temellere dayanan bir dostluk olduğunu vurguladı. **Gazi**'yi İran'a davet etti...

---

364) *DBA-Rıza Şah Pehlevi'nin Türkiye Ziyareti (1934)*, K. 27/3; **Şimşir**, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları Cilt 2*, s.509, No: 635.

İsmet Paşa'nın TBMM'de Konuşması

Başbakan **İsmet Paşa**, **Şah**'ın ziyareti dolayısıyla 18 Haziran 1934 günü Meclis'te önemli bir konuşma yaptı.[365] İki komşu ülke arasında yüz yıldan beri sürüp giden sınır anlaşmazlığının halledilmiş olduğunu haber verdi. İran ile dostluğun önemini anlattı. Türkiye-İran ilişkilerindeki yeni dönem hakkında milletvekillerini bilgilendirdi. Okuyalım:

"Muhterem efendiler; dost ve asil İran milletinin büyük Hükümdarı Şehinşah Hazretleri birkaç günden beri memleketimizi misafirlikleriyle şereflendirmişlerdir. (Şiddetli alkışlar) *Büyük Millet Meclisi'ne bu vesile ile memnuniyetle ve sevinçle haber veririm ki halkımız, her tarafta, kendiliğinden hissiyatımızı ve iki millet arasındaki kardeşliğin yüksek menfaatlerine vukuf ve kanaatle, muhabbet ve alakasını göstermektedir.* (Şiddetli alkışlar, *"Bravo"* sesleri)

***Gazi Mustafa Kemal** Hazretleri, yeni Türkiye için olduğu gibi, Şehinşah Hazretleri de yeni İran Devleti'nin istiklal aşkını, asil hislerini, çalışkanlığını temsil eden yüksek şahsiyettir.* (Şiddetli alkışlar)

Halkımız her tarafta Şehinşah Hazretlerine taşkın muhabbetlerini gösterirken İran milletine karşı muhabbetini ve ona olan itimadını göstermiş olduğu kanaatindedir.

Arkadaşlar, komşu ve kardeş iki milletin kudretli ve büyük reisleri zamanında, İran ve Türk münasebati, yerleşmiş buhranları izale ederek yeni bir devreye girmiştir. Menfaatleri ve hisleri yek diğerine bu kadar yakın olan iki millet, asırlardan beri türlü anlaşamazlıktan ve türlü nifak ve fesattan, yek diğerinden uzak kalmışlardı.

İranla bir hudut meselesi vardı ki, kaç senelik bir mesele olduğunu şimdi size rakamla söylemek müşküldür. Fakat mübalağasız söyleyebilirim ki, yüz seneden beri süren bir hudut ihtilafı,

365) Konuşmanın tam metni için bkz. *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, Birinci Cilt (1920-1938)*, Ankara, 1992, s.372-374.

iki devlet arasındaki her türlü emniyet hislerini zehirlemiş bulunuyordu. Bu müşküle nisbetle az bir zamanda ve daha ihtilaflı bir çok müşkülat zuhur etmişken iki milletin tabii menfaat ve hislerini idrakteki isabetlerinde ve asıl müessir olarak iki milletin başında bulunan reislerinin istikbali gören, büyük millet menfaatlerini gören irade ve dirayetleri ile bu mesele halledilmiş bulunuyor. (Sürekli alkışlar)

Ondan sonra arkadaşlar; iki milletin, iki devletin hemhudut olan mıntakaları ve arazilerinde emniyet ve asayiş müşkülatı yek diğerine karşı daima bir düşünce tevlit ediyordu. Birkaç seneden beri hudutlar civarındaki mıntakalarda asayişi bozmak isteyen bütün unsurlar, her iki tarafta gördükleri ciddi bir siyasetin kudreti karşısında nevmit olmuşlardır. İki memleketin hem hudut arazisi, asayiş itibarile ve yek diğerinin saadetini isteyen hissiyat ile gittikçe diğer memleketlere numune olacak bir sükûnet ve bir çalışma havası vücude getirmektedir. ("*Bravo*" sesleri)

Arkadaşlar, hudutlar civarındaki mıntakaların, yek diğerini severek ve yek diğerinin hudut ve arazisine hürmet ederek yaşamaları, iki milletin bütün nünasebatı üzerinde esaslı tesiri olan kuvvetli bir amildir.

Büyük hadiselerin ehemmiyetini yüksek nazarlarınızda hakkile tecelli ettirebildiysem, bunun takip edilmiş olan siyasetin ve bilhassa milletlerimizin başında bulunan yüksek şahsiyetlerin uzağı görmek, doğru bir siyaset takip etmekteki isabetlerini daha iyi tebarüz ettirmiş olurum.

Arkadaşlar, şahıslar gibi milletler arasında da her türlü siyasetin kuvvetli müessiri, samimi emniyet ve yek diğerine karşı saygı, takdir hisleridir. İnsanlar birbirlerini severler ve saydıkları vakit, bütün muamelelerde bu duygu nasıl müessir olursa milletler de münasebetlerinde birbirini sevmek ve birbirinin saadetini istemek duygusunu bütün siyasetlerini kurarlar. Bu sebeple kuracağımız ve kökleştireceğimiz anane bütün nesillerde kuvvetli bir itikat halini almalıdır. Bizim kanaat ve imanımız odur ki İran ve Türk milletlerinin yek diğerlerinin yüksek menfaatlerini, bir-

birlerinin saadet ve kudretinde aramak kanaatini bugünkü nesil ile gelecek nesillere, itikat halinde telkin etmeğe muvaffak olursak memleketimiz için saadet devri başlayacak demektir. (Alkışlar)

İran ve Türkiye'nin iktisadi münasebetleri dahi her iki memleket için çok menfaat getirecek bir faaliyet sahasıdır.

İktisadi noktai nazarından yek diğerimize yakın ve birçok coğrafi ve tabii sebeplerle bağlı bulunuyoruz. İtimadımız kuvvetlidir ki bu yeni hava ve yeni devrin inkişafı esnasında iktisaden dahi, her iki memleket çok müstefit olacaktır. (*"İnşallah"* sesleri)

(...) *Yeni İran'la yeni Türkiye'nin münasebetleri, sulh noktai nazarından, bizim memleketlerimiz için olduğu kadar komşularımız ve daha uzak komşularımız için de nimet sayılmalıdır.* (*"Bravo"* sesleri, sürekli ve şiddetli alkışlar)"[366]

İsmet Paşa, yıllar sonra yayımlanan *Hatıralar*'ında **Şah**'ın ziyaretine şöyle parmak basıyor:

*"İran Şehinşahı **Rıza Pehlevi**'nin Türkiye'yi ziyareti 1934'te olmuştur. Bu ziyaret tarihi bakımından önemli hadiselerden biridir. **Rıza Şah**'a memleketimizde görmek istediği her yer, hatta Genelkurmay'daki hazırlıklar ve askeri tertipler gösterilmiş, bütün kapılar açılmış, tam bir dostluk emniyeti ifade edilmiştir. Rahmetli Şehinşah, bütün bu iyi dostluk çabalarını ve muamelelerini tam değeri ile takdir etmiştir. Aramızdaki bu iyi münasebetler onun ölümüne kadar sürmüş ve o münasebetler bir yadigâr olarak, bir hatıra olarak her zaman iki memlekette yaşamıştır."*[367]

Musibetten Doğan Hayır

Evet, bir musibet hayra dönüştürüldü. **Ağrı ayaklanması** sonunda güçlenmiş bir Türk-İran dostluğu doğdu. 1930 **Ağrı ayaklanması** ile iyice bozulan Türkiye-İran ilişkileri, 1934'te ileri düzeyde bir dostluğa dönüştürüldü. Dostluk, 1934 yazında **Şah**'ın

366) *Ibid.*, Vurgular bizimdir.- BNŞ.
367) **İsmet İnönü**, *Hatıralar*, s.527.

Türkiye'ye ziyareti ile doruğa ulaştı. İki komşu ülke arasındaki eski anlaşmazlıklar, pürüzler ve yüzyıllık engeller birer birer ortadan kaldırıldı.

Küçük Ağrı Dağı'nın doruklarından geçen eski Türk-İran sınırı, savunması çok zor bir sınır hattı idi. Kanun kural tanımayan silahlı aşiretler, bu sınırı ikide bir yolgeçen hanı gibi kullanıp duruyorlardı. Sınırdan içeri dalıp çevreyi kasıp kavuruyor, soyup soğana çeviriyor, köyleri yakıp yıkıyor, sürüleri kaldırıp götürüyor ve sonra Ağrı'nın öte yakasına geçip cezadan kurtuluyorlardı. Asiler de aynı şeyi yapıyorlardı. 1879 **Şeyh Ubeydullah isyanı** da, 1930 **Ağrı ayaklanması** da bu yüzden Türk makamlarını çok uğraştırmıştı. Nihayet, Türk-İran ilişkilerini zehirleyip duran bu anormal durum Cumhuriyet döneminde giderildi. Sınırda gerekli düzeltmeler yapıldı, sınır çizgisinin yeri değiştirildi, Küçük Ağrı da Türkiye sınırları içine alındı ve böylece eşkıyanın da asinin de önü kesildi. İran'la ciddi ve samimi dostluğun temelleri atılarak ve yeni anlaşmalar yapılarak yerel İran makamlarının iki yüzlü davranışları, Türkiye'ye saldıran eşkıyaya ve asiye kanat germeleri de önlenmiş oldu.

Barış ve dostluk **Atatürk**'ün dış politikasının esaslarıydı. Komşu ülkelerle samimi dostluk ilişkileri kurup geliştirmek öncelik taşıyordu. İran dostluğu da **Atatürk**'ün izlediği siyasetin "en esaslı umdelerinden biri" idi. Türkiye, 1920'lerde kıyasıya savaştığı Yunanistan'la dahi 1930'larda dostluk ilişkileri geliştirdiğine göre, İran'la da dostluk kurup geliştirmekten herhalde geri durmayacaktı. 1930 **Ağrı ayaklanması**, İran'la dostluğu geliştirme ihtiyacını ortaya çıkardı. Dolayısıyla bu ayaklanma, Türk-İran dostluğunu geliştirmeyi çabuklaştırmıştır, yani musibetten hayır doğmuştur, denilebilir. **Şah**'ın ziyareti Türk-İran dostluğunu pekiştirmiştir.

...Ve Bir Hikmet-i Hükümet

Şah'ın Türkiye ziyareti sırasında, benzeri pek görülmemiş bir olay da yaşandı:

Şah, Türkiye'de iken Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi istifa ettirildi, yerine hemen bir başka büyükelçi atandı. Türkiye'ye gelişinde **Şah**'a bir büyükelçi, dönüşünde ise bir başka büyükelçi eşlik etti. **Şah**'ı Türkiye'ye getiren Büyükelçi **Hüsrev (Gerede)** idi; Türkiye'den götüren ise Büyükelçi **Enis (Akaygen)** oldu.

Peki ne olmuştu? Neden İran Şahı Türkiye'de iken Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi alelacele değiştirilmişti? Bu soruların cevabı o zamanki Türk basınında bulunamaz çünkü basın bilgilendirilmemişti. Olayı biraz açalım: **Hüsrev Bey**, 1930'da Tahran'a çok güçlü, arkalı bir büyükelçi olarak gönderilmişti. Arkasında Cumhurbaşkanı **Gazi** vardı, Başbakan **İsmet Paşa** vardı ve hatta seferber olmuş Türk ordusu vardı. Zaten tuttuğunu koparmak isteyen, gerilemeyen, ödün vermeyen, vuruşkan bir yaradılışta olan ve de arkası çok güçlü olan **Hüsrev Bey**, Tahran'a varınca İranlılarla kapıştı. Birinci sorun, Türkiye-İran sınır anlaşmazlığı idi. Genel politikamız çerçevesinde ve çalışkan büyükelçimizin de gayretleriyle bu müzmin sorun çözüme bağlandı. **Hüsrev Bey**, son iki yılında **Şah**'ı Türkiye'ye getirmek için uğraştı. Bunda da başarılı oldu.

Fakat **Hüsrev Bey**, Türkiye-İran ilişkileriyle yetinmedi. Başka konularda da İran Dışişleri Bakanlığı ile kapıştı. Tahran'da kordiplomatik duayeni olmuştu. Çeşitli ülkelerin İran'la çeşitli sorunları vardı. Büyükelçimiz, duayen olarak yabancıların sorunlarına da el attı, sanki bunlar üzerine vazifeymiş gibi, bütün bu kişileri de İran makamlarına karşı savunmaya başladı. Bu bir hataydı. Hiçbir kordiplomatik duayeni, yabancıların işlerini kendi ülkesinin işiymiş gibi sonuna kadar savunmaz ve yabancılar için bulunduğu ülkeyle çatışmaz. İş bitirici **Hüsrev Bey** ise bu işleri de Türkiye'nin kendi sorunlarıymış gibi halletmeye kalkışmıştı ve bazı İranlıları kızdırmıştı. Tahran'a giderken kendisine verilen

talimat ve güçlü destek, Türkiye'nin İran'la olan sorunlarını, yalnız Türkiye'nin sorunlarını halletmesi içindi. Büyükelçimiz bunu unutmuş gibi davranmıştı.

Büyükelçimizin bu tutumu **Şah**'ın Türkiye ziyaretinde ortaya çıkıyor. **Atatürk** bir gün **Şah**'a, *"Hüsrev Bey'den memnun musunuz?"* diye soruyor.

Şah, *"Hüsrev Bey'den çok memnunum, çok hizmet etti. Fakat duayen olarak ecnebileri tuttu"* diyor.

Bir başka gün **Atatürk**, Dolmabahçe Sarayı'nda **Şah** ve birkaç İranlı general ile birlikte şampanya yudumlarken **Hüsrev Bey**'i de kendilerine katılmaya çağırıyor. **Şah, Hüsrev Bey** şerefine kadeh kaldırıyor:

"Hüsrev Bey Tahran'a geldiği zaman kılıç çekmişti. Fakat iki devlet dostluğu için çok çalıştı. Bugünkü hali, Büyük Gazi ile tanışmayı kendisine borçluyum" diyor.

"Kılıç çekmişti" sözünü duyunca **Atatürk**'ün rengi değişiyor, pek canı sıkılıyor.

Ertesi sabah Dışişleri Bakanı **Tevfik Rüştü (Aras)**, **Hüsrev Bey**'i yanına çağırıyor ve emri tebliğ ediyor:

"Gazi Hazretleri Tahran'dan istifa etmenizi emir buyurdular" diyor...

Hüsrev Bey istifasını hazırlarken Atina Büyükelçisi **Enis Bey (Akaygen)** yıldırım telgrafla İstanbul'a çağrılıyor, **Şah**'a takdim ediliyor ve **Şah**'la birlikte İran'a gönderiliyor...[368]

Ağrı ayaklanması sırasında, İran'la ilişkileri düzeltmek uğruna, 1930'da Tahran Büyükelçimiz **Memduh Şevket Bey (Esendal)** istifa ettirilmişti. 1934 yılında bu defa da İran'la ilişkileri bozmamak için Tahran Büyükelçimiz **Hüsrev Bey (Gerede)** istifa ettirildi.

İran'la ilişkiler düzeltilmiş, İran'dan sızıp Türkiye'ye saldıran bölücü asilerin önü kesilmişti. Ama karşılığında oldukça önem-

368) Bu ilginç olayın ayrıntılı hikâyesi için bkz. **Şimşir**, *Bizim Diplomatlar*, s.349-355.

li bir bedel ödenmişti. Birbirinden değerli iki Cumhuriyet elçisi Acem Padişahı'na kurban edilmişti! Çünkü burada, devlet politikası söz konusuydu, vatan söz konusuydu. Vatanın bölünmezliği, vatanın huzuru. Devlet politikası söz konusu olunca, vatan söz konusu olunca hiç kimse vazgeçilmez değildi; **Atatürk**'ün yakın çevresinden olan Büyükelçi **Hüsrev Bey** de feda edilebilirdi, bir başka değerli büyükelçi de feda edilebilirdi, edilmişti. Eskiler buna "hikmet-i hükümet" derlerdi, Frenkler de malum, "raison d'Etat" diyorlar.

Gerek **Esendal**, gerek **Gerede** Cumhuriyet'in çok değerli iki büyükelçisi idi. İran ile izlenen devlet politikası çerçevesinde 1930'larda görevden alınmışlarsa da ilerde, başka merkezlerde, yine büyükelçi olarak uzun yıllar devlete başarıyla hizmet edeceklerdi ve etmişlerdir.

İngiliz Büyükelçisi, 1934 Türkiye Yıllık Raporu'nda kısaca diyor ki:

*"Türkiye'nin İran ile iyi ilişkileri **Şah**'ın Türkiye'ye ziyaretiyle pek samimileşti. TBMM'yi ziyaret eden **Şah**, 'ilk Türk operası'nı* (Özsoy) *seyretti, Cumhurbaşkanı ile birlikte İzmir'e gitti ve Tahran'a atanan yeni Türk Büyükelçisi **Enis Bey*** (**Akaygen**) *ile birlikte ülkesine döndü..."*[369]

Dışarıdan Gelen Bölücülük Propagandasına Karşı Kararnameler

Irak'taki İngiliz ve Suriye'deki Fransız istihbaratçıları tarafından 1927 yılında, Kürtçüler ile Taşnak Ermenilerine ortaklaşa kurdurulmuş olan ve merkezi Şam'da bulunan **Hoybun** örgütünün tüzüğünde, Türkiye'ye karşı propaganda yayınları yapılması

369) **Şimşir**, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt 8*, s.158., No. 57/1: "Annual Report on Turkey for 1934" (Türkiye 1934 Yıllık Raporu).

da öngörülmüştü. Bu tüzüğün "Propaganda" başlıklı bölümünde, *"Cemiyetin merkezi umumisi emrinde olmak ve Kürtçe, Türkçe ve icabında Fransızca intişar etmek üzere organı bulunacaktır"* deniyordu (Madde 19).

Hoybun, gerçekten, kurulduktan bir süre sonra propaganda yayınlarına başlamış ve bu yayınları Türkiye'ye sokmayı iş edinmişti. **Ağrı ayaklanması** günlerinde ve daha sonraları bu Kürtçü yayınların Türkiye'nin huzur ve güvenliğine zarar verebileceği düşünülmüş ve bunlara karşı önlemler alma yoluna gidilmiştir. Bu amaçla çıkarılan kararnamelerden birkaç örnek aşağıdadır:

"KARARNAME
Sayı 11037

Hoybun Cemiyeti tarafından Kürtçülük emel ve mefkûresini tamim etmek maksadile Kahire'de çıkarılmağa başlanmış olan (La Question Kurde) unvanlı Fransızca mecmuanın münderecatının mazarratı hasebile memleketimize sokulmasının men'i; Dahiliye Vekâleti'nin 12/5/931 tarih ve 1884/83 numaralı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 16/5/931 tarihinde tasvip ve kabul olunmuştur. 16/5/931

REİSİCUMHUR
(İmza) ***Gazi M. Kemal***
(Başbakan ve Bakanların imzaları)"[370]

"KARARNAME
Sayı 1096

Suriye'deki Kürt Hoybun cemiyeti tarafından (Türk Affı Umumisi karşısında Kürtler, Türkiye Reisicumhuru ***Gazi Mustafa Kemal*** *Hazretlerine Mektup,*[371] *Bir Ecnebi Noktai Nazarına*

370) **Yeşiltuna**, *Atatürk ve Kürtler*, s.148.

371) **Celadet Bedirhan** tarafından kaleme alınmış olan bu kitap, yıllar sonra Türkiye'de de yayımlandı. Bkz. **C. Ali Bedirhan**, *Türkiye Reisicumhuru Gazi M. Kemal Paşa Hazretlerine Açık Mektup*, Komal Yayınları, İstanbul, 1978.

Göre Kürt Meselesi) ve kısmen resimli, Arap dili üzerine yazılmış (El Kaziyetül Kürdiye) adlı dört kitabın, Hükümetimiz aleyhinde zararlı yazıları ihtiva eylemesine binaen gerek Türkçe gerek başka dillerde yazılmış ve yazılacak olanlarının Türkiye'ye sokulmasının yasak edilmesi; Dahiliye Vekilliği'nin 20/7/934 tarih ve 7067 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 1/8/934'te tasvip ve kabul olunmuştur.

REİSİCUMHUR
(İmza) ***Gazi M. Kemal***
(Başbakan ve Bakanların imzaları)"[372]

KARARNAME
Sayı 2/1292

Hoybun Cemiyeti'nin mümessili ve Firari ***Haco*** *adındaki şahsın akrabası olup Fransızlara casusluk etmesinden şüphe edilen Midyatlı* ***Şerif Mahruz****'un, 2510 sayılı kanunun 10. maddesinin C fıkrasına göre ailesiyle birlikte Tekirdağ vilayetinin Malkara Kazası'na nakil ve iskânı, Dahiliye Vekilliği'nin 18/9/934 tarih ve 18296/7956 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 20/9/934'te tasvip ve kabul olunmuştur. 20/9/934.*

REİSİCUMHUR
(İmza) ***Gazi M. Kemal***
(Başbakan ve bakanların imzaları)"[373]

"KARARNAME
Sayı 2/2715

Irak'ta ***Refik Hilmi*** *tarafından yazılan ve Dahiliye Vekilliğince toplatılmış olan 'Kürt Meselesi Safahatından' adındaki kitabın, memleketimiz aleyhinde zararlı yazıları taşıdığı anlaşıldı-*

372) **Yeşiltuna**, *op.cit.*, s.148.
373) **Yeşiltuna**, *op.cit.*, s.152.

ğından, Matbuat Kanunu'nun 61. maddesine göre, Türkiye'ye sokulmasının yasak edilmesi, Dahiliye Vekilliği'nin 30/5/935 tarih ve 485 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 5/6/935'te onanmıştır.

REİSİCUMHUR
(İmza) K. Atatürk
(Başbakan ve Bakanların imzaları)"[374]

Türkiye'ye sokulması yasaklanan yayınlar, Fransız ve İngiliz sömürgecilerinin Türkiye Cumhuriyeti aleyhinde sürdürdükleri Kürtçü propaganda kampanyasının ürünleriydi. Şam, Kahire ve Bağdat'ta yayımlanmışlardı ve Türkiye'yi hedef alıyorlardı. Genç Türkiye Cumhuriyeti, "meşru müdafaa" durumundaydı, kendisini korumaya çalışıyordu.

...Ve Bir Genelge

"Hariciye Vekâletinde Şehbenderliklere Tamim
55706/291 No. 121

Meşrutiyetin ilk senelerinden itibaren memleketimizdeki Kürtleri elde etmek ve kendilerine Ermeni harsını kabul ettirmek için çalışan, Taşnak fırkasına mensup Ermeni komünistlerinin Ermeni ve Kürdistan teşkilatı hakkındaki bilcümle mesaisine iştirak eden, Mütarekeden sonra Vilayeti Şarkiye'de azalan Ermeniler yerine Kürtleri tahrik ve Kürt rüesa ve şeyhlerini elde etmek için çalışan ve Ergani madeninde amele arasında tahrikat yaparak son ***Şeyh Sait*** *isyanına takaddüm eden ihzar devresinde faaliyeti sepkederek hıyaneti vataniyeden dolayı Şark İstiklal Mahkemesi tarafından mahkûm olup tahliyesini müteakip İstanbul'a gelerek Ermeni Taşnak komitesinin tekrar bir Kürdistan ihtilali yapmak için vasimikyasta mebaliğ ile teşkil ettiği şebekeye dahil*

374) **Yeşiltuna**, *op.cit.*, s.153.

*ajanlarla birlikte tekrar faaliyete giren ve Bulgaristan, Romanya, Yunanistan'daki Ermeni muhacirlerinin miktarını anlamak üzere son defa İstanbul Polis Müdüriyeti Dördüncü Şubesinden aldığı 28 Haziran 928 tarihli ve 4333 numaralı pasaportla Bulgaristan'a giden Türk tebaasından ve Ermeni milletinden Erzincanlı (**Kigork Hallaçyan**) memlekete avdet için Şehbenderliğinize müracaatında harekâtı vakıasından dolayı kendisine vize verilmemesi ehemmiyetle tebliğ olunur. 21/XII/1928*

Hariciye Vekili Namına
*Müsteşar **Mehmet Enis** (**Akaygen**)"*[375]

İsmet Paşa'nın Şark Raporu ve Bölücü Saldırılara Karşı Önlemler

Başbakan **İsmet İnönü**, 1935 yazında, Doğu Anadolu'ya yaptığı uzun inceleme gezisi sonunda "**Şark Seyahati Raporu 1935**" başlıklı bir rapor hazırlamıştı. Raporda, Suriye'deki Fransız manda yönetimin Türkiye aleyhindeki politikası etraflıca değerlendirilmişti. Bu değerlendirmeye yukarıda birinci bölümde yer verildi.

İsmet Paşa, aynı raporunda, güney sınırımızdan gelen Kürtçülük saldırılarına karşı alınabilecek önlemler üzerinde de durmuştur. Çünkü Fransızlar, Suriye ile Türkiye arasındaki kaçakçılığı, Türkiye'ye karşı "**siyasi bir silah**" olarak kullanıyorlardı. Sınır boyunca boncuk gibi dizilmiş kaçakçılık merkezleri, Fransa'nın "**siyasi dayanak noktaları**" idi. Kaçakçılar, Fransız makamlarınca sonuna kadar destekleniyor, silahlandırılıp yönlendiriliyordu. **İsmet Paşa**'nın ifadesiyle Fransızlar, Türkiye'ye karşı, "**silahlı haydut çeteleri**" oluşturmuşlardı. Ermeni, Arap, Süryani ve özellikle Kürt ve Kürtçü çeteleri. Kaçakçılıkla Kürtçülük iç içeydi. **İsmet Paşa**, ***"Fransız istihbarat subayları her istedikleri anda***

375) T.C. Hariciye Vekâleti, *Tamim Mecmuası*, No. 25, Hariciye Vekâleti Matbaası, Ankara, 1931, s.18-19.

Kürt reislerini çeteler halinde memleketimize saldırtmak gücündedirler" diyordu.

Ağrı ayaklanması, Fransa ve İngiltere tarafından teşvik edilmiş, Suriye'de planlanmış ve merkezi Şam'da olan **Hoybun** örgütü tarafından yürütülmüştü. **Hoybun**, İngiliz ve Fransız istihbaratçılarının kurdurduğu bir örgüttü ve bunun arkasında 1935 yılında öncelikle Fransa vardı.

Başbakan **İsmet Paşa**, imzalanan anlaşmalara rağmen Fransa'nın Türkiye'ye karşı bir mücadele yürüttüğünü belirtiyordu. Bu mücadelenin bir parçası Kürtçülük hareketiydi. **İsmet Paşa**, *"Doğu illeri Kürt(çülük) meselesine de maruzdurlar. Bunun için doğu illerimize esaslı ve devamlı bir programla girerek burasını yalnız gailesiz değil, hatta verimli bir hale getirmek lazımdır"* diyordu. *"Doğu illeri verimli hale gelmedikçe bütçenin ve devlet kudretinin artması beklenemez"* diye ekliyordu.

Ayrıntılı raporunda **İsmet Paşa**, doğu illerimizde alınması gereken önlemleri anlatırken başlıca şu konular üzerinde duruyor:

1- İdari meseleler
2- Dersim
3- İskân işleri
4- Ulaşım ve su işleri
5- Transit meselesi
6- Finans işleri
7- Yakacak ve maden meselesi
8- Kültür işleri
9- Sağlık işleri
10- Milli müdafaa işleri

Kısacası **İsmet Paşa**, doğu illerinde kapsamlı bir reform öngörüyor.

Bu kitabın çerçevesini aşan bu reform paketine kısa kısa değinelim. **İsmet Paşa** şöyle diyor:

"Genel İspekterlik (Umumi Müfettişlik) *doğu illeri için esas idare şekli olacaktır... Birinci Genel İspekterlik'ten başka, merkezi Erzurum olacak olan Üçüncü Genel İspekterlik teşkil olunmalıdır. 3. Genel İspekterlik Ağrı, Kars, Artvin, Rize, Trabzon, Gümüşhane, Erzincan, Erzurum vilayetlerini kapsayacaktır. Bu teşekkülü derhal kurmak lazımdır...*

Genel İspekterlerin asayiş, iskân ve program hususlarında vekâletlerin yegâne muhatabı olması başlıca meseledir... Genel İspekterlerin müdahale etmeyecekleri iş olmayacaktır...

Dersim ıslahına bir program dahilinde tevessül edeceğiz. Program, hazırlık, silahtan tecrit, icab ederse iskân safhalarını ihtiba edecektir....

1 ve 3. Genel İspekterlikte müspet ve büyük iskân işleri vardır. Van, Muş ve Erzincan Ovaları kısmen boş... Van ve Erzincan'da acele olarak ve Muş Ovası'nda tedricen ve bir de Elaziz Ovası'nda kuvvetli Türk kütleleri vücuda getirmek mecburiyetindeyiz...

1 ve 3. Genel İspekterlik mıntakasında yapılacak yollar bir plana raptolunacaktır...

Maktu vergi belasını bir an evvel bitirmeliyiz...

Yakacak meselesi şarkın başlıca işlerindendir. Garpta aradığımızdan daha geniş mahiyette şark için yakacak aramalıyız. (Doğu'yu tezekten kurtarmalıyız)

Sağlık işlerinde bütün vilayetlerde gördüğüm eksikler sayısızdır. Trahom fena bir salgın halinde Erzurum'a kadar gelmiştir... Frengi bütün şimal mıntakasını kapsamaktadır... Önümüzdeki sene yapmağa çalışacağımız işler arasında Diyarbakır, Erzincan, Iğdır gibi yerlerde sıtma; Erzincan'a kadar trahom, şimalde frengi mücadelesini açacak ve genişletecek tedbir almağa mecburuz."

İsmet Paşa, raporunun kabul edilmesini isteyerek sözlerini şöyle düğümlüyor:

*"Bu raporu yazarken Reisicumhur **Atatürk**'e ve Cumhuriyet'in icra vekillerine vaziyetleri samimi olarak söylemek başlıca düşüncem olmuştur.*

Vaziyeti az zamanda toparlayacağımıza, düşünülen tedbirleri tatbik edebileceğimize inanıyorum. Asırlık eksikleri düzeltmeğe çalışmakla müteselli olabiliriz (kendimizi teselli edebiliriz)."[376]

T.C. Şam Konsolosluğu'nun Yeniden Açılması

Emniyet Genel Müdürü **Şükrü Sökmensüer**'in Aralık 1935'te Beyrut'a yaptığı ziyaretten dönüşünde, Suriye'nin merkezi Şam'da bir konsolosluk açılmasını hükümete önermişti. Türkiye'nin Halep'te, Beyrut'ta konsoloslukları vardı ama Suriye'nin merkezi Şam'da yoktu. Oysa Şam, Suriye'den Türkiye'ye karşı Kürtçülük eylemlerinin merkezi durumundaydı. Öncelikle bu Kürtçülük faaliyetlerinin yakından izlenebilmesi için ve ayrıca başka bazı nedenlerle burada Suriye'nin merkezinde bir Türk Konsolosluğu bulunmalıydı. Dışişleri Bakanlığı bu öneriyi uygun buldu. Ertesi yıl Şam'da Türkiye Cumhuriyeti Konsolosluğu açıldı.

Şam Konsolosluğunun hangi gerekçelerle açılmış olduğunun anlaşılması için aşağıdaki belgeye bir göz atmak yeterli olacaktır, sanırım.

"Yüksek Makama Müzekkere
14.2.1936

*Cumhur Reisi **Atatürk**'e karşı hazırlandığı anlaşılan suikast meselesinin aydınlatılması için gerek Yüksek Bakanlığın gerek Emniyeti Umumiye Genel Direktörlüğü'nün Elçilik ve Konsolosluklarımız ve Emniyeti Umumiye'nin kendi ajanları vasıtasiyle yaptırılan tetkikat ve tahkikat sonunda bu suikastın Amman ve*

376) Başbakan **İsmet İnönü**'nün *Şark Seyahati Raporu*'nun tam metni için bkz. **Serap Yeşiltuna**, *Atatürk ve Kürtler*, İleri Yayınları, 2007, s.359-394.

Suriye'de 150'likler ve Cumhuriyet'e muarız aleyhtarlarımız tarafından hazırlandığı kanaatı hasıl olması üzerine, Fransız hükümeti nezdinde bazı teşebbüsler yapıldığı ve bu sebeple Suriye ile daha yakından alakadar olunarak vaziyetin daha yakından takip olunduğu malumu Devletleridir.

Muhtelif anasırın toplandığı ve bilhassa Kürt, Çerkez ve Ermenilere yani yurdumuzun düşmanlarına melce olan Suriye gibi sınırlarımızın hemen en mühim bir kısmı yanında bulunan, yerli ve manda idarelerile iki idareye sahip ve mandater hükümete taraftar ve milliyetperver olarak bu idareye aleyhtar, iki mühim kuvvetin bulunduğu bir memlekette Hariciye Teşkilatı'ndan çok mühim vazifeler talep edildiği izahtan varestedir.

Mevzuu bahis suikast teşebbüsünün bazı safahatı hakkında Suriye Fevkalade Komiserinin daveti üzerine iki ay önce Beyrut'a gitmiş olan Emniyeti Umumiye Genel Direktörü Bay ***Şükrü Sökmensüer****'in bu seyahati hakkında tanzim ve Yüksek Makamlarına sunduğu raporunda da izah eylediği veçhile bu mıntakada, yapılan bütün teşebbüslere rağmen aleyhtarlarımızın kötü maksatlar için başladıkları faaliyetten geri kalmayacakları anlaşılmaktadır. Ve bu mıntakada henüz kâfi derecede vasıtalarla mücehhez bulunmadığımız açık bir keyfiyet olarak görülmüştür.*

Eski Emniyet Genel Müdürü, daha sonra İçişleri Bakanı **Şükrü Sökmensüer**

Suriye'de için için yanan mahalli bir milliyetperverlik davası vardır ki bu davanın safhalarını yakından takip etmek bizim için bir vazife halindedir: Yurdumuzdan kaçan Kürt reisleri, Ermeni Taşnak komitasının mühim şahısları,

Çerkez birlikleri yapan ve Çerkez davası gütmek isteyen adamlar ve nihayet Cumhuriyet'in hakiki düşmanları olan eski hanedan azalarından bir kısmı bu topraklara sığınmışlardır. Bütün bu adamlar ve teşekküller gayelerini yurdumuz içinde tetmin etmek gayretindedirler. Senelerden beri Suriye'den gelen haberler, bütün aleyhtarlarımızın mütemadi surette memleket ve rejimimiz aleyhine faaliyet sarf eyledikleri merkezindedir.

Milliyetperver unsurların faaliyetlerini yakından takip etmek keyfiyetinin ve memleketimizin emniyet ve asayişini bozmak isteyenlerin faaliyetlerine, hareketlerinden daha evvel haberdar olarak, mani olacak tedbirler alınması(nın) *zaruri olduğu muhakkaktır.*

Bizim için senelerden beri 'kapalı bir kutu' halinde kalan Suriye'nin hükümet merkezi bulunan ve siyasi noktai nazardan bizim için mühim bir merkez teşkil eden Şam şehrinde evvelce açıldığı halde bütçe mülahazalariyle lağvedilmiş olan Konsolosluğun bütün vasıtalariyle ve kuvvetli bir şekilde yeniden açmak ihtiyacını doğuran sebep yalnız kötü kişilerin Türkiye aleyhine çalışmalarını men'edecek bir tedbir bulmak mütalaası değildir. Suriye nasyonalistlerinin merkezi bu şehirdir. İtalyan propagandası bu şehir içinde büyük bir faaliyet sarfetmektedir. Kaçakçılar teşkilatının Halep'te olduğu gibi Şam'da da merkezleri bulunduğu elde edilen haberlerden anlaşıldığına göre şüphesizdir. Beyrut ve Halep Konsolosluklarımızın faaliyetleri Suriye için talep edilen vazifeleri ifaya gayri kâfi gelmektedir.

Gerek bu noktai nazardan gerek yukarıda zikredilen esbabtan gerekse iktisadi münasebatımızın inkişafı noktasından Türkiye Cumhuriyeti'nin yüksek şerefile mütenasip bir halde Şam Konsolosluğunun yeniden kurulması(nın) *mühim bir ihtiyaç haline geldiği mütalaasında olduğumuzu arza mücaseret eyler ve bu*

noktai nazar kabul buyurulduğu takdirde lazım gelen muamelenin ifasına müsaadelerini..."[377]

1936 yılında yeniden açılan Şam Konsolosluğu on yıl sonra, Suriye bağımsızlığına kavuşunca elçilik düzeyine yükseltildi. Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsız Suriye Cumhuriyeti'ne atadığı ilk Elçi **Abdüllahat Akşin**, 26 Haziran 1946 tarihinde Şam'da göreve başladı.

Celal Bayar'ın Şark Raporu

Başbakan **İnönü**'nün 1935 tarihli **"Şark Seyahati Raporu"**ndan sonra, ertesi yıl İktisat Vekili **Celal Bayar** da bir **"Şark Raporu"** (Doğu Raporu) hazırlamıştır. 10 Aralık 1936 tarihlidir. Başbakanlığa yazılmıştır. Nispeten kısa, basılı 4 sayfadır. Hazırlandığında *"Gayet mahrem ve zata mahsus"* damgasını taşıyordu. Bugün artık yayımlanmış[378] ve gizliliği kalmamıştır.

Celal Bayar'ın Şark Raporu, şu bölümlerden oluşuyor:

1- Mukaddeme (Giriş)
2- Farklı muamele
3- Toprak tevzii
4- General **Abdullah Alpdoğan** (Dördüncü Umumi Müfettiş)
5- Bürokratik zihniyet ve ekonomi
6- İdare hususiyetleri
7- İran transit yolu.

Kürtçülük açısından bakarak rapordan aktardığımız bazı satırlar aşağıdadır. **Celal Bayar** diyor ki:

377) DBA-T-I / A-1-F-1: Dışişleri Bakanlığı İstihbarat Müdürlüğü'nden Bakanlık Makamına Müzekkere, 14.2.1936.
378) **Yeşiltuna**, *Atatürk ve Kürtler*, s.395-399.

"Doğu illeri, bizim rejimimize (Cumhuriyet rejimine) *gelinceye kadar kâfi bir tarzda hâkimiyetimiz altına girmemiştir. Geçmiş hükümetler, halk üzerindeki hâkimiyetini ağalar ve şeyhler vasıtasıyla yürütmek istemişlerdir.*

Ağalar ve aşiretler soyduklarının bir kısmını hükümet erkânına vermek suretiyle müşterek idare-i maslahat devri yaşanmıştır.

Şarkta bugün en mühim kuvvet ordumuz ve jandarmamızdır... Geçen sene, Başvekilimiz ***İsmet İnönü****'nün seyahatinden sonra idari ve mali sahalarda yapılmağa başlanan yenilikler göze çarpmaktadır. Yeni işe başlamış münevver kaymakamlar, tahsil görmüş yeni müdirleri karşımıza çıkmışlardır...*

Doğu illerinde hâkimiyet ve idare bakımından göze çarpan bariz bir hakikat vardır: ***Şeyh Sait*** *ve Ağrı isyanlarından sonra Türklük ve Kürtlük ihtirası karşılıklı şahlanmıştır. İsyan edenleri tenkil etmek* (tepelemek) *için şiddetin manası anlaşılır ve yerindedir, isyandan sonra, fark gözetmeksizin idare etmek de bundan ayrı ve mutedil* (ılımlı) *bir sitemdir...*

Hariçten sokulmağa çalışılan politikanın muzır cerayanlarını (zararlı akımlarını) *kırmak ve bu yurttaşları* (Kürt kökenli yurttaşları) *ana vatana bağlamak için devamlı çalışmak ister. Kendilerine yabancı bir unsur oldukları ifade edildiği takdirde, bizim için elde edilecek netice bir aksülamelden* (tepkiden) *ibaret olabilir."*[379]

Celal Bayar

Bayar devam ediyor:

"Şark (doğu) *vilayetlerinde toprak tevzi etmenin, halkı top-*

379) **Yeşiltuna**, *Atatürk ve Kürtler*, s.397.

rak sahibi kılmanın ehemmiyeti aşikârdır. Gayemiz bunları sadece toprak sahibi yapmakla iktifa etmek değildir: Mümkün olduğu kadar kredi vasıtalarını, istihsal imkânlarını da aynı zamanda vermek lazımdır... Farklı muamele yapılmamasını dilediler.

Köylüyü toprak sahibi yapmak, köylüyü hükümete bağlayacak çok müessir bir tedbirdir. Bu tedbirin tam semere verebilmesi için de ikinci bir şart vardır: O da muhitteki nüfuz sahibi mütegallibenin aileleriyle birlikte iç vatana nakledilmesi keyfiyetidir... Mütegallibenin aileleriyle beraber yerlerini değiştirmek esaslı ve iyi bir politikadır...

Geçen defaki Şark seyahatimde Dersim meselesi, had devrelerinden birini yaşıyordu. Bu defa 4. Umum Müfettiş ***Abdullah Alpdoğan****'ın izahatını dinledim. Müşarünileyhin kan dökülmeden bu meselenin halli ve Dersim halkının diğer vatandaşlardan farklı olmayarak birer vatandaş haline getirilebilecekleri hakkındaki ümidi başlı başına bir hadisedir... Müşarünileyh bunda muvaffak olduğu takdirde yalnız bundan dolayı vazifesini hüsnü ifa etmiş sayılır ve takdir olunur..."*[380]

Dersim ve Dersim Raporları

Dersim, ülkemizin nam salmış bir yöresi idi. Bugünkü adı Tunceli. Doğu Anadolu ile Orta Anadolu arasında yer alır. Oldukça engebeli, dağlık bir yöredir. Kuzeyinde 3.000-3.500 metre yükseklikteki Munzur sıradağları, çevresinde daha bir dizi irili ufaklı dağ: Mercan dağları, Karaoğlan dağları, Karasakal dağları, Avcı dağları vs. Dört tarafında akar sular; kuzeyde kısmen Karasu nehri, doğuda Peri/Büyüksu, güneyde Muratsuyu,

Korg. Hüseyin Abdullah Alpdoğan

380) *Ibid.*, s.397-398.

batıda Karasu ve güneyinde bugünkü dev Keban Barajı. Haritaya bir göz atınca Tunceli'nin kuzeyinde Erzincan, güneyinde Elazığ, güney batısında Malatya, güney doğusunda Bingöl, kuzey doğusunda da Erzurum şehirleri görülür.

"Dersim bölgesinin coğrafi konumu, bölgedeki aşiret hayatı, daha da önemlisi Osmanlı Devleti'nin uyguladığı idari yapı, tarih boyunca Dersim'i eşkıyalık, çapulculuk, ayaklanma gibi olayların merkezi haline getirmiştir."[381]

Dersim yöresi halkı, çoğunlukla Zaza adı verilen Alevi-Bektaşi inançlıdır. Çevre iller ise çoğunlukla Sünnidir. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında Dersim halkı, "**Seyyid**" denen cahil dini otoritelerin ve zorba aşiret ağalarının sultası altında idi. Bölgedeki Sünni aşiretlerle Alevi-Bektaşi aşiretler, birbirleriyle pek iyi geçinemiyorlardı; zıtlaşma, sürtüşme hatta çatışma halinde bulunuyorlardı. Dersimliler zaman zaman devlet otoritesine karşı da dikbaşlılık ediyor, başkaldırır gibi görünüyor, "isyankâr" bir tutum takınıyorlardı.

Körü körüne seyyidlere bağlı, aşiret ağalarının çıkarlarına kurban olan cahil Dersim halkı, gerek Osmanlı döneminde, gerekse Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında, hem de olur olmaz zamanlarda çeşitli ayaklanmalara katılmış ve bu yüzden büyük kayıplara uğramıştır. Ağa ve seyyid gibi etkin güçler, kendi çıkarları ve otoriteleri etkilenir kaygısıyla bölgede yapılmaya çalışılan yatırımları engellemişlerdir. 1926 **Şeyh Sait ayaklanması**'na paralel olarak Dersim yöresinde de bir kıpırdanma ve hareketlenme olmuş ve bastırılmıştır.[382]Ardından burada reform yapılması kararlaştırılmış fakat Musul Sorunu henüz bir çözüme bağlanmadığı için kararın uygulanması, daha elverişli biz zamana ertelenmiştir.

Dersim, yöneticileri çok düşündürmüş ve uğraştırmıştır. Dersim halkının nasıl kalkındırılacağı, nasıl ıslah edileceği ve toplumla nasıl kaynaştırılacağı araştırılmıştır. Cumhuriyet'in ku-

381) **Çay**, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Ankara, 1993, s.416.
382) *Ibid.*, s.416-417.

ruluş yıllarında, **Şeyh Sait ayaklanması**'nın ardından Dersim'de araştırmalar yapılmış ve çeşitli resmi raporlar hazırlanıp hükümete sunulmuştur.

Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey'in Raporu (2 Şubat 1926)[383]

Mülkiye Müfettişi **Hamdi Bey**, raporunun daha başında, bir noktanın altını çiziyor. Aynen, *"Dersim gittikçe Kürtleşiyor, mefkûreleşiyor, tehlike büyüyor"* diyor. Neden, niçin, nasıl? Raporda bunun cevabı yok. Bu konuya ilerde ayrıca değinilecektir.

Rapor şöyle diyor:

"Dersim, Osmanlı yönetiminden miras kalmış bir sorundur. Hükümeti senelerden beri uğraştırmaktadır. Cumhuriyet hükümeti için Dersim bir çıbandır. Halk silahlıdır. Silahlarını teslim etmemiş, gizlemiştir. Son derece zeki, kurnaz ve hilekâr olan bu halk, hükümetin zayıf ya da kuvvetli bulunmasına göre saldırgan ya da uysal olmaktadır. Dersim yöresinde okul açmak, yol yapmak, fabrika açmak, işyerleri kurmak, insanları iş güç sahibi yapmak, kısacası reform yapmaya çalışmak, rapora göre hayaldir (hayali muhalden başka bir şey değildir).

Dersim halkı, cehaletin, geçim darlığının, yabancı propagandanın, irticanın, kara kuvvetin etkisi altındadır ve aşiret reisinin, şeyhin, beyin ve ağanın tutsağı ve oyuncağıdır (esiri ve bazicesidir). *Eşkıyalık bunların teşvikiyle yapılmaktadır.*

Ağır davranma ve idarei maslahat politikası bir süre daha devam ederse ilerde daha büyük karışıklık beklemek gerekir. Geçen yıl yapılması kararlaştırılan reform, Musul Sorunu yüzünden daha elverişli bir zamana ertelenmişti. Musul Sorunu hâlâ hal-

383) **Yeşiltuna**, *Atatürk ve Kürtler*, s.513-514: Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey'in Raporu (2 Şubat 1926).

ledilememiş olduğuna göre reformu daha fazla geciktirmek doğru olmaz."

Rapor devam ediyor. Mülkiye müfettişi **Hamdi Bey,** Dersim'de bir ayaklanma çıkacağına *"kuvvetle kani bulunuyorum"* diyor ve şunları ekliyor:

"Dersim kıyamının atideki gibi önüne geçmek lazımdır:

1) Silah toplamak. Bunun için sevkedilecek kahir bir kuvveti askeriyeyle bir ihata ve tarama yapmak, silahlı halkı da kara ve hava kuvvetlerile tazyik etmek, tedibatı umuma teşmil etmek.

2) Silah topladıktan sonra reis, şeyh, bey, ağa namlı şahıs ve mütegallibeyi derhal uzak vilayetlere nakil ve iskân etmek...

3) Halka toprak vermek, sermaye ve tohumluk dağıtmak yoluyla onları üretici yapmak.

4) Her kazada kredi verecek Ziraat Bankası şubeleri açmak.

5) Madenleri işleterek halka iş ve para bulmak.

6) Devlet yolları ile diğer yolları iki yıl içinde yapmak.

7) Bu ıslahatı yaptıktan sonra, 25 yıl süreyle bölgeye idealist insanları memur olarak göndermek ve bunlara misyonerlik yaptırarak yöredeki Kürtleri Türkleştirmek.

8) Ahaliye Türklük his ve terbiyesi verdikten sonra okullar açmak ve halkı okutmak..."

Diyarbakır Valisi Cemal Bey'in Raporu (1926)[384]

Bu rapor, biraz sadeleştirilmiş ve kısaltılmış olarak şudur:

"Kürt ve Arap aşiretleri ile Türkmen aşiretleri arasında bir benzerlik yoktur. Türkmen aşiretleri teşkilatı, Kanuni Süleyman'dan sonra bozulmaya başlamıştı. Dersim'de ve Türkmen aşiretlerin oturduğu diğer bazı yörelerde ara sıra ortaya çıkan isyankâr durumun nedenleri aynı değildir.

384) *Ibid.*, s.515-516: Diyarbekir Valisi Cemal Bey'in Raporu (1926).

Dersim gerginlikleri (ihtilaçları), *büyük küçük memur ve bağnaz hocaların kışkırtması ve teşvikile cahil Sünni ahali tarafından haklarında reva görülen muamelelerden kaynaklanmaktadır. Gördükleri ve hak etmedikleri muameleler Türkmen aşiretleri arasında güçlü bir sosyal dayanışma yaratmıştır. Bu durumu birçok memur Kürt aşiret teşkilatıyla aynı zannederek yanlış karar ve önlemler almışlardır. Baskı son bulur ve bilinçli biçimde hareket edilirse Dersimliler, Cumhuriyet'in çok sadık ve özverili yurttaşları olabilirler.*

Dersim gezimde Türkçe bilmeyene rastlamadım. Sünniler, Alevilere Kürt, Aleviler de Sünnilere Türk derler. Kürtlerle komşu Dersim Alevilerinden Türk'ten başka bir millet oldukları kanaati olmakla beraber memurlar da hataya düşmüşlerdir...

Dersimliler topluca öldürülmekten ve sürgün edilmekten korkuyorlar; geçmiş memurlar (bu) *esassız kanaatleri gideremediler. Aşiret ve kabileler arasında karşılıklı gasp ve yağmacılık devam etmekte ve husumetlerin sürüp gitmesine neden olmaktadır. Üç beş kişi bir yana bırakılırsa ağalar ve reisler de dahil, bütün Dersimliler müthiş bir fakrü zaruret içinde çırpınmaktadır. Soygunların ve yağmaların nedeni, yaşamak duygusu ve kaygısıdır.*

Dört yüzyıldan beri Dersim'e hükümet nüfuzu girmemiş, bilimsel anlamda bir otorite kurulmamış. Her Dersimli hayatını, malını koruma kaygısıyla silahlı bulunmak zorunda kalmış.

Bir iki tümen ile Dersim'i silahtan arındırmak mümkündür. Ama Türk kanı ve Türk parası gider (zayi olur)... *Fikrimce Dersim'i* (askeri) *hareketsiz silahsızlandırmak mümkündür; bunun için hükümete karşı güvensizliği gidermek, hükümetin niyet ve amacının hayırlı olduğuna kendilerini ikna etmek lazımdır.*

Mezhep ayrılığı, Dersimliyi yerme ve ayıplama aracı olmamalı. Mezhep sürtüşmelerini gidermeye çalışmalıdır. Caferi mezhebine bağlı Alevi Türkler arasında tarihi dinler ve mezheplerin kalıntısı pek çok boş inanç kök salmıştır. Fakat bu inançlar yirminci yüzyılda varlıklarını sürdürme gücünü yitirmişlerdir. Eği-

timle ve idealist öğretmenle bu inançların yerine millet sevgisi konulabilir ve bu çok kolaydır.

Dersimlilere geçimlerini sağlayacak iş bulmak lazımdır. Dersimli, bölgede yapılacak yollarda çalıştırılmalı, Elaziz ve Malatya'da terk edilmiş topraklara iskân edilmeli.

Bu önlemler alınırsa Dersimlilerin silahlarını kendiliklerinden teslim edeceklerine inanıyorum.

Yalnız, Çemişgezek'in 22 km. kuzeydoğusunda Kozluca'da oturan ***Kör Seyit Han****, eşkıyalığı alışkanlık haline getirmiş ve Koçgiri mahkûmlarını ve sanıklarından bazılarını da başına toplamıştır. Çemişgezek, Arapkir, Kemah, Kemaliye taraflarına saldırarak kervanları vuranlar bunlardır. Bunların silahlarını teslim edip itaat edecekleri sanılmamaktadır. Bunların tepelenmesi çok iyi olur... Kâffesi halis Türk olan Dersimlileri Cumhuriyet hükümetine sadık hale getirmek için beş aylık bir çalışma kâfidir."*

Halis Türk Olan Dersimliler Kürtleşiyor

Dersim konusunda yukarıda özetlenen iki rapor aynı yıl kaleme alınmıştır ve iki bakış açısını yansıtmaktadır. Vali **Cemal Bey**, Dersim'e yumuşak ve sevecen bir gözle bakıyor. Müfettiş **Hamdi Bey** ise daha sert görünüyor.

Her iki raporda da aslı Türk soyundan olan Dersimlilerin Kürtleşmesine parmak basılıyor. Mülkiye Müfettişi **Hamdi Bey**, *"Dersim gittikçe Kürtleşiyor, mefkûreleşiyor, tehlike büyüyor"* diye adeta feryat ediyor. "Kürtleşme"yi anladık, "mefkûreleşiyor" da ne demek oluyor? **Hamdi Bey** galiba şunu demek istiyor: Alevi-Bektaşi olan Dersimli Türkler, Sunni Türklere tepki olarak Kürtlerin kucağına atılıyor, kendilerini Kürt saymaya doğru gidiyor fakat bu kadarla da kalmıyorlar. Kraldan fazla kralcı kesiliyor, militan Kürtçü, bölücü olup çıkıyorlar. Bu gidiş Türkiye'nin birliği, bütünlüğü bakımından tehlikelidir ve "tehlike büyüyor." Müfettiş, bu tehlikeye karşı tezelden önlem almak gerektiğini söylüyor ve bazı önlemler sıralıyor.

Vali **Cemal Bey**, konuyu biraz açıyor. Onun yazdığına göre, Dersimlilerin *"kâffesi* (hepsi) *halis Türktür."* Hepsi Türkçe konuşur. Vali, Dersim'de Türkçe bilmeyene rastlamamıştır. Türkçe bilmeyen yoktur. Ne var ki, hepsi Türk olan Dersimlilerin hepsi de Alevi-Bektaşidir. Tarihte nasıl olmuşsa olmuş, bu toplum, bir ada gibi, Sünni denizinin ortasında kalmış, Sünniler tarafından kuşatılmış. Bu Alevi-Bektaşi Türkmen toplumu da kuş uçmaz, kervan geçmez dağlara sığınmış; elde silah nöbet tutmakta, yüzyıllardır buralarda yaşamını sürdürmeye çalışmaktadır.

Öte yandan, bağnaz ve cahil Sünni hocalar, bu Alevi-Bektaşi Türklere pek iyi gözle bakmamışlar; onları horlamış, dışlamış, itmiş ve kendilerinden uzaklaştırmışlardır. Vali **Cemal Bey**'in belirttiği gibi, bağnaz hocaların etkisindeki Sünniler, Alevilere Kürt diyorlarmış. Aleviler de Sünnilere Türk diyorlarmış. Gelmiş geçmiş nice yöneticiler de yanlışlar yapmışlar. Bu böyle yüzyıllarca devam etmiş. Bir insana kırk defa "deli" denirse o insan kendisinin deli olduğuna inanmaya başlarmış. Zaten propagandanın başarı sırrı da tekrarda gizlidir. Bir insana kırk defa değil, bin defa değil; yüzyıllar boyunca "Kürt" derseniz o insan da kendisini "Kürt" saymaya başlamaz mı? Dersim'de buna benzer bir gelişme yaşanmış gibidir.

Her iki raporda da Dersim Türkleri'nin göz göre göre Kürtleştirilmesine karşı önlemler alınması istenmektedir. Yalnız yöntemler farklıdır.[385]

Dersim raporlarına devam edelim:

Birinci Genel Müfettiş İbrahim Tali Bey'in Dersim Raporu (21 Aralık 1931)[386]

Diyarbakır'da dört yıl kadar Genel Müfettiş olarak görev yapan **Dr. İbrahim Tali Bey (Öngören)**, bu görevinin sonuna doğru

385) Dersim/Tunceli bölgesinde yaşayan Zazaların kökenleri hakkında bkz. **Hayri Başbuğ**, *İki Türk Boyu Zaza ve Kurmançlar*, Ankara, 1984.

386) **Yeşiltuna**, *Atatürk ve Kürtler*, s.518-521.

hükümete, 21 Aralık 1931 tarihli bir rapor sunmuş ve Dersim'deki durumun bir değerlendirmesini yapmıştır. II. Kalem 3316 No'lu bu raporda ana hatlarıyla aşağıdaki görüşler dile getirilmektedir. Rapordan kısa alıntılar dil bakımından biraz sadeleştirilmiştir:

*"**Şeyh Sait** ayaklanmasının bastırılmasından sonra halkta büyük bir yılgınlık vardır. İçerde genel ayaklanmalar beklenemez. Tehlike, hudut dışından gelen silahlı saldırılarla evvelâ hudut ahalisini ayaklandırarak kendilerine katmak, yakın hükümet merkezlerini işgal ve genel bir isyan yaratmaktır. Binaenaleyh sınır boylarını silahtan arındırma işi Dersim ıslahatına öncelik taşır...*

Islahat ve silah toplamak gün, hafta, ay işi değildir; iki sene işidir. Dersim'e gidecek kuvvet, arazi, iskân, iaşe müşkilatı ile mücadele edecektir adeta. Tam seferber olmalı ve o suretle teşkilatını ikmal ederek işe başlamalıdır. Dersim'de 8.000'den 10.000'e kadar silah bulunduğu tespit olunmuştur. Üç sene evvel Nazimiye'ye başlayan yol henüz bitmemiştir...

Dersim hudutlardan çok uzaktır; hariçteki siyasi teşkilatlar Dersim'i kendi siyasi emellerine kullanmayı arzu ederlerse de rüesa geçinenlerden hiçbirinin hariçle temas ve muhaberesi müsbet bir surette tespit edilememiştir...

Dersim halkı fakirdir. Ziraata elverişli toprak pek azdır, işsizdir. Öyle köyler vardır ki sahip oldukları birkaç keçinin mahsulatını bütün ihtiyaçlarına karşı kullanırlar. Bereket-i tenasül vardır (üreme boldur). *Aile çabuk büyür, ihtiyaç artar, servet yine odur...* (Dersimli) *Ağanın kayıtsız şartsız esiridir. Her aşiret ve kabile reisinin böyle birçok adamı vardır... Kol dedikleri çeteler teş-*

Birinci Genel Müfettiş
İbrahim Tali Bey (Öngören)

kil edilir... Civar kazalara tecavüz edilir... Zayıf zabıta kuvvetlerini ağalar şifahi teminatla savarlar...

Şark vilayetlerinde zuhur eden isyanlarda Dersim kımıldamamıştır. ***Şeyh Sait*** *asla Dersim'e istinat etmedi... Evvel emirde hudut aşiretlerini silahtan tecrit pek tabiidir.*

Dersim ve civar vilayetlerin, kazaların kuvvetleri artırılarak müşterek tarassut ve tedbirlerle eşkıyalığa karşı gelinir. Buna ilaveten bekçi ve korucu teşkilatı, mağdur Türk köylerinde daha kapsamlı biçimde birliklerimizin görevleri kolaylaştırılmış olur. Böylece Dersim içeriden ve dışarıdan sıkıştırılır ise birçok olay çıkmadan önlenmiş olur, çıkan olaylar da kolaylıkla takip edilir...

Dersim işi yalnız silah işi değildir. Diğer mıntakalarda umumi ıslahatla silah toplamak için ayrılmıştır. Oralarda umumu ıslahat bütçeye paralel olarak yürütülebilir ve öyle olmaktadır. Dersim'in buna tahammülü yoktur. Oraya giren kuvvet, her işi bitirip öyle çıkmalıdır.

Seyyid, reis ve halifeleri Dersim'den çıkarıp vatanın batı bölgelerine göndermeli, toprakları köylülere verilmeli, tekmil silahlar alınmalı, adliyece aranan suçlular tutulmalı, gasbedilen mallar kurtarılmalı, eski yeni vergiler aranmalı, topraksız ve şuna buna kul olmuş yoksul halk da batıya taşınmalı ve iskân edilmeli, dağ başlarındaki tek başına evler ve köyler yıkılmalı, ahalisi batıya taşınmalı ve dağlık olmayan yerlere iskân olunmalıdır. Çünkü bunlar civarda görecekleri herhangi bir dağa bir daha kaçmak ve orada kalmaktan kendilerini mahrum edemez. Dağlıları ovada iskân etmek ve alıştırmak pek güçtür...

Dersim ıslahatında bu fedakârlığın göze alınması gerekir. Yalnız silah toplamanın faydası geçicidir...

Bu işe ayrılacak kuvvetin takdiri yüksek kumanda makamına aittir... Kuvvetler harekete geçince... derhal idare ve adliye teşkilatı, güçlü kaymakam, müdür ve yargıçlarla, becerikli jandarma subayları işi ele almalı... Yetenekli ve deneyimli öğretmenle-

re okullar açtırmalıdır. Dersim az zamanda Türk camiasına mal edilebilir...

Dersim'de yalnız silah toplama değil, arz ettiğim gibi, ıslahat yapmak üzere işe başlanmalıdır..."

Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın Dersim Raporu[387]

Biraz kısaltarak fakat diline dokunmadan alıyoruz. Mareşal aynen diyor ki:

"Dersim, asırlarca nüfuz edilememiş, hükümete mühim gaileler çıkarmış, mutadı şekavet olan, mütecaviz ve soyguncu unsurları havi bir kıtadır. Yapılan tedbirlerin hiçbiri neticeli olmamıştır...

Dersim halkı cahildir. Şekavet ruhu hâkimdir. Bununla beraber şekavete, tecavüze, soygunculuğa asıl müessir rüesası olmuştur... Nüfus artmaktadır. Toprak ve maişet vasıtası azdır. Ekseriyet yoğurt ve kuru süt ile geçinir.

Şimalden cenuba, şarktan garba yollar yapılsa Dersim halkının şehirlerle teması kolaylaşır, bu suretle fikren de inkişafa hizmet edilmiş olur. Ancak bu neticeyi anlayan reisler bu yolların yapılmasına uzun zaman mani olmuşlardır.

1270'te (1854'te) *inşasına teşebbüs edilen Elaziz-Hozat-Ovacık yoluna Cumhuriyet devrine kadar başlanamamıştır. Bu yolun geçtiği aksamda şekavetin azlığı, şimdi Dersim'de ise daha fazla olduğu görülür. 1930'da zorlukla Pülümür'e sevk edilen bir Jandarma kamyoneti, Pülümürlüler üzerinde garip tesirler yapmıştır.*

Dersimliler maişet müşkilatı içindedir. Halk yazın dağlarda mantar ve mümasil yabani sebzelerle süt, yoğurt ve yağ ile taayüş eder (yaşar). *Kışın yazdan tulumlara basılan çökelek ve kısmen yağ ile geçinir. Reislerden maada halk darı ekmeği yer. Arazi en*

387) *Ibid.*, s.522-524.

ziyade hayvancılığa müsaittir. Ziraata müsait aksam çok azdır. Ziraata müsait arazi de rüesa (reisler) *hesabına ekilir. Mesela Çarıklı aşiretinde arazi kâmilen* ***Şah Hüseyin Bey*** *ailesine aittir.*

Halkın oturduğu evler tepeden delikli birer indir. Yatmak, oturmak, ekmek pişirmek, hulasa bütün ihtiyaç için bir tek oda ile yanında samanlık ve ahırdan ibaret mağaraya benzeyen yerlerdir. Giydikleri koyun ve keçi kılından şalvar ve cepken, kadınlar şalvar ve üç peşli entaridir. Bu şekilde yaşayan iptidai halk seyitlerin, reislerin birer esiridir. Binaenaleyh ıslahatın ilk safhasını:

A) Ana yolların inşası,

B) Silahların toplanması,

C) Reislerin, bey ve ağaların, seyitlerin bir daha gelmemek üzere Batı Anadolu'ya nakli,

D) Reisler alındıktan sonra halkın da en şerir olanlarının Dersim'den çok uzak olan ovalara sevk ve Türk köyleri içersinde dağıtılması. Dersim'de kalacak olanları da reislerden istirdat olunacak araziye bağlamak teşkil eder..."

Mareşal Fevzi Çakmak

Mareşal, başta **Seyit Rıza** ve oğulları olmak üzere Dersim'den kaldırılıp batıya gönderilecek seyitlerin, ağaların, beylerin bir listesini verdikten sonra devam ediyor:

"Bu tedbirlerden sonra Dersim'de:

A) Asayiş için bir dağ livası bulundurulması,

B) İcap eden yerlerde blok havuzlar yapılması,

C) İdari teşkilatın yeniden tanzim ve ıslahı,

D) Yerli memurların kâmilen çıkarılması, Dersim'e en iyi memurlar tayini,

E) Yüksek idare memurlarına adeta koloni idaresindeki salahiyetin verilmesi,

F) Propagandaya kuvvet verilmesi ve Türklüğün telkini,

G) Kürtçe yerine Türk dilinin ikamesi için ilmi ve idari tedbirlerin alınması.

Hulasa:

1) Dersim'de bugünkü vaziyetin idamesi (sürdürülmesi) *tehlikelidir. Bu vaziyet Dersimlilerin vaziyetini takviye etmektedir.*

2) Dersimli okşanmakla kazanılmaz. Müsellah (silahlı) *kuvvetin müdahalesi Dersimliye daha çok tesir yapar ve ıslahın esasını teşkil eder.*

3) Dersim evvela koloni gibi nazarı itibara alınmalı. Türk camiası içinde Kürtlük eritilmeli, ondan sonra ve tedrican öz Türk hukukuna mazhar kılınmalıdır."[388]

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Raporu (18 Kasım 1931)[389]

Başbakana sunulan bu rapor, uzun ve ayrıntılı bir belgedir; bunun birkaç parçasını buraya aktarmakla yetiniyoruz.

İçişleri Bakanı **Şükrü Kaya**, *"Arapkir, hususiyle Kemaliye halkının Dersimlilerden çektiklerini dinledikten ve gördükten sonra, Dersim meselesiyle yakından alâkadar olmamak mümkün değildi"* diye söze giriyor. Dersim meselesinin zararlı, tehlikeli bir hal aldığını, kati surette halli gerektiğini, daha fazla geciktirilemeyeceğini belirtiyor. Dersim çetelerinin civardaki 150 bin nüfuslu halkı kasıp kavurduğunu anlatıyor. *"Toplu büyük çetelerin köy basması, sürüleri götürmesi, mukavemet edenleri öldürmesi,*

388) *Ibid.*
389) *Ibid.*, s.529-536.

yol kesmesi son aylarda adi vakalar sırasına geçmiştir" diyor. Bu durumu düzeltmek için yapılacak işlerin esaslarını madde madde şöyle sıralıyor:

"1) Dersim'ın ıslahı acil ve zaruridir. Tehirinde devlete zarar vardır.

2) Islahın temini ve zararın tevkif ve izalesi ve Dersim sisteminin halli ancak:

A) Silahların toplanması,

B) Aşiret ağalarının ve aşiret ağası olabileceklerin Dersim'den uzaklaştırılması,

C) Dersim'de topraksız ve ağaların esiri köylülerin mahallen veya nakden topraklandırılması.

3) Bunların tatbiki askeri bir harekete bağlıdır...

4) Bu hareket 1932 senesinin ilk müsait mevsiminde başlatılmasında muvaffakiyet daha esaslı ve daha kolay olacak...

5) Nakil, iskân ve diğer idari program da tasvibi devletlerine arz olunacaktır...

6) Dersimlilerin taarruzlarına uğrayan hariç muhitteki Türkleri önümüzdeki ilkbaharla yazın ilk aylarının tecavüzlerine karşı mahfuz bulundurmak (korumak) *zaruridir..."*[390]

Şükrü Kaya devam ediyor:

"Dersim'in Islahı Esasları

1) Islahattan maksat, Dersim'de hükümet nüfuzunu normal vilayetler derecesinde tesis etmek ve bu mıntaka halkını ticaret, ziraat ve sanat yoluna sevk etmek ve hükümet tekliflerini ifaya kabiliyetli bir hale getirmektir.

2) Dersim'de silah toplamadan ve rüesayı (reisleri) *oradan uzaklaştırmadan ıslahata çalışmak ve muvaffak olmak mümkün değildir.*

3) Dersim'de silah toplamak, rüesanın teb'idi (uzaklaştırılması) *buraya karşı askeri bir hareket icap ettirir.*

390) *Ibid.*, s.531.

4) Dersim'de şimdiye kadar yapılan askeri hareketlerin, silah toplama, rüesayı toplamak gibi hedefleri olmadığı cihetle, tesirleri kısa bir zamanda nihayet bulmuştur. Rüesa ve silah toplamak işi evvelki harekâta nispetle daha çok kuvvet tahsisini ve daha esaslı hazırlığı icap ettirir.

5) Harekâtı ciddi bir idari ıslahat takip etmezse şimdiye kadar olduğu gibi bir netice alınmasına imkân yoktur. Silah yeniden tedarik edilir ve yeni reisler türer.

İçişleri Bakanı
Şükrü Kaya

(...)

İdari Islahat şunları ihtiva etmelidir:

1) Halkı toprağa bağlamak.

2) İdari teşkilatı yeniden tanzim etmek.

3) İyi memurları Dersim'e tayin etmek, yerli memurları o havaliden uzaklaştırmak.

4) Adliye mahkemesini mutlak surette adilane ve seri bir surette işletmek.

5) Yollar yapmak.

6) Mektepler açmak ve Türklük propagandası yapmak."

İçişleri Bakan **Şükrü Kaya**'nın raporunda Dersim reformu için üç yıl öngörülüyor:

"BİRİNCİ YILDA YAPILACAK İŞLER (Satır başlarıyla):

1) Silah toplanması.

2) Reislerin uzaklaştırılması.

3) Suçluların ve mahkûmların yakalanması.

4) Mükellefiyetlerini ifa etmeyenlere ifa ettirilmesi (yani vergi borçlarının ödettirilmesi).

5) Kuzey Dersim halkının batıya kaydırılması.

6) Dağınık iskânın önlenmesi.
7) İşe yaramayan memurların değiştirilmesi.
İKİNCİ YILDA YAPILACAK İŞLER (Yine satır başlarıyla):
1) Dersimde asayişi sürekli kılmak.
2) Tekrar silah yoklaması yapmak.
3) Dersimdeki memurların muamelelerini denetlemek.
4) Dersimlileri topraklandırmak.
5) Dersim'de yol yapmak.
6) Okul açmak.
7) İlçelerde sağlık örgütü kurmak.
8) Dersimlilere ticaret yaptırmak..."[391]

Evet, 1925 **Şeyh Sait ayaklanması**'ndan beri, özellikle 1930'larda, Dersim hakkında çeşitli araştırmalar yapılmış ve bir dizi rapor hazırlanıp hükümete sunulmuştur. Bütün bu çalışmaların sonucu olarak 1935 yılı sonunda Dersim (yeni adıyla Tunceli) hakkında özel bir yasa çıkarılmış ve bu bölgede yapılacak reformlar yasal bir çerçeveye oturtulmuştur.

Tunceli Kanunu

Cumhuriyet yönetimi, 1929 yılında idari örgütlenmede merkeziyetçi bir yapı benimsediğini ilan etmişti. Hükümet, iktisadi alanda, devlet öncülüğünde sanayileşme hedefine yönelirken, kamu yönetimini Vilayet İdaresi Kanunu ile merkeziyetçilik ilkesine göre düzenlemekteydi.[392]

Yönetimde merkeziyetçiliğin inşası bağlamında, idari taksimatta bazı değişiklikler yapılıyor, bazı yeni vilayetler oluşturuluyordu. Bu çerçevede, 25 Aralık 1935 tarihinde yeniden 9 ilçe ve

391) *Ibid.*, s.532-535.
392) **Sonay Bayramoğlu**, *"1929: Yönetimde Merkeziyetçiliğin İnşası" Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1929-1939*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 2007, s.21.

5 vilayet oluşturulmasına ilişkin yasa öncelikle TBMM'den geçirildi. Buna göre, Ankara vilayetine yeni kurulan Çankaya ilçesi eklendi ve ayrıca **Çoruh, Hakkâri, Bitlis, Bingöl** ve **Tunceli** vilayetleri kuruldu.

Artvin, Borçka, Şavşat, Hopa kazalarıyla Erzurum vilayetinin Yusufeli kazasından, merkezi Artvin olan **Çoruh** vilayeti kuruldu.

Şemdinan, Hakkâri, Güvar kazalarıyla Siirt vilayetinin Zap kazasından, merkezi Çölemerik olan **Hakkâri** vilayeti kuruldu.

Muş vilayetinin Bitlis, Dotki ve Van vilayetinin Ahlat kazalarıyla yeni Hizan ve Kotum kazalarından, merkezi Bitlis olan **Bitlis** vilayeti kuruldu.

Muş vilayetinden ayrılan Çapakçur, Genç, Solhan, Kalan kazalarıyla Erzincan vilayetinin Kiği kazazından, merkezi Çapakçur olan **Bingöl** vilayeti kuruldu.

Yine 25 Aralık 1945 günü kabul edilen **Tunceli Vilayeti Teşkilat ve İdaresi Hakkında Kanun** ile de Pülümür, Nazimiye, Mazgırt, Pertek, Hozat, Ovacık, Çemişgezek kazalarından **Tunceli** vilayeti kuruldu.[393]

Tunceli vilayetinin kuruluş kanununu biraz açalım..

İçişleri Bakanı'nın Açıklaması

CHP Genel Başkan Vekili ve Başbakan **İsmet İnönü** imzasıyla 7 Kasım 1935'te TBMM'ye sunulan Tunceli Kanunu teklifinin gerekçesinde şöyle deniliyordu:

"Kendilerini birtakım ağaların, mütegallibelerin nüfuz tesirlerinden kurtarmaya muktedir olmayan, hatta cehaletleri yüzünden bu gibi kimselerin içlerinde meydana gelmesinde bilmeyerek, istemeyerek dolaylı olarak sebep olan bu zavallı halkı hükümet daha yakından vesayeti altına almaya ve olgun vatandaşların ka-

393) *Ayın Tarihi*, Ankara, II. Kânun 1936, No. 25, s.24.

nunları anlayarak, onlara mütekabilen riayet ederek kendilerini koruyabildikleri haklarını buralarda hükümet cihazlarıyla kesin, kati ve yakından koruyacak tedbirleri almaya lüzum vardır. Mahallin ihtiyacını yakından görerek aldığı tedbirler derhal orada tatbik edilebilecek ve vekillerin haiz olduğu selahiyetlerle mücehhez yüksek bir hükümet mümessilinin orada vali olması ve bu zatın askeri bakımdan da vaziyeti idare edebilmesi için komutan sıfatını da üzerinde birleştirmiş olması gerekli görülmüştür."[394]

Tunceli Kanunu görüşülürken İçişleri Bakanı **Şükrü Kaya**, 25 Aralık 1935 günü Meclis'te konuşuyor:

"Tunceli adı ile şimdi teşkil edilecek vilayetin ve o bölgenin eski ismi Dersim'dir. Dersim, eski zamanda da muayyen bir mıntakaya verilmiş bir isim değildir. Fakat bugünkü idare bakımına göre Dersim'in yüzölçümü uzunluk 90, genişlik 60 olarak toplamı 450-500 kilometredir. Yüksek dağları, derin dereleri ve geniş vadileri vardır ve bu bölgenin büyük bölümü taşlık ve kayalıktır. Sakinleri 65-70 bin nüfustan ibarettir. Aslen Türk unsuruna mensup bir kitledir. Bu bölgenin ilk Türk tarihinde resmi olarak teması ***Şah İsmail*** *ile* ***Yavuz Sultan Selim****'in muharebeleri zamanına tesadüf ediyor.*

Ondan sonra memleketin birçok kısımlarındaki usulü idare gibi o da yerli ağalara ve beylere verilerek idare olunuyordu. Tanzimatta vilayet teşkilatı yapıldığı zaman burada da vilayet teşkil ediliyor. Fakat her nasılsa, ihmal, Dersim'i olduğu gibi bırakıyor. Bugün oranın içtimai teşkilatı bir ortaçağ teşkilatıdır. Bunlar, medeni, hukuki ve hatta cezai işlerini kendi aralarında görürler.

Bugün burası 91 aşirete bölünmüştür. 1876'dan bugüne kadar çeşitli zamanlarda Dersim üzerine 11 askeri harekât yapılmıştır. Halkı cahil, biraz da toprağın fakirliği dolayısile halkı fakir olur ve eli de silahlı bulunursa tabii böyle bir yerde vukuat eksik olmaz. Böyle yerler her medeni memlekette bulunabilir. Fransa'da, İtalya'da, Yunanistan'da da böyle yerler vardır. Aşağı yukarı her

394) *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, I, s.241.

memleketin elinde böyle geri kalmış yerler vardır. Burada çıkan olaylar, birçok askeri harekâtı gerektirmiş... Fakat bu askeri hareketler belli bir amaca yöneldiği için asıl hastalık ne tahlil ne de tedavi edilmiştir. Yalnız hafifletilmiştir. Cumhuriyet devrinin şiarı, memleketin esaslı ihtiyaçlarını esasından tedavi etmek olduğu için burada da medeni usullerle bir tedbir düşünüldü ve bir programla buralarda da Cumhuriyet'in feyizlerinden yararlanılmayı sağlayacaktır. Şimdi görüşülecek kanun bu kanundur. Orada anormal bir şey yoktur. Kamuoyuna arz etmek isterim ki, memleketimizde anormal bir durum yoktur."[395]

Bu açıklamanın ardından, 2884 sayılı Tunceli Kanunu, 25 Aralık 1935 günü TBMM'den geçti, 2 Ocak 1936 tarihli *Resmi Gazete*'de yayımlandı ve aynı gün yürürlüğe girdi. Beş yıl süreliydi.

Nedir Bu Özel Yasa ve Niçin Çıkarılmıştır?

Tunceli Kanunu veya resmi olarak "**Tunceli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun**" adını taşıyan 2884 sayılı yasa, Cumhuriyet yönetiminin izlediği merkeziyetçiliğin inşası politikası çerçevesinde, Tunceli (Dersim) bölgesi halkını seyit, ağa, reis gibi zorbaların elinden kurtarmak, bölgeyi devlet kontrolü altına almak, burada devlet otoritesini sağlamak ve bölgeyi ekonomik, sosyal ve kültürel bakımlardan kalkındırmak amacı gütmüştür, denilebilir. Bu kanunun kabulü üzerine, *Ulus* gazetesi başyazarı **Falih Rıfkı Atay** şunları yazdı:

"Dün Kamutay, Tunceli vilayeti hakkındaki kanunu kabul etmiştir. Yeni vali askerlik vazifesinden ayrılmayan bir kumandan olacaktır. Kendisi aynı zamanda dördüncü umum müfettişidir.

Kanunun, bugün Kamutaya sevk edilmesine sebep, ne bir isyan ne de buna benzer anormal bir haldir. Ara sıra, had nöbetlerle tepen, müzmin bir hastalığı kökünden gidermektir.

395) *Ayın Tarihi, II. Kânun* 1935, No. 25, s.25-26; ZC. 25.12.1935, s.175.

Dersim isminin hepimize neler hatırlattığını burada tekrar etmeğe lüzum yoktur. 1876'dan beri bu yurt parçası üstüne 11 askeri harekât yapılmıştır. Fakat ne idare, ne adliye, ne de kültür bakımından hiçbir tedavi yapılmamıştır. Cumhuriyet hükümeti, âdet ve ananesi olduğu üzere tenkil (tepeleme) *değil, tedavi tedbiri almaktadır.*

Dersim, öz Türk'tür. Halk yoksuldur. Dağ oyuklarına, mağara ve uçurum böğürlerine sığınan ağalar, Anadolu'nun son derebeyleridir. Halk bunların esiridir. Bunlar halkı yağma, talan ve kan hizmetlerinde kullanmaktadırlar. Cumhuriyet devrinde eskisi ile kıyas edilemeyecek kadar sindirilmiş olmakla beraber, yakın kazaların mevsimi geldiğinde, gene bunların akın kollarının baskınına uğradıkları görülür. Ya bu ağalara haraç vermek, yahut ekin ve hayvanlarını bırakıp kaçmak, hatta büsbütün göçmek zoru altında kalanlar da bulunur. Dersim'in bazı kısımlarında toprak fakir ve şartlar elverişsizdir Bu elverişsizlikle birleşen zor ve çetin tabiat, talihsiz ve geri kalmış halkın, azgın derebeyleri tarafından sömürülmesine yardım eder.

Anadolu, belki bütün tarihinde, yalnız Atatürk cumhuriyeti devrinde sükûn ve birlik yüzü gördü. Bunun kolay başarılmadığını biliyoruz. Taraf taraf ve devir devir radikal tedbirler almağa lüzum görülmüştür. Bugün sıra Tunceli bölgesine geldi. Burada da yollar, mektepler, merkezler, iskânlar yapacağız. Halkı tarlaya, ocak ve sâye (işe) *kavuşturacağız. Anadolu bir uçtan öbür uca, iş ve güvenlik yurdu olacaktır... Anadolu'da bir tek milletin evlatları oturmaktadırlar. Kan birdir, ihtiyaç birdir, dava birdir, tarih birdir. Bu son birliğin herhangi bir köşesinde en küçük bir gedik bırakmak, cumhuriyet için affedilmez bir suç olur..."*[396]

396) Falih Rıfkı Atay, "Tunceli", Ulus (Ankara), 26 İlkkânun 1935; *Ayn Tarihi*, Ankara, II. Kânun 1936, No. 25, s.74-75.

Tunceli Kanunu'nun Bazı Maddeleri

Tunceli Kanunu, iki bölümlü, 38 maddeli bir yasadır. Bazı maddeleri yorumsuz aşağıdadır:[397]

*"**Madde 1**– Tunceli Vilayeti'ne ordu ile irtibatı baki kalmak ve rütbesinin salahiyetini haiz bulunmak üzere korkomutan rütbesinde bir zat vali ve kumandan seçilir...*

Bu vali ve kumandan teşkil edilen Dördüncü Umum Müfettişliğin de Umumi Müfettişidir.

***Madde 2**– Vali ve kumandan, vilayet umur ve muamelatında ve vilayet memurları hakkında vekillerin kanunen haiz oldukları bütün salahiyetleri haizdir...*

***Madde 3**– Bu vilayetin kaza kaymakamları ve nahiye müdürleri... muvazzaf subaylardan dahi tayin olunabilir...*

***Madde 5**– Vali ve kumandan, vilayette kullanılan asker memurlar hakkında inzibati bakımdan askeri kanunların kendisine verdiği disiplin salahiyetini kullanır.*

Diğer memurlar hakkında da ihtar ve tevbih cezalarından başka kanunların inzibat komisyonlarına verdiği maaş kat'ı, kıdem tenzili salahiyetlerini de resen kullanır ve bu cezalar sicile geçer. Sınıf tenzili ve memuriyetten ihraç cezaları inzibat komisyonu kararile tatbik edilir...

***Madde 7**– Vali ve kumandan lüzum gördüğü belediyelerde reislik vazifesini kaymakamlara ve nahiye müdürlerine verebilir...*

***Madde 9**– Cumhuriyet müddei umumileri hazırlık tahkikatında hâkimlerin haiz oldukları salahiyetleri kullanırlar...*

***Madde 12**– Dava açılması izne bağlı olan işlerde izin verme salahiyeti vali ve kumandanındır...*

***Madde 17**– Cumhuriyet müddei umumileri ilk tahkikat sonunda iddianamelerini iki gün içinde yazmağa mecburdurlar...*

397) Yasanın tam metni için bkz. **Yeşiltuna**, *Atatürk ve Kürtler*, s.351-356.

Madde 19– *Ağır cezayı müstelzim suçların tahkikatı mevkufen yapılır ve bu mevkufların duruşmadan evvel tahliyelerine dair olan kararlar ancak valinin muvafakatı ile icra edilir. Bu tahliye kararlarının tasdikine karşı itiraz edilemez...*

Madde 24– *Mahkeme icab eden tebliğleri yaptırarak iddianamenin verilmesinden itibaren nihayet beş gün içinde duruşma yapar... Mani sebepler olmadıkça duruşma bir celsede bitirilir...*

Madde 29– *İlbaylık içindeki ceza mahkemelerinden verilen hükümler temyize tabi olmayıp katidir...*

Madde 31– *Vali ve kumandan emniyet ve asayiş noktasından lüzumlu görürse vilayet halkından olan fertleri ve aileleri vilayet içinde bir yerden diğer yere nakletmeğe ve bu gibilerin vilayet içinde oturmalarını menetmeğe salahiyetlidir...*

Madde 33– *İdam hükümlerinin vali ve kumandan tarafından tecile lüzum görülmediği takdirde infazı emrolunur.*

Madde 34– *Tunceli vilayeti içinde oturanlardan biri tarafından Elaziz, Malatya, Sivas, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Bingöl vilayetlerine geçerek buralarda Türk Ceza Kanunun 9. babının, birinci ve onuncu babının ikinci fasıllarında yazılı suçları işleyenler, bunların ortak ve yatakları ve yukarıda ismi geçen komşu vilayetlerde işlenmiş olup Tunceli vilayeti içinde işlenen suçlarla irtibatlı olan suçlar Tunceli vilayetindeki salahiyetli makam ve mahkemelerce bu kanundaki usule göre takib ve muamele olunur...*

Madde 35– *Bu kanunun hükümleri makabline şamildir...*

Madde 36– *Tunceli vilayeti merkezinde bir Ağır Ceza Mahkemesi ile Asliye Mahkemeleri ve kazalarda birer Asliye Mahkemesi kurulur.*

Madde 37– *Bu kanun neşri tarihinden 1 Kânunusâni 1940 tarihine kadar mer'i olacaktır...*"

Tunceli Kanunu 2 Ocak 1936 tarihli 3195 sayılı *Resmi Gazete*'de yayımlandı ve yayımlandığı gün yürürlüğe girdi.

Tunceli'de (Dersim'de) Reform ve Ayaklanma

Dördüncü Umumi Müfettişlik

İçişleri Bakanlığı, Tunceli Kanunu gereği olarak Dördüncü Umumi Müfettişlik kurulmasını 6 Ocak 1936'da hükümete önerdi. Öneri kabul edildi ve 16 Ocakta Dördüncü Umum Müfettişlik kuruldu. Tunceli ilinden başka Bingöl, Elazığ ve Erzincan illerini de kapsayan ve merkezi Elazığ'da bulunan yeni Umumi Müfettişliğin başına **Korgeneral Abdullah Alpdoğan** getirildi. **Alpdoğan Paşa**, Tunceli ilinde hem vali hem askeri komutan idi, geniş askeri ve sivil yetkilere sahipti.

Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi **Percy Loraine**, Londra'ya gönderdiği 4 Mart 1936 günlü yazısında, **Korgeneral Abdullah Alpdoğan**'ın, yeni kurulmuş olan ve merkezi Elaziz'de bulunan Dördüncü Umumi Müfettişliğin başına atandığını, geniş yetkilerle görevine başladığını bildiriyordu.[398]

1936 yılının ilk aylarından başlanarak Tunceli ilinde reform uygulamalarına ve yoğun inşaat çalışmalarına girişildi. Bir yandan yollar açılmaya, köprüler yapılmaya, okullar, karakollar inşa edilmeye; diğer yandan da vilayet idare ve adliye teşkilatında reform yapılmaya başlandı. Kısacası, yeni adı Tunceli olan Dersim yöresi halkını kalkındırmak için uğraşılıyordu.

Bu kalkınma atılımı seyyid, ağa, bey takımının hiç hoşuna gitmedi. Onlar, üretmeden tüketmeye, hırsızlık ve soygunlarla yaşamaya, cahil halkı sömürmeye alışmışlardı. İlkel düzenlerinin bozulacağını anladılar ve kalkınma çalışmalarına karşı önce pasif direnişe geçtiler.

İngiliz Büyükelçiliğinin 1936 Türkiye Yıllık Raporu'nda Tunceli'deki gelişmeler şöyle değerlendiriliyordu:

---

398) **Şimşir**, *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu"*, s.300, No. 110: Loraine'den Eden'e yazı, 4.3.1936, No. 119.

"İçişleri: 1935 yıllık raporunda değinildiği gibi, Dersim, Tunceli vilayeti olarak yeniden organize edildi. Merkezi Elazığ'da olan Genel Müfettişliğin başına atanan Genel Müfettiş ve Genel Vali General ***Abdullah Alpdoğan****, yılın ilk aylarında göreve başladı ve bu bölgeyi kalkındırmaya koyuldu. Bölgeyi yatıştırarak ve eğitimi yaygınlaştırarak kalkındırmayı amaçlıyor. Fakat Dersim, soygun ve yağma içgüdülerine sahip ilkel Kürt aşiretlerin yaşadığı bölge olarak eski bir üne sahiptir ve Dersim Kürtleri 1936 yılında da yol kesmişler, soygunlar yapmışlardır. Majestelerinin Trabzon Konsolosu, yıl içinde Dersim Kürtlerinin Erzurum yöresinde birçok yol kestiklerini ve birçok soygun yaptıklarını rapor etti. Bunlar da Dersimli Kürt eşkıyaların eski huylarından pek vazgeçmediklerini göstermektedir.*

Tunceli gibi Artvin, Hakkâri, Bitlis ve Bingöl yöreleri de aynı şekilde organize edildi ve Erzurum'dan ve Diyarbakır'dan yönetiliyor. Halk çağdaşlaştırılmaya çalışılıyor. Türkiye'nin öteki bölgelerinde de Türk kültürüne ağırlık veriliyor, dışardan ve özellikle Romanya ve Bulgaristan'dan gelen Türk göçmenlere de birinci görevlerinin Türk milletine hizmet etmek olduğu öğretiliyor, Türk olmanın gururu aşılanıyor. Eğitim, Türk hükümetinin programında çok önemli bir yer tutuyor. 1936'da 13.834 ilkokulda 680.000 çocuk okuyordu. Sayıları 135'e ulaşan 'Halk Evleri' de eğitime katılıyor..."[399]

Merkezi otoritenin Tunceli'de güçlenmeye başlaması, menfaatleri bozulan eski derebeyi kalıntısı unsurları rahatsız etti. Bu kişilerin önayak olduğu ayaklanma hazırlıkları **Seyit Rıza**'nın elebaşılığında organize olmaya başladı. Planlanan isyanın hareketine **Seyit Rıza**'nın çağrısı üzerine Haydaran, Abbasuşağı, Yusufanlı, Kureyşanlı ve Bahtiyar aşiretleri katılma kararı aldılar.[400]

---

399) **Şimşir**, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt 8*, s.314, No.131/1: Annual Report on Turkey for 1936 (1936 Türkiye Yıllık Raporu).

400) **Çay**, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, s.419.

Dersim Ayaklanması Başlıyor

21 Mart 1937 gecesi, Tunceli-Erzincan yolu üzerinde, Pah bucağını Kahmut'a bağlayan Harçak deresi üzerindeki tahta köprü, Haydaran ve Demanan aşireti üyelerince yakıldı. Dört gün sonra Kahmut'la Pah arasındaki telefon telleri kesildi ve Kahmut karakolunu takviye için gönderilen jandarma birliğine pusu kuruldu. Pah bucağı karakolu Demanan aşireti reisi **Cebrail**'in oğlu **Keko** tarafından basıldı. 26 Nisanda Askisor bucağındaki karakola hücum edildi. **Seyit Rıza**'nın emri ile Sin karakolu basıldı. 26-27 Nisan gecesi Pah yakınlarında bulunan 9. Seyyar Jandarma Taburu Süvari Bölüğüne baskın düzenlendi. 1-2 Mayıs gecesi Mazgirt'in kuzeydoğusundaki Beşiktepe'de bulunan 9. Seyyar Jandarma Taburu'na, 2. Jandarma Süvari Birliği'ne, Mazgirt Sabit Jandarma Bölüğü'ne aynı anda baskın yapıldı. Bir başka grup Mazgirt köprüsünü tahrip etti. Böylece Dersim ayaklanması başlamış oldu.[401]

Türkiye'deki ABD Büyükelçiliği ayaklanmayı Washington'a şöyle rapor ediyor:

"...Türkiye'nin Doğu bölgesinde yer alan Dersim yüzlerce yıldır hükümet için ciddi problem oluşturmaya devam ediyor... Dağlık olan coğrafi yapısından ötürü bölgenin erişilmesi güç bir konumda bulunması ve bölge halkının geri kalmışlığı problemin temel hatlarını oluşturmakta. Bu bölgede hüküm süren sert iklim şartları toprağın işlenmesinde önemli güçlükler yaratıyor. Hırsızlık ve eşkıyalık yörede oldukça yaygın ve yalnız yöre insanları değil, komşu vilayetlerin insanları da bundan etkileniyor. Toplumun sosyal yapısı tipik sosyal özellikler taşıyor ve geniş halk yığınlarının hükümetle olan tek irtibatını aşiret reisleri sağlıyor... Türk hükümeti ekonomik açıdan sorunu çözmeye çalışıyorsa da yöre insanları yollar, köprüler, okullar vs. yapılmasına karşı koyuyor...

401) *Ibid.*, ve *Cumhuriyet Ansiklopedisi* 1923-2000, Cilt I (1923-1940), 5. basım, YKY, İstanbul, 2005, s.277.

Son ayaklanma; hükümetin, bölgenin sosyal ve ekonomik şartlarını ıslah etmek üzere geliştirdiği reform programını, daha önce elde edilmiş haklara tecavüz şeklinde gören liderleri tarafından başlatıldı. Rus yapısı bazı silahların ele geçmesi, hareketin komünist kışkırtıcılar tarafından teşvik edildiğini gösterdiği şeklindeki rivayetlere karşı daha yoğun olan düşünce ise, bu silahların, Rus ihtilali sırasında bölgeye gelenler tarafından bırakılmış olduğu biçiminde. Bu hareketin Suriyeli kışkırtıcılar tarafından başlatılmış olduğunu ileri süren görüşleri destekleyici kanıtlar mevcut değil...

Yerel basına göre ayaklanma, Türk Generalin (**Abdullah Alpdoğan**) *aşiret reislerini Erzurum'da toplayarak onlara hükümetin bölgede yol ve diğer şekillerde girişeceği ıslah programını tanıtması üzerine başladı. Müzakereler esnasında aşiret reisleri her ne kadar dostane ve anlayışlı görünüyorlar idiyse de toplantıdan sonra, bölgede sahip oldukları iktidarın elden gitmesi tehdidi karşısında, dönüş yolları üzerinde yer alan bütün köprüleri havaya uçurdular. Bunun ardından hükümete bir ültimatom göndererek Dersim'de jandarma bulundurulmaması, yeni köprüler inşa edilmemesi, bölgede yeni bir idari gücün kurulmaması, silahlarının ellerinden alınmaması ve vergilerini hükümetle kendileri arasında yapılacak müzakerelerde elde edilecek sonuçlara göre ödenmesine izin verilmesini istediler: Ancak bu şartlarla Türk idaresine itaat edeceklerini bildirdiler. Bu inançlı davranışları Hükümetin enerjik olarak harekete geçmesine neden oldu..."*[402]

Genelkurmay'ın emri ile Türk Hava Kuvvetleri'ne mensup uçakların 3 Mayıs 1937 günü Keçiseken köyünü bombalamasıyla isyana karşı genel askeri harekât başlamış oldu. 4 Mayısta Cumhurbaşkanı **Atatürk**'ün başkanlık ettiği ve Genelkurmay Başkanı Mareşal **Fevzi Çakmak**'ın da katıldığı Bakanlar Kurulu toplantı-

402) ABD Büyükelçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na rapor, İstanbul, 25.6.1937, No. 288, aktaran: Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, s.422-424.

sında, Dersim ayaklanmasının bastırılmasına ilişkin tedbirler kararlaştırıldı ve uygulamaya kondu.

Alınan sert tedbirler, asiler arasında kısa zamanda paniğe neden oldu; ayaklanmanın elabaşılarından Demenanlı **Cebrail, Seyit Rıza**'yı teslim olması için sıkıştırmaya başladıysa da bir sonuç alamadı. Ayaklanmanın elabaşıları Munzur Suyu kenarında Halvori'de toplandılar ve **Seyit Rıza**'nın teşviki ile isyana devam kararı alındı. Bu kararın ardından gerek ayaklanma, gerek ayaklanmayı bastırma (tedip ve tenkil) hareketi devam etti...[403]

İngiliz Belgelerinde Dersim Ayaklanması

17 Mayıs 1937: İngiliz Büyükelçisi **Loraine**, Dersim olayını Londra'ya rapor ediyor:

*"Dersim bölgesinde alınan idari önlemler evvelce arz edilmişti. Şimdi bu önlemlere karşı bölgede direniş olduğu anlaşılıyor. General **Abdullah Alpdoğan**'ın emrinde halen 2000 mevcutlu bir piyade tümeni var. Erzurum'daki IX. Kolordudan da takviye alabileceği tahmin ediliyor. Ayrıca, dağlık bölgelerde harekât için özel olarak eğitilmiş jandarmadan da destek alabilecektir. Hava Kuvvetleri Müsteşarı, bir İngiliz şirketi temsilcisine verdiği randevuyu iptal etmiştir ve isyan bölgesine acilen uçak yetiştirmekle meşguldür. Mersin'deki konsolosumuz, Elaziz'e 20 bombardıman uçağı gönderildiğini fakat bu haberi doğrulatamadığını telliyor.*

Elinin altındaki kuvvetlere bakılırsa Türk hükümeti ayaklanmayı bastırmakta ciddi bir güçlükle karşılaşmayacaktır."[404]

23 Mayıs: İngiliz Askeri Ataşesi Doğu Anadolu'daki askeri durumu değerlendiriyor:

"Türk Hükümetinin ve Genelkurmayının şu sırada iki kaygısı var: Biri Suriye sınırı, diğeri Dersim. Mardin yöresinde eşkıyalık

403) *Ibid.*, s.419-420; *Cumhuriyet Ansiklopedisi I*, s.277.

404) **Şimşir**, *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu"*, s.300-302, No. 111: Loraine'den Eden'e yazı, 17.5.1937, No. 293.

baş göstermiştir. Eşkıyanın Suriye'den ve Irak'tan geldiği sanılıyor. Bu çeteleri Suriye kışkırtmış olabilir. Hatay sorunu halledilince buradaki eşkıyalık biter. Yine de sınır birlikleri ve gümrük muhafızları güçlendirilecektir. Bunun işaretleri görülüyor.

Dersim'de ise büyük çapta bir ayaklanma var. Askeri makamlar harekât için hazırlık yapıyor. Suriye'deki Fransızların bu ayaklanmada parmağı olduğu pek tahmin edilmiyorsa da Suriye ve Irak sınırında ortaya çıkan eşkıyalığın Dersim ayaklanmasıyla bağlantısı olabilir. Dersimliler, sanırım, Hatay sorunu halledilmeden önce ayaklanmaya karar vermişlerdir. Sayıları 1.500 kadar olan asiler 8 Mayısta hükümet kuvvetlerine ciddi zayiat verdirmişlerdir, ayaklanma bu saldırıyla başlamıştır.

Türk askeri makamların niyeti güneydoğu garnizonlarını güçlendirmek, ayaklanmayı bastırmak için ise kuzeyden hareket geçmektir. Diyarbekir'deki 7. Kolordu birlikleri takviye edildi. Adana'daki 6 Kolordunun, 7. Piyade Tümeni de takviye aldı. Bunlar ihtiyati tedbirlerdir, sanıyorum.

Dersim'e karşı operasyonlar Erzincan'dan yönetilecek. Erzincan, 9. Kolorduya bağlı 3. Piyade Tümeninin karargâhıdır. Bu tümen takviye edildi ve Diyarbekir'deki hava birliğinin uçaklarıyla desteklenecek.

Genelkurmay Başkanı Jandarma Genel Komutanı General Ahmet ***Naci Titiz*** *ile birlikte Kayseri'ye gitti, herhalde daha da ileriye gidecektir. Ziyaretinin nedeni şüphesiz asilere karşı alınacak tedbirler hakkında karar vermektir.*

Tunceli için ayrı bir Umumi Müfettişlik kurulmuş olması beklenen sonucu vermemiştir. Umumi Müfettiş ***Hüseyin Abdullah Alpdoğan****'ın elindeki imkânlar, yasaları uygulatmaya ve asayişi sağlamaya galiba kâfi gelmemiştir..."*[405]

17 Haziran: İngiliz Maslahatgüzarı **Morgan** isyana ilişkin gelişmeleri rapor ediyor:

405) *Ibid.*, s.302-305, No. 113/1: Loraine'den Eden'e yazı, 23.5.1937, No. 311'e ek: Askeri Ataşenin raporu.

"Türk basını, Dersim asilerine karşı son askeri harekâtla ilgili telgraflar yayınlıyor. Ayaklanma, Hatay anlaşmazlığına bağlanıyor. Bu olaylara 'güneyden gelen casusların' sebep olduğu yazılıyor. Basın muhabirlerine göre, aşiret reisleri hükümete bir ültimaton vermişler ve bölgede karakollar kurulmasından, silahların toplanmasından vs. vazgeçilmesini istemişler; bunun üzerine ayaklanma başlamış. ***Seyit Rıza*** *bir düzmece mektupla halkı aldatıp ayaklandırmış. Asiler şimdi kuşatılmıştır."*[406]

3 Temmuz: İngiliz Büyükelçisi **Loraine** gelişmeleri Londra'ya rapor ediyor:

"Trabzon Konsolosumuzun güvenilir bir kaynaktan aldığı bilgilere göre, 24 Haziranda 500-600 kadar asi teslim olmuş. Hükümet kuvvetlerinin zayiatı yüksek değil; harekâtta önemli bir rol oynayan havacılar ile jandarmanın zayiatı daha fazla olmuş. İsyan bölgesinde sıkıyönetim vardır. ***Sabiha Gökçen****'in asilerin bir 'kalesini' başarıyla bombalaması İstanbul basınında heyecan yarattı. Mersin Konsolosumuzun bildirdiğine göre, yerel halk ayaklanmanın bastırılmış olduğuna inanıyor, asilerin başlıca liderleri teslim olmuş ama* ***Seyit Rıza*** *yakalanamamıştır. İstanbul basını Tunceli'de reform programının ayrıntılarını yayımladı: Yollar, köprüler, okullar, karakollar yapılacak; Dersim'de banka şubeleri açılacak. İş Bankası'nın bölgede 7 şube açacağı öğrenilmiştir. Federal sistem ortadan kaldırılacak. Aşiret reisleri, ağalar, Türkiye'nin uzak bölgelerine gönderilecek."*[407]

16 Temmuz 1937: İngiliz Büyükelçisi **Loraine** son durumu Londra'ya bildiriyor:

*"**General Alpdoğan**, ayaklanmayı bastırırken aynı zamanda Tunceli'de halkı yatıştırmak için idari önlemleri başlatması için tam yetki almıştır. Kış aylarında harekâta ara verilecek fakat asker bölgede kalacaktır. Halka karşı merhametli davranılacaktır.*

406) *Ibid.*, s.308, No. 115: Morgan'dan Eden'a yazı, 17.6.1937, No. 361.
407) *Ibid.*, s.307, No. 116: Loraine'den Eden'a yazı, 3.7.1937, No. 405.

General'in gözetimi altında, Milli Eğitim ve Bayındırlık Bakanlıkları görevlileri tarafından Dersim'de kalkınma hamlesi başlatılmıştır. Buradaki inşaat işlerinde görevli olan Bayındırlık Bakanlığı müfettişlerinden birinin verdiği bilgilere göre köprü yapımı gibi işlerde Dersimli işçiler de çalıştırılmaktadır. Bunlar zeki, çalışkan ve iyi işçiler olarak kendilerini kanıtlamışlardır. Bölgeyi yatıştırma işi gelecek yıl tamamlanacaktır."[408]

Ayaklanmanın Bastırılması

Başbakan İnönü'nün Açıklaması (14 Haziran 1937)

Başbakan **İsmet İnönü**, 14 Haziran 1937 günü TBMM'de hükümetin iç ve dış politikası hakkında uzun bir konuşma yaptı ve bu çerçevede Dersim ayaklanması hakkında da milletvekillerine bilgi verdi. Başbakan şöyle konuştu:

"...Dahili siyasetimiz üzerinde tek mesele olarak eskiden Dersim dediğimiz Tunceli vilayeti hadiselerinin esasını ve bugünkü vaziyetini huzurunuzda efkârı umumiyeye açıkça bildirmek isterim. Büyük Meclisin malumudur ki, hükümet iki seneden beri Tunceli mıntakasında hususi ıslahat programı takip etmektedir. Bu program, bu mıntakayı medenileştirmek için bütün vasıtalarla ve hususi hükümler dahilinde orada geniş bir çalışma teferruatını ihtiva etmektedir.

Bunu şimdiye kadar orada kanuna muhalefetten kuvvet ve zevk almış olan bazı reisler iyi karşılamadılar. Islahat programına mukavemet ve muhalefet etmek istediler. Bu bizi tarihini tam söyleyemiyorum, mart nihayeti-nisan bidayetlerinde hususi askeri tedbirler almaya icab ettirdi. Orada şunu düşündük: mukavemet eden ve hükümetin ıslahat programına muhalefet eden mıntakada ne yapmalıyız?

408) *Ibid.*, s.308, No. 117: Loraine'den Eden'a yazı, 16.7.1937, No. 432.

Şimdiye kadar olan Dersim tecrübeleri, orada hükümetin bir emrine karşı muhalefet olunca mühim bir kuvvet toplayarak o mıntakada ciddi tedibat yapmak ve bırakmak. Biz buna 'sel seferleri' dedik. Memleketin bir tarafında bir hadise çıkınca onu kuvvetli bir surette ve sel halinde gelip geçmekten bir fayda hasıl olmayacağı kanaatinde bulunduk. Biz muhalefet edenlerin mukavemetlerini bertaraf ettikten sonra kendi programımızın hiçbir şey olmamış gibi takip olunmasını esaslı vazifemizden saydık.

Bugünkü vaziyet şudur: Orada jandarma ve hükümet kuvveti tamamı ile teessüs etmiştir. Tunceli'nde ıslahat programı olarak düşündüğümüz tedbirler fasıla görmeksizin devam etmektedir. Yol yapıyoruz, mektep yapıyoruz, karakol yapıyoruz. Bir iki ay müddetle bu işlere fasıla gelmiş olan yerlerde tekrar bu işlere başladık. Şimdiye kadar bu harekât ve faaliyet esnasında orada ciddi müsademeler olduğunu ve arada büyük zayiat geçtiğini zannettiklerini işittim.

Onun için size şimdiye kadarki, yani üç aylık harekâtı, üç ay zarfında uğradığımız hakiki zayiatı olduğu gibi söylemek isterim. 14 Haziran, bugün aldığım rapora göre şimdiye kadar olan zayiat jandarma, asker ve muhafız korucu olmak üzere 13 şehit, 18 yaralıdır. Bunların içinde bir tanesi subaydır, teğmendir. Bu zayiatın bize elem verdiğini ve Büyük Millet Meclisi'nin hissiyatında çok acı yaptığını müşahede ediyoruz. Fakat hadisenin ehemmiyeti, bilhassa mübalağalı neşriyata karşı yapılan iş karşısında fedakârlığın fazla olmadığı noktasına nazarı dikkatinizi celbetmek isterim.

Bugünkü vaziyette arkadaşlar, tekrar ettiğim gibi, jandarma, hükümet vaziyete tamamen hakimdir. Kâfi derecede askeri kuvvet orada hazırdır. Islahat programı takip olunmaktadır. Huzurunuzda söylerken bütün memleketin ve mahallinde bulunan vatandaşların işitmesini isterim ki, Cumhuriyet Hükümeti oraya ıslahat programını süs olarak, heves olarak götürmedi. ("Bravo"

sesleri) *Ne kadar müşkülata uğrasa, ne kadar çok sene sürse yaz ve kış bu programı biz orada tatbik edeceğiz.* (*"Bravo"* sesleri, sürekli alkışlar)

Herhangi bir meseleyi Büyük Millet Meclisi kabul ettikten sonra şimdiye kadar nasıl ufak tefek muhalefet ve müşkülat karşısında vazgeçmek bizim şiarımızda ve iktidarımızda olmadıysa bu sefer de programımızı ve Büyük Millet Meclisi'nin kararını tatbikten geri kalmayacağız. (*"Bravo"* sesleri, alkışlar)

Bunun bu suretle ve bu kanaatle bilinmesi, zannederim ki bizim işlerimizi kolaylaştırdığı kadar henüz aklı başında olmayan reisleri bir an evvel hükümetin kudretli olduğu kadar adaletli ve şevkatli kucağında selamet aramalarının yegâne çıkar yol olduğuna, ikna edecektir..."[409]

Ankara'daki İngiliz Maslahatgüzarı **Morgan**, Başbakan **İnönü**'nün yukarıdaki konuşmasını 16 Haziran günü özetle Londra'ya telledi. Dedi ki: Başbakan, TBMM'nde yaptığı konuşmada Dersim ayaklanmasına değindi. Hükümetin iki yıl önce başlattığı özel programa bazı yerel reislerin karşı çıkması üzerine hükümet Mart sonunda askeri harekâtı başlatmak durumunda kaldığını, hükümetin şimdi duruma hâkim olduğunu söyledi. Başbakan, çok sayıda zayiat verildiği söylentilerini de yalanladı. Üç ayda 13 şehit ve 18 yaralı verildiğini bildirdi.[410]

"Cumhuriyet" Gazetesinde Yunus Nadi'nin Başyazısı (17 Haziran 1937)

Başbakanın yukarıdaki açıklamasının ardından, **Yunus Nadi** de *Cumhuriyet*'te aşağıdaki başyazıyı yayınladı:

---

409) *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları I*, s.430-43; *Ayn Tarihi*, Temmuz 1937, No. 43, s.57-58.

410) **Şimşir**, *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu"*, s.305, No. 114: Morgan'dan Eden'a yıldırım tel,16.6.1937, No. 21.

"Cumhuriyet rejimi yekpare bir vatan vücuda getirmek vazifesini ifa ederken bir iki yerde azçok mukavemetle karşılaşacak ve bunu yenmek mecburiyetinde kalacaktı. Birkaç yıl önce yapılan Ağrı Dağı askeri hareketleri ile şark vilayetlerimizin ehemmiyetli bir kısmındaki gayri tabiilik bertaraf edilmiş olduktan sonra şimdi Tunceli vilayetimizdeki son arızayı izale etmekle (gidermekle) *meşgul bulunuyoruz. İmparatorluk devrinin Dersim diye andığı bu dağlık arazi halkının derebeylikle müyerafik şekavetle melûf halkını medeni bir hayata ve refaha kavuşturmak için Cumhuriyet Hükümeti evvela o kıt'anın adını Tunceli'ne değiştirmekle başlayarak yalnız oraya mahsus bir Umumi Müfettişlik ihdas etti ve bilhassa bayındırlık şeklinde tecelli eden ıslah işlerine kuvvetle el koydu. Bunu böyle yaparken Cumhuriyet Hükümeti hem o havalinin ahlak ve âdetlerini biliyor, hem ihtiyaçlarını hakkile takdir etmiş bulunuyordu.*

Bu dağlık arazinin halkı orada kendi hayatlarını kendi sâylarile temin etmekten âciz olmanın verdiği bir ihtiyaç ve zaruretle öteden beri bedavet (bedevilik, göçebelik) *devirlerine has şekavet ve çapulu ihtiyat edinmişlerdir. Orada ağalar vardır ve onların emrinde kabile ve aşiretler vardır. Başları sıkıldı veya canları istedi mi bunlar etraf ovalarda sükûnetle çalışan köyler üzerine saldırırlar, mal ve hayvan ne toplayabilirlerse aşırıp sarp dağlarına iltica ederler. Bu şekavetin derecesine göre bunların üzerine zaman zaman askeri kuvvetler sevkedildiği vaki olmuştur. Fakat zaman zaman yapılan bu seferlerin mahiyetlerini Başbakan* ***İsmet İnönü*** *Kamutay'daki nutkunda 'sel seferleri' diye pek iyi tarif etmiştir. Şöyle ki asker gider, vurur, kırar, ceza manasını ifade edecek netice-*

Yunus Nadi Abalıoğlu

ler alır fakat sonra bırakır ve döner. Sarp dağlar yine yerlerindedir, oraya isal eden yollar yine çetindir. Bir müddet sonra vaziyet yine eski hamam eski tas tabirine masadak (uygun) *olur.*

Bu hakikatleri pek iyi bilen Cumhuriyet Hükümeti, Tunceli vilayetini başlı başına umumi bir müfettişliğin faaliyetine zemin ittihaz ettiği zaman muvakkat bir tedip hareketine değil, devamlı bir ıslah işine el atmıştı. Cumhuriyet Hükümeti Tunceli vilayetini huzur ve asayişle beraber refaha da kavuşturmağı planının başına buyruk hastalığı kökünden tedavi etmeği kararlaştırmış bulunuyordu. İşte şark vilayetlerimizin muhtelif istikametlerine harıl harıl şimendıferlerimiz yapılmaktadır. Dersim halkı kendi ormanlık dağlarından bu şimendiferlerin traverslerini kesip teslim etseler bunun mukabilinde her yıl kazanacakları para onların on senelik çapulla elde edecekleri hırsızlık maldan daha büyük ve elbette çok namuslu bir nimet olurdu. Ormanlardan kereste istihsali şöyle hatıra gelen bir misaldir. Namuslu çalışma ile hayatlarını kazanmanın buna benzer pek çok şekilleri tabii Dersimlilere de temin olunacaktı. İşte hükümet Tunceli vilayetinin ıslah işlerine bu kadar hayırhah emellerle başladı, aynı zamanda behemehal bu bu neticeyi temin etmek azmile de.

Filhakika bu ıslah hareketi hırsızlıkla havadan yaşamağı âdet edinmiş ve kendi muhitlerinde serbazane hüküm sürmeğe alışmış bazı cahil reislerin hoşlarına gitmemek ihtimali de vardır. Bu takdirde hükümet kendi gayesine gitmek hususunda hiçbir mâni tanımayarak icabı kadar kuvvetli ve hatta şiddetli ve fakat devamlı surette kuvvetli ve şiddetli hareketi daha evvelden kararlaştırmış bulunuyordu. Nitekim hükümetin pederane ıslah hareketleri bazı reislerin hoşlarına gitmeyerek ve galiba bir aralık araya bazı harici teşvikler de karışarak mukavemete yeltendiler. Kendilerine yerden gökten şiddetle mukabele olundu. Her taraftan sıkıştırılarak şimdi isyan cehalet ve gafletini gösteren mahdut bir kısım en sarp dere ve dağlara kadar sürülmüş ve oralarda muhasara altına alınmış bulunuyorlar. Hükümet planının kuvvetle

ve şiddetle mukabele kısmını tatbik ettikten sonra daha ilersine gitmek için asla istical etmiyor. O muhasara hattını sıkı tutmakla beraber yine ıslah işine devam ediyor: Yollar ve köprüler yaparak Tunceli'nin göbeğine doğru sağlam adımlarla ilerliyoruz. Bir taraftan da henüz vakit iken cehaletlerinden pişman olarak dehalet edeceklere imkân ve zaman bırakıyoruz.

Hükümet bu halile Tunceli'nin dağlı bedevilerine şu hakikati anlatıyor ki artık gelici geçici sel seferi yoktur, ya bu deve güdülecek, ya da bu diyardan gidilecektir.

Üç-beş yüz, belki nihayetün nihaye üç-beş bin dağlının sarp dere ve dağlarda mahsuriyet halleri bile onlar için kâfi bir ölümdür. Hükümet onları oralarda mükülatla takip ve tenkil etmek yerine kendisini Dersim'in en ücra köşelerine götürecek yolları, köprüleri, blok havzaları ve mektepleri yapa yapa rahat rahat ilerlemeği tercih eylemektedir. İşte son Tunceli hadiselerinin en basit ve hakiki ifadesini teşkil eden vaziyet budur. Cumhuriyet rejiminin yarattığı yekpare Türk vatanında eski adı ile Dersim denilen bu Tunceli küçük bir leke idi. Orasının adı gibi âdet ve ananeleri de tarihe gömülerek o yalçın dağlardan halkı elinin emeğiyle gül gibi yaşayan bir vatan parçası çıkarılacak ve böylelikle Türk ülkesi baştan başa yekpare ve medeni bir kül haline getirilmiş bulunacaktır. Bu izahlardan bedahaten anlaşılır ki planın ciddiyeti ve sağlamlığı neticenin muvaffakiyetini kâfidir."[411]

"Anadolu" Gazetesinin Bir Yazısı (18 Haziran 1937)

Yine Başbakanın açıklamasının ardından, 18 Haziran 1937 günü, *Anadolu* adlı İzmir gazetesinde, *Tunceli-Dersim Harekâtımız ve Programımız* başlıklı bir yazı çıktı. **Haydar Rüştü Öktem** imzalı bu yazı şudur:

411) **Yunus Nadi**, "Tunceli Vilayetimizin Islahı ve Medenileştirilmesi", *Cumhuriyet*, 17.6.1937; *Ayn Tarihi*, Ankara, Temmuz 1937, No. 43, s.75-76.

"Geçen gün sayın Başbakan ***İsmet İnönü*** *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde devletin iç ve dış politikasını ifade eden mühim beyanatta bulundu. Politikamızı pek güzel anlatan bu nutukta Dersim'de yapılan ıslahat harekâtımızdan da bahsedildiği için bu sütunlarda o harekâtın niçin ve nasıl yapıldığını ve bu harekâta sebep olan vak'aların neden ibaret olduğunu anlatmağa çalışacağım:*

Bir buçuk iki sene evvel neşredilen hususi bir kanunla Dersim ve havalisi 'Tunceli' adlı bir vilayet haline konmuş ve bu vilayetin idaresi vasi (geniş) *salahiyetleri haiz aynı zamanda komutan olan bir valinin emir ve idaresine verilmiştir.*

Bu kanun ve hususi bir şekil ve salahiyeti olan bu idare sisteminin gayesi, asırlardan beri o havalide zaman zaman vukua gelen isyanlara bir nihayet vermek ve devlet otoritesi girmemiş olan o havaliye ebedi asayiş, ebedi maarif ve sonsuz bir umran götürmekten ibarettir.

Cumhuriyet hükümetinin bu maksatlarla giriştiği ıslahat harekâtı o mıntakada tagallûple (zorbalıkla), *soygunculukla geçinen aşiret reisleri, bazı şeyhler ve derebeyleri tarafından mühim bir iş olarak telakki edilmedi. Onlar sandılar ki padişahlık devirlerinde, meşrutiyet senelerinde olduğu gibi bu son teşebbüs de gelip geçici bir harekettir.*

Onlar böyle düşünmekle biraz haklı idiler! Çünkü üç-dört yüz senedir (1876'dan beri- BNŞ) *oralarda on üç defa isyan etmişler ve her defasında tedip hareketine harekâtına maruz kalmışlar. Fakat neticede beş-on silah teslim etmek ve beş-on lira vergi vermek sureti ile işin içinden sıyrılıp çıkmışlardır. Mazideki bu örneklere kapılan reisler, şeyhler, derebeyleri Cumhuriyet Hükümetinin hususi bir kanunla aldığı tedbirleri bu zümreden addediyorlardı.*

Halbuki kanunun ahkâmı ciddiyetle tatbik ediliyor, o havaliye yol yapılıyor, köprüler, karakollar kuruluyor, devletin maddi, manevi otoritesi bir daha kalkmamak üzere tesis ediliyordu. İşte bu hali gören Dersim reisleri devletçe yapılan teşebbüslerin

eski zamanlarda icra edilen muvakkat tedbirlere benzemediğini görerek ürktüler ve devlet nüfuzunun oralarda esaslı bir surette teessüs etmesine meydan vermemek gibi cahilane ve haince bir düşünce ile ayaklandılar:

'Bize mektep yapmayın, yol yapmayın, karakol kurmayın, yaptıklarınızı yıkın!' gibi herzelerle (saçmalıklarla) *başlayan bu isyan derhal devlet kuvvetlerinin çelik yumruklarına çarptı ve Dersim'de isyan yeri olan mevkiler derhal kuşatılarak şiddetli bir ölüm çemberi içine alındı.*

Bazı taraflardan da yardım gördüğü anlaşılan bu isyan hareketi 'Dersim gailesi' diye zaman zaman milletimizi, devletimizi iz'aç eden (rahatsız eden) *bu çıbanın artık kökünden temizlenmesi lüzumunu hükümete ihsas etti. Hükümet Tunceli-Dersim havalisinde asileri imha, oralarda asayişi behemehal temin etmek, hulasa oralar için düşündüğü medeniyet, kültür, umran projelerini tatbik eylemek üzere askeri ve mülki harekâta ehemmiyetle girişti.*

Bir buçuk aydan beri devam eden bu harekât, ıslahat planımıza göre muvaffak olmuştur. Şüphe yoktur ki zamanlara ve imkânlara göre müspet olarak tanzim edilen planın diğer kısımları da ardı arkası kesilmeyecek olan hareketlerle ve gayretlerle tatbik edilecektir.

Dersim-Tunceli havalisi sarp dağlı bir memlekettir. Reisler, şeyhler, derebeyleri daima arazinin sarplığına sığınarak ve güvenerek hiyanet yaptıkları gibi onların üzerine sevk edilen Osmanlı Devleti'nin tedip (tepeleme) *kuvvetleri de sarplık araziden, bu gizli inlerle ve mağaralarla dolu araziden ürkerek esaslı bir iş görememişlerdir.*

Fakat şimdi bu soyguncu reislerin karşısında o dağlardan daha sarp olan Cumhuriyet Hükümetinin otoritesi şahlanmıştır. O dağlar aşılacak, o dereler elenecek ve ellenecek, o mağaralarda ve inlerde çöreklenen yılanların başları ezilecektir.

O havaliyi tamamen devlet avucu içine, devlet otoritesi altına almak ***İsmet İnönü*** *hükümetinin şaşmaz, tatbiki durmaz programının mühim bir maddesi halini almıştır.*

Yaz kış demeden, sarpa dike göz kırpmadan, bir dakika bile durmadan 'Dersim ıslahatı' projesi tatbik edilecektir. İşte Dersim harekâtının mahiyeti ve bu harekâtın behemehal ereceği son tablosu!"[412]

Ayaklanmanın Sonu

Hükümet, 4 Mayısta ayaklanmayı bastırma kararı verdikten sonra askeri birlikler bölgeyi çember içine aldı. Çember yavaş yavaş daraltıldı ve direnen asiler sıkıştırıldıkça sıkıştırıldı. Bu arada ayaklanmanın elebaşılarından bazıları sağ olarak yakalandı ve Elazığ'da mahkemeye sevk edildi: **Roznaklı Kamer, Demenanlı Cebrail, Yusufhanlı Ağdatlı Kamer, Kureyşanlı Hasso Seydo,** Bahtiyar aşiretinden **Şahin** yakalanan ve adalete teslim edilenler arasında idi.

Ayaklanmanın asıl elebaşısı konumunda görünen ve daha önce teslim olma önerilerine aldırış etmemiş olan sakallı **Seyit Rıza** gittikçe sıkışmıştı. Oğullarından **Hüseyin** ağır yaralanmıştı, diğer oğlu **Hasan** ise teslim olmaya karar verip babasından ayrılıp gitmişti ve **Seyit Rıza,** teslim olmak için yollar aramaya, girişimlerde bulunmaya yönelmişti. Ama bir yerlerden yardım geleceği yolundaki beklentisi hâla devam ediyordu.

Temmuz ayına gelindiğinde isyan bölgesindeki çember günden güne daha da daralıyordu. Silahlarını bırakmayan asiler arka arkaya kırılıyordu. **Seyit Rıza**'nın sağ kolu durumunda olan **Koçgirili Alişir,** 9 Temmuzda öldürüldü. 26 Ağustosta Bahtiyar aşireti reisi **Şahin** ve amcası **Alişan** öldürüldüler. Tamamen yalnız

412) **Haydar Rüştü Öktem,** "Tunceli-Dersim Harekâtımız ve Programımız...", Anadolu (İzmir), 18 Haziran 1937"; *Ayn Tarihi* (Ankara), Temmuz 1937, No. 43, s.76-77.

Dersim isyanının sanıkları mahkemede.
Seyit Rıza arkada, ayakta duran sakallı.

Sanıklardan Seyit Rıza'nın oğlu (1), rehber (2), Zeynel (3), Seyit Rıza'nın amcasının oğlu (4).

kalan **Seyit Rıza**, önce Dojik-baba dağındaki mağaralara sığındı, umduğu ve beklediği yardımlar gelmedi. Ordunun bu defaki "tedip ve tenkil" harekâtının eski "sel hareketlerine" benzemediğini gördü ve sonunda 12 Eylül günü iki kişilik maiyetiyle birlikte silahsız olarak teslim oldu.

Böylece 21 Mart 1937'de başlayan ayaklanma 10 Eylülde noktalanmış ve yaklaşık 6 ay sürmüştür.

58 isyancının yargılanması Elazığ'da Ekim ayında başladı ve 15 Kasımda sona erdi. 11 kişi idam cezasına, 33 kişi de ağır hapis cezasına çarptırıldı. İdam cezasına mahkûm edilenlerden 4'ünün çok yaşlı olmaları nedeniyle cezaları 30'ar yıla indirildi. 14 kişi beraat etti. Aşağıdaki 7 idam mahkûmunun cezaları aynı gün infaz edildi:

Seyit Rıza, Seyit Rıza'nın oğlu **Refik Hüseyin,** Şeyhan aşireti reisi **Seyit Hüseyin (Seydo Hasso),** Yusufhan aşireti reisi **Kamer**'in oğlu **Fındık,** Demenan aşireti reisi **Cebrail**'in oğlu **Hasan** ve **Mirza** oğlu **Ali**'nin oğlu **Ali.**[413]

1937 Sonunda Türkiye'nin Genel Görüntüsü İçinde Dersim /Tunceli

Türkiye, 1937 yılında içte ve dışta olumlu bir görüntü sergiliyor. Bu genel tablo içinde Dersim ayaklanması göreceli olarak küçücük bir yer tutuyor. İngiliz Büyükelçiliği'nin *Türkiye 1937 Yıllık Raporu*'nda genel tablo özetle şöyle görünüyor:[414]

"Giriş: 1937'de Türkiye'de istikrar devam etti ve Kemalist Cumhuriyet gittikçe güçlendi. Dünyada demokratik ülkeleri teh-

413) **Çay**, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, s.430; *Cumhuriyet Ansiklopedisi I*, s.278; **Şimşir**, *İngiliz Belgeleriyde Türkiye'de "Kürt Sorunu"*, s.309, No. 118: Loraine'den Eden'a yazı, 20.11.1937, No. 684. Dersim ayaklanması hakkında geniş bilgi için bkz. **Suat Akgül**, *Yakın Tarihimizde Dersim İsyanları ve Gerçekler*, İstanbul, 1992.

414) Raporun tamamı için bkz. **Şimşir**, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt 8*, s.447-500, No. 206'ya ek: "Annual Report on Turkey for 1937" (1937 için Türkiye Yıllık Raporu).

dit eden önemli olaylar yaşandı. İleri bir görüşle savunma kuvvetlerini güçlendirmiş olan Türk yöneticileri haklı çıktı. Dünyada karışık bir durum yaşanırken ***İsmet İnönü****'nün Başbakanlıktan istifasıyla Türkiye'de iç istikrarın bozulabileceği yolunda beliren kaygıların yersiz olduğu çabucak anlaşıldı. Türk dış politikası kurulu düzeni içinde devam etti. Türkiye'nin yabancı ülkelerle dostlukları teyit edildi ve güçlendirildi. Doğuda Sadabad Paktı kuruldu. Yalnız Akdeniz Türkiye'yi kaygılandırdı; Hatay sorunu da Türk-Fransız ilişkilerini gerdi. Türk-İngiliz dostluğu gelişti.*

Dış Politika: Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne sadık kaldı fakat Konsey'e seçilemedi. Bu başarısızlık belki ***İsmet İnönü****'nün Başbakanlıktan çekilmesinde de bir etken oldu. 1936'da imzalanmış olan Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne İtalya ve Almanya çekinceli davrandılar. Balkan Antantı ülkeleri arasındaki dayanışma toplantıları yapıldı. Bulgaristan konusu, Balkan Antantı ülkelerini meşgul ediyor. 8 Temmuzda* (1937) *Sadabat Paktı imzalandı. Paktın gerçekleşmesinde, özellikle İran'la Irak'ı bir araya getirilmesinde Türk Dışişleri Bakanının kişisel gayretleri etkili oldu.* ***Atatürk****'ün 'büyük milli davamız' dediği Hatay, yılın ilk ayında Türk-Fransız ilişkilerini tehlikeli biçimde tehdit etti. Sonunda 29 Mayısta bir anlaşma yapıldı. Hatay'da olaylar yine devam etti. 1938 Ocak ayına gelindiğinde Hatay sorunu yine Milletler Cemiyeti Konseyi'nin gündeminde idi. İngiltere ile Türkiye arasındaki ilişkiler 1937 içinde de gelişmeye devam etti. Gelişme siyasi alandan ekonomik alana da taştı. Ekonomik işbirliğinin somut bir örneği olan Karabük Demir Çelik Fabrikasının temeli 3 Nisanda atıldı. Başbakan* ***İsmet İnönü, Kral George VI****'nın Londra'da yapılan taç giyme töreninde Cumhurbaşkanını temsil etti. Türkiye'nin Afganistan ile ilişkileri çok iyi; 1937 yılında Afganistan'a Türk uzmanları, Afganistan Harp Okulu'na da Türk subayları gönderildi. Bulgaristan'la ilişkiler dürüsttür. Nisanda Türkiye Başbakanı birkaç saat Sofya'da Bulgar Hükümeti'nin misafiri oldu. Mısır ile ilişkiler 1937'de iyileşti. 2 Nisanda Türki-*

ye-Mısır Dostluk Antlaşması imzalandı. Türkiye-Fransa ilişkileri Hatay sorununun gölgesinde kaldı. Türkiye, 1926 yılında yapılmış olan Türkiye-Fransa Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşmasını fesh etti ve yeni bir anlaşma önerdi. Türkiye, Almanya'nın siyasi dümen suyuna girmemeye özen gösteriyor. Türkiye'nin Yunanistan ile ilişkileri çok iyidir ve iki komşu ülke Bulgar emellerine karşı dayanışma içindedirler. Türkiye ile İran arasında on sözleşme imzalandı. Bunlar, Türk-İran ilişkilerinin çok iyi durumda olduğunun bir göstergesi. Türkiye-İtalya ilişkileri dıştan dürüst görünüyor. ***Dr. Aras****, İtalya'yı ziyaret etti. Japonya son zamanlarda Türkiye'ye pek yakınlık gösteriyor, Türkiye bunu ihtiyatla karşılıyor. Romanya Dışişleri Bakanı ve ardından Türkiye'nin milli gününde Başbakan* ***Tatarescu*** *Türkiye'yi ziyaret etti. Sovyet Rusya ile soğukluğu gidermek için Türk Dışişleri ve İçişleri Bakanları Moskova'yı ziyaret ettiler. Soğukluk giderildiyse de ilişkilerde bazı ufak çatlaklar kaldı. İspanya iç savaşında Türkiye dürüst bir tutum izledi. Türkiye'den İspanya'ya gönüllü gönderilmesi ve silah ve cephane satışı kesinlikle önlendi. Boğazlar Sözleşmesini çiğneyerek Türk sularına girecek yabancı denizaltıların batırılacağı duyuruldu. Yugoslavya ile ilişkiler dostça devam etti. Türk Başbakanı Belgrad'ı ziyaret etti.*

İçişleri: İçerde en önemli olay, Eylülde Başbakan ***İsmet İnönü****'nün istifası, yerine* ***Celal Bayar****'ın geçmesi oldu. Bu değişiklik heyecan ve rahatsızlık yarattı. İstifa hakkında birçok söylenti dolaştı, birçok spekülasyon yapıldı. 5 Şubatta Türk Anayasasında değişiklikler yapıldı. Halk partisinin altı ilkesi anayasaya girdi, Parlamento üyesi siyasi müsteşarlıklar kuruldu (fakat bu makamlar kısa ömürlü oldu), istimlak edilecek topraklara tazminat ödenmesi kabul edildi.*

Dersim bölgesinde, iki yıl önce başlatılan özel reform programına tepki olarak ayaklanma çıktı ve bastırıldı. Bastırmak için asker ve uçaklar kullanıldı. Hükümet kuvvetlerinin zayiatı: 1 subay ile 28 asker şehit, 3 subay ile 46 asker ya-

ralı oldu. Asilerin zayiatı ise şöyledir: 265 ölü, 20 yaralı, 27 yakalanan ve 849 teslim olan Seyyid Rıza ve Hasan Meki adlarındaki iki aşiret reisi tarafından yönetilen altı aşiret ayaklandı. Ayaklanma Mayıs başlarında patlak verdi. Basın ilk başlarda bunu tamamen sessiz geçiştirdi. 14 Haziranda Başbakan ayaklanmanın bastırıldığını ve hükümetin duruma tamamen hakim olduğunu açıkladı. Aralarında Seyit Rıza'nın da bulunduğu 7 asi idam edildi. Hükümet, asilere karşı nispeten yumuşak ve merhametli davrandı. Geçmişte jandarmanın sert davranması ters tepmiş.[415]

*Ekonomik ve mali bakımdan Türkiye'nin 1937 yılı iyi geçti. **Atatürk**, Kasım başında TBMM'nin açılışını yaparken uzun bir konuşma yaptı ve izlenecek politikayı çizdi. 8 Kasımda yeni hükümetin programı açıklandı. Türkiye'nin kendi kendine yeterli, modern ve uygar bir ülke haline getirilmesi amaçlanıyor. Romanya ve Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçler devam etti. Eğitim ve kültür alanındaki çalışmalara devam olundu. Ankara'da bir tıp fakültesi açılması için bütçeye ödenek koyuldu. II. Türk Tarih Kongresi toplandı. Havacılık özendirildi. **Atatürk**, bütün çiftliklerini devlete bağışladı.*

Türk Ordusu: Genelkurmay Başkanı ve İkinci Başkanı değişmedi. Genelkurmay'ın askeri politikasında da önemli bir değişiklik olmadı. Silahlanma devam ediyor. Birinci Ordu Komutanının emekliye ayrılması bekleniyor. Kolordu Komutanlıklarında bazı değişiklikler oldu. Türk subayları genellikle yabancı askeri ataşelerle temastan kaçınıyor. Ordunun morali yüksek.

Ordunun teşkilatında ve gücünde önemli bir değişiklik olmadı. Halen 22 olan tümen sayısı arttırılmadı. Topçu tümenleri mekanize hale getiriliyor. Ordunun mevcudu 120.000 kadardır, kış aylarında 70.000'e inmektedir. Bir süre önce Almanya'ya ve Çekoslovakya'ya büyük miktarda askeri siparişler verilmiştir. 150-mm ağır toplar vs. Fakat kesin bilgi edinilemiyor. Türk or-

415) *Ibid.*, s.478-479.

dusu yılda üç manevra yapıyor. Bunlara askeri ataşeler ve dost ülkelerden askeri heyetler davet ediliyordu. Bu yıl İzmir yöresinde yapılan manevraya ataşemiliterler çağırılmadı. Silahlı Kuvvetlerin 1936-1937 bütçesi 83.869.768 TL idi. 1937-1938 bütçesi 86.982.004 TL tahmin ediliyor. Jandarma bütçesi bunun dışındadır. Türk Genelkurmayı'nın stratejisinde bir değişiklik olmadı. Bu stratejinin önemli bir veçhesini, Balkan Antantı ülkeleriyle, özellikle Yunanistan ile yakın işbirliği oluşturuyor. Türkiye, tek başına savaş ihtimalini de düşünüyor. Çanakkale Boğazı'nın yeniden askerleştirilmesi tamamlandı. Hatay anlaşmazlığında bölgeye biraz asker kaydırıldı.

***Türk Genelkurmayı Mayıs ve Haziran aylarında Dersim ayaklanmasıyla uğraştı. Bu geri bölgeye geçten geç uygulanmaya başlanan rèformlara karşı pasif direniş 8 Mayısta ayaklanmaya dönüştü. Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Jandarma Genel Komutanı Ahmet Naci Tınas ile birlikte 8 Mayıs günü Elaziz'i ziyaret etti. Buradaki 7. Kolordunun 17. Tümeni asilerin üstüne sevk edildi. İsyan bölgesi batıdan, kuzeyden ve doğudan kuşatıldı. Erzincan'daki 9. Kolordunun 3. Piyade Tümeni ve uçaklar da harekâta katıldı. Toplam 7.000 tüfek, 162 hafif makinalı ve 80 ağır makinalı tüfek, 6 howitzer topu ve 15 uçak. Bu kuvvet 12 Mayısta Elaziz'den hareket etti. Asiler fazla direnemedi, Kırmızı dağa çekildi. Askerin buraya hücum edebilmesi için Mansur nehri üzerine 200 feet uzunluğunda bir köprü kurmak gerekiyordu. 19 Mayısta, havadan da desteklenen 25. Piyade Alayı, asilerin müstahkem mevkiini ele geçirdi. Dağlara çekilen ayaklanmanın elebaşısı Seyyid Rıza, bir süre gerilla mücadelesi yaptıktan sonra yakalanıp idam edildi."*[416]

416) *Ibid.*, s.487-488.

Ertesi Yıl

Ertesi yıl, Ankara'daki İngiliz Askeri Ataşesi **Yarbay A. Ross** bölgeyi ziyaret etmiş ve 31 Ağustos 1938 günü, Elazığ'da, **Abdullah Alpdoğan Paşa** ile görüşmüş. Dönüşünde Büyükelçilik Maslahatgüzarı **Morgan**'a bir rapor sunmuştur. Şunları anlatmaktadır:

*"Tecrübeli bir komutan olan **General Alpdoğan**, yaklaşık iki yıl için bölgenin sivil ve askeri valisidir. Görüşmemizde, Dicle ve Fırat nehirlerinin bu bölgeden çıktığını, bu bakımdan da bölgenin önemli olduğunu belirtti. Türkler ile Tunceli halkının aynı kökten olduklarını, Orta Asya'dan geldiklerini söyledi.*

Askeri harekâtın bu yılki ikinci aşaması, isyan kalıntılarının temizlenmesine hasredilmiştir. Bu görev henüz tamamlanabilmiş değildir. Üç kolordu, ilaveten bazı birlikler ve 40 uçak kullanılmıştır. Bana gösterilen haritalardan ve fotoğraflardan, buraların ne kadar dağlık bir bölge ve yatıştırma harekâtının ne kadar zor bir görev olduğu açıkça anlaşılıyordu.

Bazı asi liderler direnişlerini sürdürmüş ve muhtemelen her iki taraftan kan akmıştır. Elazığ'da yaralılar görüldüğü rapor edilmiştir.

Türk harekâtının başarıyla sonuçlanmış olduğu kanısındayım. Bir miktar zayiat olmuştur. Bazı Kürt liderler ve halktan da küçük bir miktar insan Türkiye'nin başka taraflarına gönderilmiştir. Basın haberlerine göre 12.000 silah toplanmıştır. Halkın kalan bölümü, kışlaları yeni yapılmış olan garnizonun gözetimi altındadır. Ayrıca iki dağ alayından oluşan bir dağ tugayı kurulmuş ve Murat Suyu'nun başına birkaç top yerleştirilmiştir. Yine de ufak tefek münferit bazı olaylar çıkabilir, sanırım.

Türkler şimdi 3 milyon liralık bir inşaat programını uygulamakla uğraşıyorlar. İki anayol halen inşaat halindedir. Her iki ana yol Erzincan ile Elazığ'ı birbirine bağlayacak. Biri Tunceli'nin batısından geçiyor, diğer doğusundan. Her iki anayol, ara yollarla birbirine bağlanıyor ve bir yollar ağı oluşturuluyor. Sistemin iki-

üç yılda tamamlanacağı umuluyor. Bugüne kadar 420 kilometre yol ve toplam uzunluğu 684 metre tutan 9 köprü inşa edilmiştir. Dokuz kışla, sekiz karakol, beş resmi bina ve görevliler için 92 ev yapılmıştır. Bunlar, 5.000 kilometrelik bir telefon şebekesi de ekleniyor.

***Mareşal Fevzi Çakmak** bana, Mansur* (Murat) *Nehri üzerine bir baraj kurmayı ve burada bir suni göl oluşturmayı planladıklarını söyledi. Genelkurmay İkinci Başkanı ve subaylar, Tunceli bölgesi 'ikinci bir İsviçre' yapılacaktır diyorlar çünkü olağanüstü güzel bir bölgedir. Ama bence bu hayalin gerçekleşmesi pek zordur."*[417]

İsmet İnönü Doğu Asayişi Konusunu Değerlendiriyor

Doğu Asayişinin Mahiyeti

*"Doğu asayişi vesilesiyle İran'la olan münasebetlerimizi ve Şah **Rıza Pehlevi**'nin Türkiye ziyaretini* (1934) *anlattım. Şimdi, doğu asayişinin bir başka tarafını söyleyeceğim. Doğu asayişinin siyasi mahiyetinden başka bir çekirdeği daha vardır. Bir defa memleketin her tarafına şamil olan adi şekavet* (eşkıyalık) *meselesi var. Bunu ciddi olarak takip etmekle, kısa zamanda halletmek daima mümkün olabilir ve mümkün olmuştur. Bir de az çok siyasi mahiyet gösteren sosyal ayaklanma vardır. **Şeyh Sait** isyanı ve **İhsan Nuri**'nin Ağrı hareketleri şeklinde bu tarz ayaklanmalarla uğraştığımız seneler süren bir devre geçirdik. Vakit vakit hatırda kalacak kadar önemli olmayan hareketler de olmuştur. Bunlar sönüp gider. Daimi bir huzursuzluk yuvası da Dersim idi. Memleketin öteden beri Dersim meselesi diye bir derdi vardı. İmparatorluk, Dersim ayaklanması karşısında âciz kalmıştı. Dersim'de*

417) **Şimşir**, *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu"*, s.310-311, No. 119/1: Yarbay Ross'tan Morgan'a rapor, 5.9.1938: Orijinal belge: FO 424/282. Part XXXVI, p. 17-18, No. 16.

reisler, kısmen mezhep tahriklerinden istifade ederek daimi bir huzursuzluk yaratırlardı. Mesele aslında kültür meselesi ve iktisadi mesele idi. Halk darlıktan sıkıntı içindedir. Herkes geçimini dışarıda arar. Dersim halkının görgülü olanı çoktur. Bunlar dışarıda, İstanbul'da yetişmiştir. Ama dışarıdan yerlerine döndükleri vakit, kabile reislerinin, dini reislerin yani şeyhlerin tesirine ve teşvikine maruz kalırlar. Bu teşviklerle büyük hareketler yaparlar. İdare, ayaklanma karşısında daima âciz kalır. Hemen her seferinde uyuşmaya gider ve ayaklanmış olanların yaptıkları yanlarına kalır. Bir-iki sene sonra bu hareketi tekrar ederler.

Dersim hareketleri doğrudan doğruya şekavete dayanır. Halk, aslında muztariptir. Hareketi idare eden şeyhler ve reisler payın büyüğünü alırlar. Peşlerinden sürükledikleri insanlar da şekavetin mahsulünden asgari derecede istifade ederler ama geçinir giderler. Böyle bir sistem tabii olarak yerleşmiş addedilir.

İşin başı muvasalasızlıktır. Kışın hiçbir yerle irtibatları işlemez. Yazın geçitleri, yolları yoktur. Arazi dağlıktır. Bir ayaklanma olup asker sevk edildiği zaman, yakalananlar darda kalırlarsa nihayet mağaralara sığınırlar. Askerin buralara girmesi, tesir etmesi güçleşir. İyi niyetli vatansever Dersim halkının şeyhlere ve reislere sözünü geçirmesi mümkün değildir."[418]

Yukarıdaki satırlar **İsmet İnönü**'nün 2006 yılında yayımlanmış olan *Hatıralar*'ından alındı.

İsmet İnönü devam ediyor:

Demiryolu Gelince

"Dersim meselesini nihayet demiryolu halletti. Bölgenin güneyinden, kuzeyinden demiryoluna kavuşturulmasından sonra, memleketin herhangi bir yerinde olacak bir asayişsizlik hareketi ile Dersim'de olacak asayişsizlik hareketinin hiçbir farkı kalmadı. Dersim'i bu muvasala (ulaşım) *imkânı kurtardı. Oraya iki koldan demiryolu gitti ve Dersim'in her tarafına yol yapılarak içindeki-*

418) **İsmet İnönü**, *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006, s.528-529.

ler dışarı çıkar ve dışarıdakiler içeri girer hale geldi. Bu mevzuda kimsenin bilmediği başka, asıl tesirli bir nokta daha vardır: Biz 1950'de iktidarı bıraktığımız zaman bütün Türkiye illeri içinde ilk mektebi en çok olan vilayet Dersim'di. Kızları mektebe gittiler. Dersim içinde tahsil görmeye başladılar. Bütün bu tedbirler neticesinde Dersim'de yalnız asayiş sağlanmış olmakla kalmadı. Dersimli vatandaşlar görgülü ve akıllı olarak her yerde Türklere iyi örnek teşkil edecek misaller verir hale geldiler. Ben 1937'de başbakanlıktan ayrılıncaya kadar Dersim tabii hayat şartlarına kavuşturulmuştur. Ben ayrıldıktan sonra fazla önemli ve devamlı olmamakla beraber, orada bazı hadiseler ve vakalar olmuştur. Ama aslında Dersim meselesi 1937'ye, başbakanlıktan ayrıldığım tarihe kadar halkın iktisadi ve sosyal ihtiyaçlarını öne alan bir idare tarzı kurulmak suretiyle iyi bir neticeye bağlanmıştır. Biz Dersim'i o halde bıraktık."

Ekonomik Tesirler

"Doğu'da ***Şeyh Sait*** *isyanından önce ve ondan sonra kalan toprak reformu gibi sosyal meseleleri halledecek ıslahat yapılmadığı gerekçesiyle tenkit edilmişizdir. Bu tenkitler, sosyal meseleleri çok partili demokratik hayat gelnmeden evvel halledilebilirdi, tarzındaki tahminlerin neticesidir. Feodal sistem, büyük toprak ağalarının veya şeyhlerin tesirleri ve nüfuzları kaldırılıp şarkta ekonomik tesirleri görülmeliydi, bunlar yapılmalıydı, yapılmadığı için doğu meselesi hallolunamadı, derler. Fakat düşünmek lazımdır ki biz doğuda geri kalmışlığı izole edip memleketin batısında ve ortasında olduğu gibi bir gelişme ve bütünleşme mekanizmasını kurabilmek için yalnız sosyal meselelerle uğraşmıyorduk. Devletin zamana ihtiyaç gösteren enfrastrüktür* (altyapı) *tesislerini de tamamlıyorduk. Mali ve iktisadi bakımdan şartlar hazırlandıkça, demiryolları inşa edildikçe ıslahat ilerliyordu. 1950'de iktidardan çekildiğimiz zaman doğu için ayrı bir kalkınma pla-*

nı yapmak lazımdır kanaati ile işlere girişmiş bulunuyorduk. (...) Vaktiyle bize yöneltilmiş olan yermeler, hem temiz bir arzunun ifadesi hem tatbik kabiliyetini ve imkânını düşünemeyen bir nazari tenkidin mahsulüdür."[419]

Suriye Hududu Meselesi

"Biz doğu kalkınması meselesiyle uğraşırken, bunun bir ucundan iskân meselesine dayandığını da fark etmiştik. O zaman, galiba 1935-36 senelerinde olacak, Birinci Umum Müfettişlik buna teşebbüs etti. Karadeniz bölgesinden Muş civarına, Van ve Diyarbakır bölgelerine muhacir getirdik, yerleştirdik. Şimdi, bu vesile ile söylemek isterim ki bu memlekette er geç bir iskân politikası uygulanacak ve gerek ormanlık köylerde, gerek dağlık yerlerde geçimini sağlayamayan halk bir yer değiştirmeye tabi tutulacaktır. Zaten halk, tarım şartları ve geçim şartları güçleştikçe, kendiliğinden göç ederek gecekondular şeklinde büyük şehirler etrafında yerleşmekte ve ihtiyaçtan doğma bir iskân rejimi tatbik etmektedir. Tarım zayıfladıkça halk bulunduğu yerde her ihtiyaç artacaktır. Toprak reformu ve tarım gelişmesi sağlandıkça halk bulunduğu yerde daha çok kazanacak ve kendi malı olan toprağın kadrini daha iyi bilecektir.

Şimdi, asayişsizlik meselesinin bir başka tarafına geçiyorum. Doğudaki siyasi şekavetlerin bir önemli kaynağı da Suriye hududu olmuştur. Vaktiyle Türkiye'den Suriye'ye iltica etmiş olan eski siyasi cerayanların başları, mesela ***Cemil Paşazade****'ler gibi birtakım kimseler, cumhuriyetin ilk zamanlarında her vesileden istifade etmeye kalkışmışlardır. Bunlar Milli Mücadele'de bizim karşımızda vazife almışlar ve Milli Mücadele'nin zaferi ile beraber Suriye'ye geçmişlerdi. Aslında Türk aileleri olan bunlar, feodal bir sistemden gelmişler, köylerinde bulunan halkın hâkimiyetini devlet nezdinde siyasi şekilde değerlendirmeye alışmışlardı.*

419) *Ibid.*, s.529-530.

Suriye hududunun geniş olması ve kâfi derecede koruma tedbirlerinin bulunmaması sebebiyle Suriye hududu daimi bir kargaşalığın yuvası olmuştur. Suriye'deki manda idaresi, Suriye ile Türkiye arasında yakın ve dostça münasebete mani olmak için bu kargaşalığa müsamaha göstermekte idi. Ben, 1937'ye kadar Suriye hududundaki asayişsizlikle uğraştığımı ve Fransız hükümetini ikna etmeye çalıştığımı bilirim.

Hudut asayişi bakımından Irak ile münasebetin bir özelliği vardır. İngilizler Musul ve Irak için her türlü mücadeleyi yaptıktan sonra Irak ile Türkiye arasında hudut geçimsizliği ve ihtilaf olmamasına dikkat göstermişlerdir ve Irak'taki Arap idaresi de Türkiye ile bir ihtilafa mahal vermemek için daha uysal ve dikkatli bulunuyorlardı."[420]

İsmet İnönü "Doğu Asayişi" konusunda yaptığı analizi ve değerlendirmeyi sürdürüyor:

Asayişsizliğin Tam Teşhisi

"Biz Fransız (Suriye) *hududundaki daimi ihtilafın ve asayişsizliğin hakiki sebeplerine tam teşhis koyamamışızdır. Fransa ile münasebetlerimiz çok iyi idi. Bu çok iyi münasebetlere rağmen, Suriye'den Türkiye'ye kaçakçılığın ve yine Suriye'den Türkiye'ye sarkıntılık şeklinde taarruzların sonunu almak mümkün olmuyordu. Bu vaziyet, Avrupa'da Türkiye'nin Fransa ile İngiltere ile kaderi birleşiyor, birleşti havası hâkim oluncaya kadar devam etti. Umumi siyaset ufkunda görülen ihtimallerin bizi paralel bir istikamete sevk ediyor manasını vermeye başlamasından sonradır ki, Suriye ile Türkiye arasındaki münasebetleri korumak ve asayişsizliği kaldırmak, Fransa için de bizim gibi bir mesele oldu. Ve bundan sonra bunun arkası kesildi. Bahsettiğim bu sarkıntılıklar devrinde, huduttan geçerek Diyarbakır civarına kadar gelmiş olan taarruz çeteleri görülmüştür. Karaköprü olayı denilen olay,*

420) *Ibid.*, s.530-531.

Mardin ile Diyarbakır arasında ve Diyarbakır'a yakın bir geçitte olmuştur. Huduttan geçen çeteler, Diyarbakır'a kadar gelerek Diyarbakır'a baskın yapmayı tasavvur edebilmişlerdir.

Türkiye'den Suriye'ye kaçmış olan kabile reisleri ve şeyhler, sonradan Türkiye'ye iltica etmeye heves ettiler. Biz bunlara iyi muamele gösterip tahrik yollarını kesmeye çalıştık. Fakat bu gelip gitmeler arasında yine vuruşmalar oldu ve bu yüzden münasebetler normal bir yola giremedi.

Suriye içinde Caber yakınında Mastafavi karakolu denilen bir karakolumuz vardı ve burada uzun müddet kalmaya çalıştık. Erkânıharbiye bu karakola çok ehemmiyet veriyordu. Ve oradan çekilip şimdiki hududa gelinceye kadar manda idaresi zamanında, Suriye ile Türkiye arasındaki münasebetler çok güç safhalardan geçti."[421]

Cumhuriyet'in Sildiği Zihniyet

"Asayiş meselesi şekavet halinde Anadolu'da daimi bir mesele olarak uzun müddet yaşamıştır. Memleketi İstanbul'dan idare ile Anadolu'dan idare arasında başlıca fark, bu meselede kendini göstermiştir. Evvelce Anadolu'nun bir köşesindeki asayişsizlik, bir valilik dirayeti ve mahdut vasıtaları meselesiydi. Hükümet, Anadolu'nun ortasında Ankara'da kurulmakla memleket bütünlüğünü ön plana almak mecburiyeti karşısında kalınca asayişsizliğin önlenmesi, dağlardaki hâkimiyetin kaldırılması, bizzat devletin varlığı meselesi haline geldi. Bununla ciddi bir surette uğraşmışızdır. İmparatorluk zamanında İzmir'de ***Çakırcalı*** *denilen efe, İzmir'in bu kadar yakınında seneler ve senelerce İmparatorluğa karşı bir ayrı hükümet gibi halk içinde idare yürütmüştür. Zamanın valilerinin,* ***Çakırcalı****'nın bu hâkimiyetinde iştirakleri olduğu söylenir. Mesela,* ***Kâmil Paşa****'nın oğlu* ***Sait Paşa****'nın dağlarda bulunan eşkıya ile özel münasebetler kurup onlarla özel anlaşmalar yaparak tesirlerini bertaraf etmek için faal olduğundan*

421) *Ibid.*, s.531-532.

bahsederler. Ne kadar doğru olduğu belli değil. Ben zannederim ki, bunlar büyük ölçüde yakıştırma ve uydurmadır. Gerçek olan şudur: İzmir vilayeti içinde asayiş yoktur, eşkıya dağda yakın kasabaya hükmetmektedir.

Bu zihniyet ve bu anlayış, cumhuriyetle kökünden silinmiştir. Bunu silmek için asırlardan gelen alışkanlıkları, inanışları ve âdetleri yalnız ortadan kaldırmak değil zihinlerde de unutturmak lazımdır. Bunun için uğraştık. Büyük ölçüde muvaffak olduk. Çok partili hayata geçtikten sonra, Anadolu'daki asayiş meselesi tekrar canlanmış ve asayişsizliğin sergerdelerinin de açıktan veya el altından politikaya karışması yüzünden, yeni bir istikamet almıştır, denilebilir..."[422]

Anadolu Türklerinin "Kürtleştirilmesi" Sorunu!

Mülkiye Müfettişi **Hamdi Bey**, 1926 yılında kaleme aldığı Dersim raporunda, *"Dersim gittikçe Kürtleşiyor, mefkûreleşiyor, tehlike büyüyor"* diyordu. Etnik bakımdan Türk oldukları söylenen Dersim bölgesinin çoğunluk halkı, yani Zazalar, nasıl oluyorsa, Kürtleşip gidiyordu.

İsmet İnönü, 1935 tarihli *Şark Seyahati Raporu*'nda, "Türklerin Kürtleştirilmesi" sorununa da kısaca değiniyor. Doğu illerinde, özellikle Türklerin Kürtleştirildikleri bölgelerde eğitimin ve Türkçe okuma-yazmanın artırılmasını istiyor: *"İlk tahsil için okutmakta faydamız daha ziyade olduğu mütalaasındayım. Kürtleşmiş ve kolayca Türklüğe dönecek yerleri okutmak hatta Kürtlere Türkçe öğreterek* (onları da) *Türklüğe çekmek için ilk tahsil ve onun iyi hocası çok müessir vasıtadır"* diyor ve bu görüşü hükümetçe kabul edilirse bunu daha ayrıntılı açıklayabileceğini belirtiyordu.[423]

422) *Ibid.*, s.532.
423) **Yeşiltuna**, *Atatürk ve Kürtler*, s.392-393 ve **Mumcu**, *Kürt Dosyası*, s.80.

Doğu ve Güneydoğuda Anadolu Türklerin Kürtleştirilmesi sürecine Birinci Umum Müfettiş **Abidin Özmen** de önemle parmak basıyor. 7 Aralık 1937'de Ankara'da İçişleri Bakanı **Şükrü Kaya** Başkanlığında Umumi Müfettişler toplantısı yapılıyor. Toplantıya Birinci Umumi Müfettiş **Abidin Özmen**, İkinci Umumi Müfettiş General **Kâzım Dirik**, Üçüncü Umumi Müfettiş **Tahsin Uzer**, Dördüncü Umumi Müfettiş Korgeneral **Abdullah Alpdoğan** katılıyor.

Birinci Umumi Müfettiş **Abidin Özmen**, bu toplantıda yaptığı konuşmada, Türklerin Kürtleşmesi yüzünden, 1927 nüfus sayımı ile 1935 nüfus sayımı arasındaki dönemde, Diyarbakır, Van, Siirt, Hakkâri, Muş, Mardin illerinde Türk nüfusun 206 binden 228 bine; Kürt nüfusun ise 543 binden 765 bine çıktığına yani Türkler 20 bin artarken Kürtlerin 250 bin artmış olduğuna dikkat çekiyor. Konuşmasını şöyle sürdürüyor:

"Türk'ün 20 bin kadar artmasına karşı Kürt'ün 250 bin kadar artmış olması önemlidir. Bir kısmı Kürtlüğü nasıl ve ne zaman kabul ettiği belli olmayan Kürtler; bir kısmı da birçok vaziyetler itibariyle ve tarihi kayıtlara göre Türk iken Kürtlüğe asimile olmuş adamlardır. Bu görüş ve bu taksim, yapılacak ulusal ödevleri kolaylaştırmak için mühimse, bugünkü kayıtlarda 765 bin Kürt'ün ne kadarı birinci, kaçı ikinci sınıfa dahil diye bir istatistik yapılmış değildir ve yapılması da pek kolay bir iş değildir.

Diğer taraftan 1 milyon yüz bin nüfusun 750 binini Kürt olarak kaydetmenin ne gibi ilmi ve bilgili bir tetkik neticesi olduğu şüphelidir. Kendi istatistiklerimizin dünyaya ve Kürtlük için çalışan bir kuruma bir bölge nüfusunun yarıdan fazlasını Kürt olarak gösterecek surette rakamlar neşretmesi ne kadar uygundur, bilemiyorum.

1927 yılı sayımına dayanılarak çıkarılan istatistik broşürleri Türkiye'de 53 ilde 1 milyon 350 bin 347 Kürt kaydetmiştir. Vaktinde Anadolu'nun içine girmiş, Türkçe bellemiş, Türk harsını

kabul etmiş kimseleri de Kürt kaydetmiştir. Ve hiç şüphesizdir ki, muhtelif yerlerde verilen kararlara göre hareket ederek Bağdat'ta bir Kürt tarihi yazan ***Mehmet Emin Zeki*** *namındaki adam, Anadolu'nun güneydoğu kısmını hemen hemen tamamen ve diğer illerde de birçok yerleri Kürtlük sahası olarak göstermiştir.*

Devletin birçok unsurları sinelerinde birleştirip bir şahsa veya herhangi bir varlığa ve duyguya istinaden idare kurdukları ve Kürt'ün de ağasıyla, şeyhiyle, seyyidiyle, beyiyle, reisiyle sakıt Osmanlı Saltanatı içinde bulunduğu zamanki düşünce ve durumunu uzun boylu araştırmaya lüzum görmüyorum. Fakat milliyet prensibi sözle olsun her ağızdan mevki bulmasından itibaren Kürtler arasında da bilhassa hudutlarımız haricinde yaşayan Kürtler ve bazı muhalifler vasıtasıyla Türk'ten başkalık ve Türk'e düşmanlık duygusunun yer bulduğu muhitler, tesir ettiği şahıslar olmuştur. Bugün memleket içinde ufak tefek bazen de iki üç taburu senelerce işgal edecek şekavetlerden başka alametini de az hissettiğimiz bu cereyanların hariçteki çalışmalarının da artmakta olduğunu görüyoruz."[424]

Birinci Umum Müfettiş **Abidin Özmen**, yaşlıların Türkçe, gençlerin ise Kürtçe konuştuklarını da söylüyor. Yurtdışından Kürtlere dönük propaganda yürütüldüğünü, yeni Kürt alfabesinin de bu amaçla kullanıldığını belirtiyor: *"Suriye'de Kürtlük için çalışanlardan bilhassa Bedirhanoğulları'nın teşebbüsü ile Fransız akademisyenlerinden bir zat Kürtler için alfabe yapmış ve Türk harflerini kabul etmiştir. Bir taraftan bizim işimize de gelebileceği düşünülen bu buluş, Türkiye içinde oturan Kürde hariçten propoganda yapabilme hedefini göstermiştir"* diyor.[425]

Abidin Özmen, Fransız yönetimindeki Suriye'de, Türkiye Cumhuriyeti aleyhinde çalışan bölücü Kürtçü, Ermenici, saltanatçı, hilafetçi örgütleri şöyle sıralıyor:

424) **Mumcu**, *Kürt Dosyası*, s.94-95 **ve Yeşiltuna**, *op.cit.*, s.46.
425) **Mumcu**, *Kürt Dosyası*, s.96 **ve Yeşiltuna**, *op.cit.*, s.46.

"Bugün Suriye'de;

1- Hoybun,

2- Kürt İttihat,

3- Halaskaran-ı Kürt,

4- Kürtçe konuşan İslam ve Hıristiyan,

5- Kürt Teavün,

6- Kürt Fukaraperver,

7- Kürt dilini tamim,

8- Kürt-Nasturi Birliği gibi Kürtler tarafından teşkil edilen cemiyetler ve,

9- Türk Hilafet,

10-Taşnak,

11-Hoybunculara müzahir Süryani,

12-Hüdayülislamiye,

13-Çerkezler,

14-Nakşiler Tarikatı gibi diğer unsurlar ve 150'lik ve diğer vatan hainleri tarafından kurulan, Kürt istiklaline çalışan teşekküller durmadan dinlenmeden Kürtlük gayesi uğrunda çalışmaktadırlar."[426]

Birinci Umumi Müfettiş
Abidin Özmen

426) **Mumcu**, *Kürt Dosyası*, s.97.

Sınır Ötesinden Uzatılan Bir Şırınga: Türk Üniversitesinde "Kürtleştirme" ve "Bölücü Yetiştirme" Hareketi

Zerdüşt Misali

Türk üniversitesi içinde Türk gençlerini "Kürtleştirmek"! Bu da bir emperyalist plan.

Zerdüşt, felsefesini oluşturduktan sonra bir gün İran pazarında yüksekçe bir yere çıkıp düşüncelerini yüksek sesle halka anlatmaya koyulmuş. Bakmış ki, o koskoca kalabalık içinde kendisine kulak veren bir tek kişi bile yok, herkes arkasını dönüp gidiyor. **Zerdüşt**, *"Bu kulaklar benim ağzıma göre değil"* deyip yöntemini değiştirmiş. Hazırlıksız kitlelere seslenmek yerine önce seçilip inandırılmış müritler yetiştirmiş ve bunlar aracılığıyla fikirlerini dalga dalga kitlelere yaymış.

İtilaf Devletleri yani Fransa, İngiltere ve İtalya, Türk Kurtuluş Savaşı yıllarında, Anadolu'da, **Zerdüşt** misali bir deneyim yaşamışlar. Türkiye'yi işgal edip Kürt toplumuna seslenmeye kalkışmışlar: *"Bakın, biz geldik, size özerklik vereceğiz"* demişler, bildiriler dağıtmışlar, halkın içine **Yüzbaşı Noel** gibi ajanlar da salmışlar. Ama beklemedikleri bir tepkiyle karşılaşmışlar. Sağduyulu Anadolu insanı, *"Sizden özerklik isteyen mi var, defolup gidin"* deyip basmış işgalciye kurşunu. Urfa'da, Antep'te, Maraş'ta, Adana'da Fransızlar analarından doğduklarına pişman edilmiş ve süklüm püklüm Anadolu dışına atılmışlar!

İşgalciler Anadolu'dan kovulmuşlar ama sınırımızın hemen ötesine kazık kakıp kalmışlar; İngilizler Irak'ta, Fransızlar Suriye'de. Türkiye'yi sürekli uğraştırmak ve –güçleri yetirse– ilerde Anadolu'yu parçalamak emellerinden de vazgeçmemişler. Yeni baştan çalışmaya koyulmuşlar ve gencecik Türkiye Cumhuriyeti'ni hep uğraştırmışlar.

Irak'a yerleşmiş olan İngilizler, 1924'te Hakkâri yöresindeki Nesturileri ayaklandırmış, ertesi yıl **Şeyh Sait ayaklanması**'nı çıkarmışlar. Bu ayaklanmalar sayesinde Musul vilayetini ele geçir-

meyi başarmışlar ama Anadolu'yu yine parçalayamamışlar, hazırlayıp destekledikleri ayaklanmalar Anadolu toprağında boğulmuş.

Irak'taki İngilizler ile Suriye'deki Fransızlar 1927 yılında yeni bir girişimde bulunmuşlar: Türklerin can düşmanı olan Taşnak Ermenileri'nin başı **Papazyan** ile, Cizreli **Bedirhan Bey**'in torunu **Celadet Bedirhan**'a **Hoybun** adıyla Türk düşmanı bölücü bir örgüt kurdurmuşlar. Emperyalizmin maşası bu örgüt aracılığıyla Ağrı ayaklanmasını çıkarmışlar! Yine tepelenmişler.

Bölücü Kürtçü Yetiştirme Operasyonu

Fransızlar, yaşadıkları bu deneyimlerinden sonra, "**Zerdüşt yöntemi**"ne sarılmışlar. Uzun soluklu, çok uzun soluklu bir çalışmaya girişmişler. Sabırla çalışarak önce bazı seçkin gençleri "Kürtleştirecekler", sonra onlara "Kürtçülük" aşılayacaklar; onlara yeni bir benlik, yeni bir kimlik, yeni bir ideoloji, yeni bir "ülkü" kazandıracaklar. Gençler, yoğun biçimde endoktrine edilecek. Beyinleri iyice yıkanmış ve inandırılmış bu gençleri kitlelerin arasına salacaklar. Ondan sonra? Buyurun cenaze namazına!

Fransız istihbaratı, bu "beyin yıkama" ve "Kürtçü yetiştirme" operasyonunda, Suriye'deki **Bedirhan** kardeşleri, Beyrut'taki Taşnak Ermenileri, Fransız misyonerleri, sınır boylarındaki kaçakçı eşkıya reislerini ve hatta İstanbul Üniversitesi'ndeki bazı maaşlı görevlileri kullanmış. Kürtçü kollar Suriye'den Türkiye'ye uzatılmış. Başarılı da olunmuş. Üniversite gençliği içinde, beyinleri yıkanmış bölücü Kürtçüler yetiştirilmeye başlanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı içinde İstanbul Üniversitesi'nde, özellikle "Dicle Talebe Yurdu"nda bir grup Kürtçü genç yetiştirilmişti ve bunların adları, eylemleri ilerde çok duyulacaktı.

Hoybun Cemiyeti tüzüğünde bir yayın organı çıkarılması öngörülmüştü (madde 19). 1932 yılında, Şam'da **Hoybun**'un yayın organı olarak *Hawar* adlı Kürtçe bir dergi çıkarılmaya baş-

landı. 1943 yılına kadar yayınını sürdüren bu dergi, örgüt adına **Celadet Bedirhan** tarafından çıkarılıyordu. **Celadet Bey**, 1942-1943 yıllarında *Ronahi* adlı ikinci bir dergi daha çıkarmıştı ayrıca Latin harfleri esasına dayanan bir Kürt alfabesi ve bir Kürtçe grameri hazırlamıştı. **Kâmuran Bedirhan** da 1943-1946 yıllarında *Roşa Nû* adlı Kürtçe bir dergi yayınlamıştı. Bu yayınların hepsi, gizli yollardan İstanbul Üniversitesi'nde okuyan ve Kürtleştirilen öğrencilere ulaştırılmıştı.

David Mc Dowall ilk Kürtçülerin İstanbul'da özel bir öğrenci yurdunda yetiştirilmiş olduğunu belirtiyor:

*"(***Musa***) **Anter**, seçilen en parlak gençlerden biri olarak İstanbul'a hukuk okumaya gönderildi ve burada Kürdistan'ın* (Doğu'nun) *farklı bölgelerinden gelen elli civarında genç aydınla temas kurdu. Bunlar arasında, daha sonra Türkiye İşçi Partisi genel sekreteri olan **Tarık Ziya Ekinci**, Demokrat Parti Milletvekili ve Türkiye Millet Partisi'nin kurucusu **Yusuf Azizoğlu** ve* (yasadışı) *Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi* (TKDP) *kurucusu **Faik Bucak** bulunuyordu. Böylece, bu oldukça birikimli eğitimli Kürtler, Kürt kimliğinin öncüsü haline geldiler."*[427]

1926 yılında Lice'de doğmuş, ortaokulu ve liseyi Diyarbakır'da okuduktan sonra 1943 yılında devlet bursuyla İstanbul Tıp Fakültesi'nde okumaya başlamış olan ve "Dicle Talebe Yurdu" adındaki yurtta kalan **Tarık Ziya Ekinci** şunları anlatıyor:

"...Liseyi bitirdikten sonra İstanbul'da Tıp Talebe Yurdu'na gittim. Sağlık Bakanlığı hekim yetiştirmek için bir kurum oluşturmuştu. Her yıl lise mezunu 100-150 kişi alınıp doktor yapmak için okutuluyordu. Bakanlık okuttuğu öğrencilerin bütün ihtiyaçlarını karşılıyordu... Dolayısıyla gidip leyli (yatılı) *Tıp Yurdu'na* (Dicle Yurdu) *girdim. O yurtta beş yıl süreyle kaldım. İstanbul Tıbbı okudum...*

427) **David McDowall**, *Modern Kürt Tarihi*, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.535-536.

1943 yılıydı. İkinci Dünya Savaşı'nın tam ortasındaydık. Dicle Talebe Yurdu'na ilk gittiğimde ***Musa Anter*** *vardı...* ***Mustafa Remzi Bucak*** *mezun olmuştu, avukattı ama yurt yönetimindeydi...*

Ben İstanbul'a gidinceye kadar Kürt kimliği hakkında hiçbir bilgiye sahip değildim... Üniversite'ye gittikten sonra o bilinç oluştu... Demek biz ayrı bir halkmışız. Ayrı bir dilimiz varmış. Ayrı bir kültürümüz varmış... Dicle Talebe Yurdu'na ilgim daha çok arttı. Oradaki hafta sonu toplantılarına düzenli olarak katılmaya başladım. ***Faik Bucak****'ı yakından izliyordum. Bedirhanilerin çıkardığı Hawar dergisi özel kuryeyle gayet gizli olarak geliyordu. Hawar dergisini getiren arkadaşlar yazılı Kürtçeyi yeterince bilmiyorlardı. Ben daha iyi okuduğumdan o yazıların bir kısmını Türkçeye çeviriyordum. Böylece bende o günkü iktidara karşı şiddetli bir muhalefet başladı...*

Çok örgütlü bir muhalefet değildi tabii ki! Tepkilerimizle, o günlerde kurulan bir muhalefet partisine (**Nuri Demirağ**'ın kurduğu Milli Kalkınma Partisi) *bodoslama destek verdik... Belediye seçimlerinde bu muhalefet partisini destekledik. Oy verdik. Ama partinin ne olduğunu bilmiyoruz. Sadece muhalif olduğunu biliyoruz o kadar..."*[428]

Bundan sonraki yıllarda, **Tarık Ziya Ekinci**, çeşitli partiler ve örgütler içinde, özellikle Türkiye İşçi Partisi içinde Kürtçülük yapan ve sivrilen bir politikacı olarak görülecektir.

Altemur Kılıç, *"Aydınların Kürtçülük hareketleri, paradoksal olarak Türklüğe entegre edilmek üzere devlet parasız yatılı okullarda yetiştirilen Doğulu gençler tarafından başlatıldı. Sonra bölücülüğün ileri gelen ideologlarından olacak* ***Musa Anter*** *bunlardan biri idi. Söylendiğine göre Anter, Birinci Umumi Müfettişlik tarafından özellikle yetiştirilmek üzere seçilmişti. Filhakika böyle seçilen birçok genç sonra iyi Türk vatandaşları hatta Türk*

428) **Şeyhmus Diken**, *Amidalılar. Sürgündeki Diyarbekirliler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.43-47.

*milliyetçisi olmuşlardı. Aynı şekilde parasız yatılı okullardan çıkıp da bölücülük yolunu seçenler arasında **Faik Bucak, Tarık Ziya Ekinci, Yusuf Azizoğlu** da vardı..."* diyor.[429]

Tarık Ziya Ekinci, *"Bedirhanilerin çıkardığı Hawar dergisi özel kuryeyle gayet gizli olarak geliyordu"* diyor. Bu özel kuryenin kim ya da kimler olduğunu söylemiyor, belki bilmiyordu. **İkinci Dünya Savaşı** içinde, 1943'te, sınırlarda güvenlik tedbirlerinin pek sıkı olduğu bir dönemde gizli kuryelik herhalde kolay bir iş değildi; deneyim isterdi, belki profesyonellerce yürütülmüştü. İlk akla gelen Fransız diplomatik kuryeleri veya misyoner kuryeleri oluyor. Vaktiyle, 1890'lı yıllarda, bazı Amerikan misyonerleri, Doğu Anadolu'da kan döken Ermeni komitacılarının gizli kuryeliğini üstlendiklerini biliyoruz. 1940'larda İstanbul'daki "Dicle Talebe Yurdu" yönetiminde olan **Mustafa Remzi Bucak**'ın, İstanbul'da faaliyet gösteren "Bible Society" (İncil Derneği) adlı misyoner örgütüyle ilişkileri bulunduğunu da okuduk. **M.R. Bucak**, Amerika'ya gidince orada da bu örgütün merkezinde çalışmıştı. Gizli kuryeler belki bunlardı.

Daha güçlü bir olasılık, kaçakçıların "gizli kurye" olarak da kullanılmış olabileceğidir. Başbakan **İsmet İnönü**, 1935 yılında **Atatürk**'e sunmuş olduğu *Şark Seyahati Raporu*'nda, Fransız istihbarat görevlilerinin Kürt kaçakçıları "siyasi amaçlar" için kullandıklarını belirtiyordu. Şam'da, Beyrut'ta, Bağdat'ta, Kahire'de basılan Kürtçülük yayınlarını, Kürt kaçakçılar aracılığıyla sınırdan gizlice sokup İstanbul Üniversitesi'ne ulaştırmak Fransız istihbaratçılar için herhalde zor bir iş değildi.

Kurye kimler olursa olsun görünen şudur: İstanbul Üniversitesi'nde 1940'larda başlayan Kürtçülük propagandası yurtdışından kaynaklanmış ve Suriye'den pompalanmıştı. Bu propagandanın arkasında Fransız istihbaratı vardı, **Bedirhan** kardeşler de Fransızlara yardımcı olmuşlardır.

---

429) **Altemur Kılıç**, *Büyük Kürdistan Küçük Türkiye*, Akasya Kitap, Ankara, 2007, s.166.

İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Cumhuriyet'in Durumu

"Dahili idaremizde hiçbir fetret ve nifak azabile muzdarip bulunmuyoruz.
İsmet İnönü
1.XI.1939"[430]

Atatürk, 1938 yılında hayata gözlerini yumduğu zaman, arkasında sağlam bir cumhuriyet bırakmıştı. Gerici, ayrılıkçı ayaklanmalar arkada kalmıştı. Cumhuriyet yerine oturmuştu. Devrimler yerleşmişti. Dicle Talebe Yurdu'ndaki gibi bazı gizli Kürtçülük çalışmaları bir yana bırakılırsa ülkede bir bölücülük kıpırdanışı, bir asayiş sorunu da görünmüyordu. Türkiye sağlam ve saygın bir ülke konumundaydı. 1939'da **İkinci Dünya Savaşı** patlak verdiği zaman, Türkiye Cumhuriyeti dostluğu ve ittifakı aranan güvenilir bir ülkeydi.

İsmet İnönü, *Hatıralar*'ında, *"Cumhuriyet"* diyor, *"İkinci Cihan Harbi'nin emareleri ufukta göründüğü zaman memlekette asayiş hakim olmuş, sulh muahedenamesinin güç geçitlerini hiçbir gerileme olmaksızın atlatmış, bütün cihanın içinde bulunduğu mali ve iktisadi buhranlardan kendisini koruyabilmiş bir durumdaydı. Bu şartlar içinde biz, İkinci Cihan Harbi ihtimalini karşılar ve hatırı sayılır bir kuvvetteydik. Cihan garbinde, bu safta veya öbür safta, önemle hesaba katılması icap eden bir devlet olarak kuvvetli bir bünye kazanmıştık."*[431]

Cumhurbaşkanı **İsmet İnönü**, her yıl 1 Kasımda yaptığı Meclis açış konuşmalarında, **İkinci Dünya Savaşı** yıllarında Türkiye Cumhuriyeti'nin iç durumunu özlü biçimde gözler önüne seriyor. Bu konuşmalarından birkaç paragraf aktaralım:

---

430) *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları*, İkinci Cilt (1939-1960), Ankara, 1993, s.1.

431) **İsmet İnönü**, *Hatıralar*, s.534.

1 Kasım 1939

"Geçtiğimiz sene, vatanda huzur ve emniyetin, fikirlerde ve cemiyette hakiki bir asayişin hüküm sürmesile geçmiş, Cumhuriyet vatandaşta ve vatanda en büyük nimeti olan haysiyet ve emniyet, tamamen hakim olmuştur... Dahili idaremizde hiçbir fetret ve nifak azabile muzdarip bulunmuyoruz... Bir milletin en büyük ve en kuvvetli mesnedi olan dahili beraberlik, Büyük Meclisi'nin ulvi ve muhteşem hüviyetinden örnek alarak Türk vatanını insaniyet âleminde heybetli bir mevcudiyet olarak tecessüm ve temayüz ettirmiştir... Milletimizin kemal ifade eden bu halile, hepimiz iftihar edebiliriz."[432]

1 Kasım 1940

"Dahili idaremiz, geniş bir hürriyet içinde vatandaşın hukukunu ve emniyetini temine kudretli, hakiki ve hukuki bir nizam tesis etmiş olmakla mütemayizdir... Denilebilir ki geçen bu bir sene içinde memleketin emniyet ve asayişine ciddi surette müessir olacak hiçbir hadise vukua gelmemiştir... Yurdun emniyetine müessir olabilmekten uzak nadir hâdiseler de adaletin hükmüne teslim olunmuşlardır. Dünyayı sarsan büyük buhrana rağmen Türkiye'de yaşayan herkes, bütün hak ve hürriyetlerine sahip ve bunlardan en geniş surette müstefid olmaktadır. ("*Bravo*" sesleri) *Memleketin her tarafında emniyet ve sükûn, hale ve âtiye itimad mevcuttur. Türkiye serbesti ile nizamı telif eden bir hava içinde vatandaşların huzurunu temin edebilen müstesna memleketlerden biridir."*[433]

1 Kasım 1941

"Yurdumuzun her tarafında dirlik, memnun olacağımız bir haldedir. Dünyanın bu devrinde vatandaşlarımızın ve memleketimizde yaşamakta olan herkesin bütün haklarından ve meşru

432) *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları II*, s.1.
433) *Ibid.*, s.9.

menfaatlerinden serbestçe istifade etmekte olduklarını söylerken iftihar duymaktayız... Memleketin her köşesindeki samimi birliği ve Türk Devleti'ni idare eden Büyük Meclis'e ve Cumhuriyet hükümetine karşı milletçe gösterilen itimadı sevinçle görüyoruz. Yabancı emellere sürükleyici telkinler, ortamızda yayılma ve tesir alanı bulamamışlardır... Millet yapısının sağlığı ve sağlamlığı, her vakit en kuvvetli dayancımız olacaktır... Tabiidir ki, vatan selametinin isterlerine uygun olarak Dahiliye ve Adliyemizin dikkatleri, normal zamanlarda olduğundan ziyade milli nizamlar üzerinde toplanmışlardır."[434]

1 Kasım 1942

"Türkiye'de millet hayatının gidişindeki çalışma ve ilerleme manzarası vatandaşların memleket ve millet selameti için her fedakârlığı kabul etmiş halleri, büyük ve kuvvetli bir milletin işaretleridir... Millet olarak hakiki görünüşümüz, bu gürbüz ve kuvvetli haldir. Ancak Büyük Millet Meclisi'nin ehemmiyetle dikkatini çekmek isterim ki patladığı günden beri dünya harbine, memleketimiz en ziyade bugün yaklaşmıştır. Hakiki kuvvetlerimizi, sağlam vaziyetimizi bulandırıp gölgelendiren bir manevi telaş ve ıstırap havası, bugün vatanımızın üzerinde esmektedir. Böyle haller bir milleti hastalıklı ve zayıf gösterirler. Hastalıklı millet bünyeleri harici tehlikeleri süratle üzerine çekerler. Bu sebeple bir gün bilmediğimiz bir istikametten ve bilmediğimiz bahaneler altında vatanımızın taarruza mâruz kalması ihtimalini Büyük Millet Meclisi'nin ciddi olarak göz önünde tutması icabeder..."[435]

1 Kasım 1943

"Geçen sene, zor şartlar ve meseleler içinden geçtik. Cihan Harbi'nin siyasi ve iktisadi tesirleri, milletimizin yaşayışı üzerinde de geniş intizamsızlıklar yaptı. Millet hayatında düzeni ve tür-

434) *Ibid.*, s.19.
435) *Ibid.*, s.32.

lü tehlikelere karşı gücü ve kudreti koruyabilmek için ehemmiyetli tedbirler almağa mecbur oldunuz... Eski güçlükler henüz tamamile düzelmemiş ve yenileri meydana çıkmış olmakla beraber milletin yaşayışında ve geçiminde geçen seneden daha iyi bir haldeyiz... Türk milleti savaş haricinde kalmakla beraber dört seneden beri fedakârlıklar, ıstıraplar içinde dünya buhranının tepkilerini şiddetle hissetmiştir. Bu fedakârlıklara hatta bunlardan daha çok büyüklerine, dünyanın bağrından en büyük baskının kalkarak insaniyetin emniyet havası içinde geniş nefesler alabilmesi uğrunda, tereddütsüz tahammül edeceğiz."[436]

1 Kasım 1944

"Son senelerimizin başlıca kaygısı memleket içinde beslenmenin güçlüğü ve ihtikâr belasının zararları olmuştur... Mahrumiyetler, ağır fedakârlıklar ile beraber Cihan Harbi'nin bütün siyasi emniyetsizlikleri ve kararsızlıkları, her millet içinde eksik olmayan zayıf karakterler üzerinde iktisadi ve siyasi bakımdan tesirlerini göstermiştir. İşte bu vaziyet içindedir ki, Cumhuriyet Hükümeti ve Büyük Millet Meclisi geçen seneyi başarılı sayılabilecek surette geçirmiştir."[437]

Türkiye işte böyle, savaşın dışında kalmakla beraber savaşın bütün sıkıntılarını yaşamıştır. O yıllarda Türk ulusu başarılı bir sınav vermiş; ulusal birlik, beraberlik, fedakârlık ile savaş yıllarını atlatmıştır.

Savaşın hemen ardından Türkiye, yeni bir döneme, çok partili siyasal yaşama geçmiştir.

436) *Ibid.*, s.35, 39.
437) *Ibid.*, s.41.

III

CUMHURİYET'İN İKİNCİ ÇEYREĞİNDE TÜRKİYE İÇİNDE AYRILIKÇI-BÖLÜCÜ HAREKETLER

Cumhuriyet'e İçeriden Dış Destekli Saldırılar ve Bunlara Karşı Alınan Önlemler (1950-1975)

"Çok partili hayata geçtikten sonra,
Anadolu'daki asayiş meselesi tekrar
canlanmış ve asayişsizliğin sergerdelerinin
de açıktan veya el altından politikaya
karışması yüzünden, yeni bir
istikamet almıştır, denilebilir.
İsmet İnönü"[438]

Türkiye Çok Partili Siyasal Yaşama Geçiyor

1945 yılı, **İkinci Dünya Savaşı**'nın sona erdiği yıldır. Türkiye, bu büyük savaşın dışında kalmışsa da savaşın yarattığı bütün sıkıntıları, yoklukları, kıtlıkları, kaygıları, tehditleri yaşamıştı. Savaş bitince rahat bir nefes alan Türkiye çok partili siyasal yaşama geçmeye yönelmiştir. Cumhurbaşkanı **İsmet İnönü**, 1 Kasım 1945 günü TBMM'yi açarken, *"Bizim tek eksiğimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır"* diyor ve yeni siyasi partiler kurulmasının önünü açıyordu.[439]

Birkaç satırla bu geçiş sürecini anımsayalım:

438) **İsmet İnönü**, *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006, s.532.
439) *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları, 1920-1973, İkinci Cilt (1939-1960)*, Ankara, 1993, s.60.

19 Mayıs 1945: Cumhurbaşkanı **İsmet İnönü**, çok partili siyasal yaşama ve demokrasiye geçişin ilk işaretini verdi. **İnönü** 19 Mayıs nutkunda *"Memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir"* dedi.[440]

7 Haziran 1945: **Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü** ve **Refik Koraltan**'ın imzaladığı bir takrir, CHP Grubuna sunuldu. CHP tüzüğünde ve bazı kanunlarda değişiklik yapılarak demokrasiye geçilmesi isteklerini içeren "Dörtlü Takrir" parti grubunda reddedildi. Bunun üzerine **İsmet İnönü** şu açıklamayı yaptı: *"Bunu parti içinde yapacaklarına, çıksınlar, karşımıza geçsinler, teşkilatlarını kursunlar ve ayrı bir parti olarak mücadeleye girişsinler."*[441]

7 Temmuz 1945: Fabrikatör **Nuri Demirağ**, Milli Kalkınma Partisi (MKP) adıyla bir siyasi parti kurmak için resmen başvurdu (5 Eylülde Bakanlar Kurulu, Milli Kalkınma Partisi'nin kurulmasına izin verdi ve parti faaliyete geçti). (*CA-2*, s.85)

7 Eylül 1945: Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi'nin kuruluşu için resmi başvuru yapıldı (*CA-2*, s.85).

21 Eylül 1945: Aydın Milletvekili **Adnan Menderes** ile Kars Milletvekili **Fuat Köprülü** CHP'den ihraç edildi (*CA-2*, s.86).

28 Eylül 1945: İzmir Milletvekili **Celal Bayar** milletvekilliğinden istifa etti (*CA-2*, s.86).

1 Kasım 1945: Cumhurbaşkanı **İnönü**, TBMM'yi açış konuşmasında çok partili sistemin gereğini vurguladı: *"Bizim tek eksiğimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır"* dedi (*CA-2*, s.86).

3 Aralık 1945: **Celal Bayar** CHP'den ayrıldı (*CA-2*, s.87).

4 Aralık 1945: **İsmet İnönü** Çankaya'da yemeğe davet ettiği **Celal Bayar**'la yeni parti konusunu görüştü (*CA-2*, s.87).

440) *CA-2*, s.84..
441) *Ibid.*, s.73-74.

7 Ocak 1946: **Celal Bayar** ile arkadaşları **Adnan Menderes, Refik Koraltan** ve **Fuat Köprülü**, Demokrat Parti (DP) adıyla yeni bir siyasi parti kurdular (*CA-2*, s.94 ve 106).

9 Mart 1946: Sosyal Demokrat Parti resmen faaliyete geçti (*CA-2*, s.107).

19 Haziran 1946: Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi kuruldu (*CA-2*, s.108).

21 Temmuz 1946: Türkiye'de genel seçimler yapıldı. 63 ilde CHP'den 396, DP'den 65 ve bağımsızlardan 7 aday milletvekili seçildi (*CA-2*, s.109).

5 Ağustos 1946: **İsmet İnönü** 388 oyla yeniden cumhurbaşkanı oldu; DP'nin adayı **Fevzi Çakmak** 50 oy alabildi. **Kâzım Karabekir** 379 oyla TBMM başkanı seçildi; DP'nin adayı **Yusuf Kemal Tengirşek** 58 oy aldı (*CA-2*, s.109).

20 Temmuz 1948: Millet Partisi kuruldu. Kurucuları: **Yusuf Hikmet Bayur**, Mareşal **Fevzi Çakmak**, Büyükelçi **Enis Akaygen, Osman Bölükbaşı, Kenan Öner, Mustafa Kentli, Osman Nuri Köni, Sadık Aldoğan** idi (*CA-2*, s.132).

14 Mayıs 1950: Türkiye'de genel seçimler yapıldı. Demokrat Parti iktidarı aldı: DP 408, CHP 69 milletvekili kazandı.

Türkiye, işte böyle çok partili siyasal yaşama geçiyor. Bu geçiş, Kürtçüleri, bölücüleri de şöyle bir hareketlendiriyor.

Bölücüler de Hemen Harekete Geçiyor, Önce İskân Yasası Hedef Alınıyor

Türkiye çok partili yaşama geçerken Kürtçüler de hemen harekete geçiyor. Hiç vakit kaybetmiyorlar. Zaten el altından çalışmalarını sürdürüyorlardı. Bir yandan illegal çalışmalarını sürdürürken diğer yandan legal çalışma içinde de olacaklardı. Şimdi artık açıktan açığa politikaya girebileceklerdi. Bunların bir bölümü okumuş kişilerdi. Yüksek öğrenim görmüşlerdi. Hukuk-

çu, mühendis, doktor gibi meslek sahibi olmuşlardı. İstanbul Üniversitesi'nde, Dicle Talebe Yurdu'nda, Suriye'den gizli kuryeyle kendilerine ulaştırılan Kürtçü yayınlarla, Hoybun yayınlarıyla yıllarca beslenmişlerdi. Bu öğrenci yurdunda onlara geceleri yoğun Kürtçülük kursları verilmişti. Bilinçlenmişler, Kürtleşmişlerdi. Birer Kürtçü olarak yetişmişler, militan birer bölücü olup çıkmışlardı. Türkiye'de yeni siyasi partiler kurulmaya başlanınca, bunlar da hemen ortaya çıkmaya başladılar. Yeni dönemi, demokrasiye geçiş dönemini, kendi Kürtçülük emelleri için değerlendireceklerdi. Yeni siyasi partiler içinde yer alacaklar, bu partileri kendi emelleri doğrultusunda kullanmaya çalışacaklardı; güçleri yettiği kadar.

Devlet bursuyla İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde okurken o meşhur Dicle Talebe Yurdu'nda yıllarca Kürtçülük eğitimi almış olanlardan **Tarık Ziya Ekinci**, çok partili dönem başlar başlamaz nasıl ve niçin siyasete soyunmuş olduğuna şöyle değiniyor:

"O zamanlar bizlerin kafasında en önemli sorun Mecburi İskân Kanunu'ydu. Bu kanuna karşı tepki gösteriyorduk... Bu tepkilerimizle, o günlerde kurulan bir muhalefet partisine bodoslama destek verdik. 1940'ların ortalarında (Temmuz 1945'te) *sanırım büyük bir demiryolu müteahhidi olan bir şahsın kurduğu bir muhalefet partisi vardı* (**Nuri Demirağ**'ın Milli Kalkınma Partisi kastediliyor- BNŞ). *İşte o partiye gittik. Bu zat gittiği her yerde kuzu kestiği için parti halk arasında 'kuzu partisi' olarak biliniyordu. Bizler belediye seçimlerinde bu muhalefet partisini destekledik. Oy verdik. Ama partinin ne olduğunu bilmiyoruz. Sadece muhalif olduğunu biliyoruz, o kadar."*[442]

Yeni dönemde kurulan ilk muhalefet partisi, **Nuri Demirağ**'ın Milli Kalkınma Partisi'dir. 5 Eylül 1945'te resmen kurulup faaliyete geçmiştir. Tıp öğrencisi **Tarık Ziya Ekinci** ve arkadaşları bu ilk muhalefet partisine "bodoslama destek" vermişler. Hiç vakit kay-

442) **Diken**, *Amidalılar. Sürgündeki Diyarbekirliler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.46-47.

betmemişler. Çok partili döneme geçerken yapılan ilk seçim de belediye seçimleri olmuş; 26 Mayıs 1946'da yapılmıştır. **Ekinci** ve arkadaşları bu seçimlerde muhalefetteki Milli Kalkınma Partisi'ni desteklemişler.

Yine **Ekinci** anlatıyor:

"Daha sonra Demokrat Parti'nin kuruluşu söz konusu oldu. Buna da çok sevindik. Ve düşünsel planda Demokrat Parti'yi desteklemeye başladık" diyor. Henüz tıp öğrencisidir. Yaz tatilinde memleketi Lice'ye gidiyor. Orada Demokrat Parti örgütünün kurulmasına önayak oluyor. *"Muhalefetin bizim gibi düşleyenlere çok yararı olabileceğini"* anlatıyor. *"Nihayet biz beş kişiyi tamamlayıp örgütü kurdurmuş olduk"* diyor.

Tarık Ziya Ekinci sözünü sürdürüyor:

"Okulu bitirdim. Urfa'nın Siverek ilçesine tayinim çıktı. Siverek'te ilk işim DP için çalışmak oldu. Köyleri dolaşıyorum. Devlet memuru olmama rağmen oradaki köy ağalarını, eski CHP'lileri ikna ediyorum. DP adayları ilçeye geldiğinde karşılıyoruz, destek oluyoruz. Siverek'te kaldığım bir yıl içinde DP'ye büyük ölçüde destek oldum. Diyarbakır'da da miting düzenlendiğinde atlayıp gidiyorum. Daha önce Dicle Talebe Yurdu'nda tanıdığım ağabeylerim (**Mustafa**) ***Remzi Bucak, Dr. Yusuf Azizoğlu*** *ve arkadaşlarını destekliyorum. Sonra DP seçimleri kazanıyor* (1950 yılında). *Tabii ki çok memnun oluyoruz...*

1953 yılında mecburi hizmetim bitmişti. 1954 başında ihtisas için Paris'e gittim ve 2.5 sene orada kaldım... Bir tez hazırlayarak Türkiye'ye geri döndüm. Döndükten sonra da Türkiye'de altı aylık bir ek sürede ihtisasımı bitirdim. İstanbul'da sınava girip Diyarbakır'a uzman hekim olarak döndüm ve yerleştim. Paris'teki o iki buçuk yılım aynı zamanda politik bilinçlenme yıllarımdı. Orada Marksist arkadaşlarla temaslarım oldu... Marksist bir bilinç edindim..."[443]

Paris öncesine dönelim.

443) *Ibid.*, s.47-52.

Batıya İskân Edilmiş Doğulu Ağalar, Şeyhler, Reisler Geri Dönüyor

Mecburi İskân Kanunu

Tarık Ziya Ekinci ve arkadaşları muhalefet partilerini destekliyor, önce Milli Kalkınma Partisi, sonra Demokrat Parti gibi. Kürtçülerin umutları, beklentileri amaçları nelerdir? Muhalif partileri, Kürtçü emeller için kullanmak istedikleri açıktır. Bu partiler aracılığıyla Kürtçülüğe, bölücülüğe karşı CHP döneminde alınmış önlemler birer birer kaldırtılacak, Kürtçülüğün önünü açılacak, sonra Kürtçüler kendi bölücü emellerini gerçekleştirme uğrunda rahatça at oynatacaklardır. Bu gidişte birinci öncelikleri "Mecburi İskân Kanunu"nu ortadan kaldırtmaktır. Bunu isterken, bölücülük hareketine karşı alınmış yasal önlemlerden birini ortadan kaldırtmak istiyoruz denmeyecektir elbette. Kürtçülüğün önünü açmaktan da söz edilmeyecektir. Belki, "Türkiye'nin demokratikleşme sürecinin bir gereği olarak", "Mecburi İskân Kanunu"nun ortadan kaldırılması istenecektir.

Neden bu yasayı "en önemli sorun" gördüklerini **Ekinci** şöyle anlatıyor:

"O zamanki Dicle Talebe Yurdun'daki arkadaşların bir kısmı sürgün ailelerinin çocuklarıydı. Mesela ***Nejat Cemiloğlu*** *sürgünden gelmişti ve İstanbul'da okuyordu. Benden iki sınıf öndeydi.* ***Yusuf Azizoğlu*** *son sınıftaydı. O da Malkara'dan sürgünden gelmişti.* ***Edip Altınakar****, Kütahya'dan sürgünden gelmişti. Diyarbakır ve çevresinden varlıklı eşraf ailelerin çocukları olan bu gençler üniversite öncesi eğitimlerini Batı illerinde gördükleri için Türkçeyi şivesiz ve bizden daha iyi konuşuyorlardı. Evde de Kürtçe konuştuklarından Kürtçe'yi de biliyorlardı. Bu arkadaşlarımızın sürgün öncesinde büyük mal mülk sahibiyken sürgünlükte sefalet çekmeleri, adeta açlığa mahkûm edilmeleri bizleri derinden yaralıyordu. Hepimiz bu arkadaşlarımızın davalarına sahip çıkmaya*

başladık. O zamanlar bizlerin kafasında en önemli sorun Mecburi İskân Kanunu'ydu. Bu kanuna karşı tepki gösteriyorduk."[444]

Yasa 1927 Yılında Kabul Edilmişti

"Mecburi İskân Kanunu" dedikleri, 1097 sayılı ***"Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garp Vilayetlerine Nakillerine Dair Kanun"***dur. Resmi adı budur. Yani, *"Bazı kişilerin doğu bölgelerinden batı illerine taşınmalarına ilişkin yasa."* **Şeyh Sait ayaklanması**'nın ardından, bu ayaklanmaya karışanlarla bunların yakınlarının doğudaki yerlerinden alınarak batıya yerleştirilmeleriyle ilgilidir. 19 Haziran 1927 tarihinde kabul edilmiş, 4 Temmuz 1927 tarihli ve 624 sayılı *Resmi Gazete*'de yayımlanmış, 15 maddeli bir yasadır. Diyarbakır ve Ağrı çevrelerinden 1.400 kadar kişinin batı illerine gönderilmelerini düzenlemiş, bir göç ve iskân yasası niteliğindedir.

Yasa tasarısı Başbakan **İsmet (İnönü)** imzasıyla, 22 Aralık 1926 günü Meclis'e sunulmuş.

Yasanın gerekçesinde özetle şu görüşler vurgulanıyor:

"Artık tarihte kalmış olan Osmanlı'nın 'sakil' sisteminde, Doğu Anadolu, her zaman tehlike oluşturabilecek biçimde ihmal edilmiş ve zorbaların etkisi altında bırakılmış idi. Cumhuriyet yönetimine yakışmayan bu idare tarzını yıkmak, cumhuriyet yasalarını etkin kılmak, doğu illerinde zorunlu reform yapmaya bağlıdır. Reformlara girişmeden önce bölgedeki zorbaları (mütegallibe), *kendilerine ruhani bir mevki vererek halkı yanıltan ve aldatan şeyhleri* (meşayih), *reformlara karşı gelecek zararlı kişileri* (eşhası muzırra) *ile idam veya ağır hapis cezasına çarptırılmış ve Suriye, Irak ve İran'a kaçarak oralarda Türkiye aleyhine çalışan zararlı kişilerin ailelerini ve doğu illeri hapishanelerindeki mahkûmları reform bölgelerinden uzaklaştırmak gerekli görülmüştür*

444) **Diken**, *op.cit.*, s.46.

(...uzaklaştırılmalarına zaruret-i katiye hasıl olmuştur). *Anılan bu kişiler ve zümreler bölgede kaldıkça, yenilik ve ilerleme uğrunda yapılacak girişimlerden ve teşkilattan verimli bir sonuç almak umut edilemez.*

Batıya nakledileceklerden muhtaç durumda olanlara Hükümetçe yardım yapılacaktır. Bunlar oturacakları bölgelere iskân edilecek, kendilerine doğuda bıraktıkları emlak ve araziye karşılık olarak batıda mülk ve toprak verilecektir.

Batıya alınan doğulu kişiler, iskân edilecekleri yeni yerlerinde sürekli oturacaklar ve doğuya dönemeyeceklerdir."[445]

Bu gerekçeler, İçişleri ve Adalet Komisyonu ile Bütçe komisyonu tarafından da desteklendi ve yasa 19 Haziran 1927 günü Meclis'ten geçti; 4 Temmuz 1927 tarihli *Resmi Gazete*'de yayımlandı ve yayımlandığı gün yürürlüğe girdi

Yasanın başlıca maddeleri aynen aşağıdadır (Maddeler sadeleştirilmeden alınmıştır):

"Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garp Vilayetlerine Nakillerine Dair Kanun

Kanun No: 1097 *Kabul tarihi: 19 Haziran 1927*
Resmi Gazete'de neşir ve ilanı: 4 Temmuz 1927

Madde 1– *İdari, askeri ve içtimai ebaba binaen şark idarei örfiye mıntakasiyle Bayezit Vilayetinden bin dört yüze kadar şahsın ve işbu eşhas aileleriyle seksen asi ailesinin ve menatıkı mezküredeki ağır ceza mahkûmlarının garp vilayetlerine nakil için hükümete mezuniyet verilmiştir.*

Madde 2– *Nakil muamelesi 1927 senesi Ağustos nihayetine kadar ikmal edilir...*

Madde 3– *Nakledilenlerden muhtaç vaziyette bulunanlar mahalli müretteplerine kadar hükümet tarafından nakil ve yolda ve iskân muamelelerinin hitamına kadar naklolundukları iaşe olunurlar.*

445) ZC, 18.6.1927, s.153; **Yeşiltuna**, *Atatürk ve Kürtler*, s.157.

Madde 4– *Mütemevvil* (varlıklı) *olsun, muhtaç olsun nakledilenler iskân edildikleri mahallerde borçlanma kanununa tevfikan derhal âdiyen iskân olunurlar...*

Madde 5– *Nakil ve iskân edilenler hükümetin garp vilayetlerinde irade ettiği mıntakalarda ikametgâh tesisine mecbur olup iskân mahallerini terk mahiyetinde olmamak üzere seyahatte tamamıyla serbesttirler. Ancak birinci maddede zikredilen menatıkta avet ve oralarda seyahat edemezler...*

Madde 7– *Nakledilen kimseler emvali menkulelerini istedikleri gibi tasarruf ederler.*

Madde 8– *Nakledilen kimseler araziden ve araziye tabi olan müsakafattan maada mutasarrıf oldukları bilumum emvali gayrimenkullerini iki sene zarfında tasfiye etmek üzere tasarrufa devam ederler. Ancak bu müddetin hitamına kadar tasfiye yapmadıkları surette hükümetçe emvali mezküreleri bilmüzayede satılıp bedelleri kendilerine verilir.*

Madde 9– *Nakledilenlerin terkettikleri arazi ve araziye tabi olan musakkafatları hazineye intikal eder. Bu arazi ve araziye tabi musakkafatın kıymetlerini takdir için her kazada mahalli en büyük mal memurunun veya tevkil edeceği zatın riyasetinde tapu memurlarıyla ziraat odasının ve bulunmayan yerlerde belediyece azası meyanından müntehap bir zattan mürekkep üç kişilik bir heyet teşkil olunur. Ancak bulunan yerlerde ziraat memuru heyete dahil olacağı gibi bu takdirde belediye kendi azası meyanından müntehap bir zat heyete ilave edilir. Bu heyetler arazi ile araziye tabi musakkafat için takdir ettikleri kıymetleri mübeyyin bir cetveli eshabına veya musaddak vekillerine tahriren tebliğ ve suretini İskân Müdiriyeti Umumiyesine irsal ederler.*

Madde 10– *Takdiri kıymet heyetlerinin mukarreratına tamamen veya kısmen kanaat etmeyen alakadarlar bizzat veya bilvekâle vilayet merkezlerindeki mehakimi asliyeye müracaat ve esbabı mucibe dermeyaniyle keyfiyetin yeni baştan tetkikini talep hakkını haizdirler. Mezkûr mahkemece verilecek kararlar katidir...*"

Bir Göç ve İskân Yasası

Maddelerine bakınca, 1097 sayılı bu yasa, bir göç ve iskân yasası gibi görünüyor. Yakın tarihimizde bu gibi hukuki ve ahdi belgeler bizde çoktur. Osmanlı İmparatorluğu dağılırken, eski imparatorluk topraklarından Anadolu'ya dalga dalga milyonlarca göçmen gelmiştir. Bu göçlerle ilgili birçok anlaşma yapılmış, çeşitli yasalar ve yönetmelikler çıkarılmıştır. Bunlarda yukarıdaki yasanın maddelerine benzer hükümler vardır.

Bir yeri terk eden göçmen, geride bıraktığı taşınmaz mallarını belli bir süre içinde tasfiye etmek durumundadır. Burada da benzer bir durum söz konusudur. Batıya iskân edilen doğulu insanlar, geride kalan taşınmaz mallarını iki yıl içinde tasfiye etmek durumundadırlar. Benzer hükümler Türkiye'nin yabancı devletlerle imzaladığı çeşitli göç anlaşmalarında da görülür. 1097 sayılı yasa, bazı Balkan ülkelerinin Türkiye'ye gönderdikleri göçmenlere uyguladıkları yasalara kıyasla daha yumuşak ve hakça bir yasa görüntüsü veriyor. Bir örnek: 1950-51 yıllarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye 156 bin kadar Türk göçmeni gelmiştir. Bu göçmenlere Bulgaristan'ı terk etmeden önce, geride hiçbir taşınmaz mal bırakmadıklarına dair birer kâğıt imzalatılmıştır. Bu göçmenler taşınmaz mallarını satamamış oldukları halde, bu malları üzerindeki bütün haklarından tamamen vazgeçirilerek Bulgaristan'dan çıkarılmışlardır.

Türk hükümeti ise hakları ziyan olmasın diye batıya yerleşecek doğulu göçmenlere taşınmaz mallarını satmaları için 2 yıllık süre tanımıştır. Bu süre içinde tasfiye edilemeyen mallar için birer fiyat takdir komisyonu kurulmasını öngörmüştür. Bu da yetmezse göçmene mahkemeye başvurma hakkını açık tutmuştur.

Bir yere iskân edilen göçmenlerin, uzunca bir süre orada oturmalarını, orada iş güç sahibi ve üretici olmalarını öngören hükümler başka göç ve iskân yasalarında da vardır. Yine 1950-51 göçünden örnek verelim: Bulgaristan'dan gelen bu iskânlı göçmenler Türkiye'de iskân edildikleri yerlerde en az 10 yıl oturmak

mecburiyetinde idiler. Yani bu gibi müeyyideler yalnız doğulu göçmenlere uygulanmış değildir...

Ağaların, Şeyhlerin Doğuya Dönüşleri

1927 yılında batıya iskân edilmiş olan doğulu ağalar, şeyhler yirmi yıl sonra geri döndüler. 1927'de birer "mütegallibe" (zorba) olarak bölgeden uzaklaştırılmışlardı, 1947'de bölgede birer "kahraman" gibi davul zurnayla, kurbanlar kesilerek karşılandılar. Devran değişmiş, doğulu ağaların, şeyhlerin, seyitlerin itibarı ve değeri birdenbire artmıştı!

"Çok partili rejimin 1946'da başlaması ile oy hesapları bölgesel ağa ve şeyhlerin desteklerinin aranmasını da beraberinde getirmişti... Ağa ve şeyhlerin CHP döneminde bastırılmış olan nüfuzlarını çok partili dönemde yeniden artırmıştır. Ağa ve şeyhleri kullanmak tekeli sadece DP'de değildi. CHP de aynı şeyi yapıyor, bazı ünlü aileleri ve şeyhleri kendisine bağlamaya gayret gösteriyordu. Nitekim daha önce batıya yerleştirilmiş olan şeyh ve ağa ailelerinin doğudaki yurtlarına dönmelerine CHP hükümeti 1947'de izin verdi. Fakat 1950 seçimlerinde DP'ye asıl destek bu ailelerden geldi. Velhasıl her iki parti de Güneydoğu'yu rekabet haline getirmişlerdi."[446]

Kürtçüler, "Mecburi İskân Kanunu"nu ortadan kaldırtmak, ağaları ve şeyhleri "sürgünden kurtarmak" için muhalefet partilerine yanaşmışlardı ve muhalefetten medet umuyorlardı. CHP, siyasal rekabet ve oy hesaplarıyla bu işi muhalefete bırakmadı. Ağalar, şeyleri 1927 yılında CHP hükümeti batıya iskân etmişti, yirmi yıl sonra yine CHP hükümeti tarafından serbest bırakıldılar. Ağalar, şeyhler ve aşiret reisleri yeniden itibar kazandılar.

446) **Altemur Kılıç**, *Büyük Kürdistan Küçük Türkiye*, Akasya Kitap, Ankara, 2007, s.165.

İsmail Beşikçi, çok partili demokratik düzene geçişin ağa ve şeyhleri tekrar müesseseleştirdiğini savunuyor. Şu değerlendirmeyi yapıyor:

"1945 yılında, yani çok partili siyasal rejime geçişle birlikte ağalar, şeyhler ve aşiret reisleri iki yönden birden kuvvet almışlardır: Birincisi, oy mekanizmasının kitlelere verilmesiyle birlikte halkın değer kazanması; ağa, şeyh ve aşiret reislerinin halk üzerindeki nüfuzlarını kullanarak siyasi partiler için oy kaynağı haline gelmeleri, dolayısıyla siyasal iktidar için değerli bir kişi olmaya başlamaları; ikincisi de siyasal iktidarın lütüflarına da mazhar olmaya başlayan ağa, şeyh ve aşiret reislerinin, halk önünde büsbütün kudretli kişiler haline gelmeleri. Bir madalyonun iki yüzü gibi görünen bu unsurlar birbirleriyle daima etki-tepki halinde olup ağalık ve şeyhliğin daha kuvvetli bir şekilde müesseseleşmesini sağlamaktadır. Bütün bu oluşumlar içinde, ağaları zaman zaman sürgüne göndererek onların halk üzerindeki ezici etkilerini hafifletmek isteyen devlet ve hükümet, bu defa onlara büyük bir itibar göstererek çatışma haline gelmektedir... Bu temel çelişki, Doğu Anadolu'daki feodal yapının parçalanıp Türkiye'nin gelişmiş bölgeleri ile bütünleşmesine kadar devam edecek (tir)."[447]

Vaktiyle batıya gönderilmiş olan doğulu toprak ağaları, aşiret reisleri ve şeyhlerin geri dönüşleri, Kürtçülere verilen önemli bir ödün olmuştur. Ağalık, şeyhlik silinmek, ortadan kalkmak şöyle dursun güçlenmiş, kurumsallaşmış olarak geri dönmüştür. Bölücü, rövanş almış, yüreklenmiştir; bundan böyle daha atak, daha saldırgan olacaktır.

"Osmanlının yasağı üç gün sürer" diye bir söz vardır. Cumhuriyetin yasağı da 20 yıl sürmüştür! 1927'de suçlu gibi batıya gönderilenler, 1947'de kahramanlar gibi geri dönmüşlerdir! Onları suçlu diye batıya gönderen de kahraman gibi geri getiren de CHP iktidarı olmuştur.

447) **İsmail Beşikçi**, *Doğu Anadolu'nun Düzeni*, E Yayınları, Ankara, 1969, s.220.

İnsanın zihnine dizi dizi sorular takılıyor ister istemez: Bu arada Cumhuriyet Halk Partisi değişti mi acaba? Bu soru fuzuli mi oldu acaba? CHP değiştiyse ne kadar değişti? Bölücülere ödün verme konusunda Demokrat Parti ile yarışa mı girecek acaba? Yarışa girecekse bu yarışı hangi raddeye kadar sürdürecek acaba? Sor sorabildiğin kadar.

Bir soruda insan duraksayıp düşünüyor:

CHP'nin kurucusu sağ olsaydı, doğulu bu ağalar, bu şeyhler, bu reisler bu kadar kolayca geri dönebilirler miydi acaba? Dönünce Ali kıran baş kesen kesilebilirler miydi acaba?

Bölücülere ödünlerin arkası gelecektir.

Şeyhlere, Ağalara, Bölücülere Verilen Ödünler Birbirini İzliyor

"Efendiler ve ey millet, iyi biliniz ki Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, meczuplar memleketi olamaz. En doğru, en hakiki tarikat, medeniyet tarikatıdır.

Gazi Mustafa Kemal

30 Ağustos 1925"[448]

CHP Laiklik Anlayışını Değiştiriyor

Atatürk'ün yukarıdaki sözlerini şimdi, çok partili döneme geçerken, gelin de CHP politikacılarına anlatın bakalım.

Cumhuriyet Halk Partisi, vaktiyle batıya gönderilmiş olan doğulu toprak ağaları, aşiret reisleri ve şeyhlerin 1947'de geri dönmelerini sağladıktan hemen sonra çok önemli bir "U dönüşü" daha yaptı: Bilinen ve yıllardır uygulanan laiklik politikasını değiştirmeye yöneldi. Bu dönüş de öncelikle şeyhlere, seyitlere ve sair dincilere verilen önemli bir ödün olarak değerlendirilebilir.

448) **Atatürk**'ün 30 Ağustos 1925'te Kastamonu Cumhuriyet Halk Fırkası'nda söylediği nutuk: *Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 17 (1924-1925)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s.294.

Laiklik politikasının değiştirilmesi yolunda ilk önemli adım, 13 Kasım 1947'de toplanan CHP'nin 7. Kurultayında atıldı. Bu kurultayda, partinin o güne kadar izlediği din politikası eleştirildi. Toplumsal dayanışmanın dinle sağlanabileceği savunuldu. Toplumsal dayanışmanın dinle değil milliyetçilikle sağlanabileceğini söyleyenler ise azınlıkta kaldı. Sonuçta kurultay, yıllardır izlenmekte olan laiklik politikasını terk ederek "daha liberal" bir laiklik politikası benimsedi.

Konu, 10 Şubat 1948'de CHP Meclis Grubu'nda bir kez daha ele alındı. Meclis Grubu, "devlet denetiminde din eğitimi verilmesi" esasını kabul etti. Böylece ilkokullarda seçmeli din dersi okutulmasına izin verildi. Meclis Grubu ayrıca, din bilginleri yetiştirmek üzere bir İlahiyat Fakültesi kurulmasını benimsedi...

CHP'den Bir Dini Tavizler Paketi

16 Ocak 1949'da Sivas Milletvekili **Şemsettin Günaltay** başbakan oldu. Başbakanlığı 22 Mayıs 1950 tarihine kadar, yani yaklaşık 15 ay sürecektir. Bu 15 aylık dönemi şeyhlere, seyitlere, hacılara, hocalara verilen din ödünleri bakımından not etmek lazım. **Günaltay**, eski İttihat ve Terakki'nin İslamcı kanadından gelen bir politikacıdır. Çeyrek yüzyıllık Cumhuriyet Halk Partisi iktidarının son başbakanıdır. Başbakanlığı 22 Mayıs 1950'de Demokrat Partili **Adnan Menderes**'e devredecektir. Belki iktidarın elden gitmekte olduğunu gördüğü için dinden medet ummuş, adeta nefes nefese din ödünleri vermiştir.

Günaltay daha Başbakanlığa atandığı gün, 16 Ocak 1949'da, imam-hatip kursları açtırdı. Bir ay sonra, 16 Şubatta ilkokulların 4 ve 5. sınıflarında din dersi okutulmaya başlandı. Aynı yıl 4 Haziranda İlahiyat Fakültesi kurulması hakkında yasa çıkarıldı. O zamanki en önemli İslamcı dergi *Sebilürreşat*, Şubat 1949'da Başbakan **Günaltay**'a şöyle sesleniyor.

"Vicdanı köstekleyen bütün bağları kır, parala. Hiç korkma. Sen millete bu saadet ve hürriyeti verirsen bu asil millet seni başının tacı yapar. Er geç bu iş olacaktır; milletin dini üzerindeki bu baskılar kalkacaktır. Temenni ederim ki bu büyük zaferi Allah sana nasip etmiş olsun. Çünkü senin bu milletin dinine, ilim ve irfanına çok hizmetin vardır."[449]

Günaltay da Başbakanlığa gelişinden altı ay sonra şu açıklamayı yapmıştır:

"İlk mekteplerde din dersleri okutturmaya başlayan bir hükümetin Başbakanıyım. Bu memlekette Müslümanlara namazlarını öğreterek ölülerini yıkamak için imam-hatip kursları açan bir hükümetin Başbakanıyım. Bu memlekette, Müslümanlığın yüksek esaslarını öğretmek için İlahiyat Fakültesi açan bir hükümetin Başbakanıyım." (*CA-2*, s.134)

Günaltay hükümeti yukarıda sayılanların yanı sıra hac için gerekli dövizin verileceğini açıklamıştır. Bu hükümetin attığı bir başka adım, Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasına Dair Kanunu değiştirmesi ve bazı türbelerin ziyaret açılması olmuştur.

Hiç sözü edilmiyordu ama üst üste atılan bu adımlar, öncelikle doğudaki şeyhlere, seyitlere birer ödün anlamı taşıyordu. Hatırlayalım: **Şeyh Sait**, 1925'te, "dini kurtarmak" için ayaklanmıştı. Dini kurtarma davasını açıkça ilan etmişti. *"Din tehlikededir, dini kurtarmak lazım"* diyordu. Doğunun şeyhleri bu çağrı uğrunda çok kan dökmüş ve çok kan dökülmesine sebep olmuşlardı. Bunun üzerinedir ki bu şeyhler, ağalar ve reisler, özel bir yasa çıkarılarak 1927 yılında batıya iskân edilmişlerdi. Bunların doğuya dönmeleri yasayla yasaklanmıştı. **Şeyh Sait ayaklanması**, tekkelerde pişirilip kotarılmıştı. Asi şeyhler, seyitler tekkelerde yuvalanıyorlardı. Tekke ve zaviyeler bu yüzden kapatılmıştı.

CHP iktidarı şimdi bu yasakları birer birer kaldırıyordu. Yasaklı doğulu şeyhler, ağalar, reisleri âlayuvala ile geri getirdi. Tek-

449) Sebilürreşat, Şubat 1949'dan aktaran *Cumhuriyet Ansiklopedisi-2*, s.134.

keler yeniden açılıyor; şeyhleri, seyitleri buralara buyur ediliyor. CHP iktidarı bu kadarla da kalmıyor şeyhlere, seyitlere bir de "din tavizleri paketi" hazırlayıp sunuyordu, sunmuştu. Herhalde şeyhler, seyitler bundan pek hoşnut kalırlar da gelecek seçimde müritleriyle birlikte CHP'ye oy verirler diye düşünülmüşü.

Seçimler, 14 Mayıs 1950'de yapılacaktı. CHP hükümeti, bu tarihe kadar "dini tavizler paketini" tamamlamak ve tekkelerin açılmasını da gerçekleştirmek için kolları sıvadı, nefes nefese bir çalışma yaptı. Satır başlarıyla hatırlayıverelim:

15 Ocak 1949: İmam-hatip kursları açıldı (*CA-2,* s.157).

16 Şubat 1949: İlkokulların dördüncü ve beşinci sınıflarında din dersi okutulmaya başlandı (*CA-2,* 158).

17 Şubat 1950: Tarihi türbelerin açılması için Meclis'e kanun teklifi verildi (*CA-2,* 176).

1 Mart 1950: Tarihi ve mimari değer taşıyan türbelerin açılmasına izin verildi.[450]

29 Mart 1950: Milli Eğitim Bakanı **Tahsin Banguoğlu** türbelerin açılacağını açıkladı (*CA-2,* 178).

2 Nisan 1950: Milli Eğitim Bakanlığı 20 türbenin yeniden açılmasına izin verdi.[451]

Tekke ve Zaviyeler, 1925 yılında kapatılmıştı. Şark İstiklal Mahkemesi, **Şeyh Sait** davasında, kendi bölgesindeki tekke ve zaviyeleri amaçlarından şaşarak siyasallaştıkları ve "fesat ocağı" haline

Başbakan **Şemsettin Günaltay**, Ocak 1949

450) *Ibid.*, s.177.
451) *Ibid.*, s.178.

geldikleri gerekçesiyle kapatmıştı. TBMM, tekke ve zaviyelerin kapatılması hakkında ayrı bir yasa çıkarmıştı. Yasanın tarihi 30 Kasım 1925 idi, adı da "**Tekke ve Zaviyeler ile Türbelerin Kapatılmasına ve Türbedarlıklar ile Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun**" idi.

Evet, Cumhuriyet Halk Partisi'nin kurucusu **Gazi Mustafa Kemal**, *"Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, mezuplar memleketi olamaz"* demişti. Ama bunlar şimdi artık geriye itiliyor; tekkeler, türbeler yeniden açılıyor ve Türkiye, yeniden şeyhler, dervişler ülkesi olmaya doğru götürülmek isteniyordu. Bütün bunlar, **Şeyh Sait**'in müritlerine sunulan tavizlerdi.

27 yıllık CHP dönemi böyle kapanıyor. Geliyoruz DP dönemine...

DP'nin İlk İcraatı: Türkçe Ezan, Gerici/Bölücü Tarikat Şeyhlerine Feda Ediliyor

"Türk kendi dinini, kendi diliyle ifade edemezse bir din sahibi olduğu asla kabul edilemez.
Cemal Gürsel
5.X.1960"[452]

Bir Yarıştır Gidiyor

Altemur Kılıç, ***Büyük Kürdistan Küçük Türkiye*** adlı kitabında şu tespitleri yapıyor:

"Çok partili rejimin, 1946'da başlaması ile oy hesapları yavaştan başlayarak dini inançların istismarına ve bölgesel ağa ve şeyhlerin desteklerinin aranmasını da beraberinde getirmiştir. İtiraf etmek gerekir ki bu konularda iki başta gelen partinin yarışmasına rağmen DP, CHP'nin yıllarca süren iktidarındaki yön-

452) **Turhan Feyizoğlu**, *FKF Fikir Kulüpleri Federasyonu*, 2. baskı, Ozan Yayınları, İstanbul, 2004, s.91.

temlerine karşı çıkmakla daha başarılı oluyordu. Kürt kökenliler konusunda da mesela ***Şeyh Sait****'in torunu* ***Melih Fırat****'ın DP listesinden aday gösterilip yaşının küçük olmasına rağmen seçilmesi de anlamlı satır başları idi. DP, Doğu'da hem kendi itibarını hem de ağaların CHP döneminde bastırılmış olan nüfuzlarının artmasına yeniden imkân veriyordu. Bu arada söylemeliyim ki Yassıada'da aynı koğuşu paylaştığım* ***Melih Fırat****, o zaman da Kürt konusunun Türkiye'nin başına büyük işler açacağını ve sonunda muvaffak olacaklarını söylüyordu...*

Ağa ve şeyhleri kullanmak tekeli sadece DP'de değildi. CHP de aynı şeyi yapıyor, bazı ünlü aileleri ve şeyhleri kendisine bağlamaya gayret gösteriyordu. Nitekim daha önce Batı'ya yerleştirilmiş olan şeyh ve ağa ailelerinin Doğu'daki yurtlarına dönmelerine CHP hükümeti 1947'de izin verdi. Fakat 1950 seçimlerinde DP'ye asıl destek bu ailelerden geldi. Velhasıl her iki parti de Güneydoğu'yu rekabet haline getirmişlerdi..."[453]

Evet, her iki parti Güneydoğu'dan oy alabilmek için birbirleriyle yarışıyor. Ağalar, şeyhler oy deposu gibi görülüyor. Bunların ayrılıkçı, bölücü olup olmadıklarına pek aldırış edilmiyor. Ağalara, şeyhlere ödün üstüne ödün veriliyor. Yarış, aslında ödün verme yarışı. Bu ödünler kısa vadede oy getirebilir ve getiriyor da. Ama verilen ödünlerin uzun vadede memlekete zarar verebileceği pek düşünülmüyor gibi.

CHP iktidarının giderayak bölücülere ve gericilere verdiği ödünlere yukarıda değindik. Şimdi DP'nin iktidara gelir gelmez vermeye başladığı ödünlere dokunalım.

Deliye Geçit Yoklatmak: Meclis'te Arapça Ezan

Cumhuriyet'in ilk muhalefet partisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programında *"efkâr ve itikat-i diniyeye hürmet-*

453) **Altemur Kılıç**, *Büyük Kürdistan Küçük Türkiye*, Akasya Kitap, Ankara, 2007, s.165.

kâr olmak" esası yer alıyordu. Bu cümle partinin kapatılmasına yetmişti.[454]

Demokrat Parti (DP), programına böyle bir hüküm koymadan da gümbür gümbür din propagandası yapmaya koyulmuştu; göz göre göre dini politikaya alet ediyordu. Daha iktidara gelmeden önce ezanın Arapça okunmasını da gündeme getirmeye başlamıştı. Oysa ezan, 1932-1933 yılından beri Türkiye'de, Türkçe olarak okunuyordu. Arapça ezan artık tarihte kalmış, yasaklanmıştı. Demokrat Parti, oy hesaplarıyla bu yasağı da kaldıracaktı.

Nabız yoklamaya başlandı: 4 Ocak 1949 günü, Meclis'te pek görülmedik bir şey oldu. TBMM'de, dinleyici locasına önceden oturtulmuş Ticani tarikatından iki "meczup", tam görüşmeler yapılırken ayağa kalktılar, sağ ellerini sağ kulaklarına yapıştırarak, *"Allahü ekber, Allahü ekber..."* diye Arapça ezan okudular.[455] Milletvekilleri, görüşmeleri durdurup hayretle meczupları seyrettiler ve galiba hûşu içinde can kulağıyla Arapça ezanı dinlediler! Meczupları susturup dışarı çıkaralım diyen olmadı!

"Türkiye, şeyhler, dervişler, müritler, meczuplar memleketi olamaz" demiş olan **Atatürk**'e inat, onun ölümünden sadece 10 yıl sonra, "iki meczup" bulunmuş, Cumhuriyet'in Yüce Meclisinde onlara Arapça ezan okutulmuş, tepkiler ölçülmüştür.

Türkçede buna "deliye geçit yoklatmak" denir. Akıllı geçinen bazı şark kurnazları, geçmeyi düşündükleri tehlikeli olabilecek bir yere kendileri adım atmadan önce bir "deli" bulup onu öne sürerler; kendileri riske girmez, arkada beklerler. Bir yasa ya da bir yasak çiğnenecekse önce meczuba çiğnetilir çünkü meczubun cezai ehliyeti tartışmalıdır. İşlediği suç için ya hiç ceza almaz ya da hafif cezayla kurtulur. Suçu ne kadar ağır olursa olsun, "meczup" kolay kolay ipe çekilemez. Türkiye'de yasakları çiğnemeye

454) Bu konuda en kapsamlı araştırma için bkz. **Ahmet Yeşil**, *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2002.

455) *CA-2*, s.158.

yatkın kimselerin sayısı pek az olmadığı için, "deliye geçit yoklatma" yöntemlerine de sıkça başvurulur. Her defasında da bir deli bulunur ama deliye deli denmez, "meczup" denir, dişi olursa "meczube"!

Bu defa bir değil iki "meczup" kullanılmış, yürünecek yolun mayınlı olmadığı kanaatine varılmıştır: Öyleyse DP, iktidara gelir gelmez Arapça ezanı serbest bırakacaktır. Dincilere, bölücülere bir ödün daha verilecektir. **Şeyh Sait**'in torununu Meclis'e taşıyıp ödüllendirmiş olan DP, şimdi de ezanı politik malzeme yapacaktır.

Biraz Tarihçe

Ezan, çağrı demektir. Müslüman bireylere ibadet zamanının geldiğini bildirerek namaz görevlerini yerine getirmelerini anımsatan bir çağrı. **Hazreti Muhammed**, ilk ezanı gür sesiyle tanınan adaşımız **Habeşli Bilal**'a okutmuş. O zaman Arap toplumu için yapılan bu çağrı doğal olarak Arapça okunmuş[456] ve ondan sonra Arapça olarak yaygınlaşıp kalmış. Tıpkı Hıristiyanlıkta *İncil* dili ve ibadet dili olarak Latincenin yaygınlaşmış olması gibi.

Ancak, sonunda, Hıristiyan dünyasında ibadet dili olarak Latincenin terk edilerek onun yerinde *İncil*'in ulusal dillere çevrilmesi ve kiliselerde ulusal dillerle dua edilmesi uğrunda çetin bir reform süreci yaşanmış ve reform yapılmış idi. Örneğin Almanlar, Latinceyi terk etmiş, kutsal kitap *İncil*'i Almanca çevirisinden okumaya, kiliselerde Almanca dua etmeye geçmişlerdi.

Osmanlı ülkesinde böyle bir reform yapılamamıştı. Gerçi "Sarıklı İhtilalci" olarak da anılan Tanzimat dönemi aydınlarından **Ali Suavi** (1838-1878), ibadetin halkın konuştuğu Türkçe ile yapılması fikrini ortaya atmıştı ama bu fikir orada kalmış, uygulanamamıştı. Dolayısıyla Türkiye'de "Ezan-ı Muhammedi"nin,

456) **Şerafettin Turan**, *Türk Devrim Tarihi, 4. kitap (İkinci Bölüm). Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (14 Mayıs 1950-27 Mayıs 1960)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s.38.

Hazreti Muhammed zamanında olduğu gibi Arapça okunması alışkanlığı Cumhuriyet'e kadar sürüp gelmişti.

Türkiye'de ezanın ve *Kuran*'ın Türkçe okunması 1932 yılında İstanbul'da başladı.

Atatürk'ün emriyle, Riyaset-i Cumhur İncesaz Heyeti Şefi Binbaşı **Hafız Yaşar (Okuyan)**, 23 Ocak 1932'de Ramazan ayının 15. günü, İstanbul'da Yerabatan Camii'nde Cuma namazının ardından Yasin suresini önce Arapça, sonra Türkçe okudu. Bu denemenin ardından yedi hafız, İstanbul'un çeşitli semtlerindeki camilerde Türkçe mukabele okumaya başladılar.

29 Ocakta Sultan Ahmet Camii'nde sekiz hafız Türkçe *Kuran* okudu. Bu arada **Dr. Reşit Galip** ve **Hasan Cemil**'in **(Çambel)** yönetimi altında, Dolmabahçe Sarayı'ndaki Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nde yedi seçme hafızın okuduğu "Tanrı Uludur" diye başlayan Türkçe ezan onaylanmıştı. Bestesi Konservatuardan **İhsan Bey** tarafından yapılan Türkçe ezan şuydu:

TÜRKÇE EZAN

Tanrı uludur, tanrı uludur
Şüphesiz bilirim, bildiririm Tanrı'nın elçisidir Muhammed
Haydi namaza, haydi namaza
Haydi felaha, haydi felaha
Namaz uykudan hayırlıdır (yalnız sabah ezanında okunur)
Tanrı uludur, Tanrı uludur
Tanrıdan başka yoktur tapacak.

Bu Türkçe ezan ilk defa 30 Ocak 1932'de İstanbul Fatih Camii'nde **Hafız Rıfat Bey** tarafından ikindi vakti okundu. 3 Şubat 1932'deki Kadir Gecesi teravih namazından sonra Ayastefanos'da okundu.

Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi **Clerk**, 5 Şubat 1932 günlü 53 sayılı raporunda, *"Bu Ramazanda birçok camide Kuran Türkçe okundu. Bu yenilik İslam dini konusunda Türkiye'de resmi tutu-*

mu gösteriyor. Hükümet, dindar halk kitlelerini yeni rejime çekmeyi, Türk milliyetçiliğiyle birlikte dine modern bir görünüş vermeyi amaçlıyor" diyordu.[457]

3 Şubata rastlayan Kadir Gecesi'nde Ayasofya'da yatsı namazının ardından 30 hafızın okuduğu mevlit ve Türkçe *Kuran*, tüm yurtta ve dünyada büyük heyecan yarattı. 50 bini aşkın insan Ayasofya'nın içini ve çevresini doldurdu, program radyodan naklen yayımlandı. Buradaki töreni İngiliz Büyükelçiliği İkinci Kâtibi **Bramwell** de izlemiş ve Büyükelçiye özetle şöyle rapor etmiştir:

"3 Şubatta Ayasofya Camii'nde Kadir Gecesi'ni izledim. Bu yılki gece geleneksel eski Kadir gecelerinden farklıydı. Camide tahminen 20-30.000 kişi toplanmıştı. Kuran ve mevlit okunurken müminler istedikleri gibi hareket ediyorlardı. Kalkıp dolaşanlar, çömelip oturanlar, bağdaş kuranlar, Kıble'den başka tarafa bakınanlar, hafız okurken konuşanlar bile vardı. Ayasofya'da Kuran ilk defa Türkçe okunuyordu ve birçok insan meraktan buraya toplanmıştı. Gazi'nin de geleceği söylentisi çıkmıştı ama o gelmemişti."[458]

Büyükelçi **Clerk**, bu notu Londra'ya iletirken, *"Kuran'ın Türkçe olarak okunmasıyla dindarlık yaygınlaştırılıyor izlenimi doğrulanıyor"* diyordu.[459]

Türkçe Ezana Tepkiler

Ezanın Türkçe okunmasının ilk denemelerinden olumlu sonuçlar alınınca, Diyanet İşleri Başkanlığı 18 Temmuz 1932 günlü bir genelge yayımladı. Türkçe ezan uygulaması ülke düzeyine yaygınlaştırıldı. Türkçe ezan, ertesi yıl, yani Cumhuriyet'in onuncu yılında bütün ülkeye yayılıp yerleşti. Yurtiçinde ve dışında önemli bir reform olarak görüldü.

457) **Şimşir**, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt 7 (1930-1933)*, s.CXXXVI, 340, No. 128: Clerk'ten Simon'a yazı, 5.2.1932, No. 53.
458) *Ibid.*, s.CXXXVII, 342: Bramwell'den Clerk'e not, 6.2.1932, No. 129/1.
459) *Ibid.*, s.341, No. 129: Clerk'ten Simon'a yazı, 12.2.1932, No. 60.

Süleymaniye Camii'nde Türkçe ezan ve Türkçe Kuran okunurken, 1932

Ne var ki bu değişiklik, Arapça ezanda bir kutsallık bulunduğunu sanan bazı çevrelerde biraz tepki de doğurdu. Türkçe ezanın ülkede tam yerleşmekte olduğu bir sırada, 1 Şubat 1933 günü Bursa'da bir olay oldu: Evkaf Müdürlüğü önünde toplanan yaklaşık yüz kişilik bir grup Türkçe ezan aleyhinde izinsiz gösteri yaptı. O gün Afyon'da bulunan Cumhurbaşkanı **Gazi**, Bursa'ya gidip duruma el koydu. **Atatürk**, bunun bir **din sorunu değil, dil sorunu** olduğunu vurgulamıştı.[460]

Bu olay İngiliz basınına ve İngiliz Büyükelçiliği raporlarına da şöyle yansıdı:

6 Şubat 1933: İngiliz *Daily Telegraph* gazetesi haberi:

*"Türkiye'de dini ayaklanma. 'Allah' yerine 'Tanrı': **Gazi**'nin dilden ve dinden Arapça kelimeleri temizleme çabasına karşı Bursa'da başkaldırı oldu. Bu olaya çok önem veren **Gazi**, daha*

460) **Şerafettin Turan**, *Türk Devrim Tarihi*, 4. kitap (İkinci Bölüm), s.39.

önce Bursa'yı ziyaret edip şehirden ayrılmış olduğu halde geri dönmüştür."

7 Şubat 1933: *Times* (Londra) gazetesi haberi:

"Kuran'ın Türkçe okunması Bursa'da protesto edildi. Bursa Ulu Camii'nde Türkçe ibadeti protesto eden cemaat, vali konağına yürüdü. Daha önce Bursa'yı ziyaret edip İzmir'e geçmiş olan ***Gazi*** *hemen Bursa'ya döndü."*

8 Şubat 1933: *Times* (Londra) gazetesi haberi:

"Kuran'ın Türkçe okunması hükümet emri. ***Gazi****, Kuran'ın Türkçe okunmasının Ulu Camii'de protesto edilmesini Bursa'ya dönüp araştırdı. Bu konuda hükümet emri olmaması yüzünden anlaşmazlık çıktığı anlaşıldı. Şimdi ibadetin Türkçe yapılması bütün camilere emredildi."*

8 Şubat 1933: *Daily Telegraph* gazetesi haberi:

"'Allah' kelimesine savaş. ***Gazi****'nin buyruğu uygulanacak. Karşı çıkan birçok kişi tutuklandı. Türkiye'de ezan ve ibadet Türkçe oluyor.* ***Mustafa Kemal Paşa****, 'Fanatikler Cumhuriyet adaletinden kaçamayacak' dedi. Birçok kimse tutuklandı."*

16 Şubat 1933: İngiltere'nin Trabzon Konsolosu **Falanga**'dan Büyükelçi **Clerk**'e yazı, No.10:

"Türkçe ezan ve kamet aleyhindeki hareketi kınamak için Halkevi'nde bir toplantı yapıldı. Konuşmalardan sonra ***Gazi****'ye bir sadakat telgrafı gönderildi. Bütün müezzinlerin ezan ve kameti Türkçe okumaları emredildi. Karşı çıkan iki müezzin tutuklandı."*[461]

17 Şubat 1933: İngiliz Büyükelçisi **Clerk**'ten Dışişleri Bakanı **Simon**'a yazı, No. 61, Gizli:

"Türkçe ezan ve kamet konusunda sertleşme var. Bazı din adamları istifa etti. Bursa'da ***'Topal Halil'*** *adında biri ezanı Arapça okumuş. Namazın ardından Arapça ezan isteyen kalabalık bir grup önce Evkaf Dairesi'ne, sonra valiliğe gitmiş. Polis kalabalığı*

461) **Şimşir**, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt 7 (1930-1933)*, s.411, No. 178.

dağıtmış ve bazılarını tutuklamış. Olaya önem veren Cumhurbaşkanı Bursa'ya giderek bizzat tahkikat yapmış. Ardından uyarı niteliğinde sert bir bildiri yayınlamıştır. 'Cahil gericiler Cumhuriyet adaletinden kurtulamayacaklar' demiştir. Bursa müftüsü azledildi. Gelişmeler ayrıca arz edilecektir. Basın, yurdun hemen her tarafından gönderilen rejime bağlılık telgrafları yayınlamaktadır. Hükümet de kısmen hatalıdır diyebilen yok. 1931'deki Menemen infazlarının tekrarlanmayacağı umulmaktadır."[462]

"Menemen infazları" tekrarlanmadı. Türkçe ezana tepkiler çok sınırlı kaldı. Bursa'daki izinsiz gösteri üzerine tutuklananlar Çorum'da yargılandı. Bir bölümü serbest bırakıldı, bir bölümü hafif cezalara çarptırıldı. Ondan sonraki yıllarda Türkçe ezana karşı açık bir tepki olmadı. Türk insanı ezanı ve kameti 1933'ten beri Türkçe okuyordu artık; buna alışmıştı. 1950'de iktidar değişince ezanın dili de değiştirildi.

Ezanın Arapça Okunması 1941'de Yasaklanmıştı

Ezan dilinin Türkçeye çevrilmesi süreci, ibadetlerin Türkçeleştirilmesi çalışmaları sonunda, Cumhuriyet'in onuncu yılında tamamlanmıştı. O yıl, yani 1933'te, Diyanet İşleri Başkanlığı, teşkilatına bir genelge göndererek artık ezanın ve kametin Türkçe okunmasının mecburi olduğunu bildirmiş ve buna uyulmasını istemişti. Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı camilerde, mescitlerde buna uyulmuş ve Türkçe ezan yerleşmişti.

Ancak, getirilen yasağa, Diyanet İşleri teşkilatının dışında kalan gizli tarikatların, bazı şeyhler ve seyitlerin Arapça ezan yasağına uymadıkları, ezan ve kametin yer yer Arapça okunduğu, yerel mahkemelerin bu kişilere verdiği cezaların da Temyiz Mahkemelerinde bozulduğu görülmüştü.

Bunun üzerine 1941 yılında çıkarılan 4055 sayılı yasayla, Türk Ceza Yasası'nın 526. maddesine eklenen özel bir fıkra ile

462) *Ibid.*, s.412-414, No. 179.

Arapça ezan ve kamet okuyanların cezalandırılması öngörülmüştü: *"...Arapça ezan ve kamet okuyanlar 3 aya kadar hafif hapis ve 10 liradan 200 liraya kadar hafif para cezasıyla cezalandırılırlar"* hükmü getirilmişti.

Böylece, Arapça ezan ve kamet yurt genelinde yasaklanmış ve yurdun her köşesinde ezan ve kametin Türkçe okunması sağlanmıştı.[463]

Görünen şuydu: Türkçe ezan ve kamet, 1933 yılından beri Türkiye'de yerleşmiş. Türk halkı, kendi dilinde olduğu için Türkçe ezan ve kameti benimsemişti. 1941 yılına kadar Türkçe ezana direnmeye çalışanlar Türk halkı değildi, sadece bazı tarikat şeyhleri ve onların etkisinde kalanlardı. Demokrat Parti iktidarı, 1950 yılında ezanı yeniden Arapçaya çevirirken esas bu şeyh ve seyit takımına ödün vermiştir; onlar aracılığıyla özellikle Doğu Anadolu'dan daha fazla oy alabilmeyi amaçlamıştır.

Arapça Ezanın Türkiye'ye Dönüşü

Demokratlar iktidara gelmeden önce, sürekli olarak anti-demokratik yasalarla getirilen sınırlamaların kaldırılacağı yolunda propaganda yapmışlardı. Arapça ezan okunmasını yasaklayan Türk Ceza Yasası'nın 526. maddesi de bu sınırlayıcı yasalar arasında görülmüştü.[464]

DP'nin 1950 seçim beyannamesinde Arapça ezan yasağının kaldırılması konusunda açık bir vaat yoktu. Ama anlaşılan oydu ki, Demokrat Partili politikacılar Türkçe ezanı ortadan kaldırmayı kafalarına koymuşlar, bu konuda ön hazırlık yapmışlardı. Seçim meydanlarında bu konu sık sık işlenmişti. Öyle anlaşılıyor ki, DP'li politikacılarının şeyhlere, dervişlere, müritlere, meczuplara

463) **Sevgi Kocaçimen**, *Demokrat Parti Döneminde TBMM'nde Laiklik Tartışmaları*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Yayınları, Antalya, 2008, s.36.

464) **Mustafa Albayrak**, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004, s.194.

verilmiş sözleri de vardı. Belki parti örgütü içindeki tarikatçılara da önceden söz vermişlerdi. Bundan böyle ezan da kamet de Arapça okunacak, vesselam. (Zamane mollaları belki Arapça "in", Türkçe "out" diyeceklerdir.)

14 Mayıs 1950 seçimlerinin ardından ilk Demokrat Parti (DP) hükümeti **Adnan Menderes** tarafından kurulmuştu. Hükümet programı, 28 Mayıs 1950 günü Demokrat Parti Meclis grubunda görüşüldü. Bu görüşme sırasında, Türkçe ezandan vazgeçilmesi yolundaki ilk istek Elazığ Milletvekili **Mehmet Şevki Yazman**'dan geldi.[465] 1898 Harput doğumlu olan **Yazman**, Çalışma Bakanlığı Bursa Bölge Müdürlüğü yapmış emekli bir albay idi. 9 ve 10. dönem milletvekili olarak seçilmişti.[466]

Adnan Menderes, hükümetinin programını 29 Mayıs 1950'de TBMM'de okumuştu. **Menderes**, konuşmasında, tek parti rejimine ve eski hükümetlere ağır eleştiriler getirdikten ve yeni Türkiye tarihini adeta DP iktidarıyla başlattıktan sonra, *"...Bundan başka, gene seçim beyannamemizde yazıldığı üzere **millete mal olmuş inkılaplarımızı** mahfuz tutacağız"* demişti. Yani, bir bütün olan ve öyle kalması gereken "Türk Devrimi"ni veya "Türk İnkılabı"nı, "inkılaplar" şekline sokuyor, inkılaplar arasında fark kuruyor, DP idaresine uygun gelenleri, "**millete mal olmuş**", uygun gelmeyenleri "**millete mal olmamış**" inkılaplar olarak gösteriyordu. **Hüseyin Cahit Yalçın**'ın belirttiğine göre, DP Başbakanının **Atatürk** İnkılabı'nda açtığı bu gedikten artık her türlü irtica ve taassup erbabı Türk toplumu içine akın edebilirdi.[467]

Birinci **Adnan Menderes** Hükümeti, 2 Haziran 1950 günü güvenoyu aldı.

465) **Şerafettin Turan**, *Türk Devrim Tarihi, 4. kitap (İkinci Bölüm), Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (14 Mayıs 1950-27 Mayıs 1960)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s.40.

466) **Kâzım Öztürk** (Hazırlayan), *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü 1920-1973*, Ankara, 1973, s.277.

467) **Sevgi Kocaçimen**, *Demokrat Parti Döneminde TBMM'nde Laiklik Tartışmaları*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Yayınları, Antalya, 2008, s.26-27.

Güvenoyunun hemen ardından DP yanlısı basın, ezan konusunu yeniden gündeme getirdi. Bunun üzerine Başbakan **Menderes**, 5 Haziran günü *Zafer* gazetesine bir demeç verdi: Başbakan, kavramları tersyüz ederek ezanın Türkçe okunması zaruretinin ortadan kalktığını, Arapça ezan yasağının laikliğe aykırı olduğunu, Türkçe ezan okunması konusunda ısrar etmenin "vicdan hürriyetine karşı bir taassup teşkil edeceğini", partinin programında da din ve vicdan özgürlüğünün benimsendiğini, laikliğin prensiplerle korunacağını, bağnazlık ve gericilikle savaşılacağını söylemiştir. Menderes, "milletimize mal olmuş inkılaplarımızın tamamıyla korunacağını" da tekrarlamıştır.

Zafer gazetesi sahip ve başyazarı **Mümtaz Faik Fenik** de aynı 5 Haziran 1950 günü gazetede *"Arapça ezana müsaade ediliyor"* müjdesini verdi. *"İnkılaba Sadakat ve Vicdan Hürriyeti"* başlıklı başyazıyla da **Menderes**'i destekledi. *"Ezanın Arapça okunabilmesi, işte bu vicdan hürriyetinin bir neticesi olmak lazım gelir"* dedi. **Fenik**, **Menderes**'in devrimlere sadık olduğunu, Arapça ezan okunmasının *"asla bir irticaya yol açmayacağını, bu konuda DP'yi eleştirenlerin türbeleri açtıklarını, okullara din dersleri koyduklarını"* da söyledi.

Başbakan **Menderes**'in ezanın Arapça okunacağı yolunda 5 Haziranda açıkladığı hükümet görüşü, kamuoyunda geniş yankı yaptıysa da iktidarı frenlemeye yetmedi ve yetemezdi. İktidarı kim tutabilirdi ki?! DP, Meclis'te ezici çoğunluktaydı. İstediği yasayı çıkarabilir, istediği yasayı istediği biçimde değiştirebilirdi. "Dini siyasete alet eden, vatan haini sayılır" diyen bir Hıyanet-i Vataniye kanunu yoktu. İstiklal mahkemesi de yoktu. İktidarın önü açıktı.

DP'nin alelacele olarak ve öncelikle hazırladığı tasarı, Adalet Komisyonu'ndan çabucak geçti ve 16 Haziran 1950'de TBMM Genel Kurulu'na geldi: **Fuat Hulusi Demirelli**'nin başkanlığında toplanan Genel Kurul'da, hükümetin sunmuş olduğu tasarı, oylamaya katılan "DP ve CHP milletvekillerinin oybirliğiyle" kabul

edildi. Aleyhte oy kullanan olmadı. CHP Genel Başkanı **İsmet İnönü**'nün yanı sıra aynı partiden **Cemal Reşit Eyüboğlu, Cevdet Kerim İncedayı, Yusuf Ziya Ortaç, Hasan Reşit Tankut** oylamaya katılmadılar.[468] Ama oylamaya katılan bütün CHP'li milletvekiller tasarı lehinde oy kullandılar.

DP'yi kurduğu zaman **Atatürk** İnkılabı'na sıkı sıkıya bağlı kalmaya kararlı olan **Celal Bayar** ise devrimlerden fedakârlık edilmesine kesinlikle karşıydı. **Menderes**'in, Türkçe okunan ezanı Arapçaya çevirerek **Atatürk**'ün devrimci cephesinde ilk gediği açması karşısında çok üzülmüş, kızmış, istifayı bile düşünmüş fakat sonunda **Menderes**'e teslim olmuştu.[469]

16 Haziran 1950 günü, TBMM Genel Kurulu'nda yapılan görüşmelerde, hükümetin sunduğu ezanla ilgili yasa tasarısı aleyhinde konuşan çıkmadı. Genel Kurul, Türk Ceza Yasası'nın 526. maddesindeki Arapça ezan yasağını oybirliğiyle kaldırmıştır. Kesinleşen metin 5665 numara ile kanunlaşmıştır.

"Türk Ceza Kanunu'nun 526. Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun", 17 Haziran 1950 Cumartesi günü, 7535 sayılı *Resmi Gazete*'de, 5665 numaralı kanun olarak yayımlanmış ve yürürlüğe girmiştir.[470]

Evet, Türkçe ezan yerine Arapça ezanı geri getiren yasa Meclis'te oybirliğiyle kabul edildi.

Yeryüzünde, kendi diline oybirliğiyle sırt çeviren bir başka parlamento görülmüş müdür?

Ezan Yasası'nın Yankıları

DP listesinden bağımsız olarak Meclis'e girmiş Muğla Milletvekili ve *Cumhuriyet* gazetesi sahibi ve başyazarı **Nadir Nadi**,

468) TBMM TD, IX, Cilt 1, 16 Haziran 1950, s.186-187; **Albayrak**, *op.cit.*, s.197.
469) **Cihat Baban**, *Politika Galerisi (Büstler ve Portreler)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970, s.54; **Kocaçimen**, *op.cit.*, s.43.
470) *Resmi Gazete*, 17 Haziran 1950, Sayı 7535; **Kocaçimen** , *op.cit.*, s.42.

gazetesinde iktidarı da, muhalefeti de uyarmak gereğini duymuştur. Ortaçağdan devir alınan hurafeler sistemini temelinden yıkan, otuz yıldır tüm enerjisi ile batı medeniyetine yönelen bir rejimin muhalif, muvafık temsilcilerinin ezan Türkçe mi okunsun, Arapça mı tartışmalarından duyduğu şaşkınlığı belirten **Nadir Nadi** 17 Haziran 1950 tarihli yazısında şunları söylemiştir:

"Yirminci yüzyılın tam ortasında, hür seçimlerle iktidara gelen demokratik bir hükümet, yurdumuzda henüz işe koyulurken 'Ezan Arapça mı, Türkçe mi okunsun?' mevzulu bir yazı yazmak zorunda kalacağımı doğrusu aklıma getirmek istemezdim.

Ezanın Arapça, Farsça veya Türkçe okunması meselesi, gönlünü Tanrı'ya bağlamış, mutekid (inançlı) *din adamlarınca pek mühim bir hadise sayılabilir... Fakat din işlerini dünya işlerinden ayırdığını iddia eden bir rejimin muvafık ve muhalif vatandaşları ezan konusunu ele aldığı zaman vaziyet doğrusu biraz tuhaflaşıyor. Elimizde olmayarak kendi kendimize soruyoruz:* ***Bunun neresi laiklik? Hani Tanrı ile kul arasına girilmeyecekti? Hani laiklik prensiplerini çiğnememek şartı ile herkes vicdanı nasıl emrederse ibadetini öyle yapacaktı?***

Laiklik konusunu ezan cephesinden ele alan Sayın **Menderes** *kanaatimce hareket noktasını yanlış seçmiştir... Nitekim bu ezan meselesini ileri sürerek Demokrat Parti'nin yarın fes giyilmesine, öbür gün Arap harfleri kullanılmasına müsaade edeceğini söyleyenler şimdiden görülüyor. Eğer sahiden laik bir cemiyet seviyesine ulaştığımızdan şüphemiz varsa* **Atatürk** *yasaklarından bir tekine olsun dokunmaya kendimizde hak görmemeliyiz. Çünkü ancak o yasaklar sayesindedir ki gerçek vicdan hürriyeti bu memlekette kök salabilecektir. Demokrat Parti, memleketimizde bir irtica desteklemeyeceğine göre kendisini yanlış tanıtabilecek propagandaları vaktinde önlemesini bilmelidir.*

Doğrusunu isterseniz, son dört yıllık siyasi hayatımızda oy toplamak gayreti ile her iki taraf da laiklikle bağdaşması güç bazı kombinezonlara başvurmak lüzumunu nedense duymuşlardır. Bu

hususta ilk adımı Halk Partisi'nin attığı da maalesef bir gerçektir. İlkokullara din derslerini koyduran, İlahiyat Fakültesi'ni kuran, türbeleri birer birer açan hatta seçimlerde tarikat şeyhlerinden yardım isteyen Halk Partisi hükümetleri değil de kimdir? Bütün bunları yapanların şimdi 'Arapça ezana izin verecekler, eyvah inkılap elden gidiyor' diye hayıflanmaları biraz gülünç gibi geliyor bize."[471]

Henüz seçim yenilgisinin şokunu atlatamamış olan Cumhuriyet Halk Partisi'ne gelince bu parti, "devrim partisi", "İnkılap Partisi" olduğunu unutmuş görünüyor ve tarikat şeyhlerine ödün vermek konusunda Demokrat Parti'den geri kalmamaya çalışıyordu. CHP Trabzon Milletvekili ve Grup Başkan Vekili **Faik Ahmet Barutçu**, bu konuda şu ilginç bilgileri vermektedir:

*"Milletvekili seçilemeyenler iki bölüme ayrılmışlardır. Partinin aşırıları, **İnönü** ile **Erim**'in ve onlara araç olan **Şemsettin Günaltay**'ın, partiyi perişan duruma soktukları kanısındadırlar. **Recep Peker** bunlarca yüceltilmektedir. **CHP'nin gücü, kuvveti ve kendine güveni** yıkılmıştır. Partiyi içten yıkanlar, **'İnönü** başta kalsın ama bir simge olarak' diyorlar. İkinci bölüm, bir zamanlar genç düzenleyiciler diye ün kazanan **Nihat Erim** ve yandaşlarıdır. Onlar da birinci bölümdekilerin atılmaları ve işin kendi ellerine verilmesi düşüncesindedirler.*

*Arapça ezan yasağının kaldırılması için Demokrat Parti'nin Meclis'e götürdüğü öneri hakkında, grubumuzun görüşünü saptamak için yapılan genel kurul toplantısındaki görüşme, bu duygularını açığa vurmuştur. **İnönü**'nün etkilemeleri para etmemiştir. Neredeyse çoğunluk, Türkçe ezan okumanın bir hata olduğunu itirafa kadar gidecek, Demokratların önerilerini özlemle onamaya karar verecekti. **Bunun bir ulusal dil ve bilinç sorunu olduğunu**, ulusal devlet politikasının hemen her yerde Türkçe konuşmayı*

471) *Cumhuriyet*, 17 Haziran 1950; **Kocaçimen**, *op.cit.*, s.42-43; **Şerafettin Turan**, *Türk Devrim Tarihi, 4. kitap.*

buyurduğunu, ulusal bilinç ve politikamızın gereği olarak Türkçe namaza çağrı yapılmasını yeğlediğimizi, ulusal bilince güvenerek cezanın kaldırılmasına karşı, bari sorgulamadan ileri gidilmemesini olsun, kabul ettirinceye kadar akla karayı seçtik."[472]

Evet, CHP cephesinde "**İnönü**'nün etkilemeleri para etmemiştir" ve CHP milletvekilleri Arapça ezana dönülmesine oylarıyla katılmaya yönelmişlerdi. Aynı şekilde DP cephesinde de **Celal Bayar**'ın Türkçe ezandan yana koyduğu ağırlığı da "para etmemişti." DP milletvekilleri doludizgin Arapça ezana koşmuşlardı.

Neler Dediler?

Zafer gazetesi sahip ve başyazarı **Mümtaz Faik Fenik**:

"Ezanın Arapça okunabilmesi, işte bu vicdan hürriyetinin bir neticesi olmak lazım gelir." (*Zafer*, 5.6.1950)

DP Ankara Milletvekili **Sadri Maksudi Arsal**:

"Ezan hakkındaki karar (Türkçe ezan), *geçici bir tedbir olarak alınmıştır. Bunu* ***Atatürk*** *inkılabına bağlama teşebbüsü yersizdir... **Atatürk**'ün ebedi olarak yaptığı inkılapları ile geçici mahiyette olan inkılaplarını birbirine karıştırmamak lazımdır"* dedi ve ezanın Arapça okunmasını istedi.[473]

DP Afyonkarahisar Milletvekili **Kemal Özçoban**:

"Biz ezanı Muhammedi'yi laiklik prensiplerine uygun olmadığı için serbest bırakıyoruz. Bunun için bize irtica yapıyorlar, mürteciler damgasını vurmak isteyenler olursa cevabımız şudur: Biz Anayasamızın koyduğu laiklik prensibine sadakatten başka bir şey yapmıyoruz."[474]

472) **Faik Ahmet Barutçu**, *Siyasi Anılar (1939-1954)*, İstanbul, 1977, s.443; **Şerafettin Turan**, *Türk Devrim Tarihi, 4. kitap (İkinci Bölüm)*, s.42-43.

473) **Albayrak**, *op.cit.*, s.195-196.

474) **Kâzım Öztürk**, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-IX. Dönem 1950-1954*, I Cilt, TBMM Vakfı Yayını, Ankara, 1998, s.358; **Kocaçimen**, *op.cit.*, s.38.

Muğla Bağımsız Milletvekili, *Cumhuriyet* başyazarı **Nadir Nadi**:

"Bunun neresi laiklik?" (*Cumhuriyet*, 17.6.1950)

DP Kayseri Milletvekili **İsmail Berkok** (ve 13 arkadaşının Yasa Gerekçesi):

"...Ana hak ve hürriyetlerden olan vicdan ve din hürriyetini herhangi bir zorlama altında bulundurmamak nedenlerinden ötürü TCK'nun 526. maddesinde mevcut olan ezan ve kametin Arapça okunması yasağı hakkındaki hükmün kaldırılması gerekli bulunmuştur."[475]

İstanbul Müftüsü **Ömer Nasuhi Bilmen**:

"Ezanın ayrı dillerde okunması bir ahenksizlik meydana getirebilir. Lisan bozulur."[476](Yani "Ezan yalnız Arapça okunmalı, Türkçe okunmamalı" diyor.- BNŞ)

Rıfkı Salim Burçak (DP Erzurum Milletvekili):

"Dileyen Arapça okur, dileyen de eskiden olduğu üzere ezanı gene Türkçe okuyabilirdi. Ama bütün memlekette ezan bir tek camide bile Türkçe olarak okunmadı."[477] ("Okunmadı" değil, okutulmadı.- BNŞ)

Türkçe Ezan, Türkiye'nin Milli Sınırlarını Çiziyordu, Arapça Ezan Türk Ulus Devletini Zedeliyor

Güneyimizdeki Suriyeli Arap, "Allah-ü ekber" diye ezan okuyor; burada biz, "Tanrı uludur" diye insanlarımızı namaza çağırıyorduk. Ezanı Türkçe okumakla Suriye ile aramıza bir milli sınır çiziyorduk, fiziki değil manevi bir sınır. Bu manevi sınır fiziki sınırı, coğrafi sınırı güçlendiriyor, perçinliyordu. *"Sınırın ötesi Arap ülkesi Suriye ise, sınırın berisi de Türk ülkesi Türkiye'dir"* diyorduk. *"Suriye'de Arapça konuşuluyor, Arapça dua ediliyor, Arapça*

475) TBMM TD, IX, C. 1, B. 9 (19.06.1950); **Kocaçimen**, *op.cit.*, s.39.
476) *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1950; **Kocaçimen**, *op.cit.*, s.43.
477) **Rıfkı Salim Burçak**, *On Yılın Anıları*, Nurol Matbaacılık, Ankara, 1998, s.56; **Kocaçimen**, *op.cit.*, s.43.

ezan okunuyorsa Türkiye'de de Türkçe konuşulur, camiinde Türkçe dua edilir, minaresinde Türkçe ezan okunur" diyorduk. Burası Türkiye'dir, burada Türkçe konuşulur, Türkçe dua edilir ve Türkçe ezan okunur derken övünüyor, Türklüğümüzle gururlanıyorduk.

Dosta düşmana gösteriyorduk ki Türkiye bir milli devlettir, bir ulus-devlettir. Her milli devletin milli dili olur. Türk milli devletinin de kendi milli dili vardır, o da Türkçe'dir. "Ve Türkçe okulda, kışlada geçerli olduğu gibi camide de, minarede de geçerlidir, geçerli olan tek dildir" diyorduk. Türkçe ezanla Türk insanı mutluydu, gururluydu. Minareler, Türk dilinin en gösterişli, en görkemli zirveleriydi. Türk müezzinler minarelerden Türkçe seslenirler, anadilimizi yere göğe duyururlar ve Türk insanına tarifsiz gurur verirlerdi. Türk halkı milli devletini, milli dilini seviyordu ve milli ezanı ile de övünüyordu. *"Bu ezan Türkçe'dir, benim öz dilimdedir, benim ezanımdır, benimdir"* diyordu.

Türkçe ezanın çizdiği milli sınırımız göz göre göre tahrip edildi, yok edildi. Türkiye, Arapçanın istilasına açıldı. Ezan Arapçaya çevrilince anadilim, dilim dilim edildi. Okuldaki dil benim, kışladaki dil benim; minaredeki dil ise artık benim dilim değil, Arap'ın dili idi. Minaredeki Türkçe, Araplara kurban edildi. Türk minaresinden Türkçe bayrağı indirildi, yerine Arapça bayrağı çekildi. Türk dili, Türk minaresinden atıldı, dışlandı. *"Türkçe buraya çıkamaz"* denildi. Türkçenin en gösterişli zirvelerini Araplar tuttu, Araplar işgal etti. Türk minareleri yabancı işgaline düştü, minarelerimizi çalanlar buna iğreti kılıf da uydurdu. Türkiye'nin 70 bin minaresi Arapların eline geçti. 70 bin minarede Türkçe boğuldu, Türkçe duyulamıyor artık. Şimdi bu minarelerde artık Arap'ın borusu ötüyor. Bu minareleri Türk mimarlar, Türk mühendisler, Türk işçiler dikmişti ama şimdi bunlar birer Türk minaresi olmaktan çıkmıştı artık. Şerefesinde sadece Arapça ezan okunan, Türk diline yer verilmeyen bu minareler bizim minarelerimizdir diyebilir miyiz gönül rahatlığıyla?

Türkçe ezan şu bakımdan da Türkiye'ye çok uygun ve çok yararlıydı: Bu ezan, Türk vatandaşının aidiyet duygusunu güçlendiriyor, pekiştiriyordu. Evet, sınırın her iki yakasında insanlar camiye gidiyordu ama oradakiler Arapça ezanla, buradakiler ise Türkçe ezanla namaza çağrılıyordu. Türkçe ezan, insanlarımıza Türk vatandaşı olduklarını, Türkiye'ye ait olduklarını, Türk kültürüne ait olduklarını her Allah'ın günü beş defa hatırlatıyor, onların aidiyet duygularını sürekli güçlendiriyordu. Türkçe ezan, cepteki vatandaşlık belgesinden daha etkili oluyordu; çünkü nereye ait olduklarını insanlara her gün, evet her gün tekrar tekrar hem de yüksek sesle duyuruyor, hatırlatıyordu.

Bugün aidiyet konusunda bazı vatandaşlarımızın zihinlerinde tereddütler belirmeye başlamış. Özellikle sınır boylarında yaşayan insanlarımız arasında *"Acaba ben nereye aitim?"* diyenler çıkıyormuş. Belki bunda ezanın da etkisi vardır. Sınırın iki yakasında aynı Arapça ezanın okunduğunu gören vatandaş, *"Ben Müslümanım ama acaba nereye aitim, buraya mı, yoksa oraya mı?"* demeye başlamış olabilir. Türkçe ezan zamanında böyle tereddütler söz konusu değildi. Ezan Türkiye'nin manevi sınırını çizmiş, aidiyet duygusunu kesinleştirmiş idi. Türkçe ezanla namaza çağırılan insanlar Türkiye'ye ait idi. Aidiyet duygusunda tereddüt belirtileri ülkemize zararlı olabilir, bütünlüğümüze zarar verebilir. Tereddüt Arapça ezandan kaynaklanıyor olsun olmasın, buna çok dikkat etmek gerekir.

Ezanın Arapça okunması dinin bir gereği değildir. Her Müslüman kendi dilinde ibadet edebilir, ezanı da kendi dilinde okuyabilir. Arap dilinin ve Arap yazısının kutsallığı yoktur. Müslümanlara Arapça dayatması, Arap nasyonalizmine hizmettir. **Hazreti Muhammed**'in Arap olması, *Kuran*'ın Arapça inmiş olması, Arapçanın İslam'ın dili olduğu, ezanın da Arapça okunması gerektiği anlamına gelmez.

Suriye nüfusunun yüzde 10 kadarı Hıristiyan Araptır, bunların da çoğu Katolik. Suriyeli Hıristiyan Araplar, *İncil*'i Arap ya-

zısıyla okurlar, kilisede Arapça dua ederler, kiliselerinin alınlarındaki yazılar da bilinen Arap yazısıdır. 1960'lı yıllarda Şam'da görev yaptık. O yıllarda bizim insanlarımız karayoluyla hacca giderler ve Şam'da, fuar alanında bir-iki gün mola verirler, Şam'ı dolaşırlardı. Bu hacılarımızdan bir grubun, Şam'daki Katolik Kilisesi üzerindeki süslü Arap yazısını; *Kuran* yazısıdır, İslamın yazısıdır zannederek saygıyla selamladıklarına tanık olduk. Buranın bir kilise olduğunu söylediğimiz zaman inanmadılar. Onlar, Arap yazısının "İslamın kutsal yazısı" olduğuna inanmışlardı, aynı yazının "Hıristiyanın yazısı" da olabileceğini akılları almadı.

Suriye ve Lübnan Hıristiyan Arapları arasından birçok kültürlü Arap milliyetçisi yetişmiştir. Bunlar Arap nasyonalizminin ateşli bayraktarlığını yapmışlar, Arap dilini, Arap kültürünü dünyaya yaymak için de çok çalışmışlardır. Arap yazısının İslam'ın yazısı olduğu yalanı ve ezanın da Arapça okunması gerektiği iddiasını cahil Müslümanlar arasına bu Hıristiyan Araplar yaymış olamaz mı?

Almanlar vaktiyle kiliselerde Almanca dua edebilmek için, *İncil*'i Almanca okuyabilmek için tam 30 yıl süren silahlı, kanlı savaşlar verdiler. *İncil* artık Almanca okunmalıydı, eski çağdaki gibi, ortaçağdaki gibi Latince değil, Almanca okunmalıydı. Latince arka plana itilmeli, Almanca öne çıkarılmalıydı. Latince ölü bir dildi, Almanca dipdiri ve gelişen bir dil. Latince Latinlerin diliydi, Almanca Almanların dili. Alman, kendi diline dört elle sarıldı. Almanca kiliseye de girmeliydi, okula girdiği gibi. İncil Almanca okunmalıydı. Almanlarda milli dil bilinci gelişmişti. Almanca yazı dili, kültür dili, resmi dil olduğu gibi kilise dili, din dili de Almanca olmalıydı. Alman ülkelerinde okulda da, kilisede de ana dil Almanca kullanılmalıydı. Almanlar, bir kuşak boyunca milli dil uğruna savaş verdiler, ölümü göze aldılar ve öldüler. Sonunda bu savaştan zaferle çıktılar ve Almanca bayrağını kilise direğine de çektiler. Zaferle sonuçlanan bu sürece "REFORM" dediler.

Biz de Türkçe ezana "REFORM" demiştik. Ama biz Türkler, Türk dili uğruna Almanlar gibi 30 yıl silahlı kanlı bir savaş vermedik. Dilimiz için savaş vermedik, şehit vermedik, Türkçe ezan için ölümü göze alırız, şehadeti göze alabiliriz demedik. Demeye gerek bile duymadık. Türkçe bayrağı minareye çekildi ama biz, **Ulubatlı Hasan** misali, minare fethedildi ama bizim gayretimizle fethedilmedi, biz bir şehit vermedik. Minarede Türkçe ezan uğrunda bir tek şehit vermediğimiz gibi ciddi bir emek de vermedik doğrusu.

Türkçe reformunu, Türkçe ezanı kazanmak için ciddi bir çaba harcamadığımız gibi, bu reformu yaşatmak için de pek zahmete girmedik. Türkçe ezanı yaşatmak için de ciddi bir çaba harcamadık, ciddi bir emek vermedik, bir uğraş vermedik; ter dökmedik, göz nuru dökmedik, nefes tüketmedik. Minarelerimiz Türkçe ezanla fethedilirken biz yine bir çaba harcamamıştık. Türkçenin minarelerdeki zaferi zahmetsiz kazanılmıştı. Dolayısıyla bu zaferin, Türkçe ezanın kadir kıymetini hiç bilemedik. Önemini, gereğini kavrayamadık. Türkçe ezan dediğimiz böylesine önemli ve değerli tarihi kazanımı kolayca elden çıkardık, beş paralık pul gibi harcadık.

Türk dili için çırpınan **Atatürk** oldu. Türkçe ezan da bize adeta gümüş tepsi içinde hazır sunuldu. Diğer bazı kazanımlar da bize hazır sunuldu. Biz, düpedüz hazıra konduk. Gerçi Türkçe ezana da "REFORM" dendi. Gerçekten de bu önemli bir reform idi. İçte de dışta da öyle görülmüş; İslam dünyasında çığır açabilecek bir reform olarak değerlendirilmiş idi. Birçok İslam ülkesine örnek olabilecek bir reform idi. Ama Alman'ın "REFORM" dediği yüzyıllarca yaşatılmış, kökleştirilmiş olduğu halde bizim "REFORM"umuz 18 yaşına bile basamadan, gözümüzün önünde boğazlanıp tarihin çöplüğüne atılıverdi; **Genç Osman**'ın boğazlanması gibi!

Türkçe ezanın tarihe gömülmesi, Türkiye'de Arapça ezanın diriltilmesi, şeyhlere, dervişlere, hacılara, hocalara sunulmuş bir

taviz, bir ödün idi. Oy uğruna verilmiş bir ödün. Büyük bir ödün, önemli bir ödün idi. Özellikle doğulu şeyhlere, seyitlere ve de Kürtçülere, bölücülere sunulmuş büyük bir ödün idi. Arapçayı isteyen de, bekleyen de onlardı. Halk değildi. Türk halkı değildi.

Türk halkı, Arapça bilmez, Arapça anlamaz. Arapça bambaşka bir dildir, bizim dile hiç benzemez. Halk, bilmediği, anlamadığı ve kolay teleffuz edemediği Arapça'dan ancak kurtulmak ister. Ezanı da, kameti de, duayı da, *Kuran*'ı da Türkçe dinlemek, Türkçe okumak ister ve istiyordu. Türk halkı Türkçe ezana alışmıştı, tutucu ve dincilerin baskılarına rağmen Türkçe ezanı sevmişti, müezzinin ne dediğini anlıyordu.

Politikacıların bölücülere, şeyhlere, hocalara verdiği ödünlerden Türkiye çok çekiyor, ilerde de çekecek gibi görünüyor.

Türkçe ezan konusunu şimdilik noktalarken, **Ziya Gökalp**'in 1918'de yazmış olduğu "Vatan" adlı şiirin baş tarafını bugün yine okuyalım.

VATAN

Bir ülke ki, camiinde Türkçe ezan okunur,
Köylü anlar mânasını namazdaki duanın...
Bir ülke ki, mektebinde Türkçe Kuran okunur,
Küçük büyük herkes bilir buyruğunu Hüdanın...
Ey Türk oğlu, işte senin orasıdır vatanın!
.....

Gökalp'i rahmetle ve de hüzünlenerek anıyoruz.

16 Haziran 1950'de Arapça ezanın geri getirilmesinin hemen ardından ülkede bazı gerici kıpırdanışlar baş gösterdi: 22 Haziranda Ticani Tarikatı'na mensup kişiler, **Atatürk**'ün büst ve heykellerine saldırılara başladılar. Ankara'da, Ulaştırma Bakanlığı'nda bulunan iki **Atatürk** büstü parçalandı. 26 Haziranda, "Kınalı sakallı bir başka Ticani", "güpegündüz" Ankara Sıhhiye'deki orduevi önünde bulunan **Atatürk** heykeline bir balyozla saldırıda bulundu. Aynı gün Ankara'nın Çubuk ilçesi meydanındaki **Atatürk**

heykeline de saldırıda bulunuldu... Ertesi yıl 24 Şubatta Kırşehir Cumhuriyet Alanı'ndaki **Atatürk** heykeli parçalandı. 1 Mart 1950'de Cumhurbaşkanı **Celal Bayar**, Kırşehir'e bir **Atatürk** büstü armağan etti. 5 Martta, Kırşehir'de, **Atatürk** heykeline saldırıyı kınayan büyük bir miting düzenlendi. Ve 12 Mart 1951'de DP Konya İl Kongresi'nde fes, çarşaf ve Arap alfabesinin serbest bırakılması istendi.[478]

Orgeneral Mustafa Muğlalı Davası

Çok partili döneme geçilirken bölücülere ve gericilere verilen ödünler ve mesajlar arasında **Mustafa Muğlalı** davasını da unutmamak gerekir. Uzun ödünler zincirinin bir halkasını da bu dava oluşturur.

Mustafa Muğlalı, orgeneral rütbesinde bir emekli paşadır. 1882 yılında Muğla'da doğmuş, 1901'de Harp Okulu'nu, 1904'te Harp Akademisi'ni bitirmiş. **Balkan Savaşı**'na, **Birinci Dünya Savaşı**'na ve **İstiklal Savaşı**'na katılmış, İstiklal Madalyası sahibi bir komutandır. Rütbelerini hakkıyla almış, 1927'de mirliva (tümgeneral), 1932'de ferik (korgeneral) ve 1942'de orgeneral, 1947'de yaş haddinden emekli olmuş. 11 Aralık 1951'de, 69 yaşında İstanbul'da ölmüş.[479]

Muğlalı Paşa, yarım yüzyıla yaklaşan aktif meslek yaşamında çok çeşitli görevlerde bulunmuştur, görevleri arasında Birinci Ordu Komutanlığı da vardır. Konumuz bakımından onun yalnız iki görevine değineceğiz:

Birincisi: Tümgeneral **Muğlalı**, 1929-1931 yıllarında 57. Tümen Komutanı idi. Bu sırada, 23 Aralık 1930'da Menemen'de bir irtica (gerici) ayaklanması patlak vermiş ve **Asteğmen Kubilay** şehit edilmişti. Bu irtica hareketi üzerine kurulan askeri mahke-

478) *CA-2*, s.196.

479) *Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1972, s.134-135.

menin başkanlığını 57. Tümen Komutanı ve 1. Kolordu Komutan Vekili **Mustafa Muğlalı Paşa** yapmıştır. Bu görevin altını çizelim.

Üzerinde durmak istediğimiz ikinci görevi de şudur: **Orgeneral Muğlalı**, 1943-1945 yıllarında 3. Ordu Komutanı'dır. Komutan, bu görevde iken Van'ın Özalp ilçesinde bazı kişilerin öldürülmesine emir vermiş olmakla suçlanmış ve yıllar sonra hakkında dava açılmıştır. **"Muğlalı Davası"** budur.

Orgeneral Mustafa Muğlalı
(1882-1951)

Kubilay'ın Katillerini Yargılayan Komutan Mustafa Muğlalı idi

Menemen olayının elebaşısı "mehdi" olduğunu iddia eden **Giritli Derviş Mehmet** adında Nakşibendi tarikatına bağlı bir mürteci idi. **Derviş**, 7 Aralık 1930'da sarıklı, cüppeli ve de silahlı müritleriyle birlikte Manisa'dan yola çıktı. 23 Aralık sabahı, gün doğarken Menemen'e girdi. Belediye Meydanı'nda çevresine topladığı yüz kadar kişiyle şeriat ilan ettiğini açıkladı. Silahlı asiler, bir müfrezenin başında kendilerine müdahale etmek isteyen yedeksubay **Asteğmen Kubilay**'ı oracıkta vahşice şehit ettiler ve vücudundan ayırdıkları başını meydanda, sokaklarda dolaştırarak teşhir ettiler. **Kubilay**'ın hemen ardından **Hasan** ve **Şevki** adlarında iki mahalle bekçisini de öldürdüler. Ayaklanma, arkadan yetişen askeri birlikler tarafından bastırıldı. Bu arada **Derviş Mehmet** de vuruldu. Kaçanlar yakalandı. İlişkileri, bağlantıları hakkında soruşturma başlatıldı.

Gazi'nin Mesajı

27 Aralıkta İçişleri Bakanı **Şükrü Kaya** ile 2. Ordu Komutanı **Fahrettin (Altay) Paşa** İstanbul'a giderek Dolmabahçe Sarayı'nda Cumhurbaşkanı **Gazi Mustafa Kemal**'e ayaklanma hakkında bilgi verdiler. **Gazi**, 28 Aralıkta orduya şu başsağlığı mesajını gönderdi:

*"Menemen'de ahiren vukua gelen irtica teşebbüsü esnasında zabit vekili **Kubilay Bey**'in vazife ifa ederken duçar olduğu akibetten Cumhuriyet ordusunu taziyet ederim. **Kubilay Bey**'in şehadetinde mürtecilerin* (gericilerin) *gösterdiği vahşet karşısında Menemen'deki ahaliden bazılarının alkışla tasvipkâr bulunmaları, bütün Cumhuriyetçi ve vatanperverler için utanılacak bir hadisedir. Vatanı müdâfaa için yetiştirilen, dahili her politika ve ihtilafın haricinde ve fevkinde muhterem bir vaziyette bulunan Türk zabitinin mürteciler karşısındaki yüksek vazifesi vatandaşlar tarafından yalnız hürmetle karşılandığına şüphe yoktur.*

Menemen'de ahaliden bazılarının hataları bütün milleti müteellim etmiştir (acı vermiştir). *İstilanın acılığını tatmış bir muhitte genç ve kahraman zabit vekilinin uğradığı tecavüzün milletin bizzat Cumhuriyet'e karşı bir suikast telakki ettiği ve mütecasirlerle müşevvikleri, ona göre takip edeceği muhakkaktır. Hepimizin dikkati bu meseledeki vazifelerimizin icabatını hassasiyetle ve hakkiyle yerine getirmeğe matuftur.*

*Büyük ordunun kahraman genç zabiti ve Cumhuriyet'in mefkûreci muallim heyetinin kıymetli uzvu **Kubilay**'ın temiz kanı ile Cumhuriyet hayatiyetini tazelemiş ve kuvvetlendirmiş olacaktır."*[480]

Yine 28 Aralık günü 8 kişinin nezaret altına alındığını haberi basında yayımlandı. Tutuklananlar arasında Nakşibendi tarikatının "Kutbülaktabı" yani başı **Esat Efendi** de bulunuyordu.

480) *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Türk İnkilap Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964, s.547.

Muğlalı Paşa Divan-ı Harp Reisi

31 Aralık 1930'da Bakanlar Kurulu, Menemen ilçesi ile Manisa ve Balıkesir merkez ilçelerinde bir ay süreyle sıkıyönetim ilan edilmesine karar verdi. Bu karar ertesi gün TBMM'de oybirliğiyle kabul edilerek onaylandı. Bu üç ilçe 1931 yılına sıkıyönetim altında girdi. Sıkıyönetim Komutanlığına 2. Ordu Komutanı **Fahrettin (Altay) Paşa**, Divan-ı Harp reisliğine de 1. Kolordu Komutan Vekili **Mustafa Muğlalı Paşa** atandı.

Ağrı ayaklanmasından birkaç ay sonra patlak veren Menemen olayı, göründüğünden çok daha önemli bir gerici ayaklanma girişimi olarak değerlendirildi. **Gazi**'nin ifadesiyle *"bizzat Cumhuriyet'e karşı bir suikast"* idi. Henüz on yaşını doldurmamış olan Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı, siyasi nitelikte, organize bir gerici ayaklanma hareketinin başlangıcı idi. Doğudaki **Şeyh Sait ayaklanması**'nın benzeri, beş yıl aradan sonra Batı Anadolu'da tekrarlanmak istenmiş ve bunun ilk silahları Menemen'de patlatılmıştı. Doğu'daki **Şeyh Sait** de bir Nakşibendi idi, Menemen'deki **Derviş Mehmet** de. Biri şeyh, diğeri dervişti, her ikisi de gencecik Cumhuriyet'in canına kıymak istiyordu. Olay, ülkede büyük tepkiyle karşılandı ve büyük mitinglerle lanetlendi. **Kubilay** **"Devrim Şehidi"** ilan edildi.

Bir İngiliz Değerlendirmesi

İngiliz Büyükelçisi **Clerk,** Londra'ya gönderdiği 31 Aralık 1930 günlü, 491 sayılı raporunda şunları söylüyordu:

*"Menemen olayı Türk Hükümetince çok vahim olarak görülüyor. İstanbul'da bulunan **Gazi**, olayı ve **Kubilay**'ın öldürülmesini haberi alır almaz hemen **İsmet Paşa**'yı, **Fevzi Çakmak**'ı ve Meclis Başkanı **Kâzım Paşa**'yı yanına çağırdı ve olayın şiddetle bastırılmasına karar verildi. İrtica Cumhuriyet için en büyük*

tehlike olarak görülüyor. Menemen, Balıkesir ve İstanbul'da tutuklamalar yapılıyor. Resmi basın Serbest Fırka'yı bu başkaldırının sorumlusu olarak gösteriyor. Bazı gazeteler de bunda yabancı parmağı bulunduğunu yazıyor. Muhalif gazeteler ise olayı büyütmemek gerektiğini savunuyor."[481]

7 Ocak 1931'de Çankaya'da, Cumhurbaşkanı **Gazi Mustafa Kemal** başkanlığında, **İsmet Paşa, Kâzım (Özalp) Paşa, Fahrettin (Altay) Paşa,** İçişleri Bakanı **Şükrü Kaya** ve Milli Savunma Bakanı **Zekai (Apaydın) Bey**'in katıldıkları bir toplantı yapıldı. Menemen olayı bütün olasılıklar göz önünde tutularak değerlendirildi. **Gazi,** asilerin siyasi bağlantılarının araştırılmasını, cezalarda sert davranılmasını istedi. **İsmet Paşa,** eski Serbest Cumhuriyet Fırkalıların manevi sorumluluğu üzerinde durdu. **Şükrü Kaya** ile **Kâzım Paşa** ise asilerin tarikat bağlantıları üzerinde durarak Nakşibendiliğin ortadan kaldırılması gerektiğini savundular.

Yargılama ve İdamlar

Önemle olayın üzerine gidildi. Tarikat bağlantıları da araştırılarak tutuklamalar yapıldı ve sanıklar sıkıyönetim mahkemesine sevk edildi. Mahkeme Başkanı Tümgeneral **Mustafa Muğlalı.** 15 Ocak 1931'de yargılamalara başlandı.

İngiliz Büyükelçisi **Clerk,** 28 Ocak 1931 günü, *"Menemen sanıkları yargılanıyor. Bazı gazeteler bu olayda İngiliz parmağı olduğunu yazıyor. Bu konuyu Dışişlerinin dikkatine getirdik. Numan Bey* (**Menemencioğlu**) *bu yayınları, 'binbir gece masallarına' benzeterek bunların ciddiye alınmayacağını belirtti"* diyordu.[482]

Tümgeneral **Mustafa Muğlalı** başkanlığındaki sıkıyönetim mahkemesi 30 Ocak 1931'de yargılamayı bitirdi. 31 sanığı idam

481) **Şimşir,** *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt 7,* s.XCI-XCII, 139-140, No. 51: Clerk'ten Henderson'a yazı, 31.12.1930, No. 491.

482) *Ibid.,* s.XCII, 142, No. 53: Clerk'ten Henderson'a yazı, 28.1.1931, No. 28.

cezasına, 41 sanığı da 1 yıl ile 24 yıl arasında değişen hapis cezalarına çarptırdı. İdam hükümleri, 31 Ocakta Meclis'in onayına sunuldu. Meclis 29 idam hükmünü onayladı, 2 kişinin idam cezasını hapis cezasına çevirdi. 3 Şubat 1931 günü, 29 mahkûmdan 28'i idam edildi. (İdam mahkûmlarından biri kaçmıştı, daha sonra yakalanıp o da idam edildi. Böylece idam edilenlerin sayısı 29'a çıktı.)

4 Şubat 1931'de, İngiliz Büyükelçisi **Clerk**, gelişmeleri Londra'ya şöyle bildirdi:

"TBMM, Menemen sanıklarına verilen idam cezalarından 28'ini onayladı ve cezalar herhalde dün (3 Şubat) *infaz edilmiştir. Gözlemciler, bağışlayıcı olması yönünde Hükümetin Meclis'e telkinde bulunmamış olmasını eleştiriyor. Görüştüğüm bazı mebuslar da bu düşüncededir. Nakşibendilerin başı* ***Şeyh Esat*** *hapishanede öldü. Mahkeme başkanının açıklamasına göre* ***Şeyh Esat****, ölmeden önce bu olayda İngiliz ajanı* ***Lawrence****'in parmağı olduğunu açıklamaya hazırlanıyormuş. Bu konuda Dışişlerinin dikkatini çektim."*[483]

1929 yılında bir dünya ekonomik krizi patlak vermiş, kriz ertesi yıl Türkiye'yi de vurmuşltu. Menemen olayı bu kriz yılında patlak vermişti. İngiliz Büyükelçi **Clerk**, mali krizi hatırlatarak Türkiye 1932 Yıllık Raporu'nda Menemen olayına şöyle değinmiştir:

"Menemen olayının gerginliği 1931 yılına taştı. Sert önlemler alındı, 28 kişi asıldı. Bu arada Cumhurbaşkanı halkın nabzını tutmak için yurdu dolaştı. ***Gazi****'nin üç ay süren yurt gezilerinin ardından genel seçimlerin yenilenmesine karar verildi. Mecliste 30 sandalye muhalefet adaylarına ayrıldı ve 20 muhalif seçildi. İçerde sükûnet sağlanınca Hükümet, dış ilişkileri geliştirmeye ve*

483) *Ibid.*, s.XCII-XCIII, 143-144, No. 54: Clerk'ten Henderson'a yazı, 4.2.1931, No. 37.

Düzce'de yakalanan Menemen sanıkları İstanbul'dan Menemen'e götürülürken (1930).

mali krize eğilmeye yöneldi. Bütçede 36 milyon TL kesinti yapıldı. Memur sayısı ve maaşlar azaltıldı. Parasızlığa rağmen milli savunma yüksek standartta tutuldu, demiryollarına ve eğitime para ayrıldı. Avrupa ülkeleriyle karşılaştırılınca dünya ekonomik krizinde Türkiye'de daha az sıkıntı yaşandı.

1931'de Kürt ayaklanması olmadı. Tedbirler alındı. ***Şeyh Mahmut*** *Irak'a teslim edildi. İran'la sınırın düzeltilmesi için müzakereler başladı ve devam ediyor. Ağrı bölgesinde bir yıl önceki ayaklanmaya katılan Kürtler yargılandı. İngiliz Büyükelçiliğinden iki görevli Doğu Anadolu'yu dolaştı. İçişleri Bakanı da o bölgeyi ziyaret etti. Doğu Anadolu'da tek tük kanunsuzluklar hâlâ görülüyor..."*[484]

484) *Ibid.*, s.CXXXII, 3005-307, No. 126/1: Türkiye Hakkında 1931 Yıllık Raporu (Annual Report on Turkey for 1931).

1931 yılı böyle kapandı ve Menemen davaları da 28 artı 1 idamla noktalandı.

Yıllar sonraki gelişmelerden anlaşılıyor ki, Nakşibendi tarikatı, bu idam hükümlerine bir mim koymuş ve bu cezaları veren mahkemenin başkanı **Mustafa Muğlalı**'yı da unutmamıştır...

Buna bir nokta koyup geçelim ikinci olaya.

Van Yöresindeki Eşkıyalık ve Muğlalı Paşa

Menemen olayından 19 yıl sonra, 1949 yılında, Demokrat Parti muhalefeti, "**Mustafa Muğlalı olayı**" diye bir başka olay ortaya atıyor. **Muğlalı Paşa** suçlu ilan ediliyor ve cezalandırılmak isteniyor. Olay, kamuoyuna özetle şöyle sunuluyor:

*"**Muğlalı** olayı, 1943'te **Orgeneral Mustafa Muğlalı**'nın 3. Ordu Komutanı olarak görev yaptığı sırada meydana geldi. Savaş yıllarının darlığı nedeniyle özellikle İran sınırında kaçakçılık olaylarının artması, bölgede sıkı güvenlik önlemleri alınması zorunluluğunu getirdi. Güvenlik güçleriyle kaçakçılar arasında sık sık görülen olaylardan biri Van'ın Özalp ilçesinde yaşandı. Temmuz 1943'te, bir bölümü İran topraklarında yerleşmiş bulunan Milan aşiretinin büyük bir hayvan sürüsünü İran'a kaçıracağı ihbarıyla harekete geçen askeri birlikler, kaçakçıların izini bulamadı. Bunun üzerine aşiretin Özalp ilçesine bağlı Harapsorik, Milanengiz ve Tagorengiz köylerinde yaşayan 40 üyesi gözaltına alındı. Mahkemeye çıkarılan bu 40 kişiden 5'inin tutuklanıp ötekilerinin serbest bırakılmasına rağmen Özalp'e gelen **Orgeneral Mustafa Muğlalı**, köylülerden 33'ünün alınarak sınıra götürülmesi ve orada kurşuna dizilmesi emrini verdi. İki yedeksubay asteğmenin komutasındaki müfreze emri yerine getirdi..."*[485]

Muhalefetin iddiası bu. Bu iddia üzerine, Meclis'te ve Meclis dışında büyük gürültü koparılıyor. **Muğlalı Paşa**'nın ölümüne

485) *CA-2*, s.169.

kadar sürdürülen bu yaygara içinde, Van yöresinde **İkinci Dünya Savaşı** yıllarında gerçekte neler yaşanmış olduğu da kamuoyundan gizlenmeye çalışılıyor. Biraz açalım.

Van Yöresinde Ağrı Olayları Hortlatılıyor ve...

İkinci Dünya Savaşı içinde Van yöresinde yaşananlar basit birer kaçakçılık olayları değildi. İşin içinde kaçakçılıktan başka siyasal amaçlar da vardı. On yıl kadar önce Ağrı bölgesinde yaşananlar bu defa Van yöresinde tekrarlanmak isteniyordu. **İsmet Paşa**, Ağrı Dağı'nda yaşanmış olanları şöyle özetlemişti:

*"**Şeyh Sait** ayaklanmasından sonra doğuda her sene halkı ayaklandırmak isteyen, yolları kesen bir siyasi şekavet zuhur ederdi. Bunları İran'da yerleşmiş olan **İhsan Nuri** isminde bir adamın başkanlık ettiği bir Kürdistan hareketi yaratırdı. Her sene hududu geçer, etrafa sarkıntılık ederlerdi. İran'dan gelerek topraklarımız üzerinde cereyan eden bu hadiseler, İran ile ticari muvasalamıza dokunduğu gibi, siyasi münasebetlerimizi de sarsıyor ve doğuda daimi olarak asayişi siyasi bir surette ihlal eden bir yuva bulunduğu manasını taşıyordu... Ağrı Dağı, İran'da yuvalanmış olan siyasi çetelerin kolaylıkla Türkiye içine sarkıntılık edebilmelerine imkân veriyordu... Nihayet buna bir son vermek lazım geldi..."*[486]

Ağrı isyanı bastırılmış, İran tarafından Türkiye'ye aşiret saldırıları durdurulmuştu. Ağrı yöresinde sınır düzeltmesi de yapılmış olduğundan buradan artık kolay kolay Türkiye'ye saldırılamıyordu. Hele **Şah Rıza Pehlevi**'nin 1934'te Türkiye'ye yaptığı ziyaretten sonra, yani Türk-İran dostluğu ileri düzeye çıkarıldıktan sonra artık Ağrı yöresinde yeni olaylar çıkmamıştı.

1940 başlarında bu defa Van yöresinde Türkiye'ye karşı yeni saldırılar görülmeye başlandı. Artık İran'da hava değişmişti, İran işgal edilmişti. Ülkenin kuzey yarısı Sovyetler'in işgalinde, güney

486) **İsmet İnönü**, *Hatıralar*, s.526.

yarısı da İngilizlerin işgalinde idi. **Şah Rıza Pehlevi** tahttan indirilmişti. İran'dan Türkiye'ye yeni saldırılar gelmeye başlamıştı. **İsmet Paşa**'nın "siyasi çeteler", "eşkıya çeteleri" dediği çeteler, şimdi Van yöresinden Türkiye'ye sarkıntılık ediyorlardı. Bu çeteler yine İran'dan geliyor, Van taraflarından Türkiye'ye giriyor, Türkiye içinden de destek alarak hem eşkıyalık ve kaçakçılık yapıyor hem de Türkiye'nin başına ciddi siyasi dertler açmaya çalışıyorlardı. Çetelerin büyük çapta kaçakçılık yaptıkları doğruydu. Büyük hayvan sürüleri Türkiye'den kaldırılıp İran'a kaçırılıyordu. İran'dan da Türkiye'ye büyük çeşitli kaçak mallar sokuluyordu. Bunlar doğruydu. Kaçakçı örgütlerin büyük paralar vurdukları şüphesizdi. Ama kaçakçılık aslında bir paravandı. Asıl amaçları gizlemek için kullanılan bir paravandı. Silahlı çeteleri İran'da örgütleyenler, hazırlayıp Türkiye'nin üzerine salanlar başka amaçlar peşindeydi.

Türkiye Dünya Savaşına Bulaştırılmak İsteniyor

Türkiye, 1939'da başlayan **İkinci Dünya Savaşı**'nın dışında kalmıştı. Gerek Almanya, gerek İngiltere ve müttefikleri, Türkiye'yi kendi saflarında savaşa sokabilmek için Ankara'ya baskı üstüne baskı uygulamışlardı ve baskılarını sürdürüyorlardı. Türkiye, savaşın dışında kalabilmek, şu veya bu şekilde savaşa bulaşmamak için akla karayı seçiyordu. Türkiye ateş çemberi içindeydi. Türkiye'nin dört tarafı ateş altındaydı. Bu ortamda bir kaza, bir tuzak Türkiye'yi savaşın içine sürükleyebilirdi. Ufak bir hata, memleketin başına büyük gaileler açabilirdi. Dışişleri Bakanlığımız gece gündüz nöbetteydi. 24 saat boyunca saat saat değil, dakika dakika dış gelişmeleri izliyor, not ediyor ve hemen yüksek makama arz ediyordu. Türk ordusu da nöbette ve tetikteydi. Bütün Türkiye diken üstündeydi...

1942 yılında Türkiye üzerindeki baskılar gittikçe yoğunlaştı. Türkiye mutlaka savaşa çekilmek isteniyordu. Cumhurbaşkanı

İsmet İnönü, 1 Kasım 1942'de Meclis'i açış konuşmasında, savaş tehlikesine önemle dikkat çekti. Türkiye, savaşın eşiğine gelmiş gibi görünüyordu. **İnönü** şunları söyledi:

"...Aziz arkadaşlarım, muharebe edenler arasında bir anlaşmayı bugün için ümit ettirecek hiçbir yerde hiçbir delil yoktur. Öyle görünüyor ki 1943 yılı daha geniş ve daha insafsız muharebelerle geçecektir... Büyük Meclis takdir eder ki gittikçe şiddetlenen düşmanlık havası içinde, her gün biraz daha sinirlenmiş taraflar ortasında, tarafsızlık politikasını yürütmek, hükümet için çok yorucu olmaktadır...

Büyük Millet Meclisi'nin ehemmiyetle dikkatini celbetmek isterim ki patladığı günden beri dünya harbine memleketimiz en ziyade bugün yaklaşmıştır. Hakiki kuvvetlerimizi, sağlam vaziyetimizi bulandırıp gölgelendiren bir manevi telaş ve ıstırap havası, bütün vatanımızın üzerinde esmektedir... Bilmediğimiz bir istikametten ve bilmediğimiz bahaneler altında vatanımızın taarruza maruz kalması ihtimalini Büyük Millet Meclisi'nin ciddi olarak göz önünde tutması icabeder..."[487]

İsmet İnönü'nün öngördüğü gibi, 1943 yılında savaş şiddetlendi ve Türkiye üzerindeki baskılar da iyice yoğunlaştı. O yıl 14 Ocakta Başkan **Roosevelt, Churchill** ve General **De Gaulle** Casablanca şehrinde toplandılar.: Savaşın gidişatını görüştüler ve bu arada Türkiye'nin savaşa çekilmesi konusunu da konuştular. Bu toplantının hemen ardından, İngiltere Başbakanı **Churchill** 30 Ocakta gizlice Adana'ya geldi ve Türkiye'yi savaşa sokması için Cumhurbaşkanı **İsmet İnönü**'yü ikna etmeye çalıştı. Başaramadı. Eli boş döndü. 28-30 Kasımda **Churchill, Roosevelt** ve **Stalin** Tahran'da buluşacak; 4-7 Aralıkta **Roosevelt, Churchill** ve **İnönü** Kahire'de biraraya gelecek ve müttefikler hep Türkiye'yi savaşa sokmaya çalışacaklardı.

487) *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları*, İkinci Cilt, s.31-32.

Türkiye'yi savaşa sokmak için diplomatik baskılar sonuç vermeyince sınır boylarındaki silahlı aşiretler devreye sokuldu. **İsmet İnönü**, önceden Meclis'in dikkatini çekiyordu: *"Bilmediğimiz bir istikametten ve bilmediğimiz bahaneler altında vatanımızın taaruza mâruz kalması ihtimali"* olduğunu belirtiyordu. Son derece uyanık olmak, sürekli tetikte olmak gerekiyordu.

Sınır Boylarında Çeteler de Devreye Sokuldu

İşte tam bu sırada, Türkiye'yi büyük savaşa bulaştırabilmek için İran'daki çeteler de devreye sokuldu. İranlı çetelerin bir kolu sınırın beri tarafındaydı. Bunlar "gündüz külahlı, gece silahlı" takımıydı. Çeteler, İran'dan gelip Türk topraklarına giriyor, kaçakçılık da yapıyor ama asıl amaçları siyasi, Türkiye'yi bir ucundan büyük savaşa bulaştırmak idi. İran'dan Türkiye'ye saldıran çeteler, yalnız büyük hayvan sürülerini kaldırıp götürmüyor, aynı zamanda Türkiye'nin kuyusunu kazmaya çalışıyordu.

Türkiye'nin bir gün savaşa girmesi, **Taşnak** Ermenilerinin ve **Hoybun** Kürtlerinin beklentisiydi. **Taşnak** örgütü, *"Taşnaksutyun için en elverişli zamanın Türkiye'nin bir savaşa girdiği zaman olacağı"* fikrini tüzüğüne de koymuştu. **Birinci Dünya Savaşı**'nda emellerini gerçekleştirememişlerdi, şimdi **İkinci Dünya Savaşı**'nda da bunu deneyeceklerdi. Kürtçülerin Taşnaklarla ortaklaşa kurdukları **Hoybun** örgütü de **Taşnak** görüşünü benimsemişti, Türkiye'nin şu veya bu şekilde savaşa sokulmasını istiyordu.

Ağrı'da ayaklanma bastırılınca asilerin şu elebaşıları İran'a kaçmıştı: **İhsan Nuri**, Celali aşireti reisi **İbrahim Haso Telli, Semikanlı Timur, Şeyh Abdülkadir, Şeyh Tahir, Seyyid Abdülvehhap**, kardeşi **Seyyid Resul**, Ermeni **Abraham Şigo**, Karaköseli Ermeni **Kigam (Kerem)**.[488] Bunların çoğu, 1940'larda yabancı ser-

488) *Taşnak-Hoybun*, T.O. Matbaası, Ankara, 1931. s.28; İkinci baskı: İleri Yayınları, İstanbul, 2005, s.34-35.

vislerin hizmetindeydi ve silahlı çeteleri İran'dan Türkiye'ye saldırtılıyordu. İran, İngiliz ve Rus işgali altındaydı, şimdi Kürt çetelerin arkasında bu işgal kuvvetleri vardı. Elbirliğiyle Türkiye'nin savaşa sokulması için uğraşıyorlardı. Türkiye savaşa girerse Anadolu'da taşlar yerinden oynayacak ve Ermenilere de, Kürtçülere de gün doğacaktı. Her tarafın kendi hesapları var.

1950'li yıllarda Mülkiye'de öğrencisi ve asistanı olduğumuz ve kendisinden feyz aldığımız siyasi tarih profesörümüz rahmetli **Ahmet Şükrü Esmer** hocamız, *"Türkiye, müttefiklerin yanında Almanya'ya karşı savaşa girseydi Almanya Türkiye'yi işgal eder, Kızıl Ordu gelip bizi 'kurtarırdı'. Kurtardıktan sonra Ruslar geri dönmez ve Türkiye'yi bir Halk Cumhuriyeti yaparlardı, Doğu Avrupa'da yaptıkları gibi"* derdi.

Esmer Hocam açıkça söylemiyordu ama onun öğrencileri bizler, Sovyet Rusya'nın 1945 yılında Türkiye'den Kars ve Ardahan'ı istediğini hatırlayarak Türkiye'de nasıl bir Halk Cumhuriyeti kurulabileceğini az-çok tahmin edebiliyorduk. Ruslar Türkiye'yi, örneğin Macaristan veya Romanya Halk Cumhuriyeti'ne benzetirlerdi, hatta daha da beter ederlerdi. Romanya ve Macaristan, toprakları parçalanarak birer halk cumhuriyetine dönüştürülmüştü. Kızıl Ordu Türkiye'ye girseydi Türkiye'den hem Ermenistan'a hem Gürcistan'a toprak verir, Boğazlar bölgesini Sovyet üsleri yapar, Güneydoğu Anadolu'da da Mahabat Cumhuriyeti'nin bir benzerini kurardı. Bunları tahmin edince ürperiyor ve o savaş günlerinde ne büyük vartalar atlatmışız diyorduk.

Peki, Alman işgalinden Türkiye'yi, Kızıl Ordu değil de dost ve müttefik Amerikan ve İngiliz orduları "kurtarınca" ne olurdu? Bunu tahmin etmek pek güç değildir: O zaman biraz değiştirilmiş yeni bir **Sevr Antlaşması** Türkiye'nin önüne getirilirdi. Yalnız Anadolu üzerinde kurulacak büyük Ermenistan'ın sınırlarını çizmek görevini, Başkan **Wilson** yerine bu defa Başkan **Roosevelt** üstlenirdi, onun ömrü yetmezse **Eisenhower** devreye girerdi!

Senaryolar, ihtimaller uzayıp gider. Hele bir Türkiye savaşa girsindi, o zaman neler neler olabileceği görülecekti. Tozlu arşiv raflarından Türkiye'nin önüne nice dosyalar indirileceği o zaman anlaşılacaktı. Şu Anadolu'nun taşları hele bir yerinden oynatılsın, ardından neler gelebileceğini tasavvur etmek bile insanının uykularını kaçırmaya yeter de artar.

Böyle beklentiler ve hayallerle silahlı eşkıya çeteleri İran'dan Türkiye'ye saldırtılıyor, Türkiye büyük savaşa bulaştırılmak isteniyordu. Bunun için uğraşıyorlardı. Yurtsever Türk askeri Türkiye'ye nasıl komplolar ve tuzaklar hazırlandığının farkındaydı. Van yöresinde bu oyunları bozan ve eşkıyayı tepeleyen 3. Ordu Komutanı Orgeneral **Mustafa Muğlalı** olmuştur.

Sonraları *"Dünya savaşına girmemizi engelleyen* ***İsmet Paşa*** *Türk milletinin erkekliğini öldürdü"* diyen DP politikacıları çıkmıştır. Ama biz, **İnönü** Türkiye'yi savaş dışında tutmakla parçalanmaktan kurtarmıştır, **Muğlalı Paşa** da sınır boyundaki çetelerin oyunlarını bozmakla iyi bir görev yapmıştır kanısındayız.

Tarikatçılar ve Bölücüler İntikam Peşindeydi

Menemen olayı bir, Van/Özalp olayı iki! **Muğlalı Paşa**, Menemen'de **Kubilay**'ın katillerini ipe göndermiş; Van'ın Özalp ilçesinde de eşkıyayı tepelemiş, bölücülerin oyununu bozmuş. Bu Cumhuriyet düşmanları, yedikleri bu darbeleri kolay unuturlar mı, fırsat bulunca intikam almak istemezler mi? Fırsat kendilerine çok partili döneme geçilince, 1950 seçimleri öncesinde verilmiş. Onlar da bu fırsatı kullanmıştır.

Peki, **Muğlalı Paşa**'nın 3. Ordu Komutanıyken Van'ın Özalp ilçesinde masum insanları kurşuna dizdirdiği iddiasına ne demeli? Paşa suçlu değil miydi? Buna pek ihtimal veremiyoruz. Çünkü Türkiye bir devlettir, aşiret değil. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde insan hayatı aşiret ağasının elinde değildir, derebe-

yi bozuntusunun iki dudağının arasında değildir. Bu ülkede yaşayanlar ve özellikle bu devlette görev üstlenmiş olanlar bilirler ki, "kanunsuz suç olmaz", "yargısız infaz olmaz". Yarım yüzyıl bu devlete hizmet etmiş bir ordu komutanı bunu bilmez mi? Bilir. Bile bile suç işlemiş, "şeytana uymuş" diyelim. O takdirde cezasını görür, mutlaka görmesi gerekir. Hiç kimse yasaların üstünde değildir. Geçmiş hizmetleri ne olursa olsun, kim olursa olsun, suçluysa yargılanır ve cezasını çeker.

Öyleyse **Muğlalı Paşa** neden zamanında mahkemeye sevk edilmedi, neden yargılanmadı? Normal hukuk yolu Paşa'nın daha 1940'larda yargılanmasını gerektirmez miydi? Olay 1943 yılında geçmiş idiyse neden o zaman dava açılmamış da yıllarca beklenmiştir? Bunu anlamak mümkün mü? Değil. Paşa, 1947 yılında yaş haddinden emekli olmuş, aktif görevden çekilmiş. Bundan sonra da dava açan olmamış.

Yine birkaç yıl beklenmiş, tam kritik 1950 seçimleri yaklaşırken muhalefet birden bire patlamış, ayaklanmış, büyük gürültüyle **Mustafa Muğlalı Paşa**'yı hedef almış. Muhalefet hak, hukuk peşinde miydi, yoksa oy peşinde mi? Açıkçası, Demokrat Parti muhalefeti, **Muğlalı** davasını politik bir şova dönüştürmüştür. Konu, hukuki bir dava olmaktan ziyade siyasi bir gösteri, bir meydan okuma, muhaliflere bir mesaj verme, ödün verme hareketi olup çıktı. DP içindeki tarikatçılar, Nakşibendiler, bölücüler, yakın geçmişten hesap soruyor ve seçmenlere mesaj veriyorlardı. Emekli Orgeneral **Muğlalı**'nın şahsında, bir bakıma **Derviş Mehmet**'lerin ve 1940'larda Van yöresinde tepelenmiş olan bölücü eşkıyanın hesabı sorulmak, rövanşı alınmak isteniyordu. Bir taşla birkaç kuş birden vuruluyor, hem gericilere ve bölücülere mesaj veriliyor, hem de DP'ye oy kazandırılıyordu. Görülen oydu ki, **Muğlalı** davası, normal hukuki mecrasından saptırılıp siyasi oya dönüştürülmek istenmişti.

Bu hava içinde Emekli Orgeneral **Mustafa Muğlalı**, 1 Eylül 1949 günü tutuklandı ve mahkemeye sevkedildi. Davaya bakan askeri mahkeme iddiaları inceledi ve 23 Kasım 1949 günü **Muğlalı**'yı serbest bıraktı.[489]

Mahkeme serbest bıraktı ama politikacılar onun peşini bırakmadı. Ne zamandır beklenen 1950 genel seçimine şunun sırasında altı aylık bir zaman kalmıştı. Böyle bir zamanda **Muğlalı**'nın aklanıp hepten serbest kalması hem tarikatçı hem Kürtçü seçmenler arasında büyük düş kırıklığı yaratır ve seçimlerde Demokrat Parti'ye oy kaybettirirdi. Öyleyse, ne yapıp yapıp **Muğlalı** yeniden yargılanıp mahkûm edilmeliydi. Seçmenlerin gözleri önünde emekli orgeneral, yerden yere vurulmalı, süründürülmeliydi. Öyle yapıldı.

Yeniden mahkeme kuruldu. 25 Şubat 1950'de **Muğlalı Paşa** yeniden mahkeme önüne çıkarıldı. Bu defa mahkeme 2 Mart 1950'de Paşa'yı 20 yıl hapse mahkûm etti.[490] Bu kararı da Askeri Yargıtay bozdu.

Yeniden mahkeme, yeniden karar derken 1951 yılına gelindi. Sonunda Emekli Orgeneral **Mustafa Muğlalı** 6 yıl, 6 ay hapis cezasına çarptırıldı ve hapishaneye gönderildi. Fakat iki yıldır yerden yere vurulup süründürülen, perişan edilen emekli paşanın sağlığı iyice bozulmuştu. 2 Şubat 1951 günü, sağlık nedeniyle tahliye edildi.[491]

Demokrat Parti artık iktidardaydı ve **Muğlalı Paşa** ile iki yıldır uğraşan DP'li politikacılar paşanın tahliye edilmesine de tepki göstererek TBMM içinde tartışma çıkardılar. Nakşibendi tarikatının "Kutbülaktabı", yani başı **Esat Efendi**, Menemen davası sırasında hapiste ölmemiş miydi? Öyleyse **Muğlalı Paşa** da hapiste ölmeliydi, istedikleri buydu.

489) *CA-2*, s.162.
490) *Ibid.*, s.177.
491) *Ibid.*, s.193.

Bölücüler ve Tarikatçılar Yüreklendirildi

Emekli Orgeneral **Mustafa Muğlalı** hapisten çıktı, 11 Aralık 1951'de hayata gözlerini kapadı. Bölücü ve tarikatçıların zulmünden kurtuldu.

Gerçekten suçlu muydu? Hukuk tarihçileri bunu araştırabilirler. Eskiler "Şuyuu vukuundan beterdir" derlermiş. Çamur at, izi kalır. Yapılan buydu. Bizim burada belirtmek istediğimiz şudur:

Demokrat Parti, **Muğlalı** davası dolayısıyla bölücülere ve tarikatçılara mesaj vermiş, ödün vermiştir, büyük ödün. Bölücüler ve tarikatçılar mesajı almış, yüreklenmiş, cesaretlenmiştir. Türkiye'de yeni kuşak bölücü ve tarikatçı yetiştirilmesine elverişli ortam hazırlamıştır. Bu ortamda yetişen bölücü çocukları ve tarikat çocukları, yarım yüzyıl önceki babalarından daha cesur, daha yürekli ve daha saldırgan olacaklardır, olmuşlardır.

Altemur Kılıç'ın ifadesiyle, *"DP iktidarının, Kürt isyanlarının bastırılmasında önemli bir rol oynadığı için Kürtçülerin hışmını çekmiş olan **General Mustafa Muğlalı**'yı yargılatması Kürtçüleri teşvik etmiştir. Kürtçülük hareketine ivme kazandırmıştır."*[492]

DP'li politikacılar yalnız bir emekli komutanı hedef almakla da yetinmediler, aktif görevdeki paşalara da el attılar ve orduda tasfiyeye gittiler.

Orduda Tasfiye: Üç Orgeneral Birden Emekli Ediliyor

Demokrat Parti (DP), 14 Mayıs 1950'de yapılan genel seçimden zaferle çıkmış, oyların % 53,3'ünü alarak 408 milletvekili çıkarmış ve tek başına iktidar olmuştu. Seçimin kesin sonucu belli olunca DP lideri **Celal Bayar** 22 Mayısta Türkiye'nin 3. Cumhur-

492) **Altemur Kılıç**, *Büyük Kürdistan Küçük Türkiye*, Akasya Kitap, Ankara, 2007, s.164.

başkanı olmuştu. İlk DP hükümetini **Adnan Menderes** kurmuş ve yeni hükümet 2 Haziranda güvenoyu alarak göreve başlamıştı.

Yeni hükümetin ilk işlerinden biri orduda tasfiyeye gitmek oldu. 6 Temmuz 1950 günü[493] üç orgeneral birden emekliye sevk edildi:

Orgeneral **Abdurrahman Nafiz Gürman** (1882-1966)- Genelkurmay Başkanı[494]

Orgeneral **Kâzım Orbay** (1887-1964)- Askeri Şûra Üyesi ve eski Jandarma Genel Komutanı[495]

Orgeneral **Salih Omurtak** (1889-1954)- Askeri Şûra Üyesi ve eski Genelkurmay Başkanı[496]

Bu komutanların üçü de hem **İstiklal Savaşı**'na, hem de **Birinci Dünya Savaşı**'na katılmıştır. **Salih Omurtak** ayrıca 1911-12 **Osmanlı-İtalyan Savaşı**'na, **Kâzım Orbay** da 1912-13 **Balkan Savaşı**'na katılmıştır. **Abdurrahman Nafiz Gürman** ise **Osmanlı-İtalyan** ve **Balkan Savaşları**'na da katılmıştır.

Resen Emekli Edilen Üç Komutan Özellikle Seçilmişti

Üç orgeneralin, 1930'lardaki görevleri ve hizmetleri bakımından ortak bir tarafları vardı:

Orgeneral Salih Omurtak, 1930-1934 yıllarında 9. Kolordu Komutanı idi. Bu görevde iken Ağrı harekâtına komuta etti ve asileri tepeledi. 8 Mayıs 1934 tarihinde 9. Kolordu Komutanlığını

493) Bazı kaynaklar, bu generallerin emekli edilme tarihini 6 Haziran 1950 olarak göstermekte (*CA-2*, s.179), Genelkurmay yayınında ise 6 Temmuz 1950 tarihi verilmektedir. Biz bu konuda Genelkurmay yayınını esas aldık. Bkz. *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1972, s.195-197, 210-212 ve 231-233.

494) Ayrıntılı özgeçmişi için bkz. *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1972, s.195-197.

495) Ayrıntılı özgeçmişi: *Ibid.*, s.210-212.

496) Ayrıntılı özgeçmişi: *Ibid.*, s.231-233.

Korgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman'a devretti (ve kendisi 3. Kolordu Komutanlığını üstlendi).

Orgeneral Kâzım Orbay, 1930-1935 yıllarında Jandarma Genel Komutanı idi. Bu görevde iken emrindeki kuvvetleri ve imkânlarıyla **Salih Omurtak**'ın Ağrı harekâtına tam destek verdi ve harekâtın başarıya ulaşmasını sağladı (**K. Orbay** 24 Ağustos 1935'te 3. Ordu Müfettişi oldu ve 15 Şubat 1943 tarihine kadar bu görevde kaldı).

Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman, 8 Mayıs 1934 tarihinde 9. Kolordu Komutanlığı görevini **Korgeneral Salih Omurtak**'tan devraldı, iki yıl bu görevde kaldı, kolordu bölgesinde bitirilmesi gereken bazı hizmetleri tamamladı (**A.N. Gürman**, 1936-1940 yıllarında Milli Savunma Bakanlığı Müsteşarı, 1940-1945 yıllarında da 2. Ordu Müffettişi olarak görev yaptı).

Her üç komutanın 1950 yılında seçilip birlikte emekliye sevkedilmeleri, 1930'lardaki yukardaki görevleriyle, yani Ağrı harekâtıyla doğrudan ilgilidir. Ağrı harekâtındaki hizmetleri dolayısıyladır ki bu komutanlar özellikle seçilip emekli edilmişlerdir.

Durumun daha iyi anlaşılabilmesi için Ağrı harekâtını biraz daha açıklamak gerekir.

Ağrı ayaklanmasına bu kitabın ikinci bölümünde genişçe yer verilmişti. Şimdi bu alt bölümde de genişçe bir parantez açıyoruz.

Ağrı Müzmin Bir Dertti

Ağrı saldırıları gittikçe kronikleşiyordu. İran'da üslenen siyasi eşkıya çeteleri hemen her yıl Ağrı üzerinden Türkiye'ye saldırıyordu. Türkiye askeri birlikleri de hemen her yıl çetelere karşı operasyon düzenliyordu. Türkiye-İran sınırı o yıllarda Ağrı Dağı'nın ortasından geçiyordu. Sınır tanımayan çeteler sıkışınca sınırın öte tarafına geçip kurtuluyordu. Türk askeri ise sınıra dayanınca duruyor ve harekât yarım kalıyordu. Çeteler İran'da to-

parlanıp ertesi yıl tekrar saldırıyor, asker de çeteleri tekrar kovalıyor ve çeteler yine sınır ötesine geçiyor, asker ise yine sınıra dayanınca duruyor ve harekât yine yarım kalıyor, sonuçsuz kalıyordu. Bu böyle sürüp gidiyordu. Gittikçe müzminleşiyordu.

Bu durum Genelkurmay belgelerinde şöyle özetleniyor:

"Şimdiye kadar (1930'a kadar) *Ağrı asilerine karşı yapılan tedip* (tepeleme) *harekâtında gerilerimizi İran'a vermek endişesi, asilerin sadece cephelerine tazyiki gerektirdiği içindir ki İran'la muvasalalarının kesilmemiş olması, keza İran hükümetinin ciddiyet ve samimiyetle hududu kapatmamış bulunması, yapılan hareketin yarım ve neticesiz kalmasına sebep olmuş ve asiler, ya İran dahilinden yardım görmüş ve komşu hükümet hududunun kendilerine verdiği kolaylıktan faydalanarak takipten kurtulmuşlardı."*[497]

O zamanki Başbakan **İsmet Paşa** da durumu şöyle anlatıyor:

*"**Şeyh Sait** ayaklanmasından sonra doğuda her sene halkı ayaklandırmak isteyen, yolları kesen bir siyasi şekavet zuhur ederdi. Bunları İran'da yerleşmiş olan **İhsan Nuri** isminde bir adamın başkanlık ettiği bir Kürdistan hareketi yaratırdı. Her sene hududu geçer, kolaylıkla Ağrı dağlarının üzerine çıkar ve orada yerleştikten sonra etrafa sarkıntılık ederlerdi. O zaman Ağrı dağının yarısı bizde, yarısı İran hududu içindeydi. İran'dan gelerek topraklarımız üzerinde cereyan eden bu hadiseler, İran ile ticari muvasalamıza dokunduğu gibi, siyasi münasebetlerimizi de sarsıyor ve doğuda daimi olarak asayişi siyasi bir surette ihlal eden bir yuva bulunduğu manasını taşıyordu..."*[498]

Evet, 1929 yılına gelindiğinde Ağrı saldırıları kronikleşmeye yüz tutmuş bulunuyordu. Bu saldırılar hem Türkiye'nin iç huzu-

497) *Taşnak-Hoybun*, 2. baskı, İleri Yayınları, İstanbul, 2005, s.93.
498) *İsmet İnönü, Hatıralar*, s.526.

runu bozuyor, hem de Türkiye-İran ilişkilerini bozuyordu. Bu sorunu kökünden halletmek artık kaçınılmaz olmuştu.

Tedip Kararı ve Hazırlığı

28 Aralık 1929'da Bakanlar Kurulu, Cumhurbaşkanı **Gazi**'nin başkanlığında toplandı. Bu toplantıya Genelkurmay Başkanı **Mareşal Fevzi Çakmak** ile Birinci Umumi Müfettiş **İbrahim Tali Bey** de katıldılar. Toplantıda, 1930 senesi Haziranında Ağrı'ya karşı tenkil harekâtı yapılması kararlaştırıldı ve ilgili makamlara bildirildi.

Bakanlar Kurulu'nun bu kararı üzerine, Genelkurmay Başkanlığı, 7 Ocak 1930'da 9. Kolordu'ya gereği için özetle şu emri verdi:

"1930 senesinde Ağrı'ya karşı yapılacak harekâta dair, 29 Aralık 1929 gün ve 8692 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ayrıca yazılı olarak gönderilmiştir. Bu kararname gereğince Bulakbaşı ile Şıhlı köyü arasında asilerle meskün olan köyler ile sığınılan yerler işgal edilerek asiler geçim üssünden yoksun bırakılacak ve bölge eşkıyadan temizlendikten sonra bunlar Ağrı Tepeler hattına doğru takip edilerek, işgal edilen bölgede garnizonlar inşa edilecek ve bunlardan yalnız seyyar jandarma kuvvetleri 1930-1931 kışını burada geçireceklerdir. İşgal bölgesinde jandarma alayları için lazım olan yerlerden başka meskün yer bırakılmayacaktır.

Bu suretle iaşe ve iskân ihtiyacından tamamıyla yoksun olan asiler ya dağılacak veya İran'a sığınmaya mecbur olacaktır. Bu takdirde mesele İran'la halledilecektir.

İşgal hareketi Şıhlı Suyu Vadisi'nde cereyan edeceğine göre asilerin Iğdır bölgesine kaçmalarına engel olmak ve bu bölgede bırakmamak üzere Hudut Taburu'nun bu bölgede bırakılması uygundur. Harekâta 1930 senesi Haziranının son haftasında ve hasat mevsiminden önce başlanacaktır.

Harekâtı 9. Kolordu Komutanı idare edecektir..."[499]

Ağrı harekâtını Erzurum'daki 9. Kolordu Komutanı yönetecekti. Bu göreve 18 Mart 1930'da **Korgeneral Salih (Omurtak)** atandı ve hemen görevi devralarak harekât hazırlıklarının başına geçti. Harekâtın bir de İran ayağı vardı. İran'la diplomatik görüşmeler yapmak gerekiyordu. Tahran'daki Büyükelçi **Memduh Şevket Bey (Esendal)** geri çekildi; onun yerine **Hüsrev Bey (Gerede)** atandı. Tahran'daki diplomatik görüşmeleri **Hüsrev Bey** üstlendi. **Hüsrev Bey**'in Tahran'da göreve başlaması gecikmişti. Bakanlar Kurulu da Ağrı harekâtını 1930 Eylül ayına ertelemişti.

İki Yönlü Operasyon

Sorun iki yönlüydü. Türkiye'ye iki yönden zarar veriyordu. Türkiye'nin hem iç huzurunu, hem dış ilişkilerini bozuyordu. Bir yandan Doğu Anadolu'nun huzura kavuşmasını engelliyor, diğer yandan Türkiye'nin komşu İran'la dostça ilişkiler geliştirmesine engel oluyordu. Sorun, her iki bakımdan Türkiye için çok önemliydi. Bu defa kesin sonuç almak üzere harekete geçildi. İki yönlü bir operasyon öngörüldü:

1) Önce askeri operasyon: Evet, Ağrı asilerine karşı büyük bir askeri operasyon düzenlenecek. Ama bu harekât önceki askeri operasyonlara benzemeyecek. Daha önceleri asiler sınıra kadar kovalanıyor, orada bırakılıyordu; "tedip" ve "tenkil" işi yarım kalıyordu. Bu defaki operasyonda ise Türk askeri, İran'la çatışmayı dahi göze alarak İran içine girecek, asileri arkadan çevirecek, onların kaçış yollarını kesecek ve hepsini imha edecek, bitirecekti.

2) Hemen ardından diplomatik operasyon: Türk askeri İran'a girince İran'la ilişkiler adamakıllı gerilecekti. Bunu gidermek ve İran'la dostluk ilişkilerini geliştirip pekiştirmek için Tahran'da güçlü bir diplomatik harekâta girişilecekti. Çok güç-

499) *Taşnak-Hoybun*, 2. baskı, İleri Yayınları, İstanbul, 2005, s.96-97.

lü diplomatik girişimlerle İran hükümeti, Türkiye-İran sınırının düzeltilmesine razı edilecekti. Türkiye, dost ve kardeş İran ile dostluğu samimiyetle arzu ediyordu. **Gazi**, *"Türkiye Cumhuriyeti, İran dostluğunu siyasetinin en esaslı umdelerinden biri haline getirmiştir"* diyordu.

Cumhurbaşkanı **Gazi Mustafa Kemal**, askeri operasyon için **Korgeneral Salih Omurtak**'ı, diplomatik operasyon için de Büyükelçi **Hüsrev Gerede**'yi seçti. Her ikisi de **Atatürk**'e çok yakın, onun çok güvendiği, çok başarılı parlak yıldızlarıydı. Her ikisine de soyadlarını **Atatürk** vermişti. **Salih Paşa**, İngiliz elçilik ve konsolosluk belgelerinde *"Gazi'nin eski kurmay heyetinde bulunmuş, Gazi'nin şahsi dostu, enerjik komutan"* diye anılıyordu. Askeri harekâta **Salih Paşa** komuta edecekti.

Diplomatik harekâtı da **Hüsrev Gerede** üstleniyordu. **Gerede, Mustafa Kemal Paşa** ile birlikte 19 Mayıs 1919 günü Samsun'a çıkmış olan heyetteydi. Onunla birlikte, başından beri **Milli Mücadele**'nin içinde olmuş, ilk Meclis'te milletvekili olarak görev üslenmişti. **Atatürk, Gerede** hakkında *"Benim ilk inkılap ve müşkilat arkadaşım"* diyordu. **Hüsrev Bey** 1930 yılında Sofya Elçiliği'nden Tahran Büyükelçiliği'ne nakledildi. Her elçiye nasip olamayacak olağanüstü güçlü bir destekle Tahran'a gönderildi. Arkasında **Gazi**'nin, **İsmet Paşa**'nın ve de Türk ordusunun tam desteği vardı. Başbakan **İsmet Paşa, Hüsrev Bey**'i Tahran'a uğurlarken, *"Arkanda, seferber olmuş, harekete hazır bir ordumuz var, sen İran hükümetiyle ona göre konuşacaksın"* demişti. Türk hükümeti kesin kararlıydı, Ağrı yöresinde bir "Makedonya" oluşmasına fırsat vermeyecekti.[500] **Hüsrev Bey**, 13 Ağustos 1930 tarihinde Tahran Büyükelçiliğine atandı ve 15 Eylül 1930 tarihinde güven mektubunu İran Şahı **Rıza Pehlevi**'ye sunarak Tahran'da göreve başladı.[501]

---

500) **Rıdvanbeyoğlu Hüsrev Gerede**, *Siyasi Hatıralarım I: İran 1930-1934*, İstanbul, 1952, s.20.

501) **Şimşir**, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, Cilt 2, s.463-466, No. 592-593.

Askeri Harekât ve Asilerin İmha Edilmesi

İsmet Paşa'nın "Seferber olmuş, harekekete hazır ordumuz" dediği, o günlerde, **Salih Paşa (Omurtak)** komutasındaki 9. Kolordu idi. İngiltere'nin Trabzon Konsolosu **Matthews**, 7 Mayıs 1930 tarihli raporunda, *"**Gazi**'nin kişisel dostu 9. Kolordu Komutanı **Salih Paşa** (**Omurtak**) ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilmiştir. Iğdır'dan harekâtı yönetecek. Bölgeye 15.000 kadar asker yığılmıştır"* diyordu.[502] *"İran'ın Erzurum Konsolosu, bu askeri yığınağın sadece asi Kürtler için yapılmadığını düşünmektedir"* diye ekliyordu.[503]

İran Konsolosu, Türk askerinin bu defa İran'a da girebileceğini sezinlemiştir.

İsmet İnönü, Ağrı dağında her yıl tekrarlanan "siyasi şekavet" saldırılarının İran'la ilişkilerimize zarar verdiğini, sonunda İran'a doğru askeri harekâta girişmek gerektiğini şöyle anlatıyor:

*"...Tecavüz oldukça, biz her seferinde cepheden mukabil harekete girişir, sıkıştırırız ve onlar İran'a geçerler. İran hükümetiyle bu meseleyi bir türlü halledemiyoruz. Ağrı dağlarının iki memleket arasında yarı yarıya paylaşılmış olması, İran'da yuvalanmış olan siyasi çetelerin kolaylıkla Türkiye içine sarkıntılık edebilmelerine imkân veriyor. Nihayet buna bir son vermek lazım geldi. Son vermek için mütecavizleri İran içlerine kadar takip ve yok etmekten başka çare bulunamadı. **Salih Omurtak**'ın kolordu kumandanı olarak bulunduğu bir zamanda Ağrı Dağı üzerinde geniş bir harekât yapıldı."*[504]

4 Eylül 1930: Salih Paşa, birliklere taaruz emrini verdi ki şudur:

502) **Şimşir**, *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu"*, s.156, No. 54/2: Matthews'dan Clerk'e rapor, 7.5.1930.
503) *Ibid.*, 178-179, No. 56/1: Matthews'dan Clerk'e rapor, 12.5.1930, No. 57.
504) **İsmet İnönü**, *Hatıralar*, s.526-527.

"9. Tümen 5/6 Eylül gecesi Giresor Tepe gerisine yanaştırılacak. 6 Eylül gününü burada istirahatla geçirecek. 6/7 Eylül gecesi Karatepe bölgesinde toplandıktan sonra 7 Eylül sabahı fecirle beraber taaruza başlayarak sıklet merkezi solunda olmak üzere Biçare Dağları, İnek Vadisi genel istikametinde ilerleyecektir.

7 Eylül gecesi Karaburun bölgesinde toplanarak bu tümen emrine girecek olan 18. Hudut Taburu ile obüs bataryası, 7 Eylül sabahı fecirle beraber Şıhlı köprüsü üzerinden kuzey-doğuya doğru taarruz ederek 9. Tümen'in diğer kısımları ile irtibat kuracaktır. (...)

Bütün kıtalarımızın, yürüyüş, ikamet ve muharebe sıralarında, yan ve gerilerinin baskınlara karşı herhalde emniyete alınması ve özellikle irtibat hususuna son derece dikkat etmeleri hakkında Genelkurmay Başkanlığından evvelce bildirilmiş olan emirler gereğine büyük bir dikkat ve hassasiyetle uyulacaktır.

Eşkıya reislerinin diri ele geçirilmesi şayanı arzudur. Bütün arkadaşlarıma yüklenecekleri bu yeni vatan görevinde başarılar dilerim..."[505]

7 Eylül 1930: Sabah fecirle beraber Ağrı'ya taarruz baskın tarzında başladı.

8 Eylül 1930: Genelkurmay Başkanlığı harekâtın son durumu hakkında İçişleri Bakanlığı'na şunları bildiriyor:

"Ağrı eşkıyasına karşı taarruzumuz başarı ile devam etmektedir. Ağrı'nın en sarp ve eşkıyanın savunmasına en elverişli kısımları kıtalarımız tarafından tutulmuş olan güneydoğu istikametinde perişan bir halde çekilmektedir ve zayiatı oldukça önemlidir.

Ağrı kuzeyinden ilerleyen kuvvetlerimiz de asilerin mukavemetini kırarak Serdarbulak istikametinde ilerlemektedir. Bu taraftaki eşkıya güneye doğru kaçmaya başlamıştır.

505) *Taşnak-Hoybun*, 2. baskı, İleri Yayınları, İstanbul, 2005, s.101-102.

İran hududu bölgesinde, tenkil için toplanma devam etmektedir. Pek yakında bu bölgede de kesin bir tedip harekâtına başlanacaktır."[506]

10 Eylül 1930: Genelkurmay Başkanlığı kısa bir tebliğ yayımladı ve dedi ki:

"Harekât sahasında yüzlerce ölü terkeden eşkıyanın Büyük Ağrı yamaçlarında her taraftan sarıldığı ve kuşatma çemberimizin daha ziyade daraltıldığı ve eşkıya direnişinin kırılmak üzere olduğunu..."[507]

14 Eylül 1930: Harekât sona erdi ve Genelkurmay Başkanlığı şu tebliği yayımladı:

"Ağrı tedip harekâtı, eşkıyanın kesin yenilgisi ile son bulmuş ve bir hayli reis öldürülmüştür.

Dağılan eşkıya artıkları ile kaçarken bıraktıkları eşya ve hayvanları ve mağaralarda, sarp yerlerde gizlenmiş olan parekendeleri toplamak üzere tertip edilen müfrezeler tarama işi ile meşguldür. Harekât sona erdiğinden bundan sonra tebliği verilmeyecektir..."[508]

15 Eylül 1930: İstanbulda bulunan Cumhurbaşkanı **Gazi Mustafa Kemal**, Genelkurmay Başkanı Mareşal **Fevzi Çakmak**'a şu tebrik mesajını gönderdi:

"Doğu sınırlarımızda genel asayişi ve milli birliği bozmak isteyen şaki ve asileri imha edenleri takdir ve tebrik ederim. Harekâtı her zamanki yüksek vukuf ve liyakatle yürüten Genelkurmayımıza ve kuvvetlerin sevk ve idaresinde gösterdikleri başarılarından dolayı Kolordu Komutanından kurmay heyetine, harekâta katılan komutanlarla subaylarına ve erlere teşekkürlerimin iblağını rica ederim."[509]

506) *Ibid.*, s.102.
507) *Ibid.*, s.102.
508) *Ibid.*, s.102-103.
509) *Ibid.*, s.103.

Yine **15 Eylül 1930**: Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçisi **Hüsrev Bey (Gerede)** güven mektubunu İran Şahı **Rıza Pehlevi**'ye sundu. Sunarken Cumhurbaşkanı **Gazi Mustafa Kemal**'in İran Şahı hakkında beslediği "yüksek kardeşlik ve dostluk" duygularını da Şah'a iletti. Büyükelçimiz nutkunda şunları da ekledi:

"Siyasi ve iktisadi birçok müşterek menfaatleri ve gayretleri beraber olan iki komşu Devlet münasebatını daha ziyade inkişaf ettirmeğe ve mevcut işleri mütekabil hüsnüniyetle ve itilafperverlikle hal suretile aramızdaki tesanüdü daha sıkı bir hale getirmeğe memur edilmiş olmaktan hissettiğim meserret ve mefhareti Zatı Hümayunlarına arz etmek isterim."[510]

Ağrı'da askeri harekâtın noktalandığı gün, Tahran'da diplomasi devreye giriyordu. Asker işini başarıyla tamamlamıştı. Bundan sonrası diplomasiye kalmıştı.

İsmet İnönü diyor ki:

"O sene (1930'da) *hazırlandıktan sonra, yine cepheden harekât yapıldığı gibi, ayrıca Ağrı dağlarının kuzeyinden ve güneyinden geçerek İran içine girdik. Her zaman olduğu gibi bu defa da yalnız cepheden hareket bekleyen asiler, Ağrı dağlarının iki yanından dolaşarak arkalarını kesmemiz üzerine, imhaya uğramışlardır. Bu, İran'la aramızda ciddi bir mesele oldu... Biz Ağrı civarında fiili bir hudut tashihi yapmış bulunuyorduk. Bunu İran'a kabul ettirerek mukabilinde İranlılara Kotur Boğazı'nda başka bir arazi devretmek istiyorduk. Bu esas dahilinde açılmış olan müzakereler müsbet bir şekilde neticelenerek ihtilaf halledilmiştir. Bu suretle şarkta herhangi bir siyasi fikre atfolunabilecek asayiş bozukluğu kesin olarak bertaraf edilmiş ve İran'la münasebatımız o zamandan itibaren hiçbir engele maruz kalmaksızın tam bir emniyet üzerine oturtulmuştur."*[511]

---

510) DBA-MÜT. 3/97'den: **Şimşir**, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt 2*, s.466-467, No. 594.

511) **İsmet İnönü**, *Hatıralar*, s.527.

20 Yıl Sonrası

1930 Ağrı harekâtı ile bölücü asiler, eşkıyalar ezildi, yok edildi ve bitirildi. Sadece bir avuç elebaşı İran'a kaçıp kurtuldu. Ama bunlar artık Ağrı yöresinde kolay kolay yeniden silahlı bir eyleme kalkışamayacaklardır. Bölücülere ve destekçilerine unutamayacakları bir ders verilmiş oldu. Dosta düşmana açıkça gösterildi ki Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde hiçbir ayaklanma tutunamaz. Bundan sonra Türkiye rahat bir nefes alacak, enerjisini, kaynaklarını başka alanlara yoğunlaştıracaktır...

Ağrı operasyonuyla bölücüler unutamayacakları bir ders almışlardı almasına ama bu harekâtın başarılı komutanlarını da mimlemiş ve hiç unutmamışlardı. 20 yıl sonra, Demokrat Parti iktidara gelince Ağrı harekâtının başarılı komutanları çabucak emekliye sevkedilmişlerdir. Bu bir karşı-operasyondur. Bu karşı harekâtta bölücüler mi Demokrat Parti iktidarını etkilemişti, yoksa iktidar mı kendiliğinden harekete geçip bölücüleri hoşnut etmek istemişti, tam açık değildir. Ama bölücülerin memnun oldukları açıktı. Bir bakıma Ağrı'nın intikamını almış oldular. **Şeyh Sait**'in bir torununu Meclis'e taşıyarak asi aileyi ödüllendirmekte bir sakınca görmemiş olan DP'li politikacılar, bu defa da Ağrı harekâtının başarılı komutanı **Orgeneral Salih Omurtak**'ı ve ona destek vermiş olan diğer iki orgenerali resen emekliye sevkederek onları "cezalandırma" yoluna sapmış, sonrasını pek düşünmemişlerdir.

Demokrat Parti iktidarı; bölücülere, şeyhlere, tarikatlara ödün üstüne ödün vererek ve onlara çeşitli jestlerde bulunarak Kürtçülerin, bölücülerin cesaret ve cüretini adam akıllı artırmıştır. Cüretin ne boyuta varmış olduğu Umumi Müfettişlikler Kanunu kaldırılırken somut olarak gözler önüne serilmiştir.

Bölücülüğe Büyük Bir Ödün: Umumi Müfettişliklerin Kaldırılması

Meclise Taşınan Bir Kürtçü: Mustafa Remzi Bucak

Umumi Müfettişliklerin kaldırılması önerisi **Mustafa Remzi Bucak**'tan gelmiştir. **Bucak**'ı, ABD'deki faaliyetleri dolayısıyla bu kitabın birinci bölümünde tanıtmıştık. Burada da biraz hatırlayalım. Tanınmış bir Kürtçüdür. Demokrat Parti listesinden milletvekili seçilmiş ve 1950-1954 döneminde TBMM'de görev yapmıştır. Amerikan Misyoner Örgütü (American Bible Society) ile çalışıyordu. Milletvekilliğinden ayrıldıktan sonra Amerika'ya gitti, aynı misyoner örgütünün New York'taki merkezinde görev aldı ve Amerikalıların da desteğiyle Kürtçülük çalışmalarını uluslararası düzeye taşımaya çalıştı.

1912 doğumlu olan **M. Remzi Bucak**, 1950'lerde yeni yetişen okumuş Kürtçü gençlerin büyüğü idi. **Musa Anter, Ziya Ekinci, Yusuf Azizoğlu** gibi genç Kürtçüler ona "ağabey" diyorlar, saygı gösteriyorlardı. **Bucak**, onların yalnız yaşça büyüğü değil, aynı zamanda bir kurs hocası ve Kürtçülük öğretmeni durumunda idi.

Üniversite öğrencisi genç Kürtçüler, ilk Kürtçülük derslerini, **İkinci Dünya Savaşı** yıllarında, İstanbul'da "Dicle Talebe Yurdu"nda **M. Remzi Bucak**'tan almışlardı. Devlet bursuyla İstanbul Üniversitesi'nda okuyan doğulu gençler –hangi akla hizmetse– çeşitli yurtlara serpiştirilmemiş, getirilip "Dicle" adını taşıyan bu öğrenci yurdunda toplanmışlardı. Öğrenci yurdunun yönetimine de Avukat **Mustafa Remzi Bucak** getirilmişti. **Bucak**, görünürde, gündüz İstanbul'da avukatlık, gece yurtta Kürtçülük yapıyordu. Gündüz külahlı, gece silahlı misali. Kürtçülük malzemesi, Fransız mandası altındaki Suriye'den gizli kurye ile "Dicle" yurduna getiriliyor, bu yayınlar **Bucak**'ın gözetimi ve yönlendirmesi altında geceleri yurtta ders gibi okunup belleniyordu. Yurt, bir çeşit gizli örgüt merkeziydi, illegal bir "Kürtçülük Okulu" gibiydi.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında (1939-1945) bu gizli okulda yetişen genç bölücüler, Türkiye'de çok partili dönem başlayınca politikaya soyundular ve 1950 seçimlerinde elbirliğiyle "hocaları" **Mustafa Remzi Bucak**'ı parlamentoya gönderdiler. Kürtçüler, bölücüler artık dağda değil, Meclis'te idiler. Politikacılar onlara ödün üstüne ödün veriyordu. Kürtçüler politikacılardan ödün üstüne ödün koparmıştı:

Şeyh Sait'in müritleri "tekkeler" mi demiş, kapalı olan tekkeler hemen açılmıştı. "Ezan" mı demişler, hemen Türkçe ezan kaldırılmış, yerine Arapça ezan konmuştu. Van yöresinde isyanı bastırmış olan **Mustafa Muğlalı Paşa** mahkemeye yollanmıştı. Ağrı harekâtının başarılı komutanı **Orgeneral Salih Omurtak** emekli edilmişti vs.

Demokrat Parti'nin Diyarbakır milletvekili **Mustafa Remzi Bucak**, bir buçuk yıl kadar bunları keyifle gözleyip izlemiş ve iyice yüreklenmiş olarak şöyle bir karara varmış gibidir: *"Kürtçüler, böyle perakende kazanımlarla yetinemez, doğrudan Cumhuriyetin kurumlarına darbe indirmeli ve sistemi çökertmeli ki önleri açılabilsin."*

Mustafa Remzi Bucak

Mustafa Remzi Bucak işte bunu yapıyor ve Umumi Müfettişliklerin kaldırılması için Meclis'e kanun teklifinde bulunuyor.

Bir Bölücünün Kanun Teklifi ve Şaşırtıcı Gerekçesi

Mustafa Remzi Bucak, 21 Ocak 1952 günü, Diyarbekir Milletvekili imzasıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına şu yazıyı gönderiyor:

Ankara, 21. I. 1952

Büyük Millet Meclisi Yüksek Başkanlığına

16.VII.1927 gün ve 1164 sayılı Umumi Müfettişlikler Kanunu ile bunun ek ve tadillerinin ilgasını derpiş eden teklif-i kanuniyeyi, gerekçesiyle birlikte takdim ediyorum.

Gereğinin yapılmasını saygılarımla arz ve rica ederim.

Diyarbakır Milletvekili

Mustafa Remzi Bucak[512]

"GEREKÇE

Lozan Muahedesi'yle, bugünkü hududu milli içinde müstakil ve kuvvetli bir devlet olarak teşekkül ve taazzuv ettikten kısa bir müddet sonra, imparatorluk devrindeki –vilayet, liva ve kaza– esasına müstenit mülki taksimat manzumesi terkedilmiş ve yerine bugünkü –vilayet, kaza, nahiye (bucak)*– esasına müstenit mülki taksimat manzumesi kabul edilmiş ve bu suretle, malûmunuz olduğu veçhile, vilayetlerimizin sayısı 68'e iblağ edilmiş oldu.*

Ancak, siyasi mülahazalarla, lüzumundan fazla küçültülerek meydana getirilen vilayetlerden bazılarının 'iktisadi, teknik ve coğrafi vahdetleri göz önünde bulundurularak', 'beyinlerinde umumi ve müşterek bir takım menfaatlerin' mevcut olabileceği düşünülmüş ve bu gibi vilayetlerin 'bir merkezden ve bir elden idaresini temin maksadıyla', halen ilgasını istediğimiz 16.VII. 1927 gün ve 1164 sayılı Kanunla, Umumi Müfettişlikler ihdas edilmişti.

Lakin, ne garip ve acı bir hakikattir ki, Umumi Müfettişliklerin ihdasından lağvına kadar geçen zamana şöyle bir nazar atfettiğimizde, adı geçen idareye tâbi tutulmak ***bedbahtlığına*** *düçar olmuş vilayetlerimizde, tesis ve kuruluş gayesiyle kabili telif* ***en ufak bir umran eserine tesadüf edilmemekte****; bilakis, hemen her köşesinden 'Hindistan Vali umumiliği' idare tarzı ve kokusu gelmektedir. Bu bakımdan, Umumi Müfettişlikler, idari ve siya-*

512) **Yeşiltuna**, *Atatürk ve Kürtler*, s.217.

*si tarihimizde, **iğrenç ve korkunç kanlı sahifeler** ilave etmekten başka biz vazife görmemişlerdir.*

*Bu sebeple, tesis ve teşekkül gayretinden tamamen ayrılarak, hatta aksine bir hedef takip ederek, asgari on altı vilayetimizde, adı ancak **iğrenti** ve **ürperti** ile hatırlanabilen bu Umumi Müfettişlik müessesesinin tarihi rollerini ikmal ettikleri artık bir vakıadır.*

*Bugün içinde bulunduğumuz demokratik devir ve anlayış havası içinde ise, **mazisi bu kadar kanlı ve korkunç** olan bir idari manzumenin müstenidi kanunun, hâla kanunlarımız arasında canlı olarak yer alması, endişeyi mucip olmakta ve 1951 bütçe müzakeresi sırasında da tebarüz ettirdiğimiz gibi, âdeta Demokles'in kılıcı gibi, başımızın üzerinde bir **tehdit ve terör** vasıtası olarak olarak yaşatıldığı kanaatini vatandaş da endise ile hissetmektedir.*

Devri sabık yaratmamak azminde olan demokratik zihniyet ve anlayışın mümessili olan iktidarımızın, Umumi Müfettişlikleri hortlatabilecek olan 1164 sayılı Kanunu, bütün ek ve tadilleriyle birlikte yürürlükten kaldıracağı inanciyle bu teklifi kanuniyi saygıyle arz ve teklif ediyorum."[513]

Böyle Bir Gerekçe Görülmüş Bir Şey midir?

Yukarıdaki metinde yer alan "iğrenç", "korkunç" "kanlı", "tehdit", "terör" gibi kelimelere vurgular bizimdir. Dikkatleri önce bu ifadelere çekmek istedik. Böyle bir "gerekçe" görülmüş bir şey midir? Sanırız ki, böyle bir metin, olsa olsa **Mustafa Remzi Bucak** gibi birisinin kaleminden çıkar. Türk'e küfretmeyi marifet sayan misyoner papazların çirkin dili burada da tekrarlanmıştır...

Umumi Müfettişlik bölgelerinde *"en ufak bir ümran eserine tesadüf edilmiyor"* imiş. Aç kitabı oku ve yapılan hizmetleri biraz tanı: O bölgelerde bayındırlık adına ne yapılmışsa Cumhuriyet döneminde ve Umumi Müfettişlik yönetiminde yapılmıştır. Ka-

513) *Ibid.*

rayolu, demiryolu, köprü, tünel, kamu binası, lojman, okul, yurt, tiyatro, sinema, halkevi vs. say sayabildiğin kadar. En fazla okul bu bölgelerde yapılmıştır, **İsmet Paşa**'nın belirttiği gibi, örneğin Tunceli ili, nüfusa oranla okul sayısı en fazla olan ilimizdi, Türkiye birincisiydi. Bu okulların istisnasız hepsi Cumhuriyet'in eseriydi. En yoğun yatırımlar bu bölgelere yatırılmıştı. Örneğin Orta Anadolu'ya böylesine yoğun yatırım hiç yapılamamıştı:

Mustafa Remzi Bucak, Türkiye Cumhuriyeti'nin çeyrek yüzyılını, kuruluş yıllarını, en ağır ifadelerle ve iftiralarla karalamaya kalkışmaktadır. Cumhuriyet'in ilk çeyreği "iğrenç" imiş, "korkunç" imiş ve de "kanlı" imiş. Kim söylüyor bunları? O Cumhuriyet'in yeminli bir milletvekili. Cumhuriyet'e hizmet etmeye ant içmiş bir milletvekili söylüyor. Söyledikleri hepten yalan. Cumhuriyet hükümetleri en seçkin, en dürüst ve yurtsever görevlileri seçip Umumi Müfettişlik bölgelerine göndermişti. Eli "kanlı" olan kimdi, "iğrenç", "korkunç" olan kimdi? "Umumi Müfettiş" unvanı taşıyan yüksek görevliler, Cumhuriyet'i kuran kahraman kuşaktandı. Hepsi Cumhuriyet'e hizmet etmiş, emek vermiş ve önceki görevlerinde başarılı olmuştu. Umumi Müfettişlik bölgesinde de başarılı olmuşlardı. Kimdi eli kanlı olan? Hangi Umumi Müfettiş öyleydi?! Kimse bunu **Mustafa Remzi Bucak**'a sormamıştır. Kimdi? **Dr. İbrahim Tali Öngören** mi? **Hilmi Ergeneli** mi, **Abidin Özmen** mi, **Abdullah Alpdoğan** mı, **Avni Doğan** mı? Kim? Bu yüksek görevliler kan dökmek için değil, doğuda dökülen ve dökülebilecek kanları durdurmak için, kan dökülmesini önlemek için görev yapmışlardır. Umumi Müfettişler görev çevrelerinde "terör estirmek" için değil, terörü önlemek için o görevlere atanmışlardı ve başarılı olmuşlardı.

Burada düşündürücü bir nokta var: **Mustafa Remzi Bucak**'ın Meclis'e sunduğu "Gerekçe" Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarına, **Atatürk** dönemine ağır hakaretleri içeriyordu. Öyle olduğu halde bu metin nasıl olup da resmi TBMM tutanaklarına böyle geçebilmiştir? Meclis'te buna müdahale eden çıkmamış mıdır?

Başkanlık divanı ya da öteki milletvekilleri, bu metni düzeltmesi için **Bucak**'ı uyarmamışlar mı?

Umumi Müfettişlerin ne kadar saygıdeğer insanlar olduklarını kavramak için Birinci Umumi Müfettiş **Dr. İbrahim Tali Öngören**'in yaşamını biraz hatırlamak yeter:

Dr. İbrahim Tali Öngören (1871-1952), askeri doktor, başhekim, baştabip olarak hemen hemen bütün savaş cephelerinde **Mustafa Kemal** ile birlikte olmuştur: 1911-12'de Trablusgarp'te, Bingazi'de; 1912-13'te Balkan Savaşı'nda, 1915'te Çanakkale'de, 1916-17'de Diyarbakır ve Elazığ'da İkinci Ordu'da, 1918'de Yıldırım Orduları'nda Filistin'de hep **Mustafa Kemal**'in yanında, yakınında görünüyor. 19 Mayıs 1919'da **Mustafa Kemal Paşa** ile birlikte Samsun'a çıkan heyetin içinde de **Dr. İbrahim Tali Bey**'i görüyoruz.

Aralık 1921'de Batum Başşehbenderliği'ne atanmıştır. Bu görevi sırasında Sovyet Rusya'dan alınan silah ve cephanelerin Batum üzerinden Anadolu'ya naklinde önemli rol oynamıştır. Mayıs 1924'te Varşova Orta Elçiliğine atanmış ve sağlığının bozulması üzerine Şubat 1926'da Diyarbakır milletvekili seçilerek Büyük Millet Meclisi'ne katılmıştır. Kasım 1927'de TBMM'nin 3. döneminde CHP Meclis Grubu Başkan Vekilliğine seçilmiştir.

Dr. Öngören, 27.06.1927 tarihli ve 1164 sayılı kanun gereğince kurulan ve merkezi Diyarbakır olan Birinci Umum Müfettişliğe atanmıştır. Yaptığı idari, zirai, ekonomik, kültürel ve sosyal alanlardaki etkin çalışmalarından çok yararlı sonuçlar almıştır.

İngiliz belgelerinde **Dr. İbrahim Tali Bey**, çok çalışkan, son derece sakin yaratılışlı, gösterişten uzak fakat çok başarılı ve etkin bir yönetici olarak tanıtılıyor. Gerek Cumhuriyet Halk Partisi Müfettişi, gerekse Diyarbakır'da Birinci Umumi Müfettiş olarak çok geniş yetkilere sahip ve çok başarılı olduğu belirtiliyor.[514]

Emekli Vali **Mehmet Aldan, İbrahim Tali Bey** hakkında şunları yazıyor:

514) Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt 6*, s.245, No. 73/1: "Notes of Leading Turkish Personalities" (İleri gelen Türk şahsiyetleri hakkında notlar/ 1928 yılı).

Atatürk'ün önderliğinde ülke düşmandan arındırılmış, yeni bir Türk Devleti kurulmuş, sıra kalkınma atılımlarına gelmişti. Dış etkilerle isyanlara sahne olan Doğu Bölgelerimizin, her yönden özel bir ilgiye gereksinimi vardı. Bu nedenle merkezi Diyarbakır'da olmak üzere, çevre illeri kapsayan Birinci Genel Müfettişlik kuruldu ve başına, İstanbul-Trakya Bölgesi Parti Müfettişi olan ***Dr. İbrahim Tali Bey*** *getirildi...*

İbrahim Tali Bey, *Genel Müfettişlik görevinde 5 yıl kaldı. Bu süre içinde Diyarbakır şehri, müfettişlik merkezi olarak imar gördüğü gibi, bütün müfettişlik bölgesinde yollar, okullar, karakollar yapıldı. Emniyet ve asayiş her yerde egemen oldu. Bölgeye giren Elazığ ve Tunceli illeri de bu çalışmalardan paylarını aldılar. Zaman zaman başgösteren olaylar karşısında Genel Müfettişin uyguladığı yöntem, baskı ve şiddete başvurmaktan daha çok, sevgi ve şefkatle davranmak oldu. Ancak, adalete dayalı bir düzen ve disiplin uygulamaktan da geri kalmadı.*

Birinci Genel Müfettişlik, aynı zamanda değerli yöneticiler yetiştiren bir İdare Okulu niteliğini kazandı. ***Haşim İşcan, Şükrü Sökmensüer, Osman Şahinbaş, Hulusi Devrimer*** *gibi yöneticiler bu okuldan mezun oldular."*[515]

Mehmet Aldan, Dr. İbrahim Tali Öngören'in almış olduğu çeşitli madalya ve nişanların bir listesini verdikten sonra şöyle devam ediyor:

"Şüphe yok, ***İbrahim Tali Bey****'e verilen en büyük ödül,* ***Atatürk****'ün ona verdiği* ***'Öngören'*** *soyadı olmuştur. Kendisine verilen görevleri özenle yerine getirmesi, olayları değerlendirme ve önlem almaktaki başarısı* ***'Öngören'*** *soyadının gerekçesi olarak gösterilebilir. Soyadına ilişkin olarak Genel Müfettiş* ***İbrahim Tali Bey****'in İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği 5.1.1935 tarihli ve 2/17 sayılı yazı şöyledir:*

515) **Mehmet Aldan**, *Ulusal Kurtuluşumuzda Atatürk Yolunda Yöneticiler*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001, s.156-157.

'Atatürk, Öngören soyadını verdi. Yılın ilk gününden beri bu adı kullanmaktayım. Arz ederim.'"[516]

Umumi Müfettişlik Kurumu Yıkıldı ve Bölücülüğün Önü Açıldı

TBMM 21 Kasım 1952 günü aşağıdaki yasayı kabul etti ve Umumi Müfettişlik kurumunu bitirdi. Yasa ertesi gün *Resmi Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girdi ve Umumi Müfettişlikler tarih oldu.

"Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun İle Ek tadillerinin Yürürlükten Kaldırılması Hakkında Kanun
(Resmi Gazete ile ilanı: 22.XI.1952- Sayı: 8270)
No. 5990 *Kabul tarihi, 21.XI.1952*

***Madde 1**- 25. VI. 1927 ve 1164 sayılı Umumi Müfettişlik Teşkiline dair kanun ile bu kanunla ilgili kanunlar, hükümler ve teşkilat kadroları yürürlükten kaldırılmıştır.*

***Madde 2**– Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.*

***Madde 3**– Bu kanunu Bakanlar Kurulu yürütür."*[517]

Bu yasanın bir tek maddesi ile bütün Umumi Müfettişlik sistemi toptan ortadan kaldırıldı ve çoktan yerleşmiş, oturmuş olan Umumi Müfettişlik kurumu tamamen yıkıldı.

Umumi Müfettişlikler Bir Cumhuriyet Kurumu idi

Umumi Müfettişlikler kapsamlı bir kurumdu. Cumhuriyet'in ciddi bir kurumu idi. Ayrıntılı mevzuatı vardı.[518] Kronolojik sırayla bunları kısaca hatırlayalım ve nelerin ortadan kaldırılmış olduğunu göz önüne getirmeye çalışalım.

516) *Ibid.*, s.158.
517) **Bilâl N. Şimşir**, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt 6*, s.218.
518) **Yeşiltuna**, *Atatürk ve Kürtler*, s.177-183.

26 Haziran 1927: *"Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun"* çıkarıldı. 1164 sayılıydı ve 5 maddelik bir yasaydı. Bu yasanın 3. maddesi şöyleydi: *"Umumi Müfettişler* (...) *mıntakaları dahilinde asayiş ve inzibatın teminine nezaret ve kavanin ve nizamatın* (yasalar ve yönetmeliklerin) *tatbik ve icrasını mütemadiyen takip ve murakabe ve vekâletlerin kanunen haiz oldukları selahiyetlerden icra vekilleri heyetince kendilerine tevdiine karar verilenleri istimal ederler."*

27 Kasım 1927: *"Umumi Müfettişlik Vazife ve Selahiyetlerine Dair Talimatname"* çıkarıldı ve yürürlüğe kondu. 17 maddeden oluşan bu Talimatname ile Umumi Müfettişliklerin görev ve yetkileri ayrıntılı olarak belirlendi.

27 Kasım 1927: *"Birinci Umumi Müfettişliğin Memurin Kadrosu Hakkında Kararname"* çıkarıldı.

24 Aralık 1935: *"Birinci, Üçüncü ve Dördüncü Umumi Müfettişliklerle Müşavirliklerinin Teşkilat Kadrosu Hakkında Kanun"* çıkarıldı. 2665 sayılı ve 5 maddeli bir yasa idi.

5 Haziran 1936: *"Maliye Vekâleti Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanun"* çıkarıldı. 2996 sayılı bu yasada Umumi Müfettişlikler Maliye Müşavirleri hakkında hükümler yer almıştı (Md. 41).

23 Haziran 1936: *"Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Teşkilat ve Memurin Kanunu"* çıkarıldı. 3017 sayılı bu yasada Umumi Müfettişlikler Sihhi Müşavirlikleri hakkında hükümler yer almıştı (Md. 27, 28).

23 Haziran 1938: *"Nafıa Vekâleti Teşkilat Kadrosunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun"* çıkarıldı. 3476 sayılı, 4 maddeli olan bu kanunun Umumi Müfettişlikler Nafıa Müşavirleri hakkında hükümleri ve bir cetveli kapsıyordu.

24 Haziran 1938: *"Birinci Umumi Müfettişlik Kadrosunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun"* çıkarıldı...

Bütün bu mevzuatı ile birlikte Cumhuriyet'in Umumi Müfettilişlik kurumu bir çırpıda ortadan kaldırıldı ve tarihe gömüldü. Yerine hiçbir şey konmadı ve büyük bir boşluk yaratıldı.

Bir Boşluk Doğdu ve Bölücülüğün Önü Açıldı

Umumi Müfettişlikler Cumhuriyet'e yararlı hizmetlerde bulunmuşlardı ve bulunuyorlardı. Bunları günün şartlarına uyarlayarak yaşatmak uygun olurdu, hatta gerekliydi. Kusurları varsa düzeltilebilir, ıslah edilebilirdi. Bunlar yapılmamıştır.

Umumi Müfettişlik kurumunun tümüyle ve birden bire kaldırılması yanlış olmuştur. Ciddi bir boşluk ortaya çıkmıştır. Umumi Müfettiş, bölgelerinde asayiş ve inzibatın sağlanması konusunda yetkili ve sorumluydu. Yasaların ve yönetmeliklerin uygulanmasına bakıyordu. Şimdi bu yetkiler kime ya da hangi kuruluşa devredilecekti? Bunlar yeni yasada öngörülmemiş, düzenlenmemişti. Yasa yalnız Umumi Müfettişikleri ortadan kaldırmakla yetinmişti. Umumi Müfettişliğin şimdi sahipsiz kalan görev ve yetkilerinden bazılarını birer satırla sıralayalım:

Yasa ve yönetmelik gereğince Umumi Müfettiş:

- Asayiş ve inzibatın sağlanmasına nezaret ediyordu.
- Yasaların ve yönetmeliklerin tam olark "tatbik ve icrasını mütemadiyen takip ve murakabe" ediyordu.
- Hâkimlere ilişkin şikâyetleri izliyor, savcıya soruyor, Adalet Bakanlığı'na iletiyordu.
- Bölgede görülen bir davanın, güvenlik ve asayiş nedeniyle başka bir yere nakledilmesini isteyebiliyordu.
- Bölgesinin iktisadi, sıhhi, sosyal, kültürel, bayındırlık ihtiyaçlarının hızla tamamlanıp tatmin edilmesi için gerekli hazırlıkları yapıyor, bunların iyi biçimde uygulanması ve tamamlanmasını izliyor ve denetliyordu.
- Bölgedeki ahalinin şahsi ve tasarrufi haklarının dokunulmazlığını ve korunmasını sağlıyordu.
- Halkın iskânı, refahı, köylülerin ve çiftçilerin toprak sahibi olmaları için gerekli işlemleri yerine getiriyordu.
- Bölgesinde asayiş bakımından sakıncalı gördüğü valilere ve memurlara işten el çektirebiliyordu.

• Bölgesindeki bütün valileri, memurları, müfettişleri "göstereceği istikametler dahilinde vazife ve faaliyete sevk" ediyordu.

• Gerektiğinde bölgesinde sıkıyönetim ilan edilmesini İçişleri Bakanlığından isteyebiliyordu.

• Bölgesindeki belediyeleri denetleyebiliyordu.

Umumi Müfettişlikler kaldırılınca bütün bu yetkiler ve görevler boşlukta kalmıştır. Bunların ne zaman, hangi görevliler ya da hangi kuruluşlar tarafından, nasıl doldurulacağı belli değildi ve düzenlenmemişti.

Umumi Müfettişliklerin kaldırılmasıyla doğan sakıncalı boşluk, ancak 27 Mayıs 1960 ihtilalinden sonra bir ölçüde doldurulmaya çalışılacaktı. Milli Güvenlik Kurulu'nun kurulması bir bakıma bu boşluğun gidirilmesi amacına yönelik olduğu söylenebilir.

Umumi Müfettişler, bölgelerinde Kürtçülere, bölücülere, eşkıyaya göz açtırmıyorlardı. Şimdi meydan bölücüye, Kürtçüye, eşkıyaya kalmış görünüyordu.

Bölücülüğün, Kürtçülüğün önü sakıncalı biçimde açılmıştı.

Yeni Dönemin Yeni Bölücü Kürtçüleri

"1950 seçimleri Türkiye'de bir bakıma demokratikleşmenin de başlangıcı olmuştur. Bundan böyle Meclis'e gelenler ve o Meclis'ce oluşturulan hükümetler, tek parti devrinde görülen tepeden inme kişiler olmayıp her seçim bölgesinin kendi içinden çıkardıkları kimselerdi. Bu yeni anlayış, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi halkından da birçok temsilcinin Meclis'e girmesine neden olmuştur. Özellikle siyasi partilerin seçim kaygıları, pek çok konuda tavizi de beraberinde getirmişti."[519]

Bu yeni dönemde, *"Kürtçülük dağlardan, ovalardan, kentlere iniyor."*[520] Kürtçülük ve bölücülük artık dağda eşkıyalık gö-

519) Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, s.430.

520) Bu ifade **Altemur Kılıç**'ındır: *Büyük Kürdistan Küçük Türkiye* adlı eserinin bölüm başlığıdır (s.163).

rünümünde değil, kentte illegal faaliyet biçiminde örgütlenmeye yönelmektedir. Yerel dernekler kurmaya, irili ufaklı yayın organları çıkarmaya başlamaktadır. Yeni kuşak Kürtçü ve bölücüler okumuş gençlerdi, bazıları üniversitede öğrenciydi. Birçoğu İstanbul'daki "Dicle Talebe Yurdu"ndaki "Kürtçülük kursları"nda yetişmişti. Yurtdışındaki Kürtçülük çalışmalarını merakla izliyor, gizlice destekliyorlardı. Dışa açık idiler ve dünyada olup bitenlerden haberleri vardı. Ve dışarda Kürtçülük gelişmeleri oluyordu.

1956 yılında Federal Almanya'nın Wiesbaden şehrinde "Avrupa Kürt Öğrenci Derneği" kurulmuştu. Dernek 1956 yılında Wiesbaden'de yapılan ilk kongreden sonra yıllık kongrelerini , 2-4 Ocak 1958 tarihlerinde Londra'da, 4-8 Ağustos 1958'de Münih'te, 23-26 Temmuz 1959'da Viyana'da düzenlemişti. Her yıl Avrupa'nın değişik bir şehrinde kongre düzenliyordu.

Diğer taraftan 14 Temmuz 1958'de komşu Irak'ta kanlı bir ihtilal olmuştu. Kral **Faysal II**, Veliaht **Prens Abdullah**, Başbakan **Nuri Sait Paşa** öldürülmüşlerdi. Krallık devrilmiş, **Abdülkerim Kasım** liderliğindeki ihtilalciler cumhuriyet ilan etmişlerdi. Aynı yıl, Sovyetler Birliği'nde mülteci olarak yaşayan Kürt Lider **Molla Mustafa Barzani** Irak'a dönmüştü. **Barzani**, dış dünyaya "Kürt milli hareketinin lideri", "Kürt ihtilalinin lideri" olarak tanıtılmaya çalışılıyordu. İsviçre'nin Lausanne şehrinde "Hariçte Kürt İhtilal Temsilciliği" adıyla bir büro oluşturulmuştu, bu büro **Barzani**'nin sözcülüğünü yapmaya çalışıyordu.

Almanya'da açılan ve daha sonra federasyona dönüşecek olan Avrupa Kürt Öğrenci Derneği, **Barzani**'nin İsviçre'deki "Kürt İhtilal Temsilciliği" ile eşgüdüm halinde çalışıyordu. Bunu statüsüne de koymuştu. Kürt Öğrenci Derneği'nin amacı, *"Kürt milletini Avrupa milletlerine tanıtmak, 'Kürdistan'ı özgürlüğe kavuşturmak amacı güden Kürt milli hareketine* (**Barzani** hareketine) *yardımcı olmak"* diye özetleniyordu.[521]

521) *KHB-1967*, s.174, No. 87/1.

Almanya ve Irak'ta bu gelişmeler olurken bizim yeni kuşak ateşli Kürtçüler de harekete geçtiler. Aynı yıl, yani **Mustafa Barzani**'nin Irak'a döndüğü 1958 yılında, Türkiye'de de gizli bir "**Kürt İstiklal Partisi**" kurdular. Sol, Marksist ideoloji doğrultusunda çalışıyorlardı. Ağa, aşiret reisi, şeyh, seyit takımını beğenmiyor, eleştiriyorlardı. Yeni yetme solcu Kürtçülerin iddiasına göre, derebeyi kalıntısı bu ağa, şeyh, reis takımı Türk parlamentosuna seçilince "Kürt Davası"na ihanet etmişlermiş.[522]

İllegal Parti Kuran Bölücü Takım: "Kırkdokuzlar"

17 Aralık 1959 günü, Ankara ve İstanbul'da eş zamanlı bir operasyonla, 40 "Kürtçü" yakalandı ve tutuklandı. Tutuklananlar 1958 yılında illegal "**Kürt İstiklal Partisi**"ni kurmuş olanlardı. Irak'taki kimi Kürt örgüt ve kadrolarıyla temas kurmak, *"Kürtçülük amaçlı"* toplantılar yapmak ve *"Yabancı devletlerin müzahereti* (yardımı) *ile Türkiye'yi bölmek"*le suçlandılar. Bu 40 kişiye daha sonra 10 sanık daha eklendi. Sanıklardan birinin ölümü üzerine bu grubun davası "**Kırkdokuzlar Davası**" olarak anıldı.

Hep "**Kırkdokuzlar**" deniyor ama hiçbir kaynakta 49 kişilik tam bir liste göremedik. Bu sanıkların tamamına yakınını kapsayan bir listeye yalnız Profesör **Abdülhaluk Çay**'ın *Kürt Dosyası* adlı kitabında rastladık. Bu listeyi, *Cumhuriyet Ansiklopedisi*'nin verdiği kısa liste ve Avrupa Kürt Öğrenci Derneği'nin zamanında propaganda amacıyla yayımladığı 16 kişilik liste ile tamamlamak istedik. Bunları birleştirip soyadları alfabe sırasına göre düzenledik. Ortaya, 49 kişilik değil 52 kişilik bir liste çıktı!

522) **Çay**, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, s.431.

Bunu aşağıda veriyoruz.[523]

Çay diyor ki:

"1959 yılında tevkif edilmişler ve 27 Mayıs (1960) *ihtilalini takip eden 8 Ocak 1961 tarihinde yargılanmaya başlanmışlardır. Kürt İstiklal Partisi davasından yargılanan bu kimselerin çoğu daha sonraki yıllardaki Kürtçülük faaliyetleri içinde ön planda yer alacaklardır. Listede üniversite öğrencisi 20 kişi var: Hukuk'tan 10, Tıp'tan 7, İktisat'tan 2 ve Ziraat'tan 1.*

523) Kürt İstiklâl Partisi sanıkları şunlardır (Sıralama bizimdir): İllegal Parti Kurmaktan Sanık Kürtçülerin Listesi: **Ziya Acar** (Hukuk Fak. öğrencisi), **Turgut Akın** (Hukuk Fak. öğrencisi), **Durdu Akkoyunlu** (tüccar), **Örfi Akkoyunlu** (*Cumhuriyet Ansiklopedisi*'nin verdiği isim), **Hasan Akkuş** (tüccar), **Haydar Aksu** (avukat) (Avrupa Kürt Öğrenci Derneği Tıp öğrencisi diyor), **Musa Anter** (Lise mezunu, ecza deposu memuru), **Fevzi Avşar** (doktor), **Kudsi Aytaç** (Avrupa Kürt Öğrenci Derneği'nin verdiği isim), **Nazmi Balkaç** (Ziraat Fak. öğrencisi), **Samet Balkaş** (Tıp Fak. öğrencisi), **Ferit Bilen** (tüccar), **Sait Bingöl** (İktisat Fak. öğrencisi), **Fadıl Budak** (Hukuk Fak. öğrencisi), **Kemal Burkay** (*Cumhuriyet Ansiklopedisi*'nin verdiği isim), **Esat Cemiloğlu** (mühendis), **Yavuz Çamlıbel** (subay) (Ansiklopedide **Yılmaz Çamlıbel** olarak veriliyor), **Mehmet Çiğdem** (dekoratör), **Hüseyin Çok** (Tıp Fak. öğrencisi), **Halil Demirel** (subay), **Feyzullah Demirtaş** (Hukuk Fak. öğrencisi), **Mehmet Ali Dinler** (Hukuk Fak. öğrencisi), **Mustafa Direkçigil** (doktor), **M. Nuri Direkçigil** (*Cumhuriyet Ansiklopedisi*'nin verdiği isim), **Abdurrahman Efem Dolak** (gazeteci) (CA'nin verdiği isim, Çay'da A. Efemdolak), **Koca Elbistan** (doktor) (**Koçu Elbistan** olarak da geçiyor-BNŞ), **Sıtkı Elbistan** (Hukuk Fak. öğrencisi), **Sait Elçi** (muhasip), **Şerafettin Elçi** (*Cumhuriyet Ansiklopedisi*'nin verdiği isim), **Sihap Erdel** (Avrupa Kürt Öğrenci Derneği'nin verdiği isim), **Mehmet Eydemir** (Tıp Fak. öğrencisi), **Selim Foğlu** (Avrupa Kürt Öğrenci Derneği'nin verdiği isim), **Ökkeş Karadağ** (çiftçi), **Ali Karahan** (avukat, Avrupa Kürt Öğrenci Derneği **Ali Kerman** diyor), **Fevzi Kartal** (avukat), **Yaşar Kaya** (İktisat öğrencisi), **Selim Kılıçoğlu** (öğretmen), **Sait Kırmızıtoprak** (doktor, Parti'nin genel sekreteri konumunda), (Avrupa Kürt Öğrenci Derneği listesinde Tıp Fakültesi öğrenci olarak gösteriliyor), **Yusuf Koçar** (subay), **Emin Kotan** (elektrikçi) (*Cumhuriyet Ansiklopedisi*'nde **Emil Kotan**), **Naci Kutlay** (doktor), **Necdet Özankara** (Hukuk Fak. öğrencisi), **Mehmet Özer** (*Cumhuriyet Ansiklopedisi*'nin verdiği isim), **Mustafa Ramanlı** (Tıp Fak. öğrencisi), **Faik Savaş** (Tıp Fak. öğrencisi), **Şehabettin Septioğlu** (CA'nin verdiği isim; Çay'da Sebahattin (?) diye geçiyor.), **Necati Siyahkan** (Tıp Fak. öğrencisi), **Muhsin Şamata** (elektrikçi), **Ziya Şerefhanoğlu** (avukat, daha sonraki yıllarda Bitlis Senatörü seçilmiş ve bu görevde iken ABD'ye sığınmıştır), **Şevket Turan** (**Şevket Turanlı** olarak da geçiyor-BNŞ), **Hasan Ulus** (müteahhit), **Medset Yas** (Hukuk Fak. öğrencisi) (Avrupa Kürt Öğrenci Derneği'nin verdiği isim), **Cahit Yıldırım** (avukat) (*Cumhuriyet Ansiklopedisi*'nde **Canip Yıldırım** olarak geçiyor), **Nurettin Yılmaz** (Hukuk Fak. öğrencisi).

İstanbul'daki 28. Tümen Komutanlığı 2 No'lu Askeri Mahkemesinde 3 Ocak 1961'de başlayan dava hakkında ilk karar 30 Nisan 1964'te verildi ve bütün sanıkların beraatine hükmedildi.

Ancak, karar Askeri Yargıtay'ca bozuldu ve bu kez sanıkların 'Milli duyguları yok etmeğe ve zayıflatmaya matuf bulunan cemiyet kurma ve bunu sevk ve idare etme ve faaliyetlerine katılma' suçuyla yargılanması istendi. Bu yargı aşaması da 24 Eylül 1965'te verilen kararla son buldu; kimi sanıklar beraat etti, kimileri de ceza aldı.

Bu karar da Askeri Savcılığın beraatlere ilişkin itirazı üzerine Askeri Yargıtay'ca bozuldu ve dava hakkında son karar 3 Mayıs 1968'de verildi. Ancak Askeri Yargıtay Daireler Kurulu'nun kararı üzerine davanın yeniden görülmesiyle verilen bu hüküm, davanın zaman aşımına uğraması nedeniyle kesinleşmedi."

Cumhuriyet Ansiklopedisi'ne göre, "**Kırkdokuzlar**" arasında şu isimler vardı: **Musa Anter, Şerafettin Elçi, Sait Kırmızıtoprak, Yılmaz Çamlıbel, M. Ali Dinler, Şehabettin Septioğlu, Sait Elçi, Ziya Şerefhanoğlu, Necati Siyahkan, Örfi Akkoyunlu, Selim Kılıçoğlu, Canip Yıldırım, Halil Demirel, M. Nuri Direkçigil, A. Efem Dolak, Ferit Bilen, Feyzullah Demirtaş, Mustafa Ramanlı, Sait Bingöl, Emil Kotan, Mehmet Özer** ve **Kemal Burkay**.[524]

Altemur Kılıç'tan da şunları okuyoruz:

*"Bunlar 49 kişi oldukları için Kırkdokuzlar Grubu olarak anıldılar. Ama bir isimleri de Doğu'nun kalkınması için çalıştıklarını iddia ettikleri için Doğucular'dır. Aralarında isimleri çok duyulacak olan **Musa Anter**'in, **Ziya Ekinci**'nin, **Yusuf Azizoğlu**'nun, **Faik Bucak**'ın da bulunduğu Kırkdokuzlar ve Doğucular'ın maksatları 'Kürt kimliğinin tanınması, Kürtçenin resmi dil olarak kabul edilmesi... Kürtçe radyo yayınları yapılmasından başlanarak nihayet Kürtlere milliyetçilik şuurunun aşılanması ve Doğu bölgelerine özerklik ve ilerde de bağımsızlık verilmesi' idi. Kırkdokuzlar bu hedefleri itiraf ediyorlardı."*

524) *CA-2*, s.358.

Eylül 1919'dan sonra bir daha Türkiye'ye dönemeyen **Kâmuran Bedirhan**, Kürtçülük çalışmalarını Suriye'de sürdürdü. Türkiye'ye karşı, Suriye ve Lübnan'daki Fransızlarla ve Taşnak Ermenileriyle işbirliği yaptı. İkinci Dünya Savaşı sonunda Suriye'yi boşaltan Fransızlarla birlikte Paris'e gitti. Kürtçülük çalışmalarını bundan böyle Fransa'da sürdürdü. 1945'ten beri Paris Üniversitesi'ne bağlı Yaşayan Doğu Dilleri Ulusal Okulu'nda Kürtçe dersleri okutuyordu.[525]

Musa Anter her listede yer alıyor. Ancak **Altemur Kılıç**'ın verdiği diğer isimlerin "Kürt İstiklal Partisi" kurucuları arasında yer aldıklarından emin değiliz. Belki uzaktan destek vermişlerdir.

Avrupa Kürt Öğrenci Derneği de tutuklanan 16 Kürtçünün adlarını şöyle vermişti:

Avukat **Ali Kerman**, Albay **Şevket Turanlı**, Avukat **Ziya Şerefhanoğlu**, Ziraat Mühendisi **Sihap Turgut**, Ziraat Mühendisi **Esat Cemiloğlu**, Gazeteci **Musa Anter**, Askeri doktor **Koçu Elbistan**, Doktor **Naci Kutlay**, Gazeteci **Abdullah Efem**, Şehir Meclisi üyesi **Kudsi Aytaç**, Sanayici **Örfi Akkoyunlu**, Teğmen **Selim Foğlu**, Hukukçu **Sihap Erdel**, Tıp talebesi **Sait Kırmızıtoprak**, Hukuk öğrencisi **Medset Yas**, Tıp öğrencisi **Fevzi Avşar**.[526]

27 Mayıs 1960 ve Sonrası

"Kürtler, yalnız vatandaşımız değil, soydaşımızdır da. Fakat asırlarca devam eden kötü idare ve ihmaller, onların da kapalı yaşama itiyatları (alışkanlıkları) *maalesef bu neticeyi doğurmuştur. Türk milletini ve Türk vatanını parçalayarak yok etmek sevdasında olanlar, bundan faydalanmanın peşinde koşuyorlar.*

Cemal Gürsel
1960"

525) **Altemur Kılıç**, *Büyük Kürdistan Küçük Türkiye*, Akasya Kitap, Ankara, 2007, s.164.

526) *KHB 1967*, s.195.

"**Kırkdokuzlar**" duruşmada (1959). Ön sıra: **Yılmaz Çamlıbel, M. Ali Dinler, Şehabettin Septioğlu, Sait Elçi, Sait Kırmızıtoprak, Ziya Şerefhanoğlu**. İkinci sıra: **Necati Siyahkan, Örfi Akkoyunlu, Selim Kılıçoğlu, Canip Yıldırım, Halil Demirel, M. Nuri Direkçigil**. Üçüncü sıra: **A. Efem Dolak, Musa Anter, Ferit Bilen**. Dördüncü sıra: **Şerafettin Elçi, Feyzullah Demirtaş, Mustafa Ramanlı, Sait Bingöl, Emin Kotan**. Beşinci sırada, en arkada gözlüklü **Mehmet Özer**. Altıncı sırada, kapıda ayakta dinleyen **Kemal Burkay**.

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, öteden beri bölücülük ve irtica konularında çok duyarlı olduğu bilinir. Politikacılar, özellikle Demokrat Parti ise ordunun duyarlılığını pek umursamamış ve hem Kürtçü bölücülere, hem de gericilere veya irticaya üst üste ödünler verme yoluna sapmışlardır. **Şeyh Sait ayaklanması**'nın ardından 1927 yılında batıya iskân edilmiş olan şeyhler, ağalar, reisler, özel iskân yasası kaldırılarak 1947 yılında geri gönderilmişti. Demokrat Parti iktidarında da Arapça ezanı yasaklayan kanun lağvedilerek Türkçe ezan ortadan kaldırılmıştı, yerleşmiş bir Cumhuriyet kurumu olan Genel Müfettişlikler sistemi ortadan kaldırılarak bölücülüğün önü açılmıştı.

Türk Silahlı Kuvvetleri, 27 Mayıs 1960 sabahı yönetime el koyarken ulusal birliğimizin önemine de vurgu yaparak, *"...kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla"* memleketin idaresini eline aldığını açıkladı. 38 subaydan oluşan bir Milli Birlik Komitesi (MBK) Türkiye'nin siyasal yaşamına egemen oldu. **Orgeneral Cemal Gürsel**, Türk Silahlı Kuvvetleri adına ülke yönetimini üstlenen Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) başına getirildi. 12 Haziran 1960'da Geçici Anayasa açıklandı; TBMM'nin bütün hak ve yetkileri, Geçici Anayasa gereğince Milli Birlik Komitesi'ne verildi...

MBK, Bölücülük ve İrtica Sorunlarına Eğiliyor

Milli Birlik Komitesi (MBK), yasama ve yürütme yetkilerini ele alınca bölücülük ve irtica sorunlarına da eğildi. Demokrat Parti iktidarında bölücülere ve irticaya verilmiş olan sakıncalı ödünlere el attı. Bu ödünlerin toplum bünyasindeki olumsuz etkilerini gidermeye, onarmaya hatta verilen ödünleri geri almaya çalıştı.

27 Mayısın hemen ardından siyasal Kürtçü ve bölücü zanlısı **485 kişi** tutuklanarak Sivas'ta bir kampta toplandı. Daha sonra bunlardan **55 şeyh** ve **ağa** Batı Anadolu'ya iskân edilecekti.[527] Bu karar, DP iktidarınca bölücülere ve gericilere verilmiş bir ödünün onarılması veya geri alınması girişimiydi.

25 Temmuz 1960: Milli Birlik Komitesi irtica konusuna ilişkin bir bildiri yayınladı. Bildiride *"Kutsal dinimizi, gerici siyasal eylemlerin aleti haline sokmaksızın, saf ve lekesiz kılmak, MBK'nın en büyük amacıdır"* denildi (*CA-2*, s.399).

18 Eylül 1960: Komisyonların yaptığı soruşturmalar sona erdi. Hazırlanan raporda eski iktidarın suçları Anayasa'yı ihlal, vatana ihanet, 28 Nisan olayları, **İsmet İnönü**'ye hazırlanan suikastlar, yolsuzluklar ve döviz kaçakçılığı olarak belirlendi (*CA-2*, s.401).

527) **Michael M. Gunter**, *The Kurdish Problem in Turkey*, The Middle East Journal, Middle East Institute, Vol.. 42 (Summer 1988), s.391; **A. Çay**, *Kürt Dosyası*, s.432.

29 Eylül 1960: **M. Şerif Fırat**'ın *Doğu İlleri ve Varto Tarihi* adlı eserinin yeniden yayınlanmasına karar verildi.

18 Ekim 1960: Zorunlu iskâna ilişkin yasa MBK'ca kabul edildi (*CA-2*, s.402).

25 Kasım 1960: 55 şeyh ve ağanın batıya gönderilmesine karar verildi (*C-2*, s.402).

16 Aralık 1960: Doğudaki şeyhlerle ağaların batıya nakillerine başlandı. 8 şeyh ve ağa çeşitli illerde emniyet gözetimi altında tutuluyor (*CA-2*, s.402).

3 Ocak 1961: Bağımsız bir "Kürt devleti" kurmayı istemekle suçlanan 49 kişinin yargılanmasına başlandı (*CA-3*, s.33).

12 Mart 1961: Konya'da Arapça öğreten 48 mahalle okulu kapatıldı (*CA-3*, 35).

5 Nisan 1961: **Cemal Gürsel**, *"Ben, milliyetçilik ilkesinin Anayasa'ya girmesine taraftarım"* dedi (*CA-3*, s.37).

9 Temmuz 1961: Anayasa referandumu yapıldı; yüzde 61.5 "evet" oyuyla Anayasa kabul edildi (*CA-3*, s.40).

24 Ağustos 1961: **Cemal Gürsel**, *"İslam dini Arap dilinin esaretinden kurtarılmalıdır"* dedi (*CA-3*, s.41).

Öyle dedi ama Arapça ezanı yasaklatamadı ve 100 bin Türk minaresini Arap dilinin esaretinden kurtaramadı.

25 Ekim 1961: TBMM törenle açıldı ve 27 Mayıs dönemi böylece bitti (*CA-3*, s.42).

7 Aralık 1961: Milli Güvenlik Kurulu (MGK) Başbakan **İsmet İnönü**'nün başkanlığında ilk toplantısını yaptı (*CA-3*, s.42).

"Doğu İlleri ve Varto Tarihi"ne Gürsel'in Sunuş Yazısı

Türkiye'de ayrılıkçılık, bölücülük propagandasına karşı MBK'nın yaptığı ilk işlerden biri, **M. Şerif Fırat**'ın *Doğu İlleri ve Varto Tarihi* adlı kitabını, **Orgeneral Cemal Gürsel**'in bir sunuş yazısıyla birlikte yayımlatmak oldu. Türkler ile Kürtlerin aynı

soydan geldiklerini savunan kitap daha önce basılmış fakat bölücüler tarafından toplanıp imha edilmiş. Yazarı da öldürülmüştü. MBK, işte bu kitabın ikinci baskısını yaptırarak Türk kamuoyuna sunmuştur.

MEB Talim ve Terbiye Kurulu'nun 29 Eylül 1960 tarih ve 235 sayılı kararıyla yayınlanması uygun görülen kitap, Yayın Müdürlüğünün 27 Ekim 1960 tarih ve 613/14206 sayılı emirleriyle 5.000 adet basılmıştır.[528]

Kitabın yazarı, Muş İli Varto İlçesi Kasman Köylü **M. Şerif Fırat**, 15 Şubat 1945 günlü önsözünde kitabını şöyle tanıtıyor:

"(Doğu İlleri ve Varto Tarihi) başlığı altında yazdığım bu eserde, ilk önce, doğu illerimizde oturan dağlı Türk aşiretlerine niçin Kürt denildiğini ve doğu illerimizin Milattan Önceki durumunu ve bu dağlı Türklerin tarihi ve gerçek soylarını ve bu halkın sonradan hangi çeşit zorlamalar altında kalarak Kırmanci ve Zaza dillerini vücuda getirdiklerini ve niçin öz Türkçe dillerini getirmek veya bozmak zararına uğradıklarını ve bu halkın birkaç yüzyıl önce neden kendilerini Türklerden ayrı bir yığın saydıklarını, Osmanlı siyasetinin, derebeylik ve Hamidiye alayları devrinde doğu illerimizde yarattığı kötülükleri, Meşrutiyet devri ve Birinci Dünya Savaşı'nda, doğudaki tarihi savaş ve olayları ve ***Şeyh Sait*** *isyanını anlatacağım.*

Yine bu eserimizde, doğu illerinin çeşitli bölgelerinde oturan Alevi ve Bektaşi aşiretlerin tarihi soylarını ve bu Türklerin yakın çağda nerelerden doğu illerimize geldiklerini ve bunların bu illerde hangi zorlamalar altında öz Türkçe dillerini karmakarışık edip Kırmanci veya Zaza lisanını öğrendiklerini, Alevilik, Bektaşilik ve Kızılbaşlığın ne demek olduğunu ve bu akidelerin Türklere nasıl aşılandığını, Osmanlı İmparatorluğu'nun Alevilik ve Bekta-

528) **M. Şerif Fırat** (Kasman Köylü-Varto), *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, 2. baskı, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1961; kitabın daha sonraki tarihlerde başka baskıları da yapılmıştır: **M. Şerif Fırat**, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi* (4. baskı), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1981.

şiliğe karşı güttüğü siyaseti ve Bektaşiliğin Türk kültüründe gördüğü görevleri, açıklamaya çalışacak ve bütün konuların tarihi olaylarını sıra ile kovalayacağım..."

Devlet Başkanı ve Başbakan **Cemal Gürsel**, bu kitabı okuyucuya şöyle sunmuştur:

"SUNUŞ

Bu eser, yalnız dikkatle değil, aynı zamanda ibretle okunmaya değer bir önem taşımaktadır. Bilgin ve idealist bir öğretmen olan yazarı doğup büyüdüğü bölgenin tarihi oluşunu karanlıktan kurtarmak gayreti ile kaleme sarılmış fakat parlattığı meş'alenin aydınlığından korkanlar tarafından insafsızca şehit edilmiştir. İfade ettiği mana bakımından Türk aydınlarının bu olay üzerinde dikkatle durmaları icabeder.

Neşrinden bir hafta sonra bu kanlı cinayeti işleyen gizli eller aldıkları intikam ile yetinmemiş, kitabı da piyasadan toplayarak yok etmişlerdir. Zavallı yazarın, hangi vatan köşesinde gömülü olduğunu dahi bilmiyoruz. Düşmanlığın derecesine bakın ki, kitabı gibi mezarı da ortadan kaldırılmıştır.

Bugün Milli Eğitim Bakanlığımızca 2. baskısı yapılan bu eserin, bütün Türk aydınları tarafından okunması büyük faydalar sağlayacaktır. Çünkü bu eser, Doğu Anadolu'da oturan, Türkçeye benzemeyen bir dil konuştukları için kendilerini Türk'ten ayrı sayan, bilgisizliğimiz yüzünden bizim de öyle sandığımız vatandaşlarımızın su katılmamış Türk olduklarını bir defa daha ispat etmektedir. Hem de inkârına imkân bırakmayan ilmi deliller ile.

Tarihin hiçbir devrinde, Doğu illerimize bugünkü sakinlerini tortu olarak bırakacak yabancı bir göç baki olmamıştır. Dünya üzerinde 'Kürt' diye adlandırılabilecek müstakil bir hüviyetli bir ırk yoktur. Kürtler, yalnız vatandaşımız değil, soydaşımızdır da. Fakat asırlarca devam eden kötü idare ve ihmaller, onların da kapalı yaşama itiyatları (alışkanlıkları) *maalesef bu neticeyi doğur-*

muştur. Türk milletini ve Türk vatanını parçalayarak yok etmek sevdasında olanlar, bundan faydalanmanın peşinde koşuyorlar.

Bütün Türk aydınları, şunu kesin olarak bilmelidirler ki, 'Kürtlük' tahriki düşman kaynaklardan fışkırmakta ve milli bütünlüğümüzü sarsarak bizi yıkmayı hedef tutmaktadır. Buna elbette müsaade etmemeliyiz. Çünkü Doğu illeri vatanımızın hem kapısı hem kalesidir. Biz ihmal eder, gerçekleri bu öz kardeşlerimize götürmez, onları aydınlatmazsak düşman propagandası karşısında silahsız ve müdafaasız kalırlar. Sonunda alçakça yapılan bu propagandaların tesiriyle ikiye bölünürüz. Doğu illeri elimizden çıkarsa Orta ve Batı Anadolu'da tutunmamız kolay olmaz. Bu dava, Türk vatanı ve Türk milletinin istikbali bakımından son derece mühim, son derece ciddidir.

Bütün Türk aydınlarının bu durum karşısında vazifelerinin ne olduğunu tâyin etmeleri zamanı gelmiştir. Bilhassa, bu ve buna benzer aslı astarı olmayan propagandalara kanmış, aldanmış, neticede yollarını şaşırmış Doğu Türklerinin kendilerini aydınlığa çıkaracak bu kitabı dikkatle okumaları, can evine çekilip derin derin düşünmeleri lazımdır. Bu takdirde hakiki ve doğru yolu bulacaklarına inanıyorum.

Tarihin karanlıklarına ilmin ışığını tutarak bize milli benliğimizi gösteren ve öğreten büyük Türk mütefekkiri ***Ziya Gökalp*** *nerelidir? Tahrikçilerin, propagandacıların 'Kürtlük'ün merkezi saydıkları Diyarbakırlı değil mi? Bu gerçek, bizi, başlı başına bu kitapda yazılı olanlar kadar düşündürecek ve aydınlatacak bir vakıadır.*

Doğulu, Batılı, Güney ve Kuzeyli bütün vatandaşlar, artık uyanmalı ve birbirimizi uyandırmalıyız. Büyük, önemli, ciddi ve hayati bir mesele olan bu davayı, Milli birliğimizi ve toprak bütünlüğümüzü sağlayacak duygu, düşünce ve imkân beraberliğine ulaştırmadıkça istikbalden emin olmaya hakkımız yoktur.

*Rahmetli ve büyük idealist **M. Şerif Fırat**'ın uğrunda can verdiği bu ülkü, Türk aydınları tarafından bekamızın teminat bayrağı olarak ebediyyen dalgalandırılmalıdır. Hem de imkânlarının son haddi olan yüksekliklerde.*

Devlet Başkanı ve Başbakan
Cemal Gürsel"[529]

Orgeneral Cemal Gürsel, 26 Ekim 1961 günü Cumhurbaşkanı seçilmişti. Bu belge ise **Gürsel**'in Cumhurbaşkanı seçilmesinden önce, 1960 yılında kaleme alınmış ve "Devlet Başkanı ve Başbakan" unvanıyla imzalanmıştır.

Bu "Sunuş", *Doğu İlleri ve Varto Tarihi* adlı kitabı okuyucuya tanıtan bir yazı olduğu kadar, Milli Birlikçilerin bölücülük konusunda ne denli duyarlı olduklarını da gösteren önemli bir belge niteliğindedir. **Gürsel Paşa**, Türk aydınlarını ve bütün vatandaşları bölücülük propagandasına karşı uyanık olmaya, ulusal birliğimiz ve toprak bütünlüğümüz üzerine titremeye çağırmaktadır. Ulusumuzun birlik ve beraberliği, yurdumuzun bölünmez bütünlüğü, büyük, önemli, ciddi ve hayati bir dava olarak nitelendirilmektedir.

Bu konuda haklı olarak son derece duyarlı olan Türk Silahlı Kuvvetleri, Demokrat Parti iktidarında bölücülere (ve irticaya) verilen ödünleri, ulusumuzun birliğine, vatanımızın bölünmez bütünlüğüne birer tehdit olarak değerlendirmiş, asıl bu nedenle yönetime el koymak gereğini duymuştur, denilebilir. İhtilalci subaylar, oluşturdukları kurula "Milli Birlik Komitesi" adını verirken de herhalde ulusal birliğe vurgu yapmak istemişlerdir.

529) *Ibid.*, s.3-4.

27 Mayıs 1960 Sonrasında Türkçe Ezan İçin Girişimler ve MBK

"İslam dini Arap dilinin esaretinden kurtarılmalıdır.
Cemal Gürsel
24.VIII.1961"[530]

Demokrat Parti'nin iktidara gelir gelmez ilk iş olarak Arapça ezanı geri getirmesi, zamanında ordu tarafından not edilmiş. 27 Mayıs 1960 sabahı TSK adına yönetimi eline alan Milli Birlik Komitesinin güçlü adamı **Albay Alparslan Türkeş**, bu konuda şunları söylemiştir:

*"Ezanın Arapça okunması hakkındaki kararın iktidara gelir gelmez ilk iş olarak ele alınması ve sonra Anayasa dilinin ağdalaştırılması hareketleri bizlerde samimiyetsiz ve **Atatürk** inkılapçılarına cephe almış bir iktidarın işbaşına geldiği kanaatini uyandırdı. 1955'ten sonra da açık bir antidemokratik istikamet tutturuldu. Ordu, o tarihten itibaren bütün memleket idealistleri gibi bu aksi istikamete yönelişi takibe başlamıştır."*[531]

27 Mayısın ardından Türkçe ezana dönülmesi için bazı girişimler olmuştur.

Türk Dil Kurumu'nun Girişimi

11-15 Temmuz 1960 tarihlerinde Türk Dil Kurumu'nun 9. Kurultayı toplanmıştı. Bu kurultayda Türkçe ezana dönülmesi konusunda bazı görüşler de dile getirilmiş. Bu konuda **Haldun Taner, Samim Kocagöz, Burhan Arpad, Sunullah Arısoy** ve **Nahit Ulvi Akgün** tarafından sunulan önerge kabul edilerek *"Ezanın Türkçe okutulması hususunun Diyanet İşleri Başkanlığı'na iletilmesi"*ni

530) *CA-3*, s.41.

531) Kim, No. 103, 29.VI. 1960'tan **Şerafettin Turan**, *Türk Devrim Tarihi, 5. Kitap, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002, s.31

dileyen bir karar alınmıştı. Diyanet İşleri Başkanlığı'na ulaştırılan ve basına da yansıyan bu öneri Milli Birlik Komitesi (MBK) gündemine de alınmıştır.[532]

Bu arada **Alparslan Türkeş** de *Cumhuriyet* gazetesinden **Cevat Fehmi Başkut** ile yaptığı söyleşide bu isteği desteklediklerini belirtmişti. Gazetenin 17 Temmuz 1960 günlü sayısında yayımlanan bu söyleşide, *"Türkçecilik, bu millete Atatürk'ün en büyük, en faydalı hediyelerinden biridir. Evvela ezanı Arapça okutmakla buna ihanete başladılar"* diyerek DP iktidarını suçlamıştı. Arkasından Kuran'ın Türkçeleştirilmesi konusundaki soruyu da *"Türk camisinde Türkçe Kuran okunur, Arapça değil"* diye yanıtlamıştı.

Böyle olduğu halde MBK, Türkçe ezana dönülmesi konusunu uzun tartışmalardan sonra oy çokluğuyla reddetmiştir. Başta **Gürsel** olmak üzere öneriyi desteklediği kabul edilen **Türkeş** ve yandaşları azınlıkta kalmışlar. Asıl önemlisi MBK çoğunluğu öneriyi kabul etmemekle kalmayıp bu eğilimi suçlayıcı bir bildiri de yayımlamıştı. 25 Temmuz 1960 gün ve 35 sayılı bildiride şöyle denilmişti:

"Vicdan hürriyetinin hazinesi mukaddes dinimizin, irticai ve siyasi cereyanlara alet edilmeden, saf ve lekesiz kalması Milli Birlik Komitesi'nin en büyük emelidir.

Vatandaşlarımızın din hakkındaki inanış ve ibadetlerine, ne kanun ne de zor kuvvet ile müdahale edilemez.

Bu maksatla, şunu kesin olarak belirtmek isteriz ki, bazı teşekkül (kurum) *ve şahıslar tarafından yapılan ezan ve Kuran-ı Kerim'in Türkçe okutulması mecburiyeti gibi, vatandaşlarımızın zihinlerinde yanlış kanaatler uyandıracak istidattaki* (nitelikteki) *beyan, tefsir ve propagandalar, hiçbir surette MBK'nin fikirlerini ifade etmez."*[533]

532) **Şerafettin Turan**, *Türk Devrim Tarihi, 5. Kitap, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002, s.31.

533) *Ibid.*, s.31.

Prof. Şerafettin Turan yukarıdaki bildiri üzerine şu değerlendirmeyi yapıyor:

"Dikkatle kaleme alınması gereken böyle bir bildiride, ibadete yasa yoluyla müdahale edilemeyeceğinin ve zor kullanılamayacağının vurgulanması, dolaylı yolla da olsa ***Atatürk*** *dönemindeki uygulamanın ve ceza yasalarındaki değişikliğin suçlanmasından başka bir anlam taşımamaktaydı. Bildirinin son bendinde göndermede bulunulan teşekküllerin başında da kuşkusuz öneriyi yapan* ***Türk Dil Kurumu*** *gelmekteydi. Laiklik ilkesine bağlı kalmak ve* ***Atatürk devrimi****'ne dönülmesini sağlamak amacıyla girişilen 27 Mayıs hareketini gereçekleştiren MBK'nin böyle bir bildiri yayımlamasında, 27 Mayıs sonrası kurulan* ***hükümetin dinsiz olduğu, camilerin kışlalara dönüştürüleceği, ezanın Türkçe okutulacağı, radyoda Kuran okunmasının yasaklanacağı*** *biçiminde tutucu kimi çevrelerin yürüttükleri propagandaların etkisi olsa gerektir. Nitekim birkaç gün sonra* (2 Ağustos), *Devlet Bakanı* ***Âmil Artüs*** *de radyoda yaptığı konuşmada bu iddiaların* ***rejim düşmanlarınca*** *çıkarıldığını belirtmişti. Öyle de olsa* ***Atatürkçü*** *çizgide devrim yapmayı amaçlayan grubun rejim düşmanlarını yatıştırmaya yönelmemesi gerekirdi. Söz konusu bildirinin MBK'deki oylamasında kimlerin öneriden yana, kimlerin ona karşı olduğu da açıkça saptanamamıştır. Yapılabilecek en iyimser yorum,* ***dini, ulusal birlik için yapıştırıcı bir etken*** *olarak gören ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nı yeniden örgütleyip etkin hale getirmek isteyen MBK'nin kimi üyelerinin Türkçe ezana dönülmesini, düşündükleri böylesi bir* ***reforma*** *engel saymış ve başgösterecek tepkilerden çekinmiş olmalarıdır. Gerçekten de MBK'nin bu karar ve bildirisi, Komite üyelerinden* ***Haydar Tunçkanat****'ın da kabul ettiği gibi 'Onun Atatürkçülük ve devrimciliğine gölge düşürmüştür.'"*[534]

MBK bildirisi, bize, Demokrat Parti politikacılarının Arapça ezanı geri getirirken söyledikleri tutarsız sözlerden pek farklı görünmüyor. Yani Demokrat Parti iktidarı da, o iktidarı devirmiş ve

534) *Ibid.*, s.31-32.

bu bildiriyi hazırlamış olan 27 Mayıs ihtilalcileri de din ve ezan söz konusu olunca aşağı yukarı aynı şeyleri söylüyorlar!

CHP iktidarının son yılından başlanarak DP iktidarı döneminde tutucu tarikat şeyhlerine üst üste ödünler verilmişti. Bu tarikat şeyhlerinin bir bölümü Kürtçü ve bölücüdür. Verilen ödünler zincirinin önemli bir halkası da Arapça ezanın geri getirilmesi olmuştu. Açıkça söylenmese Arapça ezan esas itibariyle Doğu'daki bölücü tarikat şeyhlerine verilmiş olan bir ödündü.

Verilen bu ödün, tarikat şeyhlerini yüreklendirmiş, güçlendirmiştir. Şimdi, DP iktidarının devrilmesi üzerine, güçlenmiş ve yüreklenmiş olan tarikat şeyhleri yeni rejime karşı cephe almış, hemen bir iftira kampanyası başlatmışlar. DP iktidarında kendilerine verilen ödünleri elden çıkarmamak için 27 Mayıs sonrası kurulan **hükümetin dinsiz olduğunu**, **camilerin kışlalara dö-**

MBK Başkanı **Cemal Gürsel**, Komitenin Sözcüsü **Alparslan Türkeş** ile Başbakanlık Konutunda (1960)

nüştürüleceğini, ezanın Türkçe okutulacağını, radyoda Kuran okunmasının yasaklanacağını söylüyorlar. Devlet Bakanı **Artüs** de bu iddiaları yayanların "rejim düşmanları" olduklarını söylüyor. **Şerafettin Turan** Hoca ise *"tutucu kimi çevreler"* diyor. Bu tutucuların ya da "rejim düşmanları"nın önemli bir bölümünü bölücüler oluşturuyordu. Bunların yaydığı söylentiler, MBK ihtilalcilerini ürkütmüş! Sakat bir bildiri yayımlıyor ve kamuoyuna duyuruyorlar ki tarikat şeyhlerine, tutuculara, bölücülere verilmiş olan ödünlere, bu arada ezanın Arapça okunmasına dokunulmayacaktır, diyorlar.

Kısacası, MBK tutucu ve bölücüleri daha da güçlendirme yoluna sapmış görünüyordu.

SBF Fikir Kulübü'nün Açıklaması

Yukarıdaki MBK bildirisine rağmen **Cemal Gürsel**, kişisel olarak ezanın ve Kuran'ın Türkçe okunması gerektiği yolundaki görüşünü zaman zaman dile getirmeyi sürdürmüştür. Ezanın Türkçe okunması için Türk kamuoyuna çağrıda da bulunmuştur.

Bunun üzerine Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Fikir Kulübü Başkanı **Varol Sezen**, 7 Mart 1961 Salı günü bir bildiri yayımlamış ve Türkçe ezan ve devrimler konusunda Kulübün görüşlerini şöyle açıklamıştır:

*"Sayın Devlet Başkanı **Cemal Gürsel**'in Türkçe ezan konusundaki çağrısına bütün içtenliğimizle katılıyoruz. Kurucu Meclis ve bu konuda verilmek istenen önergenin engellenmesi, bunun özellikle devrimleri yapmış ve savunmuş bir kurumun üyeleri tarafından yapılması devrimci Türk gençliğini çok şaşırtmıştır. Devrimin koşulları içinde biz her ileri adımın aydın politikacılarımız tarafından destekleneceği kanısındaydık. Bugün üzüntü ile görüyoruz ki, bu konu memleketin çıkarları açısından değil, parti çıkarları açısından görülmektedir. **Atatürk** devrimlerine inanan*

kişilerin, bu öneriyi desteklememesini başka türlü yorumlayamıyoruz. Ezanın Türkçe okunmasına karşı gelenler, geriliğe giden yollardan birinin üzerindedirler. Oy avcılığı uğrunda gericilere tavizler verilmesi ülkemizi bir çıkmaza götürür. Yirminci asrın uygarlık yarışında, Batı ile aramızın kapanması, geri düşünceleri ortadan kaldıracak ortamı yaratmakla olanaklıdır. Partilerimizin bu konudaki tutumlarını değiştireceklerini, parti çıkarlarını ve oy avcılığını ikinci plana atacağını ve memleket gerçeklerini göreceğini ümit ederiz. Ezanın Türkçe okunması önerisini getirmek isteyen kurucu Meclis üyelerini candan destekliyoruz."[535]

Temsilciler Meclisine Sunulan Yasa Önerisi

28 Şubat 1961 günü *"Ezanın Türkçe Okunması"* ile ilgili bir yasa önerisi Temsilciler Meclisi Başkanlığına da sunulmuştur. Yasa önerisinin ya da tasarısının altında, alfabetik sırayla şu tanınmış imzalar vardı:

Ömer Sami Coşar, Oktay Ekşi, İsmet Giritli, Ziya Müezzinoğlu, Altan Öymen, Selami Savaş ve **İlhami Soysal.**

Bu yasa tasarısı, Milli Birlik Komitesi üyeleri tarafından imza edilmediği için Meclis Başkanlığı'na verilmemiştir. Bu yüzden "Ezanın Türkçe Okunması" önerisi Meclis gündemine alınmamıştır.[536] Tasarı (ve umutlar) suya düşürülmüştür.

Bu arada Devlet ve Hükümet Başkanı **Cemal Gürsel,** ezanın ve *Kuran*'ın Türkçe okunması yolundaki çağrılarını sürdürmüştür. **Gürsel,** 5 Ekim 1960 Çarşamba günü, İstanbul Yüksek Enstitüsü'nü ziyaretinde kişisel görüşünü *"Ezan Türkçe, Kuran Türkçe okunmalıdır"* diye açıklamıştı. Ama bunun arkasından, Diyanet İşleri Başkanı **Ömer Nasuhi Bilmen,** bir muhabirin bu konudaki sorusunu *"Olamaz! 1.200 yıldan beri böyledir; böyle*

535) **Turhan Feyizoğlu**, *FKF Fikir Kulüpleri Federasyonu*, 2. baskı, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.91.

536) *Ibid.*, s.91.

okunmuştur" diye yanıtlamıştı. **Bilmen**, 27 Mayıstan sonra Diyanet İşleri Başkanlığı'na getirilmiş idi.[537]

Prof. Şerafettin Turan, *"Açıkçası, **Gürsel**'in **İnönü**'ye itiraf ettiği gibi doğacak tepkilerden çekinmişlerdi"* diyor ve açıklıyor:

*"**Gürsel**'in **İnönü**'yü ziyaret ettiği 6 Ağustosta, yani söz konusu bildiriden iki hafta sonraki görüşmelerde **dinde reform** ve **Türkçe ezan** konusu üzerinde de durulmuştu. **Gürsel**, dini gerici kuruluşların elinden kurtarabilmek için bir reform düşündüklerini, ancak reform deyimini de kullanmak istemediklerini, bu amaçla bir **Din Kurultayı** toplamayı düşündüklerini söylemişti. **İnönü**'nün, 'İbadetin Türkçeleştirilmesini, tekrar Türkçe ezanı gözünüz tutuyor mu?' sorusuna ise 'Tutmuyor' diye yanıt vermiş ve bunu istediklerini fakat doğacak tepkilerden korktuklarını eklemişti. Nitekim **Gürsel**'in bu ziyaretinden birkaç gün önce, 1 Ağustosta İstanbul'da **Nurcu** ve devrimci gruplar arasında çatışmalar olmuştu. Din ve vicdan özgürlüğünü gerçekleştireceğim diye tarikatların ve tarikatçılığın yeniden güç kazanmasına göz yuman **Demokrat Parti** iktidarı döneminde **Said-i Nursi** ve onun kurduğu **Nurculuk** da güç kazanmaya başlamıştı. Hele Başbakan **Menderes**'in 1958 Ekiminde onun* (**Said-i Nursi**'nin) *sürgün olduğu Emirdağ'ı ziyaretinde **yeşil bayraklarla** karşılanması laiklik anlayışında yeni bir dönemeç oluşturmuştu...*

***İnönü**, **Gürsel**'in ezanın Türkçeleştirilmesi konusunda dile getirdiği bu çekinceyi kısaca **'Yazık!'** diyerek karşılamış ve not defterine 'Din meselesi: Reform-irtica teşkilatından kurtulmak. Türkçe ibadeti gözleri tutmuyormuş' diye yazmıştı."*[538]

---

537) **Ş. Turan**, *Türk Devrim Tarihi, 5. kitap*, s.32.

538) *Ibid.*, s.33 ve **İsmet İnönü**, *Defterler (1919-1973)*, 2. Cilt (Hazırlayan: **Ahmet Demirel**), YKY, İstanbul, 2001, s.793.

Güçlenmiş Olan Tarikatlar ve Bölücüler

Cemal Gürsel'in, 6 Ağustos 1960 akşam saat 20.00'de **İsmet İnönü**'ye yaptığı ziyaret hakkında **İnönü** *Defterler*'inde önemli bir not daha var. **İsmet İnönü**, *"...Türkçe ibadeti gözleri tutmuyormuş"* diye yazdıktan sonra devam edip şu ikinci notu da düşmüş:

"2. Şark meselesi (Kürtçülük) *fazla endişe var. Sivas'a toplamışlar veya toplanacaklarmış. 80 kişi. 15 sene dönmesinler"* diyor.[539]

CHP iktidarının son günlerinde ve Demokrat Parti iktidarında tarikat şeyhlerine, Kürt ağalarına arka arkaya ödünler verilmişti. **Şeyh Sait ayaklanması**'nın ardından doğudan alınıp batıya iskân edilmiş olan Kürt ağaları ve şeyhleri serbest bırakılmış ve davul zurnayla doğuya geri gönderilmişlerdi. Ezanın Türkçe değil Arapça okunması, öncelikle Kürt şeyhlerine verilmiş olan önemli bir ödündü. Ardından Genel Müfettişlikler lağvedilmiş ve Kürtçülüğün önü açılmıştı. Kürt ağaları ve şeyhleri parlamentoya taşınmıştı. Bu arada **Şeyh Sait**'in genç torunu da yaşı büyültülerek DP milletvekili seçtirilmiş, böylece asi şeyhin ailesi ödüllendirilmişti. Bütün bunlar Kürtçü şeyhleri, bölücüleri güçlendirmiş ve yüreklendirmişti. Tarikat şeyhlerinin, Kürtçülerin cüreti artmıştı. O kadar ki, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı **Menderes**, 1958 yılında, sürgün Kürt şeyhi **Said-i Nursi**'nin ayağına gidince şeyh kendisini yeşil bayrakla karşılayabilmişti. Zavallı **Menderes**, şeyhin desteğini istemişti!..

Şimdi, 27 Mayıs ihtilalcileri, kararsızdırlar. Arapça ezan ödününün Kürtçüleri güçlendirdiğini görüyorlar ama masaya yumruğu vurup *"Ezan bundan böyle Türkçe okunacaktır"* diyemiyorlar. Buna cezaret edemiyorlar, "gözleri tutmuyor". İhtilalciler, Kürtçü ağaları, şeyhleri Sivas'ta toplamaya başlamışlar. Ama bunları ne yapacaklarını pek bilemiyorlar. İhtilalin lideri **Cemal Gürsel Paşa**, 6 Ağustos 1960 günü **İsmet İnönü**'ye gelmiş, bunları

539) **İsmet İnönü**, *Defterler (1919-1973)*, 2. Cilt (Hazırlayan: **Ahmet Demirel**), YKY, İstanbul, 2001, s.793-794.

konuşmuşlar. İhtilalciler, çekingen ve ürkek görünüyorlar. **İsmet Paşa**, Kürtçülük konusunda *"Fazla endişe var"* diyor.

Cemal Gürsel, Sivas'a topladıkları veya toplayacakları 80 kadar doğulu şeyh ve ağayı, yine batıya iskân etmeyi düşündüklerini söylemiş. Ama *"15 sene dönmesinler"* demiş. 1927 yılında batıya iskân edilmiş olan doğulu ağa ve şeyhler, 1949 yılında geri dönmüşlerdi. Bu defa 1960 yılında bir grup doğulu ağa ve şeyh yine batıya gönderilip orada iskân edilecekti. Gerçekten 80 kişi değilse bile, 55 ağa ve şeyh batıya gönderilecek fakat onlar 15 yıl değil, 15 ay bile batıda tutulamayacak, yine döneceklerdi. Neyse...

Gürsel, 24 Ağustos 1961 günü de *"İslam dini Arap dilinin esaretinden kurtarılmalıdır"* diye konuşmuştur.[540] Ama onun zamanında Arapça ezan yasaklatılamamış ve 100 bin Türk minaresi "Arap dilinin esaretinden" kurtarılamadan kalmıştır!

Yine Doğulu Şeyhler, Ağalar Sorunu

Doğulu şeyhler, ağalar sorunu eski bir sorundur. 27 Mayıs döneminde yeniden gündeme geldi. Yukarıda, Türkiye'de çok partili siyasal yaşama geçiş dolayısıyla doğulu şeyhler, ağalar sorununu da etraflıca anlatmıştık. Burada birkaç satırla hatırlayalım:

Şeyh Sait ayaklanması'nın ardından, bu ayaklanmaya karışmış olanlar ile bunların yakınlarını doğudan alınıp batı illerine iskân edilmeleri gerekli görülmüştü. 1927 yılında, ***"Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garp Vilayetlerine Nakillerine Dair Kanun"*** başlıklı bir yasa çıkarılmıştı. 1097 sayılı olan bu yasa ***"Bazı Kişilerin Doğu Bölgelerinden Batı İllerine Taşınmalarına İlişkin Yasa"*** diye sadeleştirilebilir.

Bu yasa gereğince, 1927 yılı içinde doğulu bazı şeyhler, ağalar, aşiret reisleri aile yakınlarıyla birlikte (toplam 1.400 kişi) çeşitli batı illerine iskân edilmişti, oralarda mal mülk sahibi olmuşlar ve üretici duruma geçmişlerdi. Her bakımdan serbest vatan-

540) *CA-3*, s.41.

daşlar idiler, yalnız eski yerlerine dönemiyorlardı. Yasa, onların geri dönüşlerini yasaklıyordu. Bu bakımdan olsa gerek, bu yasaya *"Mecburi İskân Kanunu"* da deniyordu, özellikle bölücüler ve sempatizanları böyle demeyi yeğliyorlardı.

Çok partili rejime geçilirken bölücülerin birinci hedefi bu yasayı ortadan kaldırmak olmuştur. Çeşitli muhalefet partileri içinde politikaya soyunan bölücüler, *"Mecburi İskân Kanunu"* dedikleri bu yasayı ortadan kaldırtmak ve şeyhleri, ağaları doğuya döndürtmek için seferber olmuşlardı. Çabalarını tek bu noktaya odaklamışlardı. Bu yasanın ortadan kaldırılması, bölücüler için somut bir başarı olacak ve yeni başarılara kapı açacaktı.

Siyasi partiler de şeyhleri, ağaları doğuda birer "oy deposu" gibi gördüğü için 1927 yılında kabul edilmiş olan 1097 sayılı yasayı ortadan kaldırmayı görev bildiler. Bu yasa kaldırılınca şeyhler ve ağlara büyük bir ödün verilmiş olacak ve bu ödün seçimlerde oya dönüştürülebilecekti.

Sonunda, yirmi yıl önce batıya iskân edilmiş olan şeyhlerin ağaların 1947 yılında doğuya dönmelerine izin verildi. Cumhuriyet Halk Partisi bu işi iktidara hazırlanmakta olan Demokrat Parti'ye bırakmamıştı. 1927 yılında birer "mütegallibe" (zorba) olarak doğudan uzaklaştırılmış olan şeyhler, ağalar 1947'de bölgede birer "kahraman" gibi geri dönmüşlerdi. Onları suçlu diye batıya gönderen de kahraman gibi geri getiren de CHP iktidarı olmuştu.

Doğulu şeyhler, ağalar sorunu 1960 yılında yine gündeme geldi. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 27 Mayıs 1960'ta yönetime el koymasının ardından Kürtçü ve bölücü zanlısı **485 kişi** tutuklanarak Sivas'ta bir kampta toplandı. Tutuklananlar arasından **55 şeyh** ve **ağa** ayrıldı. 25 Kasımda bu şeyh ve ağaların batıya gönderilmesine karar verildi ve 105 sayılı bir yasa çıkarıldı.

Bu yasa gereğince, tutuklu 55 şeyh ve ağa 16 Aralık 1960'ta batıya gönderilmeye başlandı. Bunlar; peyderpey Balıkesir, Bursa, Eskişehir, Isparta, İzmir, Zonguldak illerine iskân edildiler.

Daha sonra bu şeyh ve ağalardan bazıları kaçakçılık, cinayet, tehdit, dini siyasete alet etmek, nüfuzu kötüye kullanmak gibi suçlarından yargılandılar.

Bu arada 27 Mayıs dönemi kapanmış ve hava değişmişti.

15 Ekim 1961: 15 Ekim 1961 günü genel seçimler yapılmış ve parlamento şöyle oluşmuştu: CHP 173, kapatılan DP'nin yerine kurulan Adalet Partisi (AP) 158, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) 65, Yeni Türkiye Partisi 54 milletvekilliği kazanmıştı. AP 70, CHP 36, YTP 28 ve CKMP 18 senatörlük kazanmıştı.

26 Kasım 1961: **İsmet İnönü** başkanlığında CHP ve AP koalisyon hükümeti kurulmuştu. Batıya iskân edilmiş olan 55 şeyh ve ağanın 54'ü Demokrat Partili, 1'i CKMP'li idi. Artık Demokrat Parti yoktu ama onun yerine geçen Adalet Partisi (AP) şimdi koalisyon ortağı olarak iktidardaydı. Siyasi Partiler, hem Yassıada mahkûmlarına, hem de diğer suçlulara af çıkarılmasını gündeme getirmeye başlamışlardı.

10 Eylül 1962: Millet Meclisi, 55 ağanın köylerine dönmelerine izin veren yasayı kabul etti. Bu ağaların batı Anadolu'ya iskan edilmeleri için 1960 yılında Milli Birlik Komitesi tarafından çıkarılmış olan yasa kabul oldu.

22 Ekim 1962: Siyasi aftan yararlananlar ile 55 şeyh ve ağa törenlerle geri döndüler. AP'liler ve YTP'liler 55 şeyh ve ağayı karşıladılar. Dönüşleri Diyarbakır ve çevresinde Kürtçülük ve bölücülük gösterilerine neden oldu.

Bölücülere bir ödün daha verilmiş oldu ve her ödün gibi bu ödün de Kürtçüleri, bölücüleri biraz daha yüreklendirmiştir.

2 Aralık 1962: Başbakan **İsmet İnönü**, Malatya'da yaptığı konuşmada, *"Karşılıklı kazanç ve kayıp ne olursa olsun, vatandaşı birbirine düşman etmemek mecburiyeti her parti için hayati önem taşımaktadır"* dedi.[541]

541) *CA-3*, s.66.

Osmanlı'nın yasağı üç gün sürer, demişler. MBK'nin bu cılız ve çekingen yasağı da pek kısa ömürlü olmuş, iki yıl bile sürmemişti.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarını araştırırken dış basında, "Osmanlı Cumhuriyeti" ibarelerine rastlıyor ve irkilerek, "Çok yanlış" diyordum. Şimdi o yazıları hatırladım, nedense.

Bugün o şeyhler ve ağalar, müritleri ve hemşerileri gibi, kendi kendilerini batıya "sürgün" etmemişler midir acaba, Ankara'ya, İstanbul'a, Bursa'ya filan? Yoksa hâlâ köylerinde mi otururlar?

Kuzey Irak'taki Barzani İsyanı Türkiye'ye Dokunuyor

Irak'ın kuzeyindeki Kürt aşiret reislerinden Molla **Mustafa Barzani** (Bugünkü **Mesut Barzani**'nin babası), 1942 ve 1944 yıllarında Bağdat hükümetine karşı ayaklanmıştı. Ayaklanma Irak kuvvetleri tarafından bastırılınca **Mustafa Barzani**, adamlarıyla birlikte Sovyet işgali altındaki İran'a geçmiş ve 1946 yılında İran'ın Mahabad kasabasında kurdurulan "Mahabat Kürt Cumhuriyeti" içinde yer almıştı. Sovyet işgali sona erince iğreti "Mahabat Cumhuriyeti" de İran tarafından ortadan kaldırılmıştı. **Mustafa Barzani** bu defa 500 adamıyla birlikte Sovyetler Birliği'ne sığınmış ve yaklaşık 12 yıl orada sığınmacı olarak kaldıktan sonra 1958 yılında bağışlanmış olarask Irak'a dönmüştü.

Barzani üç yıl kadar sonra, 1961 yazında yeniden Bağdat'a karşı ayaklandı. Müzminleşerek uzayıp giden bu ayaklanma Türkiye'yi de bir ölçüde etkiledi.

Sınır Güvenliği

Gelişmeler önce sınır güvenliğini etkiledi. Şöyle ki:

13 Aralık 1961: Barzani Aşireti'nden 80 kişi Türkiye'ye iltica etti (*CA-3*, s.42).

8 Temmuz 1962: Doğu'da güvenliğin sağlanabilmesi için askeri tedbirler alınmasına karar verildi (*CA-3*, s.62).

14 Temmuz 1962: Irak'ın kuzeyinde yaşayan **Barzani** Aşireti mensupları Hakkâri yöresinde sınırı aşarak bir köye baskın düzenledi (*CA-3*, s.62).

15 Ağustos 1962: İki Irak uçağı Hakkâri'nin Rubarik mevkii ile Biskan Köyü'ne saldırdı, 2 jandarma eri öldü (*CA-3*, s.63).

16 Ağustos 1962: Türk hava sahasını ihlal eden 2 Irak uçağı düşürüldü (*CA-3*, s.63).

18 Ağustos 1962: Irak, düşürülen iki uçakla ilgili olarak Türkiye'ye bir nota verdi ve Türkiye'yi **Barzani**'ye yardım etmekle suçladı (*CA-3*, s.63).

21 Ağustos 1962: Irak'tan Türkiye'ye sızmaları önlemek için güneydoğudaki sınır birlikleri takviye edildi (*CA-3*, s.63).

23 Ağustos 1962: Irak ile Türkiye arasında son günlerde meydana gelen olayları protesto etmek için yürüyüş yapan Kerkük Türklerine Irak askerleri ateş açtı (*CA-3*, s.63).

3 Eylül 1962: Dışişleri Bakanı, **Barzani** karşısında yenilgiye uğrayan **Kasım**'ın halkına yaranmak için son olayları düzenlediğini söyledi (*CA-3*, s.63).

19 Eylül 1962: 565 Iraklı Kürt Türkiye'ye iltica etti (*CA-3*, s.64).

27 Eylül 1962: **Barzani**' den kaçan 1.500 kişilik Bradost aşireti Türkiye'ye iltica talebinde bulundu (*CA-3*, s.64).

31 Ağustos 1963: Irak ordusundan kaçan **Barzani** aşiretine mensup gruplar Hakkâri'de sınırı geçerek Türkiye'ye sığındı (*CA-3*, s.89).

20 Nisan 1965: Irak, asi Kürtlere karşı Türkiye'den yardım istedi (*CA-3*, s.130).

13 Mart 1974: Kuzey Irak'ta **Barzani** yandaşlarıyla Irak askerleri arasında çıkan çatışmalar üzerine Türkiye, sızmaları önlemek için Irak sınırını kapattı (*CA-3*, s.355).

Ayrılıkçı Bölücü Kıpırdanışlar

Irak'ın kuzeyindeki **Barzani** hareketi, Türkiye'de de Kürtçü kıpırdanışlara neden oldu. Türkiye'de bazı yasadışı bölücü örgütlenme denemeleri görüldü.

12 Aralık 1962'de Milli Güvenlik Kurulu (MGK) Yasası kabul edildi ve bir hafta sonra, 19 Aralık 1962'de MGK çalışmalarına başladı. MGK'nın görevi 1961 Anayasası'nda, *"Milli güvenlikle ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcılık etmek üzere gerekli temel görüşleri Bakanlar Kurulu'na bildirmek"* olarak tanımlanmıştı.

MGK'nın çalışmaya başlamasından iki ay kadar sonra bir kısmi af yasası çıkarıldı. Bazı suçların affedilmesine ilişkin yasa 23 Şubat 1963 günü *Resmi Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girdi. Bu af yasasından 10 bin mahkûmun yararlanacağı öngörülmüştü. Fakat yoklama ve asker kaçaklarıyla birlikte yasadan yararlananların sayısı 22 bini buldu (*CA-3*, s.76).

30 Nisan 1963'de Kürtçe dergi çıkaran iki üniversite öğrencisi tutuklandı (*CA-3*, s.87).

Barzani, Türkiye'de Gizli Örgüt Kurduruyor

28 Haziran 1963'de dönemin İçişleri Bakanı **Hıfzı Oğuz Bekata**, *"'Türkiye'de müstakil bir Kürdistan'ın kuruluşu' için faaliyet gösteren bazı kişilerin tutuklandıklarını"* açıkladı. Gizli bir Kürtçü örgüt ortaya çıkarılmıştı. Adı **"Türkiye Kürt Öğrenci Derneği"** idi, ya da o zamanki söylenişiyle **"Türkiye Kürt Talebe Cemiyeti."** Bu gizli dernek **"Avrupa Kürt Öğrenci Derneği"** ile ilişki içindeydi ve daha sonra eylem birliği içine girecekti. Federal Almanya'nın Wiesbaden şehrinde, Iraklı Kürt öğrenciler tarafından kurulmuş olan Avrupa Kürt Öğrenci Derneği, **Mustafa Barzani**'nin Avrupa'da bir organı durumundaydı, onun sözcülüğünü ve propagandasını yapıyordu (bu konuda, kitabın birinci bölümünde genişçe bilgi bulunmaktadır).

Türkiye Kürt Talebe Cemiyeti'nin kurucuları da Türkiye'de okuyan Iraklı Kürt öğrencilerdi. Türkiye'de birçok Iraklı öğrenci vardı; bunlar bir bakıma ayrıcalıklı ve şanslı öğrencilerdi. Başka ülkelerin gençlerine tanınmamış bir ayrıcalıkları vardı. Açıklayalım: 1946 yılında Türkiye ile Irak arasında bir Dostluk Antlaşması imzalanmış ve bu antlaşmaya bir de "**Eğitim, Öğretim ve Kültür İşbirliği Protokolü**" eklenmişti. Bu protokol ile Irak okullarının verdiği bütün **diplomalar Türkiye'de geçerli** sayılmıştı.[542] Diplomalara tanınan bu denklik sayesinde, Irak'ta lise diploması alan her genç, isterse, gelip Türk üniversitesine kaydını yaptırabiliyordu. O yıllarda Türkiye'de üniversiteye giriş sınavı da olmadığı için Iraklı öğrenciler Türk üniversitesine rahatça girebiliyorlardı, lise diplomalarını göstermeleri yetiyordu, başkaca hiçbir formaliteye gerek yoktu (o yıllarda yalnız İstanbul Teknik Üniversitesi ile Ankara'da Siyasal Bilgiler Fakültesi sınavla öğrenci alıyordu, bütün öteki fakültelere sınavsız giriliyordu).

Rahatça Türk üniversitesine girme hakkına sahip olan Iraklı Kürt öğrenciler, bu haklarını kötüye kullanmış, Türkiye'ye zararlı bir gizli örgüt kurmuş ve tutuklanmışlardı.

Türkiye Kürt Öğrenci Derneği'ni kurmuş ve tutuklanmış olan Iraklı Kürtlerin isimleri ve doğum yerleri şöyleydi:

İbrahim Mamhıdır: Köysancak/Irak 1933 doğumlu, kurucu başkan.

Cemal Alemdar: Erbil/Irak 1940 doğumlu, 1963'ten sonraki başkan.

Gazi Dizey: Erbil/Irak 1940 doğumlu.

Fuat Derviş: Bağdat/Irak 1939 doğumlu.

Nejat Remzi: Kerkük/Irak 1935 doğumlu.

T. Şerif Muhtar: Erbil/Irak 1934 doğumlu.

542) Şimşir, *Türk-Irak İlişkilerinde Türkmenler*, s.117-120.

Said Abdurrahman: Kerkük/Irak 1939 doğumlu.
Firuz Falahat: Rizaiye/İran 1939 doğumlu.[543]

Yerli Kürtçüler

Tutuklanan bu Iraklı Kürtçülerin yanı sıra 28 Haziran 1963'te bir grup yerli Kürtçü de yakalanmıştı. Bunların suçu, *"Türkiye'de bağımsız bir Kürdistan kurmak için faaliyet göstermek"* idi. Kimlerdi bunlar? 29 Haziran 1963 günlü *Cumhuriyet* gazetesinde, yakalanan bu Kürtçüler hakkında aşağıdaki bilgiler verilmişti:

Avukat **Ziya Şerefhanoğlu**: Milliyetçi Kürtçülerden olup halen çıkmakta olan *Reya-Rast* isimli derginin sahibidir. Evinde yapılan aramada Kürtçülük faaliyetlerine ait 52 vesika, *Reya-Rast* dergisinden önce *Kürdistan* adıyla çıkarılma hazırlığına ait vesikalar, 70 sahifelik *Lisan-ı Kürdi* adlı Kürtçe gramer, Kürt alfabesi, dışla münasebetlerine ait mektup, kullanılan adresler ve dıştan kendisine gönderilen Kürtçülük ile ilgili yayınlar ele geçirilmiştir.

Sait Elçi: Milliyetçi Kürtçüdür. İstanbul'da serbest muhasebecilik yapmaktadır. Dışla irtibatı görülmüştür. Aramada, Kürtçülük faaliyetine ait 10 vesika ve bu meyanda Kürtçe lügat ele geçirilmiştir.

Musa Anter: Komünist Kürtçüdür. Türkiye İşçi Partisi üyesidir. Faal eleman olup dışla irtibatı vardır. Aramada, komünizm ve Kürtçülük faaliyetlerine ait 17 vesika, bu arada Kürtlerin Türkiye, Irak ve İran'ın resmi hudutlarını hiçbir zaman tanımadıklarına dair yayımlanmak üzere hazırlanmış, tahrik edici, aykırı yazılar bulunmuştur.

543) Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, s.433: Tutuklanan bu 8 Iraklıdan başka, o sıralarda Türkiye dışında oldukları için tutuklanamamış olan cemiyet üyeleri de şunlardı: **Hasan Şettavi, Fatih Hasen, Muhammed Ziad Caf, Sadi Dizey, Muhsin Ali Dizey, Simko Çiyavuk, Hasan Muhammed Ali, Necip Khafaf, Sabir Hoşnav, Kemal Çelebi, Umran Yahya Fetyli, Muhsin Ali Hamat, Fazıl Reşit, Ömer Dizey, Muhammed Cafer** (Hepsi Türkiye dışından- BNŞ).

Medet Serhat: Hukuk Fakültesinde talebe olup komünist Kürtçüdür. Kürtçe-Türkçe olarak çıkan ve toplatılan *Deng* dergisinin yazı işleri müdürüdür ve bu yüzden tevkif edilmiştir. Aramada, Kürtçülük faaliyetlerine ve temaslarına ait vesikalar bulunmuştur.

Yaşar Kaya: Komünist Kürtçü olup Kürtler arasında "**Fidel Castro**" olarak anılmaktadır *Deng* dergisinin yazı işleri müdürüdür. Türkiye İşçi Partisi üyesidir. Tevkif edilmiştir. Aramada, **Talat Aydemir**'in, 22 Şubat hadiseleri hakkında teksirinden bir suret ile muhtelif faaliyetlerine ait 22 vesika bulunmuştur.

Doğan Kılıç: Milliyetçi Kürtçü olup *Roja-Newe* adlı Türkçe-Kürtçe gazetenin sahibidir. Avrupa ve Ortadoğu ile irtibatlıdır. Türkiye'de gizli bir Kürt teşkilatı kurmak için faaliyet göstermiştir. Aramada, 23 vesika ile planlar bulunmuştur.

Edip Karahan: Komünist Kürtçüdür. *Dicle-Fırat* gazetesinin sahibidir. Yabancılarla irtibatı vardır. Aramada, 14 vesika bulunmuştur.

Enver Aytekin: Komünist Kürtçüdür. *Sosyal Adalet* dergisi idare müdürü ve Türkiye İşçi Partisi üyesidir. Aramada, Kürtler ve Irak'taki ihtilal başlıklı bir teksirin notları, *"Kürt Milliyetçiliği"*, *"Bugünkü Merkez: Irak"*, *"Çiğnenen Haklar"*, *"Kürt-Sovyet Yakınlığı"*, *"Sadabad ve Bağdat Paktı"*, *"Halk Harekâtı"*, *"Kürt Gazetecilerinin Sesi"*, *"Milli Lider Molla Mustafa Barzani"*, *"Kürt Mücadelesi"*, *"Irak İhtilali Kürtleri Uyandırdı"*, *"Bugünkü Irak*

Haziran 1963'te tutuklanan 13 Kürtçüden biri olan **Musa Anter**

İhtilali ve Diğer Kürtler" başlıklı neşriyat ele geçirilmiştir. Ayrıca komünizme ait neşriyat ve resimler de bulunmuştur.

Ali Anagür: Tunceli Kültür Derneği Başkanı olup dışla irtibatı vardır. Kürt liderlerinden **Baytar Nuri Dersimi** ile muhaberesine ait vesikalar, şiirler bulunmuştur.

İbrahim Mamhıdır: Irak tabiyetinde olan Kürtçü, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi 5. sınıf öğrencisidir. Dıştaki Kürtçülük teşekküllerinin Türkiye'deki temsilcilerinden birisidir. Aramada 10 vesika, Komünist Kürtçü **Kemal Fuat** başkanlığındaki Avrupa Kürt Talebe Cemiyeti'nin İstanbul'daki gizli Kürt Talebe Cemiyeti'ne gönderdiği talimat yazısı, Berlin'den gönderilen diğer bir talimat vesikası bulunmuştur. (Adı bazı kaynaklarda **İbrahim Mahmıdır** olarak da geçmektedir.- BNŞ.)

Gazi Dizey (veya **Dizai**): Komünist Kürtçüdür. İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi öğrencisidir. Dıştaki Kürt teşekküllerinin Türkiye irtibatçısıdır. Aramada 10 vesika ile birlikte **Barzani**'nin dünyaya hitabı "Nide'ül âlem", Avrupa Kürt Talebe Cemiyeti'nin tebliği, Irak Kürt Talebelerinin konferanslarında alınan kararlar, Kürt milletine beyanname, Avrupa Kürt Talebe Cemiyeti'nin iç tüzüğü, Kürt haklarının koruma komitesinin beyannamesi ele geçirilmiştir.[544]

Abdussettar Hamavandi: Milliyetçi Kürttür. Irak asıllı, Ürdün pasaportlu, gazeteci, Irak gizli "Hür Gençlik Teşkilatı" yayın ve propaganda komitesi başkanı olup, Türkiye'ye girerken yakalanmıştır. Üzerinde iki pasaport bulunmuştur. Ayrıca Türkiye'de bir gizli Kürt teşkilatı kurulması ile ilgili faaliyet ve temaslarını gösterir vesikalar, gizli teşkilatın planı, çalışma tarzı, metodlarına ait şemalar, yabancı devletlerle işbirliğini gösterir birçok vesikalar bulunarak müsadere edilmiştir.[545]

544) Çay, *Kürt Dosyası*, s.435.

545) "Topraklarımızda bir Kürt Devleti Kurmak İsteyen 13 Kişi Yakalandı", *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1963; Çay, *Kürt Dosyası*, s.433-436.

Yakalananlar, Iraklı Kürt lider Molla **Mustafa Barzani** ile de ilişki içindeydiler ve Türkiye topraklarında bir "Kürt devleti" kurmak için örgütlenmişlerdi. Kürtçülük faaliyetlerinden dolayı o günlerde başka tutuklamalar da yapıldı ve toplam 42 kişi hakkında Genelkurmay Askeri Mahkemesinde dava açıldı. Savcı sanıklardan 22'si hakkında beraat kararı verilmesi, diğerlerinin ise ağır cezalara çarptırılmasını istedi. Sanıklar, haklarındaki suçlamaların asılsız olduğunu savundular. Sanıklar arasında bulunan ve **Barzani** ile ilişkisi olan bir Iraklının çıkar elde etmek için sanıklarla görüştüğü, planı suya düşünce görüştüğü kişileri resmi makamlara ihbar ettiği ileri sürüldü. Sonunda delil yetersizliğinden sanıklar beraat ettirildi.[546]

Bu tutuklamalar ve dava, Türkiye'de genel af çıkarılması tartışmalarının devam ettiği ve bir kısmi af yasasının çıkarıldığı bir zamana rastlamıştır. 21 Şubat 1963'te Meclis bir kısmi af yasası kabul etmişti. Bu yasa görüşülürken AP'liler genel af isteklerini dile getirmişlerdi. Bu istekleri kabul edilmemişti ama 10 bin kişinin yararlanacağı düşünülen kısmi af yasasının uygulanması geniş tutulmuş ve yasadan 10 bin yerine 22 bin mahkûm yararlanmıştı. Böyle bir hava içinde sanık Kürtçüler de beraat ettirilmişlerdir.

İstanbul'da gizli **Türkiye Kürt Öğrenci Derneği**'ni kuran ve beraat ettirilen Iraklı Kürtçü öğrencilerden bazıları 1965 yılında İsveç'e gittiler ve Kürtçülük çalışmalarını orada sürdürdüler. Bunlar Stokholm'da **"Avrupa Kürt Öğrenci Derneği'nin İsveç Kolu"**nu kurdular. Bu örgütün kurucuları beş kişiydi, dördü Iraklı: **Cemal Alemdar, İbrahim Mamhıdır, Said Dizağı** ve **Said Abdurrahman**. Beşinci isim Türkiyeli idi. Adı: 1940 Mardin doğumlu ve matematik öğrencisi görünen **Bedirhan Anter** idi, **Musa Anter**'in yeğeni[547] (bu konuda, yukarıda İsveç alt bölümünde daha ayrıntılı bilgi bulunmaktadır).

Beraat eden öteki Kürtçüler de faaliyetlerini çeşitli alanlarda sürdürmüşlerdir.

546) *CA-3*, s.73.
547) *KHB-1967*, s.121-122, No. 55.

Barzani'nin İkinci Girişimi: TKDP

Molla **Mustafa Barzani**'nin Türkiye'de gizli Kürtçü örgütler kurdurma yönündeki ikinci girişimi TKDP olmuştur. Yani Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi. 1965'te illegal olarak kurulmuştur.

"Kürdistan Demokrat Partisi" (KDP) ilk defa, Kasım 1945'te İran'ın Mahabat kasabasında kurulmuştu.[548] O tarihte İran'ın kuzey yarısı Sovyet işgali altındaydı ve bu partiyi kurduranlar da Sovyet görevlileri idi. Partinin ilk başkanı **Kadı Muhammed** idi. Sovyet görevlileri KDP'yi kurdurduktan sonra Mahabat Kürt Cumhuriyeti'ni de kurdurmuşlar ve bu devletin başına da yine **Kadı Muhammed**'i getirmişlerdi.

Sovyet işgali sona erince Mahabat Cumhuriyeti 1947'de devrilmiş, **Kadı Muhammed** de idam edilmişti. Bunun üzerine Molla **Mustafa Barzani** kendiliğinden Kürdistan Demokrat Partisi'nin başkanlığını üstlenmişti. Yaklaşık 12 yıl Sovyetler Birliği'nde mülteci olarak yaşadıktan sonra 1958 yılında Irak'a dönen **Barzani**, KDP'yi de Irak'a taşımıştı . 1960'larda bu partiyi gizlice Türkiye'de de kurdurmaya girişmiştir.

Bu konuda **Abdülhaluk Çay**, şu bilgileri veriyor:

*"1963'e kadar oldukça yavaş seyreden siyasi Kürtçülük faaliyetleri 1961 Anayasası'nın hoşgörülü ortamından azami derecede istifade ederek özellikle **'sol'** görünüm altında ivme kazanmaya başlamıştır. 1965 yılında faaliyete geçmesine rağmen kuruluşu 1961'e kadar inen Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi, bu tarihte Silopi'de **Abdullah Ökten** tarafından teşkilatlandırılmıştır.*

*1965 tarihinde Irak Kürdistan Demokrat Partisi ile ilişkiye girilmiş ve Irak modelinde illegal olarak ortaya çıkmıştır. İlk mahalli teşkilatlar Silopi ve Cizre'de meydana getirilmiştir. TKDP, Kuzey Irak'taki polis bürosundan yönetilmekte ve partinin genel sekreterliğini ise **Dr. Sait Kırmızıtoprak** yapmakta idi. Diğer*

548) **William Eagleton Jr.**, *The Kurdish Republic of 1946*, Oxford University Press, London, 1963, p.57.

*üyeleri ise **Dr. Faik Savaş, Hikmet Bulutekin, Nazmi Balkaç** ve **Hasan Yıkılmış**'tan ibaretti..."*[549]

TKDP, tabii ki yasadışı bir partiydi çünkü Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na göre Türkiye'de "Kürdistan" adını taşıyan, bölücülük anlamına gelen bir parti kurulamazdı. Türk yasaları etnik esasa dayanan ya da dine, mezhebe, bölgeciliğe dayanan bir siyasal parti kurulmasına izin vermiyordu. Dolayısıyla Türkiye'deki Kürdistan Demokrat Partisi, bir yeraltı örgütüydü, gizli olarak çalışıyordu.

Ama ileri gelen Kürtçüler, bu partiyi biliyor ve onunla zaman zaman işbirliği de yapıyorlardı. Türkiye İşçi Partisi (TİP), 1967 yılında Doğu mitinglerini düzenlerken bir ara bu illegal Kürdistan Demokrat Partisi ile de işbirliği yapmıştı. **Tarık Ziya Ekinci**, bu konuda şöyle diyor:

"1967'de bütün bir yıl boyunca Doğu mitingleri yaptık. İlk mitingler hem TİP'lilerin hem de o zamanki (Türkiye) *Kürdistan Demokrat Partililerin* (KDP) *katılımıyla yapılıyordu. KDP'liler benim dışımdaki TİP'lilerin katılmasını istemiyorlardı. Mesela Silvan mitingine parti adına genel sekreter **Nihat Sargın**'la birlikte katıldık. Nihat'ın konuşmasına karşı çıktılar. Bizler 'Hayır, konuşacak' dedik... **Behice Boran**'la Batman'a gittik, orada da Boran'ı konuşturmak istemediler. 'Hayır' dedik ve **Behice Boran**'ı konuşturduk. Sonra parti* (TİP), *Doğu mitinglerini tek başına devam ettirdi..."*[550]

Irak'taki KDP örnek alınarak kurulmuştu. Kurucusu **Bucak** ailesinden **Faik Bucak**'tı. Uzun ömürlü olamadı.[551]

Profesör Çay devam ediyor:

---

549) **Michael M. Gunter**, TKDP'nin Urfalı bir Avukat olan **Faik Bucak** tarafından 1965'te kurulduğunu ileri sürmektedir (**A. Çay**'ın notu).

550) **Şeyhmus Diken**, *Amidalılar*, s.58-59.

551) **Altemur Kılıç**, *Büyük Kürdistan Küçük Türkiye*, Akasya Kitap, Ankara, 2007, s.167.

"Marksist-Leninist bir teşekkül olan TKDP'nin 61 maddelik tüzüğü ve tüzüğün başındaki amaçlar maddesi incelendiğinde ihanetin boyutu açıkça ortaya çıkmaktadır. Partinin amaçları şunlardır.

1) Türk Anayasası'nın değiştirilmesi, Kürt ve Türk terimlerinin Anayasa'da birlikte yer alması ve Türk Devleti'nin bu iki unsurdan oluştuğunun kabul ve ilan olunması,

2) Parlamentoya kendi nüfusları oranında milletvekili verilmesi,

3) Kürdistan olarak tanımlanan yerlere muhacir yerleştirilmemesi ve buradaki köy ve kentlerin isimlerinin değiştirilmemesi,

4) Kürdistan şehirlerine aslı Kürt olan idareciler yollanması,

5) Türkiye'deki Kürdistan'da resmi dilin Kürtçe olması, okullarda Kürtçe eğitim verilmesi, Kürtçe radyo ve televizyon kurulması ve Kürtçe kitap, mecmua ve gazete neşrinin sağlanması,

6) Devletin, Kürdistan olarak tanımladıkları yerlerin kalkınması için mali ve iktisadi tedbirler almasını ve bunun için Kürdistan olarak bildikleri yerlerin sınırları içersinde ağır sanayi yatırımlarının oluşturulmasını ve bölgeden çıkan petrol gelirlerinin % 74'ünün, Kürdistan olarak belirttikleri yerlere sarfedilmesinin gerçekleştirilmesi."[552]

"TKDP'nin idari yapılanması ise altı bölümden meydana gelmekteydi. Bunlar;

1. *Cavana Mezin (Genel Kurul)*
2. *Koma Nevkom (Parti Meclisi)*
3. *Koma Haremi (Merkez Yönetim Kurulu)*
4. *Koma Ci (Mahalli Teşkilat)*
5. *Koma Aliker (Yardımcı Grup)*
6. *Koma Bira (Kardeş Grubu) gibi bölümlerden oluşmaktaydı.*

552) **Michael M. Gunter**, *The Kurdish Problem*, s.302'den **Abdülhaluk Çay**, *Kürt Dosyası*, s.438.

TKDP, Silopi ve Cizre'nin dışında Midyat ve Eruh'ta da teşkilatlanmaya gitmiştir. Ancak 1969 yılına doğru Irak kanadına muhalif olarak Suriye kanadının ortaya çıktığı, Irak Kürdistan Demokrat Partisi liderlerinden ***Numan İsa****'nın bu ayrılığı önlemek için 1969 yılının Ağustos ve Ekim ayları ile 1970 yılının Nisan ayında taraflara mektuplar yazdığı bilinmektedir.*

12 Mart 1971 askeri müdahalesi ve Doğu Anadolu'da bazı bölgelerde sıkıyönetim ilanı, TKDP mensuplarını telaşlandırmış, 1971 Nisan'ında Silopi'de yapılan toplantıda, Türk Devleti'nin yapacağı tevkifler karşısındaki stratejilerini tespite çalışmışlardır.

12 Mart (1971) *sonrasında diğer bölücü-yıkıcı unsurlarla birlikte TKDP'ye mensup 30 üye tevkif edilmiştir."*[553]

TKDP'nin kurucuları ve yöneticileri tutuklandı ve mahkemeye sevkedildi. Diyarbakır Sıkıyönetim Mahkemesi, TKDP kurucusu 19 sanığını, *"Milli duyguları yok etmeye veya zayıflatmaya matuf olmak üzere 'Türkiye Kürdistan Demokratik Partisi' adında bir cemiyet kurmak"* suçundan yargıladı. 10 sanığı 3 ile 7 yıl arasında çeşitli hapis cezalarına çarptırdı. Askeri Yargıtay İkinci Dairesi, 31 Ocak 1974 günü bu cezayı onayladı; 9 sanık hakkındaki kararı ise delil yetersizliği nedeniyle bozdu.[554]

31 Ocak 1974 günü "Türkiye Kürdistan Demokratik Partisi" (TKDP) sanıkları hakkında verilen karar onaylandı.

Türkiye İşçi Partisi (TİP) ve "Doğu Mitingleri"

Altemur Kılıç, *"Kürtçülüğe asıl ivme kazandıran, kucak açan Türk solu ve özellikle TİP oldu"* –yani Türkiye İşçi Partisi– diyor ve ekliyor:

"1960'lardan sonra Türk solu Fikir Kulüpleri Federasyonu, Dev Genç ve Türkiye Halkları sloganı ile 'özgürlük ve barış' uğruna Kürtçülük faaliyetlerine bir hayli destek verdiler. Doğu Kül-

553) Çay, *Kürt Dosyası*, s.436-438.
554) *CA-3*, s.344.

tür Grubu ve ***Abdullah Öcalan*** *bu kazandan çıktı. Kürt Hareketi, 1960'ların sonlarında ve 1970'ten sonra sol eylemlerle birlikte gelişti. Türk solcuları Kürtçülük hareketlerini ve Kürtleri kendi emelleri için kullanmak istiyorlardı ama neticede Kürtler bizim solcuları ve entelleri kullanır oldular."*[555]

O yılların önde gelen Kürtçülerinden **Tarık Ziya Ekinci**'nin açıklamaları da **Altemur Kılıç**'ın yazdığını doğrular yöndedir. **Ekinci**, 1940'larda devlet bursuyla İstanbul Tıp Fakültesi'nde okurken kendisini Kürtçülüğe kaptırmış. 1954 yılında ihtisas için Paris'e gönderilmiş. Orada hem Kürtçülük, hem de solculuk bakımından bilenmiş. *"Marksist felsefe kitaplarını okudum. Böylece Marksist bir bilinç edindim. Marksist bilinçle Kürt sorunu arasında çok güçlü bir bağ olduğunu kavramıştım"* diyor.[556]

Ekinci, önce CHP çatısı altında Kürtçülük emellerini gerçekleştirebileceğini düşünüyor ve bu uğurda çalışıyor. Türkiye İşçi Partisi (TİP) ortaya çıkınca hemen o tarafa dönüyor ve bu yeni parti içinde yaptığı Kürtçülük çalışmalarını şöyle anlatıyor:

"13 Şubat 1961'de 12 sendikacı tarafından TİP kuruldu. 1962'de ***Mehmet Ali Aybar*** *partinin başına getirildi... 1963'te artık partinin kimliği ortaya çıktı. Bizler de işte o tarihlerde CHP'den ayrılıp Diyarbakır'da TİP teşkilatını kurmaya giriştik... CHP'den ayrılan arkadaşlarla TİP'in kuruluş çalışmalarına devam ettik. Diyarbakır il örgütünü kurduktan sonra Doğu ve Güneydoğu'da daha etkin çalışmaya giriştik. Diyarbakır TİP örgütünü tam teşkilatlı bir örgüt haline getirdik. Sonra Tunceli, Elazığ, Siirt, Bingöl, Muş ve Van'da TİP'i kurduk. Parti 1965'te seçimlere girdi. İyi bir başarı sağladı ve ben Diyarbakır'dan milletvekili olarak seçildim. Doğu ve Güneydoğu'dan da bir hayli oy aldık. Milli bakiye sistemi vardı. Kars'tan direkt, Malatya ve Urfa'dan da mer-*

555) **Altemur Kılıç**, *Büyük Kürdistan ve Küçük Türkiye*, s.168.
556) **Şeyhmus Diken**, *Amidalılar. Sürgündeki Diyarbekirliler*, s.52.

kez kontenjanlarından birer arkadaşımız seçildi. Böylece Doğu ve Güneydoğu'da TİP'ten dört milletvekili seçilmiş oluyordu... Yılmadan mücadelemizi sürdürdük..."[557]

Tarık Ziya Ekinci, Kürtçülük öyküsüne devam ediyor:

"1967'de bütün bir yıl boyunca 'Doğu Mitingleri' yaptık. İlk miting Silvan'da ***Mehdi Zana*** *ve* ***Mehmet Ali Arslan****'ın öncülük ettikleri bir toplantıydı. İlk mitingkler hem TİP'lilerin hem de o zamanki Kürdistan Demokrat Partililerin* (KDP) *katılımıyla yapılıyordu.* (KDP yasadışı bir parti idi.- BNŞ) *KDP'liler benim dışımdaki TİP'lilerin katılmasını istemiyorlardı. Mesela Silvan mitingine parti adına genel sekreter* ***Nihat Sargın****'la birlikte katıldık. Nihat'ın konuşmasına karşı çıktılar. Bizler 'Hayır konuşacak' dedik. Çünkü miting öncesi bütün partilere çağrı yapılmıştı. Diğer partilerden tek bir milletvekili gelmemişti. Yalnız TİP milletvekilleri çağrıya uyup gelmişlerdi.* ***Behice Boran****'la Batman'a gittik, orada da* ***Boran****'ı konuşturmak istemediler. Hayır, dedik ve* ***Behice Boran****'ı konuşturduk. Sonra parti* (TİP), *Doğu Mitinglerini tek başına devam ettirdi. Siirt'te, Hakkâri'de, Van'da, Ağrı'da, Tunceli'de, Iğdır'da, Kars'ta mitingleri TİP'liler kendi başlarına organize etti. Kimi zaman yalnız TİP'in, kimi zaman da TİP'le birlikte KDP'lilerin katıldığı bu mitinglerin sonuncusunu Lice'de yaptık. Lice'de çok sert denebilecek bir konuşma yaptım. 'Kötü bir alışkanlık içindesiniz. Bindirilmiş kıtalar halinde aynı insanları toplayıp mitinglere taşıyorsunuz. Bunun adına da Doğu Mitingleri diyorsunuz. Önemli olan halkın katılmasını sağlamaktır. Siz bugüne kadar halkın katılmasını sağlamada yeterince çaba göstermediniz. Yetersiz kaldınız. Dolayısıyla bu mitingleri artık bu tarzda yapmanın bir anlamı yok' diye konuşmamı bitirdim. Ama sonra bu konuşma mahkemede karşıma çıktı. Bizim katılmadığımız en son miting kimi Doğulu öğrencilerin öncülüğünde Ankara'da yapıldı fakat çok sönük geçti."*[558]

557) *Ibid.*, s.56-58.
558) *Ibid.*, s.58-60.

Bölücüler Petrol Konusunu da Dillerine Doladılar

Kürtçülük propagandasında ve bu arada "Doğu Mitingleri"nde petrol konusu sık sık kullanıldı. 1960'larda Güneydoğu Anadolu'da bazı petrol damarlarına rastlaması da petrol konusunu güncelleştirmişti.

6 Ocak 1963'te Türkiye petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), Siirt'te zengin bir petrol damarına rastladı.[559] 27 Şubat 1963'te Siirt yakınlarındaki Garzan'da petrol bulundu.[560]

4 Temmuz 1964'te Siirt'in Baykam ilçesine bağlı Atbağ köyü yöresindeki Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı sismik araştırma kampına baskın düzenleyen "**Koçero**" adıyla tanınan şaki **Mehmet Kilit** güvenlik güçlerince ölü olarak ele geçirildi.[561] 17 Ağustos 1964 Siirt'in Şelmo yöresinde günde 16 bin varil kapasiteli zengin bir petrol damarı bulundu.[562]

Türkiye İşçi Partisi İlçe Başkanı olan **Mehdi Zana** o günleri şöyle anlatıyor:

"O sıralarda benim bir amacım gençleri biraraya getirip Şelmo'da çıkan petrole el atmak... 1964'te (TİP'in) *Diyarbakır il teşkilatında mitinglere başlamak istediğimi söylediğimde* ***Behice Boran*** *ateşlenmiş ve 'Mehdi, sen ilçe başkanısın, dikkat et!' demişti. Ben de ona 'Hocam siz bildiriyi bana veriyorsunuz götürüp dağıtıyorum. Kimsenin okuyup yazması yok. Çöpe atıyorlar. Ama miting olduğunda, anlayacakları dille konuşunca anlıyorlar. Bu hem bilinç getirecek hem de insanların bir şeyleri isteme talebine doğru yönelim olacak' dedim. Kaygıları şuydu ki partinin adına leke gelmesin!..*

Şelmo'da çıkan petroller Mersin'e gidiyordu. Bu da zorumuza gidiyordu tabii ki. Gençlere hitaben 'Petrol bizimdir, nereye götü-

559) *CA-3*, s.84.
560) *Ibid.*, s.85.
561) *Ibid.*, s.110.
562) *Ibid.*, s.111.

rüyorsunuz?' sözünü sloganlaştıralım dedim. Sonra bir miting yapmaya karar verdik. Şeyh ailesinden etkili kişileri de yanıma alarak köylere çıktım. Köylüler ilk defa böyle bir işe tanık oluyorlardı. Sonra 1966'da o meşhur 'petrol mitingi'ni yaptık. Ardından Diyarbakır, Siverek ve Batman'da yapıldı. Ve hemen ardından da Kürt meselesi üzerine 'Doğu Mitingleri'ni yapalım dedim, 1967'de...

Gençlerde tereddüt vardı... 'Siz Kürtsünüz! Kalkın! Kendi haklarınıza sahip çıkın!' dedim. Bildiriyi dağıttım ve anlattım. Urfa'dan başlayarak Ağrı'ya kadar bildiriyi bizzat dağıttım.

Doğu mitinglerinden ilki Silvan'da büyük bir katılımla yapıldı. Tüm Kürdistan'dan (Güneydoğu kastediliyor- BNŞ) *insanlar geldi. Bütün partilere davetiye gönderdim. Yalnız Türkiye İşçi Partisi* (TİP) *davetimize ilgi gösterdi. Tabii miting büyük bir yankı yaptı. Diyarbakır, Siverek, Batman, Tunceli, Ağrı filan epeyce ses getirdi. Lehte ve aleyhte epeyce yazı çıktı. O heyecanla TİP'teki çalışmalarımız da devam ediyordu. 1968 yılında* ***Mehmet Ali Aybar*** *benim genel yönetim kuruluna girmemi istedi. Yeterli olmadığımı ifade ettim. Ama ısrarla 'Mehdi, burada yönetimde iş yapanların çoğundan daha yeterlisin, kabul et. Sen bizden, biz de senden bir şeyler öğreneceğiz!' dedi. İhtiyaç olduğunu da özellikle ekledi. Kabul ederek seçimde genel yönetim kuruluna girdim.*

Sonra parti içinde ***Aybar*** *ile* ***Behice Boran*** *çelişkileri gündeme geldi. Bu çelişki bizleri epeyce etkiledi. Tam o esnada Devrimci Doğu Kültür Ocakları* (DDKO) *kuruldu. Önce Batı'da kuruldu. 1969'da Hilvan'da bir mitingde konuşa yapmıştım. O konuşmam nedeniyle 3 Mart 1971'de beni yakaladılar. Hapisteyken 12 Mart* (1971) *darbesi oldu...*"[563]

563) **Şeyhmus Diken**, *Amidalılar*, s.140-142.

Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) Bölücülere Destek Veriyor

Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) da 1960'larda bölücülüğe destek vermiştir. Buna geçmeden önce FKF'nin, nasıl ortaya çıktığını, ne olduğunu kısaca anımsayalım.

Fikir Kulübü, 1956'da bizim Mülkiye'de doğdu, yani Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde. Kurulurken bizler üçüncü sınıftaydık. Bazı öğretim üyeleri ve *Forum* dergisi yazarlarıyla bağlantıları olan on bir arkadaşımız, 3 Ocak 1956 günü Siyasal Bilgiler Fakültesi Fikir Kulübü'nü kurmuşlardı.[564] Kurucuları arasında bizim sınıftan arkadaşlar da vardı: **Üner Birkan**, **Teoman Gönen** gibi. Kulübün ilk başkanı bizden sonraki sınıftan **Ertuğrul Baydar** idi. Bu arkadaşlarımız sosyalist olmaya özeniyor hatta sosyalist geçiniyorlardı ama o zamanlar fazla bilgileri yoktu, sosyalizmin ne teorisini yeterince biliyorlardı ne de dünyadaki uygulanışını.

SBF Fikir Kulübü'nün fakülte içinde ilk etkinliği, sanırım, **Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu** olayında, yani "nabza göre şerbet" olayında görüldü. İdare Hukuku hocamız **Feyzioğlu**, 22 Mayıs 1956'da SBF Dekanlığına seçilmişti. 1956/57 ders yılı başında öğrencilerine seslenirken, **Doç. Dr. Aydın Yalçın**'ın profesörlüğünün onaylanmamasına çok üzüldüğünü belirterek Demokrat Parti iktidarını eleştirmiş ve sözlerini şöyle bitirmişti: ***"Bütün bir ömür boyunca nabza göre şerbet vermeyiniz."*** Hükümet de 4 Aralık 1956 günü dekanımız **Feyzioğlu**'nu "vekâlet emrine" almış ve aynı gün yapılması öngörülen Mülkiye'nin 97. Kuruluş Yıldönümü törenlerini de yasaklamıştı. Bunun üzerine öğrenciler, özellikle bizim son sınıf idari ve mali şubelerdeki arkadaşlarımız dersleri boykot etme eylemlerine girişmişlerdi.

564) **Turhan Feyizoğlu**, *FKF Fikir Kulüpleri Federasyonu*, 2. Baskı, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.64.

Fikir Kulübündeki arakadaşlarımız bu olayda epeyce aktif olmuşlardı. **Turhan Feyzioğlu** hocamız, fakülteden ayrılmış ve CHP'ye katılarak politikaya girmişti.

"Nabza göre şerbet" olayı basına geniş biçimde yansımıştı. Sonradan duyduğumuza göre, **Feyzioğlu** hocamız politikaya atılmaya ve Fakülte'den ayrılmaya epey önce karar vermiş hatta ayrılma dilekçesini görevden alınmadan önce Fakülte'ye sunmuştu. Ama öğrencilere bunu söylememişti. Gidişinin ardından dolaşan söylentilere göre, hocamız Fakülte'den ayrılmayı sansasyonel biçimde yapmayı tasarlamış, bu amaçla öğrencilerini ve özellikle Fikir Kulübü'ndeki arkadaşlarımızı kullanmış imiş. Neyse...

Sonraki yıllarda Fikir Kulüpleri çok gelişip serpilmiş. Birçok fakültede Fikir Kulüpleri açılmış. 17 Aralık 1965'te beş Fikir Kulübü'nün katılımıyla Fikir Kulüpleri Federasyonu kurulmuş ve kurucular, Mülkiyeli **Hüseyin Ergun**'u Genel Başkanlığa seçmişler. FKF 1960'da pek çok etkinlinlik düzenlemiş, pek çok olaya karışmış ve sürekli kendisinden söz ettirmiştir. Bu arada FKF, Türkiye İşçi Partisi'nin gençlik kolu gibi hareket etmiş veya dışarıya bu izlenimi vermiştir. FKF'nin Kurucu Başkanlığını yapmış olan **Hüseyin Ergun** diyor ki:

"FKF'nin kurucuları ve ilk zamanlardaki yöneticileri arasında Türkiye İşçi Partisi üyeleri veya taraftarları ağırlıkta idiler. Ama FKF'nin kuruluşunda partinin bir katkısı, özendirmesi veya desteği yoktu... Biz, yani TİP eğilimindeki gençler, amacımızın Sosyalist Devrim olduğunu söylüyorduk..."[565]

1965 seçimlerinde TİP, % 3 oy almış fakat "milli bakiye" sistemi sayesinde 15 milletvekili ile Meclis'e girmişti. Anlaşılan bu çarpıcı başarı TİP'i ve FKF'yi coşturmuştu. FKF'nin başkanlığını yapmış olan **İzzet Polat Ararat** şunları yazıyor:

565) **Feyizoğlu**, *op.cit.*, s.17.

"1967-1968 FKF'nin örgütlenme yıllarıdır... 1967'den sonra hızlı bir örgütlenme başlamıştır. Bu örgütlenmede, başarı sosyalist gençlerle birlikte TBMM'de 15 sandalyesiyle olağanüstü bir başarı gösteren TİP'in katkısı büyüktür. FKF, yönetici ve üyelerinin hemen tümü TİP'li veya sempatizanıdır. FKF, TİP'in yan örgütü olarak görünüyordu. FKF, hiçbir eylem ve kararında partiden emir almamıştır... FKF, tüm kararlarını kendi özgün iradesiyle almıştır. Ancak şunu da söylemek gerekir ki FKF yöneticileri olarak bizler sosyalisttik. Sosyalist bir Türkiye özlüyorduk... Öyleyse biz gençlere düşen görev partiyi güçlendirecek eylemler yapmaktı."[566]

Demek ki FKF, bölücü eylemlere desteği de "kendi özgün iradesiyle" vermişti. 1967 yılında bölücüler, TİP ve FKF rüzgârını da arkalarına alarak Doğu Anadolu'da tozu dumana katmaktadırlar. Bu hava içinde FKF de tabir caizse "Kürtçülerin ve bölücülerin değirmenine su taşımıştır."

Kürtçü "Doğu Mitingleri"nde FKF de Aktif Rol Alıyor

"Doğulu" adı altında açıkça Kürtçülük ve bölücülük yapılan "Doğu Mitingleri"nde FKF de aktif rol almıştır. FKF, bu Kürtçülük ve bölücülük mitinglerini, sanki "geri kalmışlığı ortaya koymayı amaçlıyor" imiş gibi göstermekten, yani Kürtçülere kanat germeye çalışmaktan da de geri kalmamıştır.

FKF (Fikir Kulüpleri Federasyonu) adlı kitapta şunları okuyoruz:

"1967 yılı, yaz ve sonbahar ayları boyunca Doğu ve Güneydoğu'nun bazı il ve ilçelerinde TİP, FKF ve bazı öğrenci örgütleri tarafından 'Doğu mitingleri' yapılır.

566) *Ibid.*, s.21.

FKF İstanbul Sekreterliği, bu konuda yayınladığı bildirilerde şu açıklamayı yapar:

'Doğunun geri kalmışlığını ortaya koymayı amaçlayan bu mitinglere karşı yapılan tazvir ve iftiraları, Türkiye'de girişilen yeni bir oyunun tezgâhlanması olarak yorumluyoruz. İnancımız odur ki, bu oyun Türkiye'de çığ gibi büyüyen anti-emperyalist ve anti-kapitalist hareketini yıkmayı amaçlamaktadır.'

Bu mitinglerden bir tanesi de 10 Ekim 1967 Salı günü Batman'da düzenlenir. Bu mitingde dağıtılan bildiri şöyledir:

'Kamuoyuna, son zamanlarda Doğu ve Güneydoğu illerinde yapılan ve yapılacak mitingleri ve tepkilerini dikkatle izlemekteyiz. Çağlardır fakir halkın yabancı olduğu suni meselelerle karıştırılmış ve doğal sonucu olarak geri bırakılmış Doğu'nun çilekeş halkının bu asil direnişini sevinçle karşılamaktayız. Halen ortaçağ koşullarından dahi sıyrılamayan, çağının fikirlerinden, tüm uygarlık olanaklarından yoksun ve habersiz bırakılan, ora halkının ızdıraplarının tepkisi olan bu hareketler karşısında saygı duymaktayız. Bu cümleden olarak halkın, namuslu ve yürekli aydınların beraberce 1961 Anayasası sınırları içindeki direnişleri ve istemleri ümit kaynağımız olmuştur. Biz, Doğu'nun geri kalmışlığında ve doğu üzerinde kurulu siyasal baskıda, tarihi oluş içindeki sosyal ve ekonomik koşulların yanı sıra ***etnik özelliklerin bilhassa rol oynadığı gerçeğini*** *kabul etmek zorundayız. Kaldı ki, Doğu'nun geri bırakılmışlığı, sosyal gerçekliği inkâr götürmez olan* ***etnik gruplar*** *arasında Anayasanın öngördüğü eşitlik, kardeşlik duygularını zedeleme eğilimindedir. Son beş yıllık kalkınma planı göstermiştir ki, tabii kaynaklar bakımından Türkiye'nin doğusu, en az batısı kadar zengindir. Ayrıca işgücü kaynağı henüz değerlendirilmemiştir. Üstün imkânlara rağmen bu veriler dikkate alınmamış ve ora halkının mutluluğuna elverişli bir hale getirilmek istenmemiştir. Parlamento ve Devlet Planlama Teşkilatı, Anayasaya rağmen bu tabii kaynaklar ve rezerv iş-gücünü birleştirme görevini tamam-*

lamamıştır. Planın Parlamentoda görüşülmesi sırasında Doğu ve Güneydoğu'nun temsilcileri, çağın affedilmeyecek kusurlarını taşıyacak ve bunu evlatlarına miras bırakacak şekilde davranmışlardır. Doğu ve Güneydoğu'nun yetiştirdiği ve fakir halkın ezikliğini içinde duyan geleceğin Türkiye'sinin yönetici kadrolarında görev alabilecek, aşağıda imzaları bulunan yüksek öğrenim gençleri ve dernek temsilcileri, bu uğurda çağın fikirlerine, yürüyüşüne uygun, yürekli, bilgili ve olgun bir mücadele vereceklerdir. Hükümetin bu haklı uyanış karşısında, sosyal ve ekonomik tedbirler alması gerekirken faşist sindirme politikası izlemesi esef vericidir. Kesinlikle belirtelim ki, Doğu ve Güneydoğu'nun bu uyanışı, tarafımızdan tasvip ve takdir görmektedir. Ancak, adi çıkarlar peşinde olan bir takım çevreler, sahte metodlarla kamuoyunu etkilemek hevesindedirler. Bu çabalar onlara fayda getirmeyecektir. Çünkü bu uyanış Anayasa çerçevesi içindedir. Çünkü bu uyanış kardeşin kardeşle kavgası değil, ezenlere karşı çıkışıdır. Çünkü bu uyanış tarihi akışın ereğidir. Durdurulamaz. Saygılarımızla.

Fikir Kulüpleri Federasyonu İstanbul Sekreteri ***Veysi Sarısözen*** *(ve FKF kanadı altında Malatya, Diyarbakır, Adıyaman, Derik, Siverek, Midyat, Urfa, Siirt, Tunceli, Nusaybin ve Karakoçan öğrenci derneklerinin isimleri)."*[567]

FKF'li **Veysi Sarısözen**, "Doğu Mitingleri"ni desteklerken bir yığın boş laf kalabalığı içinde "Doğu" ve "Güneydoğu" Anadolu'yu "etnik" temele oturtuyor ve bunun böyle olması gerektiğini söylüyor. "Bu gerçeği kabul etmek zorundayız" diyor. FKF sorumlusu **Sarısözen**'in bu söylemini tanınmış Hollandalı Kürtçü **Martin van Bruinessen**, *"Herkesin bildiği üzere 'Doğu', 'Kürdistan' anlamına geliyordu"* diyerek tamamlıyor.[568]

Ülkenin bir bölümünü hedef alıp orada sistematik eylemlere girişirseniz ve bunu etnik amaç güderek yaparsanız, düpedüz

567) *Ibid.*, s.259-260.

568) **Martin van Bruinessen**, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, 5. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.543.

bölücülük yapmış olursunuz. FKF, *"Amacımız Sosyalist Devrimdir"* diyedursun, sonunda gelip bölücülüğe dayanmıştı. "Sosyalist Devrim" olur ya da olmaz, ayrı konudur ama "bölücülük" olmaz. Hiçbir devlet, eğer devletim diyorsa gücü yeterken, eli ayağı tutarken, göz göre göre kendisini parçalatmaz; böyle bir gidişe izin vermez, veremez. Türkiye Cumhuriyeti Devleti de buna izin vermemiştir. 150 yıldır devlete bürokrat yetiştiren Mülkiye'den çıkan herkes bilir ki İstiklal Harbi de, Lozan diplomatik savaşı da Türkiye'nin birliği, bütünlüğü için yapılmıştır ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti hâlâ dimdik ayaktadır. Bölücülüğe izin veremez!

FKF'nin ilk Genel Başkanı Mülkiyeli **Hüseyin Ergun**, yıllar sonra sızlanıyor:

"Türkiye'nin genç sosyalistleri çok toydular. Kurgu mükemmeldi. Kırımlar, kırılmalar engellenemedi, yaşandı.

Kısacası, ALIP YERE ÇALDILAR BİZİ!"[569]

FKF Genel Başkanlığı yapmış olan Hukuklu **Zülküf Şahin** de şunları söylüyor:

"1964-1969 yıllarının gençlik hareketlerinin canlı tanığıyım, hem tanığı, sanığı ve mahkûmuyum.

Argo deyimiyle 'Ağzı olan 68'i konuşuyor. Ve kendisine 68 kuşağı diyor. 68 kuşağı kuşkusuz soylu bir kuşak olup bedel ödemiştir. Ama geriye dönüp baktığımızda ödenen bedel bir işe yaramamıştır. Türkiye ve Türkiye halkı yaşananlardan ve yapılanlardan olumsuz etkilenmiştir. Yapılan yanlışlar 1970'de örtülü faşizmi getirmiştir Türkiye'ye, bundan kim sorumludur?

Geriye dönüp baktığımızda, 'devrimcilik' adına banka soyulmuş, adam kaçırılmış, 3-5 kişi gerilla eğitimi adına Filistin'e gitmiş, gelip Türkiye'de devrim yapmağa kalkışmıştır..."[570]

O yıllardaki gelişmelere dışardan baktığımızda ise görünen şudur: FKP'nin ve TİP'in asıl başını yiyen de, Türk demokrasisi-

569) **Feyzioğlu**, *FKF*, s.19.
570) *Ibid.*, s.39.

ni sakatlayan da bölücülük olmuştur. TİP ve FKP çökerken, bölücülük yükselişini sürdürmüştür. Bölücülük ve Kürtçülük, daha sonra Türk solu ile göbek bağını büsbütün koparıp kendi yolunda ilerlemiştir. Öyleyse 1971 öncesinde bölücüler ve Kürtçüler, Türk solunu kullanmışlar ve PKK'yı yaratmışlardır, denemez mi? O namlı "68 kuşağı", biraz da bu açıdan arkalarına bakamazlar mı acaba?

Bölücülük ve TİP'in Sonu

1963'e kadar oldukça yavaş seyreden siyasi Kürtçülük faaliyetleri 1961 Anayasası'nın hoşgörülü ortamından azami derecede istifade ederek özellikle "**sol**" görünüm altında ivme kazanmaya başlamıştır. 1965 yılında faaliyete geçmesine rağmen kuruluşu 1961'e kadar inen Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi, bu tarihte Silopi'de **Abdullah Ökten** tarafından teşkilatlandırılmıştır.

10 Ekimdeki Batman mitingini, 15 Ekimde Tunceli, 22 Ekimde Ağrı mitingleri izledi. Yine "Doğulu" gençlerce 19 Kasımda Ankara'da bir "Doğu Mitingi" düzenlendi...

Bu mitinglerde "bölücülük yapıldığı"nı savunan kimi gruplar ise "Doğu Mitingleri"ne karşı 12 Kasımda Erzurum'da "Anadolu Şahlanış Mitingi" düzenledi. "Doğu Mitinglerini", "Doğu Geceleri" izledi. "Doğu Mitingleri" değişik il ve ilçelerde 1969'da da yinelendi.[571]

"Doğu Mitingleri"nde ve "Doğu Geceleri"nde uluorta Kürtçülük propagandası yapıldığı görüldü. O dönemde Türkiye İşçi Partisi adeta Kürtçülüğün bir fideliği ve hatta legal bir karargâhı durumuna getirilmiş görünüyordu. Bazı Kürtçülerin TİP'in etkili yerlerinde bulunması da bu partinin Kürtçülüğün paravanası gibi kullanılmasını sağlamıştı. Bu gidişe bu kadar izin verilmiş olması, Türkiye İşçi Partisi'nin geleceği bakımından tarihi bir hata olmuştur, sanırım.

571) *CA-3*, s.162.

Mehmet Ali Aybar, 1962 Şubatından beri yürüttüğü TİP Genel Başkanlığı görevini, "Doğu Mitingleri"nin ardından 15 Kasım 1969'da bırakmak durumunda kaldı. Onun yerine geçen **Mehmet Ali Aslan** da 21 Aralıkta istifa etti. 29-31 Ekim 1970'te toplanan partinin 4. büyük kongresinde "Doğulu" delegeler seçimlere katılmadılar ve partinin başına **Behice Boran** getirildi Parti'nin son kongresinde "Kürt sorunu" üzerine alınan kongre kararları 12 Mart 1971 muhtırası sonrasında TİP'in kapatılma gerekçesi yapıldı. [572]

Türkiye İşçi Partisi içinde Doğulu-Batılı ayrımı ve Kürtçülük yapılması, bu partiyi kapatmak isteyenlerin işini kolaylaştırmıştır, denilebilir.

Altemur Kılıç, TİP içindeki Kürtçülük konusunda şunları yazıyor:

"Kürtçülerin ilk siyasi yolları Türkiye İşçi Partisi oldu. Birçok Kürtçü aydınlar o sırada TİP'e katıldılar çünkü kendi partilerini kuramıyorlardı. Ama TİP de o dönemde Kürt davasını açıkça desteklemekten çekiniyordu. Tarık Ziya Ekinci ve diğer Kürtler, TİP içinde kendi Kürt hücrelerini kurdular. TİP yöneticileri bunları görmezlikten geliyor ve alttan alta destekliyorlardı. Ancak TİP, 1970 Ekiminde yapılan Dördüncü Kurultayındaki sonuç bildirgesinde: 'Türkiye'nin doğusunda Kürt halkı yaşar. Egemen sınıfları temsil eden faşist yönetim, Kürt halkına çoğu zaman kanlı baskınlar haline gelen bir asimilasyon ve sindirme politikası uygulamıştır' paragrafına yer veriyor.

Bu, Türk solunun Kürtçülüğü ve bölücülüğü desteklemiş olduğunun somut delillerinden bir tanesidir.

1969-1970'lerde işçi sendikaları içinde ve dışında solcu hareketler almış yürümüştü. Bir taraftan Türk-İş'e karşı solcu DİSK kurulurken, Fikir Kulüpleri, Dev-Genç güçleniyor ve bunların içinden 'Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO)' çıkıp büyüyor-

572) *Ibid.*, s.163.

TİP Genel Başkanı **Mehmet Ali Aybar** seçim toplantısında (İstanbul Spor Sergi Sarayı, 1965)

du. Bu ocakların şubeleri köylere kadar yayılıyordu. Türk solu Kürtçüleri kullanalım derken giderek Kürtçüler, bölücüler Türk solunu kullanmaya başlıyorlar ve solcu Türklerle birlikte Kürt delikanlıları da Filistin'e El Fetih örgütüne gerilla ve terör eğitimi almaya gidiyorlardı..."[573]

TİP Genel Sekreterliği görevinde de bulunmuş olan **Tarık Ziya Ekinci**, bu partiyle ilgili son gelişmeleri şöyle anlatıyor:

*"Evet, **Behice Boran** da cezaevinden çıktı. Diğer arkadaşlar da çıktılar. Parti içinde ciddi tartışmalar var. Ama onların teferruatına girmeyeyim. Parti bölünmüştü. Ben eskiden beri **Aybar***

573) **Altemur Kılıç**, *Büyük Kürdistan Küçük Türkiye*, s.169.

yanlısı bir çizgi izliyordum. Ama ***Behice Boran*** *2. TİP'i kurmaya giriştiği zaman şöyle düşündüm: 'O günlerin Türkiye sol hareketi, yani Marksist-Leninist hareket, bir küçük burjuva hareketidir. İşçi tabanı yoktur ya da çok zayıftır. Hareket aydınların elindedir. Aydınlar da büyük ölçüde Sovyet tipi Leninist hareketin etkisi altındadır. Şimdilik, solda mücadele etmek için onlarla işbirliği yapmaktan başka yol yoktur.' Aybar, 1. TİP'ten ayrılmadan önce bana birlikte ayrı bir parti kurmamızı önermişti... 'Ben buna razı olamam ve sizin de ayrı bir parti kurmanızı uygun görmüyorum' dedim. Aybar, kabul etmedi ve 2. TİP'in kurulmasından sonra bazı arkadaşlarla Sosyalist Devrim Partisi'ni kurdu. Ben de ikinci TİP'i kuran arkadaşların önerisi üzerine 2. TİP'e katıldım...*

İkinci TİP birdenbire ortaya çıktı ve gelişti. Kürtlerden benimle birlikte ***Mehdi Zana*** *ve* ***Kemal Burkay****'dan başka hemen hiç kimse ikinci TİP'e katılmadı. Aslında 12 Mart bir anlamda sol eğilimli Türklerle Kürtlerin ayrışmasını da getirdi. 1970'e kadar geçirdiğimiz dönemde TİP Kürtlerle Türklerin ortak partisiydi. Bütün kongrelerde kararlar ortak alınmıştır. Kürt sorunu TİP'in bir numaralı sorunuydu. O nedenle ben TİP'in birinci dönem hareketini Kürt hareketinin bir parçası olarak telakki ediyor ve öyle tanımlıyorum. Ama birinci TİP'te Kürt sorununun çözümünü sosyalizm için mücadele ile birlikte yürütme düşüncesinde olan Kürt aydınları ikinci TİP'e katılmak istemediler. Kürtlerin büyük bölümü 'Bizim Türklerle yapacak işimiz kalmadı' diyerek bağımsız örgütlenme yolunu seçtiler. Rizgari, TKSP (Türkiye Kürdistan Sosyalist Partisi) gibi illegal Kürt sosyalist oluşumları ve bunlarla bağlantılı anti-sömürgeci legal Kürt dernekleri kuruldu...*

Sosyalist hareket açısından bakarsak o sıralarda TKP de (Türkiye Komünist Partisi) ciddi bir atılım yaptı. TKP atılım yapınca TİP'in elinde olan sendikaları darmadağın etti. TKP aynı zamanda DİSK'teki büyük sendikalara dayanan güçlü bir hareket olarak da ortaya çıktı. O zamana kadar ***Boran*** *her konuşma-*

sında 'Ana akım TİP hareketidir, diğerleri yan dallardır. Er geç bize katılacaklardır' diyordu... Ama gördük ki TKP ciddi bir atılım yapmış. Herkes onda yer almak istiyor. Nitekim resmen TİP yönetiminde görevli oldukları halde TKP yönetiminde gizlice yer alan TİP'liler de vardı. Tabii TKP illegal olduğu için kimin nerede olduğu çok net bilinemiyordu.

Kürtlerden de ***Kemal Burkay*** *TİP üyesiyken aynı zamanda Özgürlük Yolu dergisini çıkarıyor ve yasadışı Türkiye Kürdistan Sosyalist Partisi'nin (TKSP) genel sekreterliğini yapıyordu. Yani ikili bir siyaset izliyordu. Ben bu durumu parti içinde demaske ettim. Böyle olmaz, dedim. Keza* ***Kemal Burkay,*** *TİP üyesi olduğu halde Tunceli'den bağımsız aday oldu. Doğal olarak parti bunu kabul etmedi ve adaylıktan çekilmesini istedi. Bunun üzerine* ***Kemal Burkay, Mehdi Zana*** *ile birlikte karar alıp TİP'ten ayrıldı."*[574]

20 Temmuz 1971: Türkiye İşçi Partisi (TİP) kapatıldı. Anayasa Mahkemesi'nin oybirliğiyle aldığı kapatma kararında, TİP'in son kongresinde yayımlanan Kürtlere ilişkin bazı rapor ve bildirilerin anayasaya ve siyasal partiler kanununa aykırı olduğu görüşü etkili oldu. Kapatma kararının verilmesinde en önemli neden, partinin son kongresinde "Türkiye'nin doğusunda Kürt halkının yaşadığı" yolunda bir karar alınmış olmasıydı. TİP yöneticileri sıkıyönetim mahkemesinde yargılanarak 12.5 ile 15 yıl arasında değişen çeşitli hapis cezalarına çarptırıldı. Hükümlü TİP yöneticileri 1974'te çıkarılan af yasasından yararlanarak serbest bırakıldı (*CA-3*, s.271).

Doğu Mitingleri ve Kısa bir Kronoloji

16 Eylül 1967: "Doğulu" adı altında Kürt etnik kimliğine göndermeler yapılan ve Türkiye İşçi Partisi (TİP) örgütünce düzenlenen ya da desteklenen "Doğu Mitingleri" dizisinin ilki

574) **Şeyhmus Diken**, *Amidalılar*, İletişim, İstanbul, 2007, s.61-64.

Diyarbakır'da yapıldı (*CA-3*, s.162). Ekim-Kasım 1967, "Doğu mi tingleri" sırasıyla Silvan, Siverek, Batman, Tunceli ve Ankara'd tekrarlandı.

12 Kasım 1967: Bölücülük yapılan "Doğu Mitingleri"n tepki olarak Erzurum'da "Anadolu Şahlanış Mitingi" düzenlend (*CA-3*, s.162).

1969 Mayıs başı: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademi si Öğrenciler derneğinde yapılan toplantının ardından "Devrimc Doğu Kültür Ocakları" (DDKO) kuruldu.[575]

12 Mart 1971: Türk Silahlı Kuvvetleri, hükümeti ve parla mentoyu suçlayan bir muhtıra verdi. Başbakan **Demirel** istifa ett (*CA-3*, s.281).

16 Nisan 1971: TİP yönetimi hakkında "Kürtçülük" iddia sıyla dava açıldı (*CA-3*, s.283).

27 Nisan 1971: Dev-Genç, Ülkü Ocakları ve DDKO kapatıl dı (*CA-3*, s.283).

20 Temmuz 1971: Türkiye İşçi Partisi (TİP) kapatıldı.

10 Aralık 1971: Aralarında TİP Genel Sekreteri **Tarık Ziy Ekinci**'nin de bulunduğu 26 sanıklı DDKO davası Diyarbakır'd başladı (*CA-3*, s.288).

575) **Demirel**, s.71.

IV
CUMHURİYET'İN ÜÇÜNCÜ ÇEYREĞİNDE TÜRKİYE'YE KARŞI DIŞ DESTEKLİ BÖLÜCÜ TERÖR ASALA ve PKK'nın Eşzamanlı Olarak Sahneye Çıkışı (1975-2000)

Ermenilik Hareketi ile Kürtçülük Hareketi Hep Eş Zamanlı Çıkarıldı

Ermeni ASALA terörü de, Kürtçü PKK terörü de bölücü terördür. Anadolu toprağını da, Anadolu insanını da bölmek iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Anadolu insanını "ırklara" göre ayırmayı amaçlamışlardır. Tarih boyunca gerçek ırkçılığı hiç tanımamış, sinesinde hiç ırkçı barındırmamış olan bu ulusun Anadolu toprağında, hele bu çağda ırkçılık yapmak, Müslüman mahallesinde salyangoz satmaya benzese de, aklı başında her insana pek saçma görünse de gerek ASALA'nın gerekse PKK'nın yıllarca kan döktüklerine bakarak bunlar üzerine önemle, ciddiyetle eğilmemiz gerekiyor.

Önce bir saptamada bulunalım: Ermenilik hareketi ile Kürtçülük hareketi, hep yan yana, birbirine paralel olarak çıkarılmış ve Türkiye'nin başına birlikte musallat edilmiştir. Öteden beri bu böyle olmuştur. Emperyalizm, Anadolu'nun bütünlüğünü hedef alan bu çifte silahı hep eş zamanlı olarak kullanagelmiştir. Tarihten birkaç örnek verelim:

Yıl 1878: "Ermeni" ve "Kürt" isimleri, ilk defa, 3 Mart 1878 tarihinde Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne imzalattığı **Ayastefanos (Yeşilköy) Barış Antlaşması**'nda birlikte yer aldı (Madde 16).

Daha önce hiçbir uluslararası anlaşmada Ermeni ve Kürt ismi yoktu. Aynı zamanda ve bu antlaşmanın aynı 16. maddesi ile girdi (3 Mart 1878). **Ayastefanos Antlaşması**, uygulanamadan **Berlin Antlaşması** ile değiştirildi.

Yine **yıl 1878**: "Ermeni" ve "Kürt" isimleri, Rusya'nın ve İngiltere'nin baskısıyla **Berlin Barış Antlaşması**'nda da aynı zamanda ve bu antlaşmanın aynı 61. maddesinde yer aldı (13 Temmuz 1878). **Berlin Antlaşması**, Anadolu'da **Sevr** sürecini, yani Anadolu'yu parçalama sürecini başlattı; Ermenilik ve Kürtçülük hareketlerinin ortaya çıkışında bir dönüm noktası oldu. **Berlin Antlaşması**, çok taraflı bir uluslararası antlaşma idi, Osmanlı Devleti ile Rusya ve öteki Avrupa Büyük Devletleri arasında imzalanmıştı ve uygulanmıştır.

Yıl 1895-1915: Emperyalizm, Anadolu'da Ermeniler ile Kürtleri birbirine düşürdü ve kıyasıya vuruşturdu (Bugün Amerikan işgalindeki Irak'ta yerli halkların birbirine düşürülmesi ve vuruşturulması trajedisinin bir benzeri, 1890'lardan itibaren Doğu Anadolu'da yaşandı).

Yıl 1920: "Ermenistan" ve "Kürdistan" isimleri **Sevr Barış Antlaşması**'na da aynı gün birlikte girdi. Türk'ün "idam fermanı" hükmünde olan bu antlaşma ile Anadolu'da büyük bir "Ermenistan" için bağımsızlık, bir "Kürdistan" için de özerklik öngörüldü (10 Ağustos 1920). Ancak, işgal altındaki Osmanlı hükümetine imzalatılmış olan uğursuz **Sevr Antlaşması**, hiçbir ülke tarafından onaylanmadı, Türk ulusu tarafından da toptan reddedildi ve Türk Kurtuluş Savaşı ile tarihe gömüldü (**Sevr Antlaşması**'nın yerini 1923'te **Lozan Antlaşması** aldı).

Yıl 1922: Batılılar, "Ermeni" ve "Kürt" isimlerini yine aynı zamanda Lozan Barış Konferansı'na da taşıdılar; sanki **Türk İstiklal Harbi** hiç yapılmamış gibi davranarak Ermenilere Anadolu'da bir "yurt" (yani toprak), Kürtlere de ahdi "azınlık" statüsü verilmesini istediler. Türkiye, Anadolu'yu parçalamayı amaçlayan bu haksız istekleri şiddetle reddetti (Aralık 1922).

Yıl 1923: Lozan Barış Antlaşması, Türkiye'de yalnız gayrimüslim (Müslüman olmayan) azınlık kavramına yer verdi. Yani Türk vatandaşı Rumlar, Ermeniler ve Museviler "azınlık" sayıldı; Kürtler ve diğer Müslüman unsurlar ise "azınlık" olarak sayılmadı. Böylece, Ermenilik ve Kürtçülük iddiaları eş zamanlı olarak Lozan'da çözüme bağlanmış oldu (24 Temmuz 1923). Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin tapu senedi gibi olan **Lozan Barış Antlaşması** bugün de yürürlüktedir ve geçerliğini korumaktadır.

Yakın Dönemde Eş Zamanlı Ermenilik ve Kürtçülük Hareketleri

Şimdi biraz yakın tarihlere gelelim ve önce yeni Ermenilik ve Kürtçülük hareketlerinin ilk günlerini kısaca anımsayalım:[576]

Yıl 1962-1963: Avrupa ve Amerika'daki Ermeni örgütleri, "Soykırım" dedikleri 1915 tehcirinin 50. yılını anmak ve dünyaya hatırlatmak hazırlıklarına başladılar.

Yıl 1964: **Lozan Antlaşması**'ndan 40 yıl sonra, Ermenilik ve Kürtçülük hareketleri, 1960'larda yeniden ve yine eş zamanlı olarak sahneye kondu. Türkiye'ye karşı Ermeni iddiaları, Ağustos 1964'te, iki Ermeni patriğinin arka arkaya yayımladıkları zehir zemberek iki çağrı ile tekrar ateşlendi. Bu baş papazlardan biri, Sovyet Ermenistan Cumhuriyeti'nde oturan Eçmiyazin Patriği **Vasken I** idi; diğeri de Lübnan'da oturan "Antilyas Patriği" veya "Kilikya Patriği" denen **Horen I. Vasken I** Moskova'nın adamı idi, **Horen I** de Washington'un.

16 Ağustos 1964: Dünya Ermenilerinin ruhani başı durumunda olan Eçmiyazin Ermeni Patriği **Vasken I**, dünya Ermenilerine zehir gibi bir bildiri yayımladı. 1915 tehcirinin 50. yılının yaklaşmakta olduğuna dikkati çekerek ve o yıl 1 milyon Ermeni-

576) Bu konuda ayrıtılı bilgi için bkz. **Bilâl N. Şimşir**, *Şehit Diplomatlarımız (1973-1994)*, 2 kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000 ve **Bilâl N. Şimşir**, *Ermeni Meselesi 1774-2005*, 4. basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007.

nin yok edildiğini iddia ederek 1965 yılında ve ondan sonra her yıl sözde "soykırımın" bütün dünyada çeşitli etkinlikler ve törenlerle anılması, soykırımın dünyanın gündemine taşınması için dünya Ermeni topluluklarına çağrıda bulundu.

19 Ağustos 1964: Lübnan'da oturan "Kilikya Patriği" **Horen I**, 1915 tehcirinin yaklaşan 50. yılında çeşitli etkinlikler düzenlenmesi için dünya Ermenilerine çağrıda bulundu, Türkiye'yi ve Ağrı Dağı'nı hedef olarak gösterdi. Eçmiyazin ve Kilikya Patriklerinin üç gün arayla yayınladıkları zehir zemberek çağrılar, tarihte kalmış olan Ermeni sorununu yeniden hortlatıp canlandırdı ve dünyanın dikkatine getirdi.

Kürtçüler de Aynı Yıllarda Aynı Şeyleri Yapıyor

Yeni dönem siyasi Kürtçülük hareketi de Ermenilik hareketiyle eş zamanlı olarak 1960'larda, önce propaganda ile başladı. Ermeniler yurtdışında, Kürtçüler ağırlıklı olarak yurtiçinde çalışmaya koyuldular. Dernek, vakıf, sendika, siyasal parti, çeşitli meslek kuruluşları gibi sivil toplum örgütlerinin hemen hepsini kendi emelleri doğrultusunda kullandılar. Kurulu siyasi partilerden özellikle muhalefet partilerini tercih ettiler. CHP iktidardayken DP'yi, DP iktidarında CHP'yi, 1961'den sonra YTP'yi ve daha çok TİP'i seçtiler. Bu arada TKDP gibi illegal partiler kurmayı da denediler ve gizli TKP içinde de yoğun Kürtçülük propagandası yaptılar.

Yıl 1962: Kürtçüler, Türkiye'de gizli olarak Kürdistan Demokrat Partisi'ni (KDP) kurdular. İstanbul'daki "Fırat Talebe Yurdu"nda yetiştirilen Kürtçülerden biri olan, Bucak ailesinden **Faik Bucak**'ın öncülüğünde, Irak ve İran'daki KDP örnek alınarak kurulan bu yer altı partisi Doğu ve Güneydoğu halkını hareketlendirmek, kışkırtmak için bir süre kullanıldı. KDP'liler, örneğin 1967 yılında Doğu Mitingleri'nin hazırlanmasında TİP'lilerle birlikte çalıştılar. Ama KDP uzun ömürlü olmadı ve olamaz-

dı. Türkiye'de yasal bir parti olma şansı da yoktu çünkü Türkiye Cumhuriyeti yasaları ırka, mezhebe, bölgeciliğe dayanan siyasi parti kurulmasına izin vermiyordu. Adında "Kürt" veya "Kürdistan" bulunan bir parti kurmaya kalkışanlar suç işlemiş olurlardı. Türkiye, Irak değildi.

Yıl 1963: İçişleri Bakanı **Hıfzı Oğuz Bekata,** ikisi yabancı uyruklu, 12 Kürtçünün tutuklandığını açıkladı (22 Haziran 1963). Bakanın açıklamasında yakalananlardan bazılarının isimleri şöyle verildi: **Musa Anter, Medet Serhat, Yaşar Kaya** ve diğerleri.

Yakalananlar, Iraklı Kürt lider Molla **Mustafa Barzani** ile de ilişki içindeydiler ve Türkiye topraklarında bir "Kürt devleti" kurmak için örgütlenmişlerdi... Tutuklananlardan bazıları salıverildi, bazıları yargılandı ve beraat etti. Bu yıllarda sol yayınlarda da bir patlama yaşanıyordu. 1961'de *Yön*, 1963'te *Sosyal Adalet* dergileri çıkmaya başlamıştı. Bunları *Türk Solu, Ant, Aydınlık, Dönüşüm, Emek, Eylem* dergileri izleyecekti. Kürtçü Marksistler de *Dicle, Fırat, Deng* dergilerini yayımlamaya başlamışlardı. Kürtçülük propagandası hem bu dergilerle, hem örgütlerle sürüyordu.

Yine 1964 Yılı: Ermeni patriklerinin, "Soykırımın 50. yılı, dünyayı ayağa kaldırın" diye Ermenilere ateşli çağrılarda bulundukları yıl Türkiye'de de Kürtçüler Kürt Devrimci Demokratik Kültür Derneği'ni (KDDKD) kurdular.[577] Bu Kürtçü dernek, 1969'da yerini Devrimci Doğu Kültür Ocakları'na (DDKO) bırakacaktı.[578]

Türkiye'de siyasi propagandaların şiddet dozu gittikçe yükseliyor, sağ-sol kamplaşmaları başlıyor, her iki tarafta şiddete doğru kaymalar görülüyor ve yurtdışından Türkiye'ye külliyetli miktarda silah ve mühimmat sokuluyordu. Bir örnek: 5 Şubat 1964 günü Almanya'dan Türkiye'ye denizyoluyla kaçak mermi sokan bir şebekenin iki üyesi, İstanbul'da yapılan bir baskın sonucunda 50.000 mermiyle birlikte ele geçirilmişti.

577) **Emin Demirel**, *Geçmişten Günümüze PKK ve Ayaklanmalar*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.480.

578) *Ibid.*, s.71.

1965: Yurt Dışında "Soykırım"ın 50. Yılı ve Türkiye'de Seçim ve Kürtçülük

1965 yılı Türkiye'de seçim yılı, Türkiye dışında ise "Soykırım" ın 50. yılı idi. Bu yıl Türkiye içinde Kürtçülük propagandası, Türkiye dışında Ermenilik propagandası kamçılandıkça kamçılandı. Her iki propaganda, içte ve dışta, atbaşı beraber yürütüldü.

"Soykırımın 50. yılı" diye Patriklerin Ermenilere çağrıları, Türkiye'ye karşı Ermenilik hareketini yeniden tetikledi. Bu çağrılar üzerine, 1964-1965 yıllarından başlanarak küresel çapta bir Ermeni propaganda kampanyası yürütüldü. Dört kıtaya yayılmış olan irili ufaklı sayısız Ermeni örgütleri ve kiliseleri kolları sıvadılar; Ermeni soykırım yalanı, tarihi Ermeni topraklarının, Ermenilik simgesi Ağrı Dağı'nın Türklerin işgalinde olduğu ve eninde sonunda "kurtarılacağı" hülyaları insanlığın belleğine kazınmaya çalışıldı. Portekiz'deki Gülbenkiyan Vakfı gibi varlıklı Ermeni vakıfları, Ermeni sivil toplum kuruluşları keselerinin ağzını açtılar ve başlatılan kampanyaya parasal destek verdiler.

Kampanya daha ilk yılında kitap, makale, televizyon filmi, belgesel filmler, haritalar, söyleşiler, anılar gibi bir yığın tortu bıraktı fakat bu kadarla kalmadı ve hiç yavaşlamadı. Tersine, yıldan yıla hızlandırıldı ve tırmandırıldı. Dünyanın çeşitli ülkelerinde yeni ve güçlü Ermeni örgütleri kurulup devreye sokuldu: Taşnak Partisi'nin önderliğinde, 1965 yılında Fransa'da, **Ermeni Davasını Savunma Komitesi** (Comité de Défense de la Cause Armenienne: CDCA) kuruldu ve çabucak dört kıtaya dal budak saldı. Ardından, ABD'de **Amerika Ermeni Asamblesi** (Armenian Assembly of America: AAA) sahneye çıktı. AAA, Amerikalı bütün Ermenileri temsil etmek iddiasıyla ve daha kurulduğu anda 2.5 milyon dolarlık bütçesi ve 7 bin çalışanı ile kampanyaya güç kattı. Dünyanın dört bucağında mantar gibi pek çok Ermeni örgütü, kuruluşu fışkırdı. Kampanyanın daha ilk yılında yalnız ABD'de Ermeni kuruluşlarının sayısı 1.228'e ulaştı (Bunların 182'si kilisedir).

Seçimlerde Kürtçülük Propagandası

Yıl 1965: Ermenilerin "Soykırımının 50. Yılı" diye birçok ülkede yoğun bir Türk düşmanlığı kampanyası yürüttükleri yıl, Türkiye'de de Kürtçülük propagandası tırmanışa geçti. 1965'te Türkiye'de genel seçimler yapıldı (10 Ekim). Bu seçim kampanyası sırasında **Kürtçülük propagandası da aldı yürüdü**. İki milletvekili adayı Kürtçülük propagandası yaptıkları için 24 Eylül 1965 günü mahkûm oldu. Seçimlerde TİP üyesi ve gizli TKP üyesi Kürtçüler Doğu ve Güneydoğu'da yoğun ve etkin çalışma yaptılar.[579] Bu seçimde Türkiye'de ilk defa bir sosyalist parti yani Türkiye İşçi Partisi (TİP), % 3 oy aldı ve milli bakiye sisteminden de yaralanarak 15 milletvekili çıkardı.

TİP milletvekillerinden biri, tanınmış Kürtçü **Tarık Ziya Ekinci** idi. TİP'in Diyarbakır şubesinin kurucusu olan **Ekinci** o günlerdeki çalışmalarını şöyle anlatıyor:

"...CHP'den ayrılıp Diyarbakır'da TİP teşkilatını kurmaya giriştik... CHP'den ayrılan arkadaşlarla TİP'in kuruluş çalışmalarına devam ettik. Diyarbakır il örgütünü kurduktan sonra Doğu ve Güneydoğu'da daha etkin çalışmaya giriştik. Diyarbakır TİP örgütünü tam teşkilatlı bir örgüt haline getirdik. Sonra Tunceli, Elazığ, Siirt, Bingöl, Muş ve Van'da TİP'i kurduk. Parti 1965 seçimlerine girdi. İyi bir başarı sağladı ve ben Diyarbakır'dan milletvekili olarak seçildim. Doğu ve Güneydoğu'dan bir hayli oy aldık. Milli bakiye sistemi vardı. Kars'tan direkt, Malatya ve Urfa'dan da merkez kontenjanından birer arkadaşımız seçildi. Böylece Doğu ve Güneydoğu'da TİP'ten dört milletvekili seçilmiş oluyordu..."[580]

579) *CA-3*, s.133.
580) **Diken**, *Amidalılar*, s.56-57.

1967: Dünyada "Soykırım" Anıtları, Türkiye'de "Doğu Mitingleri"

Yıl 1967: Doğu'da ve Batı'da kalıcı Ermeni "soykırım" anıtları dikilmeye başlandı:

Ermeni propagandası **ikinci aşamaya** geçti.

21 Nisan 1967: **İlk Ermeni "soykırım" anıtı**, ABD'nin California Eyaleti Montebello şehrinde dikildi. T.C. Washington Büyükelçiliği'nin önlemek için ABD Dışişleri Bakanlığı katında üst üste yaptığı girişimlere rağmen anıta Türk ulusunu haksız yere karalayan şu kitabe kondu: *"Türklerin insanlığa karşı yapmış oldukları katliam ve Türkler tarafından katledilen Ermenilerin hatırasına..."*

7 Kasım 1967: **İkinci Ermeni "soykırım" anıtı**, Bolşevik İhtilali'nin 50. yılı jübilesinde, Sovyet Ermenistan Cumhuriyeti'nin başkenti **Erivan**'da dikildi. Bu anıtta hem Türkler Ermenilere karşı "soykırım" yapmakla suçlandı, hem de *"asil Ermeni halkının komünizme karşı içten bağlılığı"* sembolize edildi. Bugün Ermenistan'a resmi ziyaret yapan yabancı devlet adamları, Ermeni protokolüne göre bu "soykırım" anıtına götürülüyor ve anıta çelenk koyuyorlar!

24 Nisan 1971: **Üçüncü Ermeni "soykırım" anıtı**, Fransa'nın **Marsilya** şehrinde, Ermeni kilisesinin bahçesinde açıldı. Fransa, ABD ile Rusya arasındaki yarışta geri kalmamak istediği için bu anıtın açılışını destekledi. O zamanki Paris Büyükelçimiz **Hasan Esat Işık**, böyle bir düşmanlık anıtını protesto ederek Fransa'yı terk etti ve bir daha da geri dönmedi. (Ermeni "soykırım" anıtları kampanyası devam etti ve bugün yalnız Fransa'da "Ermeni soykırımı" ile ilgili 34 anıt, haç, meydan ismi bulunmaktadır.)

1967'de "soykırım" anıtlarıyla Ermeni propaganda kampanyası **ikinci aşamaya tırmandırıldı**. Aynı yıl Eçmiyazın Ermeni Patriği (Katolikos) **Vasken I**, Batı Avrupa, ABD ve Latin Amerika'ya uzun ve tantanalı bir ziyaret yaptı. 1964 yılında dünya Ermenile-

rine yayımladığı ateşli çağrıyla Ermeni düşmanlık propagandasını tetiklemiş olan **Vasken I**, bu defaki uzun gezisiyle bu propagandayı Batı dünyasına ve okyanus ötesine de taşıyıp kamçıladı.

Kürtçü Doğu Mitingleri

"Rastlantıya" dikkat buyurunuz: Yurtdışında, Türk ulusunu karalayan "soykırım" anıtlarının dikilmeye başlandığı 1967 yılında, evet aynı yıl, aynı tarihlerde, Türkiye'de de Kürtçü "Doğu Mitingleri" sahneye konuldu ve **Kürtçülük ve bölücülük propagandası** adamakıllı tırmandırılarak **ikinci aşamaya** geçti.

2 Şubat 1967: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) kuruldu. 1961 Anayasası ve 1963'te çıkarılan Sendikalar Kanunu DİSK'in önünü açmıştı. Birçok solcu Kürtçüyü içine alan DİSK, kurulur kurulmaz Marksizm ve Kürtçülük bakımından tozu dumana katmaya başladı. Ardından kışkırtıcı "Doğu Mitingleri" tezgâhlandı.

16 Eylül 1967: "Doğulu" adı altında Kürt etnik kimliğine ve bölücülüğe göndermeler yapılan ve Türkiye İşçi Partisi (TİP) örgütünce düzenlenen veya desteklenen "Doğu Mitingleri" dizisinin ilki Diyarbakır'da yapıldı.

24 Eylül 1967: "Doğu Mitingleri" dizisinin ikincisi Silvan'da yapıldı.

1 Ekim 1967: "Doğu Mitingleri" dizisinin üçüncüsü Siverek'te yapıldı.

8 Ekim 1967: "Doğu Mitingleri" dizisinin dördüncüsü Batman'da yapıldı.

15 Ekim 1967: "Doğu Mitingleri" dizisinin beşincisi Tunceli'de yapıldı.

22 Ekim 1967: "Doğu Mitingleri" dizisinin altıncısı Ağrı'da yapıldı.

12 Kasım 1967: Bölücülük yapılan "Doğu Mitingleri"ne tepki olarak Erzurum'da "Anadolu Şahlanış Mitingi" düzenlendi. Toplumda tehlikeli bir kutuplaşma başladı.

19 Kasım 1967: "Doğu Mitingleri" dizisinin yedincisi "Doğulu gençler"ce bu defa başkent Ankara'da yapıldı. Değişik il ve ilçelerde 1969 yılına kadar sürdürülen "Doğu Mitingleri"ni, "Doğu Geceleri" izledi. Kışkırtıcı Kürtçülük ve bölücülük propagandasının gündüz gece sürdürüldüğü görüldü.

1967: Amerikan "National Geographic" de Devreye Giriyor: Anadolu Haritalarında "Ermenistan" ve "Kürdistan"

Yıl 1967: ABD'de ve SSCB'de Ermeni "Soykırım" anıtları dikildiği ve Türkiye'de "Doğu Mitingleri"nin ateşlendiği yıl. Tanınmış Amerikan coğrafya kurumunun dergisi *The National Geographic Magazine, The Lands of Bible Today* (Bugünkü İncil Toprakları) adıyla bir harita yayımladı. Haritada Anadolu'nun bazı bölgeleri "Ermenistan" ve "Kürdistan" olarak gösterildi. (Dikkat buyrulsun, Ermenilik ve Kürtçülük propagandası haritacılıkta da atbaşı beraber yürütülüyor.)

Türkiye'nin Washington Büyükelçiliği haritadaki hataların düzeltilmesi için girişimde bulundu. *National Geographic* yetkilisi, tevil yoluna saparak bu haritaların "tarihi haritalar" olduğunu söyledi; sanki **Hazreti İsa** zamanında Anadolu'da bir Kürdistan ve bir Ermenistan devleti varmış gibi davrandı! Ama aynı yıl, aynı Amerikan coğrafya kurumunun piyasaya sürdüğü siyasi haritalarda ve yerkürelerinde de Türkiye toprakları "Ermenistan" ve "Kürdistan" diye bölünmüştü. Bunlara kılıf uyduramayan Amerikalı yetkili, bu yanlışların ilerde düzeltileceği yolunda yarım ağızla söz verdiyse de de bölücü haritalar çoktan piyasalara yayılmış ve Amerikan propagandası, tahribatını yapmıştı ve yapıyordu.

Alman Haritacılar da Amerikalılardan Geri Kalmıyor

Yine **1967 yılında** Almanya'da bir turistik harita yayımlandı. Harita, Köln ve Münih'te faaliyet gösteren *Plyglott Verlag* adlı kuruluş tarafından Frankfurt'ta bastırılmıştı. *Plyglott-Reisekarte Türkei* adını taşıyordu. Yani "Plyglott-Türkiye Seyahat Haritası." Haritada Türkiye milli sınırları içindeki bazı bölgeler "Kürdistan", bazı bölgeler ise "Ermenistan" olarak adlandırılmıştı. Trabzon'un doğusundan Sovyet sınırına kadar olan bölge "Ermenistan" ve Urfa'nın doğusu da "Kürdistan" olarak gösteriliyordu.[581]

Bu haritayı eline alıp Türkiye'ye gelecek Alman turist, sanki bir ilden ötekine geçince "Kürdistan"ı ve "Ermenistan"ı da ziyaret etmiş olacaktı! Türkiye'de basılan turistik haritalarda Federal Almanya'nın birkaç eyaleti, sözgelimi "Çekoslovakya", birkaç eyaleti de "Polonya" olarak gösterilse Almanların tepkisi acaba ne olurdu?

Bonn Büyükelçiliği, Ankara'dan aldığı talimat doğrultusunda gereken girişimde bulunmuş. *Polyglott Verlag* kuruluşu tarafından yayımlanan haritada Türkiye milli sınırları içinde bazı bölgelerin Ermenistan ve Kürdistan olarak gösterilmesinin, hakikate uymadığını yayınevi ilgililerine duyurup bunun piyasaya sürülmesinin önlenmesini talep etmiştir.

Plyglott Verlag, Büyükelçiliğe gönderdiği yazılı cevapta, söz konusu hatalardan dolayı üzüntü duyulduğunu bildirmiş ama basılmış bulunan haritaları piyasaya sürmekten vazgeçmemiştir. Sadece haritanın üst kenarlarına damga biçiminde not düşülerek "Ermenistan" ve "Kürdistan" ibarelerinin gerçeğe uymadığının belirtildiğini ve yeni basılacak nüshalarda ise hatanın tekrarlanmayacağını bildirmiştir.[582]

Alman yayınevi "üzüldük" deyip bildiğini okumuş, haritayı piyasaya sürmüş, bunun üzerine bir not düştüğünü söyleyerek yasak savmıştır.

581) *TKEHB*, s.169, No. 170.
582) *Ibid.*, s.268, No. 132.

Aynı **1967 yılında**, Avrupa Konseyi'nde Türkiye Daimi Delegeliği Ankara'ya şunu bildiriyor:

*"Strazbourg'a yakın Monif'te kain IRO (Uluslararası Mülteci Örgütü) haritaları arasında 224 numara altında **'Die Kurden Volk ohne Staat'** (Devletsiz Halk Kürtler) namı altında çıkan eserde Anadolu'nun yarısı 'Kürdistan' olarak gösterilmektedir ve bu bölgedeki Kürtlere yapılan baskının Cento sayesinde hafifletildiği iddia edilmektedir."*[583]

1968 Yılı: Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in Bir Genelgesi: "Kürtçülük, Ermenilik, Rumluk Eylemleri Beraber Tezgâhlanıyor, Dikkat!"

27 Şubat 1968 günü Dışişleri Bakanı **İhsan Sabri Çağlayangil** imzasıyla Türkiye'nin dış temsilciliklerine bir genelge talimat gönderildi. Dış temsilciliklere gönderilen yazılar genellikle bakan adına ilgili genel müdürün ya da müsteşarın imzasını taşır; telgraflarda imza yerine "Dışişleri" kelimesi kullanılır. Bu defaki talimat ise bizzat **Çağlayangil** imzasıyla gönderilmiştir. Anlaşılan konu çok önemli görüldüğü için talimatı ya Bakanın kendisi dikte etmiş ya da dairesine hazırlatıp bizzat imzalamayı uygun görmüştür. Öyle ya da böyle talimat **Çağlayangil** imzasıyla gönderilmiştir. Çünkü burada Türkiye'nin bütünlüğünü tehdit edebilecek derecede önemli bir sorun, yani Kürtçülük söz konusu idi.

Talimat şudur:

"Son zamanlarda, dış memleketlerde, mesela Paris, Belgrad, Kontanz, Beyrut gibi şehirlerde ve İsveç'te, Amerika'nın muhtelif şehirlerinde Türkiye'yi etnolojik bakımdan bölmeye matuf, siyasi ve ilmi faaliyetlerin arttığı haberleri sıklaşmıştır. Kürdistan Öğrenci Yurtları, Kürdistan Demokrat Partileri gibi değişik un-

583) *KHB-1967*, s.203, No. 89.

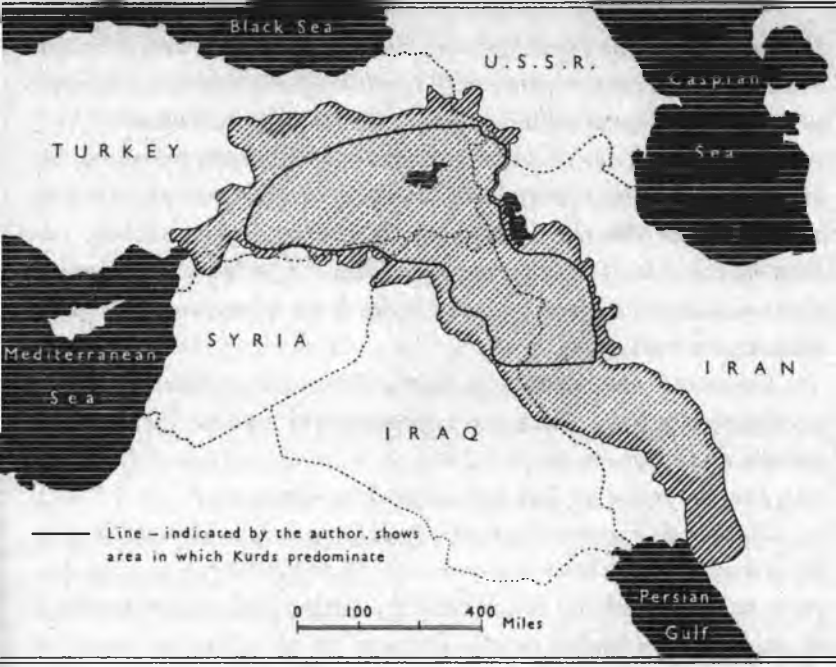

"Büyük Kürdistan" haritası

vanlarla çalışan teşekküllerin Kürtçülük davasını her yönüyle ele aldıkları, hatta Kürt konusuyla ilgili bir kürsünün sahibi bulunan ***Kâmuran Ali Bedirhan****'ın halen New York'ta bulunduğu ve Birleşmiş Milletler'e üye olan herhangi bir devleti ikna ederek bu davayı Birleşmiş Milletler'e intikal için mesai sarfettiği de bilinmektedir. Lozan'da 'Kürt Haklarını Koruma' teşekkülü marifetiyle bu konuda çalışmalar yapıldığı da öğrenilmiştir.*

Diğer taraftan, Ermenilik faaliyetleri de hızlanmıştır. Beyrut'ta, Amerika'da son zamanlarda bu konu ile ilgili faaliyetlerin genişlediği, Calıfornia Üniversitesi'nde bir Ermenilik Enstitüsü teşkili hazırlıkları yapıldığı, Ermeni tehcir katliamlarıyla ilgili olarak bugüne kadar eski Osmanlı İdaresine tevcih edilen suçlamaların şimdi Milli Mücadele sırasında Çukurova Ermeni-

lerine de mezalim yapıldığı veya halen Türk Parlamenterlerinin neşrettiği bazı eserler vesile ittihaz edilerek Hükümetimiz aleyhine de tevsi ve teşmil edilmesi yoluna sapıldığı da görülmektedir.

İç ve dış tesirler ve desteklerle artmakta olan bu gibi çalışmaların memleket bütünlüğüne ika edeceği zararların ehemmiyeti aşikârdır. Bu itibarla bütün elçiliklerimizin bu konuda her zaman mevcut olan hassasiyet ve itinalarının içinde bulunduğumuz devrede büsbütün nazik ve istinai şekilde ele alınması zarureti ile karşılaşmış bulunmaktayız.

Dünyanın her tarafına yayılmış Rum, Ermeni azınlıklarının çeşitli sebeplerle bu muzır faaliyetleri destekleme ve Türkiye'yi ne şekilde olursa olsun müşkil duruma sokmak gayretlerinin konunun ehemmiyetini bir kat daha artırdığı şüphesizdir.

Bu sebeple çevrenizde Kürtçülük, Rumluk, Ermenilik gibi bölücü ve Türkiye aleyhine müteveccih faaliyetlerin mazisi, bugüne kadar ne şekilde idare edildiği, halihazırda hangi teşekkül ve şahıslar tarafından ne gibi bir usul ile çalışıldığı ve bunların istikbale ait tasavvurları iyice tetkik edilmeli ve bu tetkikat neticesinde alınacak önlemler ve mücadele tedbirlerinin neler olduğu tetkik olunarak bunlardan re'sen alınması mümkün görülenlerin derhal tatbik mevkiine konulması ve merkeze yapılacak tekliflerin de gerekçesi ile birlikte acilen bildirilmesi icap eder...

Konunun arz ettiği ehemmiyetle mütenasip olarak ele alınmasını ve çalışmaların bizzat Zatıâlileri (misyon şefi- BNŞ) *tarafından murakabe buyurulmasını ve neticenin düşünceleriyle birlikte bildirilmesini önemle rica ederim.- **Çağlayangil**"*[584]

İhsan Sabri Çağlayangil

584) *KHB-1968*, s.95-96, No. 86.

Dışişleri Bakanlığı, Kürtçülük konusunda yurtdışındaki gelişmeleri yakından izlemiş ve teşhisi doğru koymuştur. **Çağlayangil,** önlem alınmazsa yurtdışından körüklenen ve içerde de destek bulmaya başlayan Kürtçülüğün, *"Memleket bütünlüğüne ika edeceği* (vereceği) *zararların ehemmiyeti aşikârdır"* diyor.

Bakan, yurtdışında Kürtçülük ve Ermenilik hareketlerinin atbaşı beraber yürütüldüğüne de parmak basıp dikkati çekiyor. 1960'larda yoğun bir propaganda kampanyasıyla hızlanmaya başlayan Ermenilik hareketi, on yıla varmadan ASALA terörüne dönüşecekti. "Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu" demek olan ASALA terör örgütü, yirmi yıl boyunca dört kıtada, masum Türk diplomatlarını, keklik avlar gibi acımasızca vuracaktı.[585] Ve ASALA, şehit ettiği Türk diplomatlarının kanları kurumadan, kan dökme misyonunu, 1980'lerde Kürtçü PKK terörüne devredecekti. 1984'ten sonra artık Anadolu'da kan dökmeyi PKK teröristleri üstlenecekti.

Tarihte de Benzer Tehditler Yaşanmıştı

Çağlayangil, tarihteki gelişmeleri de hatırlamış olacak ki 1960'larda yurtdışında baş gösteren Kürtçülük ve Ermenilik kışkırtmalarının bir gün ASALA ve PKK terörüne varabileceğini önceden sezmiş gibidir.

Tarihte de Anadolu'yu hedef alan benzer tehditler yaşanmıştı: Emperyalizm, özellikle Rus emperyalizmi ile İngiliz emperyalizmi, tarihte Ermenilik ve Kürtçülük hareketlerini eş zamanlı olarak tezgâhlamışlardı. 1877-78 Türk-Rus Savaşı'nın ardından, Anadolu insanını birbirine düşürüp Kürt'ü Ermeni'ye, Ermeni'yi Kürt'e vurdurmuş ve 1890'lardan başlayarak Anadolu'yu kana bulamışlardı. Diğer yandan da aynı emperyalist devletler, "tazıya tut tavşana kaç" politikasıyla aynı topraklar üzerinde de hem

585) Bu büyük trajedinin tüm ayrıntıları için bkz. **Şimşir,** *Şehit Diplomatlarımız* (2 Kitap), Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000.

Ermeni'ye "Büyük Ermenistan", hem de Kürtçü'ye "Büyük Kürdistan" aldatıcı hedefler gösterip Anadolu'yu karıştırıp parçalama sürecini başlatmışlardı.

Anadolu'yu parçalama süreci veya kısaca **Sevr** süreci, 1878 **Berlin Antlaşması**'yla başlamış ve 1920'de **Sevr Antlaşması**'nın imzalanmasıyla noktalanmıştı. Fakat **Mustafa Kemal Paşa**'nın tarih sahnesine çıkması ve **Türk İstiklal Harbi**'ni zaferle sonuçlandırması üzerine emperyalizmin bu uzun soluklu planı bozulmuş ve 1923'te **Sevr Antlaşması**'nın yerini **Lozan Antlaşması** almış idi.

Ve şimdi, Lozan'dan 40 küsur yıl sonra, 1960'larda, Anadolu'yu parçalama emelleri yeniden hortlatılıyordu. Gerek Sovyet emperyalizmi gerek Batı emperyalizmi, eski günleri hatırlamakta, "nerede kalmıştık" deyip yeniden kolları sıvmakta ve Türkiye'yi hedef almaktaydı. 1878 **Berlin Antlaşması**'ndan sonra ya da Harbi Umumi günlerinde olduğu gibi, Türkiye'yi parçalamak için Ermenilik ve Kürtçülük birlikte tezgâhlanmaktaydı.

Dışişleri Bakanı **Çağlayangil**'in talimatına göre elçilikler; Kürtçülük, Rumluk, Ermenilik gibi Türkiye karşıtı bölücü hareketlerin geçmişini ve bugününü ayrıntılarıyla inceleyip araştırmak durumundadır. Yalnız araştırmak değil, aynı zamanda bu hareketleri etkisizleştirmek için zihin yoracaklardır. Önlem düşünecekler ve düşündüklerini Ankara'ya bildireceklerdir. Elçilikler, yalnız bilgi toplayıp Ankara'ya aktarmakla yetinmeyecek, Ermenilik ve Kürtçülük eylemlerini önlemek için ne yapılabileceğini de bildireceklerdir. Yani "postacılık" yapmayacak, bu önemli konu üzerinde zihin yorup fikir üretecek ve görüş bildireceklerdi. Elçiler, bu önemli işi ucundan tutmayacak; kâtiplerine, müsteşarlarına da bırakmayacak, bizzat izleyecek ve denetleyeceklerdi...

1969: Dışarıda Ermeniler, İçeride Kürtçüler Yeniden Örgütleniyor: Fransa'da CDCA, ABD'de AAA ve Türkiye'de DDKO'lar

Yıl 1969: Mayıs 1969'da önce Ankara'da, sonra İstanbul'da, daha sonra da Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun çeşitli merkezlerinde Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) adlı Kürtçü dernekler kuruldu.[586] Ermeniler Fransa'da CDCA, Amerika'da AAA gibi yeni ve güçlü örgütler kurarken sanki birileri bizim Kürtçülere kopya verip *"Sizler de DDKO'ları kurun, Kürtleri ayırıp örgütleyin"* diye fısıldamıştı. DDKO'cular şiddete yatkındı ve üyeleri silahlanıyordu.

1964'te Kürt Devrimci Demokratik Kültür Derneği (KDDKD) kurulmuştu.[587] 1969'da bunu Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) adlı dernek izledi: DDKO, Türkiye İşçi Partisi'nin 1967 yılında başlatmış olduğu **"Doğu Mitingleri"**nin hemen ardından ortaya çıkmıştır.

Mayıs 1969'da önce Ankara'da, sonra İstanbul'da, daha sonra da Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun bazı merkezlerinde **Devrimci Doğu Kültür Ocakları** (DDKO) adlı dernek kuruldu.[588] Derneğin resmi adı bu. Ancak bunu "kültür" kelimesini "Kürt" kelimesiyle değiştirerek "Devrimci Doğu Kürt Ocakları" diyenler de vardı. "Türk Ocakları"na nazire olarak "Kürt Ocakları."

İlk kuruluş 1969 yılında Ankara'da gerçekleştirilmiş, bunu sıra ile İstanbul, Ergani, Silvan, Kozluk, Diyarbakır ve Batman'da aynı adla kurulan diğerleri izlemiştir.

1969 Mayıs ayı başında Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Öğrenci Derneği'nde yapılan toplantının ardından **"Devrimci Doğu Kültür Ocakları"** (DDKO) kuruldu. Derneğin tüzüğü Ankara'da çıkmakta olan *Medeniyet* gazetesinin 24 Mayıs 1969 tarihli sayısında yayımlandı.

586) *CA-3*, s.297.
587) **Demirel**, s.480.
588) *CA-3*, s.297.

DDKO'nın Ankara kurucuları şu kişilerden oluşmaktaydı:

Mehmet Sait Aktaş, Faruk Aras, Ali Beyköylü, Nuri Bingöl, Hikmet Buluttekin, Yümnü Budak (Başkan), **Kemal Cengiz, Halit Çetinalp, Bedri Demir, Mehmet Demir, Halit Dündar, Şerif Felekoğlu, İsa Geçit, İbrahim Güçlü, Mustafa Karacadağ, Mustafa Karadağ, Daham Keleş, Nusret Kılıçarslan, Ahmet Kotan, Mümtaz Kotan, Nazmi Onur, İrfan Özen, Salih Sıtkı ve Abdullah Soysal.**[589]

Dernek, bir yandan siyasi Kürtçülük, diğer yandan Marksist-Leninist ideolojiye sıkı sıkıya sarılmış olarak faaliyete geçmiştir. Aynı zamanda Ankara'ya paralel olarak İstanbul'da da DDKO kurulmuş, tüzüğü *Türk Solu Dergisi*'nin Mayıs 1969 tarihli sayısında yayımlanmıştır.

Buna göre İstanbul DDKO'nın kurucuları şu kişilerdi:

Kadir Akgüneş, M. Ali Asan, Hüseyin Azkan, Ömer Bakkal, Ali Yılmaz Balkaç, Hikmet Bozcalı, Sait Bozgan, Ali Burhan, Necmettin Büyükkaya (Başkan), **Fazlı Can, Mehmet Can, Kadri Çağlı, Leyla Ejder, Şakir Elçi, Ali Haydar Emre, Salih Kaynak, Mahmut Kılıç, Ahmet Zeki Okçuoğlu, Mustafa Doğan Özbay, Sait Pektaş, Mehmet Tüysüz, Agâh Uyanık, Sabri Ünlü, İlhami Yaban, Feyzi Yardımcı, Aziz Yılmaz, İbrahim Yüksekkaya ve Aydın Yümlü.**

Derneğin eğitim faaliyetleri içinde ise iki ünlü isim **Musa Anter** ile **İsmail Beşikçi** yer almakta idi.[590]

Daha sonra DDKO'nın doğudaki şubeleri açıldı. 13 Kasım 1970: Ergani şubesi, 9 Aralık 1970: Silvan Şubesi, 28 Aralık 1970: Kozluk şubesi, 6 Ocak 1971: Diyarbakır şubesi ve son olarak 24 Ocak 1971: Batman şubesi faaliyete geçmiştir.

Diyarbakır şubesinin kurucuları arasında tanınmış Kürtçüler yer almıştır: TİP milletvekili **Tarık Ziya Ekinci, Yusuf Ekinci,** Dr. **Naci Kutlay, Mehdi Zana** gibi.

589) Çay, *Kürt Dosyası*, s.439; Demirel, s.71-72.
590) Çay, *op.cit.*, s.439-440.

12 Mart 1971 Sonrası

Abdülhaluk Çay şunları yazıyor:

*"12 Mart 1971 müdahalesi sonrasında DDKO'nın bütün şubeleri kapatılarak kurucuları ve üyeleri hakkında soruşturma başlatılmıştır. DDKO'nın kuruluşunda, faaliyetlerinde TİP'in özellikle büyük desteği görülmüştür. Bir yandan **'Doğu mitingleri'** düzenleyen Türkiye İşçi Partisi* (TİP), *diğer yandan 1970 Ekimindeki dördüncü kongresinde Kürt konusuyla ilgili şu görüşleri deklare edecektir: 'Türkiye'nin doğusunda bir Kürt toplumu vardır... Yönetimi ellerinde bulunduran faşist makamlar Kürt toplumunu bir asimilasyon ve sindirme politikasına tabi tutmuş ve çoğu defa da bu kanlı bir baskıya dönüşmüştür.'*

*Bir bakıma TİP, DDKO için kuluçka görevi görmüştür. TİP'in yayın organları konumunda olan Ant ve Emek gibi dergiler siyasi Kürtçülüğün faaliyetleri için zemin hazırladıkları gibi, DDKO'nın kuruluşunda **'Marksist-Leninist'** olmaları dikkate alınarak DEV-GENÇ tarafından da desteklenmiştir. Siyasi Kürtçüler hem DDKO, hem Dev-Genç, hem TİP ve hem de Sosyalist Gençlik Teşkilatı'nın birer üyesi olarak gösteriyorlardı. Bu tarihlerde bir bakıma Türksolu, siyasi Kürtçülerle el elefaaliyet göstermekte idi.*

*Diğer yandan yurtdışı faaliyetlerde Ankara DDKO Avrupa teşkilatları ile Silvan DDKO Irak ve Suriye Kürdistan Demokrat Partileriyle ilişkiyi sağlamakta idiler. Bu hususla ilgili olarak 12 Mart 1971 askeri harekâtı sonrasında kurulan hükümetin Başbakanı **Nihat Erim**; 'Kürt milliyetçiliği sol ve sağdaki aşırı uçlarla birleşerek Türk hükümetini tehlikeye sokmuştur' açıklamasını yaptı. Adalet Bakanı **İsmail Arar** ise Kürt hareketinin bağımsız bir Kürt devleti kurmak amacını taşıdığını ve Doğu Bloğu ülkelerinden yardım gördüğünü ve Irak'taki Kürt lideri* (**Mustafa**) ***Barzani** ile işbirliği içersinde olduğunu belirtmiştir."*[591]

Tarık Ziya Ekinci de DDKO konusunda şunları anlatıyor:

591) *Ibid.*, s.440-441.

"Bana gelen bazı haberlerden muayenehanemin basılacağını öğrendim. O zaman TİP'e katılmayan Kürt gençlerini örgütlemek ve yığınsal bir gençlik örgütü oluşturmak gerektiğini anladık. İstanbul ve Ankara'da üniversiteli gençler daha önce DDKO'ları (Devrimci Doğu Kültür Ocakları) *kurmuşlardı. Biz de bir kısım arkadaşla birlikte* **Tahsin'in** (**Ekinci**) *yazıhanesinde bir araya geldik. Aramızda TİP'lilerin yanında KDP'liler de vardı. Kuracağımız derneğin adının DDKO olmasına ama ayrı bir tüzükle ve farklı bir amaç maddesiyle kurulmasına karar verdik. Daha önce FKF* (Fikir Kulüpleri Federasyonu) *ve TİP üyesi olan üniversiteli Kürt gençleri o tarihlerde artık partiye gelmiyorlardı. Ama DDKO'ya gelip toplantılara katılıyorlardı. Dernek gençlerle dolup taşıyordu. Bu örgütlenmeyle artık bizden korkmaya bile başlamışlardı... Diyarbakır DDKO kurulduktan sonra etraf il ve ilçelerde de dernek kurma teklifleri aldık. Silvan'da, Ergani'de, Kozluk ve Batman'da DDKO'ların kurulmasına öncülük ettik. 12 Martta* (1971) *dernek kurculuğundan yargılandık...*

12 Martta 2 sene yattım. Üç yıla hüküm giydim. Türk Ceza Kanunu Madde 142'ye göre Kürtçülük propagandası yapmaktan, DDKO'de yapmış olduğum bir konuşma gerekçe gösterilerek mahkûm edildim... Sonra af çıktı."[592]

Masum bir kültür derneği görünümüyle yasal olarak kurulan bu dernek, kurulur kurulmaz ayrılıkçılık ve bölücülük yapmaya başladı ve apaçık bir siyasi Kürtçü dernek kimliğine büründü. Dernek içinde "Kürtler ve Kürtçülük" tartışılıyor, tartışmalar dernek çatışı altında da kalmayarak Kürtçü ve sol yayın organlarıyla geniş kitlelere yayılmaya çalışılıyordu.

1970'te **Abdullah Öcalan**, İstanbul'da, Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) üyesi olarak çalışmaya başladı.[593]

6-17 Ekim 1970 tarihlerinde Ankara ve İstanbul'da düzenlenen operasyonlarla DDKO'nun ileri gelenlerinden 17 kişi göz

592) **Diken**, *Amidalılar*, s.60-61.
593) **İnanç-Polat**, s.43.

altına alınmış, bu sanıklardan 11'i bir gün sonra tutuklanmıştı. Daha sonraki günlerde Diyarbakır'da ve civar illerde göz altına alınan ve tutuklananlarla birlikte Kürtçü DDKO sanıklarının sayısı 21'e yükselmişti.

Bu sanıkların yargılanmasına 29 Mart 1971'de Ankara 3. Ağır Ceza Mahkemesi'nde başlandı. Ancak daha sonra mahkeme görevsizlik kararı verdi ve davanın Diyarbakır Sıkıyönetim Mahkemesinde yürütülmesi kararlaştırıldı. Bu grubun tutuklu sanıkları 15 Haziran 1971'de Diyarbakır'a sevk edildi.

10 Aralık 1971'de, aralarında TİP Genel Sekreteri **Tarık Ziya Ekinci**'nin de bulunduğu 26 sanıklı DDKO davası Diyarbakır'da başladı.[594]

46 sanıklı bir diğer DDKO davasının ilk duruşması da yine aynı mahkemede 5 Ocak 1972'de yapıldı. Bu sanıklar Diyarbakır, Ergani, Kozluk, Batman ve Silvan'da tutuklanmış olan DDKO üyeleriydi. İki grubun davası daha sonra birleştirildi. Başka tutuklamalarla birlikte sanıkların sayısı 92'ye yükseldi.

Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) davası 11 Aralık 1972'de sonuçlandı. Diyarbakır 1 No'lu Askeri Mahkemesi 21 sanığın beraatına ve firari sanıkların dosyalarının ayrılmasına karar verdi. Mahkeme 66 sanığı ise 10 ay ile 16 yıl arasında değişen hapis ve çeşitli sürgün cezalarına çarptırdı. DDKO sanıkları, *"Komünizm ve Kürtçülük Propagandası yaparak devletin temel nizamlarını sarsıcı faaliyetlerde bulunmak"* suçundan yargılandılar.[595]

Yargılanan ve ceza alan DDKO sanıklarının çoğu gençti. Ama aralarında: **Musa Anter, Mehdi Zana, Mümtaz Kotan, İbrahim Güçlü, Sait Kırmızıtoprak, Mehmet Emin Bozarslan, Tarık Ziya Ekinci, Naci Kutlay, Kemal Burkay** gibi tanınmış Kürtçüler de vardı. Bunlar, gençleri Kürtçülüğe çeken DDKO'nun elebaşıları konumumda idi. Mahkûm oldularsa da cezalarını tam

594) *CA-3*, s.288.
595) *Ibid.*, s.297.

Mehdi Zana DDKO davasında (1972)

çekmeden 14 Mayıs 1974'te çıkan Genel Af Yasası'ndan yararlanarak serbest kaldılar.

Aslında TBMM siyasi suçluları affetmemişti. Fakat Anayasa Mahkemesi 2 Mayıs 1974'te siyasi suçluları da af kapsamına aldı ve DDKO'cu mahkûmlar bundan yararlanarak hapisten çıktılar.

Fakat DDKO'cuların aftan sonra da Kürtçü çalışmalarını sürdürmeğe çalıştılar. Nitekim DDKO İstanbul Şubesi Başkanı **Hikmet Bozcalı**, bölücülük ve Kürtçülük suçundan 24 Kasım 1974 günü 20 yıl hapis cezasına çarptırıldı.[596] 1971 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmış olan Türkiye İşçi Partisi (TİP), 30 Nisan 1975'te yeniden kuruldu. **Behice Boran**'ı Genel Başkan seçti.[597] TİP'i yeniden kuranlar arasında, daha önce hüküm giymiş olan **Tarık Ziya Ekinci** gibi Kürtçüler de vardı.

596) *Ibid.*, s.362.
597) *Ibid.*, s.374.

1969-1970: Solcu Kürtçüler Türk Solu'ndan Ayrılıyor

Türkiye'de çok partili yaşama geçilince Kürtçüler ve bölücüler de hemen harekete geçmiş ve siyasete atılmışlardı. İlk dönemde çoğunlukla Demokrat Parti (DP) içinde, sonra Cumhuriyet Halk Partisi'nde (CHP) yer aldılar. Bu partilerin çatısı altında kendi emellerini yürütmeye çalıştılar. Daha sonra Türkiye İşçi Partisi'ni (TİP) kendi emelleri için daha uygun gördüler. Onlar için dava, şu veya bu parti değil, Kürtçülük davasıydı. Önemli olan Kürtçülük, bölücülük davasını yürütmekti yoksa şu ya da bu Türk partisine hizmet etmek değildi.

Bu ilk dönemde TİP'i de beğenmeyen Kürtçü ve bölücüler vardı. Bunlar küçük bir grup oluşturuyorlardı. Öteki Kürtçülere göre bunlar daha aşırı, daha katı görünüyordu. TİP de bunları tatmin edemezdi çünkü TİP yeterince Kürtçülüğe, bölücülüğe hizmet edemezdi, etmeyecekti. Bu grup, şu ya da bu partiye katılmak yerine ayrı bir Kürtçü siyasi örgüt oluşturmaya yöneldi.

Bu Kürtçü grubun içinde **Musa Anter, Medet Serhat, Yaşar Kaya** gibi isimler vardı. **Musa Anter**, TİP üyesi olduğu halde bu partiyi Kürtçülük için tatminkâr bulmuyordu. Bu grup, kimileri Kürtçe ve Türkçe olarak *Dicle-Fırat, Deng, Roja Newe, Reya Rast* adlı dergileri çıkarıyor, buralarda yazılar yazıyorlardı. Bunlar Kuzey Irak'taki **Barzani** ile de ilişki kurarak, **Barzani**'den de etkilenerek 1960'ların ilk yıllarında, Kürtçülük temeline dayanan kendi muhalefet örgütlerini veya partilerini oluşturmaya yöneldiler. Bunların 28'i tutuklandı. Dergileri de kapatıldı.

1965 yılında yasadışı Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi'ni (TKDP) kurdular. Kuzey Irak'ta **Barzani**'nin partisi "Kürdistan Demokrat Partisi" adını taşıyor, "Irak Kürdistan Demokrat Partisi" olarak da anılıyordu. Onun bir kolu ya da şubesi gibi, gizlice Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi kurulmuştu. Ama isminde "Kürdistan" kelimesi bulunan bu parti hiçbir zaman Türkiye'de meşruiyet kazanamaz, yasal bir parti olamazdı. Çünkü Türkiye'nin

mevzuatı etnik temele, bölgeciliğe, bölücülüğe dayanan siyasal parti kurulmasına izin vermiyordu. Dolayısıyla yasadışı TKDP pek tutulmadı, bizim Kürtçüleri çekmedi, bir çekim merkezi olmadı ve olamazdı.

TİP, Kürtçülüğe Doğru Sürükleniyor

Kürtçüler faaliyetlerini, çoğunlukla yine TİP çatısı altında sürdürdüler ve bu partide oldukça etkin bir konuma geçtiler. Hatta "parti içinde belli bir otonomiye sahip oldular." TİP'in Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da örgütlenmesinde Kürtçüler etkin rol oynamış ve bu örgütlenmeye damgalarını vurmuşlardı. Bundan başka Kürtçülerin TİP kongrelerinde "Doğulular" diye bir platformu vardı. Bu platform, Kürtçülerin TİP içinde kazandıkları "özerkliğin" somut bir göstergesiydi.[598] Tanınmış Kürtçülerden **Tarık Ziya Ekinci**'nin TİP Genel Sekreterliği'ne kadar yükselmesi, Kürtçülerin bu parti içindeki gücünün ve etkinliğinin bir başka göstergesi sayılabilir.

TİP içinde oldukça güçlü bir duruma geçen Kürtçüler, bu partinin siyasal ve ideolojik yönelişinde de etkili oldular. O zamanlar "Doğu Sorunu" denen Kürtçülük sorunu üzerindeki tartışmalarda, kendi görüşleri yönünde parti programının değiştirilmesinde de rol oynadılar ve TİP'in 9-12 Kasım 1968 tarihlerinde toplanan 3. Büyük Kongresi'nde "Doğu Sorunu" başlıklı bir karar aldırdılar.

Bu kararla Kürtçülük sorunu, biraz üstü kapalı biçimde temel bir etnik, siyasal ve sosyal bir sorun olarak gösterildi. Kararda şöyle deniyordu:

*"**Kongremiz**... Anayasamızın vatandaşlar arasında dil, ırk, siyasi düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ayrımı gözetilemeye-*

598) **Ergun Aydınoğlu**, *Türkiye Solu (1960-1980)*, Versus Kitap, İstanbul, 2007, s.336.

ceğini ve kanun önünde eşit bulunduğunu belirten ilkesine karşın ***Kürtçe ve Arapça konuşan vatandaşlarımızın bundan dolayı horlanmalarını, ezilmelerini, ikinci sınıf vatandaş olarak görülmelerini kınar.*** *Doğu ve Güneydoğu sorununun çözümünde ekonomik köklü dönüşümlerle beraber psiko-sosyolojik faktörlerin de göz önüne alınması gerektiğini ve ancak bu açıdan bakılmasıyla gerçekçi bir çözüme ulaşılabileceğini bilir."*[599]

TİP'in düzenlediği ve desteklediği "Doğu Mitingleri"nin ardından bu kararın kabulü, TİP'in Kürtçülüğe doğru sürüklenişinin önemli bir göstergesiydi. Bu arada, 1968 yılında Çekoslovakya'nın Sovyet Kızıl Ordusu tarafından işgali, Türkiye İşçi Partisi yöneticileri arasında da görüş ayrılığı ve bölünme yaratmıştı. Parti lideri **Mehmet Ali Aybar** bu işgali eleştirirken **Sadun Aren** ve **Behice Boran** ise Stalinci Marksizmi savunmuyorlardı. Sonunda **Aybar,** yedi yıldan beri yürüttüğü TİP Genel Başkanlığı'ndan Kasım 1969'da partiden ayrıldı. TİP'in başına **Behice Boran** getirildi.

Bu dönemde 29 Ekim 1970'te TİP'in Dördüncü Kurultayı toplandı. Bu kurultayda, parti içindeki bölücülerin etkisiyle siyasi Kürtçülüğe ilişkin açık seçik bir karar alındı. Bu karar kurultayın sonuç bildirgesinde şöyle yer aldı:

"Türkiye İşçi Partisi 4. Büyük Kongresi, Türkiye'nin Doğusunda Kürt halkının yaşadığını kabul ve ilan eder. Egemen sınıfları temsil eden faşist yönetim, Kürt halkına çoğu zaman kanlı baskınlar haline gelen bir asimilasyon ve sindirme politikası uygulamıştır."

Bu karar, TİP'in Kürtçülüğe ve bölücülüğe sürüklenişinin tescilidir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin anayasası ve yasaları bölücü bir siyasal partiye izin vermediği halde böyle bir kararın kurultaydan geçmiş olması pek anlaşılır gibi değildir. Hangi etkilerle kabul edilmiş olursa olsun bu karar, bir yandan TİP'in so-

599) **A. Koca** (Derleyen), *Kürt Solu*, 2. Kitap, Gün Yayıncılık, İstanbul, 1999, s.274; **Aydınoğlu**, *op.cit.*, s.336.

nunu hazırlamış, diğer yandan da 12 Mart 1971 muhtırasına gerekçe oluşturmuştur. Dördüncü Büyük Kongre kararları, 12 Mart muhtırasından sonra TİP'in kapatılma gerekçesi yapılmıştır.

Ve Kürtçüler Ayrılıyor

"TİP'in kapatılması da bölücü Kürtçülerin Türk Solu'ndan ayrılma gerekçesi yapılmıştır. Aslında bu yoldaki hazırlıklar 1969'da Devrimci Doğu Kültür Ocakları'nın (DDKO) *kurulmasıyla başlamıştı. Genç kuşak Kürtçüler, Türk Solundan ayrı, bağımsız bir örgütlenme istiyorlardı. Bunlar TİP'e katılmıyorlardı. TİP içindeki Kürtçülerden daha katı ve ayrılıkçı idiler. Sadece Kürtlerin ve Kürtçülerin katılacağı ayrı bir örgütlenme istiyorlardı. Kürtçü ve ırkçı amaçlarını DDKO tüzüğüne de bir ölçüde yansıtmışlardı. Tüzükte DDKO'nun amaçları şöyle formüle edilmişti:*

a) Türkiye'nin metropol merkezlerindeki üniversite gençliğini belli bir kültür çalışması içine almak, aralarında maddi dayanışmayı kolaylaştırmak;

b) Türkiye'deki ırkçı-şoven ve faşist şartlanmaları kırmak, halkların kardeşçe ve eşitçe yaşamalarını, daha mutlu olmaları yolunda mücadele veren devrimci demokrat kuruluşlar yelpazesinde yerini almak."[600]

Tarık Ziya Ekinci bu konuda şunları söylüyor:

"...TİP'e katılmayan Kürt gençlerini örgütlemek ve yığınsal bir gençlik örgütü oluşturmak gerektiğini anladık. İstanbul ve Ankara'da üniversiteli gençler daha önce DDKO'ları (Devrimci Doğu Kültür Ocakları) *kurmuşlardı. Biz de bir kısım arkadaşla birlikte* ***Tahsin****'in* **(Ekinci)** *yazıhanesinde biraraya geldik. Aramızda TİP'lilerin yanında KDP'liler* (Kürdistan Demokrat Par-

600) DDKO'nun kurucularından **Mümtaz Kotan**'ın, 2005 yılında Atina'da basılmış olan *Yenilginin İzdüşümü* adlı kitabından aktaran: **Ergun Aydınoğlu**, *Türk Solu (1960-1980)*, s.337.

tililer) *de vardı. Kuracağımız derneğin adının DDKO olmasına ama ayrı bir tüzükle ve farklı bir amaç maddesiyle kurulmasına karar verdik. Daha önce FKF ve TİP üyesi olan üniversiteli Kürt gençleri o tarihlerde artık partiye gelmiyorlardı. Ama DDKO'ya gelip toplantılara katılıyorlardı. Dernek gençlerle dolup taşıyordu. Bu örgütlenmeyle ırkçı gösterilerin ve saldırıların da önünü almış olduk. Önünü kesmek bir yana artık bizden korkmaya bile başlamışlardı. Derneğin kuruluşundan önce bir pazar günü eski milletvekili kimliğimle gidip valinin kapısına dayandım. Valiye, 'Bana saldırı planlanmış diye bilgi aldım. Bu saldırı gerçekleştiği takdirde saldırıyı sizin ve emniyetin yaptırdığına hükmedeceğim. Ve bu durumu da kamuoyuna böylece yansıtacağım' dedim. Vali, 'Nasıl bunu söylersiniz?' dedi. 'Söylerim çünkü Diyarbakır'da bana karşı çıkacak yerli insan olmaz, bunu ancak polis yabancılarla düzenleyebilir. Başka kimse de yapmaz, yapamaz. Takdir sizindir' diyerek ayrıldım. Diyarbakır DDKO kurulduktan sonra etraf il ve ilçelerden de dernek kurma teklifleri aldık. Sivan'da, Ergani'de, Kozluk ve Batman'da DDKO'ların kurulmasına öncülük ettik.*

Aslında 12 Mart bir anlamda sol eğilimli Türklerle Kürtlerin ayrışmasını da getirdi. 1970'e kadar geçirdiğimiz dönemde TİP Kürtlerle Türklerin ortak partisiydi. Bütün kongrelerde kararlar ortak alınmıştır. Kürt sorunu TİP'in bir numaralı sorunuydu. O nedenle ben TİP'in birinci dönem hareketini Kürt hareketinin bir parçası olarak telakki ediyor ve öyle tanımlıyorum. Ama... Kürt aydınları ikinci TİP'e katılmak istemediler. Kürtlerin büyük bölümü ***'Bizim Türklerle yapacak işimiz kalmadı'*** *diyerek bağımsız örgütlenme yolunu seçtiler."*[601]

Böylece Kürtçüler, Türk solu ile göbek bağlarını koparıp ayrı örgütlenme yoluna sapmışlardır. Aslında bu sapma 12 Mart muhtırasından önce, 1969 yılında DDKO'ların kurulmasıyla başlamıştı. DDKO'lar kurulunca Kürtçüler artık TİP'e katılmamış-

601) **Diken**, *Amidalılar*, s.60-63.

lar. İkinci TİP'te Kürtçülerden sadece **Tarık Ziya Ekinci, Mehdi Zana** ve **Kemal Burkay** yer almış. Ayrılma sürecinde **Ekinci,** ikili oynamış. Bir yanda TİP içinde çalışmalarını sürdürürken diğer yandan DDKO'ları örgütlemiş.

DDKO'lar ırkçı bir örgüttü. Etnik Kürtlerce kurulmuştu ve yalnız etnik Kürtlerden oluşuyordu. Üye kaydederken insanların etnik kökenine bakıyordu. Etnik bakımdan Kürt asıllı olmayan kimseyi içine almıyordu. Üyelerinin sağcı ya da solcu olmalarına bakmıyor, Kürt kökenli olmalarına bakıyordu. Üyelerinin sağcı ya da solcu olması hiç önemli değildi, yeter ki Kürt olsun, Kürtçü olsundu. **T.Z. Ekinci**'nin ifadesiyle DDKO'lar ***"yığınsal bir gençlik örgütü"*** idi. *"Tüm Kürt gençleri kucaklamayı amaçlıyordu."*[602]

Dahası, DDKO'cu gençler silahlıydı. Özellikle doğudaki DDKO'cular silahlıydı ve daha kuruluş aşamasında etrafa korku salmaya başlamışlardı. Diyarbakır yöresinde DDKO'ların kurucusu **T.Z. Ekinci,** övünürcesine, *"Artık bizden korkmaya başlamışlardı"* diyor, Vali'nin kapısına dayanıp tehdit savuruyordu.

Abdullah Öcalan bu ortamda zuhur etmiş, sahneye çıkmıştır.

1970: Abdullah Öcalan DDKO'da

Yıl 1969: Mayıs 1969'da önce Ankara'da, sonra İstanbul'da, daha sonra da Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun çeşitli merkezlerinde Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) adlı Kürtçü dernek kuruldu.[603]

Yasal olarak kurulan DDKO'lar, 1960 sonlarına doğru Türkiye'de Kürtçülüğün odak noktaları haline geldi ve Kürtçülük propagandasına ciddi boyutta ivme kazandırdı. Ermeni örgütlerinden Fransa'da ve Avrupa'da CDCA'ların, ABD'de AAA'ların oynadıkları rolü Türkiye'de Kürtçü DDKO'lar oynamaya çalıştılar. TİP, TKP, DİSK gibi sivil örgütler de DDKO'lara güçlü destek verdiler.

602) **Ergun Aydınoğlu**, *Türkiye Solu (1960-1980)*, s.337.
603) *CA-3*, s.297.

İlerde PKK'yı kurup başına geçecek olan **Abdullah Öcalan** ("**Apo**") da 1970'te DDKO ile tanışıyor. 1949'da doğmuş olan **Öcalan**, 1969'da Ankara'daki Tapu Kadastro Meslek Lisesi'ni bitiriyor ve Diyarbakır'a Tapulama ve Kadastro Memuru olarak atanıyor. "Kürtçülük" kavramını ilk kez Diyarbakır'da, tapu memuru olarak görev yaptığı sırada gözlemlemiş.

Üniversiteye devam etmek isteyen **Öcalan**, Diyarbakır'dan İstanbul Bakırköy tapu memurluğuna naklini yaptırmış ve İstanbul Hukuk Fakültesi'ne girmiş. Anlatıyor:

"O yıl üniversite giriş sınavında İstanbul Hukuk Fakültesi'ni kazandım. Tayini İstanbul Bakırköy'e aldırdım. 1970 sonuyla 1971'i İstanbul'da geçirdim. DDKO'nun (Devrimci Doğu Kültür Ocakları) *hızlı bir üyesi oldum... İleri gelen bir üyeliğe hızla tırmanırken 12 Mart 1971 darbesi oldu. Bu darbe biraz daha geç gelseydi beni de götürebilirdi. Dolayısıyla sıyırdı geçti. **Musa Anter** ve **Hikmet Kıvılcımlı** gibi şahsiyetleri İstanbul'da tanıdım. Musa Anter, DDKO'nun ruhu gibiydi. Tecrübelerini aktarıyordu. 'Oyuna gelmeyin' diyordu. **Hikmet Kıvılcımlı**'nın 'Mezopotamya'nın çocukları mücadelenizde başarılar dilerim' sözünü duymuştum."*[604]

1969-1970 yıllarında solculuk ve Kürtçülük hareketi almış yürümüştü. **Öcalan** da İstanbul'da bu Marksist ve Kürtçü akımlarının içine düşüyor. DDKO'ya katılıyor. 1970'te bu dernek içinde aktif olarak çalışıyor.[605]

DDKO'cular arasında **Musa Anter, Mehdi Zana, Mümtaz Kotan, İbrahim Güçlü, Sait Kırmızıtoprak, Mehmet Emin Bozarslan, Tarık Ziya Ekinci, Naci Kutlay, Kemal Burkay** gibi tanınmış Kürtçüler vardı. Bunlar, gençleri Kürtçülüğe çeken DDKO'nun elebaşıları, hocaları konumunda idiler. **Öcalan,**

604) **Abdullah Öcalan**, *Sümer Rahip Devletinden Halk Cumhuriyetine Doğru*, Cilt II, Mem Yayınları, İstanbul, 2001, s.253'ten **Fikret Bilâ**, *Hangi PKK?*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2004, s.19.

605) **Ünal İnanç-Can Polat** (Yayına Hazırlayanlar), *İmralı'da Neler Oluyor? APO, PKK ve Saklanan Gerçekler*, Ankara, 1999, s.43.

DDKO içinde bir bakıma Kürtçülük ve Marksizm stajı görüyor: **Musa Anter, Tarık Ziya Ekinci** gibi tanınmış Marksist Kürtçülerin "kurslarından" geçiyor.

DDKO üyelerinin bir bölümü ilerde *"Komünizm ve Kürtçülük Propagandası yaparak devletin temel nizamlarını sarsıcı faaliyetlerde bulunmak"* suçundan yargılanacaklardı çünkü bunlar, yasadışı Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) aktif üyeleri idiler. ***"Sosyalizm gelecek, dertler bitecek; Kürtler istediklerini alacak"*** diye propaganda yapıyorlardı. Gizli TKP, açık TİP (Türkiye İşçi Partisi) ile yarışıyor ve Doğu illerinde etkinliğini gittikçe arttırıyordu.

Sonunda 16-17 Ekim 1970 tarihlerinde Ankara ve İstanbul'da düzenlenen operasyonlarla DDKO'nun ileri gelenlerinden 17 kişi göz altına alınıyor. Bu sanıklardan 11'i bir gün sonra tutuklanıyor. Daha sonraki günlerde Diyarbakır'da ve civar illerde göz altına alınan ve tutuklananlarla birlikte Kürtçü DDKO sanıklarının sayısı 21'e yükseliyor.

1971: Bölücülük Hareketi ve "12 Mart Muhtırası"

1960'lı ve 1970'li yıllar Türkiye'de çok sancılı yıllar oldu. Özellikle üniversite gençliği arasında sağ-sol bölünmeleri ve kanlı çatışmalar yaşandı.

"Parçalı bölüklü bir iç savaş havasının estiği 1970'ler sonu Türkiye'sinde Kürt/çülük sorunu yeniden canlanmaya başladı. Özerk kültürel ve siyasal örgütlenmelere yönelen Türkiyeli Kürtlere karşı sindirme politikası sıkıyönetim çerçevesinde sürdürüldü. Bu arada Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bazı Kürt(çü) örgütleri, genel çatışma ortamındaki 1980'lerde sürdürecekleri silahlı mücadelenin alt yapısını oluşturmaya başladılar. 1970'lerde Güneydoğu'nın kalkınma sorununa çözüm getirmek amacıy-

12 Mart Komutanları.
(Soldan) Kara Kuvvetleri Komutanı **Faruk Gürler**, Genelkurmay Başkanı **Memduh Tağmaç**, Deniz Kuvvetleri Komutanı **Celal Eyiceoğlu** ve Hava Kuvvetleri Komutanı **Muhsin Batur**

la başlatılan en önemli girişim Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) hazırlanmasıydı..." (*CA-3*, s.5)

Yıl 1971: Türk Silahlı Kuvvetleri, hükümete bir muhtıra verdi. Başbakan **Süleyman Demirel** istifa etti (12 Mart 1971). Bu müdahale ile Kürtçülük hareketi de bir darbe yedi. Kürtçü yayınlar yasaklandı, Kürtçü örgütler kapatıldı:

16 Nisan 1971: TİP yönetimi hakkında "Kürtçülük" iddiasıyla dava açıldı (*CA-3*, s.283).

27 Nisan 1971: Dev-Genç, Ülkü Ocakları ve DDKO kapatıldı (*CA-3*, s.283).

1 Mayıs 1971: Ankara'da grev ve lokavt yasaklandı, 22 dernek kapatıldı, İstanbul'da da öğrenci forumları yasaklandı (*CA-3*, s.283).

20 Temmuz 1971: Türkiye İşçi Partisi (TİP) kapatıldı (*CA-3*, s.285).

10 Aralık 1971: 26 sanıklı DDKO davası Diyarbakır'da başladı (*CA-3*, s.288).

27 Aralık 1971: THKP-C davasında karar verildi: 2 idam, 3 müebbet hapis (*CA-3*, s.288).

19 Şubat 1972: Diyarbakır'da gizli örgüt mensubu olduğu ileri sürülen 17 kişi yakalandı (*CA-3*, s.304).

Nisan 1972: **Abdullah Öcalan**, "Şafak" grubunun bildirilerini dağıtırken yakalandı ve 7 ay Mamak Askeri Cezaevi'nde tutuklu kaldı.[606]

14 Ağustos 1972: Kürtçü **Dr. İsmail Beşikçi** Siirt Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından 13 yıl hapse mahkûm edildi (*CA-3*, s.311).

1972: Öcalan, Bölücülüğü de Dillendiren Mahir Çayan Hayranı

Mahir Çayan, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (SBF) öğrencisiydi. 1971 yılında, kısaca THKP-C olarak bilinen "**Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi**" adlı yasadışı silahlı bir örgüt kurmuştu. Bu silahlı örgütün kurucusu, önderi ve ideologu sayılıyordu. **Öcalan, Çayan**'ı, 1970 sonlarında İstanbul'da tanımış. Şöyle diyor:

"Bende en köklü tercihe yol açan yılın (1970 yılı) *son günlerinde illegaliteye çekilmesine çok az kala* ***Mahir Çayan****'ın İTÜ'de* (İstanbul Teknik Üniversitesi) *kürsüye tek başına çıkıp (eleştirilerimin çoğunlukta olmasına rağmen) gür ve oldukça inanç, kararlılık ve bilinç arz eden sesiyle 'Revizyonizm bir gerçektir, karşı çıkılmalıdır. Kürt sorunu örtbas edilemez, kabul edilmelidir. Oportünizm tavırlarında ısrar ederse, bağlar kesilmelidir' anlamındaki konuşması, sol sempatizanlığımı derinleştiriyordu."*[607]

606) **Mumcu**, *Kürt Dosyası*, s.4-6; **İnanç-Polat**, *op.cit.*, s.43.
607) **Bilâ**, *op.cit.*, s.19-20.

Öcalan da 1971-1972 ders yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne (SBF'ye) yatay geçiş yapmış, SBF'de kendisini "**Çayancı**" olarak adlandıran gençler arasında bulmuştu. **Çayan** hayranı idi. İlk esin kaynaklarından biri **Çayan** oldu. Onun yazdıklarını okuyordu...[608]

Anlaşılan, **Çayan**'ın *"Kürt sorunu örtbas edilemez, kabul edilmelidir"* yolundaki sözleri de **Öcalan**'ın nabzına göre şerbet olmuştu. Belki **Çayan**'a hayranlığı asıl bu yüzdendi.

"**Çayancı**" **Öcalan**'ın ilk eylemi de **Mahir Çayan** ve arkadaşlarının Kızıldere köyünde öldürülmesi ile başlamıştı. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde birinci sınıf öğrencisi idi. **Mahir Çayan** ve arkadaşlarının Kızıldere'de öldürülmesini protesto etmek için düzenlenen mitinge katıldı ve 7 Nisan 1972'de bu mitingte *Şafak Bildirisi* denen bildiriyi dağıtmaktan tutuklanarak Ankara/Mamak Askeri Cezaevi'ne konuldu. Cezaevinde kaldığı yedi ay boyunca TİP, PDA (Proleter Devrimci Aydınlık-**Doğu Perinçek** Grubu), THKP-C gibi parti ve örgüt mensuplarıyla tanıştı, onlarla tartışmalar yaptı.

Abdullah Öcalan, Mamak Cezaevi'nde kaldığı yedi ay sonunda *"Cezaevinden çıktığımda kendimi tümüyle bağımsız bir grup çıkışına hazırlayacaktım"* diyerek, PKK fikrinin cezaevi döneminde oluştuğunu belirtir. Ancak cezaevinden çıktıktan sonra hemen bağımsız bir örgüt oluşturmaya yönelmez. Cezaevinden çıktığı 1972 sonlarından itibaren daha çok THKP-C sempatizanı olarak kalır.[609]

O sırada **Öcalan**'ın esin kaynağı, **Mahir Çayan**'ın düşünceleriydi. **Çayan** silahlı eylemleri tek yol olarak görüyordu. Öncü savaşçı ve silahlı propaganda olmadan devrim yapılamazdı. Bunlar için de parti kurmak gerekiyordu. Tıpkı **Mahir Çayan** gibi!

608) **Mumcu**, *Kürt Dosyası*, s.15.
609) **Bilâ**, *op.cit.*, s.22.

Çayan'ın görüşleri *İhtilalin Yolu* ve *Kesintisiz Devrim I-II-III* başlıklı iki kitapçıkta toplanmıştı...

Neydi **Çayan**'ın görüşleri?

*"Kitle önce silahlı devrim cephesine sempati duyacaktır ama gözünde büyüttüğü merkezi devlet otoritesinden dolayı silahlı devrim cephesinin ezileceği düşüncesi ile eylemleri tereddüt ve büyük merakla izleyecektir. **Gerilla savaşının** başarı ile yürütülmesi üzerine görecektir ki silahlı devrim cephesi önemli bir güçtür. Yıkılmaz ve yok olmaz. O zaman sempati güvene dönüşecektir. Bu ikinci evredir. Güvene dönmesi çoğunluğun desteğinin kazanılması demek değildir. Ancak gerilla savaşı devam ve istikrar kazandıktan sonra güven yavaş yavaş desteğe dönüşecektir."*

Evet (**Öcalan**'ın) istediği buydu: "Devrimci şiddet" yöntemini esas almak, parti kurmak ve silahlı eylemleri bu parti ile yönetmek. **Öcalan**, o dönemde **Mahir Çayan**'ın kitaplarını ve yazılarını okur ve çevresindekilere, *"**Mahir Çayan** ile **Deniz Gezmiş**'in gerilla yöntemlerini birleştirmek gerektiğini"* söylerdi...

"Bir grup olarak 1973'ten itibaren şekillenip gelişen PKK hareketi... 71 direnişçiliği 75'lerden itibaren en somut ifadesini PKK'da buldu."[610]

1973: Ermeni Suikastlarının Başladığı Yıl PKK'nın da Temeli Atılıyor

1973 yılında Ermeni suikastları başlıyor: İki Ermeni patriğinin çağrılarıyla yeniden başlatılan ve yıldan yıla tırmandırılan Türklere karşı düşmanca propaganda kampanyası nihayet 1973 yılında ilk kanlı sonucunu verdi:

27 Ocak 1973: Türk diplomatlarına karşı ilk Ermeni suikastı ABD'de düzenlendi. T.C. Los Angeles Başkonsolosu **Mehmet Baydar** ile yardımcısı Konsolos **Bahadır Demir**, California'nın

610) **Mumcu**, *Kürt Dosyası*, s.15.

Santa Barbara şehrinde kalleşçe pusuya düşürülüp katledildiler. Katil, **Mıgırdıç Yanıkyan** adlı Rusya kökenli, eski bir Ermeni komitacısı idi. 70'lik bir manyağın kişisel çılgınlığı sanılan bu cinayet yeni Ermeni cinayetlerine emsal oldu ve Ermeni terör örgütü ASALA'nın kurulup harekete geçmesini çabuklaştırdı.

Türkiye'de deliye geçit yoklatılırken ileri sürülen deliye "deli" denmez de "meczup" denir. California'nın Santa Barbara şehrinde öne atılarak iki Türk diplomatını şehit eden 70'lik Ermeniye de "manyak" yaftası yapıştırıldı. Yani "meczub"un Frenkçesi ya da İngilizcesi. Bu "manyak", örgütlü Ermeni terörünü tetikleyen adam oldu.

1964-65 yılından beri şiddetlenerek sürdürülen düşmanca Ermeni propagandası üçüncü aşamaya tırmandırıldı. Kanlı bir çığır açıldı. Bundan sonra Ermeni terör saldırıları devam edecekti ve etmiştir. Silahlar, bombalar konuşmaya başladı. Silahlı propaganda dönemine geçildi. Örnek:

4 Nisan 1973: Ermeni teröristler Paris'te Türk Hava Yolları bürosunu bombaladılar.

20 Ekim 1973: Ermeni teröristler New York'ta Türkiye Basın-Yayın ve Enformasyon ofisine bomba koydular.

7 Şubat 1975: Ermeni teröristler Beyrut'ta Türkiye Basın-Yayın ve Enformasyon bürosuna bomba koydular...[611]

Abdullah Öcalan da Silahlı Örgüt Kurmaya Yöneliyor

1973 baharında, Ankara'da **Abdullah Öcalan** PKK'nın temelini attı. **Uğur Mumcu** diyor ki: *"**Abdullah Öcalan** 1973 yılında bir bahar günü birkaç arkadaşı ile birlikte Ankara'da Çubuk Barajı'na gidiyor ve parti kurup gerilla yöntemleriyle ayaklanma hazırlamak gerektiğini anlatıyor ve PKK'nın temelini atıyordu."*[612]

611) **Şimşir**, *Ermeni Meselesi 1774-2005*, 4. basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007, s.376-377.

612) **Mumcu**, *Kürt Dosyası*, s.15-16.

PKK'nın temelinin atıldığı yıl, Ermeni terörünün ilk kanlı işaretini verdiği yıla denk geliyor. Evet, **Mıgırdıç Yanıkyan** adlı Ermeni teröristin **Mehmet Baydar** ve **Bahadır Demir** adlı iki Türk diplomatını şehit ettiği 1973 yılında, **Abdullah Öcalan**, Ankara'da, Çubuk barajında, 5-6 arkadaşıyla bir toplantı yapıyor ve o toplantıda, silahlı PKK örgütünün kurulması için ilke kararına varılıyor.

Yanıkyan'ın çifte cinayetinin tarihi 27 Ocak 1973, Çubuk toplantısının tarihi ise Nisan 1973'tür.

Çubuk toplantısında ilk kez "sözde Kürdistan"ın bağımsızlığından, bağımsızlık için silahlı mücadeleden ve bölücü bir örgütlenmeden söz edilmiştir.[613]

(Çubuk toplantısına katılan o küçük grupta, Ankara Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi öğrencisi **Cemil Bayık** da vardı ki kendisi şimdi PKK'nın başındadır.)

1975: Bölücü Terör Örgütleri ASALA ve PKK Doğuyor

Her ikisi de 1975'te doğdu. Ermeni ASALA örgütü de, Kürtçü PKK örgütü de 1975 yılında kuruldu. Biri dışarıda, diğeri içeride. **ASALA** ismi, Fransızca ve İngilizce **"Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin Gizli Ermeni Ordusu"** isminin kısaltmasıdır. Kurtarmak istedikleri "Ermenistan" Doğu Anadolu'dur, Sovyet Ermenistan'ı değil. "Ermenistan, Türk işgali altında" imiş. Onu kurtaracaklarmış!

PKK kelimesi de Kürtçe **"Kürdistan İşçi Partisi"** demektir. Onun da amacı "Kürdistan"ı kurtarmaktır. "Kürdistan" dedikleri, Irak'ın Kuzey'i filan değil, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dur. "Kürdistan", Türk sömürgesi imiş, onu kurtaracaklarmış.

---

613) Emniyet Genel Müdürlüğü, *PKK Faaliyetleri*, Ankara, 1999, s.41; **Fikret Bilâ**, *op.cit.*, s.24.

PKK'nın Kuruluşu

Öcalan, 1973'te artık siyasal Kürtçülüğe yönelmişti. 1974'te kurulan ADYÖD adlı bir örgüt içinde yer almakla işe başladı. ADYÖD, **Ankara Demokratik Yüksek Öğrenim Derneği** demekti. Öğrenci liderlerinin bir çoğu 12 Mart müdahalesiyle cezaevinde olduğu ve henüz genel af da çıkmadığı için **Öcalan**, ADYÖD içinde kolayca yükselir ve bu örgütün başına geçer. Giderek diğer sol gruplardan kopmaya başlar ve ADYÖD içindeki ve dışındaki Kürtçü gruplarla ilişkilerini geliştirir. ADYÖD'ün kapatılmasından sonra THKP-C, TSİP (Türkiye Sosyalist İşçi Partisi) örgüt ve partilerle ilişkilerini en aza indirip başta Tuzluçayır ve Dikmen olmak üzere Ankara'nın çeşitli semtlerinde kurulan "Kültür", "Güzelleştirme", "Yaşatma" gibi derneklerle örgütlenme çalışmalarını hızlandırır.

PKK'nın oluşturulması sürecinde, Çubuk toplantısından sonra ikinci önemli toplantı, "Dikmen Toplantısı" olmuştur. Örgüt literatürüne geçen bu toplantı Ekim 1975'te Ankara'nın Dikmen semtinde gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda, PKK ile ilgili ilk yazılı metin ortaya konmuştur. Bu metin, **Abdullah Öcalan**'ın, grubun üst düzey elemanlarından **Hayri Durmuş** ile birlikte hazırladıkları 68 sayfalık "**Kürdistan Devrimi'nin Yolu**" başlıklı bir broşürdür. 1978 yılına kadar basılmayan bu broşür, bir "manifesto," PKK'nın program taslağı niteliğindedir.[614]

PKK, Ankara-Dikmen semtinde yapılan toplantısında böyle kuruldu. Tarih: Ekim 1975.

Bu toplantıda, yeterli sayıda öncü kadrolar oluştuğu, bu kadroların asıl faaliyet sahaları olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine yönelmelerinin zamanı geldiği ifade edilmiştir.

1975 sonunda Dikmen'de bir toplantı daha düzenlendi ve taşraya gidecekler için görevlendirmeler yapıldı. Bu toplantıya katılan şu isimler, örgüt çalışmaları yapmak üzere Doğu ve

614) **Bilâ**, *op.cit.*, s.24.

Güneydoğu'ya dağıldılar: **Abdullah Öcalan, Cemil Bayık, Şahin Dönmez, A. Haydar Kaytan, Musa Erdoğan, Kesire Yıldırım** (Öcalan'ın eşi), **Turgut Çetineren, İsmet Kılıç, Hasan Asgar Gürgüze, Ali Şir Gürgöze, Mustafa Dereli, Mustafa Karasu, İsmail Üngör, Kamer Özkan, Mehmet Hayri Durmuş, Kemal Aygün, Hakkı Karer, Baki Karer, Resul Altınok.** Bu isimlerden çoğu PKK'nın üst düzey yöneticisi ve sorumlusu olmuşlardır. Doğu ve Güneydoğu'da bu isimler, bölgede ilk faaliyetleri başlatmış ve "Ulusalcılar", "Apocular", "Kürdistan Devrimcileri" gibi isimler altında çalışmalarını yürütmüşlerdir.[615]

27 Kasım 1978: Apocular, Diyarbakır'ın Lice ilçesinin Ziyaret (Fis) köyünde toplandılar ve PKK (Partiya Karkaren Kürdistan-Kürdistan İşçi Partisi) adıyla bir parti kurmayı kararlaştırdılar. Bu toplantı, PKK'nın 1. Kuruluş Kongresi olarak örgüt kayıtlarına geçmiştir. Bu toplantıda görev taksimi de yapılmış ve **Abdullah Öcalan,** partinin Genel Sekreteri olmuştur.

PKK'nın kuruluş döneminde hazırlanan "Kürdistan Devrimi'nin Yolu Manifesto", "Parti Programı" ve "Tüzük"te yer alan mesaj şöyle özetleniyor:

"Kürdistan, sömürgeci dört devlet (Türkiye, İran, Irak ve Suriye) tarafından dörde bölünmüştür... En büyük parça Türkiye Kürdistanı'dır... Burada yarı feodal ilişkiler geçerlidir. Devrimde Türkiye Kürdistan'ı önderlik yapacaktır. Devrimin niteliği Ulusun Demokratik Devrimidir. Asgari hedef sömürgeciliği yıkarak bağımsız, demokratik ve birleşik bir Kürdistan devleti kurmaktır. Azami hedef; Marksist-Leninist ilkelere dayalı bir devlet kurmaktır. Devrime öncü güç proletaryadır. Devrimde temel güç köylüdür. Temel ittifak da işçi-köylü-aydın ittifakıdır. Müttefikler, yurtsever kesimler, Türkiye Devrimci hareketi, Kürdistan'ın diğer parçalarındaki devrimi, yurtsever hareketler, sosyalist ülkeler, ka-

615) EGM, *PKK Faaliyetleri*, s.44-45; Bilâ, *op.cit.*, s.25.

pitalist ülkelerdeki işçi sınıfı hareketi ve ulusal kurtuluş hareketleridir."[616]

PKK Programı'nın "Kürdistan Devriminin Görevleri" başlıklı bölümünün (A) maddesinin 5. fıkrasında ise şöyle denilmektedir:

"Türkiye Cumhuriyeti'nin sömürgeci boyunduruğunu parçalamayı hedeflemeyen, 'bölgesel özerklik', 'otonomi', vs. gibi sömürgecilikle uzlaşmayı getiren teslimiyetçi arayışları teşhir etmek, bunlara karşı kararlı bir mücadeleler vermek."[617]

Programdan da görüldüğü üzere PKK, "otonomi", "özerklik" gibi yaklaşımları aslında "Kürt hareketine" bir "ihanet" gibi görmekte, asıl hedef olarak bağımsızlığı almaktadır. Sadece Türkiye topraklarından ayırmayı hedeflediği topraklarda bir Kürt devleti kurmakla kalmayıp "Birleşik Büyük Kürdistan" hedefi gütmektedir.

Bu hedef hiç değişmemiştir.

Batılı yazarlar, özellikle **İkinci Dünya Savaşı**'ndan beri "Büyük Kürdistan" temasını işliyorlardı. Kitabın Birinci Bölümünde bunlara değinildi. Bir örnek: **"R.P. Thomas Bois"** takma adını da kullanan Fransız **Lucien Rambout**, Paris'te yayımladığı ***Les Kurdes et le Droit*** **(*Kürtler ve Hukuk*)** adlı kitabında "Büyük Kürdistan" savını uzun uzun işlenmiş ve bu "Büyük Emeli" Kürt gençlerine bir hedef olarak göstermişti. Bu kitap, **Abdullah Öcalan**'ın doğumundan iki yıl önce, 1947 yılında yayımlanmıştı. Bu kitaptaki "Büyük Emel" fikri, otuz yıl sonra **Öcalan**'ın da kafasına sokulmuş ve PKK'nın hedefi yapılmıştır.

Mayıs 1979: PKK'nın Merkez Yürütme Komitesi üyesi **Şahin Dönmez** Elazığ'da tutuklanmış ve örgüt hakkında geniş bilgi vermiş, örgütü ve yöneticilerini deşifre etmiştir.

Haziran 1979: Yakalanma korkusuna kapılan **Abdullah Öcalan**, Suriye'ye geçmiş ve ASALA ile doğrudan ilişki ve işbirliği içine girmiştir.

616) **Altemur Kılıç**, *op.cit.*, s.180; **Bilâ**, *op.cit.*, s.32-33.
617) **Bilâ**, *op.cit.*, s.33-35.

ASALA Lübnan'da Kuruldu, Neden?

Evet, ASALA, 1975 yılında Lübnan'da kuruldu. Neden Lübnan? Çünkü o tarihte Lübnan'da 200.000 kadar Ermeni yaşıyordu ve bu ülkenin iç durumu silahlı örgüt kurmaya çok elverişliydi. 1967'de bir iç savaş geçirmiş olan Lübnan savaş sonunda "üçlü işgal" altına düşmüş bulunuyordu. Beyrut hükümeti zayıftı. Filistin örgütlerinin Lübnan'a yerleşmesini, Lübnan topraklarını İsrail'e karşı bir üs olarak kullanmasını, İsrail'in ve Suriye'nin de Lübnan'a müdahalesini önleyememişti. Bu "üçlü işgal", ülke içinde büyük bir karmaşa yaratmıştı. Merkezi hükümet zayıflarken dini cemaatler kendi bölgelerinde adeta egemen olmuştu. Sonunda Lübnan, başta Filistin örgütleri olmak üzere her türlü terörist kuruluşun adeta serbestçe faaliyet gösterdiği bir ülke haline gelmişti. Burada Filistin Kurtuluş Örgütleri de faaliyetteydi. Bu örgütlerin **Abu Nidal** Grubu ASALA'yı destekledi, Filistinli **George Habbaş** Grubu da ASALA militanlarını eğitti.[618] Ermeni ASALA örgütünün kurulmasına yardım ettiler:

Ve Neden 1975 Yılında?

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı, Rumlar ve Yunanlılar için büyük bir şok oldu. Harekâtın başarıyla sonuçlanması ise hem Yunanistan'da hem de Kıbrıs Rum kesiminde derin bir düş kırıklığı yarattı. Şokun ardından, 1975 yılında Yunanistan ve olanakları ölçüsünde Güney Kıbrıs, Türkiye'ye karşı olan her kuruluşa kucak açmaya, yardım etmeye yöneldi. PKK ve ASALA bu hava içinde kuruldu, kurulur kurulmaz hem Yunanistan'dan hem de Güney Kıbrıs Rum Yönetiminden destek gördüler.

ASALA'nın Yunanistan'ın parasal desteğine pek ihtiyacı yoktu. Ermeni diyasporası zengindi ve milli davalar için bağış yapma geleneğine sahipti. Yunanistan ve Kıbrıs Rum Kesimi bakımından

618) **Ömer Engin Lütem**, *Ermeni Terörü*, ASAM Yayını, Ankara, 2007, s.20.

değil, başka bakımlardan hem ASALA hem de PKK ile dayanışma içine girdiler ve bu örgütlerin etkinliğini arttırdılar. Destekleri daha ziyada PKK ve ASALA teröristlerinin Yunanistan'da ikametlerine müsaade etmek, kaçanları saklamak, kimlik vermek, haberleşmelerini, terör eğitimi almalarını kolaylaştırmak, patlayıcı madde ve silah bulmak gibi teröristler için gayet önemli alanlarda yapılmış yardımlardır.[619]

Terör uzmanı **Ercan Çitlioğlu**, *"ASALA 20 Ocak 1975'te Lübnan'da kuruldu, bir rastlantı mı bilinmiyor ama PKK'nın da kuruluşu 1975'tir"* diyor.[620]

Bazı kaynaklar ASALA'nın 15 Eylül 1975'te kurulduğunu, 22 Ekim 1975'te Türkiye'nin Viyana Büyükelçisi **Dâniş Tunalıgil**'i, makam odasında, masası başında katletmesiyle adını ilk defa duyurduğunu kaydediyor. Kuruluş gününde tereddüt olsa bile ASALA'nın 1975'te Lübnan'da kurulmuş olduğu kesindir.

Biz, PKK'nın da ASALA ile aynı yıl kurulmasının bir rastlantı olmadığı kanısındayız. Geçmiş yüz yıllık tarihe bakarak bu kanaate varıyoruz. Çünkü 1878 **Ayastefanos Antlaşması**'ndan beri Ermenilik ve Kürtçülük sorunları hep eş zamanlı olarak Türkiye'nin önüne çıkarılmıştır. Bu defa da öyle olmuş, yalnız ASALA kanlı eylemlerine PKK'dan önce başlamıştır.

Evet, 1960 ortalarından beri, içte ve dışta yoğun biçimde sürdürülen ve yıldan yıla tırmandırılan Ermenilik ve Kürtçülük propagandaları, sonunda 1975 yılında, kanlı birer Ermeni ve Kürtçü terör örgütü doğurdu: ASALA, 1975'te kurulmuş ve terör eylemlerine başlamıştı. Propaganda kampanyası yasal Ermeni örgütleri aracılığıyla yürütülmekteydi. Yunan-Rum medyası ve genellikle Batı medyası da Ermeni propagandasına arka çıkıyordu.

Ermeni teröristler, artık yazılı-sözlü propagandayı, kalıcı "soykırım anıtlarını" yeterli görmüyor, kanlı terör aşamasına geçiyorlardı.

619) *Ibid.*, s.20.

620) **Ercan Çitlioğlu**, *Ölümcül Tahterevalli*, 3. baskı, Destek Yayınları, Ankara, 2007, s.27.

Evet, ASALA'nın tam adı: "**Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin Gizli Ermeni Ordusu**" idi. Bu ismin İngilizce ve Fransızcasının kısaltması ASALA oluyordu: "Armée Secrète pour la Libération de l'Arménie" veya "Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia". Nereden bakarsanız bakınız, ister Fransızca okuyunuz isterse İngilizce, karşınıza bir "Ermeni Ordusu" sözü çıkıyor; bu gizli ordunun hedefi ve misyonu, işgal altındaki "Ermenistan'ı kurtarmak" imiş!

"Ermenistan" Rus boyunduruğundan mı kurtarılacak? Hayır. Komünizmden mi kurtarılacak? O da değil. Burada, "Ermenistan" kelimesiyle kastettikleri, o yıllarda Sovyetler Birliği içinde bulunan Ermenistan Sosyalist Cumhuriyeti değil, Türkiye'deki "Ermenistan"dır. Yani 1920 tarihli **Sevr Antlaşması** ile öngörülmüş olan "Ermenistan." Güya böyle bir "Ermenistan" varmış ve halen Türkiye'nin işgali altında imiş de ASALA, bu hayali "Ermenistan"ı Türk işgalinden kurtaracak, özgürlüğe kavuşturacak imiş! İşte bu amaçla ASALA, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne savaş açıyordu! Nasıl mı? Türkiye dışında görevli Türk diplomatlarını keklik gibi avlayıp vurarak! ASALA'ya göre dışarıda Türk devletini temsil eden diplomatları vurmak Türk devletine darbe indirmek demek olacak imiş!

Milli Güvenlik Kurulu (MGK)

Milli Güvenlik Kurulu (MGK), 1961 Anayasası'nın Türkiye'nin siyasi yaşamına getirdiği yeni kurumlardan biridir. MGK kuruluş yasası 11 Aralık 1962'de kabul edildi ve MGK, bir hafta sonra, 19 Aralık 1962'de çalışmalarına resmen başladı.

Anayasanın 111. maddesine göre, Milli Güvenlik Kurulu, ilgili kanunun gösterdiği bakanlar ile Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet temsilcilerinden oluşacaktı. Kurul, Cumhurbaşkanının başkanlığında toplanacak, onun yokluğunda başkanlık görevi Başbakan tarafından üstlenilecekti.

MGK'nın görevi, 1961 Anayasası'nda, *"Milli güvenlikle ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcılık etmek üzere gerekli temel görüşleri Bakanlar Kurulu'na bildirmek"* olarak tanımlandı.

MGK yasa tasarısı Meclis'te görüşülürken bu kurulun görevlerinin daha geniş olması öngörüldü ve "milli güvenlik" kavramı geniş anlamda tanımlandı. Dönemin Başbakan Yardımcısı **Turhan Feyzioğlu** MGK'nın görev alanını şöyle tanımladı: *"Bugün milli güvenlik politikası denildiği zaman, yalnız bizde değil, bütün memleketlerde, askeri politikadan, dış politikadan ibaret meseleler gelmeyecek, sağlık, ticaret politikası ile ilgili meseleler, sanayi, ziraat, ulaştırma, bayındırlık politikası ilgili meseleler bu kurulda görüşülecektir."* Yani MGK'nın görevleri geniş bir alana yayılacaktı.

Yasaya göre MGK'da sivil üyeler çoğunluktaydı: Kurul, Cumhurbaşkanı, Genelkurmay Başkanı, Kuvvet Temsilcileri, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcıları, Milli Savunma, İçişleri, Dışişleri, Maliye, Ulaştırma Bakanları ile gündemle ilgili olarak Başbakanın davet edeceği diğer Bakanlardan oluşuyordu.

20 Eylül 1971'de Anayasa'nın 111. maddesi değiştirildi ve "kuvvet temsilcileri" yerine "Kuvvet Komutanları" MGK üyesi yapıldı. Kurulun görevi de *"...gerekli temel görüşleri Bakanlar Kurulu'na bildirmek"* yerine *"tavsiye etmek"* şeklinde değiştirildi. Bu değişiklikle MGK, siyasi sistem içinde daha etkin bir rol oynamaya başladı. Yine de MGK hâlâ sivillerin ağırlıkta olduğu bir kurul görünümündeydi.

1982 Anayasası'nda MGK'nın görevleri şöyle tanımlandı:

"MGK; devletin milli güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili kararların alınması ve gerekli koordinasyonun sağlanması konusundaki görüşlerini Bakanlar Kurulu'na bildirir. Kurulun, devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliğinin korunması

hususunda alınmasını zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararları Bakanlar Kurulu'nca öncelikle dikkate alınır."

1982 Anayasası MGK üyelerini de yeniden belirledi. Buna göre MGK, Cumhurbaşkanının Başkanlığında Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Milli Savunma, İçişleri, Dışişleri Bakanları, Kara, Deniz, Hava Komutanlarıyla Jandarma Genel Komutanından oluşuyordu. Bu yeni yapılanmayla birlikte MGK'da askerlerin ağırlığı arttı.

1982 Anayasası'nda bir de MGK Genel Sekreterliği kurulması öngörüldü. 9 Kasım 1993'te MGK Genel Sekreterliği Yasası çıkarıldı. Bu yasanın 4. maddesinde, Milli Güvenlik Kurulu'mım görevleri daha ayrıntılı olarak tanımlandı. Bu görevler arasında şu paragraflar da yer alıyordu:

"...Devletin varlığı, bağımsızlığı, ülkenin bölünmez bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güveninin korunması hususunda zorunlu gördüğü tedbirleri tespit eder,

*Anayasal düzeni koruyucu, milli birlik ve bütünlüğü sağlayıcı, Türk milletini **Atatürkçü** düşünce, **Atatürk** ilke ve inkılapları doğrultusunda ve milli ülkü ve değerler etrafında birleştirecek milli hedeflere yönlendirici gerekli tedbirleri belirler. Sayılan bu hususlara yönelmiş yurtiçi ve yurtdışı tehdide karşı koymak, bu tehdidi etkisiz kılmak için gereken strateji ve temel esaslar ile birlikte planlama ve uygulama hizmetleri konusunda görüşleri, ihtiyaçları ve alınmasını lüzumlu gördüğü tedbirleri tespit eder..."* (*CA-3*, s.51-52)

Terör Bağlamında Kısa Bir MGK Kronolojisi

28 Şubat 1987: Cumhurbaşkanı **Kenan Evren**'in başkanlığında toplanan Milli Güvenlik Kurulu, Güneydoğu'da son terör olaylarını görüştü (*CA-4*, s.214).

26 Aralık 1991: MGK aylık olağan ve 1991 yılının son toplantısını yaptı. MGK, teröre destek veren ülkeleri diplomatik yollardan caydırıcı girişimlerde bulunulmasının hükümete tavsiyesine karar verdi (*AA Kronoloji*, s.374). (Bu kararın ardından 30 Mart 1992'de Başbakan **Demirel**, Güneydoğu'daki PKK eylemlerine destek olmakla suçladığı Suriye'yi sert bir dille eleştirerek *"Sabrımızın bir sınırı var"* dedi.) (*CA-4*, s.379).

26 Ağustos 1992: Cumhurbaşkanı **Özal**, MGK ile Bakanlar Kurulunu Güneydoğu'daki olayları görüşmek üzere Diyarbakır'da toplantıya çağırdı (*CA-4*, s.386).

27 Ağustos 1992: MGK ve Bakanlar Kurulu, Cumhurbaşkanı **Turgut Özal**'ın çağrısı üzerine ilk kez Diyarbakır'da toplandı (*AA Kronoloji*, s.380).

24 Mayıs 1993: Bakanlar Kurulu, MGK'nın tavsiyesi üzerine, silahlı eylemlere katılmayan PKK mensuplarının teslim olmaları halinde affedileceğini açıkladı (*AA Kronoloji*, s.388).

30 Kasım 1994: MGK, Çekiç Güç'ün görev süresinin 8. defa altı ay daha uzatılmasını hükümete tavsiye etmeye karar verdi. Karar, TBMM'de sert tartışmalara neden oldu. SHP Genel Başkanı **Murat Karayalçın**, PKK'nın Kuzey Irak'taki boşluktan yararlanmaması için Çekiç Güç'e ihtiyaç olduğunu savunurken muhalefet partileri karara tepki gösterdi.

ANAP milletvekili **Safa Giray**, *"Bu gücü sürekli Türkiye'de tutarak ABD'nin Ortadoğu petrollerindeki emellerini sağlamaya mı yöneliktir, yoksa başka projeler mi söz konusudur?"* diye sorarken, DSP lideri **Bülent Ecevit**, *"Kendi sehpamızı kurup kendi ipimizi çekiyoruz"* dedi (*CA-4*, s.440).

14 Şubat 1996: MGK, teröre destek veren ülkeler nezdinde caydırıcı girişimlerde bulunulmasını hükümete tavsiye etmişti: Bu doğrultuda Türkiye, Suriye hükümetine bir nota vererek PKK'nın başı **Abdullah Öcalan**'ın Türkiye'ye iadesini istedi (*CA-4*, s.526).

28 Şubat 1997: MGK, 8.5 saat süren toplantısında, laik devlet ilkesine aykırı hareketlerin arttığına dikkat çekerek bir dizi önlem önerdi (*CA-4*, s.540).

22 Ocak 1998: Mafya ve organize suç örgütleri MGK'da ele alındı (*CA-4*, s.601).

17 Mart 1998: ANAP Grubu'nda konuşan Başbakan **Mesut Yılmaz** *"Ben orduya irtica ile mücadele için görev vermedim ki"* dedi (*CA-4*, s.602).

18 Mart 1998: Cumhurbaşkanı **Demirel**, Çankaya Köşkü'nde kabul ettiği Başbakan **Yılmaz**'ı ordu karşısındaki tutumu dolayısıyla uyardı (*CA-4*, s.602).

20 Mart 1998: Genelkurmay'da toplanan Genelkurmay Başkam **Karadayı** ve Kuvvet Komutanları bir bildiri yayımladı. Bildiride, *"Makamı, konumu ve görevi ne olursa olsun, hiç kimse kişisel menfaatleri ve siyasi ihtirasları uğruna Türk Silahlı Kuvvetleri'ni yasal görevi olan ülke güvenliğine yönelik bölücü ve irticai gelişmelere karşı mücadele azminden vazgeçirecek, zayıflatacak, tereddüde düşürecek veya kararlılığını gölgeleyecek hiçbir tavır, tutum, beyan ve telkinlerde bulunamaz"* denildi (*CA-4*, s.583, 602).

27 Mart 1998: 6 saat süren MGK toplantısının ardından yayımlanan bildiride PKK terörünün denetim altına alındığı belirtilerek *"irticanın tehdit sıralamasında bölücülüğün önüne geçtiği"* vurgulandı (*CA-4*, s.603).

25 Ağustos 1998: MGK, yaptığı toplantıda mafyanın devlet içindeki uzantıları ve PKK ile ilişkilerini görüştü. Toplantıdan sonra yapılan açıklamada, *"Organize suçlara karşı yürütülen mücadelenin her bakımdan desteklenmesi ve izlenmesi yönünde görüş birliğine varılmıştır"* denildi. (Başbakan **Mesut Yılmaz**, "Türkiye çetelerden temizleniyor" sloganıyla 19 Eylülde yaptığı basın toplantısında, PKK'nın varlığının mafyanın gelişmesinde önemli bir etken olduğunu, bazı kamu görevlilerinin terörle mücadele görüntüsü altında uyuşturucu kaçakçılığı gibi yasadışı işlere yö-

neldiklerini kaydederek bunlarla mücadeleyi "rejim mücadelesi" olarak gördüğünü belirtti.) (*CA-4*, s.577)

30 Eylül 1999: MGK, yaptığı toplantıda, *"Cezaevlerinde devlet ve kanun hâkimiyetinin tam anlamıyla sağlanması için acilen gerekli idari ve yasal tedbirlerin alınmasını"* istedi (*CA-4*, s.630).

Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM)

Devletin güvenliğine karşı işlenen suçlara ilişkin davalara bakmak üzere Devlet Güvenlik Mahkeleri (DGM) kurulmasına ilişkin yasa, ilk kez 26 Haziran 1973'te kabul edildi. Ancak Anayasa Mahkemesi'nin yasayı biçim yönünden iptal etmesiyle 11 Ekim 1976'da yürürlükten kalktı.

12 Eylül 1980 askeri müdahalesinin ardından DGM yeniden gündeme geldi. 1982 Anayasası'nın 143. maddesine dayanılarak **Devlet Güvenlik Mahkemesi Kuruluş ve Yargılama Usullerine İlişkin Yasa** (2845 sayılıdır) 16 Haziran 1983 tarihinde Milli Güvenlik Konseyi'nde onaylandı. Devlet Güvenlik Mahkemeleri, 1 Nisan 1984 tarihinde resmen çalışmalarına başladı.

DGM, **devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne** ve hür demokratik düzene **karşı işlenen suçlarla**, nitelikleri anayasada belirtilen "Cumhuriyet aleyhine işlenen" ve "devletin iç ve dış güvenliğini ilgilendiren" suçlara ilişkin davalara bakmakla yükümlüydü.

Yasanın 2. maddesi Adana, Ankara, Diyarbakır, Erzurum, İstanbul, İzmir, Malatya ve Van illerinde DGM kurulmasını öngörüyor ve mahkemelerin yargı çevrelerini tüm yurdu kapsayacak biçimde belirliyordu. Ayrıca yasa, Anayasa Mahkemesi'nde ve Yargıtay'da yargılanması gereken suçları DGM dışında tutuyordu.

12 Nisan 1991'de TBMM'de kabul edilen 3713 sayılı Terörle Mücadele Yasası'nda belirtilen terör suçlarını işleyenlerin Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nde (DGM) yargılanmaları öngörül-

dü. Bu yasanın birinci maddesinde terör, *"baskı ve şiddet, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemlerinin kullanıldığı her türlü eylem"* olarak tanımlanmıştı. Bu nitelikte bir eylemin terör suçu olarak kabul edilmesi için eylemin anayasada belirtilen Cumhuriyet'in niteliklerini, siyasi, hukuki, sosyal, laik, ekonomik düzenini değiştirmek, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devleti'nin ve Cumhuriyeti'nin varlığını tehlikeye düşürmek, otoritesini zaafa uğratmak veya yıkmak ya da ele geçirmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, iç ve dış güvenliği, kamu düzenini veya genel sağlığı bozmak amacıyla bir örgüte mensup kişi ya da kişiler tarafından yapılması gerekmekteydi.

Bu yasada kimlerin terör suçlusu sayılacağı konusunda da bir ölçüt kullanılmıştı. Bu yasaya giren suçlular DGM'lerde yargılanacaktı. Yasa kapsamına giren suçlardan dolayı verilen cezalar para cezasına çevirilemeyecek, cezalar ağırlaştırılarak uygulanacaktı. Yasada terör örgütü mensuplarına yardım edenlere ya da propaganda yapanlara, bir yıldan beş yıla kadar hapis cezası öngörülmüştü. Yasanın 8. maddesiyle, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı hedef alan yazılı ve sözlü propaganda ile toplantı, gösteri ve yürüyüş yapılması suç sayılmıştı.[621]

18 Kasım 1992'de çıkarılan 3842 sayılı yasanın 31. maddesiyle DGM'nin bakacağı suçların kapsamı daha da genişletildi. Bu nedenle iş hacmi arttı ve DGM sayısının da artmasına neden oldu. Bu düzenleme eleştirilere de neden oldu. DGM'ye sivil sıkıyönetim mahkemeleri niteliği tanındığı ve sıkıyönetimi günlük yaşamın bir parçası haline getirdiği ileri sürüldü. DGM yasasının demokrasiye ve hukuka aykırı olduğunu iddia edenler de oldu.

DGM üç üyeli bir yargıçlar kurulundan oluşuyordu. Başkan ve bir üye sivil, diğer üye ise askeri yargıçtı. Savcı sivildi ve yar-

621) *CA-4*, s.332-333.

dımcıları arasında hem sivil hem de askeri savcılar bulunuyordu. Yargıç ve savcılar dört yıl için göreve atanıyordu ve bu süre sonunda yeniden görevlendirilebiliyordu. DGM'de gözaltı süresi 48 saat olarak belirlenmişti ve 3 ya da daha fazla kişinin gözaltına alınmasında bu süre 7 güne kadar uzatılabiliyordu. Olağanüstü hal bulunan yerlerde ise bu süre 10 güne kadar uzatılmış olarak uygulanabiliyordu.

Hukuka, yargı bağımsızlığına, yargıç tarafsızlığına ve güvencesine aykırı olduğu öne sürülerek eleştirilen DGM, 1998 yılında İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'nin baktığı bir davada, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne de aykırı bulunmuştu (*CA-4*, s.78).

Terör Bağlamında Bir DGM Kronolojisi

14 Mart 1983: Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin kurulmasını öngören yasa tasarısı Danışma Meclisi'nde kabul edildi. Tasarı 8 ilde DGM kurulmasını öngördü (*CA-4*, s.89).

16 Haziran 1983: Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulmasına ilişkin yasa Milli Güvenlik Konseyi'nde onaylandı (*CA-4*, s.92).

1 Mayıs 1984: DGM'ler 8 ilde göreve başladı (*CA-4*, s.126).

31 Temmuz 1986: Ankara DGM, bazı Kürtçü SHP'liler hakkında soruşturma açtı (*CA-4*, s.189).

17 Ocak 1987: Ankara DGM, 12 Ağustos 1986'da Kırıkkale MKE Silah ve Mühimmat Fabrikası'nda 7 kişinin ölümü, 21 kişinin yaralanmasıyla sonuçlanan patlamayla ilgili olarak sabotaj suçlamasını kabul eden 8 kişi hakkında tutuklama kararı verdi (*CA-4*, s.211).

9 Şubat 1988: *2000'e Doğru* dergisinin 7 Şubat 1988 tarihli sayısı, bölücülük propagandası yaptığı için DGM kararıyla toplatıldı (*CA-4*, s.234).

19 Ocak 1992: TBMM Başkanı **Hüsamettin Cindoruk**, DGM savcısının *"Dağdaki eşkıya Meclis'e indi"* sözünün Meclis'e hakaret olduğunu söyledi (*CA-4*, s.376).

6 Şubat 1992: İstanbul DGM Başsavcısı **Yaşar Günaydın** ile makam şoförü teröristler tarafından öldürüldü (*AA Kronoloji*, s.376).

22 Mayıs 1992: Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Kanunu ve Terörle Mücadele Kanunu'nun bazı hükümlerini ortadan kaldıran, bazılarını da değişiklik yapılmasını öngören "Yargı Reformu Paketi" TBMM'den geçti (*CA-4*, s.382).

2 Temmuz 1994: Kapatılan DEP'in eski milletvekilleri **Selim Sadak** ve **Sedat Yurttaş** Ankara'da DGM Savcılığı'na teslim oldular. Gözaltına alınan **Yurttaş** ve **Sadak**, 12 Temmuzda DGM sorgu hâkimliğince tutuklanarak cezaevine konuldular (*AA Kronoloji*, s.403).

8 Aralık 1994: Ankara 1 No'lu DGM, kapatılan DEP'in 5 eski milletvekilini 15'er yıl ağır hapse mahkûm etti. Şırnak bağımsız milletvekili **Mahmut Alınak** ile DEP eski milletvekili **Sırrı Sakık** ise yattıkları süre göz önünde tutularak tahliye edildi (*AA Kronoloji*, s.407; M 22/IV/2004).

5 Ekim 1995: Bölücülük propagandası yaptığı gerekçesiyle İstanbul DGM'de yargılanan eski Bayındırlık Bakanı **Şerafettin Elçi**, 1 yıl 8 ay hapis cezasına çarptırıldı (*AA Kronoloji*, s.416; *CA-4*, s.494).

14 Ekim 1995: DGM'ce hakkında 5 yıl 8 ay hapis cezası verilmiş bulunan HEP eski Genel Başkam **İbrahim Aksoy**, Almanya dönüşünde Esenboğa Havalimanı'nda göz altına alınarak cezaevine konuldu (*AA Kronoloji*, s.416).

7 Ekim 1996: Ankara DGM Başsavcılığı, PKK'nın Kuzey Irak'taki kampına gitmiş olan RP Van Milletvekili **Fethullah Erbaş**'ın dokunulmazlığının kaldırılıp hakkında dava açılması

amacıyla düzenlediği fezlekeyi, TBMM Başkanlığına iletilmek üzere Adalet Bakanlığı'na gönderdi (*AA Kronoloji*, s.431).

17 Ekim 1996: Sanatçı **Şanar Yurdatapan** MED TV'deki konuşmasında bölücülük yaptığı gerekçesiyle Ankara DGM tarafından tutuklandı (*AA Kronoloji*, s.432; *CA-4*, s.535).

17 Nisan 1997: Almanya'dan gelen müzisyen **Şanar Yurdatapan** İstanbul'da gözaltına alındı. **Yurdatapan**'ın çantasında PKK itirafçıları **Murat Demir** ile **Murat İpek** adına düzenlenmiş sahte pasaportlar ele geçirilince iki itirafçı da gözaltına alındı (*CA-4*, s.565).

10 Ekim 1997: Ankara DGM Başsavcılığı, terör örgütü PKK'nın elebaşı **Abdullah Öcalan** hakkında idam cezası istemiyle dava açtı (*AA Kronoloji*, s.454).

25 Şubat 1999: DGM savcıları, **Abdullah Öcalan**'ın ilk ifadesini aldılar (*CA-4*, s.618).

28 Nisan 1999: DGM Başsavcısı **Cevdet Volkan**, hazırladığı iddianamede, **Öcalan**'ın TCK'nın 125. maddesi gereğince ölümle cezalandırılmasını talep etti (*CA-5*, s.618).

20 Mayıs 1999: PKK'nın ikinci adamı **Şemdin Sakık** ve kardeşi **Arif Sakık** Diyarbakır 1 No'lu DGM tarafından ölüm cezasına mahkûm edildiler (*CA-4*, s.643).

31 Mayıs 1999: Terör örgütü PKK'nın elebaşısı sanık **Abdullah Öcalan**'ın kesintisiz olarak yargılanmasına İmralı Adası'nda başlandı. **Öcalan**, vatan hainliği, devletin ülkesi ve egemenliğine karşı suç işlemek iddiasıyla, idam istemiyle yargılanıyor. Sanık **Öcalan**, 139 sayfalık iddianameye, 110 sayfalık savunmayla karşılık verdi ve mahkemedeki ilk konuşmasında, *"Tüm şehit ailelerinin yaşadığı acıyı yürekten paylaşıyorum. Bundaki sorumluluk payımdan dolayı kendilerinden özür diliyorum. Devletin hizmetinde çalışmak istiyorum. Barış ve kardeşlik için devletin hizmetinde çalışma isteğimi ve kararlılığımı, saygı ve şükranla belirt-*

mek istiyorum. Barış ve kardeşlik için yaşamak istiyorum" dedi (*AA Kronoloji*, s.493; **Kundakçı**, s.398; *CA-4*, s.643).

8 Haziran 1999: Ankara 2 No'lu DGM Cumhuriyet Başsavcısı **Cevdet Volkan** ve DGM Cumhuriyet Savcısı **Talat Şalk**, esas hakkındaki mütalaalarında, **Abdullah Öcalan**'ın TCK'nın 125'inci maddesine göre idamını talep ettiler. Mütalaadan: *"Sanık Öcalan, savunmasında samimi değildir. Silahlı çete, PKK'nın kuruluş amacı olan müstakil Kürdistan'ı kurmak amacından vazgeçmemiştir", "Tek taraflı ateşkes ilanı, siyasi ve diplomatik hamle imkânı kazanmak içindir", "Çok sayıda Kürt asıllı Türk vatandaşının çocukları, PKK çetelerince şehit edilmişlerdir", "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde Kürtlere yapılmış ne bir baskı, ne de Kürtlerin inkârı vardır", "Sanık Öcalan'a uluslararası hukuk açısından ve yargılama yönünden ayrıcalık tanınması, siyasi kişilik tanınarak statü kazandırılması hukuk dışıdır."* Dava, sanık avukatlarının savunmalarını hazırlamaları için 15 gün ertelendi (*AA Kronoloji*, s.494).

23 Haziran 1999: Terör örgütü PKK'nın elebaşı **Abdullah Öcalan**'ın yargılanmasına, 15 günlük aradan sonra yeniden başlandı. **Öcalan**, savunmasını, *"Bugüne kadar yapılanların sorumluluğunu taşıyorum", "Mevcut çatışmayı sürdürmek amacı aşıyor", "Benim savunmam hukuki değil, siyasidir," "Kürtlerin siyasi ve demokratik hakları, Türkiye Cumhuriyetsiz ve ona rağmen olmaz", "Eylemlerde payıma düşeni inkâr etmiyorum", "Demokratik Cumhuriyetle bütünleşmek, hizmet etmek bir erdemdir"* sözleriyle yaptı (*AA Kronoloji*, s.494; *CA-4*, s.643).

24 Haziran 1999: Sanık **Abdullah Öcalan**'ın yargılandığı davada savcı, TCK'nın 125'inci maddesine göre idam cezası istedi (*AA Kronoloji*, s.494).

29 Haziran 1999: Ankara 2 No'lu DGM, terör örgütü PKK'nın elebaşı **Abdullah Öcalan**'ı idam cezasına çarptırdı. Yargılanmasında son sözü sorulan **Öcalan**, *"Vatana ihanet suçla-*

masını kabul etmiyorum" dedi. **Öcalan**, Türk Ceza Kanunu'nun 125'inci maddesi uyarınca ölüm cezasına mahkûm edildi. Bu madde şöyledir: *"Devlet topraklarının tamamını veya bir kısmını yabancı bir devletin hakimiyeti altına koymaya veya devletin istiklalini tenkise veya birliğini bozmaya veya devletin hakimiyeti altında bulunan topraklardan bir kısmını devlet idaresinden ayırmaya matuf bir fiil işleyen kimse, ölüm cezasıyla cezalandırılır."* Ankara 2 numaralı Devlet Güvenlik Mahkemesi, **Öcalan**'ın ceza indirimini öngören TCK'nın 59'uncu maddesinin sanığa uygulanmasına yer olmadığına hükmetti. Ankara 2 No'lu DGM, ayrıca, sanığın TCK'nın 31'inci maddesine göre ömür boyu kamu hizmetlerinden yasaklanmasını da kararlaştırdı (*AA Kronoloji*, s.495; **Kundakçı**, 402 vd.; *CA-4*, s.643).

1980: PKK ile ASALA'nın Ortak Eylem Kararı

1980 yılında PKK ile ASALA anlaşma yaptı.

Kürtçülerle Ermeni komitacıları tarihte de benzer anlaşmalar yapmışlardı. **Sevr Antlaşması** hazırlanırken Kürtçü **Şerif Paşa** ile Ermeni Delegesi **Boghos Nubar Paşa**, Paris'te masaya oturup bir anlaşma imzalamışlardı. İngiltere'nin baskısıyla yapılan bu anlaşmaya Kürt toplumu tepki göstermişti. Anlaşma suya düşmüş ve **Şerif Paşa** da iğreti Kürtçülükten vazgeçip kendi monden hayatına çekilmişti.

Yine İngiliz ve Fransız istihbaratçılarının yönlendirmesiyle 1927 yılında Ermeni Taşnak Komitesi ile Kürtçü Hoybun örgütü arasında Şam'da bir işbirliği anlaşması yapılmıştı. Bu anlaşma 1930 Ağrı ayaklanmasında ve Türkiye'de Kürtçülük propagandasının yayılmasında etkili olmuştu.

Altmış yıl sonra PKK ile ASALA Kürtçü-Ermeni işbirliğini yine gündeme getirmişlerdir. 8 Nisan 1980 günü, Lübnan'ın Sayda (Sidon) kentinde, Filistin Kurtuluş Örgütü liderlerinden **George Habbaş**'a bağlı silahlı gerillaların koruması altında biraraya

gelen ASALA ve PKK temsilcileri, Türkiye'ye karşı Ortak Eylem Deklarasyonu'nu yayımladılar:

"Toplantı:

ASALA ve PKK'nın düzenlediği toplantıya çağrılı basın mensuplarını, dar bir sokakta bulunan iki katlı binanın girişinde sarışın genç bir erkek karşılayarak toplantının gerçekleşeceği üst kattaki salona çıkarır. Sokağın girişi Habbaş'ın gerillaları tarafından kapatılmış, kimsenin geçişine izin verilmemektedir.

Salona giren gazetecilerin gözüne ilk olarak duvarlarda asılı Türkçe, Ermenice ve Kürtçe afişler çarpar. Afişlerde başı poşulu, havaya kaldırdığı sol kolunu yumruk yapmış bir genç, elinde tuttuğu Kalaşnikofu havaya kaldıran yüzü maskeli bir kişi göze çarpmakta, afişlerin altında 'direniş ve dayanışma' sözcükleri yer almaktadır.

Salonun penceresiz duvarının kenarında hazırlanan masada ikisi kadın 14 kişi oturmaktadır. İlk sözü, kendisini ASALA temsilcisi olarak tanıtan 30 yaşlarında, esmer bir kişi alır:

'Savaşçılarımız çok yakın bir gelecekte Kürt savaşçılar ile yan yana geleceklerdir. Bu, faşist Türk rejimine karşı en büyük silahımız olacaktır. Biz, Türkiye dışında iken 'Türk Ermenistanı'nı kurtarmamız mümkün değildir.

Ermenistan'ı, Kürt savaşçı kardeşlerimizle birlikte kurtaracağız ve çok yakında varlığımızı işgal edilmiş Ermenistan'ın en iç noktalarında göstererek kanıtlayacağız. Bu, ASALA'nın atacağı gelecek adımdır.'

Bu söylev ve taktik açılımdan sonra PKK temsilcisi söz alır. Ancak Kürt olduğunu söyleyen bu kişi Kürtçe değil, Türkçe konuşmakta ve konuşması kendisini gazeteci olarak tanıtan ***Levon Yargenian*** *adlı bir Ermeni tarafından İngilizceye çevirilmektedir.*

*Kürtçe değil Türkçe konuşmayı yeğleyen PKK temsilcisi, (****Abdullah Öcalan*** *da Kürtçe bilmemektedir) Kürdistan İşçi Partisi'nin 1975'te kurulduğunu ve 1978 yılında bugünkü adı*

altında eylemlerine başladığını, ilk eylemlerini 30 Mart 1980'de Mardin'de gerçekleştirdiklerini anlatır.

PKK temsilcisinin iddia ettiğine göre Mardin'de bir askeri konvoyu pusuya düşürerek 30 askeri öldürmüşlerdir. (Böyle bir eylem olmamıştır.-E.Ç) *Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) ile aralarında bir benzerlik olmadığını özellikle vurgulayan temsilci, amaçlarının 'Türk Kürdistanı'nın bağımsızlığını sağlamak olduğunu belirtir.*

PKK ve ASALA'nın, Sidon'da imzaladıkları, Türk hedeflerine karşı ortak eylem kararını içeren deklarasyonda ilginç olan, bu iki terörist kuruluşun Türkiye'nin işgali altında olduğunu ileri sürdükleri topraklarını kurtardıktan sonra, kuracakları devletin adı, yapısı ve sınırları üzerinde de anlaşmaya vardıklarının yer almasıdır.

Toplantının sonunda PKK ve ASALA temsilcileri, davalarına verdikleri destek için Yunanistan ve Kıbrıs Rum Kesimi'ne teşekkür ederek deklarasyonu imzalarlar... Rum-Ermeni-Kürt troykası bir kez daha sahnededir..."[622]

PKK ve ASALA'nın üzerinde anlaşmaya vardıkları devletin adı "Ermeni-Kürt Federe Devleti" olacak; Doğu Anadolu, federe devletin Ermeni sektöründe, Güneydoğu Anadolu ise Kürt sektöründe kalacaktır. Nitekim 5 Aralık 1981'de, AKSA ile UASE arasında, Londra'da Imperial College'da düzenlenen "Ermeni-Kürt Devleti" konulu konferansta AKSA adına yapılan konuşmada da aynı görüşler dile getirilmiştir.[623]

ASALA, 1973-1986 yıllarında başka başka adlarla da eylemler yapmıştır: "Yeni Ermeni Direnişi," "3 Ekim Grubu," "9 Haziran Örgütü," "24 Eylül Komandoları," "Orly Örgütü" gibi adlar veya ek adlar da kullanmıştır. Ayrıca, ASALA'nın yanı sıra "Adalet Komandoları" adlı bir başka Ermeni terör örgütü de yurtdışında

622) **Ercan Çitlioğlu**, *Ölümcül Tahterevalli*, 3. baskı, Destek Yayınları, Ankara, 2007, s.214-216.
623) *Ibid.*, s.216.

Türk görevlilere ve Türk kuruluşlarına karşı saldırılar düzenlemiştir.[624]

Bu bakımdan aşağıda saldırılara örnekler sıralanırken değişik isimlerdeki örgütlerin hepsini kapsayacak biçimde "Ermeni Terör örgütü" ifadesi kullanılmıştır.

1973-1986: Onlar Dışarıdan, Bunlar İçeriden

Onlar...

Bugün gibi hatırlarız. 20. yüzyılın son çeyreğinde, yurtdışında görev yapan Türk diplomatlarına Ermeni terör örgütleri musallat olmuştu. O yıllarda Ermeni tedhişçiler, yabancı ülkelerde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temsilcilerine karşı arka arkaya silahlı, bombalı saldırılar düzenlediler. Türkiye, birbirinden değerli diplomatlarını Ermeni terörüne kurban verdi...

Yukarıda da değinmiştik. Yurtdışında Türk diplomatlarına saldırılar 1973 yılında başladı. O yılın 17 Ocak günü, ABD'nin Los Angeles kentinde görevli Başkonsolos **Mehmet Baydar** ile Konsolos **Bahadır Demir**, Santa Barbara kasabasında pusuya düşürülüp kalleşçe vuruldular. Katil, **Mıgırdıç Yanıkyan** adlı, Rusya kökenli eski bir Ermeni komitacı idi... **Yanıkyan**'ın bu çifte cinayeti, diplomatlarımıza karşı Ermeni suikastlarının başlangıcı oldu.

Aradan iki yıl geçti. 1975 yılına gelindi. Amerika'nın Pasifik kıyısındaki iki diplomatımızın katledilmesi biraz unutulur gibi olmuştu ki bu defa Avrupa'nın göbeğinde iki büyükelçimiz arka arkaya şehit edildi. Türkiye üst üste iki yeni suikast darbesiyle sarsıldı. 22 Ekim 1975'te Viyana Büyükelçimiz **Dâniş Tunalıgil**, makam odasında, çalışma masası başında vuruldu. İki gün sonra, 24 Ekimde Paris Büyükelçimiz **İsmail Erez** ile şoförü **Talip Yener**, bir davetten dönerken Büyükelçilik yakınındaki bir köprü başında pusu kurmuş Ermeni teröristlerce, makam otomobi-

624) **Lütem**, *op.cit.*, s.21.

li içinde kurşun yağmuruna tutuldular. Türkiye, 48 saat içinde üç şehit verdi, değerli ve deneyimli iki büyükelçi kaybetti. O yıl Cumhuriyet Bayramı arifesinde Türk ulusu yasa boğuldu...

Paris ve Viyana suikastlerini yeni saldırılar izledi. 1976-1979 yıllarında Beyrut, Roma, Madrid, Cenevre, Lahey ve Paris şehitlerinde görev yapan diplomatlarımıza karşı yeni suikastlar düzenlendi... Ermeni teröristler, saldırılarını genişletmişlerdi ve artık Türk diplomatlarının eşlerini ve çocuklarını da hedef alıyorlardı.

1980'li yıllarda kanlı Ermeni saldırıları büsbütün arttı. Teröristler, kudurmuş gibi üst üste saldırdılar. Türk diplomatlarına karşı dünyanın 17 ayrı merkezinde 28 silahlı saldırı düzenlediler. Roma, Marsilya, Atina, Lion, Paris, Sidney, Kopenhag, Cenevre, Los Angeles, Ottawa, Boston, Lizbon, Burgaz, Belgrad, Brüksel, Tahran ve Viyana şehirleri arka arkaya kana bulandı...

Bu cinayetlerin hepsini Ermeni terör örgütleri üstlendi.

Suikastların sözde "nedenleri" de yavaş yavaş su üstüne çıktı. Meğer Ermeni örgütleri, Anadolu'da vaktiyle Ermenilere karşı bir "soykırım" yapıldığını ileri sürüyor ve bu iddiayı ısrarla dünyaya yaymak istiyorlarmış. Türk diplomatlarını öldürmekle bu büyük yalanın kanlı propagandasını yapıyor ve sözde "soykırımın" intikamını alıyorlarmış. Aslı faslı olmayan "soykırım" iddiasını Türkiye'ye kabul ettirmeyi amaçlıyorlarmış. Sözde "soykırım" suçu Türkiye'ye kabul ettirilirse sonra bunun arkasını getireceklermiş... Hayal güçleri pek engin olan Ermeni örgütleri, Türk vatanının bir bölümünü "Ermeni yurdu" sayıyorlarmış ve akılları sıra bu sözde "Ermeni topraklarını" kurtarmak için Türklerle savaşıyorlarmış. Bu büyük emellerine, şimdi dünyanın dört bir yanında Türk diplomatlarını vurarak ulaşacaklarmış. Türkiye'ye savaş açmışlarmış. Sinsice, kalleşçe, arkadan vurarak sürdürülen bir sözde savaş. Türk diplomatları dışarıda Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni temsil ettikleri için onlara indirilen her darbe Türk Devleti'ne indirilmiş oluyormuş ve böylece Ermeni örgütleri günün birinde Türkiye'yi dize getireceklermiş! 20. yüzyılın son

çeyreğinde Türk diplomatlarına karşı düzenlenen kanlı Ermeni suikastlarının "nedenleri" kısaca bunlarmış...[625]

...Ve Bunlar

Bunlar da aynı yolun yolcuları. Onlar kendilerine ASALA filan diyor, bunlar da PKK. Onlar gibi bunlar da silahlı, bunlar da saldırıyor, vuruyor. Her ikisi de kıyıcı terörist. Acımasız. Her ikisinin de hedefi Anadolu!

Abdullah Öcalan, *"12 Mart 1971 darbesi biraz daha geç olsaydı beni de götürebilirdi. Dolayısıyla sıyırdı geçti"* der.[626] 12 Eylül 1980 darbesi biraz erken gelseydi, **Apo**'yu da götürebilirdi, sanırız. **Öcalan** yine "sıyırmış"! 12 Eylülden 14 ay kadar önce Suriye'ye "hicret etmiş". **Hafız Esad**'a yaslanmış, ASALA'ya tutunmuş. İşbirliğine girmişler, işbölümü yapmışlar. Rum, Yunan, Suriyeli gibi Türkiye'nin tüm düşmanları bunlara el uzatmış. Ermeni çeteleri Avrupa'da Amerika'da vuruyor, bunlar da Anadolu'da saldırıyor; asker sivil, çoluk çocuk demeden kırıp geçiyorlar.

Suriye ve Lübnan toprakları Türkiye'ye dost olamamış. Fransız mandası altında kaldıkları yıllarda bu topraklar, Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı saldırı üssüne dönüştürülmüş. Ermeni, Süryani, Taşnak, Kürtçü, Hoybun, hilafetçi, saltanatçı, bölücü, yıkıcı, kaçakçı, "siyasi eşkıya", düz eşkıya gibi ne kadar zararlı örgüt varsa hep buralarda yuvalanmış. Başbakan **İsmet İnönü**, 1935 yılında **Atatürk**'e sunduğu *Şark Seyahati Raporu*'nda Fransa'nın bu tutumuna önemle parmak basmıştı. Yukarıda, kitabın II. bölümünde bunlara yer vermiştik, burada kısaca hatırlayalım.

İsmet Paşa, *"Suriye hududunda, Fransız politikasını bizimle mücadele halinde görmemek mümkün değildir"* diyordu. Fransızlar Suriye'de, Türkiye'ye karşı kullanmak üzere "haydut çeteleri" yetiştirmişlerdi. *"Türkiye'den Suriye'ye geçen kaçakçılar Fransız*

625) **Şimşir**, *Şehit Diplomatlarımız (1973-1994)*, 1. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000, s.1-19.

626) **Bilâ**, *op.cit.*, s.19.

memurları tarafından her türlü kolaylığı bulurlar, silahlarıyla gezebilirler" diyordu. **İsmet Paşa**, *"Fransız istihbarat zabitleri her istedikleri anda Kürt reislerini çeteler halinde memleketimize saldırmağa muktedirler"* diyordu...

1980'lerde Suriye'de artık Fransızlar yoktu. Ama onların yerini **Hafız Esad**'ın Baas rejimi almıştı. Suriyeli Arap görevliler, Türkiye'ye düşmanlık bakımından Fransızlardan aşağı kalmıyordu. Suriye Baas yönetimi Türkiye'ye karşı dostça olmayan bir politika izliyor, **Abdullah Öcalan**'ı ve örgütünü, Suriye topraklarında barındırıyor, besliyor, eğitiyor, donatıyor ve çeteler halinde Türkiye'ye saldırtıyordu. Fransız istihbarat subaylarının 1930'larda Türkiye'ye yaptıkları kötülükleri, 50 yıl sonra şimdi Suriyeli "Muhaberat" subayları yapıyor, PKK teröristlerini dalga dalga Türkiye üzerine saldırtıyorlardı...

ASALA sınırlarımız ötesinde vuruyor, PKK sınırlarımız berisinde. İskenderun'dan Cizre'ye, upuzun güney sınır kuşağımız PKK'nın boy hedefiydi...

Saldırılardan Örnekler (Kronolojik Sırayla)

22 Ekim 1975: Türkiye'nin Viyana Büyükelçisi **Dâniş Tunalıgil**, silah zoruyla güpegündüz Büyükelçiliğe giren makineli tüfekli 3 kişi tarafından, makam odasında, çalışma masası başında şehit edildi. Saldırganlar ellerini kollarını sallaya sallaya Büyükelçilikten çıkıp sırra kadem bastılar. Saldırıyı Ermeni terör örgütü ASALA üstlendi ama örgütün açıklaması kimseyi inandıramadı. Çünkü yeni kurulmuş olan bu örgütün adı ilk defa duyuluyordu, açıklama kuşkuyla karşılandı, bir şaşırtmaca imiş gibi algılandı. Avusturya polisi yanlış iz sürdü, saldırganlar yakalanamadı ve cezasız kaldı.[627]

627) ASALA ve diğer Ermeni terör örgütlerinin Türk diplomatlarına saldırılarının ayrıntıları için bkz. **Şimşir**, *Şehit Diplomatlarımız*, 2 Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000. (Bu bölümdeki Ermeni terör saldırıları örnekleri bu kitaptan alınmıştır.-BNŞ).

24 Ekim 1975: Türkiye'nin Paris Büyükelçisi **İsmail Erez** ile makam şoförü **Talip Yener**, bir davetten dönerken Büyükelçiliğe 350-400 metre mesafede bir köprü başında pusu kurmuş olan, 3-4 terörist tarafından yaylım ateşine tutulup şehit edildiler. Aynı gün Beyrut'ta, AFP'ye telefon eden ASALA suikastı üstlendi. Saldırganlar yine yakalanamadı.

Ermeni terör suikastlarından birkaç örnek daha:

16 Şubat 1976: Türkiye'nin Beyrut Büyükelçiliği Başkâtibi **Oktar Cirit** şehit edildi.

9 Haziran 1977: Türkiye'nin Vatikan Büyükelçisi **Taha Carım** Roma'da şehit edildi.

2 Haziran 1978: Madrid Büyükelçimizin eşi **Necla Kuneralp** ile emekli Büyükelçi **Beşir Balcıoğlu** Madrid'de şehit edildiler.

12 Ekim 1979: Lahey Büyükelçimizin yetişkin oğlu **Ahmet Benler** şehit edildi. (O tarihte ben Lahey Büyükelçiliği Birinci Müsteşarı idim ve bu acı olayı yerinde yaşadım. -BNŞ)

22 Aralık 1979: T.C. Paris Büyükelçiliği Turizm ve Tanıtma Müşaviri **Yılmaz Çolpan** şehit edildi.

6 Şubat 1980: Ermeni terör örgütü, T.C. Bern Büyükelçisi **Doğan Türkmen**'e suikast düzenledi. Büyükelçi sağ kurtuldu (**Şimşir**, *ŞD*, s.14).

17 Nisan 1980: Ermeni terör örgütü, T.C. Vatikan Büyükelçisi **Vecdi Türel**'e suikast düzenledi. Büyükelçi ve koruma görevlisi **Tahsin Güvenç** yaralandı (**Şimşir**, *ŞD*, s.14).

31 Temmuz 1980: Ermeni terör örgütü, T.C. Atina Büyükelçiliği İdari Ataşesi **Galip Özmen** ile kızı **Neslihan Özmen**'i öldürdü (**Şimşir**, *ŞD*, s.7).

12 Eylül 1980: Türkiye'de askeri müdahale oldu, tüm yurtta sıkıyönetim ilan edildi; güç durumda kalan PKK'lı teröristler, onlara kucak açan ve destek veren Suriye'ye ve Suriye'nin kontrolündeki Lübnan kamplarına gittiler (**Kundakçı**, s.61).

26 Eylül 1980: Ermeni teröristler, T.C. Paris Büyükelçiliği Basın Müşaviri **Selçuk Bakkalbaşı**'nı yaraladılar (**Şimşir**, *ŞD*, s.14).

17 Aralık 1980: Ermeni terör örgütü, T.C. Sidney Başkonsolosu **Şarık Arıyak** ile koruma görevlisi **Engin Seven**'i öldürdü (**Şimşir**, *ŞD*, s.8).

4 Mart 1981: Ermeni terör örgütü, T.C. Paris Büyükelçiliği Çalışma Müşaviri **Reşat Moralı** ile din görevlisi **Tecelli Arı**'yı öldürdü (**Şimşir**, *ŞD*, s.8).

9 Haziran 1981: Ermeni terör örgütü, T.C. Cenevre Başkonsolosluğu Sözleşmeli Sekreteri **Mehmet Savaş Yergüz**'ü öldürdü (**Şimşir**, *ŞD*, s.8).

24 Eylül 1981: T.C. Paris Başkonsolosluğu'nu basan Ermeni terör örgütü, Maiyette Başkonsolos **Kaya İnal**'ı yaraladı, koruma görevlisi **Cemal Özen**'i öldürdü (**Şimşir**, *ŞD*, s.9).

28 Ocak 1982: Ermeni terör örgütü, T.C. Los Angeles Başkonsolosu **Kemal Arıkan**'ı öldürdü (**Şimşir**, *ŞD*, s.9).

4 Mayıs 1982: Ermeni terör örgütü, T.C. Boston Fahri Başkonsolosu **Orhan Gündüz**'ü öldürdü (**Şimşir**, *ŞD*, s.10).

7 Haziran 1982: Ermeni teröristler, T.C. Lizbon Büyükelçiliği İdari Ataşesi **Erkut Akbay** ile eşi **Nadide Akbay**'ı öldürdüler (**Şimşir**, *ŞD*, s.10).

7 Ağustos 1982: Ermeni teröristlerin Ankara Esenboğa Hava Limanında düzenlediği silahlı baskında 8 kişi öldü (*CA-4*, s.47).

9 Eylül 1982: Ermeni teröristler, T.C. Burgaz Başkonsolosluğu İdari Ataşesi **Bora Süelkan**'ı öldürdüler (**Şimşir**, *ŞD*, s.10).

27 Aralık 1982: Ermeni teröristler, T.C. Ottawa Büyükelçiliği Askeri Ataşesi Kurmay Albay **Atilla Altıkat**'ı öldürdüler (**Şimşir**, *ŞD*, s.10).

9 Mart 1983: Ermeni teröristler, T.C. Belgrad Büyükelçisi **Galip Balkar**'ı öldürdüler, makam şoförü **Necati Kaya**'yı yaraladılar (**Şimşir**, *ŞD*, s.10).

Ermeni terör örgütü tarafından 4 Mart 1981'de katledilen T.C. Paris Büyükelçiliği Çalışma Müşaviri **Reşat Moralı** ile din görevlisi **Tecelli Arı** için Ankara'da yapılan devlet töreni

14 Temmuz 1983: Ermeni teröristler, T.C. Brüksel Büyükelçiliği İdari Ataşesi **Dursun Aksoy**'u öldürdüler (**Şimşir**, *ŞD*, s.11).

27 Temmuz 1983: Ermeni teröristler, T.C. Lizbon Büyükelçiliği Konutunu bastılar, maslahatgüzar **Yurtsev Mıhçıoğlu** ile oğlu **Atasay Mıhçıoğlu**'nu yaraladılar, Maslahatgüzarın eşi **Cahide Mıhçıoğlu** ile bir Portekiz polisini öldürdüler (**Şimşir**, *ŞD*, s.12).

27-28 Mart 1984: Ermeni teröristler, T.C. Tahran Büyükelçiliği personeline karşı bir dizi saldırı düzenlediler, görevlileri yaraladılar, maddi zarar verdiler (**Şimşir**, *ŞD*, s.12).

8 Nisan 1984: Ermeni teröristler, T.C. Ottawa Büyükelçiliği Ticaret Müşaviri **Kemalettin Kâni**'yi ağır yaraladılar. **Kâni** saldırı yüzünden sakat kaldı ve ömür boyu tekerlekli sandalyede yaşam mücadelesi verdi; 4 Şubat 2008'de vefat etti (*Hürriyet*, 5 Şubat 2008).

28 Nisan 1984: Ermeni teröristler, T.C. Tahran Büyükelçiliği Sekreteri **Şadiye Yönder**'in eşi **Işık Yönder**'i öldürdüler (**Şimşir**, *ŞD*, s.12).

20 Haziran 1984: Ermeni teröristler, T.C. Viyana Büyükelçiliği Çalışma Müşaviri Vekili **Erdoğan Özen**'i öldürdüler (**Şimşir**, *ŞD*, s.12).

15 Ağustos 1984: PKK'lı teröristler, Siirt'in Eruh ve Hakkâri'nin Şemdinli ilçelerini bastı. Karakollara ve askeri lojmanlara saldıran teröristler, Eruh'ta 1 eri şehit ettiler. İlçe meydanından ve cami minarelerinden bir süre propaganda yaptıktan sonra geldikleri yere, Kuzey Irak'a çekildiler. Bu baskınlarla PKK'nın silahlı terör eylemleri başladı (*AA Kronoloji*, s.355).

2 Ekim 1984: PKK'lı teröristler, Şemdinli'de bir askeri araca saldırdı, 3 askeri öldürdü (*CA-4*, s.130).

9 Ekim 1984: PKK'lı teröristler, Hakkâri'nin Çukurca ilçesinde askeri araca saldırdı. 8 erin öldüğü, 1 erin ve 1 astsubayın yaralandığı açıklandı (*CA-4*, s.130).

10 Ekim 1984: PKK'lı teröristler, Hakkâri'nin Beytüşşebap ilçesini bastı. Yüzbaşı **Yalçın Aydın**'ı öldürdüler (*AA Kronoloji*, s.336).

24 Ekim 1984: PKK'lı teröristler, Şırnak-Şenoba yolu üzerindeki Milli Karakolu'nu bastılar, karakolu koruyan 5 askerden 3'ünü şehit ettikten sonra kaçtılar (**Kundakçı**, s.28-29).

8 Kasım 1984: PKK'lı teröristler, Eruh'un Karageçit köyünü bastılar; gece çocukları ve kadınları da öldürüp kaçtılar. 9 kişi öldürdüler (**Kundakçı**, s.31; *AA Kronoloji*, s.336).

19 Kasım 1984: Ermeni teröristler, Birleşmiş Milletler Viyana Bürosundaki Türk Direktör **Evner Ergun**'u öldürdüler (**Şimşir**, *ŞD*, s.13).

28 Kasım 1984: PKK'lı teröristler ile güvenlik güçleri arasında Siirt'in Eruh ilçesinde çıkan çatışmada 1 er şehit düştü (*AA Kronoloji*, s.336).

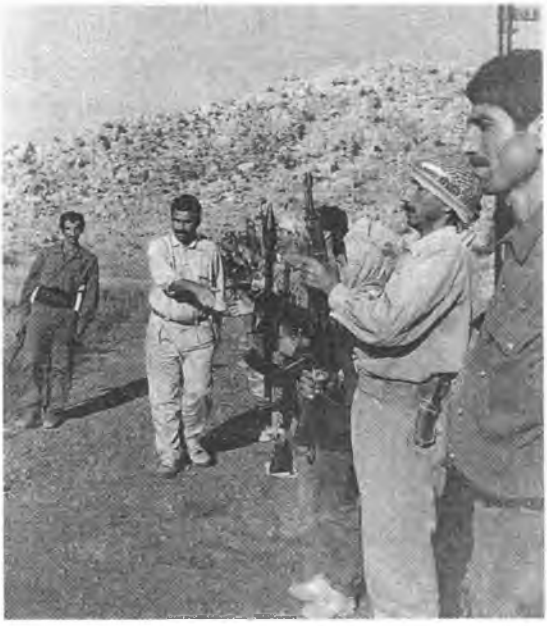

1984'te Güneydoğu'da kanlı dönem başladı. PKK terör örgütü başı silahlı adamlarıyla.

19 Aralık 1984: PKK'lı teröristler, Elazığ'ın Karakoçan ilçesinde güvenlik güçlerine ateş açtı. 1 Jandarma astsubayı ile 2 er şehit oldu (*AA Kronoloji*, s.336).

10 Mart 1985: Siirt'in Sason ilçesinde yapılan arama sırasında çıkan silahlı çatışmada 8 PKK'lı terörist ölü ele geçirildi ve 1 er şehit oldu (*CA-4*, s.154).

12 Mart 1985: Ermeni teröristler, T.C. Ottawa Büyükelçiliğini bastılar; bir Kanadalı koruma görevlisini öldürdüler, Büyükelçi **Coşkun Kırca**'yı yaraladılar (**Şimşir**, *ŞD*, s.15).

4 Nisan 1985: PKK teröristler, altı kişiyle birlikte Kırkkuyu köyüne giden Şırnak Kaymakamı **Halil Uymaz**'ı ve yanındaki sağlık ekibini pusuya düşürdüler. Kaymakam kurtuldu, yanında bulunan Jandarma Üsteğmeni **Mehmet Esin**, bir doktor, bir ebe,

bir hemşire, bir polis ve şoför şehit edildiler (**Kundakçı**, s.106; *AA*, s.338).

18 Nisan 1985: Şırnak'ın Dereler bölgesindeki askeri birlik ile oradan geçen PKK'lı bir terörist grup arasında çıkan çatışmada bir terörist öldü, biri ağır yaralandı, diğerleri kaçtı. Kaçanların Kuzey Irak'tan Türkiye'ye girmiş PKK'nın üst düzey yönetiminden oldukları, aralarında örgütün ikinci adamı durumundaki "Abbas" kod adlı **Duran Kalkan**'ın da bulunduğu sonradan anlaşıldı (**Kundakçı**, s.108).

1 Mayıs 1985: Bitlis'in Mutki ilçesinde PKK'lı teröristlerle güvenlik güçleri arasında, üç gün süren çatışmada 3 terörist öldü, 2 terörist sağ olarak yakalandı. 2 astsubay, 2 onbaşı ve 1 er şehit oldu (*CA-4*, s.156).

11 Mayıs 1985: Eruh'ta çıkan çatışmada 4 PKK'lı terörist öldü, 1 asteğmen ile 2 er şehit oldu (*CA-4*, s.156).

29 Eylül 1985: PKK'lı teröristler, Lice-Diyarbakır yolunda bir askeri araca saldırdı, 5 er şehit oldu (*CA-4*, s.161).

28 Mart 1986: Şırnak'ta, Küpeli Dağı'nda, PKK içinde çok tanınan "**Agit**" kod adlı terörist **Mahzun Korkmaz** vuruldu. Bu terörist 28 Mart 1985'da Eruh baskınını planlamış ve yönetmişti. Onun vurulması teröristler arasında paniğe neden oldu ve örgütte çözülmeler başladı (**Kundakçı**, s.133-134; *CA-4*, s.186).

Ottawa Büyükelçisi **Coşkun Kırca**

Nisan 1986: Şırnak'ın kuzeyinde, Sinat yakınında iki askeri tim ile 14-16 kişilik bir terörist grup arasında çatışma çıktı ve iki terörist etkisiz kılındı, diğerleri kaçtı. Ölen teröristlerden biri kadındı. İlk

defa silahlı bir kadın teröristle karşılaşıldı. Daha sonra Ağaçyurdu köyünden **Adil Timurtaş** adlı terörist ve Çetinkaya köyünden de 2 terörist teslim oldu ve askeri birliklere faydalı bilgiler verdiler (**Kundakçı**, s.135,137).

Mayıs 1986:

• PKK'lı teröristler Şırnak ve Baykam kömür ocaklarını bastılar ve buralarda askerle çatıştılar. İki çatışmada 3 terörist öldü, diğerleri kaçı (**Kundakçı**, s.137,140).

• PKK, devlet görevlilerine ve mallarına saldırmaya yöneldi. Çobanlara ve koyun sürülerine de saldırmaya başladı (**Kundakçı**, s.168).

• PKK'lılar, kendilerine karşı olan köyleri "cezalandırmaya" da yöneldiler ve Ayrım köyüne saldırdılar. Köylüler direndiler. Asker imdada yetişince teröristler kaçtılar (**Kundakçı**, s.171).

12 Mayıs 1986: Komando timleri, Yassı Dağ'da (Çıraf) üstlenen PKK'lı teröristlere karşı baskın düzenlediler. 5 terörist etkisiz kılındı, daha sonra 2 teröristin parçalanmış cesetleri bulundu. Bazı teröristlerin de yaralı olarak kaçtıkları anlaşıldı. Yaralananlar arasında **Şemdin Sakık** da vardı (**Kundakçı**, s.141-142).

Haziran 1986:

• PKK'lı teröristler, devlete sadık kalan Geçitköy'e (Şırnak) saldırdılar, bir vatandaşın evini bastılar, ev sahibini öldürdüler, kardeşini yaraladılar. Yaralananlar arasında Çetinkayalı terörist **Fevzi Aydın** da vardı. Onun yaralı olarak İran'a götürüldüğü, iki bacağının kesildiği öğrenildi (**Kundakçı**, s.143).

• Bolu'dan bir komando taburu Güneydoğu'ya giderek 70. Tugay emrine girdi ve bölgede çok başarılı oldu. 5 önemli teröristi kısa sürede etkisiz kıldı (**Kundakçı**, s.144).

Temmuz 1986: Fındık (Eruh) güneyinde Akdizgin köyünde askerlerle teröristler arasında çatışma oldu ve 3 terörist etkisiz kılındı (**Kundakçı**, s.144).

12 Ağustos 1986:

• Gülyazı'dan Şırnak'a gelen Jandarma Sınır Tabur Komutanı Binbaşı **Helvacıoğlu** ve timi, Ballı'da PKK'lıların pususuna düştü. Tabur komutanı ve 9 er şehit oldular. Teröristler de **"General Cengiz"** ve **"Aslan"** kod adlı elemanlarını kaybettiler. Bu olay PKK'nın eğitim alanı olarak kullandığı Kuzey Irak'ı gündeme getirdi (bu olayın Hakkâri Uludere'de geçtiği de söyleniyor) (*CA-4*, s.189).

• 6 PKK'lı terörist, Bingöl'ün Kiğı ilçesi Ayanoğlu köyünde Çarek aşireti reisi **İbrahim Sertel**'i köy meydanında kurşuna dizerek öldürdüler (*CA-4*, s.189).

15-16 Ağustos 1986: Türk Hava Kuvvetleri uçakları Kuzey Irak'ta bazı PKK kamplarını bombaladı (**Kundakçı**, s.176; *AA Kronoloji*, s.343).

26 Ağustos 1986: İki yıldır Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da görev yapan 70. Piyade Tugay Komutanı ve Siirt Sıkıyönetim Komutan Yardımcısı Tuğgeneral **Hasan Kundakçı**, Genelkurmay Özel Harp Dairesi Başkanlığı'na atanarak bölgeden ayrıldı. Yerine Tuğgeneral **Hilmi Özkök** atandı (**Kundakçı**, s.172).

25-30 Ekim 1986: Suriye'nin kontrolündeki Bekaa vadisinde PKK'nın 3. Büyük Kongresi yapıldı. Kongre'de PKK'yı rahatlatmayı ve önünü açmayı amaçlayan iddialı kararlar alındı. Örgüt, bu kararlara dayanarak şehirlerde örgütlenmeye, bölge halkından "vergi" toplamaya ve "asker" almaya (terörist almaya) yöneldi (**Kundakçı**, s.176-186).

Ermeni Terörünün Kısa Bir Bilançosu

Yeni dönem Ermeni terörü, Türkiye'nin Los Angeles Başkonsolosu **Mehmet Baydar** ile yardımcısı **Bahadır Demir**'in 27 Ocak 1973 günü **Yanıkyan** adlı yaşlı bir Ermeni tarafından şehit edilmesiyle başladı. Ermeni terörü, Ekim 1965'te Türkiye'nin Viyana Büyükelçisi **Dâniş Tunalıgil** ile Paris Büyükelçisi **İsmail Erez**'in,

ASALA tarafından iki gün arayla, arka arkaya şehit edilmeleriyle örgütlü bir terör hareketine dönüştü ve 1986 yılına kadar devam etti. O tarihten sonra yine bazı Ermeni saldırıları olmuşsa da bunlar örgütlü eylemler değildi.

Örgütlü Ermeni terörü 1986'da bitmiştir.

1976-1986 yılları arasında 699 Ermeni terör olayı meydana gelmiş. Bu yıllarda Ermeni teröristler 70 insan öldürmüş, 524 insanı yaralamış, 105 kişiyi de rehin almıştır. 699 terör olayından 581'ini (% 83'ünü) ASALA gerçekleştirmiştir. Geri kalanlarını, yani yüzde 17 kadarını da "Ermeni Soykırımı için Adalet Komandoları", yani kısaca "Adalet Komandoları" adlı örgüt gerçekleştirmiş.

Ankara'da, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi'ne bağlı Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Başkanı Emekli Büyükelçi **Ömer Engin Lütem**'in hazırlamış olduğu 633. sayfadaki tablo, Ermeni terör eylemlerini güzelce özetlemektedir:

1986 yılından sonra yurtdışında Türk diplomatlarına karşı silahlı saldırılar sekiz yıl daha devam etti. Ancak bunlar örgütlü Ermeni terörü eylemleri değil, münferit olaylardır. Bu saldırılardan örnekler:

7 Ekim 1991 günü, T.C. Atina Büyükelçiliği Basın Ataşe Yardımcısı **Çetin Görgü** Atina'da şehit edildi.[628]

11 Aralık 1993'te, T.C. Bağdat Büyükelçiliği İdari Ataşesi **Çağlar Yücel** Bağdat'ta şehit edildi ve Haberleşme Teknisyeni **Hüseyin Kerimoğlu** yaralandı.[629]

4 Temmuz 1994'te, T.C. Atina Büyükelçiliği İkinci Müsteşarı **Ömer Halûk Sipahioğlu**, Atina'da şehit edildi.[630]

Bu saldırılar da listeye eklenince görülen şudur: Yurtdışında Türk diplomatlarına karşı silahlı terörist saldırıları, dört kıtada 21 yıl sürmüştür. Saldılar 1973'te başlamış, 1994'te sona ermiştir.

628) **Şimşir**, *Şehit Diplomatlarımız*, s.13, 820-837.
629) *Ibid.*, s.13, 847-863.
630) *Ibid.*, s.13, 868-889.

Yeryüzünde başka hiçbir ülkenin diplomatik teşkilatı böyle bir trajedi yaşamamıştır; tarihte de günümüzde de bunun bir başka benzeri yoktur.

Ermeni Terörünün Neden Olduğu Ölüm, Yaralama ve Rehin Alma Olaylarının Yıllara Göre Dağılımı (1973-1986)[631]

Yıllar	Ölüm	Yaralama	Rehin	Toplam
1973	2	0	0	2
1974	0	0	0	0
1975	3	1	0	4
1976	1	0	0	1
1977	1	5	0	6
1978	3	0	0	3
1979	2	29	0	31
1980	6	92	0	98
1981	6	47	68	121
1982	21	110	25	156
1983	20	185	0	205
1984	3	10	0	13
1985	1	43	12	56
1986	1	2	0	3
Toplam	70	524	105	699

1987: ASALA Terörü Bitiyor, PKK Terörü Devam Ediyor

Son kitabı ***Ölümcül Tahterevalli***'de Ermeni ASALA ile Kürtçü PKK örgütlerini karşılaştıran **Ercan Çitlioğlu** şunları yazıyor:

"Her iki terör örgütünün amaçları ile Türkiye'den talepleri, ASALA'nın 1915'te yapıldığı ileri sürülen soykırımının tanınması dışında bütünüyle aynıdır. Üstelik Doğu Anadolu ve Güneydoğu

631) Kaynak: **Ömer Engin Lütem**, *Ermeni Terörü*, ASAM Yayını, Ankara, 2007, s.49, Tablo II.

Anadolu, hem ASALA hem de PKK tarafından Türkiye'den talep edilmektedir.

ASALA, yeterli tabana sahip olmadığı için eylemlerini Anadolu'ya taşıyamadığını belirtmekte ve mücadelelerini Türk topraklarına yayabilmek için yeterli tabana sahip olan Kürtlerle işbirliği yapmaları gerekliliğini açıktan seslendirmektedir.

Her iki örgüt de propagandalarına, anayurtlarının Türkler tarafından işgal edilmiş olmasını ve gerek Ermeniler gerek Kürtlerin siyasal, sosyal, kültürel haklarının kısıtlamalar altında bulunmasını temel almışlardır.

ASALA ve PKK'nın 1980'li yıllarda doruk noktasına ulaşan eylem grafiğine bakıldığında, Ermenilerin eylemlerini üçüncü ülkelerde yoğunlaştırarak davalarına ilgi çekme ve seslerini duyurma çabası içinde oldukları, PKK'nın ise sahip olduğu tabandan yararlanarak eylemlerini Türkiye içinde yoğunlaştırmasına yönelik taktik bir uygulama görülmektedir. (...)

ASALA'yı örgütleyip sahneye süren odaklar, aynı amacı güden örgütler arasında silahlı mücadeleye dayalı önderlik yarışının davaya verebileceği zararları görmüşler, daha da önemlisi ASALA'nın denetim dışına kaymakta olduğunu saptamışlardır.

ASALA'nın arkasındaki odaklar, denetimlerini tümüyle yitirdiklerinde namlunun bir gün kendilerine dönmesinin ve iç çatışmanın bazı sırların ortaya dökülmesine hizmet edeceğinin bilincinde oldukları için bu olasılıklar gerçekleşmeden ASALA susmalıydı, ancak ASALA ile açılan yol sürmeliydi...

Tıpkı bayrak yarışında olduğu gibi ASALA, yaklaşık on yıllık koşusunda elinde taşıdığı ve masum insanların kanları ile ıslanan bayrağı PKK'ya devredip yarıştan çekildi.

Tahterevallinin ASALA'nın oturduğu bölümü aşağı inerken, PKK yükselişe geçmiştir."[632]

632) **Çitlioğlu**, *Ölümcül Tahterevalli*, s.197-200.

Evet, Ermeni terör örgütü ASALA, terör işini PKK'ya devredip sahneden çekilmiş,

PKK terörü tırmanışa geçmiştir.

1987: Olağanüstü Hal Bölge Valiliği (OHAL)

1987 yılında, Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile Olağanüstü Hal Bölge Valiliği (OHAL) kuruldu. Diyarbakır Valisi **Hayri Kozakçıoğlu**, ilk Olağanüstü Hal Bölge Valisi olarak atandı.

Olağanüstü Hal Bölge Valiliği, bir bakıma eski Umumi Müfettişlik gibiydi.

İlk Umumi Müfettişlik, **Şeyh Sait ayaklanması**'nın ardından, 1927 yılında Güneydoğu Anadolu'da kurulmuş, merkezi Diyarbakır idi. Umumi Müfettişlik, bölgeye çok yararlı hizmetlerde bulunmuş, bölgenin çok yönlü olarak kalkınmasına hizmet etmiş, aynı zamanda bölücülük, irtica hareketlerinin önünü kesmiş bir kurumdu. Umumi Müfettiş, bölgesinde asayiş ve inzibatın sağlanması konusunda yetkili ve sorumluydu. Yasaların ve yönetmeliklerin uygulanmasına bakıyordu. Ülke bütünlüğü için zararlı Kürtçülük, bölücülük, irtica gibi akımların gelişmesine fırsat vermiyordu.

Atatürk zamanında kurulmuş olan Umumi Müfettişlik kurumu, çeyrek yüzyıl sonra, 1952 yılında **Adnan Menderes** hükümeti zamanında tamamen kaldırıldı. Cumhuriyet'e yararlı bu kurum ortadan kaldırılınca, Cumhuriyet'e zararlı akımların önü açılmıştı. Yıkılan, ortadan kaldırılan Umumi Müfettişlik kurumu yerine başka bir kurum konmamıştı. Ciddi bir boşluk ortaya çıkmıştı. Türk halkı, bu boşluğun bedelini çok ağır ödedi. Umumi Müfettişlik kurumunun tümüyle ve birdenbire kaldırılması ve onun yerini tutacak bir birim oluşturulmaması yanlış olmuştu.

Politikacıların, Umumi Müfettişlikleri kaldırmakla yarattıkları boşluğu, yıkıcı, bölücü, yeraltı/yerüstü aşırı akımlar doldurmaya çalıştı. 1950'lerden 1980'lere gelinceye kadar Türkiye'de

oluk oluk kan aktı. 1980'lere gelindiğinde bölücü terörünün de Türkiye'de sistematik olarak can aldığı görüldü. Türkiye, 1987'de PKK terörünün tırmanışa geçtiğine de tanık oldu. Yılın ilk ayında, 24 Ocakta Hakkâri'nin Uludere ilçesi Ortabağ köyünde bir düğün evini basan PKK'lı teröristler 8 kişiyi öldürdü. Aynı gün Mardin-Midyat'a bağlı Başyurt köyünün Gündükkörte mezrasını da basan PKK teröristleri burada da 7'si çocuk, 10 kişiyi kurşuna dizdi. PKK, çoluk çocuk katliamlarını sürdürüyordu. Anadolu'da yabancı işgalcilerin bile yapmadıkları katliamlar yapılıyordu. Hemen her Allah'ın günü, masum çocuklar, kadınlar, yaşlılar PKK terörüne kurban veriliyordu...

1987 yaz aylarında PKK terörü daha da tırmandı. Irak'ın kuzeyinde yuvalanan kıyıcı PKK, Türkiye'ye karşı sık sık akınlar düzenliyor, sivil halkı acımasızca vuruyordu. PKK'lı teröristler, 22 Şubat 1987 günü Irak sınırına 3 kilometre uzaklıktaki Hakkâri'nin Taşdelen köyüne düzenledikleri baskında 9'u kadın ve çocuk 14 kişiyi öldürmüş, 6 kişiyi yaralamıştı. Devlet, vatandaşını koruyamıyordu...

Cumhurbaşkanı **Turgut Özal**, 9 Temmuz 1987 günü Mardin'de yaptığı konuşmada, PKK'lı teröristlere teslim ol çağrısında bulundu. PKK, bu çağrıdan bir iki saat sonra, Mardin kırsalında Yuvalı mezrasıyla Peçenek köyünü bastı ve 16'sı çocuk 31 Türk vatandaşını katletti. Bu kanlı eylem hükümeti kamçıladı.

Bu katliamın ardından Olağanüstü Hal Bölge Valiliği kurulmasına ilişkin Kanun Hükmünde Kararname (KHK), Cumhurbaşkanı **Kenan Evren** tarafından onaylanarak 14 Temmuz 1987 tarihli *Resmi Gazete*'de yayımlandı ve 19 Temmuzda yürürlüğe girdi.

Kararname, Olağanüstü Hal Bölge Valiliğini üstlenecek kişiye bölgedeki askeri güçlerin ve MİT'in kendisine bağlanması, yaptığı harcamaların İhale ve Sayıştay yasalarının kapsamı dışında kalması, köy ve mezraların yerlerini değiştirebilmesi, yargıç, savcı ve jandarma dışında herkesi göreve alabilmesi ve görev yeri-

PKK eylemlerinin tırmanması üzerine 1987'de Olağanüstü Bölge Valiliği (OHAL) kuruldu. Resimde ilk OHAL Valisi **Hayri Kozakçıoğlu**

ni değiştirebilmesi gibi çok geniş yetkiler tanıyordu. OHAL Bölge Valiliğine atanan **Kozakçıoğlu**, 19 Temmuzda göreve başladı. Bingöl, Diyarbakır, Elazığ, Hakkâri, Mardin, Siirt, Tunceli ve Van illeri Olağanüstü Hal Bölge Valiliğine bağlandı.

Kısa OHAL Kronolojisi

14 Temmuz 1987: Olağanüstü Hal Bölge Valiliği kuruldu. Güneydoğu Anadolu'da Sıkıyönetimden Olağanüstü Hal'e (OHAL) geçildi. Olağanüstü Bölge Valiliği (OHAL) Hakkındaki Kanun Hükmünde Kararname, *Resmi Gazete*'de 19.517 sayı ile yayımlandı ve 19 Temmuzda yürürlüğe girdi (**Kundakçı**, s.4, 189; *AA Kronoloji*, s.348).

15 Temmuz 1987: Olağanüstü Hal Bölge Valiliği'ne Diyarbakır Valisi **Hayri Kozakçıoğlu** atandı. Bingöl, Diyarbakır, Ela-

zığ, Hakkâri, Mardin, Tunceli, Siirt ve Van Valiliklerinin yanı sıra bölgedeki askeri güçler de ek bir kararnameyle **Kozakçıoğlu**'na bağlandı (*CA-4*, s.222; **Kundakçı**, s.4, 189; *AA Kronoloji*, s.348).

14 Ağustos 1987: Bitlis, Muş, Adıyaman illeri de Olağanüstü Hal Bölge Valiliği'ne bağlandı (*CA-4*, s.223).

14 Ağustos 1989: OHAL Valisi **Hayri Kozakçıoğlu**, *"PKK eylemlerinin geçen yıla oranla bir misli arttığını"* söyledi (*CA-4*, s.277).

2 Eylül 1989: OHAL Valiliği, "kamu düzenine aykırı davranışlarda bulundukları" gerekçesiyle bazı Kürtçülere 48 saat içinde bölge dışına çıkmalarını tebliğ etti. OHAL bölgesi dışına çıkmaları istenenler arasında eski SHP Siirt İl Başkanı **Zübeyir Aydar** ile SHP yöneticilerinden **Mehmet Ali Sevigen** vardı. OHAL Valisi **Kozakçıoğlu**, görüşmelerde bulunmak üzere Ankara'ya geldi (*CA-4*, s.280).

9 Nisan 1990: Bakanlar Kurulu, terörle mücadele için OHAL valisi ve diğer yetkililerine gerekli gördüğü kişileri bölge dışına çıkarma, OHAL valisine basını sansür etme, grev ve lokavtları engelleme yetkisi veren 413 sayılı bir Kanun Hükmünde Kararname çıkardı (*CA-4*, s.306, 323).

14 Nisan 1990: Bakanlar Kurulu 421 sayılı yeni bir Kanun Hükmünde Kararname çıkararak OHAL Bölge Valiliğinin yetki alanını genişletti. Muş, Bitlis ve Adıyaman da OHAL Bölgesi içine alındı, basın cezalarının uygulama alanı tüm Türkiye'deki yayınları kapsayacak biçimde genişletildi (*CA-4*, s.306).

30 Eylül 1990: OHAL Bölgesinde çıkan iki ayrı çatışmada 10 PKK'lı terörist öldü, bir üsteğmen ve 1 astsubay şehit oldu (*CA-4*, s.328).

30 Ocak 1991: OHAL Bölgesinde oluşturulan asayiş birlikleri kolordusunun ilk komutanı emekli Korgeneral **Hulusi Sayın** Ankara Bahçelievler'de evi önünde üç Dev-Sol teröristi tarafından kurşunlanarak öldürüldü (*CA-4*, s.342, 347).

23 Mayıs 1991: Ankara'da eski Olağanüstü Hal Asayiş Komutanı emekli Korgeneral **İsmail Selen** öldürüldü (*CA-4*, s.351).

11 Haziran 1991: OHAL Valisi **Kozakçıoğlu**, bölgedeki korucu sayının 21.480 olduğunu söyledi (*CA-4*, s.324).

17 Ağustos 1991: OHAL Bölge Valiliğine **Necati Çetinkaya** atandı (*CA-4*, s.352).

25 Aralık 1991: PKK yanlısı bir grup İstanbul Bakırköy'de OHAL Valisi **Necati Çetinkaya**'nın kardeşine ait mağazayı basarak molotof kokteyli atmaları sonucu 11 kişi öldü (*CA-4*, s.354).

8 Şubat 1992: Olağanüstü Hal Valiliğine **Ünal Erkan** atandı (*CA-4*, s.376).

26 Ağustos 1992: Cumhurbaşkanı **Özal**, MGK ile Bakanlar Kurulunu Güneydoğu'daki olayları görüşmek üzere Diyarbakır'da toplantıya çağırdı (*CA-4*, s.386).

27 Ağustos 1992: MGK ve Bakanlar Kurulu, Cumhurbaşkanı **Turgut Özal**'ın çağrısı üzerine ilk kez, OHAL Bölge merkezi Diyarbakır'da toplandı (*AA Kronoloji*, s.380).

17 Eylül 1992: Avrupa Parlamentosu (AP) şu kararı aldı: *"Türk güvenlik güçleri, 1992 yılında 205 kişiyi yargılamadan idam etmiştir. Türkiye'nin güneydoğusunda sürmekte olan OHAL derhal kaldırılmalı; Türkiye'deki Kürt sorunu ile ilgili olarak bir uluslararası konferans düzenlenmelidir."* (C. 3/VI/2005)

19-22 Temmuz 1994: Cudi Dağı operasyonu gerçekleştirildi. 1994 başından beri bütün OHAL'de büyük operasyonlar yapılmış, Diyarbakır'dan Şırnak'a ve Hakkâri'ye; Hakkâri'den Tunceli'ye kadar her tarafta teröristlere ağır darbeler indirilmişti. Cudi Dağı operasyonu ile PKK'ya karşı yurtiçindeki büyük operasyonlar tamamlandı (**Kundakçı**, s.12, 316-21).

4 Ağustos 1995: Olağanüstü Hal Bölge Valisi **Ünal Erkan**, Tunceli'de ilk cemevinin temelini attı (*AA Kronoloji*, s.414).

24 Ağustos 1995: OHAL Bölge Valiliği 15 Ağustos 1984'ten 20 Ağustos 1995'e kadar PKK'lı 10.020 teröristin öldüğünü, 3.467

teröristin yakalandığını, 1.328 teröristin de teslim olduğunu açıkladı (*CA-4*, s.494).

19 Haziran 1996: Avrupa Parlamentosu (AP) şu kararı kabul etti: *"AP, TSK'nın sürdürdüğü askeri operasyonlardan ve Kürdistan'daki (Güneydoğu Anadolu Bölgemiz) anlaşmazlığa barışçıl bir çözüm bulma yollarını aramayı reddetmesinden büyük kaygı duyar."* (C. 3/VI/2005)

20 Haziran 1996: Avrupa Parlamentosu (AP) şu kararı kabul etti: *"AP, çıkmazı aşmak ve sorunun barışçıl biçimde siyasi bir çözüme doğru gidebilmesi için ülkenin* (Türkiye'nin) *güneydoğusundaki askeri operasyonları durdurması ve tüm Kürt örgütlerle görüşmelere başlaması için Türk Hükümeti'ne çağrıda bulunur."* (C. 3/VI/2005)

24 Temmuz 1996: TBMM Genel Kurulu'nda Olağanüstü Hal uygulamasıyla ilgili genel görüşme yapıldı (*AA Kronoloji*, s.426).

28 Kasım 1996: Olağanüstü Hal Mardin'de kaldırıldı, diğer 9 ilde 4 ay daha uzatıldı (*AA Kronoloji*, s.435).

20 Eylül 1997: OHAL Bölge Valisi **Aydın Arslan**, son 9.5 ayda yapılan operasyonlarda, 4 bin 546 ölü toplam 5 bin 333 teröristin etkisiz hale getirildiğini açıkladı (*AA Kronoloji*, s.453).

15 Ocak 1998: Avrupa Parlamentosu (AP) şu kararı aldı: *"AP Kürt sorununun çözümü için Avrupa Birliği'ne (AB) çağrıda bulunur. Konseye ve üye devletlere Kürtlere karşı insan hakları ihlalleri sorununu Birleşmiş Milletler (BM) İnsan Hakları Komisyonu'nda gündeme getirmeleri çağrısı yapar. Türkiye'nin AB'ye üyeliği için Kopenhag Kriterleri'ni yerine getirecekse Kürt(çülük) sorununun çözüme kavuşturulmasının hayati önemde olduğunu vurgular."* (C. 3/VI/2005)

Nisan 1998: OHAL Bölge Valisi **Aydın Arslan**, PKK terörü yüzünden on yılda can verenlere ilişkin aşağıdaki rakamları açıkladı:

OHAL'in On Yıllık Döneminde PKK Terörü Yüzünden Ölenler (1987-1997)[633]

Ölenler	Sayısı
Terörist	19.924
Sivil	4.287
Korucu	1.047
Polis	173
Asker	4.459
Toplam	**29.890**

1998'deki Resmi Kayıtlara Göre OHAL Bölgesinde Terör Olayları (1984-1997)[634]

Yıllar	Olaylar
1984	160
1991	1.494
1993	5.717
1994	6.357
1996	4.070
1997	2.877

3 Temmuz 1998: Bir basın toplantısı düzenleyen OHAL Bölge Valisi **Aydın Arslan**, olağanüstü halin başlangıcından bu yana geçen 11 yılda 21.041'i ölü olmak üzere toplam 26.415 PKK'lının etkisiz hale getirildiğini, aynı sürede 4.606 güvenlik görevlisi ve 4.399 vatandaşın hayatını kaybettiğini açıkladı (*CA-4*, s.608).

1987-1998: PKK Terör Eylemlerinden Örnekler

PKK, 1984-1986 yıllarında sınır karakollarına, köylere, mezralara yönelik küçük çaplı vur-kaç eylemleri düzenledi.

633) *CA-4*, s.103.
634) *Ibid*, s.104

Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na tam üyelik için resmen başvurduğu 1987 yılından itibaren ise PKK büyük köy baskınlarına yöneldi, çoluk çocuk bakmadan üst üste katliamlar yaptı. Aynı zamanda sınır karakollarına daha kalabalık gruplar halinde saldırılar düzenlemeye girişti.

Aşağıda 1987-1997 yıllarındaki PKK saldırılarının kısa bir zaman dizini bulunacaktır. Bir göz atalım:

PKK'nın Köy ve Mezra Baskınları: Çoluk Çocuk Katliamları

23 Ocak 1987: PKK'lı teröristler, Mardin'in Başyurt köyü Efeler mezrasını basarak 10 köylüyü öldürdü (**Bilâ**, s.46).

24 Ocak 1987: PKK'lı teröristler, Hakkâri'nin Uludere İlçesi Ortabağ köyünde bir düğün evini basarak 8 kişiyi öldürdü. Aynı gün Mardin Midyat'a bağlı Başyurt köyünün Gündükkörte mezrasını basan PKK'lı taröristler burada da 7'si çocuk 10 kişiyi kurşuna dizdi. Bu iki baskın PKK'lı teröristlerin 1995 yılına kadar sürecek köy basma eylemlerinin başlangıcı oldu (*CA-4*, s.196, 212).

22 Şubat 1987: Subay ve er giysili PKK'lı teröristler, Irak sınırına 3 kilometre uzaklıktaki Hakkâri'nin Taşdelen köyüne düzenledikleri baskında 9'u kadın ve çocuk 14 kişiyi öldürdü, 6 kişiyi yaraladı (*CA-4*, s.214).

7 Mart 1987: PKK'lı teröristler, Mardin'in Nusaybin İlçesine bağlı Açıkyol köyüne saldırarak 6'sı çocuk 8 kişiyi öldürdüler (*CA-4*, s.214).

13 Nisan 1987: 7 maskeli terörist Siirt'in Şırnak ilçesine bağlı Kavuncu köyünü basarak **Abdullah Bilgin** ailesinin tüm bireylerini (7 kişi) otomatik silahlarla taradı (*CA-4*, s.216).

5 Mayıs 1987: Tunceli'nin Pülümür ilçesine bağlı Kabayel köyünü basan PKK'lı teröristler 2 kişiyi öldürdü (*CA-4*, s.218).

20 Haziran 1987: PKK'lı teröristler, ağır silahlarla Mardin'in Ömerli İlçesi, Pınarcık ve Peçenek köylerini bastılar ve çoğunluğu çocuk ve kadın 32 kişiyi öldürdüler (**Kundakçı**, 190; *CA-4*, s.220).

9 Temmuz 1987: PKK'lı teröristler, Pınarcık katliamının ardından 20 gün geçmeden Mardin'in Midyat İlçesi Yuvalı mezrası ve Peçenek köyünde ikinci bir katliam yaptılar ve 16'sı çocuk 31 kişiyi öldürdüler (*AA Kronoloji*, s.348, *CA-4*, s.222).

10 Temmuz 1987: PKK'lı teröristler, Diyarbakır'ın Hani İlçesi Kerman mezrasını basarak 4 kişiyi öldürdüler.

22 Temmuz 1987: PKK, Hakkâri'nin Uludere ilçesi, Taşdelen köyünü basarak 11 köylüyü öldürdü (**Bilâ**, s.46).

10 Ağustos 1987: Tunceli'nin Merkez ilçesi, Cıtalı mezrasını basan PKK teröristleri, 3 köylüyü kurşuna dizdi (*CA-4*, s.223).

19 Ağustos 1987: Siirt'te mezra basan, Hakkâri'de yola mayın döşeyen, Bingöl'de demiryolu bombalayan terör örgütü PKK 27 kişiyi öldürdü, 3 eri yaraladı (*CA-4*, s.224; *AA Kronoloji*, s.349).

3 Eylül 1987: Mardin'in Ömerli ilçesine bağlı Tellikuyu yakınlarında, terör örgütünce yola yerleştirilen mayının minibüs geçerken patlaması sonucu 2'si çocuk 8 kişi öldü, 5 kişi yaralandı (*CA-4*, s.225).

17 Eylül 1987: Şırnak'ın Karageçit köyü yakınlarındaki göçebe Batuvan aşiretine saldıran PKK teröristleri 6 göçeri öldürdü (*CA-4*, s.225).

22 Eylül 1987: Cumhurbaşkanı **Evren**'in Güneydoğu Anadolu gezisinin ilk gününde Şırnak ilçesi Güneyce köyü Çiftekavak mezrasını basan PKK teröristleri Güngör ailesinin 13 bireyinden 11'ini öldürdüler, 2'sini ağır yaraladılar (*CA-4*, s.225).

11 Ekim 1987: PKK'lı teröristler, Şırnak'ın Çobandere mezrasında 5'i çocuk, 6'sı kadın 13 kişiyi öldürdü, 9 kişiyi yaraladı (*CA-4*, s.227; *AA Kronoloji*, s.350).

13 Ekim 1987: Siirt'in Şırnak ilçesi Rejo köyünü basan PKK teröristleri bir baba-oğulu öldürdü, 7 köylüyü kaçırdı (*CA-4*, s.227).

29 Mart 1988: Siirt'in Eruh ilçesine bağlı Fındık Yağızoymak köyünü basan PKK teröristler 9 kişiyi öldürdü (*CA-4*, s.260; **Bilâ**, s.46).

4 Mayıs 1988: PKK'lı teröristler Hakkâri'nin Uludere ilçesinde kaçırdıkları 8 kişiden 6'sını kurşuna dizdiler (*CA-4*, s.262).

7 Mayıs 1988: PKK, Mardin'in Nusaybin İlçesi Bahminin mezrasını basarak 10 köylüyü öldürdü (**Bilâ**, s.46).

24 Kasım 1989: PKK, Hakkâri'nin Yüksekova ilçesi İkiyaka köyünü basarak çoğu kadın ve çocuk olmak üzere 28 vatandaşı öldürdü (*AA Kronoloji*, s.362; **Bilâ**, s.46).

25 Kasım 1989: PKK, Hakkâri'nin Yüksekova ilçesinin İkiyaka köyünde 13 çocuk, 6 kadın, 1 köy koruyucusu olmak üzere toplam 28 vatandaşı öldürdü (*CA-4*, s.298; *AA* bu olayın tarihini 24 Kasım olarak veriyor).

10 Haziran 1990: PKK'lı teröristler, Şırnak'ın Çevrimli köyüne düzenledikleri baskında, aralarında çocuk ve kadınların da bulunduğu 27 kişiyi öldürdüler (*AA Kronoloji*, s.365; *CA-4*, s.324).

7 Ağustos 1990: Bingöl'ün Genç ilçesi kaymakamının konvoyu PKK teröristlerince tarandı, 2 kişi öldü, 6 kişi yaralandı (*AA Kronoloji*, s.366; *CA-4*, s.326).

14 Temmuz 1991: Güneydoğu'da çeşitli baskınlar yapan PKK 17 kişiyi öldürdü (*CA-4*, s.352).

20 Nisan 1992: Midyat'ın kırsal kesiminde bir minibüsü durduran PKK teröristleri yolcuları kurşuna dizdi; 8 kişi öldü, 9 kişi yaralandı (*CA-4*, s.381).

26 Haziran 1992: Bir grup PKK'lı terörist Diyarbakır'ın Silvan ilçesine bağlı Yolaç köyünde camiden çıkardıkları 10 kişiyi kurşuna dizdi (*CA-4*, s.383).

30 Haziran 1992: Bitlis'in Hizan ilçesinde minibüsü durduran PKK teröristleri 10 kişiyi kurşuna dizdi (*CA-4*, s.384).

1 Ekim 1992: Bitlis'in merkeze bağlı Cevizdalı köyüne saldıran PKK'lı teröristler, aralarında çocuk ve kadınların da bulunduğu 37 kişiyi öldürdü, 20 kişiyi yaraladı, 16 evi ateşe verdi ve 13 korucuyu da kaçırdı (*AA Kronoloji*, s.381; *CA-4*, s.386).

11 Ekim 1992: Şırnak'ın Uludere ilçesine havan ve roketle saldıran PKK'lı teröristler 6'sı çocuk 11 kişiyi öldürdü (*CA-4*, s.387).

2 Şubat 1993: Diyarbakır'ın Dicle ilçesinde bir mezrayı basan PKK 6 korucuyu öldürdü (*CA-4*, s.416).

25 Mayıs 1993: PKK, sözde ateşkesi bozdu. Bingöl'de yol kesen 150 terörist, terhis olan silahsız ve korumasız 33 eri şehit etti (**Kundakçı**, s.206; *AA Kronoloji*, s.389; *CA-4*, s.419).

6 Temmuz 1993: PKK'lı teröristler Erzincan'ın Başbağlar köyünü bastı; kadın erkek, çoluk çocuk demeden 28 vatandaşı öldürdü ve köyü de ateşe verdiler (*AA Kronoloji*, s.390).

15 Temmuz 1993: PKK, Van'ın Bahçesaray ilçesi Sündüz Yaylası'nda 26 köylüyü kurşuna dizdi (*CA-4*, s.420).

19 Temmuz 1993: Van'ın Bahçesaray ilçesi Sündüz Yaylası'na baskın yapan PKK'lı teröristler 15 çocuk ile 9 kadını katlettiler (*AA Kronoloji*, s.391).

4 Ağustos 1993: PKK'lı teröristler Mutki, Bitlis, Yenidoğan arasında 8 minibüsü durdurarak 15 vatandaşı öldürdüler (*AA Kronoloji*, s.391).

4 Ekim 1993: Siirt'in Şirvan ilçesine bağlı Daltepe köyüne baskın yapan PKK'lı teröristler, çoğu kadın ve çocuk 33 kişiyi topladıkları cami avlusunda hunharca katlettiler (*AA Kronoloji*, s.394; *CA-4*, s.422).

21 Ekim 1993: Siirt'in Baykan ilçesi Kasımlı köyünü basan PKK'lı teröristler 14'ü çocuk, 8'i kadın 22 kişiyi katlettiler (**Kundakçı**, s.253; *AA Kronoloji*, s.394).

PKK teröristlerinin köy korucularını katletmeleri ve Cizre ve Şırnak'ta Nevruz gününün bölücü terör örgütü gösterilerine dönüştürülmek istenmesi üzerine olaylar çıktı, can kayıpları oldu (1992).

25 Ekim 1993: Erzurum'un Çat ilçesi Yali beldesine baskın düzenleyen PKK'lı teröristler 35 vatandaşı katletti. Bitlis ve Diyarbakır'da da 6 öğretmen şehit oldu (*AA Kronoloji*, s.395).

1 Ocak 1994: Diyarbakır-Elazığ karayolunda 2 yolcu otobüsünün yolunu kesen PKK'lı teröristler 8 kişiyi kurşuna dizdi (*AA Kronoloji*, s.398; *CA-4*, s.451).

12 Ocak 1994: Batman'da lise tarandı, 3 öğrenci öldü (*AA Kronoloji*, s.398).

14 Ocak 1994: Ulusoy ve Star Turizm'e ait 4 şehirlerarası yolcu otobüsüne yerleştirilen bombaların patlaması sonucu 3 kişi öldü, 17 kişi yaralandı. Eylemleri terör örgütü PKK'nın silahlı kanadı ARGK üstlendi (*CA-4*, s.452).

21 Ocak 1994: Mardin'de iki köyü basan PKK'lı teröristler çoğu kadın olmak üzere 20 kişiyi katletti (*AA Kronoloji*, s.398).

31 Aralık 1994: Ankara-İstanbul seferini yapan bir yolcu otobüsüne binen biri kadın 4 kişi kalaşnikofla yolcuları taradı; 2 kişi öldü, 26 kişi yaralandı (*CA-4*, s.462).

1 Ocak 1995: Diyarbakır'ın Kulp ilçesine bağlı Hamzalı köyüne baskın düzenleyen PKK'lı teröristler, 7'si çocuk 19 kişiyi katlettiler. Teröristlerden biri öldürüldü (*AA Kronoloji*, s.410).

23 Şubat 1995: Mardin'in Ömerli ilçesine bağlı Kocakuyu köyünü basan teröristler, 6 vatandaşı katletti (*AA Kronoloji*, s.410).

25 Mayıs 1995: Batman'da bir minibüs durağında meydana gelen patlamada 4'ü çocuk 8 kişi öldü, 12 kişi yaralandı. Olay yerinde bulunan ikinci bomba imha edildi (*AA Kronoloji*, 413; *CA-4*, s.491).

13 Ağustos 1996: Sivas'ın Kangal ilçesinde tren istasyonunu basan teröristler 8 kişiyi öldürdüler (*AA Kronoloji*, s.428).

8 Kasım 1996: Hakkâri'nin Çukurca ilçesi Köprülü köyünde PKK'lı bir grup teröristin köy minibüsüne düzenlediği roketli saldırıda 9 korucu şehit oldu. 9 vatandaşın da hayatını kaybettiği saldırıda 10 kişi yaralandı (*AA Kronoloji*, s.434).

31 Mayıs 1998: PKK'lılar Şırnak'ın Beytüşşebap ilçesi Güneyyaka köyüne bir baskın düzenleyerek 10 korucuyu öldürdü (*CA-4*, s.606).

3 Haziran 1998: Teröristler, Tunceli'nin Pertek ilçesi Sağman köyü yakınlarında köy minibüsünü durdurup yolcuları kurşuna dizdiler; 9 kişiyi katlettiler (*AA Kronoloji*, s.467; *CA-4*, s.606).

Bu kanlı listeyi burada keselim. Çok uzun olan bu liste, insan olan herkesi derinden hüzünlendirir. PKK'lı her kör terörist, silahını alıp gelmiş Anadolu'nun masum çoluk çocukları üzerine boşaltmıştır. *"Mezar taşını koyun mu sandın/ Çoluk çocuk öldürmeyi Apo, oyun mu sandın, oyun mu sandın?!"* Böylesine bir canavarlığı yabancı işgal askerleri bile Anadolu insanına reva görmemiştir. Ruslar, İngilizler, Fransızlar Anadolu'nun belli yerlerini işgal etmişlerdi. PKK'nın sivil halka yaptığını bu düşmanlar bile

yapmamıştır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu, PKK'dan gördüğü zulmü, yabancı düşmanlardan bile görmemiştir. Anadolu insanı bu katliamları hep hatırlayacaktır...

Terör Örgütü PKK, Öğretmenleri ve Sivil Görevlileri de Katlediyor

PKK, çoluk çocuk katliamı yapmakla yetinmiyor. Anadolu çocuklarını eğitmek için bölgeye gönderilmiş fedakâr öğretmenleri de acımasızca katlediyor. Öğretmen, ebe, hemşire, doktor, mühendis, memur, amir, silahsız ve savunmasız kimi buldularsa vurmuşlar, öldürmüşler, yaralamışlar, sakat bırakmışlardır. İşte örnekler:

6 Kasım 1988: Mardin'in Dargeçit ilçesinde bir köye baskın düzenleyen PKK'lı teröristler 3'ü öğretmen 4 kişiyi öldürdü (*CA-4*, s.268).

21 Mart 1990: Elazığ'ın Palu ilçesi yakınlarında yol kesen teröristler, bir araçtan indirdikleri 9 mühendisi öldürdüler (*AA Kronoloji*, s.364).

24 Mart 1990: PKK teröristleri 3 köyü bastı, 1 öğretmeni öldürdü (*CA-4*, s.323).

15 Nisan 1990: PKK Elazığ'da köy basıp 4'ü öğretmen 5 kişiyi öldürdü (*CA-4*, s.324).

7 Ağustos 1990: Bingöl'ün Genç ilçesi kaymakamının konvoyu PKK teröristlerince tarandı, 2 kişi öldü, 6 kişi yaralandı (*AA Kronoloji*, s.366; *CA-4*, s.326).

28 Nisan 1991: Bingöl'ün Solhan ilçesinde öğretmen evini basan PKK'lı teröristler, kaymakamı, savcıyı ve orman müdürünü öldürdü (*CA-4*, s.350).

11 Eylül 1994: Terör örgütü PKK mensupları, Tunceli'nin Mazgirt ilçesi Darıkent beldesinde 6 öğretmeni kurşuna dizerek katletti (*AA Kronoloji*, s.405; *CA-4*, s.459).

23 Eylül 1994: Batman'ın Beşiri ilçesine bağlı Çevrimova köyünü basan PKK'lı teröristler 2 öğretmeni öldürdü (*CA-4*, s.460).

11 Ekim 1994: PKK, Erzurum'un Tekman ilçesine bağlı 2 köyden kaçırdığı 4 öğretmeni kurşuna dizdi (*CA-4*, s.460).

5 Kasım 1994: Mardin-Savur karayolunda öğretmenleri taşıyan bir aracın önünü kesen PKK'lı teröristler, 4 öğretmeni kurşuna dizdi (*CA-4*, s.460).

1 Ekim 1996: Diyarbakır'ın Eğil ilçesi Hantepe köyünde 4 öğretmen PKK'lı teröristlerce kurşunlanarak öldürüldü (*AA Kronoloji*, s.431).

4 Ekim 1996: Diyarbakır'da, aralarında dört öğretmeni katleden teröristlerin de bulunduğu 32 terörist ölü olarak ele geçirildi (*AA Kronoloji*, s.431).

6 Ağustos 1998: Van'ın Bahçesaray ilçesinde yol kesen PKK militanları, aralarında Bahçesaray Belediye Başkanı **Naci Orhan**'ın da bulunduğu 4 kişiyi kaçırdı (*CA-4*, s.610).

PKK, Yabancı Turistleri, Gazetecileri Kaçırıyor, Ekonomik Hedefleri Vuruyor

5 Mart 1987: Ceylanpınar Devlet Üretme Çiftliği'ne bir baskın düzenleyen teröristler 42 traktörü kundakladı (*CA-4*, s.214).

25 Ağustos 1987: PKK'lı teröristler Siirt'in Şırnak ve Mardin'in Cizre ilçelerinde iki şantiye basarak 4 kişiyi kaçırdı (*CA-4*, s.224).

2 Ağustos 1991: PKK, Bitlis'in Tatvan ilçesinde 13 Alman turisti kaçırdı (kaçırılan turistler bir hafta sonra, 9 Ağustosta serbest bırakıldı) (*CA-4*, s.352).

1 Eylül 1991: Bingöl'e 15 kilometre uzaklıkta karayolunu kesen PKK'lı teröristler, 5 turisti kaçırdı (turistler, güvenlik güçlerinin operasyonu sonu 21 Eylülde kurtarıldı) (*AA Kronoloji*, s.372).

25 Ocak 1992: İstanbul Kapalıçarşı'da patlama oldu; 1 kişi öldü, 16 kişi yaralandı. Patlamayı PKK üstlendi (*CA-4*, s.376).

31 Ağustos 1992:

• PKK militanlarının demiryolu raylarına yerleştirdiği bombaların patlaması sonucu Muş'tan Elazığ'a giden 16 vagonlu yolcu treni devrildi, 4 kişi yaralandı, teröristler 58 yolcunun üzerine ateş açtı (*AA Kronoloji*, s.380).

• Diyarbakır'ın Kocaköy ilçesindeki dolum tesislerini basan PKK teröristleri 20 ton ham petrolü ateşe verdi (*CA-4*, s.386).

27 Haziran 1993: PKK'nın Antalya'da dört turistik tesise yaptığı bombalı saldırı sonucu 12'si yabancı 26 kişi yaralandı (*CA-4*, s.419).

4 Kasım 1993: PKK, Avrupa'nın çeşitli yerlerinde Türk temsilciliklerine ve Türklere ait iş yerlerine saldırdı (*CA-4*, s.423).

7 Eylül 1995: Terör örgütü PKK, Hatay'ın Samandağı ilçesi yakınlarındaki bir maden ocağında çalışan 9 kişiyi kurşuna dizdi (*AA Kronoloji*, s.415).

17 Eylül 1995: Tansaş Mağazası'na bomba koyan terör örgütü PKK, 5 kişinin ölümüne yol açtı. Patlamada 28 kişi yaralandı (ilerleyen günlerde bomba koyan 3 kişi 70 kilo TNT ile birlikte ele geçirildi) (*AA Kronoloji*, s.415).

1991 Körfez Savaşı PKK Saldırılarını Artırıyor

Irak, 20 Ağustos 1990 gecesi Kuveyt'i işgal etti. PKK, bu beklenmedik gelişmeden kârlı çıkacağını ve bölgede gücünü artıracağını düşündü. Çete saldırılarını yaygınlaştırma hesapları yaptı.

ABD Başkanlığı'ndaki koalisyon güçleri, petrol ülkesi Kuveyt'i kurtarmak için 17 Ocak 1991'de Irak'a karşı askeri harekât başlattılar. Irak Kuveyt'ten çekildi. Nisan 1991'de Birleşmiş Milletler kararıyla 36. paralelin kuzeyini Bağdat yönetimine kapattı. Irak kuvvetleri artık ülkenin kuzeyine giremiyor; **Barzani, Talabani**

Kürtlerini orada vuramıyordu. Irak ordusu ülkenin kuzeyinden çekildi.

18 Temmuz 1991'de Türk Hükümeti de "**Çekiç Güç**" adı verilen Amerikan ve koalisyon güçlerinin Türkiye'de konuşlanmasına izin verdi (*AA Kronoloji*, s.371). Bu güç, Türkiye'den havalanan uçaklarıyla 36. paralelin kuzeyine geçecek Irak kuvvetlerini vuruyordu. **Çekiç Güç**'ün Türkiye'de kalış süresi, altışar aylık sürelerle sekiz defa uzatılacaktı. **Bülent Ecevit**'in ifadesiyle Türkiye, **Çekiç Güç**'e izin vermekle adeta "kendi ipini çekiyor" gibiydi.

Irak'ın kuzeyinde büyük bir otorite boşluğu doğdu. PKK'ya da gün doğdu. PKK, Kuzey Irak'a yerleşti. Kuzey Irak'tan Türkiye'ye geçiş yollarını güvenceye aldı. Lübnan'da Bekaa vadisinde, Suriye'de bulunan PKK'lı teröristler, gelip Irak'ın kuzeyinde kamplar kurdular, **Saddam Hüseyin**'in ordusunun buradan çekilirken bıraktığı külliyetli miktardaki silah ve mühimmata el koydular. PKK, artık ağır silahlar kullanmaya da başladı. Kuzey Irak'ta başıboş kalan çeşitli silahlı gruplar topluca PKK'ya katıldı. PKK eleman sayısını hızla artırdı. PKK ağır silahlarla donanıyor, adeta "ordulaşıyor" gibiydi. Bu hava estiriliyordu.

Körfez Savaşı'ndan önce Türkiye'nin sınır karakollarına küçük gruplar halinde saldıran PKK, **Körfez Savaşı**'nın ardından gittikçe daha büyük gruplarla saldılar düzenlemeye yöneldi. Türk karakolları daha çok jandarma hizmetleri için düzenlenmişti. Jandarma birimleri kaçakçılıkla mücadele gibi hizmetler için eğitilmiş ve donatılmıştı. Bir karakolda en fazla 25 jandarma bulunuyordu. Kalabalık terör saldırılarını göğüslemeye hazır değildi. PKK ise bu karakollara karşı 200-250 kişilik çetelerle saldırmaya ve küçümsenemeyecek zayiat verdirmeye başlamıştı.

Şöyle haberler sıklaşmıştı:

7 Haziran 1991: Hakkâri'nin Çukurca ilçesi yakınlarında iki ayrı yerde pusu kuran PKK teröristleri 11 eri şehit etti (*CA-4*, s.351).

7 Ekim 1991: Hakkâri'nin Çukurca ilçesi Irak sınırında bulunan Taşlıtepe karakoluna PKK'lı teröristlerce düzenlenen saldırıda 17 er şehit oldu (*AA Kronoloji*, s.372).

25 Aralık 1991: Şırnak'ta karakol basan PKK teröristleri 9 askeri şehit etti (*CA-4*, s.354).

15 Mayıs 1992: Şırnak'ın Uludere ilçesi Taşdelen ve Işıkveren Sınır Jandarma karakoluna baskın düzenleyen teröristler 27 eri şehit etti (*AA Kronoloji*, s.378).

21 Temmuz 1992: Hakkâri'nin Çukurca ilçesi yakınlarında güvenlik güçlerine saldıran PKK'lı teröristler 10 jandarmayı şehit etti (*CA-4*, s.384).

10 Ağustos 1992: Siirt'in Eruh ilçesinde bir jandarma karakolunu ve Pervari'de bir köyü basan PKK teröristleri 6'sı er 9 kişiyi öldürdü (*CA-4*, s.385).

17 Ağustos 1992: Diyarbakır'ın Lice ve Şanlıurfa'nın Suruç ilçelerindeki PKK saldırılarında 8 er şehit oldu (*CA-4*, s.385).

Başbakan Demirel'in Diyarbakır Konuşması

Bu arada Türkiye'de genel seçimler yapıldı ve 20 Kasım 1991'de **Süleyman Demirel** Başkanlığında, DYP ve SHP Koalisyonu şeklinde 49. Hükümet kuruldu. Yeni Hükümet, 30 Kasımda Meclis'ten güvenoyu aldı. Yedinci defa Başbakan olan **Demirel**, güvenoyu aldıktan hemen sonra ilk yurt gezisini Diyarbakır'a yaptı.

Demirel, 7 Aralık 1991 günü Diyarbakır'da düzenlediği basın toplantısında, *"vatandaşlarımıza bir mesaj vermek için"* buraya geldiğini belirterek huzur üzerinde durdu:

"Huzur her şeyin başıdır. Zenginliğin başıdır. Binaenaleyh, huzur olmayan bir yerde bir şey yapmak mümkün değildir...

7 senedir bu güzel yurt köşesinde kan dökülüyor. Ben size şöyle bir tablo vereyim: 5 yıl içerisinde 688 vatandaşımız hayatını kaybetmiş ve 530 vatandaşımız da yaralanmıştır. Bu insanlar bizim kardeşlerimizdir, bu bölgenin insanlarıdır. 6.123 devlet görevlisi

şehit olmuş, 1.228 devlet görevlisi de yaralanmıştır. 950 terörist ölmüş, 59'u da yaralanmıştır. Binaenaleyh tabloyu topladığınız zaman, ölü sayısı 3.000'e, yaralı sayısı 3.000'e çıkmaktadır. Yani hiç kimsenin varsın olsun diyemeyeceği bir tablodur... Ne yapalım? Şimdi biz bunu arıyoruz. Biz Türkiye Cumhuriyeti'nin 59. Hükümetini kurarken, bu meseleye ciddiyetle yaklaşacağımızı, kan dökülmesini mutlaka durduracağımızı, vatandaşı mutlaka huzura kavuşturacağımızı taahhüt ettik. Yalnız dedik ki, bu sadece hükümet işi değildir. Halkımızın, devletimizin, hükümetimizin ve hepimizin işidir... Binaenaleyh, halkımıza bize destek vermesini, bize yardımcı olmasını, bize güvenmesini istemeye geldik..."

Bir gazetecinin *"Kürt olduğunu söyleyenler suçlanıyorlar"* diye bir iddia ortaya atması üzerine **Demirel** şunları söyledi: *"Bakınız. Türkiye'de 26 etnik menşeden gelen insanlar var. Ben Kürdüm diyen vatandaşa kimsenin bir şey dediği yok. 1.000 seneden beri bu insanlar birarada yaşıyor. Kendi lisanını konuşuyorsa ona da bir şey dediği yok... İsteyen kendi arasında hangi lisanı konuşursa konuşsun, buna kimsenin bir şey dediği yok. Ve ben şu, sen şu etnik gruptan geliyorsun diye eşitsizlik de yok Türkiye Cumhuriyeti'nde. Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli eşitliktir. Bizim birliğimizi sağlayan bu devlete beraberce sahip çıkmalıyız. Esasen Türkiye Cumhuriyeti'ni birlikte kurmuşlar. Başka ırktan gelenler kurmuş da onun dışındakiler ikinci sınıf vatandaş olmuş değil ki, hep beraber kurmuşlar... Bir adam, Kürt kökeninden geldiğinden dolayı eğer haksızlığa maruzsa, o haksızlığın karşısına herkesten evvel biz çıkarız... Şu etnik gruptan gelene imtiyaz sağlarsak, bu etnik gruptan gelen de imtiyaz isteyecektir. O zaman Türkiye Cumhuriyeti'ni parçalarız. Türkiye Cumhuriyeti'nin bölünmez bütünlüğünü beraberce sağlarız. Hepimiz için ekmek var, hepimiz için hürriyet var. Siz, biz yok, hepimiz varız. Ve bu ülkede kardeşliği hâkim kılmaya kararlıyız..."*[635]

635) *Başbakan Süleyman Demirel'in Konuşmaları*, 20.11.1991-29.2.1992, Ankara 1992, s.172-178.

Kürdistan Demokrat Partisi Lideri **Mesut Barzani**,
Başbakan **Süleyman Demirel** ile.

Bu konuşmasıyla Başbakan **Demirel**, daha kararlı biçimde terörün üzerine gidileceğinin haberini vermiş oldu.

TSK da Konsept Değiştiriyor ve Türkiye Gittikçe Sertleşiyor

1991 sonlarında Türk Silahlı Kuvvetleri, PKK ile mücadelesinde konsept değişikliğine yöneldi. O güne kadar "karakol savunması", "köy savunması", "mezra savunması" gibi "birim savunmasına" ağırlık veren TSK, bu defa "alan hâkimiyeti" konseptine geçti.

TSK, terörle mücadelede gittikçe deneyim kazanmış ve karşı saldırılara başlamıştı. Irak'ın kuzeyinde meydana gelmiş olan "otorite boşluğu"ndan Türk Silahlı Kuvvetleri de yararlanmaya yöneldi. Teröristleri yuvalarında vurmak için Irak'ın kuzeyinde de operasyonlara başlandı.

Terörist saldırılara anında karşılık veriliyor, sınır ötesine kaçan teröristler Irak içlerinde de kovalanıyor ve vuruluyordu. Türk askeri, büyük sayılarla saldıran teröristlere büyük kayıplar verdiriyordu artık. Haberlerin havası değişmeye başlamıştı.

Örneğin, 6 Haziran 1992 günü, Şırnak'ın Şenova, Sarıziyaret karakoluna baskın yapmak isteyen 60 kişilik PKK çetesi, üçte iki zayiat vererek kaçmıştı. Olay yerinde 20 ölü bırakmış, kaçarken götürmeye kalkıştığı 23 cesedi de Hezil Çayı'na atıp gitmişti.[636]

19 Ağustos 1992'de, gece 20.30 sıralarında Şırnak'a giren yaklaşık 1.000 kadar PKK'lı terörist trafo merkezini havaya uçurduktan sonra Emniyet Müdürlüğü, Tugay Komutanlığı, polis, jandarma ve bazı kamu kuruluşlarına karşı roketatar ve havan ateşi başlatmıştı. Olaylarda 3 er ve 1 polis şehit düşerken, 100 PKK'lı terörist ölmüştü.[637]

30 Ağustos 1992'de, PKK'lı teröristler İran'dan sızıp Alan karakoluna saldırmış, askerlerin ânında karşılık vermesi üzerine 43 terörist ölü olarak ele geçirilmişti. TSK'nın sınır ötesi operasyonunda da 100'den fazla terörist ölmüştü.[638]

1990'larda Türk Ordusunun Irak'ın Kuzeyine Sınır Ötesi Operasyonları

Türk Silahlı Kuvvetleri, 1990'lı yıllarda Irak'ın kuzeyine bir dizi operasyon gerçekleştirdi ve PKK'ya üst üste darbeler indirdi. Bu konuda en kapsamlı kaynaklar **Ümit Özdağ**'ın yeni çıkan *Türk Ordusu'nun Kuzey Irak Operasyonları: 1984'ten Bugüne*, **Hasan Kundakçı**'nın *Güneydoğu'da Unutulmayanlar* ve **Osman Pamukoğlu**'nun *Unutulanlar Dışında Yeni Bir Şey Yok: Hakkâri ve Kuzey Irak Dağlarındaki Askerler* adlarındaki değerli kitaplarıdır.

Bu kitaplarda da görüldüğü gibi, Irak'ın kuzeyine operasyonlar 1880'lerde başlamış, 1990'larda sıklaşmış ve yoğunlaşmıştır. PKK'nın Irak'ın kuzeyine yerleşmesi üzerine Şubat 1983'te Türkiye-Irak Sınır Ötesi Harekât Anlaşması yapılmış ve ilk Türk sınır ötesi harekât 25 Nisan 1983'te gerçekleştirilmiştir...

636) *AA Kronoloji*, s.378.
637) *CA-4*, s.385.
638) *AA Kronoloji*, s.380.

Türk Silahlı Kuvvetleri 1990'lı yıllarda Irak'ın kuzeyine aşağıdaki operasyonları gerçekleştirmiştir:[639]

5-21 Ağustos 1991: Hava-Kara Kuvvetleri Operasyonu
11 Ekim 1991: Operasyonu
25 Ekim 1991: Operasyonu
1, 10 ve 23 Mart: Türk Hava Operasyonları
6 Mayıs 1992: Kara Operasyonu
28 Temmuz 1992: Sınır Ötesi Harekâtı
1 Eylül 1992: Sınır Ötesi Harekâtı
8 Haziran 1993: Sınır Ötesi Operasyon
8 ve 29 Ekim: Hakurk Operasyonları
10 Kasım 1993: Çukurca Sınır Ötesi Operasyonu
13 Aralık 1993: Sınır Ötesi Operasyonu
23 Ocak 1994: Hava Harekâtı ve Zeli Kampının Bombalanması
27/28 Ocak-3 Şubat 1994: Alandüzü Operasyonu
6 Şubat 1994: Hava Harekâtı
20 Mart - 2 Mayıs 1994: "Çelik 1" Harekâtı
Nisan 1994: Sınır Ötesi Hava ve Kara "Ejder" Harekâtı
22 Haziran 1994 Operasyonu
31 Eylül 1994: Kuzey Irak Harekâtı
Mart 1995: "Çelik" Harekâtı
5-11 Temmuz 1995: Sınır Ötesi Operasyonu
8 Ekim 1995: Sınır Ötesi Operasyonu
25 Ekim 1995: Hava Harekâtı
8 Mart 1996: Hava-Kara Operasyonu
Haziran 1996: "Tokat" Operasyonu
4 ve 11 Kasım 1996: Hava-Kara Operasyonu
26 Aralık 1996: "Baklava Dilimi" Operasyonu
12 Mayıs - 7 Temmuz 1997: "Çekiç" Operasyonu
25 Eylül - 15 Ekim 1997: "Şafak" Harekâtı

639) Liste şu kitaptan derlendi: **Ümit Özdağ**, *Türk Ordusu'nun Kuzey Irak Operasyonları*, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2008.

4 Aralık 1997: "Şehit Yarbay **Baki Kuru**" Sınır Ötesi Operasyonu

5 Aralık 1997: Kuzey Irak'ta PKK'lı teröristlere karşı "Süpürme Harekâtı"

Şubat 1998: Sınır Ötesi Operasyonu

3 Ekim 1998: Sınır Ötesi Operasyonu

7 Kasım 1998: Sınır Ötesi Operasyonu

22-25 Kasım 2000: Basiyon Operasyonu

1992-1999:
Sınır Ötesi Operasyonlara İlişkin Bilgi Notları

1992-1993 Yılları

15 Mayıs 1992: Şırnak'ın Uludere ilçesi Taşdelen ve Işıkveren Sınır Jandarma karakoluna baskın düzenleyen teröristler 27 eri şehit etti. Olaydan sonra düzenlenen operasyonda 100 bölücü militan ölü ele geçirildi.[640]

7 Ekim 1992: TSK'ya bağlı savaş uçakları, PKK'nın Kuzey Irak'taki Hakurk ve Durji kamplarına operasyon düzenledi (*AA Kronoloji*, s.381). Ardından Kuzey Irak'a kara harekâtı düzenlendi. **Mesut Barzani** ve **Celal Talabani** de önce Türkiye'nin yanında yer aldılarsa da sonra yan çizdiler ve sözlerinde durmadılar (**Kundakçı**, s.206).

27 Ekim 1992: Genelkurmay Başkanı **Doğan Güreş** Kuzey Irak'ta sürmekte olan operasyona 20 bin askerin katıldığını, 9 erin şehit olduğunu, binlerce PKK teröristinin öldüğünü açıkladı (*CA-4*, s.387). TSK'nın bölücü PKK teröristlerine karşı Hantur Dağı'nda giriştiği büyük harekâtta 100 militan öldürüldü (*AA Kronoloji*, s.382).

640) *AA Kronoloji*, s.378 (*CA-4*, s.38'de ise 29 er, 32 PKK'lı öldü deniyor).

29 Ekim 1992: Türkiye ile Kuzey Irak arasında stratejik öneme sahip olan Sinhal Boğazı TSK'nin eline geçti. Çatışmalarda 90 terörist öldürüldü (*AA Kronoloji*, s.382).

31 Ekim 1992: Başbakan **Demirel** PKK güçlerine silah bırakma çağrısı yaptı ve *"Teröristler etkisiz hale getirilinceye kadar Türk ordusunun Zaho'da kalacağını"* söyledi (*CA-4*, s.387). TSK, Kuzey Irak'taki terörist üslerden Haftanin Kampı'nı ele geçirdi (*AA Kronoloji*, s.382).

10 Kasım 1992: Başbakan **Süleyman Demirel**, saat 18.00-19.00 arası Konut'ta HEP Genel Başkanı **Ahmet Türk** ve milletvekili arkadaşları **Mahmut Uyanık** (Diyarbakır), **Mehmet Emin Sever** (Muş), **Zübeyir Aydar** (Siirt), **Orhan Doğan** (Şırnak), **Mehmet Sincar** (Mardin) ve **Selim Sadak**'ı (Şırnak) kabul etti. **Demirel**, HEP milletvekillerine terörü desteklememelerini söyledi. **Demirel** şöyle konuştu:

"...HEP olarak Türkiye sizi 'PKK'nın siyasi temsilcisi ve uzantısı' sayıyor. Bu damgadan kurtulmanız lazım. Kan dökülmesine karşı olduğunuzu ilan etmeniz lazım. PKK'nın devamı olmadığınızı söylemeniz lazım... Bakınız, daha dün akşam Hani'de askerlik dairesi basıldı, 12 kişi öldürüldü. Bunu yapanlara bir diyeceğiniz yok mu? Hep susuyorsunuz. Sanki kan dökülmesini tasvip ediyor veya kan dökenlerden korkuyorsunuz..."[641]

10 Ekim 1993: Güvenlik kuvvetlerinin Güneydoğu'da ve Kuzey Irak'ta gerçekleştirdiği operasyonlarda 41 terörist ölü ele geçirildi (*AA Kronoloji*, s.394).

13 Aralık 1993: Irak sınırındaki Üzümlü Jandarma Karakolu'nu basmak isteyen terörist grup tuzağa düşürüldü. Çatışma sırasında 30 terörist öldürüldü. Kuzey Irak'ta sürdürülen operasyonlarda öldürülen terörist sayısının 100 olduğu bildirildi (*AA Kronoloji*, s.396).

641) C 20/VIII/2005.

18 Aralık 1993: Kuzey Irak'tan Türkiye'ye sızmak isteyen PKK'nın konvoyunu Türk savaş uçakları bombaladı. Sayıları yaklaşık 200 civarında olan teröristlere büyük kayıp verdirildi (*AA Kronoloji*, s.396).

1994-1995 Yılları

28 Ocak 1994: Türk savaş uçakları, PKK'nın Kuzey Irak'taki en önemli üssü olan Zeli Kampı'nı bombaladı. 1.000 teröristin öldüğü bildirildi (*AA Kronoloji*, s.399).

15 Nisan 1994 sonu: Türk dağ komandoları geceleyin sızıp Sinat'tan Kuzey Irak'a girerek PKK kamplarına "Delta force" operasyonu başlattılar (**Kundakçı**, s.278; *CA-4*, s.456).

2 Mayıs 1994: 20 Marttan beri süren "Çelik 1" operasyonunda, resmi rakamlara göre 555'i ölü, 13'ü yaralı 568 PKK'lı etkisiz hale getirildi. 4 subay, 5 astsubay, 55 erbaş ve er toplam 64 Türk ordusu mensubu şehit olmuştur. 13 subay, 8 astsubay, 164 erbaş ve er ise yaralanmıştır. Harekâtta 1.000 piyade tüfeği, 3.500 roket, 4.000 el bombası, 7.500 havan topu mermisi, 75.000 uçaksavar mermisi ve 600.000 Kalaşnikof mermisi ele geçirilmiştir (**Özdağ**, *Operasyonlar*, s.149).

15 Mayıs 1994: İçişleri Bakanı **Nahit Menteşe**, son 14 günde yapılan operasyonlarda 168'i ölü olarak, toplam 500 teröristin ele geçirildiğini açıkladı (*AA Kronoloji*, s.402).

18 Mayıs 1994: TSK'ya ait savaş uçakları, terör örgütü PKK'nın Kuzey Irak'taki Zeli Kampı'nı bombaladı. Yüzlerce militanın yok edildiği bildirildi. Hakkâri, Bingöl ve Kahramanmaraş'taki operasyonlarda da 52 terörist ölü olarak ele geçirildi (*AA Kronoloji*, s.402).

26 Temmuz 1994: TSK'ya bağlı savaş uçaklarının, Kuzey Irak'taki Mezi bölgesinde yaptığı hava harekâtında 70 PKK'lı öldürüldü (*AA Kronoloji*, s.404).

3 Ağustos 1994: TSK'ya bağlı savaş uçakları, sınır ötesi hava harekâtında 120'den fazla teröristi imha etti (*AA Kronoloji*, s.404).

24 Ağustos 1994: Türk jetleri Kuzey Irak'ta Zeli yakınındaki PKK kamplarını bombaladı, 4 kişi yaralandı (*CA-4*, s.459).

4 Eylül 1994: İçişleri Bakanı **Nahit Menteşe**, Ağustos ayında 404'ü ölü, 17'si yaralı olmak üzere toplam 1.182 teröristin ele geçirildiğini açıkladı (*AA Kronoloji*, s.405).

20/21 Mart 1995: Türk Silahlı Kuvvetleri, 35 bin personelin katılımıyla PKK'lı teröristlere karşı Kuzey Irak harekâtı başlattı. Operasyon "Çelik-1" kod adıyla geceleyin başladı (**Kundakçı**, s.337 vd., *AA Kronoloji*, s.411; *CA-4*, s.488).

22 Mart 1995: Kuzey Irak harekâtında 3 bin PKK militanı çember içine alındı, 200'ü öldürüldü. 8 er şehit oldu, 11 er de yaralandı (*AA Kronoloji*, s.211).

23 Mart 1995: Kuzey Irak harekâtında Haftanin kuşatıldı. 89 PKK militanı daha ölü ele geçirildi (*AA Kronoloji*, s.411).

8 Nisan 1995: 20 Martta Kuzey Irak'ta düzenlenen Çelik Harekâtı adlı operasyonun tamamlanarak dönüşün başladığı açıklandı. Operasyon sırasında 369 PKK militanının öldüğü, 36 askerin şehit olduğu bildirildi (*CA-4*, s.489).

2 Mayıs 1995: Genelkurmay Başkanlığı, Çelik Harekâtı'mn 43 gününü değerlendirdi. 2 trilyon 800 milyar liraya malolan harekât sırasında 555'i ölü olmak üzere 568 terörist ele geçirildi (*AA Kronoloji*, s.412).

9 Temmuz 1995: Sıcak çatışmanın sona erdiği Kuzey Irak'ta Kanimasi, Mergasor ve Barzan bölgesinde kontrolü ele geçiren Türk askeri birlikleri, 6 teröristi daha öldürdü. Harekâtta ölü ele geçirilen terörist sayısı 127'ye ulaştı (*AA Kronoloji*, s.413).

24 Ağustos 1995: OHAL Bölge Valiliği, 15 Ağustos 1984'ten 20 Ağustos 1995'e kadar PKK'lı 10.020 teröristin öldüğünü, 3.467

teröristin yakalandığını, 1.328 teröristin de teslim olduğunu açıkladı (*CA-4*, s.494).

1996-1997 Yılları

14 Haziran 1996: Kuzey Irak'ta sürdürülen ve "Tokat Operasyonu" olarak adlandırılan operasyonda 90 PKK'lı öldürüldü. 6 asker şehir düştü (*AA Kronoloji*, s.424). (*CA-4*, s.531, ölen PKK'lıların sayısını 147 olarak vermektedir.)

19 Haziran 1996: Avrupa Parlamentosu (AP) şu kararı kabul etti: *"AP, TSK'nın sürdürdüğü askeri operasyonlardan ve Kürdistan'daki* (Güneydoğu Anadolu Bölgemiz) *anlaşmazlığa barışçıl bir çözüm bulma yollarını aramayı reddetmesinden büyük kaygı duyar."* (C. 3/VI/2005)

20 Haziran 1996: Avrupa Parlamentosu (AP) şu kararı kabul etti: *"AP, çıkmazı aşmak ve sorunu barışçıl biçimde siyasi bir çözüme doğru gidebilmesi için ülkenin* (Türkiye'nin) *güneydoğusundaki askeri operasyonları durdurması ve tüm Kürt örgütlerle görüşmelere başlaması için Türk Hükümeti'ne çağrıda bulunur."* (C. 3/VI/2005)

21 Temmuz 1996: Türk Hava Kuvvetleri, PKK'nın Kuzey Irak'taki en büyük kamplarından Bote'yi vurdu (*AA Kronoloji*, s.426).

25 Temmuz 1996: Türk savaş uçakları, Kuzey Irak'ta teröristlere ait Sinat, Avagöze, Birkiavdal, Elagiş ve Haftanin bölgelerindeki kampları bombaladı (*AA Kronoloji*, s.426).

8 Ekim 1996: Kuzey Irak sınırında yapılan operasyonlarda 118 terörist öldürüldü, 11 güvenlik görevlisi de şehit oldu (*AA Kronoloji*, s.431).

11 Ekim 1996: Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da sürdürülen operasyonlarda toplam 66 terörist ölü ele geçirildi (*AA Kronoloji*, s.432).

15 Ekim 1996: Güneydoğu'da sürdürülen operasyonlarda 57'si ölü, 61 terörist ele geçirildi (*AA Kronoloji*, s.432).

1 Ocak 1997: Kuzey Irak'ın Sinath bölgesinde 30 Aralık 1996'da başlayan operasyonlarda, ölü ele geçirilen terörist sayısı 72'ye yükseldi (*AA Kronoloji*, s.438).

26 Haziran 1997: Kuzey Irak harekâtının büyük ölçüde tamamlandığı, az sayıda güç dışında birliklerin döndüğü ve toplam olarak 2.811 PKK militanı ile 113 asker ve güvenlik görevlisinin öldüğü açıklandı (*CA-4*, s.569).

20 Eylül 1997: OHAL Bölge Valisi **Aydın Arslan**, son 9.5 ayda yapılan operasyonlarda 4 bin 546 ölü, toplam 5 bin 333 teröristin etkisiz hale getirildiğini açıkladı (*AA Kronoloji*, s.453).

24 Eylül 1997: Türk birlikleri Kuzey Irak'ta yeni bir operasyona başladı (*CA-4*, s.572).

1 Ekim 1997: Kuzey Irak'ta etkisiz hale getirilen terörist sayısı 361'e ulaştı (*AA Kronoloji*, s.454).

13 Ekim 1997: Kuzey Irak'ta yürütülen Şafak Harekâtı'nın birinci aşaması sona erdi. Görevini tamamlayan birliklerden ilki yurda döndü. Ölü ele geçirilen terörist sayısı 816'ya ulaştı (*AA Kronoloji*, s.454).

5 Aralık 1997: Kuzey Irak'ta bazı kamplara yerleşerek kış mevsimini geçirmeye hazırlanan PKK'lı teröristlere karşı "Süpürme Harekâtı" başladı (*AA Kronoloji*, s.457; *CA-4*, s.574).

1998-1999 Yılları

27 Mart 1998: 6 saat süren MGK toplantısının ardından yayımlanan bildiride PKK terörünün denetim altına alındığı belirtilerek "irticanın tehdit sıralamasında bölücülüğün önüne geçtiği" vurgulandı (*CA-4*, s.603).

16 Nisan 1998: Van-Şırnak-Siirt üçgeni ve Kuzey Irak sınır kesiminde 10 Nisanda başlatılan operasyonda 81 PKK militanının ölü olarak ele geçirildiği açıklandı (*CA-4*, s.603-604).

27 Nisan 1998: 23 Nisanda PKK'ya karşı Muş, Diyarbakır, Elazığ ve Bingöl kırsalında 39.500 askerin katılımıyla başlayan "Murat Operasyonu"nda 35'i ölü, 8'i sağ 43 PKK'lının ele geçirildiği, 237 sığınak ve deponun tarip edildiği açıklandı (*CA-4*, s.604).

29 Nisan 1998: 39 bin 500 asker, PKK'nın son kalıntılarını temizlemek amacıyla operasyon başlattı. (Son) 3 gün içinde 77 PKK'lı ölü ele geçirildi (*AA Kronoloji*, s.465).

5 Ağustos 1998: OHAL Bölge Valisi, 31 Temmuzdan bu yana gerçekleştirilen operasyonlarda 165'i ölü, 172 PKK militanının etkisiz hale getirildiğini açıkladı (*CA-4*, s.610).

10 Nisan 1999: Kuzey Irak'ta PKK'ya karşı sürdürülen sınır ötesi operasyonda 44'ü ölü 59 teröristin ele geçirildiği, 10 askerin hayatını kaybettiği bildirildi (*CA-4*, s.641).

26 Temmuz 1999: İran, Türk savaş uçaklarının topraklarını bombaladığım iddia etti. Genelkurmay Başkanı Orgeneral **Hüseyin Kıvrıkoğlu**, iddiaları, *"Biz, İran'ı değil Irak'ı bombaladık"* diye yanıtladı (*AA Kronoloji*, s.496).

1998: Abdullah Öcalan'ın Suriye'den Çıkarılması

Öcalan'ın Suriye'den çıkarılıp Türkiye'ye getirilmesine ilişkin gelişmeleri günü gününe izlemiş olan değerli gazeteci yazarlarımız **Murat Yetkin**'in *Kürt Kapanı*, **Fikret Bila**'nın *Hangi PKK?* ve **Tuncay Özkan**'ın *Operasyon* adlı kitaplarında ayrıntılı bilgi vardır. Biz burada, o gelişmelere kısaca değinip geçeceğiz.

Abdullah Öcalan 1979 yılından beri Suriye'de barınıyordu. **Hafız Esad** liderliğindeki Suriye Baas Rejimi, öteden beri Türkiye'ye karşı "örtülü bir savaş" sürdürüyordu. İlerde Hatay'ı Türkiye'den koparıp Suriye'ye katma emeli besliyor, Türkiye'nin güçlenmesini engellemeye çalışıyor, Türkiye'nin su kaynakları üzerinde baskı kurmak istiyor, bu amaçları doğrultusunda bölü-

cü terör örgütü PKK'yı kullanıyor, örgütün başı **Öcalan**'ı da el üstünde tutuyordu.[642]

Suriye'nin bu düşmanca tutumuna karşı Türkiye, yıllarca sabretti ve diplomatik girişimlerle yetindi. Şam Hükümeti oralı olmadı; **Öcalan**'ı bir konuk gibi Şam'da barındırdı, PKK'lı teröristlere Suriye'de ve Suriye'nin kontrolündeki Bekaa Vadisinde kanat gerdi, her türlü kolaylığı gösterdi.

1990'larda PKK eylemlerinin gittikçe artması ve Türkiye'ye ciddi zararlar vermesi üzerine Suriye'nin tutumu, Ankara'da masaya yatırıldı. Milli Güvenlik Kurulu, 26 Aralık 1991 günü yaptığı olağan toplantısında, PKK terörüne destek veren ülkeler konusunu görüştü. Bu ülkeleri teröre destek vermekten vazgeçirmek, caydırmak için yeniden diplomatik girişimlerde bulunulmasını hükümete tavsiye etmeye karar verdi.[643]

MGK'nın bu kararı doğrultusunda, Suriye nezdinde yüksek düzeyli diplomatik girişimler yapıldı. 4 Mart 1992 günü bizzat Başbakan **Süleyman Demirel**, Suriye kontrolünde bulunan Lübnan'ın Bekaa Vadisi'ndeki PKK faaliyetleri ve **Öcalan**'ın Şam'da barındırılması konusunda Ankara'daki Suriye Büyükelçisine uyarıda bulundu.[644]

Başbakan **Demirel**, bir ay kadar sonra, 30 Mart 1992 günü Suriye'yi dünya âlem önünde açıkça suçladı. Türkiye'nin komşusu Suriye'nin Güneydoğu Anadolu'da PKK eylemlerine destek verdiğini söyledi ve *"Sabrımızın bir sınırı var"* dedi.[645]

Bu arada, Suriye Devlet Başkanı **Hafız Esad**'ı kıskandıran, sinirlendiren ve düşündüren gelişmeler de oluyordu: Şam hükümetinin duymak dahi istemediği, hatta bombalamayı bile düşündüğü **Atatürk Barajı** tamamlanıyordu. Dünyanın en büyük altıncı barajı olan bu dev Türk eseri, iç ve dış engellemelere rağmen 1992 yılında artık hemen hemen tamamlanmıştı. 30 Mart 1992 günü Cumhurbaşkanı **Turgut Özal** ve Başbakan **Süleyman De-**

642) **Ümit Özdağ**, *Türk Ordusu'nun Kuzey Irak Operasyonları*, s.242-243.
643) *AA Kronoloji*, s.374.
644) *Cumhuriyet Ansiklopedisi (CA) 4*, s.378.
645) *Ibid.*, s.379.

mirel, Atatürk Barajı'nın birinci ve ikinci ünitelerini törenle hizmete açtılar.[646] Bir buçuk yıl kadar sonra, 9 Kasım 1994'te de GAP Projesi kapsamında yapılan ve Fırat'ın suyunu Harran ovasına kavuşturacak olan Urfa Tüneli'ne törenle su verildi.[647]

Öcalan ve PKK'ya ilişkin olarak Türkiye'nin Suriye katında üst düzey girişimleri devam etti. İçişleri Bakanı **Nahit Menteşe**, 13 Nisan 1994 günü Şam'a resmi bir ziyaret yaptı. Çantası PKK ve **Öcalan**'la ilgili belgelerle doluydu. Bakan **Menteşe, Abdullah Öcalan**'ın Şam'da hangi evde kaldığını belgeleri, fotoğraflarıyla Suriyeli meslektaşına anlattı ve gösterdi. Ayyuka çıkan suçları sabit olan **Öcalan**'ın adalet önüne çıkarılmak üzere Türkiye'ye iadesini istedi.[648] Uluslararası ilişkiler ve özellikle ikili komşuluk ilişkileri bunu gerektirirdi. Ama Suriye yine tınmadı ve bu girişimden de olumlu bir sonuç çıkmadı

Türkiye, 23 Ocak 1996'da Suriye hükümetine nota verdi. PKK'nın başı **Öcalan**'ın Türkiye'ye iadesini resmen talep etti.[649] Bu notaya da olumlu bir cevap alınamadı, Suriye bildiğini okumayı sürdürdü.

Sonunda Komutan Suriye Sınırında Gürledi

16 Eylül 1998 günü, Hatay'ın Reyhanlı ilçesinde halka seslenen Kara Kuvvetleri Komutanı **Orgeneral Atilla Ateş**, Suriye'ye dönük sert bir konuşma yaptı. **Org. Ateş** şöyle dedi:

"Türk devleti olarak komşularımızla iyi ilişkiler kurmaya çalışıyoruz. Bu iyi niyetimize rağmen bazı komşularımız, özellikle ismini açıkça söylüyorum, Suriye gibi komşular, iyi niyetimizi yanlış tefsir ediyorlar. Apo denen eşkıyayı destekleyerek Türkiye'yi terör belasına bulaştırdılar. Türkiye, iyi ilişkiler konusunda gerek-

646) *Ibid.*, s.484; *AA Kronoloji*, s.379.
647) *CA-4*, s.461.
648) *AA Kronoloji*, s.401.
649) **Murat Yetkin**, *Kürt Kapanı*, Remzi Kitabevi; *CA-4*, s.526.

li çabayı gösterdi. Türkiye beklediği karşılığı alamazsa, her türlü tedbiri almaya hak kazanacaktır. Artık sabrımız kalmadı..."[650]

Bu konuşma, komutan **Ateş**'in kişisel bir çıkışı değil, Türkiye'nin kararlı bir tutumunun, devlet politikasının göstergesiydi. Doğal olarak Başbakan **Mesut Yılmaz** tarafından da desteklendi.

Ardından Cumhurbaşkanı **Süleyman Demirel**, 1 Ekim 1998 günü TBMM'yi açarken yaptığı konuşmada, Kara Kuvvetleri Komutanı **Atilla Ateş**'in konuşmasına kuvvetle destek verdi. **Demirel**, Suriye'yi sert bir dille uyardı:

"Sabrımız taşmak üzeredir" dedi; şöyle konuştu: *"Türkiye'ye karşı Suriye'nin bu davranışı dostça değildir. Esasen Suriye, Türkiye'ye karşı açık bir düşmanlık politikası izlemektedir. Tüm uyarılarımıza ve barışçı açılımlarımıza rağmen düşmanca tutumundan vazgeçmeyen Suriye'ye karşılık verme hakkımızı saklı tuttuğumuzu, sabrımızın taşmak üzere olduğunu bir kere daha tüm dünyaya ilan ediyorum."*[651]

Terör örgütü PKK'ya destek veren, **Abdullah Öcalan**'ı Şam'da barındıran Suriye'ye karşı önce Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral **Atilla Ateş**, sonra Başbakan **Mesut Yılmaz** sert uyarılarda bulunmuşlardı. Bu defa Suriye sınırında Türk Silahlı Kuvvetleri'ne bağlı birlikler hareketlendi, savaş uçakları bölgede alçaktan uçuşlar yaptı. Şanlıurfa ve Mardin arasındaki Suriye sınır şeridinde askeri önlemler olağanüstü artırıldı. Türkiye ile Suriye arasındaki bu ani gerginlik bazı dost ülkeleri endişelendirdi ve hareketlendirdi.[652]

3 Ekimde Suriye sınırında askeri yığınak yapıldı. Cumhurbaşkanı **Süleyman Demirel**, Mısır Cumhurbaşkanı **Hüsnü Mübarek** ile bir telefon görüşmesi yaptı. 4 Ekimde Suriye, Türkiye'ye diyalog önerdi. Türkiye reddetti.[653] Yıllardan beri Suriye katında

650) **Emin Demirel**, *Geçmişten Günümüze PKK ve Ayaklanmalar*, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.215; *CA-4*, s.611.

651) *CA-4*, s.594.

652) *AA Kronoloji*, s.472; **Kundakçı**, s.472; *CA-4*, s.612.

653) **Kundakçı**, s.370.

Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral **Atilla Ateş**.
16 Eylül 1998'de Suriye'yi sert bir dille uyardı. Bunun üzerine terör örgütü başı **Öcalan** Suriye'den sınır dışı edildi.

girişimler yapılmış, Suriye devlet adamlarıyla görüşmeler yapılmış ama bunlardan olumlu bir sonuç çıkmamıştı. Türkiye artık diyalog değil, sonuç istiyordu, **Öcalan**'ın Türkiye'ye teslim edilmesini istiyordu.

6 Ekimde, Mısır Cumhurbaşkanı **Hüsnü Mübarek**, Ankara'da Cumhurbaşkanı **Süleyman Demirel** ile görüştü. **Mübarek**, Şam'da Suriye Cumhurbaşkanı **Hafız Esad** ile görüştükten sonra arabuluculuk için Ankara'da Cumhurbaşkanı **Demirel** ile biraraya geldi.

Demirel, Türkiye Cumhuriyeti'nin kararlı olduğunu, Suriye'nin 14 yıldır açıktan desteklediği PKK'nın başı **Abdullah Öcalan**'ı ve örgüt karargâhını barındırması yüzünden büyük acılar yaşadığını, Suriye'ye karşı bugüne kadar büyük sabır gösterdiğini, sabrın taştığını, artık hiçbir esnekliğin gösterilemeyeceğini açıkça belirtti. **Demirel**, Suriye'nin PKK ile ilişkilerine dair hazırlanmış bir dosyayı da **Mübarek**'e verdi.

Hüsnü Mübarek, bu görüşmeden sonra Mısır'a dönerken Şam'a uğradı ve Şam Havaalanı'nda Suriye Devlet Başkanı **Hafız Esad** ile tekrar uzun süre görüştü.[654]

Türk hükümeti, 7 Ekimde, PKK ve Suriye ile ilişkiler konusunu TBMM'de açıkladı. TBMM'deki tüm partiler hükümetin arkasında olduklarını açıklayarak örnek bir davranış sergilediler.[655]

Türkiye, "Mısır eliyle Suriye'ye ültimatom" vermişti.[656] Türk hükümetinin, terörü beslemeye son vermesi için Şam yönetimine 45 gün süre tanıdığı haberleri 7 Ekimde basına yansıdı.[657]

Ültimaton etkili oldu. Türkiye'nin bu baskısı sonucu **Abdullah Öcalan**, 9 Ekim 1998'de Suriye'yi terk etmek zorunda kaldı. 11 Ekimde Başbakan **Mesut Yılmaz**, terör örgütünün elebaşı **Abdullah Öcalan**'ın Suriye dışına çıktığını kamuoyuna açıkladı.[658]

19 Ekimde Hatay'da Mustafa Kemal Üniversitesi'nce kendisine fahri doktorluk verilmesi dolayısıyla yaptığı konuşmada Cumhurbaşkanı **Süleyman Demirel**, Suriye'yi bir kez daha uyardı: *"Suriye'ye yeter artık dedik. Türkiye'nin gücünü kimse denemeye kalkmasın. Geçmişte deneyenler pişman olmuştur."*[659]

1998-1999:Türkiye Biraz Ağırlığını Koyunca Dünya Öcalan'a Dar Geliyor

Öcalan, Suriye'den çıkarılmasını ve ondan sonraki macerasını 21 Şubat 1999 günü Jandarma İstihbarat sorgusunda anlatmış. Kendisinden dinleyelim:[660]

---

654) *AA Kronoloji*, S.472: *CA-4*, s.612; **Yetkin**, *Kürt Kapanı*, s.62 vd., **Kundakçı**, s.357-358.
655) **Kundakçı**, s.359.
656) **Yetkin**, *op.cit.*, s.62.
657) *AA Kronoloji*, s.472.
658) *Ibid.*
659) *CA-4*, s.613.
660) **Öcalan**'ın bu anlattıkları, biraz kısaltılarak **Fikret Bilâ**, *Hangi PKK?*, s.79-85'ten aktarıldı.

"– 09 Ekim 1998-16 Şubat (1999) *tarihleri arası başınızdan geçen olayları anlatın.'*

*– **Hüsnü Mübarek** Suriye ile görüşünce ağa (K.) **Mervin Zirki** (Suriye El Muhaberat servisi) ve **Delil** ile birlikte geldi. Oradan ayrılmamı istediler. Lübnan'a da gidemeyeceğimi belirttiler. Bu konu Şam'daki evimde gerçekleşti. Zorla misafirlik olmaz diye **Delil**'e hazırlıkların yapılmasını ve pasaport ayarlamasını söyledim. **Delil, Abdullah Sarıkurt** adına bir pasaport getirdi.*

*Sahte pasaportları Suriye, Lübnan ve Avrupa'da kendimiz yapmaktayız. Bizim pasaportlar üzerinde yaptığımız sadece fotoğrafları değiştirmektir. Benim pasaportum Avrupa'dan geldi. Yunanistan'da bulunan temsilcimiz **Rozalin** (K) **Ayfer Kaya**'ya 'Gerekli hazırlıkları yap Yunanistan'a geleceğim' dedim. **Rozalin** Yunanistan'cayı öğrendiği için kılavuzluk yapacaktı. Yunanistan'daki dostlarımız **Badovas, Nazagaki** ve parlamenterlerden arkadaşları ile ilişki kurduğunu ve sonucun olumlu olduğunu söyledi. Şam'dan normal tarifeli uçak ile Atina'ya gittim. Evden ayrılıp uçağa gidene kadar El Muhaberat beni izledi. Uçak Stokholm'e gidiyordu ve kalabalık sayılırdı. Benim yanımda uçağa gidene kadar **Delil, Rozalin** ve El Muhaberat'tan **Ağa** vardı. Havaalanına kadar bizim kullandığımız araç ile gittik. **Delil** orada kaldı. **Delil**'e evi boşaltırsınız dedim. Irak'a doğru gitmelerini söyledim.*

*09 Ekim 1998 tarihinde oradan ayrıldım. Yolculuk 2 saat kadardı. Uçak içersinde tanınmamak için kendi kendimi kamufle ettim. Şam'dan ayrılışımızı, **Delil** ve evde kalan bazı gençler biliyordu. Atina'ya indik. Yunanistan istihbaratının üst düzey sorumlusu **Dimitri** sivil kıyafetliydi, bizi havaalanında gördü ve bir odaya götürdü. Bana **Abdullah Öcalan** olup olmadığımı sordu. Ben kendimi tanıtarak dostlarımızı beklediğimizi söyledim. Oraya gittiğimizde saat 12.00 sıraları idi. Bana 'Hayır, sizin burada kalma süreniz saat 17.00'ye kadardır' dedi. Dostlarımızın gelmesi için ısrar ettik. Ancak kabul etmediler. Başbakanlık talimatı ile*

gönderileceğimi söylediler. Bize uçakla Stokholm'e gönderileceğimizi söyledi. 'Karar verin ya da sizi geri göndeririz' dedi. Orada ***Rozalin****'den başka iki istihbarat yetkilisi vardı. Kendileriyle tartıştık, iltica hakkımız olduğunu söyledik. Kabul etmediler. Birkaç gün havaalanında bulunan otelde kalmak istediğimizi söyledik. Bunu da kabul etmediler. Daha önce* ***Mahir****'le görüşüp sıkışıklık olacağı takdirde gelebilirim dedim.* ***Mahir****, Duma'dan izin almış. Durumun sıkışık olması nedeniyle* ***Mahir****'le telefonla irtibat kurduk. Rusya'ya gelip gelemeyeceğimizi sorduk. Küçük bir uçak buldular. 8 kişilik bir jetti. Konuştuğumuz cep telefonu* ***Rozalin****'de idi. Uçağı Yunan yetkilileri ayarladı. 3 kişilik personeli ile biz vardık.*

3 saat içerisinde Moskova'ya gittik. ***Mahir*** *beni jeopolitik parlamento komisyon sorumlusu ve İstanbullu iki tüccar ile karşıladı. Tuttukları bir eve gittik. Pasaport kontrolü yapıldı. Ancak davetli olduğum için geçişte bir sorun çıkarılmadı. Havaalanından ev yarım saat sürdü. Ev iki katlı idi. Önü çimenli bir evdi. Evde mitropar (komisyon üyesi), birkaç yerli Kürt ve* ***Mahir*** *bulunuyordu. Moskova'da 30 gün kaldım. Bu süre içersinde baktık sıkıştırılıyoruz, Interpol meselesini söyleyip burada tutamayız dediler. Giderek sıkışma süreci başladı. Sıkıştırma, güvenlik ve istihbarat örgütünden geliyordu. Şahsi güvenliğimi ben İtalya'da iken kendisini yakan bir arkadaşla birlikte iki kadro sağlıyordu. Korumalardan birisinin adı* ***Ahmet****, diğeri* ***Cihat****'tı (****Cihat*** *daha önce Hakkâri tarafında ayağından yaralanmıştı).* ***Ahmet*** *Rusya'da temsilci idi. Rusya ile görüşmelerimizde* ***Mahir*** *ile Rusya Kürtlerinden bir tercüman bulunuyordu. Tercüman* ***Rüstem****'dir. Rusya'da* ***Primakov*** *işi düğümledi. Parlamento ile her türlü ilişkiler açıktı. Toplantılar olumlu idi. Hatta* ***Mahir*** *ayakta alkışlandığını söylüyordu. Herkes olumlu olmasına rağmen* ***Primakov*** *kesinlikle ülkeyi terk etmemizi istedi.*

Tekrar ülke aramaya başladık. Yunanistan'la tekrar ilişki kurmaya çalıştık. ***Rozalin*** *Yunanistan'da,* ***Kani*** *Avrupa'da uğraşıyordu. İtalya'da Yeniden Yapılanma Partisi milletveki-*

*li **Montovani**'nin istemi üzerine İtalya'yı seçtik. 12 Kasım 1998 günü saat 21.00'de yolcu uçağı ile İtalya'ya gittim. Beni, milletvekili **Montovani** isimli dostumuz ile **Ahmet Yaman** karşıladı. Pasaport aynıydı. İlk gelen polise ben PKK terör örgütü lideri **Abdullah Öcalan**'ım dedim. İltica etmek istediğimi söyledim. Daha sonra kendi işlemlerine başladılar. Sabaha doğru beni hastaneye götürdüler. Orada kontroller yapıldı. İltica süreci başladı. Pasaport meselesinden beni tutukladılar. İtalyanlar beni Türkiye'ye teslim etmeyeceklerini, ancak Şengen Anlaşması çerçevesinde Almanya'nın istemesi durumunda Almanya'ya iade edebileceklerini söylediler. Kaldığım zaman **Rozalin** de oradaydı. Ancak yanıma getirmediler. Onu ayrı bir yerde tuttular. Ancak tercümanım olan **Ahmet** günde bir kez yanıma geliyordu. Cep telefonu ile görüşmeme izin veriliyordu. Telefonla **Kani** ve **Mahir**'le konuştum. 10 gün içersinde İtalyan istinaf mahkemesi sahte pasaporttan yattığım sürenin yeterli ve serbest olduğumu söyledi.*

*Oradan polis kontrolünde cehennem vadisindeki villaya gittim. İtalyanlar bana evde serbest olduğumu ancak güvenlik nedeni ile evden ayrılmamam gerektiğini söylediler. Hatta evin alt katına İtalyan polisi yerleşti. Yanımda temsilcimiz **Ahmet Yaman** vardı. **Ahmet**'in cep telefonu ile görüşme yapabiliyordum. Gelen gazetecilerden **Nilgün Cerrahoğlu** ve **Tayfun Talipoğlu** ile görüştüm. Fransız savcının istemi üzerine eşyalarım üzerinde arama yapıldı. Bunun nedeni, orada bir kadro yakalanmış, onun benimle ilişkisini kanıtlayabilecek bir belge buldukları takdirde bana ülkeye girişi yasaklayacaklarmış. Sonradan benim anladığım Fransa, Almanya benzeri bir tutum izlemek istiyordu. Oraya gitmemem için bir tedbirdi, gelirsen tutuklarız anlamındaydı. Bu süreçte çok ziyaretçi geldi...*

Kaldığımız süreçte İtalyanlar 'Kalabilirsiniz ama hukukta verilebilecek bir kararla tutuklanabilirsiniz de' dediler. Bunu devamlı bir silah gibi kullanıyorlardı.

Rozalin (K) Ayfer Kaya, kendisi öğrencidir. Ailesi Manisa'dadır. Aramızda bir ilişki yoktu. Hatta serbest kaldıktan sonra Yunanistan'a gitti.

*İtalya'da iken **Rıza** ile kongre üzerine birkaç sefer **Botan**'la, birkaç sefer **Ferhat**'la görüşme yaptım. Onlar beni arıyorlardı. Ben sadece ne zaman arayabileceklerini söylüyordum.*

*İtalya'da iken ülke arayışına girdik. G. Afrika, Yunanistan, Moskova, Hollanda, Finlandiya, Baltık ülkelerine baktık. Libya'ya başvurmadım. Arap ülkelerine gitmeyi ben istemedim. Avrupa ülkelerinden gelen cevaplar Roma sürecinin aynı olacağı idi. Yalnız İngiltere kesinlikle gelmememi yazılı olarak gönderdi. Hiçbiri ne kabul ne de reddetti. Gelen cevaplar üzerine biz Moskova üzerinde durmaya başladık. İtalya baştan savmak istiyordu. **Mahir**'le görüşerek ve İtalyanlarla anlaşarak 16 Ocak 1999 tarihinde uçak ile İtalya'dan Rusya'ya hareket ettik. Bu esnada Güney Kıbrıs Rum kesiminde şu an üzerimde çıkan sahte bir pasaport ayarlanarak Rusya'ya gittim. Benim yanımda **Ahmet Yaman** vardı. Uçağın masrafları Avrupa temsilcimiz tarafından karşılandı.*

Bu arada Şam'dan ayrılırken yanımda 50 bin dolar vardı. Kaldığım süre içersinde yakalanana kadar bunun 15 bin dolarını harcadım. Yanımda 35 bin dolar bulunuyordu. Uçakta Kenya'dan gelirken kalan param, gözlüğüm, tespihim hep alındı. Ayrıca bir valizim daha vardı. Onun içersinde de ayakkabılarım ve birkaç adet giysim vardı.

*Rusya'da Novigrad Havaalanına geldik. Bizi bazı Kürt dostlar ve **Mahir** karşıladı. Kürt dostlar tamamen kendi ilişkilerimdir. Olaydan iç güvenlik haber aldı. Bana 1 hafta-10 gün içinde ayrılmam için zaman verildi. Havaalanından **Mahir**'in ayarladığı eve 2 saatte geldik. İtalyanların Rusya'ya gideceğimden 1 hafta öncesine kadar haberleri vardı. Novigrad Havaalanındaki görevlileri bizim arkadaşlar ayarladıkları için geçişte bir problem olmadı. Kürt dostlar bunu ayarlamak için bir miktar para dağıtmışlar. Ev dikkati çekmediği için özel eve gittim. Eve gittikten 2-3*

saat sonra güvenlik geldi. İç güvenlik yetkilileri bana ***Mahir****'in çok büyük hata yaptığını, beni kandırdığını söylediler. Tekrar* ***Rozalin*** *ile ilişki kurdum.* ***Rozalin*** *ile Yunanlı dost* ***Badovas*** *ve* ***Nagazakis***[661] *yanıma geldi. Rusya'ya özel küçük bir uçakla gelmişler. Uçağa kadar beni 3 güvenlik getirdi.*

1 Şubat 1999'da Yunanistan'a Novigrad'dan gittik. Bu sefer durumun ayarlandığını söylediler. Atina Havaalanında bizi yine aynı yetkili, ***Dimitris*** *karşıladı. İçeri sokmadılar. Orada anladım ki daha önceden herhangi bir ayarlama yapılmamış. Telaşla beni nereye gönderebileceklerini söylediler. Bir ara Kenya lafı geçti. Aceleyle beni uçakla Korfu adasına gönderdiler. Bana Yunanlılar baştan beri ne yapılacağını biliyorlar gibi geldi. Israrla bana benden sonra örgütün başına geçecek ismi soruyorlardı. O gece Korfu'da beni bir eve götürdüler. Sanıyorum istihbaratın kullandığı yarı askeri bir yerdi.* ***Badovas*** *Atina'da kalmıştı. Benim yanımda* ***Mehmet*** *(K)* ***İbrahim*** *(soyadını hatırlamıyorum, Midyatlı),* ***Dilan*** *(K)* ***Şemsi Kılıç****, Yunanlı* ***Corc****, onun yanında biri ve* ***Rozalin*** *vardı.*

Korfu Adası'ndan uçakla ayrıldık. Oradan Misk'e (Minsk olacak- BNŞ) *götürüldük. Hollanda'da avukat* ***Berita*** *ile görüştük. Minsk'e Hollanda'ya gitmek için uçak gelecekti. Yunanlı pilotlar beni bir an önce havaalanında indirip geri dönmek istiyorlardı. Ancak ben uçak gelmediği için inmedim. Bu arada bütün Avrupa ülkelerinin havaalanlarının bana kapatıldığını duydum.*

Avukat ***Berita****'yı Med TV olayında* ***Corc*** *olarak bildiği* ***Aristo*** *bulmuştu.* ***Berita*** *1-2 yıldır avukatlığımızı yapıyordu. Bizden para almıyordu. Zengindi. Ancak ün peşinde olabileceğini sanıyorum. Kocası* ***Baybaşin****'in avukatıdır. İstihbarat servisinin bir elemanı da olabilir.*

Bizi Hollanda'ya götürecek uçak gelmediği için tekrar Atina'ya döndük. Uçak değişikliği yapıldı. Benle ***Mehmet*** *Kenya'ya gönderildik. Burada bizi Yunan elçilik görevlileri karşıladı. Elçiliğe gö-*

661) **Nagazakis** ismi metinde "**Nazagaki**" olarak da geçmektedir.- BNŞ.

türüldük. Elçi eskiden NATO'da çalışmış. Adı **Kostunas***'tı. Orada iltica talebinde bulunduk. Elçilikten bizi elçilik dışındaki evlere göndermek istediler. Yunanistan'dan da bir avukat geldi. Adı* **Filfilas** *olacak. Yazılı olarak bunlara iltica talebinde bulundum. Bunun amacı orada bulunduğumu belgelemekti.*

En son gün elçiyi Kenya Dışişleri çağırdı. Geldi. Bana, 'Saat 17.00'de havaalanına gideceksiniz, buradan istediğiniz yere gidebilirsiniz' dedi. Ben Amsterdam'a gideceğimizi söyledim. Biz havaalanına elçilik aracı ile diplomatik dokunulmazlığından dolayı gitmek istediğimizi söyledik. Kabul etmeyince aramızda sert tartışmalar oldu. Kenyalı görevlilerce bu kabul edilmedi. Sonuçta Kenyalılar beni arkadaşlarımdan soyutlayarak kendi araçları ile havaalanına getirdi. Uçağa bindim. Birden etrafımız sarıldı. Hemen yere yatırıldım ve yakalandım."

Abdullah Öcalan'ın anlattığı budur.

Görülen o ki, Türkiye biraz ağırlığını koyunca dünya **Öcalan**'a dar gelmiştir. Dost bildikleri onu Türkiye'ye karşı kullanmış, kullanmışlar, sonra silkeleyip bir kenara itivermişlerdir. Onlar, **Öcalan**'ın dostu değil, Türkiye'nin hasımları idiler sadece. Güvendiği dağlara kar yağdığını gören **Öcalan**, rüzgâr değişince dünyanın kaç bucak olduğunu anlamıştır, sanırız. Yeryüzünde başını sokacak bir kulübe bile bulamayan, hiçbir ülke tarafından kabul edilmeyen, istenmeyen kişi, *persona non grata* **Abdullah Öcalan**'ı yine kendi ülkesi Türkiye paklayacaktır.

Öcalan'ın Anlattıklarına Kısa Kısa Eklemeler

19 Ekim 1998: Rusya'nın Ankara Büyükelçisi **Lebedev**, *"Abdullah Öcalan Rusya'da yok"* dedi (**Kundakçı**, s.371).

20 Ekim: Başbakan **Mesut Yılmaz**, **Abdullah Öcalan**'ın bir haftadan beri Moskova'nın bir banliyösünde bulunduğunu söyledi ve Rusya'dan iadesini istedi (**Kundakçı**, s.371; *CA-4*, s.613).

27 Ekim: Türkiye Rusya'ya *"Terörist başını iade edin"* notası verdi (**E. Demirel**, s.213).

29 Ekim: Rusya Dışişleri Bakan Yardımcısı **İgor İvanov**, Ankara'da, Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılı kutlamalarına katıldı. **İvanov**, Rusya'nın, teröristleri ülkesinde barındırmaya niyetli olmadığını ve **Abdullah Öcalan**'ı yurtdışına göndermeye kararlı olduğunu **Mesut Yılmaz**'a bildirdi. **Öcalan**'ın Rusya'da kalmayacağı garantisini verdi (**Kundakçı**, s.366, 371).

4 Kasım: PKK'nın başı **Abdullah Öcalan**'ın Moskova yakınında olduğu, Rusya'dan siyasi sığınma istediği, bu amaçla Rusya Parlamentosu alt kanadı **Duma**'ya mektup yazdığı belirlendi. **Duma**, büyük çoğunlukla kabul ettiği bir kararla, **Öcalan**'a sığınma hakkı verilmesi için Devlet Başkanı **Boris Yeltsin**'e çağrıda bulundu. Ancak Rusya Bakanlar Kurulu, **Öcalan**'a sığınma hakkı vermeye yanaşmadı (*AA Kronoloji*, s.474; **Kundakçı**, s.366; *CA-4*, s.613).

5 Kasım: Rusya İçişleri Bakanı **Sergei Stepaşin**, Rus Hükümetinin, terör örgütü PKK'nın başı **Abdullah Öcalan**'a sığınma hakkı vermeyeceğini söyledi (*AA Kronoloji*, s.476).

11 Kasım: Terör örgütü PKK'nın elebaşı **Abdullah Öcalan**'ın, Belarus'a sığınma girişiminde bulunduğu, bu talebinin reddedildiği bildirildi (*AA Kronoloji*, s.477).

12 Kasım: Türkiye'nin baskısı ile Rusya'dan da ayrılan bölücübaşı **Öcalan** saat 22.00'de Roma Havaalanına indi. **Öcalan**, burada sahte pasaport kullanmaktan tutuklandı (**E. Demirel**, s.213, **Kundakçı**, s.394; *CA-4*, s.613).

13 Kasım: Rusya Başbakanı **Yevgeni Primakov**, Başbakan **Mesut Yılmaz**'a gönderdiği mesajda, *"Terör örgütünün elebaşı **Abdullah Öcalan** bugünden itibaren Rusya topraklarında bulunmamaktadır ve bundan sonra Rusya topraklarına girişine izin verilmeyecektir"* dedi (*AA Kronoloji*, s.477).

• Türkiye, İtalya'da bulunan **Öcalan**'ın Türkiye'ye iadesi için resmen başvuruda bulundu (*CA-4*, s.613).

• Almanya'da bulunan Emniyet Genel Müdürü **Necati Bilican**, terör örgütünün elebaşı **Abdullah Öcalan**'ın İtalya'da yakalandığı bilgisinin kendisine ulaştığını söyledi. **Öcalan**'ın, Rus Havayolları ile 12 Kasım saat 22.00'de Roma Havaalanına iniş yaptığı ve burada gözaltına alındığı bildirildi. **Öcalan**'ın hasta olduğunu beyan etmesi üzerine Roma'daki bir askeri hastanede sağlık kontrolünden geçirildiği ve bu hastanede tutulduğu belirtildi. **Öcalan**'ın avukatlığını hükümet ortağı Yeşiller Partisi'nden bir milletvekilinin yapacağı açıklandı (*AA Kronoloji*, s.477).

15 Kasım: İtalya Dışişleri Bakanı **Lamberto Dini**, Türkiye'nin, terör örgütü PKK'nın başı **Öcalan**'la ilgili iade talebini aldıklarını belirterek, *"Huzurlu ve sakin bir şekilde gerekli incelemeyi yapmak için yetkililere gerekli zamanı vermek zorundayız"* dedi (*AA Kronoloji*, s.477).

16 Kasım: İtalyan hükümet yetkililerinin, **Öcalan**'ı koruyan ve Türkiye'yi suçlayan açıklamaları, Türk yetkililerin ve vatandaşların sert tepkilerine neden oldu. **Öcalan**, Roma'da sorgu yargıcı tarafından sorgulandı (*AA Kronoloji*, s.477).

17 Kasım: Cumhurbaşkanı **Süleyman Demirel**, İtalya'nın, PKK terör örgütünün elebaşını himayeye kalkışamayacağını söyledi. **Öcalan**, İtalyan hâkimler tarafından ilk kez sorgulandı (*AA Kronoloji*, s.478, **E. Demirel**, s.213).

Öcalan'ın iadesine yanaşmayan İtalya'ya tepkiler artıyor; İtalyan mallarına boykot çağrısı yapıldı (*CA-4*, s.613).

18 Kasım 1998: ABD, terör örgütü elebaşı **Öcalan**'ı Türkiye'ye iade etmesi için İtalya'ya çağrıda bulundu (*AA Kronoloji*, s.478). Avrupa Parlamentosu, İtalya dahil hiçbir Avrupa ülkesinde **Öcalan**'a siyasi sığınma hakkı verilmemesi kararını açıkladı (**E. Demirel**, s.213). Türkiye'de İtalya'ya karşı protesto gösterileri sürüyor. Erzurum'daki mitinge yaklaşık 35 bin kişi katıldı (*CA-4*, s.613).

20 Kasım: Roma İstinaf Mahkemesi **Öcalan**'ı serbest bıraktı (**E. Demirel**, s.213). Almanya Hükümet Sözcüsü **Uwe Karsten Heye**, Almanya'nın, **Öcalan**'ın Roma'dan iadesinin şimdilik istenmeyeceğini açıkladı (*AA Kronoloji*, s.478).

21 Kasım: Roma İstinaf Mahkemesi'nin terör örgütü elebaşı **Abdullah Öcalan** hakkında verdiği Roma'da "mecburi ikamet" kararı, İtalya Dışişleri Bakanlığı tarafından Türkiye'nin Roma Büyükelçiliğine ulaştırıldı (*AA Kronoloji*, s.478).

22 Kasım: İtalya'ya karşı protesto gösterileri ve İtalyan mallarına boykot sürüyor: Kayseri'de siyasi partilerce düzenlenen mitinge yaklaşık 100 bin kişi katıldı; İstanbul'da şehit anneleri İtalyan Konsolosluğuna yürüdü (*CA-4*, s.613).

25 Kasım: İtalya Başbakanı **Massimo D'Alema**, **Öcalan** konusunda düşüncelerini almak için Avrupa ülkelerine geziye çıktı ve ilk gittiği Almanya'da Başbakan **Schröder** ile görüştü. İki Başbakan terörist başının bir uluslararası mahkemede yargılanması konusunda görüş birliğine vardılar (**Kundakçı**, s.373).

27 Kasım: Türkiye'nin savunma avukatları Roma Temyiz Mahkemesi'ne başvurarak Roma İstinaf Mahkemesi'nin 20 Kasımda terör örgütü PKK'nın elebaşı hakkında aldığı mecburi ikamet kararının temyiz edilmesi talebinde bulundu (*AA Kronoloji*, s.479).

Almanya Başbakanı **Gerhard Schröder**, terör örgütü elebaşı **Abdullah Öcalan**'ın İtalya'dan iadesinin istenmeyeceğini açıkladı (*AA Kronoloji*, s.479).

28 Kasım: İtalya ve Almanya Başbakanlarının, **Öcalan**'ın uluslararası mahkemede yargılanması konusunda görüş birliğine vardıkları açıklandı. Bu açıklamaya Türkiye Başbakanı **Mesut Yılmaz** sert yanıt verdi (**Kundakçı**, s.373).

İtalya Başbakanı **Massimo D'Alema**, *"Eğer Öcalan'ı yargılamak mümkün değilse, kendisi ülkemize yasadışı yoldan giren AB dışı bir ülke vatandaşı olacaktır, dolayısıyla ya siyasi sığınma vardır ya da uzaklaştırılması söz konusudur"* dedi (*AA Kronoloji*, s.479).

30 Kasım: **Öcalan**'ın Türkiye'ye iadesi istemini içeren 900 sayfalık dosya İtalyan yetkililere iletildi (**E. Demirel**, s.213).

MGK toplantısında, terör örgütünün elebaşı **Öcalan**'ın İtalya'da yakalanmasından sonraki gelişmeler değerlendirildi (*AA Kronoloji*, s.479).

1 Aralık: ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü **James Rubin**, *"Bizim için Öcalan meselesi bir terör vakasıdır"* dedi. **Rubin**, ABD için önceliğin, terör örgütünün elebaşı **Abdullah Öcalan**'ın adalet önüne çıkarılması olduğunu bildirdi (*AA Kronoloji*, s.479, **Kundakçı**, s.381).

2 Aralık: **Öcalan**'ın Türkiye'ye iadesi istemini içeren dosya İtalya Dışişleri Bakanlığı'na verildi (*AA Kronoloji*, s.480). İtalya, **Öcalan**'ı geri göndermek için Rusya'ya rüşvet önerdi: İtalya Dışişleri Bakanı **Lamberto Dini**, Rusya'ya yaptığı ziyarette, Rus yetkililere, **Öcalan**'ı geri almaları halinde, Rusya'nın IMF'de bloke edilmiş bulunan 8 milyar dolar kredisinin önünü açacakları vaadinde bulundu. Rusya bu öneriyi kabul etmedi (**Kundakçı**, s.375).

9 Aralık: İtalya Dışişleri Bakanı **Lamberto Dini**, İtalya Parlamentosu Dışişleri Komisyonu'nda yaptığı konuşmada, **Abdullah Öcalan**'ın Moskova'ya yolculuğunu ve burada kalışını aşırı milliyetçi **Jirinovski**'nin düzenlediğini ancak **Yevgeni Primakov** hükümetinin, **Öcalan**'ın Rusya'da olduğunu öğrendiği zaman onu sınır dışı etme kararı aldığını söyledi (*AA Kronoloji*, s.481).

15 Aralık: **Öcalan**, Roma'da İtalya İstinaf Mahkemesi 4. Ceza Bölümü önüne çıkarıldı, burada zorunlu ikamet kararı kaldırılarak **Öcalan** serbest bırakıldı (**Kundakçı**, s.379).

23 Aralık: İtalya Başbakanı **Massimo D'Alema**, yaptığı basın toplantısında, **Abdullah Öcalan**'ın mevcut koşullarda *"özgür bir adam olduğunu"* söyledi. **D'Alema**, **Öcalan**'ın İtalya'dan ayrılmasının mümkün olduğunu da ekleyerek İtalya dışına gönderilmesi için üçüncü bir ülke ile hiçbir pazarlık yapılmadığını söyledi; **Öcalan**'ın yeniden Rusya'ya döndüğü yolundaki haberleri ise doğrulamadı (*AA Kronoloji*, s.483).

16 Ocak 1999: İtalya, **Öcalan**'ın İtalya'yı terk ettiğini açıkladı. Avrupa ülkelerine yaptığı sığınma başvurusu kabul edilmeyen **Öcalan**, yeniden Rusya'ya döndü. Rusya, **Öcalan**'a, ülkeden ayrılması için 10 günlük süre verdi (**Demirel**, s.214; *CA-4*, s.638).

29 Ocak: **Öcalan**, emekli Yunanlı donanma subayı **Andonis Naksakis** eşliğinde Lear jetle 21.15'te Yunanistan'a geldi (**E. Demirel**, s.214; **Kundakçı**, s.394).

31 Ocak: **Öcalan**, Lear jeti ile Atina'dan Hollanda'ya uçtu fakat Hollanda inişe izin vermedi. Uçak, oradan Belarus'un başkenti Minsk'e hareket etti. Belarus da **Öcalan**'ın uçağına iniş izni vermedi, bunun üzerine uçak Atina'ya geri döndü (**E. Demirel**, s.214; **Kundakçı**, s.394).

1 Şubat 1999: **Öcalan**'ın uçağı şafaktan önce Atina uluslararası havaalanına döndü. Ancak uçak, güvenlik nedenleri ile öğleden sonra Korfu adasına yönlendirildi. **Öcalan** burada Yunan yetkililer tarafından sağlanan bir evde kaldı (**E. Demirel**, s.214).

2 Şubat 1999: Yunan Dışişleri Bakanlığı, **Öcalan**'ı Kenya'ya gönderdi. Bakanlık, **Öcalan**'ın, başkent Nairobi dışında bir Yunanlıya ait olan evde kalmasını planlıyordu; ancak **Öcalan**, Yunan Büyükelçiliği'nin Nairobi'deki rezidansında kalmayı istedi. Yunanlı yetkililer, **Öcalan**'a siyasi sığınma verebilecek diğer Afrika ülkeleri ile görüşmelere başladı (**E. Demirel**, s.214).

14 Şubat 1999: Kenya güvenlik kuvvetleri, Nairobi'deki Yunanistan Büyükelçiliğini ve büyükelçinin rezidansını kuşattı. **Öcalan**, Yunan büyükelçisinin rezidansından, Hollanda'ya gitmek üzere havaalanına giderken yolda kayboldu (**E. Demirel**, s.215).

1999: Abdullah Öcalan Türkiye'de Adalet Önünde

16 Şubat 1999 günü, **Abdullah Öcalan** Kenya'nın başkenti Nairobi'de Türk güvenlik güçlerince yakalanarak sabaha karşı Türkiye'ye getirildi ve İmralı Cezaevi'ne konuldu.

Bölücü terörist başı **Öcalan** Kenya'nın başkenti Nairobi'den Türkiye'ye getiriliyor (16 Şubat 1999).

Öcalan'ın yakalanıp Türkiye'ye getirildiği Başbakan **Bülent Ecevit** tarafından açıklanınca şehit aileleri ve halk, sokaklara dökülerek gösteriler yaptılar. Terör örgütü yandaşları da Avrupa ülkelerinde Yunanistan temsilciliklerini hedef alan eylemler düzenlediler.

Öcalan'ın, İtalya'dan ayrıldıktan sonra ikinci kez Rusya'ya gittiği, burada barınamayacağım anlayınca Hollanda'ya geçmeye çalıştığı ancak uçağına iniş izni verilmediği belirlendi.

Hiçbir Avrupa ülkesi tarafından kabul edilmeyen **Öcalan**'ın, Yunanlıların teşvikiyle Yunanistan'a geldiği ancak Türkiye'den çekinen Yunan yetkililerin, **Öcalan**'ı sahte kimlikle Yunanistan'ın Nairobi Büyükelçiliği'ne gönderdikleri anlaşıldı. Kenyalı yetkililerin "bir şekilde" bu olaydan haberdar oldukları ve Yunanlıları uyardıkları, Büyükelçilikten ayrılmak zorunda kalan **Öcalan**'ın

havaalanına giderken yolda düzenlenen operasyonla yakalandığı anlaşıldı.[662]

Yunan politikacılarının terörist başı **Öcalan**'a kanat gerdiklerinin ortaya çıkması üzerine 18-19 Şubat günleri Yunanistan karıştı. Dışişleri Bakanı **Theodoros Pangalos**, Kamu Düzeni Bakanı **Flipos Paçalnikos** ve İçişleri Bakanı **Alekos Papadapulos** istifaya zorlandılar ve bakanlık koltuklarını kaybettiler.[663]

Terör örgütü PKK'nın elebaşı **Abdullah Öcalan**'ı sorgulamak üzere üç Devlet Güvenlik Mahkemesi savcısı ve 5 kişilik uzman ekip, 21 Şubat 1999 günü helikopterle İmralı Adası'na gitti.[664]

Abdullah Öcalan, İmralı Adası'ndaki sorgusunda, Yunanistan'da PKK'nın eğitim yaptığı iki kampın bulunduğunu ve bu ülkenin kendisine pasaport sağladığını söyledi. Cumhurbaşkanı **Süleyman Demirel**, 22 Şubat 1990 günü Filipinler Devlet Televizyonu'na verdiği demeçte, Yunanistan'ı sert bir dille uyardı: *"PKK terörünün işbirlikçisi olduğu ortaya çıkan Yunanistan'a bir şans daha veriyor, bu ülke yöneticilerini, uluslararası hukuk yükümlülüklerine uymaya davet ediyorum"* dedi.[665]

DGM savcıları **Nuh Mete Yüksel, Talat Şalk** ve **Hamza Keleş**, terör örgütü PKK'nın elebaşı **Abdullah Öcalan**'ın sorgusunu 23 Şubatta tamamladılar. Tutuklanması istemiyle yedek hâkimliğe sevk edilen **Öcalan**, Adalet Komisyonu kararı ile özel olarak görevlendirilen Ankara 2 No'lu DGM'nin sivil yedek üyesi **Mehmet Maraş** tarafından da sorgulandıktan sonra Türk Ceza Kanunu'nun 125. Maddesi uyarınca, "vatana ihanet" suçundan tutuklandı.[666]

28 Şubat 1999 günü, şehit aileleri, terör örgütünün elebaşı **Abdullah Öcalan**'ın tutuklu bulunduğu İmralı Adası'nın "kapısı"

662) *AA Kronoloji*, s.487; **Kundakçı**, s.13, 385; **Demirel**, s.215; *CA-4*, s.639.
663) *AA Kronoloji*, s.488, **Kundakçı**, s.393.
664) *AA Kronoloji*, s.488.
665) *Ibid.*, s.488; *CA-4*, s.639.
666) *AA Kronoloji*, s.488.

konumundaki Mudanya'da, yaklaşık 5 bin kişinin katıldığı bir miting yaptılar ve terörist başının idam edilmesini istediler.[667]

Aynı gün, terör örgütü PKK'nın elebaşı hakkında hazırlanan 139 sayfalık iddianamede, örgütün tüm eylem talimatlarının **Abdullah Öcalan** tarafından verildiği belirtildi. İddianamede, terör örgütüne destek veren ülkeler de tek tek sayıldı. **Öcalan**'ın idamı istendi. Terör örgütü elebaşının, İmralı Adası'nda cam bir kafes içinde yargılanacağı açıklandı.[668]

30 Nisan 1999'da Ankara 2 No'lu DGM, **Abdullah Öcalan**'ın yargılanmasına gıyabında başladı. Mahkeme, yargılamanın 31 Mayıs Pazartesi gününden itibaren İmralı Adası'nda kesintisiz olarak sürdürülmesine karar verdi.[669]

Ve Öcalan İdama Mahkûm Ediliyor

31 Mayısta, **Abdullah Öcalan**'ın kesintisiz olarak yargılanmasına İmralı Adası'nda başlandı. **Öcalan**, vatan hainliği, devletin ülkesi ve egemenliğine karşı suç işlemek iddiasıyla idam istemiyle yargılanıyor.

Sanık **Öcalan**, 139 sayfalık iddianameye, 110 sayfalık savunmayla karşılık verdi ve mahkemedeki ilk konuşmasında, *"Tüm şehit ailelerinin yaşadığı acıyı yürekten paylaşıyorum. Bundaki sorumluluk payımdan dolayı kendilerinden özür diliyorum. Devletin hizmetinde çalışmak istiyorum. Barış ve kardeşlik için devletin hizmetinde çalışma isteğimi ve kararlılığımı, saygı ve şükranla belirtmek istiyorum. Barış ve kardeşlik için yaşamak istiyorum"* dedi.[670]

8 Haziranda, Ankara 2 No'lu DGM Cumhuriyet Başsavcısı **Cevdet Volkan** ve DGM Cumhuriyet Savcısı **Talat Şalk**, esas hakkındaki mütalaalarında, **Abdullah Öcalan**'ın TCK'nın

667) *Ibid.*; *CA-4*, s.639.
668) *Ibid.*, s.491.
669) *AA Kronoloji*, s.491; *CA-4*, s.642.
670) *AA Kronoloji*, s.493; **Kundakçı**, s.398; *CA-4*, s.643.

125'inci maddesine göre idamını talep ettiler. Mütalaalarında şu ifadelere yer verildi.

*"Sanık **Öcalan**, savunmasında samimi değildir. Silahlı çete, PKK'nın kuruluş amacı olan müstakil Kürdistan'ı kurmak amacından vazgeçmemiştir", "Tek taraflı ateşkes ilanı, siyasi ve diplomatik hamle imkânı kazanmak içindir", "Çok sayıda Kürt asıllı Türk vatandaşının çocukları, PKK çetelerince şehit edilmişlerdir", "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde Kürtlere yapılmış ne bir baskı, ne de Kürtlerin inkârı vardır", "Sanık **Öcalan**'a uluslararası hukuk açısından ve yargılama yönünden ayrıcalık tanınması, siyasi kişilik tanınarak statü kazandırılması hukuk dışıdır."*

Dava, sanık avukatlarının savunmalarını hazırlamaları için 15 gün ertelendi.[671]

Terör örgütü PKK'nın elebaşı **Abdullah Öcalan**'ın yargılanmasına, 15 günlük aradan sonra 23 Haziranda yeniden başlandı. **Öcalan**, savunmasını, *"Bugüne kadar yapılanların sorumluluğunu taşıyorum", "Mevcut çatışmayı sürdürmek amacı aşıyor", "Benim savunmam hukuki değil, siyasidir", "Kürtlerin siyasi ve demokratik hakları, Türkiye Cumhuriyetsiz ve ona rağmen olmaz", "Eylemlerde payıma düşeni inkâr etmiyorum", "Demokratik Cumhuriyetle bütünleşmek, hizmet etmek bir erdemdir"* sözleriyle yaptı.[672]

24 Haziranda savcı, sanık **Abdullah Öcalan** için TCK'nın 125'inci maddesine göre idam cezası isteğini tekrarladı.

29 Haziran 1999 günü, Ankara 2 No'lu DGM, terör örgütü PKK'nın elebaşı **Abdullah Öcalan**'ı idam cezasına çarptırdı. Yargılanmasında son sözü sorulan **Öcalan**, *"Vatana ihanet suçlamasını kabul etmiyorum"* dedi.

Öcalan, Türk Ceza Kanunun 125'inci maddesi uyarınca ölüm cezasına mahkûm edildi. Bu madde şöyledir: *"Devlet toprakla-*

671) *AA Kronoloji*, s.494.
672) *AA Kronoloji*, s.494; *CA-4*, s.643.

rının tamamını veya bir kısmını yabancı bir devletin hâkimiyeti altına koymaya veya devletin istiklalini tenkise veya birliğini bozmaya veya devletin hâkimiyeti altında bulunan topraklardan bir kısmını devlet idaresinden ayırmaya matuf bir fiil işleyen kimse, ölüm cezasıyla cezalandırılır."

Ankara 2 numaralı Devlet Güvenlik Mahkemesi, **Öcalan**'ın ceza indirimini öngören TCK'nın 59'uncu maddesinin sanığa uygulanmasına yer olmadığına hükmetti. Ankara 2 No'lu DGM ayrıca, sanığın TCK'nın 31'inci maddesine göre ömür boyu kamu hizmetlerinden yasaklanmasını da kararlaştırdı.[673]

1 Temmuzda **Öcalan**'ın idama mahkûm edilmesinin yankıları sürüyor. Başbakan **Bülent Ecevit**, *"Türkiye'de yasal süreçleri etkilemeye çalışanlar, Türk kamuoyundan tepki görürler. Biz, Avrupa Birliği'ne göre siyasal karar almayız"* dedi.[674]

25 Kasım 1999'da, Yargıtay 9. Ceza Dairesi, **Abdullah Öcalan**'a verilen idam cezasını onayladı.[675]

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, 21. yüzyıla girerken bölücü PKK terörünü denetim altına almış, terörist başı **Abdullah Öcalan**'ı adalet önüne çıkarmış ve idam cezasına çarptırmış bulunuyordu.

Milli Güvenlik Kurulu'nun 27 Mart 1998 tarihindeki toplantısında da belirtildiği gibi, PKK terörü birinci tehdit olmaktan çıkmış, "tehdit sıralamasında irtica, bölücülüğün önüne geçmişti."[676]

673) *AA Kronoloji*, s.495; **Kundakçı**, s.402 vd.; *CA-4*, s.643.
674) *AA Kronoloji*, s.485.
675) *Ibid.*, s.506; *CA-4*, s.648; **Kundakçı**, s.409.
676) *CA-4*, s.603.

PKK Terör Örgütü Eylemlerinin 20 Yıllık Dökümü (1984-2004)

Emniyet Genel Müdürlüğü Kayıtlarına Göre 1984- 4 Haziran 2004 Tarihleri Arasındaki Dönemde PKK Terör Örgütünün Gerçekleştirdiği Eylemler İstatistiği[677]

EYLEMLER

Saldırı.....7090
Çatışma.....8798
Gasp.....420
Adam Kaçırma.....1086
Patlama.....3747
Propaganda Eylemleri.....4611
(*Bildiri, pankart, afiş asma, yazılama, kanunsuz toplantı*)
TOPLAM.....25752

ELE GEÇEN TERÖRİST

Ölü terörist.....19453
Yaralı terörist.....768
Yakalanan terörist.....78890
Teslim olan terörist.....3114
TOPLAM 102225

ŞEHİTLER

Şehit asker.....4092
Şehit polis.....260
Şehit geçici köy korucusu.....1277
Sivil.....4535
TOPLAM.....10164

677) **Fikret Bilâ**, *Hangi PKK?*, Ekler bölümü.

YARALILAR

Yaralı asker.....8950
Yaralı polis.....1252
Yaralı geçici köy korucusu 1767
Yaralı sivil.....5904
TOPLAM.....17874

ELE GEÇEN SİLAHLAR

Ağır ve uzun namlulu.....26686
Tabanca.....5896
Bomba.....23346
Mermi.....2999058

Son Birkaç Söz

Barış ve Savaş

Türkiye Cumhuriyeti'nin en büyük başarısı barış olmuştur. Türkiye, 85 yıldır topyekûn bir savaş görmedi. Osmanlı kuşakları ise böyle barış görmemiş, sık sık savaş görmüşlerdi. Bu kadar uzun bir barış dönemi Osmanlı dedelerimize hiç nasip olmamıştı. Cumhuriyet'in üç kuşağı barış içinde doğdu, barış içinde yaşıyor, barış içinde serpiliyor. Cumhuriyet Türkiyesi barış sayesinde büyüdü, kalkındı, sayısız başarılara imza attı. Türkiye, bundan sonra da durmadan başarıdan başarıya koşacak, daha nice nice büyük başarılara imza atacak ve "çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine" çıkacaktır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti büyük devlettir, Türkiye'nin hedefi de büyüktür, çok büyük.

Gerçi, Cumhuriyet Türkiyesi'ni bir savaşa sokamamış olanlar, uğraşa uğraşa sonunda Türkiye'nin başına bir bölücü terör belası sarmışlardır; Türkiye'ye zarar vermektedirler. Bunu bugün milletçe acıyla yaşıyoruz. Ama barış devam ettikçe bu bela eninde sonunda bitecek, bitirilecektir. Bundan hiç şüphemiz yoktur, kimsenin de şüphesi olmasın. Şunu not edelim: Bizim tarihimizde, isyanla, ayaklanmayla, terörle hiçbir zaman hiçbir yere varılamamıştır. Türkiye, en zayıf olduğu zamanlarda bile iç ayaklanmaları, isyanları, terörü tepelemiştir. Bugün de tepeleyecektir, yarın da. Terörden medet umanlar biraz Türk tarihine baksınlar.

Osmanlı Devleti savaşlarla parçalanmıştır; isyanla veya terörle değil. Her savaş var olan statükoyu değiştirir. Gerileme döneminde Osmanlı'nın sürüklendiği hemen her savaşta taşlar yerinden oynamış, haritalar yeniden çizilmiştir. Yeni haritalar çizilirken, iyi yürekli Osmanlı ecdadımız yapayalnız kalmış; dost ve müttefiklerinin de düşmanla bir olduklarını görmüştür. Osmanlı, savaş meydanından zaferle döndüğü zaman bile, barış masasından toprak kaybederek kalkmıştır. Zaferle çıktığı savaşlar sonun-

da bile yeni topraklar kaybetmiştir. Osmanlı coğrafyasında irili ufaklı yeni devletler böyle ortaya çıkmıştır.

Osmanlı Devleti'nin son dönemine bakarak Türkiye'den de toprak koparabileceğini düşünenler varsa bunlar hayal dünyasında yaşıyorlar demektir. O tarih kapanmıştır, yeniden açılmamak üzere kapanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Osmanlı Devleti değildir; asla Osmanlı ile kıyaslanamaz. Osmanlı Devleti bir imparatorluk idi, çok milletli bir imparatorluk. Hemen her imparatorluk gibi yükseldi, durakladı, geriledi ve altı yüzyıl yaşayıp dağıldı. Türkiye, bir ulus devlettir, tek uluslu, tek bayraklı, gülle gibi bir devlet. İmparatorluk değil, Cumhuriyettir. Gençtir, dinamiktir, enerjiktir ve yükselişte dir. Henüz birinci yüzyılını bile doldurmamıştır. Devlet hayatında yüzyıl ne ki, Türkiye, sonsuza doğru yücelmektedir.

Osmanlı coğrafyası heterojendi, dağınıktı. Türkiye coğrafyası homojendir, topludur. Anadolu, derli toplu bir bütündür, başlı başına bir bütün, tek başına bir bütün. **Kurtuluş Savaşı** bir bakıma Anadolu'nun bütünlüğü için yapılmıştır. Lozan'da, Anadolu'nun bütünlüğü için yedi ay diplomatik savaş verilmiştir. Anadolu'nun bütünlüğü vatanın bütünlüğüdür. Türk ulusu vatanın bütünlüğünün bilincindedir. Cumhuriyet kuşakları vatanın bütünlüğü üzerine titrer. Mehmetçik vatanın bütünlüğü için nöbettedir; bunun içindir ki halen doğuda şehit vermekteyiz. Türkiye'nin Dördüncü Cumhurbaşkanı **Cemal Gürsel**, *"Doğu illeri vatanımızın hem kapısı, hem kalesidir"* diyordu. *"Doğu illeri elimizden çıkarsa Orta ve Batı Anadolu'da da tutunmamız kolay olmaz"* diye uyarıyordu.[678] Bu uyarıyı unutmadık, unutmuyoruz. Dün bunun için şehit verdik, bugün de veriyoruz. Vatanımız güvendedir. Bir savaşa sürüklenmediğimiz müddetçe hiçbir korkumuz, kaygımız yoktur.

Yine ünlü Mareşal **Moltke**'nin tespitini hatırlayıp tekrarlıyoruz. Ne diyordu eski Prusya Genelkurmay Başkanı, *"Çok eskiden*

678) **M. Şerif Fırat**, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, 2. baskıya **Cemal Gürsel**'in "Sunuş"u, s.3.

beri Avrupa politikası" diyordu, *"Osmanlı hükümetini menfaatlerine aykırı savaşlara sürüklemiş, yahut vilayetlere mal olan barışlara zorlamıştır..."* Avrupa politikası, Cumhuriyet Hükümetini de "menfaatlerine aykırı savaşa sürüklemeyi" denemiştir. Özellikle Almanya, İngiltere ve Fransa, Türkiye'yi kendi yanlarında **İkinci Dünya Savaşı**'na çekebilmek için sırayla Ankara'nın kapısını çalmışlar, Türk hükümetine diplomatik baskı üstüne baskı uygulamışlardır. Müttefikler arası konferanslarda Türkiye'yi savaşa sokma konusu tekrar tekrar masaya getirilmiştir. Yetmemiş, İngiltere Başbakanı **Churchill** kalkıp Adana'ya gelmiş, Alman suikastçılardan sakındığı için bir otelde ya da bir salonda görüşmeyi göze alamayarak bir tren vagonunda Cumhurbaşkanı **İsmet İnönü** ile buluşmuştur. Türkiye'yi savaşa sokmak için çok dil dökmüş ama eli boş dönmüştür. İngiltere ve Amerika, Kahire Konferansı'nda da **İnönü**'yü savaşa girmeye razı edememişlerdir.

Diplomatik baskılardan bir sonuç alınamayınca Türkiye'yi savaşa bulaştırmak için başka yollar da denenmiştir. İran'da silahlandırılıp donatılan aşiret çeteleri kaçakçı süsü verilerek Van yöresinden Türkiye üzerine sevk edilmiştir. İran o tarihte Sovyet ve İngiliz işgali altındadır. Türk ordusu çeteleri kovalamak için İran'a girecek ve oradaki muharip devletlerin güçleriyle karşılaşacak, bir ucundan savaşa bulaşmış olacaktı. Bölücüler de Türkiye'nin savaşa girmesini dört gözle bekliyorlardı. Türkiye savaşa girerse Anadolu'da taşlar yerinden oynayabilecek, Ermeni ve Kürtçü bölücülere gün doğacaktı. Sınır boyundaki bu oyunu da o zamanki Üçüncü Ordu Komutanı Orgeneral **Mustafa Muğlalı** bozdu.

Moltke'nin *"Avrupa politikası"* dediği, bugün ABD ve AB politikası olarak düşünülebilir. Dün, **İkinci Dünya Savaşı**'nda, Türkiye'nin komşuları ateş içindeydi; Türkiye ise savaşın dışında kalmayı başarmıştı. Bugün, Türkiye'nin güney komşusu Irak ile eski dostu Afganistan yine ateş altındadır ve müttefik devlet adamları bölgemizde mekik dokuyor, yine Ankara'nın kapısı-

nı çalıyorlar. Diken üstünde gibiyiz. Tedirgin oluyoruz. Aman!.. Sonra, **Atatürk**'ün şu ölmez sözlerini anımsıyoruz: *"Harp zaruri ve hayati olmalı. Hakiki kanaatim şudur. Milleti harbe götürünce vicdanımda azab duymamalıyım. Öldüreceğiz diyenlere karşı, 'ölmeyeceğiz' diye harbe girebiliriz. Lakin, hayat-ı millet tehlikeye maruz kalmayınca, harp bir cinayettir."* **Atatürk**'ün bu sözlerini de akılda tutan Cumhuriyet çocukları, herhalde kolay kolay başkalarının savaşma sürüklenmeyeceklerdir. Türkiye savaş dışında kaldıkça da içimiz rahattır. Güvenle söylüyoruz: Türkiye Cumhuriyeti Devleti, mutlaka bölücü terörün hakkından gelecektir, elbette gelecektir.

"Kürt sorunu" imiş, "Özerklik" imiş

Artık ağzı olan konuşuyor; Kürtçü konuşuyor, Avrupalı konuşuyor. Giderek Amerikalı da onlara katılıyor. Önceleri biraz çekingendiler. Kapalı, ketum, şifreli idiler. Bir şeyler söylüyorlardı ama ne dedikleri pek açık değildi. Ârif olan anlardı. PKK terörü yükselişe geçerken açılmaya başladılar. Türkiye AB katılım sürecine doğru yürürken seslerini biraz daha yükselttiler. Sonunda resmen baklayı ağızlarından çıkardılar. Neymiş, öğrendik. Dedikleri, "Kürt sorunu" imiş, istedikleri "Özerklik" imiş!

Avrupa Parlamentosu (AP), 17 Eylül 1992'de, *"...OHAL derhal kaldırılmalı. Türkiye'deki Kürt sorunu ile ilgili olarak bir uluslararası konferans düzenlenmeli"* dedi. Ertesi yıl biraz daha açılan AP, 22 Aralık 1993'te kabul ettiği kararda *"Türk Devleti'nin bütünlüğü, idari özerklikle uyumlu olmalıdır"* buyurdu... AP, 20 Haziran 1996'da da Türkiye'ye yol gösterdi, ne yapılması gerektiğini tebliğ etti: *"Ülkenin* (Türkiye'nin) *güneydoğusundaki askeri operasyonları durdurması ve tüm Kürt örgütlerle görüşmelere başlaması için Türk Hükümeti'ne çağrıda bulunur."* (C. 2/VI/2005)

Önce şunu tekrarlayıp geçelim: Türkiye'de Kürt sorunu yok; Kürtçülük sorunu var, terör sorunu var. Bölücülük sorunu da denebilir ama "Kürt sorunu" denemez. Bölücülerin, Kürtçülerin öncüleri ve ideologları da Kürtler değil Avrupalılar, Amerikalılardır. "Kürt sorunu" onların hayalinde vardır, Türkiye'de yoktur. Onlar Anadolu'yu tanımıyor, Türk milletini tanımıyor. "Kürt sorunu" sözlerini icat edenler ve ısrarla zihinlere sokanlar da onlardır. Bizdeki Kürtçüler, sadece Avrupalının, Amerikalının söylediklerini tekrarlamaktadır, sahibinin sesi gibi. Avrupalı ve Amerikalı, Türkiye'de bir "Kürt sorunu" çıkarmak için iki yüzyıldır uğraşır. Kürt sorunu olsaydı, Türk milleti birarada tutulamazdı, Türkiye dağılıp giderdi. Büyük Kürt kitlesi Türkiye'den ayrılmayı hiç düşünmemiştir, bugün de düşünmemektedir. Tersine, tehdit karşısında Türk milleti birbirine daha da sarılıp kilitlenmekte ve birlik halinde terörle boğuşmaktadır. Bölücü teröre karşı köy korucusu da Mehmetçikle birlikte can vermektedir; Türkiye'nin birliği, bütünlüğü için can vermektedir. Terörden en çok zarar gören, bölge halkıdır. Bölge halkı, kendilerine musallat olan Avrupalı, Amerikalı ve yerli Kürtçüden yaka silkmektedir. Türkiye'de "Kürt sorunu" var demek, Türkiye'nin Kürt kökenli vatandaşlarına hakarettir; onları teröristlerin yanında imiş gibi göstermeye çalışmaktır, Kürtleri töhmet altında, zan altında bırakmaktır. Buna kimsenin hakkı yoktur...

"Özerklik" söylemine gelince, bu, "bağımsızlık" demenin ilk aşamasıdır. Osmanlı tarihinde de bu hep böyle olmuştur. Yunanistan hariç, Osmanlı Devleti'nden ayrılan otuz kadar devletin hepsi, önce özerklik almış, sonra bağımsızlık. Bir bölge özerklik aldıktan sonra bir daha merkezi hükümete bağlı kalmamış, ayrılıp gitmiştir. "Özerklik" dönemi kısa ya da uzun sürmüş olabilir ama sonunda mutlaka bağımsızlıkla noktalanmıştır. Başka türlü söylemek gerekirse, "özerklik" bu coğrafyada yaşamamış, yerini "bağımsızlığa" bırakmıştır. Birkaç örnek: Romanya (Eflak-Buğ-

dan) 1856'da Özerk Prenslik, 1878'de Bağımsız Krallık olmuştur. Bulgaristan 1878'de "vergi veren Muhtar Emaret" yani Özerk Prenslik, 1909'da Tam Bağımsız Krallık olmuştur. Doğu Rumeli 1878'de İmtiyazlı Vilayet yani Özerk Vilayet olmuş, 1885'te Bulgar Prensliğine katılmıştır. Önce özerk, sonra bağımsız. Girit öyle, Lübnan öyle. Arap ülkelerinde kurulan "manda" yönetimleri de o ülkeleri bağımsızlığa hazırlayan bir çeşit özerklik dönemi olmuş, ondan sonra bu ülkeler bağımsızlığa geçmişlerdir. **Sevr Antlaşması** da Kürtler için önce "özerklik", sonra "bağımsızlık" görmüştü. Bu tasarı tutmamış, suya düşmüştü. **Sevr Antlaşması, Birinci Dünya Savaşı**'nda yenilmiş ve işgale uğramış olan Osmanlı Devleti'ne dikte edilmişti. 1990'larda Türkiye Cumhuriyeti Devleti o durumda mıydı? Bugün o durumda mıdır? Türkiye bir büyük savaşta yenilmişti de Avrupa'nın önünde diz mi çökmüştü? Türkiye'nin bir bölgesi için özerklik istemek ne demek oluyordu? Avrupa Parlamentosu şimdi **Sevr**'i hortlatmaya nasıl kalkışabiliyordu? Kürt asıllı Türk vatandaşları için yine "özerklik" (sonra bağımsızlık) istemeye nasıl kalkışıyordu? Hangi hakla? Sormak gerekmez miydi?

Kimi yerli Kürtçüler de Avrupa'nın kışkırtmasıyla, "özerklik" demeye başladılar. Bunun, Türkiye Cumhuriyeti için bir beka davası demek olduğunu pekâlâ bilen Türk ulusu da "Ya, öyle mi?" diye soracak ve "**HAYIR!**" diyecektir. İşte o kadar!

Ne diyordu Dokuzuncu Cumhurbaşkanımız **Sayın Süleyman Demirel**: ***"Türkiye'nin gücünü kimse denemeye kalkmasın. Geçmişte deneyenler pişman olmuştur."***

KAYNAKLAR

Mehmet Aldan, *Ulusal Kurtuluşumuzda Atatürk Yolunda Yöneticiler*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2001.

Kurtul Altuğ, *Genelkurmay'ın Işıkları Yanıyordu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007.

Anadolu Ajansı, *Türkiye Cumhuriyeti 80 Yıl Kronolojisi*, Ankara, 2003.

Cüneyt Arcayürek, *Atatürk'ten Sonra Bugünlere Nasıl Geldik?*, 2. baskı, Detay Yayıncılık, İstanbul, 2008.

Hassan Arfa, *The Kurds An Historical and Political Study (Kürtler Tarihi ve Siyasi Bir İnceleme)*, Oxford University Press, London, 1966.

Gazi M. Kemal (Atatürk), *Nutuk-Söylev, I. Cilt 1919-1920*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1981.

Gazi M. Kemal (Atatürk), *Nutuk-Söylev, II. Cilt 1920-1927*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1984.

Gazi M. Kemal (Atatürk), *Nutuk-Söylev, III. Vesikalar/Belgeler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 17 (1924-1925), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 18 (1925-1927), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1991.

Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri, Cilt I-II*, İleri Kitabevi, İzmir, 1995.

Sinan Aygün, *Avrupa Tuzağında Mankurtlaşan Türkiye*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006.

Ayın Tarihi, Ankara: II. Kânun 1936, No. 25.

Ayın Tarihi, Ankara: Temmuz 1937, No. 43.

Namo Aziz, *Kurdistan. Menschen, Geschichte, Kultur (Kürdistan. İnsan, Tarih, Kültür)*, Nürnberg, 1991.

Tamer Bacınoğlu-Andrea Bacınoğlu, *Modern Alman Oryantalizmi. Alman Yayıncılığının Türkiye Tablosu*, ASAM Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.

Ç.X. Bakaev, *Kürt Dili (Rusça)*, Bilimler Akademisi, Moskova-Leningrad, 1959.

Ç.X. Bakaev, *Kürtçe-Rusça Sözlük*. 14000 kelime, Moskova, 1957.

François Balsan, *Les Surprises du Kurdistan* (*Kürdistan'ın Sürprizleri*), Paris, 1945.

Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Anılar (1939-1954)*, İstanbul, 1977.

Hayri Başbuğ, *İki Türk Boyu Zaza ve Kurmançiler*, Ankara, 1984.

Sonay Bayramoğlu, *"1929: Yönetimde Merkeziyetçiliğin İnşası"nın Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1929-1939*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 2007.

Ali Bedirxan, *Türkiye Reisicumhuru Gazi M. Kemal Paşa Hazretlerine Açık MEKTUP*, Komal Yayınları, İstanbul, 1978.

İsmail Beşikçi, *Doğu Anadolu'nun Düzeni*, E Yayınları, Ankara, 1969.

Fikret Bilâ, *Satranç Tahtasındaki Yeni Hamleler Hangi PKK?*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2004.

Joyce Blau, *Le Problème kurde (Kürt Sorunu)*, Bruxelles, 1963.

Thomas O.P. Bois, *L'Âme des Kurdes à la lumière de leur folklore (Folklor Işığında Kürt Ruhu)*, Beyrut, 1946.

Askim Bozkurt, *Das Kurdenproblem in der Türkei* (*Türkiye'de Kürt Problemi*), Stuttgart, 1992.

Mustafa Remzi Bucak, *Bir Kürt Aydınından İsmet İnönü'ye Mektup*, Doz Yayınları, İstanbul, 1991.

Martin van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, 5. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Bulletin du Centre d'Etudes Kurdes, 1948-1950 (*Kürt İnceleme Mekezi Bültenleri, 1948-1950*), Paris.

Rıfkı Salim Burçak, *On Yılın Anıları*, Nurol Matbaacılık, Ankara, 1998.

S.I. Bruk, *Ön Asya Ülkelerinde Nüfusun Etnik Yapısı ve Dağılımı (Rusça)*, Bilimler Akademisi Yayını, Moskova, 1958.

Cumhuriyet Ansiklopedisi Cilt 1 (1923-1940), 5. basım, YKY, İstanbul, 2005.

Cumhuriyet Ansiklopedisi Cilt 2 (1941-1960), 5. basım, YKY, İstanbul, 2005.

Cumhuriyet Ansiklopedisi Cilt 3 (1961-1980), 5. basım, YKY, İstanbul, 2005.

Cumhuriyet Ansiklopedisi Cilt 4 (1981-2000), 5. basım, YKY, İstanbul, 2005.

Iu. Iu, Avaliani, *Kürt Dilinde Birleşik Fiillerin Özellikleri (Rusça)*, Semerkand, 1959.

I.I. Cukermann, *Kürtçe Grameri. Kurmancı'da fiil şekilleri (Rusça)*, Moskova, 1962.

Abdulhaluk M. Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Boğaziçi Yayınları, Ankara, 1993.

Ercan Çitlioğlu, *Ölümcül Tahterevalli*, 3. baskı, Destek Yayınları, Ankara, 2007.

Emin Demirel, *Geçmişten Günümüze PKK ve Ayaklanmalar*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005 (**E. Demirel** kısaltmasıyla gösterildi).

Günter Deschner, *Die Kurden. Das betrogene Volk* (*Kürtler. Aldatılan Halk*), Erlangen, 1989.

Şeyhmus Diken, *Amidalılar. Sürgündeki Diyarbekirliler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

David McDowal, *Modern Kürt Tarihi*, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Düstur, Tertip III, Cilt 5.

Düstur, Tertip III, Cilt 6.

Düstur, Tertip III, Cilt 15.

Düstur, Tertip III, Cilt 15.

William Eagleton Jr., *The Kurdish Republic of 1946*, Oxford University Press, London, 1963.

Emniyet Genel Müdürlüğü, *PKK Faaliyetleri*, Ankara, 1999.

Kâmil Erdeha, *Yüzellilikler yahut Milli Mücadelenin Muhasebesi*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1998.

A. Cem Ersever, *Kürtler PKK ve Abdullah Öcalan*, Milenyum Yayınları, İstanbul, 2007.

Ali İlmi Fani, *Bir 150'liğin Mektupları. Ali İlmi Fani'den Rıza Tevfik'e Mektuplar*, Hazırlayanlar: **Doç. Dr. Abdullah Uçman-Dr. Handan İnci**, Kitabi Yayını, İstanbul, 1998.

I.O. Farizov, *Rusça-Kürtçe Sözlük*, 30.000 kelime, Moskova, 1957.

Turhan Feyizoğlu, *FKF Fikir Kulüpleri Federasyonu*, 2. baskı, Ozan Yayınları, İstanbul, 2004.

M. Şerif Fırat, *(Kasman Köylü-Varto), Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, 2. baskı, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1961;

Erhard Franz, *Material zum Kurdenproblem* (*Kürt Sorunu Üzerine Malzemeler*), Hamburg, 1977.

Erhard Franz, *Kurden und Kurdentum* (*Kürtler ve Kürtlük*), Hamburg, 1986.

R. Gazi, *Sovyet Kürdolojisinin Durumu ve Hedefleri* (*Azerbaycan Türkçesiyle*), Bakü, 1959.

Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1972.

Rıdvanbeyoğlu Hüsrev Gerede, *Siyasi Hatıralarım I: İran 1930-1934*, İstanbul, 1952.

Macit Gürbüz, *Kürtleşen Türkler*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2007.

Hasan Celal Güzel, *Kuzey Irak. Kürtçülük ve Ayrılıkçı Terör*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2007.

Hans Hauser, *Die Kurden: Die Stiefsöne Allahs* (*Allah'ın Üvey Oğulları Kürtler*), Frankfurt, 1991.

Lothar A. Heinrich, *Die Kurdische Nationalbewegung in der Türkei* (*Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi*), Hamburg, 1979.

Ünal İnanç-Can Polat (Yayına Hazırlayanlar), *İmralı'da Neler Oluyor? APO, PKK ve Saklanan Gerçekler*, Ankara, 1999.

İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973)*, 2. Cilt (Hazırlayan: **Ahmet Demirel**), YKY İstanbul, 2001.

İsmet İnönü, *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006.

İsmet İnönü, *İstiklal Savaşı ve Lozan*, 2. basım, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998.

İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları 1920-1933, Başvekâlet Matbaası, Ankara, 1933.

İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, Birinci Cilt (1920-1938), TBMM Kültür, Sanat Yaym Kurulu Yayınları, Ankara, 1992.

İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları, İkinci Cilt (1939-1960), Ankara, 1993.

H. Jindi, *Kürt Kahramanlık Türküleri (Kiril alfabesiyle Kürtçe)*, Moskova, 1962.

O.L. Jalilov, *1877-1878 Rus-Türk Savaşında Kürtler (Rusça)*, Moskova-Leningrad, 1963.

O.L. Jalilov, *Türk ve İranlı Müstebitlere Karşı Şeyh Ubeydullah Önderliğinde Kürt Kurtuluş Hareketi (Rusça)*, Moskova-Leningrad, 1963.

Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliği Tarihi Kökenleri ve Gelişimi* (Çeviren İsmail Çekem - Alper Duman), İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

Enver Ziya Karal, *Atatürk'ten Düşünceler*, 3. baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1969.

Altemur Kılıç, *Büyük Kürdistan Küçük Türkiye*, Akasya Kitap, Ankara, 2007.

Tolga Barış Kılıçkap, *Vikinglerden Teröre ve Teröristlere İsveç*, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2005.

A. Koca (Derleyen), *Kürt Solu*, 2. Kitap, Gün Yayıncılık, İstanbul, 1999.

Sevgi Kocaçimen, *Demokrat Parti Döneminde TBMM'de Laiklik Tartışmaları*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Yayınları, Antalya, 2008.

L.N. Kotlov, *Irak'ta 1920 Yılında Ulusal Kurtuluş Ayaklanması (Rusça)*, Moskova, 1958.

Karen Kren, *Kürdologie*, Kurdistan und Kurden in der deutschsprachingen Literatur.

Kommentierte Bibliograğphie (*Almanca Literatürde Kürdoloji, Kürdistan ve Kürtler. Açıklamalı Bibliyografya*), Münster, 2000.

Hasan Kundakçı, *Güneydoğu'da Unutulmayanlar*, ALFA Yayını, İstanbul, 2004.

K.K. Kürdoev, *Burjuva İran'da Kürt Tarihinin Çarpıtılması (Rusça)*, Leningrad, 1954.

K.K. Kürdoev, *Kürt Dili Grameri (Kurmancı)*, Bilimler Akademisi, Moskova-Leningrad, 1957.

K.K. Kürdoev, *Kürtler (Rusça, Ön Asya Halkları adlı kollektif eserde)*, Moskova, 1957.

K.K. Kürdoev, *Sovyet Kürdolojisinin Gelişmesi (Rusça)*, Moskova, 1960.

K.K. Kürdoev, *Kürt Dili (Rusça)*, Moskova, 1961.

K.K. Kürdoev, *Kürtçe -Rusça Sözlük. 34.000 kelime (Rusça)*, Moskova, 1960.

Chris Kutschera, *Le Mouvement Nationale Kurde, Ed. Flamaarion, Paris: 1979/Kürt Ulusal Hareketi* (Fransızcadan Çeviren Fikret Başkaya), Avesta Yayınları, İstanbul, 2001.

Ömer Engin Lütem, *Ermeni Terörü*, ASAM Yayını, Ankara, 2007.

René Maurites, *Le Kurdistan ou la la Mort (Kürdistan ya da Ölüm)*, Paris, 1967.

Memmorandum of the situation of the Kurds and their claims.Summary of the Memorandum presented by the Kurdish delegation in Paris on November 29th 1948, to His Excellendy Mr. Trygve Lie Secretary general of the United Nations, Paris, 1949, 29 p. (Kürtlerin drumu ve talepleri hakkında Muhtıra. Paris'teki Kürt Heyeti tarafından 29 Kasım 1948 günü Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Trygve Lie'ye sunulan muhtıranın özeti, Paris, 1948, 27 sayfa).

Mémorandum sur la situation des Kurdes et leur revandications, Paris, 1948, 47 p. (Kürtlerin durumu ve talepleri hakkında muhtıra, Paris: 1948, 47 sayfa).

Mevlanzâde Rıfat'ın Anıları (Yayma hazırlayan: **Metin Martı**), Arma Yayınları, İstanbul, 1992.

Moh. Mokri, *Kürdologie et Enseignement de la Langue kurde en URSS (SSCB'nde Kürdoloji ve Kürtçe Eğitimi)*, Paris, 1963.

Andrew Mango, *Türkiye'nin Terörle Savaşı*, Doğan Kitap, İstanbul, 2005.

Uğur Mumcu, *Kürt Dosyası, UM:AG Vakfı Yayınları*, 32. baskı, Ankara, 2006.

Uğur Mumcu, *Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925*, UM:AG Vakfı Yayını, 26. basım, Ankara, 2005.

H. Muradov, *Sovyet Kürt Edebiyatı (Rusça)*, Tiflis, 1958.

J.S. Musaelian, *Kürdoloji Bibliyografyası (Rusça)*, Moskova, 1963.

L. Narlais, *Le Kurdistan, in En Terre d'İslam (İslam Ülkesi içinde Kürdistan)*, 1er trimestre/ 1. üç ay, 1946.

Basile Nikitine, *Les Kurdes. Etude Sociologique et Historique (Kürtler, Sosyolojik ve Tarihi İnceleme)*, Paris, 1956.

Ali Nihat Özcan, *Kürdistan İşçi Partisi PKK*, ASAM Yayını, Ankara, 1999.

Ahmet Süreyya Örgeevren, *Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi*, Temel Yayınları, İstanbul, 2002,

Ümit Özdağ, *Türkiye Kuzey Irak ve PKK*, ASAM Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, Ankara, 1999.

Ümit Özdağ, *Türk Ordusu'nun Kuzey Irak Operasyonları. 1984'den Bugüne*, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2008.

Tuncay Özkan, *CIA Kürtleri. Kürt Devletinin Gizli Tarihi*, 14. basım, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.

Tuncay Özkan, *Operasyon, Doğan Kitap*, 6. baskı, İstanbul, 2000.

Kâzım Öztürk (Hazırlayan), *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü, 1920-1973*, Örnek Matbaası, Ankara, 1973.

Kâzım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi TBMM - IX. Dönem 1950-1954, I Cilt*, TBMM Vakfı Yayını, Ankara, 1998.

Saygı Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, Doğan Kitap, İstanbul, 2007.

Oktay Pirim-Süha Örtülü, *PKK'nın 20 Yıllık Öyküsü*, Boyut Kitapları, İstanbul, 2000.

Osman Pamukoğlu, *Unutulanlar Dışında Yeni Bir Şey Yok. Hakkâri ve Kuzey Irak Dağlarında Askerler*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2004.

Lucien Rambout, *Les Kurdes et le Droit* (*Kürtler ve Hukuk*), Les Edition du Cerf, Paris, 1947.

M. Raşid, *Vatan Yollarında. Şiirler.* Kürtçeden Çeviren: **N. Alibegova** (Rusça), Moskova, 1960.

Jürgen Roth, *Geographie der Unterdrückten. Die Kurden* (*Ezilenlerin Coğrafyası. Kürtler*), München, 1978.

M.B. Rudenko, *A.D. Jaba'nın Koleksiyonunda Kürt Elyazmaları* (Rusça), Leningrad, 1957.

M.B. Rudenko, *Kürt Edebiyatı Üzerine* (Rusça), Moskova-Leningrad, 1960.

M.B. Rudenko, *Ahmed Hani'nin Bilinmeyen Şiirleri* (Kürtçe asılları ve Rusçaya çevirileri), Moskova, 1961.

M.B. Rudenko, *Ahmedi Hani'nin Mem o Zin* (Tıpkıbasım ve Rusça çevirisiyle), Moskova, 1962.

Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü* (Açıklamalı Kronoloji), Cilt III, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995.

Erdal Sarızeybek, *Şemdinli'de Sınırı Aşmak*, 4. baskı, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2006.

Thomas Scheffler, *Ethnisch-religiöse Konflikte und gesellschaftliche Integgration in Vorderen und Mittleren Orient* (*Yakın ve Ortadoğu'da Etnik-Dini Çatışma ve Ekonomik Entegrasyon*), Berlin, 1985.

S. Siabandov, *Ermenice-Kürtçe Sözlük -23.000 kelime* (Ermeni ve Kiril Alfabesiyle) Erivan, 1957.

İlhami Soysal, *150'likler*, Gür Yayınları, İstanbul, 1985.

İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, 1. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1983.

A. Şamilov, *Kürt Çobanı* (Çocuk kitabı, Kürtçeden Rusçaya çeviri), Moskova, 1960.

Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, Cilt II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.

Bilâl N. Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996.

Bilâl N. Şimşir, *Ermeni Meselesi, 1774-2005*, 4. basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007.

Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), Cilt V (Ekim 1922-Aralık 1925)* Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2005.

Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), Cilt VI (Ocak 1926-Aralık 1929)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2005.

Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), Cilt VII (1930-1933)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2006.

Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938) Cilt VIII, (1934-1939)*,Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2006.

Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de 'Kürt Sorunu' (1924-1938). Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim Ayaklanmaları*, 2. baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

Bilâl N. Şimşir, *Kürtçülük, 1787-1923*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007.

Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları. Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı, Cilt I (Kasım 1922-Şubat 1923)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1990.

Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları. Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı, Cilt II (Şubat-Ağustos 1923)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994.

Bilâl N. Şimşir, *Şehit Diplomatlarımız* (2 Kitap), Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000.

Bilâl N. Şimşir, *Türk-Irak İlişkilerinde Türkmenler*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004.

Taşnak-Hoybun, T.O. Matbaası, Ankara, 1931.

Taşnak Hoybun: Türkiye'ye Karşı Ermeni-Kürt İttifakının İçyüzü, İleri Yayınları, İstanbul, 2005.

Tarkan Tufan, *Bir Devrimcinin Portresi. MAHİR Çayan'ın Hayatı ve Fikirleri*, Nokta Kitap, İstanbul, 2007.

Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi. 4. kitap (İkinci Bölüm). Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (14 Mayıs 1950-27 Mayıs 1960)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.

Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, 5. Kitap. Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt: IV, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, İçtima Senesi II, Cilt 15.

TBMM Zabıt Ceridesi, 25.2.1341 (1925), 64. İçtima.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, İçtima Senesi II, Cilt 15, 69. içtima.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 16.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Arşivleri (DBA)-MÜT. 3/97.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Arşivleri (DBA)- T-1/ A-I, F-1.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Arşivleri (DBA)-Sicil No. 340.

T.C. Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'ye Karşı Ermeni Hareketleri-Belgeler 1968, Ankara, Temmuz 1970 (Dipnotlarda *TKEHB-1968* kısaltmasıyla gösterilmiştir).

T.C. Dışişleri Bakanlığı, Kürtçülük Hareketleri Belgeler 1967, Ankara, 1969 (Dipnotlarda *KHB-1967* olarak gösterilmiştir).

T.C. Dışişleri Bakanlığı, Kürtçülük Hareketleri Belgeler 1968, Ankara, 1970 (Dipnotlarda *KHB-1968* olarak gösterilmiştir).

T.C. Dışişleri Bakanlığı, Yurtdışı Göç Hareketleri ve Vatandaş Sorunları, Ankara, 1973.

T.C. Hariciye Vekâleti: I. Muhalifler II. Hoybun Nizamnamesi, Hariciye Vekâleti Matbaası, Ankara (tarihsiz), **Hulusi Turgut**, *Barzani Dosyası*, İstanbul, 1969.

Şadillili Vedat, *Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar 1*, Kon Yayınları, Ankara, 1980.

T.C. Haricciye Vekâleti, Tamim Mecmuası No. 25, Hariciye Vekâletleri Matbuası, Ankara, 1931.

Turan Yavuz, *ABD'nin Kürt Kartı. ABD-Kürt İlişkilerinin Perde Arkası*, 2. basım, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2003.

Murat Yetkin, *Kürt Kapanı. Şam'dan İmralı'ya Öcalan*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.

Serap Yeşiltuna, *Kanun, Kararname ve Tutanaklarla Atatürk ve Kürtler*, İleri Yayınları, İstanbul, 2007.

Yüzelli Kişilik Liste, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1240 (1924).

D.S. Zavriyev, *Kuzey Doğu Türkiye'nin (Türkiye Kürdistam'nın) Yakın Tarihi* (Rusça), Tiflis, 1949.[679]

679) Listenin tamamı için bkz. **Moh. Mokri**, *Kürdologie et Enseignement de la Langue kurde en URSS*, s.84-100.

DİZİN

A
Abdullah Kadir: 182.
Abdullah Tevfikzade Bekir Sıtkı: 124.
Abdullah, Prens: 514.
Abdul-Rahman Arif: 174.
Abdulrahman, Ali: 216.
Abdülhamid, Sultan: 127, 240.
Abdüllatif, Kâmil Beyzade: 125.
Abdülmecid, Halife: 24, 25.
Acar, Ziya: 516.
Agopyan, Agop: 51.
Akaygen, Enis: 360-362, 366, 439.
Akbay, Erkut: 625.
Akbay, Nadide: 625.
Akgün, Necati Ulvi: 526.
Akgüneş, Kadir: 582.
Akın, Turgut: 516.
Akkoyunlu, Durdu: 516.
Akkoyunlu, Örfi: 516-519.
Akopov, G.B.: 210, 216.
Akpınar, Nevzat: 177.
Aksoy, Dursun: 626.
Aksu, Haydar: 516.
Akşin, Abdüllahat: 372.
Aktaş, Mehmet Sait: 582.
Alam: 330.
Albayrak, Mustafa: 38, 462, 468.
Aldan, Mehmet: 306, 307, 508.
Aldoğan, Sadık: 439.
Aleksandr, Kral: 93.
Alemdar, Cemal: 172, 173, 540, 544.
Alınak, Mahmut: 614.
Ali Cenani Bey: 254.
Ali Galip: 65-68, 74.
Ali İhsan, Yzb.: 118.
Ali Kemal: 70.
Ali Münif: 277.
Ali Rıza, Tğm.: 118, 119.
Ali Suavi: 456.
Alibegova, N.: 216.
Alpdoğan, Abdullah: 372, 374, 395, 396, 398-401, 417, 425, 507.
Altay, Fahrettin: 478, 479.
Altıkat, Atilla: 625.
Altınakar, Edip: 442.
Altınok, Resul: 602.
Ambrian, A.: 216.
Anagür, Ali: 543.
Anter, Bedirhan: 173, 220, 544.
Anter, Musa: 173, 430, 431, 503, 516-519, 541, 542, 544, 569, 587, 593, 594.
Arar, İsmail: 583.
Ararat, İzzet Polat: 554.
Aras, Faruk: 582.
Aras, Tevfik Rüştü: 92, 254, 332, 338-341, 345, 350, 351, 414.
Aren, Sadun: 589.
Arı, Tecelli: 625, 626.
Arıkan, Kemal: 625.
Arısoy, Sunullah: 526.
Aristova, T.F.: 210, 216.
Arpad, Burhan: 526.
Arsal, Sadri Maksudi: 468.
Arslan, Aydın: 640, 662.
Arslan, Mehmet Ali: 550, 560.
Artüs, Âmil: 528, 530.
Asan, M. Ali: 582.
Asım Paşa: 328.
Ata, Enver: 179.
Ataç, Kasım: 122.

ATATÜRK, Mustafa Kemal: 25, 28-30, 36, 54, 55, 58-64, 66-69, 83, 88, 89, 91-93, 95, 96, 98, 100, 101, 117, 118, 122, 127, 131, 135, 136, 152, 153, 157, 161, 165, 221-223, 237, 246, 247, 251, 257, 266, 277-284, 286, 287, 289-291, 296, 297, 306, 312, 315, 318, 319, 335, 337, 339, 341-356, 359, 361-365, 369, 398, 413-415, 432, 433, 449, 453, 455, 457, 459, 460, 465, 466, 468, 473-475, 477-480, 497, 500, 501, 507-510, 526, 528, 530, 580, 608, 622, 635, 690.
Atay, Falih Rıfkı: 391, 392.
Ateş, Atilla: 52, 665-667.
Avaliani, Iu.Iu.: 211.
Avdal, A.: 208, 210, 216.
Avşar, Fevzi: 516, 518.
Ayaşlı, Bülent: 177.
Aybar, Mehmet Ali: 549, 552, 560, 561, 589.
Aybars, Ergun: 263, 265, 266, 308.
Aydar, Zübeyir: 638, 658.
Aydın, Fevzi: 630.
Aydın, Yalçın: 627.
Aydmoğlu, Ergun: 588-590, 592.
Aygün, Kemal: 602.
Aygün, Sinan: 192.
Aytaç, Kudsi: 516, 518.
Aytekin, Enver: 542.
Aziz, Namo: 196.
Azizoğlu, Yusuf: 430, 432, 441, 442, 503, 517.
Azkan, Hüseyin: 582.

B

Babadüzgün, Düzgün: 182.
Baban, Cihat: 465.
Bacınoğlu, Andrea: 193, 194, 196.
Bacınoğlu, Tamer: 193, 194, 196.
Bağbudar, Hasan: 186.
Bakev, Ç.H.: 210, 211.
Bakkal, Ömer: 582.
Bakkalbaşı, Selçuk: 625.
Bakoev: 209.
Balcıoğlu, Beşir: 624.
Baldwin, Roger: 231.
Balkaç, Ali Yılmaz: 582.
Balkaç, Nazmi: 516, 546.
Balkar, Galip: 625.
Balkaş, Samet: 516.
Balsan, Francois: 109.
Banguoğlu, Tahsin: 452.
Barutçu, Faik Ahmet: 467, 468.
Barzani, Mesut: 654, 657.
Barzani, Mustafa: 17, 46, 49, 103, 104. 106, 108, 148, 149, 160, 166, 168, 174, 175, 183, 184, 187, 203, 205, 213, 216, 218, 219, 226, 227, 514, 515, 537-539, 542-545, 569, 583, 587, 650.
Başbuğ, Hayri: 380.
Başkut, Cevat Fehmi: 527.
Batur, Muhsin: 595.
Bayar, Celal: 37, 87, 351, 372, 373, 414, 438, 439, 465, 468, 475, 491.
Baydar, Ertuğrul: 553.
Baydar, Mehmet: 50, 598, 600, 620, 631.
Bayık, Cemil: 600, 602.
Bayramoğlu, Sonay: 388.
Bayur, Yusuf Hikmet: 439.
Bedirhan Bey: 73, 74, 429.
Bedirhan, Celadet: 65-67, 74, 76, 99, 143, 154, 158-160, 323, 429, 430.
Bedirhan, Halil Rami: 67.
Bedirhan, Kâmuran: 65-67, 74, 99, 101-106, 143, 154, 160, 188, 198, 430, 518, 577.
Bedirhan, Mehmet Ali Emin: 74.
Bedirhan, Süreyya: 65, 74, 143.
Bekata, Hıfzı Oğuz: 539, 569.
Benler, Ahmet: 624.

Benler, Özdemir: 206.
Benler, Talat: 168, 175.
Berkok, İsmail: 469.
Berthelot: 61, 62.
Bertolino, Jean: 202, 203.
Beşikçi, İsmail: 448, 596.
Beyköylü, Ali : 582.
Beyzade Mehmet Bey: 129.
Bidlisi, Hâres: 209.
Bilâ, Fikret: 593, 596, 597, 600-603, 622, 642-644, 663, 668, 685.
Bilen, Ferit: 516, 517, 519.
Bilgili, Baki: 73.
Bilgin, Abdullah: 642.
Bilican, Necati: 676.
Bilmen, Ömer Nasuhi: 469, 531, 532.
Bingöl, Nuri: 582.
Bingöl, Sait: 516, 517, 519.
Birinci, Avni Doğan: 310.
Birkan, Üner: 553.
Blau, Joce: 102, 235.
Bois, R.P. Thomas: 16, 109, 111, 603.
Boran, Behice: 546, 550, 552, 560-562, 586, 589.
Bouchède: 95-97.
Bozarslan, M. Emin: 585, 593.
Bozcalı, Hikmet: 582, 586.
Bozgan, Sait: 582.
Bozkurt, Askim: 196.
Bozkurt, Mahmut Esat: 242, 244, 254, 260, 261, 298.
Bozok, Avni: 257.
Bölükbaşı, Osman: 439.
Bramwell: 458.
Brockway, F.: 231.
Bruk, S.I.: 212.
Brunig, Horst: 189.
Bucak, Faik: 430-432, 517, 546, 568.
Bucak, Mustafa Remzi: 44, 227-229, 231-233, 431, 432, 503-508.
Buck, Pearl: 231.
Budak, Fadıl: 516.
Budak, Yümnü: 582.
Bulak, Serdar: 329.
Buluttekin, Hikmet: 546, 582.
Burçak, Rıfkı Salim: 469.
Burhan, Ali: 582.
Burkay, Kemal: 516, 517, 519, 562, 563, 585, 592, 593.
Butler, William: 232.
Büyükkaya, Necmettin: 582.

C, Ç

Caf, Muhammed Ziad: 541.
Cakacı Hamdi Paşa: 73.
Can, Fazlı: 582.
Can, Mehmet: 582.
Carım, Taha: 624.
Cebesoy, Ali Fuat: 249.
Cemal Bey: 66, 379, 380.
Cemil Paşa: 99.
Cemiloğlu, Esat: 516, 518.
Cemiloğlu, Nejat: 442.
Cemilpaşazade Ekrem: 66, 67.
Cengiz, Kemal: 582.
Cerrahoğlu, Nilgün: 671.
Cevat Paşa: 121.
Chamberlain, Austin: 126, 127, 131-135, 316, 317.
Churchill: 41, 485, 689.
Cibranlı Halid: 138.
Cindoruk, Hüsamettin: 614.
Clerk, George: 63, 327, 330-333, 344, 457, 458, 460, 478-480.
Clive, R.: 326, 329, 332, 337, 339.
Coşar, Ömer Sami: 531.
Cukerman, I.I.: 212.
Curzon, Lord: 59.
Çağlayangil, İhsan Sabri: 20, 50, 576, 578-580.
Çağlı, Kadri: 582.
Çakırcalı: 423.
Çakmak, Fevzi: 383, 384, 398, 416, 418, 439, 478, 495, 500.

Çalışlar, İzzettin: 276.
Çambel, Hasan Cemil: 457.
Çamlıbel, Yavuz (Yılmaz): 516, 517, 519.
Çarıklı, Hacim Muhittin: 265.
Çay, Abdulhaluk: 46, 324, 375, 396, 412, 513, 515, 516, 520, 541, 543, 545-548, 582, 583.
Çayan, Mahir: 596-598.
Çelebi, Kemal: 541.
Çerkez Ethem: 65, 96, 117, 157.
Çetinalp, Halit: 582.
Çetineren, Turgut: 602.
Çetinkaya, Ali: 265.
Çetinkaya, Necati: 639.
Çiğdem, Mehmet: 516.
Çitlioğlu, Ercan: 605, 619, 633, 634.
Çiyavuk, Simko: 541.
Çok, Hüseyin: 516.
Çolpan, Yılmaz: 624.

D
D'Alema, Massimo: 677, 678.
Damat Ferit Paşa: 70.
De Gaulle, Charles: 105, 485.
De Martel: 95.
Demenanh, Cebrail: 410.
Demir, Bahadır: 50, 598, 600, 620, 631.
Demir, Bedri: 582.
Demir, Mehmet: 582.
Demir, Murat: 615.
Demirağ, Nuri: 431, 438, 440.
Demirel, Ahmet: 532, 533.
Demirel, Emin: 564, 569, 581, 666, 675-679.
Demirel, Halil: 516, 517, 519.
Demirel, Süleyman: 52, 564, 595, 609, 610, 652-654, 658, 664-668, 676, 681, 692.
Demirelli, Fuat Hulusi: 464.
Demirtaş, Feyzullah: 516, 517, 519.
Dereli, Mustafa: 602.
Derviş Mehmet, Giritli: 476, 478, 489.
Derviş, Fuat: 540.
Deschner, Günter: 196.
Devrimer, Hulusi: 307, 509.
Diken, Şeyhmus: 35, 431, 440, 549, 552, 563, 571, 584, 591.
Dini, Lamberto: 676, 678.
Dinler, Mehmet Ali: 516, 517, 519.
Direkçigil, M. Nuri: 516, 517, 519.
Dirik, Kâzım: 425.
Dizağı, Said: 172, 173, 544.
Dizey, Gani: 543.
Dizey, Gazi: 540.
Dizey, Muhsin Ali: 541.
Dizey, Ömer: 541.
Dizey, Sadi: 541.
Djindi, H.: 208, 209.
Dodd, Yrb.: 329.
Doğan, Avni: 265, 507.
Doğan, Orhan: 658.
Dolak, A. Efem: 516, 517-519.
Dönmez, Şahin: 602, 603.
Durmuş, M. Hayri: 601, 602.
Dündar, Halit: 582.
Dürrizade Abdullah: 70.
Düşünsel, Feridun Fikri: 249, 256, 257, 261, 264.

E
Eagleton Jr., William: 545.
Ecevit, Bülent: 609, 651, 684.
Eden, Antony: 221.
Edmonds, C.J.: 109, 140, 329.
Eisenhower: 487.
Ejder, Leyla: 582.
Ekinci, Tahsin: 584, 590.
Ekinci, Tarık Ziya: 35, 430-432, 440-442, 503, 517, 546, 549, 550, 561, 564, 571, 582, 585, 586, 588, 590, 592-594.
Ekinci, Yusuf: 582.
Ekşi, Oktay: 531.
Elbistan, Koca (Koçu Elbistan): 516, 518.
Elbistan, Sıtkı: 516.

Elçi, Sait: 516, 517, 519, 541.
Elçi, Şakir: 582.
Elçi, Şerafettin: 516, 517, 519, 614.
Emin Ağa: 76.
Emre, Ali Haydar: 582.
Erbaş, Fethullah: 614.
Erdeha, Kâmil: 71.
Erdel, Sihap: 516, 518.
Erdoğan, Musa: 602.
Erez, İsmail: 51, 620, 624, 631.
Ergeneli, Hilmi: 310, 507.
Ergun, Evner: 627.
Ergun, Hüseyin: 554, 558.
Erim, Nihat: 467, 583.
Erkan, Ünal: 639.
Erkin, Feridun Cemal: 92, 95.
Eryılmaz, İhsan: 247, 254.
Esat Efendi: 477, 490.
Esenbel, Melih: 223, 224.
Esendal, Memduh Şevket: 336-341, 344, 348, 349, 361, 362, 496.
Esin, Mehmet: 628.
Esmer, Ahmet Şükrü: 487.
Evren, Kenan: 608, 636, 643.
Eydemir, Mehmet: 516.
Eyiceoğlu, Celal: 595.
Eyüboğlu, Cemal Reşit: 38, 465.

F
Falahat, Firuz: 541.
Falanga: 460.
Fânizade Ali İlmi: 71, 73, 146.
Fânizade Mehmet: 73.
Fânizade Mesut: 73, 146.
Fânizade Zeynel Abidin: 73, 146.
Farizov, I.O.: 210, 212.
Faysal Ağa: 159.
Faysal II.: 514.
Felekoğlu, Şerif: 582.
Fenik, Mümtaz Faik: 38, 464, 468.
Fethi Bey: 126, 127, 131.
Fetyli, Umran Yahya: 541.
Fevzi Paşa: 266.
Feyizoğlu, Turhan: 453, 531, 553, 554.
Feyzioğlu, Turhan: 607.
Fırat, M. Şerif: 47, 521, 522, 688, 689.
Foğlu, Selim: 516, 518.
Forbes, Rosita: 333.
Franz, Erhard: 196.
Freiman, A.A.: 208, 209.
Fuch, Marthe: 185.
Furugi, Mehmet Ali Han: 336, 351.

G
Garzoni, Maurizio: 152.
Gava, S.S: 234.
Gazi, R.: 212.
Geçit, İsa: 582.
Genç Osman: 473.
George VI., Kral: 413.
Gerede, Hüsrev: 337, 340-342, 344-349, 360-362, 496, 497, 501.
Gezmiş, Deniz: 598.
Ghassemlou, Abdul Rahman: 147, 148, 151, 235.
Giray, Safa: 609.
Giritli, İsmet: 531.
Gökalp, Ziya: 474.
Gökçen, Sabiha: 401.
Gönen, Teoman: 553.
Görgü, Çetin: 632.
Grant, Franz: 231.
Gunter, Michael M.: 520, 546, 547.
Güçlü, İbrahim: 582, 593.
Günaltay, Şemsettin: 36, 450-452, 467.
Günaydın, Yaşar: 614.
Gündüz, Orhan: 625.
Güngör, Çetin: 179.
Güreş, Doğan: 657.
Gürgöze, Ali Şir: 602.
Gürgüze, Hasan Asgar: 602.
Gürler, Faruk: 595.
Gürman, Abdurrahman Nafiz: 42, 492, 493.

Gürsel, Cemal: 46-48, 186, 188, 453, 518, 520, 521, 523, 525-527, 529-534, 688.
Gürün, Kâmuran: 47.
Güvenç, Tahsin: 624.

H
Habbaş, George: 604, 617.
Habeşli Bilal: 456.
Hacı Musa: 118.
Hacı Talat: 239.
Haco Ağa: 76, 99, 154-156, 159, 160, 364.
Hafız Esad: 622, 623, 663, 664, 667, 668.
Hafız Rıfat: 457.
Halil Bey: 67.
Halil Rami: 73.
Halil Rifat Bey: 116.
Halis Turgut Bey: 257, 268.
Halit Bey, Cibranlı: 118.
Hallaçyan, Kigork: 366.
Hamat, Muhsin Ali: 541.
Hamavandi, Abdussettar: 543.
Hamdi Bey: 376, 377, 379, 424.
Hamdi Paşa: 71.
Hani, Ahmed: 209.
Hanson, Martha: 168.
Hareng, Bnb.: 130.
Hasan Meki: 414.
Hasan Muhammed Ali: 541.
Hasan Sadık: 71, 73.
Hasen, Fatih: 541.
Hauser, Hans: 197.
Heinrich, Lothar A.: 197.
Helvacıoğlu, Bnb.: 631.
Hemros Reşo: 199.
Henderson: 125, 329, 332.
Heye, Uwe Karsten: 677.
Hilmi Efendi: 67.
Hizbullah: 147.
Hoare, Samuel: 88, 89, 310.
Horen I.: 567, 568.
Hoşnav, Sabir: 541.
Humphrys, F.: 326, 327.
Hüseyin Hüsnü: 146.
Hüseyin Vasfi Bey: 351.
Hüsnü Mübarek: 666-669.

I, İ
Işık, Hasan Esat: 572.
İbrahim Ağa: 324.
İhsan Bey: 457.
İhsan Nuri, Yzb.: 32, 116, 118, 324, 325, 334, 349, 418, 483, 486, 494.
İlyas Sami Bey: 117, 122, 257.
İnal, Kaya: 625.
İnanç, Kâzım: 275.
İnanç, Ünal: 584, 593.
İncedayı, Cevdet Kerim: 38, 465.
İnönü, İsmet: 15, 29-32, 37, 38, 41, 48, 49, 59, 60, 80, 81, 83-85, 87, 114, 117, 118, 126, 127, 129, 131, 132, 135, 136, 138, 139, 228, 245-254, 261, 263, 264, 266, 268, 271, 273, 292-297, 312-315, 317-320, 322, 323, 335, 340, 343, 349, 356, 358, 360, 366-368, 372, 389, 402, 405, 408, 410, 413, 414, 419, 424, 432, 433, 437-439, 443, 465, 467, 468, 478, 479, 483-486, 488, 494, 497, 498, 501, 507, 520, 521, 532-534, 536, 622, 689.
İpek, Murat: 615.
İsa, Numan: 548.
İspekyan: 99.
İşcan, Haşim: 306, 307, 509.
İvanov, İgor: 675.

J
Jaba, A.: 208.
Jalilov, O.L.: 212.
Jessime, J.: 217.
Jindi, H.: 212, 217.

K
Kaçüka, Necip Ali: 265.
Kadı Muhammed: 545.
Kalkan, Duran: 629.
Kâmil Paşa: 423.
Kâni, Kemalettin: 626.
Kansu, Mazhar Müfit: 265.
Kanuni Sultan Süleyman: 60.
Karabekir, Kâzım: 110, 241, 250, 256, 261-263, 266, 290, 439.
Karabuda, Barbro: 170, 171.
Karabuda, Güneş: 170, 171.
Karabuda, Nail: 170.
Karadağ, Mustafa: 582.
Karadağ, Ökkeş: 516.
Karadayı: 610.
Karahan, Ali (Ali Kerman): 516, 518.
Karahan, Edip: 542.
Karal, Enver Ziya: 55.
Karasapan, Celal Tevfik: 92.
Karasar, İrfan: 161, 163.
Karasu, Mustafa: 602.
Karayalçın, Murat: 609.
Karer, Baki: 602.
Karer, Hakkı: 602.
Kartal, Fevzi: 516.
Kasım Bey, Bnb.: 136.
Kasım, Abdülkerim: 514.
Kavur, Kont: 163.
Kaya, Necati: 625.
Kaya, Nizamettin: 191.
Kaya, Şükrü: 89, 94, 385-387, 390, 425, 477, 479.
Kaya, Yaşar: 516, 542, 569, 587.
Kaynak, Salih: 582.
Kaytan, A. Haydar: 602.
Kâzım Paşa: 238, 239, 242, 255.
Keleş, Daham: 582.
Keleş, Hamza: 681.
Kemal Fuat: 543.
Kentli, Mustafa: 439.
Kerim Rüstem Bey: 76.
Kerim, Habib: 218.
Kerimoğlu, Hüseyin: 632.
Khafaf, Necip: 541.
Kılıç Ali: 245, 265.
Kılıç, Altemur: 112, 150, 431, 432, 447, 453, 454, 491, 513, 517, 518, 546, 548, 549, 560, 603.
Kılıç, Doğan: 542.
Kılıç, İsmet: 602.
Kılıç, Mahmut: 582.
Kılıçarslan, Nusret: 582.
Kılıçkap, Tolga Barış: 180.
Kılıçoğlu, Selim: 516, 517, 519.
Kırca, Coşkun: 628, 629.
Kırmızıtoprak, Sait: 516, 517-519, 545, 585, 593.
Kıvılcımlı, Hikmet: 593.
Kıvrıkoğlu, Hüseyin: 663.
Kigan (Kerem), Karaköseli: 486.
Kilit, Mehmet: 551.
Knight: 131.
Koca, A.: 589.
Kocaçimen, Sevgi: 37, 38, 462, 463, 469.
Kocagöz, Samim: 526.
Kocahanoğlu, Osman Selim: 242.
Koç, Şükrü: 202.
Koçar, Yusuf: 516.
Koçgirli Alişir: 324.
Koraltan, Refik: 438, 439.
Korkmaz, Mahzun: 629.
Kotan, Ahmet: 582.
Kotan, Emin: 516, 517, 519.
Kotan, Mümtaz: 582, 585, 590, 593.
Kotlov, L.N.: 212.
Kozakçıoğlu, Hayri: 635, 637-639.
Kozan, Ali Saip: 259, 283.
Köni, Osman Nuri: 439.
Köprülü, Fuat: 438, 439.
Kör Seyit Han: 379.
Kren, Karen: 197.
Kubilay: 40, 475-478, 488.

Kundakçı, Hasan: 616, 617, 624, 627, 629-631, 637-639, 643, 645, 655, 657, 659, 660, 666-668, 674, 675, 677-679, 681, 682, 684.
Kuneralp, Necla: 624.
Kurdoev, K.K.: 208, 209, 211, 212, 217.
Kureyşanlı Hasso Seydo: 410, 412.
Kuru, Baki: 657.
Kuşçubaşı, Eşref: 96, 153.
Kutlay, Naci: 516, 518, 582, 585, 593.
Kutschera, Chris: 109.
Kürt Hakkı: 73.

L
Laval: 61, 62.
Lawrence: 326, 328, 480.
Lebedev: 674.
Lie, Trygve: 110.
Lindsay: 26, 126, 127, 130-135.
Loraine, Percy: 88, 221, 222, 352, 395, 399, 401, 402.
Louger, Henri: 231.
Lütem, Ömer Engin: 604, 620, 632, 633.
Lütfi Müfit: 265, 283.

M
Mahmıdır, İbrahim: 172, 173, 176-178, 540, 543, 544.
Mahmudov, N.H.: 217.
Mahmut Ali Osman: 226.
Mahmut Bey: 130.
Maraş, Mehmet: 681.
Martinic, Dr. Jaroslav: 148.
Matthews: 327, 328, 498.
Maurites, René: 109.
Mc Bride, Sean: 204, 206.
Mc Donald: 125.
Mc Dowall, David: 216, 430.
Mc Kenzie: 109.
McGrath: 333.
Meded, Serhad: 191, 192.
Meftah, Davut: 336.
Mehmet Ağa: 140.
Mehmet Emin (Broski): 140.
Mehmet Emin Zeki: 426.
Melih Fırat: 454.
Memduh Selim Bey: 76.
Menderes, Adnan: 37, 42, 45, 438, 439, 450, 463-466, 533, 635.
Menemencioğlu, Numan: 94, 479.
Menteşe, Nahit: 659, 660, 665.
Mevlanzade Rifat: 67, 70, 73.
Mıhçıoğlu, Atasay: 626.
Mıhçıoğlu, Cahide: 626.
Mıhçıoğlu, Yurtsev: 626.
Miller, B.M.: 211.
Minorsky, Vladimir: 208, 211.
Modfold, Yzb.: 140, 141.
Moh. Mokri: 207, 208, 211.
Molanzade, Rıfat: 146.
Molla Cezari: 210.
Moltke: 688.
Moralı, Reşat: 625, 626.
Morgan, James: 222, 223, 400, 404.
Muğlalı, Mustafa: 40-42, 44, 475, 476, 478, 479, 482, 488-491, 504, 689.
Muhammed Cafer: 541.
Muhtar, T. Şerif: 540.
Mumcu, Uğur: 117-119, 142, 257, 424, 426, 427, 596-599.
Muradov, H.: 212.
Murat Sabri: 101, 222, 223.
Murray: 62.
Musa Bey: 274.
Musaelian, J.S.: 212.
Mussolini, Benito: 61, 62, 64, 152.
Mustafa Şahin Bey: 76.
Müezzinoğlu, Ziya: 531.

N
Nadir Nadi: 465, 466, 469.
Nadiri, W.: 217.
Najip Talib: 174.
Naksakis, Andonis: 679.

Narlais, L.: 110.
Nemrut Mustafa Paşa: 73.
Nikitine, Basile: 110, 211.
Noel, Yzb. Covbertin: 66, 67, 428.
Nubar, Boghos: 75, 617.
Nurettin Paşa: 69, 70.
Nuri Sait Paşa: 514.
Nusret Bey: 127.

O, Ö
Okçuoğlu, Ahmet Zeki: 582
Okuyan, Hafız Yaşar: 457.
Okyar, Ali Fethi: 26, 28, 89-91, 121, 136, 138, 237, 239, 244, 246-248, 290.
Omurtak, Salih: 42, 43, 64, 328, 492, 493, 496, 498, 502, 504.
Onur, Nazmi: 582.
Orbay, Kâzım: 42, 298, 492, 493.
Orbay, Rauf: 251, 289.
Orbeli, L.A.: 208, 209.
Orhan, Naci: 649.
Orsini: 164, 165.
Ortaç, Yusuf Ziya: 38, 465.
Osman Bey: 276.
Osman Nuri: 70.
Osman Paşa: 272, 282.
Öcalan, Abdullah: 17, 51, 53, 179, 180, 549, 584, 592, 593, 596-603, 609, 615-618, 622, 623, 663-669, 671, 674, 675-684.
Öktem, Haydar Rüştü: 407, 410.
Ökten, Abdullah: 545, 559.
Öner, Kenan: 439.
Öngören, İbrahim Tali: 306, 307, 310, 311, 380, 381, 495, 507-510.
Örgeevren, Süreyya: 242, 244, 245, 248, 255, 264, 265, 271.
Öymen, Altan: 531.
Özal, Turgut: 609, 636, 639, 665.
Özalp, Kâzım: 249, 255, 478, 479.
Özankara, Necdet: 516.
Özbay, Mustafa Doğan: 582.
Özçoban, Kemal: 468.
Özdağ, Ümit: 655, 656, 664.
Özdeş, Lütfi Müfit: 123.
Özen, Cemal: 625.
Özen, Erdoğan: 627.
Özen, İrfan: 582.
Özer, Mehmet: 516, 517, 519.
Özkan, Kamer: 602.
Özkan, Tuncay: 663.
Özmen, Abidin: 81, 83, 214, 310, 425-427, 507.
Özmen, Galip: 624.
Özmen, Neslihan: 624.
Öztürk, Kâzım: 228, 257, 463, 468.
Öztürk, Saygı: 15, 83.

P
Paçalnikos, Flipos: 681.
Palme, Olaf: 23, 178-180.
Palmer: 329.
Palmoor, Lord: 121.
Pamukoğlu, Osman: 655.
Pangalos, Theodoros: 681.
Papadapulos, Alekos: 681.
Papanek, Jan: 231.
Papazyan, Vahan: 76, 141, 323, 429.
Paşaoğulları, Şahin: 280.
Paşazadeler, Cemil: 70, 421.
Pehlevi, Rıza: 32, 339, 342-344, 346, 352-356, 358-362, 418, 483, 484, 497, 501.
Peker, Recep: 27, 131, 246, 254, 258, 259, 262.
Pektaş, Sait: 582.
Polat, Can: 584, 593.
Poulis, A.: 121.
Primakov, Yevgeni: 675, 678.

R
Ramanlı, Mustafa: 516, 517, 519.
Rambout, Lucien: 16, 109-112, 149, 234, 603.

Rastgeldi, Dr. Selahattin: 167-169, 172.
Raşid, M.: 212.
Rauf Bey: 257, 261.
Refet Paşa: 70.
Refik Bey: 256.
Refik Hilmi: 364.
Refik Hüseyin: 412.
Remzi, Nejat: 540.
Renda, Abdülhalik: 298.
Reşit Galip: 265, 457.
Reşit, Fazıl: 541.
Reuben: 329, 330.
Roosevelt: 485, 487.
Ross, A.: 417.
Roth, Jürgen: 197.
Roznaklı Kamer: 410.
Rubin, James: 678.
Rudenko, M.B.: 208-210, 213.
Rüştü Bey: 278.
Ryan: 125.

S, Ş
Sadak, Selim: 614, 658.
Saddam Hüseyin: 651.
Saffar-ud-Dovleh: 349.
Safrastian, Arshak: 234.
Sagir, Mustafa: 88.
Said Abdurrahman: 172, 173, 541, 544.
Said-i Nursi: 45, 532, 533.
Sait Molla: 70.
Sait Paşa: 423.
Saka, Hasan: 254.
Sakık, Arif: 615.
Sakık, Şemdin: 615, 630.
Sakık, Sırrı: 614.
Sakroyé, Xudo: 217.
Salih Paşa: 332.
Salih Zeki: 146.
Salim ibni Süleyman: 210.
Santos, Edvardo: 231.
Saragat, Guiseppe: 103.
Sargın, Nihat: 546, 550.
Sarıhan, Zeki: 69.
Sarısözen, Veysi: 557.
Sasun, Garo: 154, 155.
Savaş, Faik: 516, 546.
Savaş, Selami: 531.
Saydam, Ebubekir: 186.
Saydam, Hamdi: 186.
Saydam, Mahmut: 341.
Saydam, Refik: 254, 256.
Sayın, Hulusi: 638.
Sazak, Emin: 28, 29.
Scheffler, Thomas: 197.
Schröder, Gerhard: 677.
Sekban, Dr. Mehmet Şükrü: 76, 141, 143.
Selen, İsmail: 639.
Selim Efendi: 125, 127.
Semikanlı, Timur: 486.
Septioğlu, Şehabettin: 516, 517, 519.
Serhat, Medet: 542, 569, 587.
Sertel, İbrahim: 631.
Seven, Engin: 625.
Sever, Mehmet Emin: 658.
Sevigen, Mehmet Ali: 638.
Seyit Abdullah: 140, 146, 147.
Seyit Abdülkadir: 123, 124, 134, 273.
Seyit Musluhuddin: 140.
Seyit Rıza: 384, 396, 397, 399, 401, 410-412, 416.
Seyit Taha II: 140, 141, 146, 312.
Seyyid Abdülvehap: 486.
Seyyid Resul: 486.
Sezen, Varol: 530.
Sıtkı Salih: 582.
Siabandov, S.: 213.
Sihap, Turgut: 518.
Sincar, Mehmet: 658.
Sipahioğlu, Ömer Haluk: 632.
Sirman, Osman: 181.
Siyahkan, Necati: 516, 517, 519.

Soysal, Abdullah: 582.
Soysal, İlhami: 531.
Soysal, İsmail: 71, 72, 336.
Sökmensüer, Şükrü: 15, 92-99, 152, 221, 307, 369, 370, 509.
Stalin: 485.
Stepanovsky, Jiri: 148.
Stepaşin, Sergei: 675.
Stevenson, Adlai E.: 104.
Suvar Ağa: 140.
Süelkan, Bora: 625.
Süleyman Sırrı: 245, 254.
Şadillili Vedat: 118.
Şah Hüseyin: 384.
Şah İsmail: 390.
Şahin, Zülküf: 558.
Şahinbaş, Osman: 307, 509.
Şalk, Talat: 616, 681, 682.
Şamata, Muhsin: 516.
Şamilov, A.: 209, 213.
Şamzini, S.: 210.
Şerefhanoğlu, Ziya: 516, 517-519, 541.
Şerif Mahruz: 364.
Şerif Paşa: 75, 168, 617.
Şettavi, Hasan: 541.
Şeyh Abdülkadir: 486.
Şeyh Abdürrahim: 119.
Şeyh Ali Rıza Efendi: 76.
Şeyh Esat: 480.
Şeyh Mahmut: 326, 481.
Şeyh Mehdi: 312.
Şeyh Sait: 23, 26, 30-36, 40, 41, 43, 44, 66, 75, 80, 117, 119, 120, 122-129, 132-137, 139, 140, 146, 147, 165, 177, 237-240, 242, 244, 245, 247, 252-254, 258, 265-268, 270, 272-275, 292, 294, 297, 310-314, 323, 329, 334, 365, 373, 375, 376, 381, 382, 388, 418, 420, 428, 443, 451, 452, 454, 456, 478, 494, 502, 504, 519, 533, 534, 635.
Şeyh Tahir: 486.
Şeyh Ubeydullah: 140.
Şigo, Abraham: 486.
Şükrü Ali Bey: 351.

T
Tağmaç, Memduh: 595.
Talabani, Celal: 650, 657.
Talipoğlu, Tayfun: 671.
Tamboer, R.C.: 199.
Tandberg, Dr. Olaf G.: 167, 168.
Taner, Haldun: 526.
Tankut, Hasan Reşit: 38, 465.
Tanrıöver, Hamdullah Suphi: 254, 261, 281.
Tataresen: 414.
Tek, Ahmet Ferit: 72, 316.
Telli, Biro Haso: 324.
Telli, İbrahim Haso: 486.
Tengirşek, Yusuf Kemal: 439.
Tevfik Cemil, Tğm.: 116, 118, 155.
Teymurtaş: 326, 327.
Tınas, Ahmet Naci: 416.
Timurtaş, Adil: 630.
Titiz, Naci: 400.
Topal Halil: 460.
Toprak, Sabri: 254.
Tsabalov, Ruslan: 209.
Tunalı Hilmi: 287.
Tunalıgil, Dâniş: 51, 605, 620, 623, 631.
Tuncel, Necmettin: 202.
Tunçkanat, Haydar: 528.
Turan, Şerafettin: 456, 459, 463, 467, 468, 526-528, 530, 532.
Turan, Şevket: 516, 518.
Türel, Vecdi: 624.
Türk, Ahmet: 658.
Türkeş, Alparslan: 526, 527, 529.
Türkgeldi, Âli: 222.
Türkmen, Doğan: 624.
Tüysüz, Mehmet: 582.
Tyrrell: 61.

U, Ü
Ulubatlı Hasan: 473.
Ulus, Hasan: 516.
Ursavaş, Ali Saib: 265.
Us, Hakkı Tarık: 100, 341, 342.
U-Thant: 104, 105.
Uyanık, Agâh: 582.
Uyanık, Mahmut: 658.
Uybadın, Cemil: 254, 297, 298.
Uymaz, Halil: 628.
Uzer, Tahsin: 425.
Üngör, İsmail: 602.
Ünlü, Sabri: 582.

V
Vahidettin: 24, 65, 70, 271.
Van Bruinessen, Martin: 20, 557.
Van Rooy, S.: 102, 198-200.
Vanlı Hurşit, Tğm.: 116, 118.
Vanlı Rasim, Tğm.: 116, 118.
Vanlı, İsmail Şerif: 185, 187, 188.
Vasken I.: 567, 572, 573.
Vedeli, Heidi: 194, 195.
Vehbi Bey: 245.
Volkan, Cevdet: 615, 616, 682.

W
Wagner, Richard: 148.
Wilson: 487.
Wirsen, A.: 121.

Y
Yaban, İlhami: 582.
Yalçın, Aydın: 553.
Yalçın, Hüseyin Cahit: 37, 131, 132, 139.
Yanıkyan, Mıgırdıç: 50, 599, 600, 620, 631.
Yardımcı, Feyzi: 582.
Yas, Medset: 516, 518.
Yaşar Kemal: 161.
Yavuz Sultan Selim: 390.
Yazman, Mehmet Şevki: 463.
Yeltsin, Boris: 675.
Yener, Talip: 620, 624.
Yergüz, M. Savaş: 625.
Yeşil, Ahmet: 455.
Yeşiltuna, Serap: 83, 88, 242, 298, 306, 310, 363, 365, 369, 372, 373, 376, 380, 393, 424, 505, 510.
Yetkin, Murat: 663, 665, 668.
Yıldırım, Cahit: 516.
Yıldırım, Canip: 516, 517, 519.
Yıldırım, Kesire: 602.
Yılmaz, Aziz: 582.
Yılmaz, Mesut: 610, 666, 668, 674, 675.
Yılmaz, Nurettin: 516.
Yönder, Işık: 627.
Yönder, Şadiye: 627.
Yunus Nadi: 63, 91, 404, 405, 407.
Yurdatapan, Şanar: 615.
Yurttaş, Sedat: 614.
Yusuf Ziya Bey: 118, 119, 122, 124, 278, 282.
Yusufhanlı Ağdatlı Kamer: 410.
Yücel, Çağlar: 632.
Yüksekkaya İbrahim: 582.
Yüksel, Nuh Mete: 681.
Yümlü, Aydın: 582.

Z
Zana, Mehdi: 550, 551, 562, 563, 582, 585, 586, 592, 593.
Zavriyev, D.S.: 213.
Zeki Paşa: 328.
Zeynel Abidin: 71.
Zorin, Valerian A.: 104.

BİLÂL N. ŞİMŞİR'İN
BİLGİ YAYINLARI'NDAN ÇIKAN KİTAPLARI

Malta Sürgünleri
Bulgaristan Türkleri
Osmanlı Ermenileri
Ankara... Ankara... Bir Başkentin Doğuşu
İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)
Bizim Diplomatlar
Doğunun Kahramanı Atatürk
Dış Basında Laik Cumhuriyetin Doğuşu
Şehit Diplomatlarımız (iki cilt)
AB, AKP ve Kıbrıs
Türk-Irak İlişkilerinde Türkmenler
Ermeni Meselesi
Kürtçülük (1787-1923)
Kürtçülük II (1924-1999)

Dr. BİLÂL N. ŞİMŞİR
Büyükelçi, Tarihçi-Yazar

Dr. Bilâl Niyazi ŞİMŞİR, 1933'te Bulgaristan'da doğdu. 1957'de Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin Siyasi Şubesi'nden mezun oldu. Aynı fakültede 3 yıl kadar siyasi tarih asistanlığı yaptıktan sonra Mart 1960'ta Dışişleri Bakanlığına geçti. Paris, Şam, Lahey Büyükelçiliklerinde başkâtip ve müsteşar, Londra'da başkonsolos; merkezde şube müdürü, daire başkanı, genel müdür yardımcısı ve iki dönem genel müdür olarak görev yaptı. Arnavutluk, Çin, Avustralya ve Güney Pasifik ülkelerinde büyükelçi olarak Türkiye'yi temsil etti. 38 yılı Dışişleri'nde olmak üzere 41 yıllık devlet hizmetinden sonra 1998 yılında emekliye ayrıldı.

Dr. Şimşir, aynı zamanda, uluslararası düzeyde bir tarihçi ve araştırmacı yazardır. 1976 yılında Türk Tarih Kurumu asli üyeliğine seçildi. Eski Türk Dil Kurumu'nun da üyelerinden biri idi. Osmanlı-Türk diplomasi tarihi üzerinde uzmanlaşmıştır. Bugüne kadar **80 cilt kitaba** ve **200 küsur bilimsel makaleye imza atmıştır**. Şu ülkelerde de kitapları ve makaleleri yayımlanmıştır: **ABD, Fransa, İngiltere, Hollanda, Macaristan, Azerbaycan, Pakistan, Avustralya** ve **Tunus**. Eserleri dünya kataloglarına ve kitaplıklarına girmiştir ve kaynak olarak kullanılmaktadır. Örneğin Amerikan Kongre Kitaplığı'nda **Dr. Şimşir**'in 50 cilt kadar eseri yer almaktadır.

Dr. Şimşir şu payeler ve ödüllerle onurlandırılmıştır:

- **Ankara Üniversitesi Fahri Doktorluk payesi**
- **İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi Fahri Doktorluk payesi**
- **Afet İnan Tarih Ödülü**
- **Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Üstün Hizmet Ödülü**
- **Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Sedat Simavi Ödülü**
- **Türkiye Büyük Millet Meclisi Üstün Hizmet Ödülü**

Bilgi Yayınları'ndan çıkan kitapları: ***İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e /1921-1922*** (1972), ***Malta Sürgünleri*** (1976, genişletilmiş 3. basım 2008), ***Bulgaristan Türkleri*** (1986), ***Osmanlı Ermenileri*** (1986), ***Bizim Diplomatlar*** (1996), ***Doğunun Kahramanı Atatürk*** (1999), ***Dış Basında Laik Cumhuriyetin Doğuşu*** (1999), ***Şehit Diplomatlarımız*** (büyük boy, 2 kitap, 2000), ***AKP, AB ve Kıbrıs*** (2003), ***Türk-Irak İlişkilerinde Türkmenler*** (2004), ***Ermeni Meselesi*** (2005), ***Ankara...Ankara... Bir Başkentin Doğuşu*** (Genişletilmiş 2. basım, 2006), ***Kürtçülük /1787-1923*** (Bu kitap Sedat Simavi Sosyal Bilimler Ödülü'nü kazanmıştır, 2007).

*"**Abdullah Öcalan**, 16 Şubat 1999 günü Kenya'nın başkenti Nairobi'de Türk güvenlik güçlerince yakalanarak sabaha karşı Türkiye'ye getirildi ve Türk adaletine teslim edildi. 31 Mayısta İmralı Adası'nda yargılanmaya başlandı. 29 Haziran 1999'da, Ankara 2 No'lu Devlet Güvenlik Mahkemesi tarafından idam cezasına çarptırıldı. 25 Kasım 1999'da, Yargıtay 9. Ceza Dairesi idam cezasını onayladı."*

2007 yılında yayımlanan ***Kürtçülük (1787-1923)*** adlı kitap "Sosyal Bilimler" dalında yılın kitabı seçilmiş, *2007 Sedat Simavi Ödülü*'nü almıştı. Bu kitapta, Kürtçülüğün 136 yıllık ilk dönemi, siyasi tarih perspektifiyle ele alınmış ve genel tarihimiz içindeki yerine oturtulmaya çalışılmıştı.

Kürtçülük II (1924-1999) başlıklı yeni cilt, 1924 yılından 1999 yılına kadar gelmekte, Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 yıllık döneminde Kürtçülükle ilgili gelişmeleri kapsamaktadır. Bu 75 yılda Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı bölücülük, siyasi Kürtçülük hareketleri ve bunlara karşı alınan önlemler incelenmektedir.

Günümüz sorunlarına akılcı ve çözümcü yaklaşabilmek, tarihi doğru öğrenmek ve algılamakla mümkündür.

Bilgi

KİTAP 2008 SKB 0613916 VGK

SERTİFİKA NO 1206-06-005047

9 789752 202733

ISBN 978-975-22-0273-3
2009.06.Y.0105.3619

KDV Dahil 25 YTL